

Brytninger mellom lokal og akademisk kulturminnekunnskap - En analyse av fortidsforestillinger i Nord-Troms og Lofoten.

Gørill Nilsen

Avhandling til graden Doctor Artium
Det samfunnsvitenskapelige fakultet
Institutt for arkeologi
Universitetet i Tromsø
2003

Forsidebilder:

Hellegroper på Tareneset
i Skjervøy kommune.

Vikingmuseet på
Borg i
Vestvågøy
kommune.

Fotefar mot nord
stien på Skattøra
i Skjervøy
kommune.

INNHOLDSFORTEGNELSE

Sammendrag.....	s. 5
Forord.....	s. 9
Liste over tabeller.....	s. 11
Liste over figurer.....	s. 13
1. Teoretisk og empirisk bakgrunn.....	s. 15
1.1. Bakgrunn for prosjektet.....	s. 15
1.2. Aksepten av den multivokale fortid.....	s. 16
1.3. Fra teori til møter mellom lek og lærd.....	s. 26
1.4. Avgrensninger.....	s. 31
2. Fag-, bygde- og årbøker.....	s. 37
2.1. Fra 1860- til 1930-tallet.....	s. 38
2.1.1. Oversiktsverk.....	s. 38
2.1.2. Arkeologisk forskning.....	s. 45
2.1.3. Tendenser 1860- til 1930-tallet.....	s. 51
2.2. Fra 1930- til 1960-tallet.....	s. 54
2.2.1. Oversiktsverk.....	s. 54
2.2.2. Arkeologisk forskning.....	s. 57
2.2.3. Tendenser 1930- til 1960-tallet.....	s. 62
2.3. Fra 1960- til 1980-tallet.....	s. 64
2.3.1. Oversiktsverk.....	s. 64
2.3.2. Arkeologisk forskning.....	s. 70
2.3.3. Bygdebøker.....	s. 79
2.3.3.1. Tradisjonelle bygdebøker.....	s. 79
2.3.3.2. Bygdebøker forfattet av fagfolk.....	s. 88
2.3.4. Tendenser 1960- til 1980-tallet.....	s. 93
2.4. 1990-tallet.....	s. 101
2.4.1. Oversiktsverk.....	s. 102
2.4.2. Arkeologisk forskning.....	s. 107
2.4.3. Årbøker.....	s. 116
2.4.4. Tendenser 1990-tallet.....	s. 127
2.5. Oppsummering.....	s. 128
3. Lover og forvaltning.....	s. 131
3.1. Lovverket internasjonalt.....	s. 132
3.2. Lovverket i Norge.....	s. 134
3.2.1. Lov af 13. Juli 1905 (nr. 4): Om Fredning Og Bevaring Af Fortidslevninger.....	s. 136
3.2.2. Lov av 29. juni 1951 (nr. 3) om fornminne.....	s. 139
3.2.3. Lov av 9. juni 1978 (nr. 50) om kulturminner.....	s. 141
3.2.4. Forvaltningen etter 1978.....	s. 144
3.2.5. Forvaltningen av samiske kulturminner.....	s. 146
3.2.6. Lovverket, samfunnet og arkeologien.....	s. 149
3.3. Arkivmaterialet.....	s. 150
3.4. Nord-Troms og Lofoten frem til 1905.....	s. 152
3.4.1. Tendenser perioden frem til 1905.....	s. 153
3.5. Nord-Troms og Lofoten 1905-1950.....	s. 154
3.5.1. Tendenser 1905-1950.....	s. 161

3.6. Nord-Troms og Lofoten 1951-1977	s. 162
3.6.1. Nord-Troms 1951-1959	s. 163
3.6.2. Nord-Troms 1960-1969	s. 164
3.6.3. Nord-Troms 1970-1977	s. 165
3.6.4. Lofoten 1951-1959	s. 166
3.6.5. Lofoten 1960-1969	s. 168
3.6.6. Lofoten 1970-1977	s. 171
3.6.7. Tendenser 1951-1977	s. 172
3.7. Nord-Troms og Lofoten 1978-2000	s. 178
3.7.1. Nord-Troms 1978-1989	s. 178
3.7.2. Nord-Troms 1990-1993	s. 182
3.7.3. Nord-Troms 1994-2000	s. 183
3.7.4. Lofoten 1978-1989	s. 187
3.7.5. Lofoten 1990-1993	s. 188
3.7.6. Lofoten 1994-2000	s. 190
3.7.7. Tendenser 1978-2000	s. 192
3.8. Oppsummering	s. 199
4. Museum	s. 201
4.1. Historikk: De eldste tider	s. 201
4.2. ICOMs definisjoner av museum	s. 204
4.3. Historikk i Norge	s. 206
4.3.1. De eldre altomfattende museene	s. 207
4.3.2. Folke- og friluftsmuseene	s. 210
4.3.3. Bygdemuseer	s. 215
4.4. Museumsetableringens bakgrunn	s. 217
4.5. Museer i Lofoten og Nord-Troms	s. 227
4.6. Museer i Vestvågøy kommune	s. 228
4.6.1. Vestvågøy museum	s. 228
4.6.2. Lofotr	s. 230
4.6.3. Nisse/Samtidsmuseum	s. 235
4.6.4. Lofoten krigsmuseum	s. 237
4.7. Museer i Vågan kommune	s. 238
4.7.1. Lofotmuseet	s. 238
4.7.2. Lofoten krigsminnemuseum	s. 242
4.7.3. Laukvik bygdemuseum	s. 244
4.8. Museer i Nord-Troms	s. 247
4.8.1. Nord-Troms museum	s. 247
4.8.2. Uten fortid, ingen framtid	s. 252
4.9. Museumstyper og utfordringer	s. 256
4.9.1. Det tradisjonelle bygdemuseet	s. 256
4.9.2. Økomuseene	s. 258
4.9.3. Rekonstruksjonene	s. 262
4.9.4. De private museene	s. 272
4.10. Oppsummering	s. 275
5. Kulturstier	s. 277
5.1. Kulturstier i Lofoten	s. 281
5.2. Vestvågøy kommune	s. 282
5.2.1. Holsøy	s. 282
5.2.2. Fygle	s. 283

5.2.3. Eggum-Unstad-Saupstad	s. 284
5.2.4. Flæsa	s. 285
5.2.5. Farstad	s. 286
5.2.6. Klokkarvika	s. 287
5.2.7. Fotefar mot nord: Borg	s. 287
5.2.8. Borg områdetiltak	s. 289
5.3. Vågan kommune	s. 291
5.3.1. Fotefar mot nord og Stolvågan	s. 292
5.3.2. Hov	s. 294
5.4. Kulturstier i Nord-Troms	s. 296
5.5. Lyngen kommune	s. 296
5.5.1. Fotefar mot nord: Eidebakken	s. 297
5.5.2. Lysverkdammen	s. 298
5.5.3. Lattervika	s. 299
5.6. Storfjord kommune	s. 300
5.6.1. Fotefar mot nord: Skibotn markeds plass	s. 300
5.6.2. Bohlmannsveien	s. 301
5.6.3. Lulle	s. 302
5.6.4. Steindalen	s. 302
5.7. Gáivouna suohkan/Kåfjord kommune	s. 304
5.7.1. Fotefar mot nord: Fjærbuene i Birtavarre	s. 304
5.7.2. Ankerlia	s. 305
5.7.3. Spåkenes	s. 306
5.8. Nordreisa kommune	s. 308
5.8.1. Fotefar mot nord: Tørfoss	s. 308
5.8.2. Billinitu	s. 309
5.8.3. Moskodalen	s. 310
5.8.4. Snemyr	s. 312
5.8.5. Bakkeby-Russelv	s. 312
5.8.6. Bakkeby-Skarstien	s. 313
5.8.7. Størvik	s. 314
5.9. Skjervøy kommune	s. 315
5.9.1. Fotefar mot nord: Skattøra	s. 316
5.9.2. Tareneset	s. 317
5.9.3. Årviksand	s. 320
5.9.4. En vandring gjennom tid, landskap og historie	s. 321
5.10. Kvænangen kommune	s. 322
5.10.1. Fotefar mot nord: Slettnes	s. 322
5.10.2. Skogstuene	s. 323
5.11. Andre stier og tilrettelegginger	s. 324
5.12. Lokale og akademiske stier	s. 335
5.13. Meningsfulle stier?	s. 343
5.14. Oppsummering	s. 345
6. Intervju	s. 349
6.1. Metode	s. 349
6.1.1. Kvantitative og kvalitative metoder	s. 350
6.1.2. Situasjonsdefinisjon	s. 352
6.1.3. Metodevalg	s. 354
6.1.4. Gjennomføring av intervjuundersøkelsen	s. 355
6.2. Intervjuene	s. 358

6.2.1. Kulturstier.....	s. 358
6.2.2. Stier med slit og svette.....	s. 361
6.2.3. Hvorfor være opptatt av historie?.....	s. 366
6.2.4. Saga og samer.....	s. 368
6.2.5. Innenfra og utenfra. Hvem er ekspert?.....	s. 370
6.2.6. Tid og ressurser.....	s. 374
6.3. Konsekvenser av møter med informanter.....	s. 375
6.4. Oppsummering.....	s. 381
7. Lokal og akademisk kunnskap.....	s. 383
Litteraturliste.....	s. 391
Forklaring på forkortinger arkivmateriale.....	s. 423

SAMMENDRAG

Avhandlingens overordnede målsetting er å avdekke ulike aspekter ved forhistorier fremkommet i en akademisk og en lokal kontekst og belyse hvordan disse har forholdt seg til hverandre. Undersøkelsens geografiske ramme er Lofotkommunene Vestvågøy og Vågan samt Nord-Troms kommunene Lyngen, Storfjord, Gáivuotna/Kåfjord, Nordreisa, Skjervøy og Kvænangen.

I kapittel 1. *Teoretisk og empirisk bakgrunn* beskrives den teoretiske utviklingen innenfor arkeologifaget med vektlegging av den prosessuelle og den post-prosessuelle retningen. I den sammenheng er det de ulike retningenes forhold til lokale eller ikke-vitenskapelige historier som betones. For aksepten av en multivokal fortid har gjennomslaget for post-prosessuell teori vært avgjørende. Denne undersøkelsen anvender dette tankegodset til å gjennomføre en empirisk analyse av relasjonen mellom profesjonelle og amatører. Forholdet mellom de to kunnskapssystemene blir avdekket gjennom studier av fag-, bygde- og årbøker, lover og forvaltning, museer, kulturstier og intervjuer.

I kapittel 2. *Fag-, bygde- og årbøker* er det ut fra datagrunnlaget klart at den arkeologiske diskursen var åpen for både amatører og lokale forestillinger i sin eldste fase. En økning av antallet fagutdannede arkeologer og sterkere stratifisering av de vitenskapelige tekstene gjorde at diskursen over tid fremsto som mer lukket. Fra 1950-tallet av ble imidlertid tradisjonelle bygdebøker forfattet av personer uten arkeologisk eller historisk skolering publisert, men disse tilhørte det øvre sosiale sjiktet i lokalsamfunnet. I løpet av 1970-tallet startet imidlertid en prosess som fikk de lokale og akademiske forhistoriene til å skille vei. En kulturreising i kjølvannet av EF-debatten gjorde at historielag ble dannet og årbøker gitt ut. Det fremtredende elementet i historiene som blir publisert i disse, er at de er selvopplevde og dermed nær i tid. På den andre siden ble stadig flere arkeologer utdannet og de vitenskapelige tekstene fremstår som fullt ut stratifiserte.

En gjennomgang av utviklingen av kulturminnelovverket og det arkivmaterialet forvaltningen har generert presenteres i kapittel 3. *Lover og forvaltning*. Mens det var artefaktene som hadde den beste beskyttelsen i de

tidligste lovene, har landskap og kulturmiljø over tid fått en stadig sterkere betoning. Dette er del av en utvikling hvor kulturminnevernet blir forstått som et sektorovergripende ansvar og del av et overordnet miljøvern. For øvrig gjør den samme trenden som den som ble avdekket i fag-, bygde,- og årbøkene seg gjeldende i forvaltningsapparatet. Gjennom tillitsmannsordningen var enkelte personer uten fagutdanning en integrert del av forvaltningen. Ordningen ble imidlertid avskaffet, og fylkeskommunene overtok deler av ansvaret for kulturminneloven i 1990. Personer uten fagutdanning er imidlertid ikke uten innflytelse på forvaltningen siden politiske rammeverk har praktiske konsekvenser for lovverket og utøvelse av vern. Denne utviklingen kombinert med et voksende byråkrati får forvaltningen til å fremstå som en ansiktløst vesen.

I kapittel 4. *Museum* presenteres den historiske bakgrunnen og de politiske rammeverkene som ligger til grunn for grunnleggingen av museene i Nord-Troms og Lofoten. Kun et av museene, Vestvågøy museum, fremstår som et tradisjonelt bygdemuseum. To av museene ble åpnet på 1970-tallet som følge av etableringen av støtteordningen for halvoffentlige museer og fremveksten av økomuseumsfilosofien. I løpet av 1980-tallet endret imidlertid kulturpolitikken seg, og det ble vektlagt at institusjonene måtte ha større egeninntjening. Dette bidro til opprettelsen av rekonstruksjonsmuseene Lofotr og *Uten fortid, ingen framtid*, som begge også retter seg mot reiselivsnæringen. Museer av denne typen er på flere områder lik fornøyelsesparker, men gjennom å stille ut originale gjenstander, nærhet til strukturene de er basert på og fremheving av den faglige ekspertisen investert i prosjektene opprettholdes imidlertid skillene mellom disse og fornøyelsesparker.

På samme tid som etableringen av rekonstruksjonsmuseene, har også en rekke private museer blitt åpnet for publikum. Disse kaller seg selv for museer og blir oppfattet som det i lokalsamfunnet. Museene sliter imidlertid med å få støtte fra det offentlige, noe som kan tyde på at bevilgende myndigheter ikke betrakter dem som museer. De private museene er et viktig bidrag til museumsvesenet da de utfordrer etablerte definisjoner av museer og den monotonien som kan bli konsekvensene av det like formspråket som benyttes i rekonstruksjonsmuseene.

Kapittel 5. *Kulturstier* omhandler denne typen tilrettelegginger som hovedsakelig er blitt skapt i løpet av 1990-tallet. Kulturstier er blitt initiert av både lokalbefolkningen selv og fra akademisk hold, og de to typene fremstår som forskjellige på flere områder. De akademiske stiene har arkeologiske strukturer og etniske relasjoner som tema og er sluttproduktorientert. De lokale stiene er ofte basert på øyenvitneskildringer og har andre verdenskrig, skog- og gruvedrift som hovedtema. Denne typen tiltak er også prosessorienterte.

Forskjellene stiene i mellom blir enda tydeligere når man ser hvilke rammeverk de lokale stiene er finansiert innenfor. Kulturminnevernet er blitt et sektorovergripende ansvar, og dette har ført til at støtteordningen *Spesielle Tiltak I Landbrukets Kulturlandskap* (STILK) er administrert av landbruksforvaltningen. Kommunikasjonen mellom landbruket og kulturminnevernet er imidlertid ikke alltid god og dette har gjort at planlagte STILK-tiltak ikke har blitt gjennomført ut fra kulturminnevernhensyn.

Resultatet av en kvalitativ spørreundersøkelse blir presentert i kapittel 6. *Intervju*. For informantene er det ikke bare de skiltede eller merkede løypene som er kulturstier. Gjennom en intim kjennskap til et landskap fremstår også andre løyper som kulturstier. I disse kulturstiene er menneskelig påvirkning på landskap og refleksjon over fortidens slit viktig. Det å vandre i et kulturlandskap skaper en relasjon og røtter til fortiden. Samtidig blir det påpekt at denne fortiden var annerledes.

Ved å bli konfrontert med informantenes syn, måtte jeg som forsker også reflektere over min posisjon. Selv om det lokale og det akademiske kunnskapssystemet på mange områder fremstår som to adskilte diskurser, er det mulig å innta en både-og posisjon siden det finnes tangeringspunkt.

Lokal og akademisk kunnskap er begge fellesskap i begreper. De er påvirket av overlokale politiske rammeverk, men også av diskursenes egne indre dynamikker. Ved å vedkjenne at lokal kunnskap ikke bare er noe i kraft av hva det ikke er, akademisk, og ved øke forståelsen for kunnskapssystemenes særtrekk og tangeringspunkt, skapes et grunnlag for en bedre forvaltning, formidling og forståelse av fortidens betydning i samtiden.

FORORD

Etter initiativ fra Stortinget og Regjeringen ble programmet *Kultur- og tradisjonsformidlende forskning* startet i 1986, som et av seks satsningsområder. Programmet ble avsluttet i 1997. Resultatene var gode og synliggjorde behovet for videreutvikling og fornying av kulturforskningen. *Program for kulturstudier* ble derfor etablert i 1996 og hadde sin virkeperiode til ut 2002 (<http://www.uib.no/kul/presentasjon/prognot.html>).

Program for kulturstudier hadde intensjoner om at hvert av de fire universitetene skulle utvikle et større prosjekt. Ved Universitetet i Tromsø fikk sosialantropolog Trond Thuen midler til dette. Arbeidet resulterte i rammeprosjektet *Kulturelle brytninger mellom modeller og praksis i en nordnorsk kontekst* (KULTBRYT). KULTBRYT har hatt en tverrfaglig sammensetning og har, i tillegg til dette, bestått av følgende delprosjekt:

- Thuen (prosjektleder): *Kulturelle brytninger*.
- Guldbrand Alhaug: *Fornamn som avspegling av kulturbytingar i Nord-Norge*.
- Trude Borch: *Nord-Norge - produkt eller hjertesak? En analyse av kulturell kompleksitet i nordnorsk reiseliv*.
- Bente R. Larsen: *Et reiseminnes meningsreise. Om en gjenstands mulighet for å bære lokal mening til global næring*.
- Astrid Espeli: *Livshistorien som arena for livstolkning og kulturbrytning - et fagdidaktisk bidrag til lærerutdanningen*.
- Sveinulf Hegstad: *Kulturminnevernet - akademiske festninger eller hus for folket?*
- Marit Myrvoll: *“Kontinuitet” og “Konstruksjon”- om tradisjonell og ny religiøsitet i det samiske samfunn*.

Den tverrfaglige sammensetningen av prosjektet har vært svært verdifull for meg i jobben med avhandlingen, og jeg takker de andre deltakerne for et godt samarbeide. Thuen må takkes spesielt for gode kommentarer underveis og til manuset.

Min veileder Brit Solli må særlig fremheves. Bedre veileder skal man lete lenge etter!

Takkes må også Charlotte Damm, Mart Hauglid og Oddleif Mikkelsen for å ha lest og kommentert hele eller deler av manuset.

Korrekturgjengen Kristin Os, Heidi Johansen, Keth E. Lind, Ingrid Sommerseth, Åse Sørgård og Karin Tansem må også takkes. Alle feil i avhandlingen er selvsagt min og ingen annens feil.

En generell takk rettes også til alle ansatte ved museer og i forvaltningen som har hjulpet meg med å få tilgang til dokumenter og arkiver samt har bidratt med gode innspill. En spesiell takk rettes også til alle mine informanter som har stilt opp uten å nøle og vært særdeles velvillige gjennom flere år. Uten alle dere ville det blitt svært vanskelig å få dette arbeidet slutført.

Tromsø 14. mars 2003

Gørill Nilsen

LISTE OVER TABELLER

Tabell 2.1. Antallet illustrasjoner i tre oversiktsverk over Norges historie.....	s. 107
Tabell 2.2. Innhold i årbøkene Menneske og miljø i Nord-Troms, Skolp og Lófotr frem til og med 2000.....	s. 119
Tabell 3.1. Antall behandlede forvaltningsaker i Nord-Norge av Tromsø museum basert på brevjournalnummer.....	s. 192
Tabell 3.2. Antall saker behandlet av samisk forvaltning i årene 1995-2000.....	s. 193
Tabell 3.3. Saker behandlet av Nordland fylkeskommune.....	s. 194
Tabell 3.4. Tapsprosent for automatisk fredete kulturminner.....	s. 195
Tabell 3.5. Respondentenes svar på faktorer som bør vektlegges ved vern av kulturminner.....	s. 196
Tabell 4.1. Tilskuddsordning for halvoffentlige museer. Fra 1988 er tilskudd fra vertskommunene tatt med, og derfor ikke tatt med i denne oversikten.....	s. 259
Tabell 4.2. Utviklingen for offentlige tilskudd for museumsdrift i Nordland og Troms. Antall kroner er rundet opp til nærmeste hundre tusen.....	s. 260
Tabell 5.1. Nausttufter i Skjervøy kommune basert på opplysninger i NIKUs Fornminnedatabase. De skraverterutene viser lokaliteter i området Langfjord-Lillevika/Sotnes.....	s. 320
Tabell 5.2. Kulturstier etter initiativtaker og finansør.....	s. 335

LISTE OVER FIGURER

Figur 1.1. Kommunene i Nord-Troms i undersøkelsen.....	s. 34
Figur 1.2. Kommunene i Lofoten i undersøkelsen.....	s. 35
Figur 2.1. Tolkningen av rominndelingen i høvdinghuset på Borg.....	s. 74
Figur 2.2. Vanskelig tolkbar figur, selv for fagfolk.....	s. 94
Figur 2.3. Illustrasjoner fra tre generasjoner av Norges historie.....	s. 106
Figur 3.1. Sølvskatten fra Eidet.....	s. 157
Figur 3.2. Fra Hjemmets reportasje.....	s. 179
Figur 4.1. Jarlen av Arundel malt av Daniel Mijtens ca. 1616.....	s. 202
Figur 4.2. Kobberstikk av kardinal Jules Mazarin av François Chauveau og Robert Nanteuil fra 1659.....	s. 202
Figur 4.3. Antall museer i Norge etter stiftelsesår.....	s. 215
Figur 4.4. Utviklingen innen museumssektoren i Norge etter 1968.....	s. 217
Figur 4.5. Vestvågøy museums hovedkontor ligger på Fygle. Museet består også av "minifiskeværer" Skaftnes i Sennesvika.....	s. 228
Figur 4.6. Den gamle skolen på Fygle er Vestvågøy museums hovedkontor.....	s. 229
Figur 4.7. Skolerommet på Fygle.....	s. 229
Figur 4.8. Lofotutstilling på Fygle.....	s. 229
Figur 4.9. Våningshuset på Skaftnes.....	s. 230
Figur 4.10. Lokalisering av Lofotr-vikingsmuseet på Borg, Vestvågøy kommune.....	s. 231
Figur 4.11. Slik så man for seg det rekonstruerte høvdinghuset i 1990.....	s. 231
Figur 4.12. Høvdinghuset på Borg.....	s. 233
Figur 4.13. Naustet ved Borgepollen.....	s. 233
Figur 4.14. Grunnplanet på Rennesøynaustet som Borgnaustet er bygd etter.....	s. 233
Figur 4.15. Smia på Borg.....	s. 234
Figur 4.16. Nisse/Samtidsmuseum ligger i Lyngedal, Vestvågøy kommune.....	s. 236
Figur 4.17. Deler av nissesamlingen.....	s. 236
Figur 4.18. Lofoten krigsmuseum ligger i Stamsund, Vestvågøy kommune.....	s. 237
Figur 4.19. Fra utstillingen til Lofoten krigsmuseum.....	s. 238
Figur 4.20. Lofotmuseet ligger i Kabelvåg, Vågan kommune.....	s. 239
Figur 4.21. Væreiervoligen på Lofotmuseet.....	s. 239
Figur 4.22. Gammelt ullundertøy møter blonder sommeren 2000.....	s. 240
Figur 4.23. Rorbuer og naust ved Lofotmuseet.....	s. 241
Figur 4.24. Lofoten krigsminnemuseum ligger i Svolvær, Vågan kommune.....	s. 242
Figur 4.25. Lofoten krigsminnemuseum i Svolvær.....	s. 242
Figur 4.26. Noen av de utstilte uniformene ved Lofoten krigsminnemuseum.....	s. 243
Figur 4.27. Originalt køye fra Rigel. Skipet gikk ned den 27. november 1944 med over 2500 mann ombord.....	s. 244
Figur 4.28. Laukvik bygdemuseum ligger i Laukvik, Vågan kommune.....	s. 245
Figur 4.29. Laukvik bygdemuseum.....	s. 245
Figur 4.30. Rosett i taket i storstua.....	s. 246
Figur 4.31. Lokaliseringen av Nord-Troms museums hovedanlegg i de ulike kommunene.....	s. 247
Figur 4.32. Lyngen bygdemuseum, Alf Gamsletts samling er hovedanlegget til Nord-Troms museum i Lyngen kommune.....	s. 248
Figur 4.33. Holmenes sjøsamiske gård i Birtavarre er hovedanlegget til Nord-Troms museum i Gáivuotna/Kåfjord.....	s. 249
Figur 4.34. Hovedhuset på Maursund gård sett fra sjøsiden. Maursund gård er hovedanlegget til Nord-Troms museum i Skjervøy kommune.....	s. 250

Figur 4.35. Signalnesbua.....	s. 252
Figur 4.36. Lokalisering av gammene til prosjektet Uten fortid, ingen framtid i Kvænangen kommune, Nord-Troms.....	s. 253
Figur 4.37. Gammebygging på Nordstraumen.....	s. 254
Figur 4.38. En av gammene på Nordstraumen nærmer seg ferdigstilling.....	s. 254
Figur 4.39. Ferdig rekonstruert gamle på Nordstraumen.....	s. 255
Figur 4.40. I brosjyremateriell kan man også lese at: "Når du går inn i Vikingmuseets høvdinghus vil du føle deg hensatt til vikingtiden." og "Når du går inn i høvdinggården føler du deg hensatt til år 900.".....	s. 263
Figur 4.41. Bjørn Haugens utstilling av gjenstander fra eldre jernalder, Oldsaksamlingen 1938. Ikke så ulik utstillingsmetoden på Lofoten krigsmuseum?.....	s. 272
Figur 5.1. Kulturstier i Vestvågøy kommune.....	s. 282
Figur 5.2. Ikke en middelalderborg, men den tyske radarstasjonen på Eggum.....	s. 285
Figur 5.3. Hodet opp-ned.....	s. 285
Figur 5.4. Offersøykammen og Sværsvika.....	s. 286
Figur 5.5. Kulturstier i Vågan kommune.....	s. 292
Figur 5.6. Utgravd hustuft i Vassosen.....	s. 294
Figur 5.7. Kulturstier i Lyngen kommune.....	s. 297
Figur 5.8. Informasjonsskilt ved Lysverkdammen.....	s. 299
Figur 5.9. Kulturstier i Storfjord kommune.....	s. 300
Figur 5.10. Bohlmannsveien i Storfjord.....	s. 301
Figur 5.11. Ikke en hvilken som helst flyttblokk, men Riegádangeadgi/Fødesteinen.....	s. 303
Figur 5.12. Kulturstiene i Gáivouna suohkan/Kåfjord kommune.....	s. 304
Figur 5.13. Deler av rekken med fjærbuer innerst i Gáivoutna/Kåfjord.....	s. 305
Figur 5.14. Restene etter det tyske kystfortet på Spåkenes.....	s. 307
Figur 5.15. Kulturstiene i Nordreisa kommune.....	s. 308
Figur 5.16. Detalj fra tjæremila på Tørfoss.....	s. 309
Figur 5.17. Linbanen til gravene i Moskodalen.....	s. 310
Figur 5.18. Smelteovn i Moskodalen.....	s. 311
Figur 5.19. Kulturstien på Snemyr.....	s. 312
Figur 5.20. Stien til Russelv følger en gammel mastelinje.....	s. 313
Figur 5.21. Torvhersje i Bakkeby.....	s. 313
Figur 5.22. Firingstreng for skifer.....	s. 314
Figur 5.23. Rester etter gamle brukt som bolig under arbeid i skiferfjellet.....	s. 315
Figur 5.24. Den rekonstruerte Ole-Nikolai gammen.....	s. 315
Figur 5.25. Kulturstiene i Skjervøy kommune.....	s. 316
Figur 5.26. På Skattøra er steinaldertuftene, som ligger sårbart til i et rullesteinsområde, gjerdet inn.....	s. 317
Figur 5.27. Informasjonstavle om kvartærgeologi med utsikt inn Lauksundet.....	s. 318
Figur 5.28. Kulturstier i Kvænangen kommune.....	s. 322
Figur 5.29. Naturstier i Nord-Troms.....	s. 327
Figur 5.30. Manglende Fotefar mot nordskilt ved fjærbuene og samisk del av kommuneskilt.....	s. 342

1. TEORETISK OG EMPIRISK BAKGRUNN

1.1. BAKGRUNN FOR PROSJEKTET

Dette prosjektet er både arkeologisk forskning og mer generell kulturforskning. Årsakene til det er flere. Arbeidet er finansiert av *Program for kulturstudier*. Programmet har ikke bare bidratt med penger, men også påvirket den kulturforståelsen som ligger til grunn i avhandlingen. Av programnotatet fremgår det at kultur må forstås som åpne prosesser. Kulturgrenser må derfor ikke oppfattes som demarkasjonslinjer mellom monolittiske delkulturer, men som situasjoner der kulturelle forestillinger blir endret i møte med andre kulturelle forestillinger. Med et slikt åpent og relasjonelt kultursyn blir studier av grensesituasjoner viktig. Studier av kulturmøter åpner for tydelig å se hva som er likt og ulikt. Det som er ens eller forskjellig vil ofte endres over tid. Historisering og kontekstualisering må derfor være et element i en analyse av kulturelle grenser (<http://www.uib.no/kul/presentasjon/prognot.html>).

Hovedmålsettingen med dette prosjektet er å avdekke ulike aspekter ved fortidsforestillinger fremkommet i en akademisk og lokal kontekst og belyse hvordan disse har forholdt seg til hverandre. Gjennom å historisere og kontekstualisere er ikke avhandlingen først og fremst et arbeid innenfor en tradisjon som fokuserer på *arkeologiens* historie (se for eksempel Brattli 1993, H. G. Johnsen 1992, Svestad 1995, Trigger 1989). I stedet er det relasjonen mellom vitenskapelige og lokale forestillinger som det viktige. I dette prosjektet blir ikke denne relasjonen først og fremst gjenstand for en teoretisk analyse. Prosjektet vektlegger i stedet en *empirisk* gjennomgang av kilder som kan belyse forholdet. Dette valget av analysemåte bidrar også til å gi avhandlingen sin karakter som både kultur- og arkeologisk forskning.

Kulturforskningsperspektivet bidrar til at dualiteten mellom aktørene og de omkringliggende rammene av både politisk, økonomisk og legal art blir viktige for å forstå hvordan og hvorfor fortidsforestillingene har fremtrådt slik de har gjort til ulike tider. De arkeologiske historiene har imidlertid blitt til innenfor rammene av en vitenskapelig disiplin. Den teoretiske utviklingen innenfor faget er derfor også av betydning. For 15-20 år siden ville neppe en

analyse av folkelige og akademiske fortidsforestillinger kunne ha vært utført. Gjennomslaget for den post-prosessuelle arkeologien og den multivokale fortiden har imidlertid åpnet opp for dette. Denne utviklingen har nok ikke betydd noe særlig for den lokale kunnskapen. Johnny fra Reisa forbinder trolig først og fremst Levi Strauss/Lévi-Strauss med en dongeribukse, ikke en fransk strukturalist. Den teoretiske utviklingen har imidlertid vært en forutsetning for at lokal kunnskap kan bli integrert i den arkeologiske forskningen og må derfor redegjøres for.

1.2. AKSEPTEN AV DEN MULTIVOKALE FORTID

Det teoretiske fundamentet som de akademiske tolkningene av fortiden hviler på, har endret seg i tiden fra arkeologien ble etablert som en vitenskapelig disiplin i perioden rundt 1830 til 1900 og frem til i dag. For å skape en oversikt over denne utviklingen, benyttes gjerne samlebetegnelser som kulturhistorisk, ny- eller prosessuell og post-prosessuell arkeologi. Til tross for at det finnes store variasjoner innenfor hver av retningene, er det grunn til å hevde at de også innehar bestemte karakteristikk. Bak samlebetegnelsene ligger det også en viss kronologisk utvikling. I løpet av 1960-tallet ble den kulturhistoriske retningen konfrontert med den prosessuelle arkeologien. Fra 1980-tallet ble den post-prosessuelle retningen en del av faget. Denne utviklingen må imidlertid ikke oppfattes som lineær eller som en der den ene retningen *avløser* den andre. Kulturhistorisk, prosessuell og post-prosessuell arkeologi eksisterer i dag side om side (Olsen 1997:30-31).

For å klargjøre bakgrunnen for aksepten av den multivokale fortiden, er debatten mellom prosessuelle og post-prosessuelle arkeologer fra 1980-tallet av det sentrale. Her kan kanskje særlig nevnes den post-prosessuelle arkeologiens imøtegåelse av den prosessuelle retningens viteskapsteoretiske fundament. Den prosessuelle retningen kan sees på som en reaksjon mot den kulturhistoriske arkeologien. For å få et bilde av den prosessuelle retningen, og dermed grunnlaget for den post-prosessuelle reaksjonen, må derfor noen tråder følges som løper bakenfor 1980-tallet.

På samme måte som den kulturhistoriske arkeologien ikke avløste den prosessuelle, og den post-prosessuelle den prosessuelle arkeologien, finnes det en rekke eksempler på arkeologiske arbeid som vektla perspektiver som

først senere skulle bli mer brukt. Eksempelvis er økofunksjonalistiske perspektiver fremtredende hos Anthon W. Brøgger (1925) flere tiår før 1960-tallets prosessuelle arkeologer. André Leroi-Gourhan (1967) hadde med et strukturalistisk utgangspunkt studert hulekunst tiår før teorien fikk større anvendelse av post-prosessuelle arkeologer. I denne sammenheng blir det imidlertid de generelle tendensene som blir presentert.

I løpet av 1800-tallet bidro den vitenskapelige spesialiseringen til at studier av fortiden ble ivaretatt av profesjonelle utøvere. Gjenstandsstudier lå til grunn for tre-periodesystemet og typologiske metoder, og som en konsekvens ble det nå mulig å datere de ulike artefaktene (se for eksempel Montelius 1900, Müller 1884, Thomsen 1836, Worsaae 1843). Forestillingene som preget arkeologien i denne tidlige fasen, var en evolusjonistisk og unilineær historieforståelse (se Trigger 1989).

Med tiden ble det imidlertid klart at ikke alle forskjellene i det arkeologiske materialet kunne forklares ut fra ulik datering (Trigger 1989:148-160). Innenfor de samme tidsperioder fantes det geografiske forskjeller, og denne variasjonen måtte forklares. Løsningen ble at det ble gjort en direkte slutning mellom materiell kultur og folkegruppe. Der det innenfor et avgrenset område var store likheter i et funnmateriale, var dette med andre ord forårsaket av at det var skapt av én folkegruppe. Funn fra omkringliggende områder som også viste en indre likhet, var en konsekvens av tilstedeværelse av andre folkegrupper. På den måten kunne det skapes et lappeteppes av fortidige, samtidige funn- og folkegrupper (se for eksempel Child 1925, Kossina 1926).

Til tross for variasjoner innenfor den kulturhistoriske arkeologien, finnes visse fellesnevner. Bjørnar Olsen (1997:125) har påpekt følgende:

“Kulturarkeologiens samfunns- og kulturteori var preget av to grunnleggende ideer. Den ene var kulturdeterminisme, dvs. at kulturelle normer og verdier var styrende på individets atferd. Det å tilhøre en bestemt folkegruppe innebar følgelig å ha visse verdier og en viss væremåte, noe som igjen ble reflektert i den materielle kulturen. Den andre var et diffusjonistisk (og migrasjonistisk) syn på kulturell endring. Slike endringer skyldtes enten at ideer om nye kulturtrekk ble spredt gjennom kontakt, eller at de folk som var bærere av disse ideene, flyttet på seg.”

Innenfor den kulturhistoriske arkeologien var de teoretiske overveiningene i liten utstrekning gjort eksplisitte. Den prosessuelle arkeologien må på mange

måter sees på som et oppgjør med det vitenskapsteoretiske fundamentet kunnskapen om fortiden skulle bygge på.

Også før 1960-tallet ble det rettet kritikk mot den kulturhistoriske arkeologien (se H. G. Johnsen 1992:28-37). Likevel regnes ofte Lewis R. Binford som en av de første gjennomslagskraftige opprørerne nettopp fordi han kritiserte den kulturhistoriske arkeologiens vitenskapsteoretiske fundament. I 1962 ble Binfords artikkel *Archaeology as Anthropology* utgitt. Binford (1962, 1968) fremholdt at tidligere forskning hadde produsert få teoretiske nyvinninger, var empiristisk, manglet et vitenskapelig begrepsapparat, et eksakt observasjonsspråk og verifiseringskriterier¹. Binford påpekte også at forklaringene i den kulturhistoriske arkeologien avhang av den enkelte arkeologs evner. Dette var vesentlige problemområder. I følge Binford burde både arkeologi og antropologi ha forklaring som mål. Det teoretiske fundamentet man skulle oppnå forklaring gjennom, var den logisk positivistiske erkjennelsesteorien. Arkeologien skulle med andre ord produsere eksakt, objektiv og testbar kunnskap gjennom hypotetisk-deduktiv metode.

Dette vitenskapsidealet, som blant annet var hentet fra naturvitenskapene, hadde ikke rom for en multivokal fortid. Harald G. Johnsen (1992:41) har fremholdt at:

“For den nye arkeologien som sette seg som mål å komme fram til krysskulturelt generaliserande forklaringar om vekst og evolusjon (Binford 1962, 1968, 1972), var derfor ikkje kjennskap til partikulære historiske hendingar eller korleis folk tenkte til ulike tider i historia verken interessant eller nødvendig.”

Folkelige forestillinger var dermed heller ikke av interesse. Dette går også klart frem av David L. Clarkes synspunkt. Clarke (1973:11) fremholdt at arkeologifaget hadde fått en heterogen karakter gjennom nyintroduserte ideologier og filosofier. Erkjennelsen av diversitet strakk imidlertid ikke så langt at folkelige forestillinger om fortiden ble integrert i faget. Søkelyset var nemlig rettet mot vitenskapens indre dynamikk. Vitenskapens forhold til samfunnet rundt var av mindre betydning. Clarke (1973:18) fremholdt at noen

¹ Utover 1980-tallet ser det imidlertid ut til at Karl Poppers (1968) falsifikasjonskriterier danner det vitenskapsteoretiske grunnlaget i flere prosessuelle arkeologiske arbeid (se for eksempel Malmer 1980, Renfrew 1989, Renfrew et al. 1982).

kanskje ville hevde at amatører ville imøtegå de metodiske og teoretiske nyvinningene. Clarke fant imidlertid dette lite sannsynlig siden amatørarkeologene holdt til i laboratorier og ved datamaskiner. Clarke stilte seg positiv til slike amatører, for det var de som hadde grepet om matematikk, datamaskiner og elektronikk. At det også kunne finnes andre typer amatører, reflekterte ikke Clarke over.

For prosessuelle arkeologer var med andre ord lokale eller folkloristiske fortidsforestillinger lite interessante. Den post-prosessuelle forskningen omkring slike "andre" forestillinger har imidlertid ført til at også arkeologer som arbeider ut fra en hypotetisk-deduktiv metode reflekterer over hvordan ikke-arkeologiske fortellinger skal behandles. Et eksempel på dette er Kenneth L. Feder (1999) bok *Frauds, Myths, and Mysteries*.

Feder (1999:28) fremholder at vitenskapen generelt skal:

1. Observere.
2. Indusere generelle hypoteser eller mulige forklaringer for det som observeres.
3. Dedusere spesifikke forhold som må være sanne om hypotesen skal være sann.
4. Teste hypotesene ved å sjekke de deduserte implikasjonene.

I følge Feder (1999:30-32) skal hypoteser testes gjennom å anvende Occams regel. Denne regelen postulerer at den beste forklaringen eller hypotesen er den som forklarer en serie observasjoner med færrest antakelser eller støttehypoteser. Feder (1999:184-207) bruker Occam i sin analyse av Erich von Dänikens (1968) *Chariots of the Gods?* I boken hevder von Däniken blant annet at geoglyfer i ørkenen i Peru vitner om tidlig ekstraterrestrisk besøk. Ved hjelp av Occams regel og deduktiv metode avviser Feder von Dänikens påstander. Feder påpeker at den enkleste påstanden må være den at Nazca-folket var smarte nok til selv å lage geoglyfene. von Dänikens hypotese består av flere ledd: Det må finnes intelligent utenomjordisk liv, vesenene må ha besøkt jorden og konstruert flyplasser med et merkelig utseende. von Dänikens hypotese er derfor dårlig og i tillegg er heller ingen av hans støttehypoteser bevist. Om det var lokalbefolkningen som laget geoglyfene, kan noen implikasjoner deduseres. Det burde finnes rester etter små-skala modeller og geoglyfstil på andre kunstgjenstander i området. Geoglyfene kan også forventes å være del av en tradisjon med stor-skala avbildninger i større deler av Sør-Amerika. Når Feder tester disse hypotesene, finnes arkeologiske

funn som støtter dem. Ergo var det indianerne som laget avbildningene, og ikke utenomjordiske vesener.

von Däniken tilhører en kvasivitenskapelig sjanger som består av relativt få forfattere. von Däniken er i relasjon til avdekking av grensesituasjoner mellom lek og lærd av liten interesse. Feders måte å avvise slike fortidsforestillinger på er imidlertid relevant. Hans kriterier for hva som er forhistorie og vitenskap, kan også brukes på andre fremstillinger enn de kvasivitenskapelige. Feder drar for eksempel frem den indianske aktivisten, forfatteren og historikeren Vine Deloria Jr. (1995) og hans bok *Red Earth, White Lies*. I boken fremsetter Deloria Jr. teorien om at indianerne *ikke* kom til Amerika via landbroen over Beringstredet, men derimot ble skapt i Amerika, og alltid hadde vært der. En slik forståelse vil i følge Feder (1999:91) være basert på religion og myter, ikke bevis og vitenskap, og kan derfor avvises. Dermed har mytologiske fortellinger lite med den menneskelige fortid å gjøre siden:

“The study of the human past is a science and it relies on the same general logical processes that all science do.” (Feder 1999:37)

For Feder er Deloria Jr.s beretning feil og avvises. Feder er heller ikke åpen for at Deloria Jr.s bok kan bedømmes på andre måter og forstås som tilhørende en annen diskurs enn den arkeologiske.

Konsekvensene av Feders ståsted blir at skapelsesmyter for en urbefolkningsgruppe og von Dänikens teorier settes i samme bås. Ingen av dem er vitenskapelig deduserte eller testet og har derfor ikke noe å gjøre innenfor det arkeologiske fagfeltet. Med en slik forståelse får man et dilemma med på kjøpet. På den ene siden hjelper teorien til å eliminere spekulative fremstillinger om menneskelig kontakt med utenomjordiske. På den andre siden plasseres erfaringsbaserte, mytologiske og lokale fremstillinger utenfor fagets diskurs.

Med et slikt vitenskapsteoretisk grunnlag blir det vanskelig å integrere folkelige forestillinger i den arkeologiske diskursen. I løpet av 1970-tallet og begynnelsen på 1980-tallet ble det imidlertid fra flere hold vist at det eksisterte flere måter å betrakte fortiden på. Sally Slocum (1975) imøtegikk den dominerende modellen for forståelsen av den menneskelige evolusjonen, kjent under navnet *Man the Hunter*. Slocum fremholdt at *Woman the Gatherer*

bedre beskrev leveviset på de afrikanske savannene i menneskehetens tidligste fase. Slocums argumentasjon hadde stor gjennomslagskraft og fikk etter hvert mange tilhengere. Publiseringen av *Woman the Gatherer* (Dahlberg 1981), hvor en rekke forfattere kritiserte den androsentriske doktrinen, forsterket denne motstanden. I Norge var arkeologene relativt tidlig ute med å ta opp beslektede problemstillinger. I 1979 stilte Norsk Arkeologmøte spørsmålet *Var de alle menn?* (Bertelsen et al. 1987a).

Kjønnsperspektivet ble også ansett for å være relevant for å få en forståelse av fagets dynamikk i nåtiden. Disiplinen var på 1960- og 1970-tallet dominert av hvite menn med middelklassebakgrunn. Dette gjorde at feministisk kritikk hadde problemer med å trenge inn i alle miljøer (Gero 1985:344). Innvendinger mot fraværet av kjønnsperspektiv har imidlertid blitt påpekt både med et prosessuelt og post-prosessuelt utgangspunkt og feministiske perspektiver har over tid blitt en integrert del av den arkeologiske diskursen (se for eksempel Conkey & Spector 1984, Dommasnes 1987, E. Engelstad 1991, Gero & Conkey 1991, Sørensen 1988, Wylie 1992, 1996).

På samme måte som kjønn, hadde urbefolkningsperspektiver i liten utstrekning blitt integrert i den prosessuelle forskningen. En kritisk urbefolkningsforskning bidro også til å åpne opp faget for andre fortellinger (se for eksempel Garlake 1982, Hall 1984, Langford 1983, McGuire 1992, Mulvaney 1981, A. Schanche & Olsen 1985, Trigger 1980, Ucko 1983, 1995).

Både den feministiske kritikken og urbefolkningsforskningen viste at det fantes ulike stemmer og forskjellige innfallsvinkler til å forstå fortiden. For å forstå hvordan den multivokale fortiden ble akseptert, er det imidlertid viktig å se nærmere på den vitenskapsteoretiske kritikken de post-prosessuelle arkeologene rettet mot de prosessuelle arkeologene. Dette oppgjøret fikk sitt gjennombrudd i 1980-årene. I 1980 ble *Cambridge Seminar on Symbolic and Structural Archaeology* (Hodder 1982a) avviklet. To år senere ble Ian Hodders bøker *Symbols in action* (1982b) og *The present past* (1982c) gitt ut. Opprøret, den post-prosessuelle arkeologien, skulle med tiden komme til å bestå av en rekke retninger, blant annet strukturalisme, post-strukturalisme, marxisme, kritisk teori og hermeneutikk. Til tross for mangfoldet, kan visse fellestrekk spores. Olsen (1997:61-62) har påpekt at post-prosessuelle arkeologer fremholdt at den prosessuelle retningen hadde undervurdert

individets rolle i samfunnet. Deres syn på materiell kultur ble dessuten ansett for å være for funksjonalistisk. De post-prosessuelle arkeologenes innvendinger mot den prosessuelle arkeologiens vitenskapsteoretiske grunnlag er i denne sammenheng viktigst. Arkeologien måtte nemlig betraktes som en humanistisk, fortolkende vitenskap som ikke kunne løsrives fra det nåtidige samfunnet. Det var derfor ikke mulig å oppnå absolutt sannhet.

De nye perspektivene hentet inspirasjon fra filosofisk hermeneutikk og fransk post-strukturalisme. Til tross for at tradisjonen har lange røtter (se for eksempel Droysen [1858] 1977, Saussure [1916] 1974, Schleiermacher 1974), var det først og fremst arbeid publisert fra 1970-tallet av som ble særlig innflytelsesrike innenfor den post-prosessuelle arkeologien. Begrepspar som for eksempel metafor og metonym (jamfør Lévi-Strauss 1964-1971) og signifer og signified samt denotasjon og konnotasjon (jamfør Barthes 1977, 1999) viste til det arbitrære forholdet mellom tegnet og det betegnede. Mening var ikke noe som eksklusivt lå i selve objektene, men oppsto i konfrontasjon med en fortolker. Det kulturhistoriske landskapet endrer seg over tid, og på den måten ble nye meninger lagt til monumenter og strukturer (se for eksempel Bender 1993, 1998, Bradley 2000, Gazin-Schwartz & Holtorf 1999, Holtorf 1998, Tilley 1994).

Som den prosessuelle arkeologien rommer også den post-prosessuelle retningen dilemma. Erfaringsbaserte, mytologiske og andre ikke-vitenskapelige fremstillinger kunne prosessuelle arkeologer definere ut av fagets diskurs. Det post-prosessuelle dilemmaet er av en annen karakter. For om arkeologi er en fortolkende nåtidsvitenskap, betyr det at *anything goes*?

Michael Shanks og Christopher Tilley (se for eksempel Shanks & Tilley 1987, 1989, 1992) har argumentert mot definisjonen av vitenskapelig metode basert på kvantifisering, testing og falsifisering av hypoteser. Arkeologi må i stedet forstås som en praksis innenfor den kapitalistiske, vestlige verden, og fordrer en selvrefleksiv diskurs. Det arkeologiske prosjektet flyttes dermed over til en nåtidig kontekst i og med at:

“The meaning of the past does not belong to the past but to the present. (...) Archaeology is not, then, so much a reading of the signs of the past, but a process in which these signs are *written* into the present.” (Shanks & Tilley 1989:4, original utheving)

For Shanks og Tilley var det en demokratisk og pluralistisk arkeologi som kunne lede faget vekk fra den prosessuelle retningen. Arkeologien var pluralistisk siden man ikke kunne vende seg mot fortiden for å finne sannhet (Shanks & Tilley 1989:7). Den arkeologien som rettet seg mot fortiden ville derfor være underlegen den som hadde et refleksivt forhold til samtiden (Shanks & Tilley 1992:245-246).

Shanks og Tilley kan sies å ha strukket seg relativt langt i en *anything goes* retning. For dette har de også høstet kritikk. Konsekvensene av Shanks og Tilleys kritiske arkeologi ble nemlig et fag preget av relativisme (se for eksempel Malmer 1995, Renfrew 1989, Wylie 1992). Til tross for denne kritikken, har Shanks og Tilleys betraktninger hatt stor innflytelse, kanskje særlig i relasjon til refleksjoner over hvordan nåtidige rammer legger premisser for hvordan fortiden blir oppfattet. Dette er ikke bare en skrivebordsøvelse, men betraktninger som også har nådd feltarkeologien (se for eksempel Berggren & Burström 2002).

I de senere år har det vært en økende interesse for forholdet mellom arkeologiske og ikke-akademiske fortellinger om fortiden. Folkloristiske tradisjoner om kulturminner har blitt inkludert i den arkeologiske diskursen, og det har blitt påpekt at arkeologiske fortellinger har funnet vei ut av fagets diskurs og inn i andre (se for eksempel Burström 1993, Burström et al. 1996, Solli 1996, Tansem 1999, Aanestad 1999). I denne typen arbeid vil det være særlig viktig å finne frem til gode løsninger på hvordan man på den ene siden kan integrere folkelige forestillinger i den arkeologiske diskursen og på den andre siden ikke fremstår som fullblods relativister.

En viktig erkjennelse som ligger til grunn i denne typen arbeid er at lokale forestillinger må betraktes på egne premisser, ikke i kraft av deres (manglende) vitenskapelighet. Mats Burström (1993) har demonstrert hvordan fortellinger om fortiden som har blitt skapt utenfor den arkeologiske diskursen kan være historisk og kulturelt verdifulle. Arkeologiske strukturer har vært meningsbærende og hatt en betydning for alle de generasjonene som ligger mellom nåtid og den perioden de ble skapt. Siden mening ikke ligger eksklusivt hos objektet selv, men først oppstår når det blir konfrontert med en fortolker, vil også fortolkningen skje i overensstemmelse med dennes referanserammer (Burström 1993:8). På den måten kan det samme

kulturminnet bli tilskrevet flere ulike betydninger, både i samtid og fortid. Meningspluralismen har derfor både en diakron og en synkron akse. Ved gjennomgang av ulike skriftlige kilder, blant annet fornminneregistreringer fra 1600-tallet av og beretninger fra 1800-talls forskningsreiser, viser Burström hvordan dette har artet seg i praksis. Burström (1993:26) fremholder at det er viktigere å få frem meningspluralismen enn å se etter "riktige" fortolkninger. Fordypende studier gir strukturene en kulturverdi som kan bidra til at de oppleves som viktige i landskapet. Dette har igjen en preventiv effekt mot ødeleggelse (Burström 1993:42-43).

Både ikke-arkeologiske og arkeologiske forestillinger om fortidige strukturer viser at det finnes flere meningsfulle fortolkninger knyttet til monumenter enn den opprinnelige. I noen sammenhenger kan det imidlertid være både riktig og viktig å vise at ikke alle fortolkninger er riktige. I boken *Er samene Finnmarks urbefolkning?* er et av hovedpoengene til Karsten Adriansen (2002) at samene ikke er en urbefolkning, men en minoritetsgruppe som det først er arkeologiske og historiske belegg for i Finnmark i forrige århundre. Etter utgivelsen fulgte en heftig avisdebatt både i *Sagat* og *Nordlys*. En rekke leserinnlegg viste at bokens budskap ble tatt for god fisk av motstandere av samisk politikk og selvråderett (se for eksempel leserinnlegg fra Hans A. Karlsen i *Sagat* 29. oktober 2002, fra Ulf Johansen i *Sagat* 12. november 2002, Oddvar Støme i *Sagat* 14. januar 2003).

Adriansens (2002) bok er imidlertid full av faktafeil og noen av disse ble påpekt av Brit Solli i et leserinnlegg i *Nordlys* 16. september 2002. Feilene var også av en slik karakter at de river grunnen under Adriansens konklusjoner. Eksempler som dette viser at ikke hva som helst kan sies om fortiden. Noen fremstillinger er rett og slett feilaktige.

Noen historier er riktigere enn andre, for de materielle sporene setter visse grenser for hva som kan sies om dem. Arkeologifaget har også diskursive rammer for hva som kan sies og tas seriøst. Solli (1996) har påpekt at kildekritikk skiller en hvilken som helst fortidsfortelling fra arkeologi, og dette er nettopp et element Adriansen (2002) mangler i sin fremstilling. God arkeologi er likevel mer enn kildekritikk, metoder og teknikker. God arkeologi skal også være forstyrrende, tankeprovoserende og teoretisk (Solli 1996:28, 39, 41). For å oppnå dette påpeker Solli (1996:40) at forfatteren av

arkeologiske tekster må revitaliseres. Arkeologer bør tilstrebe å skape en personlig og engasjert tekst, og ikke gjemme seg bak idealer om en objektiv vitenskap. Solli selv fremstår som en slik forfatter når hun skriver om opplevelsen av å være i felt og om sine møter med andre historiefortellere.

Solli (1996:72-73) gjorde i forbindelse med sin doktorgrad feltarbeid på Veøy, og hun visste at det kunne oppstå spenninger om hennes arkeologiske beretning ble fortalt uten referanse til de som i årevis hadde hatt status som lokale historiefortellere. Solli gjorde det derfor tidlig i prosjektet klart at hun respekterte historiene til de som hadde spesiell rett til kunnskap om Veøy. I følge Solli (1996:77) var en del av disse andre historiene arkeologisk "gale" fordi de ikke sto etter en kildekritisk gjennomgang. De lokale historiefortellerne var likevel ikke så opptatt av om beretningene deres var feilaktige eller ikke. De inkorporerte også ny arkeologisk kunnskap i sine egne historier, til tross for at fortellingene var inkommensurable. Dette plaget dem ikke, for det de ønsket, var å fortelle gode historier.

Solli (1996:250) fremholder at dette ikke betyr at hva som helst kan bli sagt om fortiden. Det er en forskjell mellom individuelle fortellinger skrevet innenfor en hvilken som helst valgt diskurs, og fortellinger skrevet innenfor en bestemt diskurs, som arkeologi eller historie. Det er med andre ord diskursen som avgjør hvordan en historie skal bedømmes. Ikke alle fortellingene om Veøy kan bli evaluert innenfor dagens arkeologiske diskurs. De er av en annen type, hører hjemme i andre diskurser og må evalueres deretter (Solli 1996:250).

Før en kan gå i gang med å bedømme en fortelling, må en altså avgjøre hvilken diskurs den tilhører. Solli (1996:250-251) påpeker at hun har rett til å bestemme diskursens grenser. Solli er ekspert og vet ting om arkeologi som de andre historiefortellerne ikke kjenner til. Etter talløse møter med lokale historiefortellere og tilfeldige besøkende på Veøy, valgte hun å stå frem som ekspert. Folk ville at Solli skulle fortelle gode historier som de ikke hadde hørt før. Solli kunne gjøre dette på bakgrunn av det nye materialet hun hadde gravd frem. Feltarbeidet kunne hun gjennomføre siden hun var ekspert og hadde fått tillatelse av myndighetene til å grave. På grunn av slike hensyn er derfor Shanks og Tilleys demokratiske, pluralistiske og forhandlende arkeologi umulig å utføre i praksis. Arkeologer skal likevel ikke ødelegge

“andre historier”. De tradisjonelle og folkloristiske fortellinger skal, og må, bli respektert i form av deres forskjellighet, og ikke i form av en ikke-diskursiv Sannhet.

Det vitenskapsteoretiske fundamentet som den post-prosessuelle arkeologien hviler på har med andre ord åpnet opp for aksepten av at det eksisterer flere typer fortidsforestillinger. Forholdet mellom lokal og akademisk kunnskap er likevel svært komplekst. Noen ganger kan det være både uproblematisk og rett å inkludere “andre” fortellinger i en arkeologisk fremstilling, blant annet om en søker etter å avdekke strukturers mangeartede historie. Da er det mindre interessant om slike forestillinger er rette eller ikke. Som ekspert kan en imidlertid påpeke at noe fortolkninger er feilaktige, og en reaksjon vil være på sin plass slik som i tilfellet med Adriansen. Når man skal reagere mot og når man skal integrere “andre” forestillinger i den arkeologiske diskursen vil også være et moralsk og etisk spørsmål. Hva som vil fremstå som det riktige, vil være kontekstavhengig. I en slik sammenheng er et refleksivt forhold til samtiden av stor betydning.

1.3. FRA TEORI TIL MØTER MELLOM LEK OG LÆRD

Kildekritikk og fagarkeologens rolle som ekspert kan jamfør kapittel 1.2. fungere som et utgangspunkt i en analyse av relasjonen mellom lokale og akademiske fortidsforestillinger. Skal man gjennomføre en analyse av en slik karakter må man nemlig ha visse kriterier for å identifisere eller definere hva som er vitenskapelig og hva som ikke er det. Det er imidlertid også en rekke andre faktorer som gjør det mulig å identifisere ulike historier som det ene eller det andre.

Fagfolk fra flere disipliner har vært opptatt av vitenskapens karakter. På den ene siden finnes arbeid som har søkt å finne frem til universelle trekk ved vitenskap (se for eksempel Merton 1973, Popper 1968). Denne typen forståelse er imidlertid lite forenlig med det kultursynet som legges til grunn her. Andre arbeid tar utgangspunkt i at vitenskap er et kulturelt konstituert felt (se for eksempel Callon et al. 1986, Gieryn 1983, 1999, Gieryn & Cozzens 1990, Harding 1986, 1987, Knorr-Cetina et al. 1981, Latour 1987, Latour & Woolgar 1986, Taylor 1996). Denne typen forståelse danner bakgrunnen for det relasjonelle og dynamiske kunnskapssynet som anvendes i denne

undersøkelsen. I den forbindelse finnes visse begreper som kan bidra til å avdekke de akademiske og lokale fortidsforestillingenes karakter.

Et slikt begrep er *diskurs*. Michel Foucault (1971) tar for seg hvordan kunnskap skapes. Kunnskap blir til innenfor diskursive felt. Et slikt felt består av de utsagn som gjøres samt formelle, materielle og institusjonelle vilkår. Foucault (1971:8) fremholder at:

“(...) in every society the production of discourse is at once controlled, selected, organised and redistributed according to a certain number of procedures, whose role is to avert its powers and dangers, to cope with change events, to evade its ponderous, awesome materiality.”

Hva som kan sies påvirkes med andre ord av en rekke faktorer, blant annet ulike utestengelsesmekanismer (Foucault 1971:8-9). Slike mekanismer, som for eksempel forbud, ville ikke kunne fungere uten støtte av institusjoner. Institusjonene virker til å forsterke utestengelsesmekanismene gjennom for eksempel publiseringssystemer, laboratorier og hvordan kunnskapen blir anvendt i samfunnet. Kunnskap er derfor avhengig av institusjonell støtte og distribusjon. Kunnskap utøver også en form for press, tvang eller makt over andre former for diskurs (Foucault 1971:11). Det eksisterer med andre ord et hierarki diskursene i mellom (Foucault 1971:12-13).

Diskursen kontrolleres også av andre mekanismer. Sentralt i denne sammenheng er hva Foucault (1971:18) kaller “fellowships of discourse” eller et faglig fellesskap. Dette fellesskapets funksjon er å:

“preserve or te (sic) reproduce discourse, but in order that it should circulate within a closed community, according to strict regulations, without those in possession being dispossessed by this very distribution.”

Utdanningssystemet er viktig for at et arkeologisk fagfellesskap fremstår som et lukket samfunn med egne regler. Gjennom utdanningen sosialiseres arkeologen inn i et system som både bidrar til å opprettholde og modifisere diskursen (Foucault 1971:19). Det å ha en spesifikk skolering og det å ha en sosial plassering kan ha vidtrekkende konsekvenser, ikke bare for måten man betrakter fortiden på. Pierre Bourdieu (1995) har vist hvordan slike faktorer også påvirker musikk- og filmpreferanser og hvordan man innreder sitt hjem. Disse likhetene og forskjellene bidrar også til å skape og styrke ulike diskursive fellesskap.

Gjennom utdanning og kulturelle preferanser kan en defineres som å være innenfor eller utenfor et faglig fellesskap. En slik prosess vil være som et tveegget sved. Er noe definert til å være på innsiden, faller naturlig også noe utenfor. James P. Spradley (1979:157) har påpekt:

“Every domain has a boundary; when we discover that some folk terms belong inside that boundary because of similarity, we also discover other belong outside because of differences. Similarity and contrast are two sides of the same coin.”

Å avklare den arkeologiske diskursen er derfor ikke bare av interesse for å få en forståelse av akademia. Ted Swedenburg (1991:156) fremholder at folks historiske sensibilitet er formet av de motsetninger som finnes mellom offisielle historier og private erindringer. Skal man forsøke å avdekke *history from below* er det likevel ikke tilstrekkelig kun å oppsøke vanlige folk og samle inn utsagn som går i mot de dominerende fortolkningene. Folks minner er hele tiden i forandring og formes i møte med offisielle versjoner. Det handler med andre ord om å avdekke grensesituasjoner, og der avdekke likheter og forskjeller.

Diskurs er med andre ord et sosialt konstituert felt. Perspektivet er fruktbart i denne analysen. For å forstå hva diskurser er gjort opp av, må flere hensyn tas i betraktning. Utsagnene i seg selv må analyseres, men det må også den konteksten de har blitt til i. Her kommer både institusjonelle, politiske og økonomiske rammer inn i bildet. Empirien i denne undersøkelsen må derfor analyseres på flere nivåer, fra utsagnene i seg selv til de omkringliggende rammeverk.

Utsagn av forskjellig karakter er en fruktbar start på en analyse av lokal og akademisk kunnskap. I den forbindelse er et annet begrep viktig som utgangspunkt, nemlig *teknisk tekst*. Bruno Latour fremholder at referering, dens fremkomst og konsekvenser står sentralt i vitenskapelige utsagn. Ifølge Latour (1987:33, 36, 47-48) er det flere forhold som skiller en vitenskapelig, eller teknisk tekst, fra en ikke-teknisk tekst. For det første vil det i den tekniske teksten være referanser, sitater og fotnoter. Slike virkemidler styrker teksten og gjør angrep vanskelig. Arbeidene som det refereres til, er ikke til stede i teksten, men kan bli mobilisert om nødvendig. Går en til angrep på en vitenskapelig artikkel, må man derfor også svekke de refererte tekstene. For det andre er illustrasjoner, eller inskripsjoner, et virkemiddel som brukes i en teknisk tekst. Om ikke leseren tror på det som står skrevet, må han tro det han

ser med egne øyne. For det tredje er den tekniske teksten stratifisert i lag. Hver påstand blir fulgt av referanser som kan sende leseren *ut* av artikkelen, til andre deler av teksten eller til figurer, tabeller og grafer. Sjekker leseren referansene, kan han bli sendt til ytterligere andre artikler. Latour (1987:48) fremholder derfor at leseren av en stratifisert tekst er like fri som en rotte i en labyrint.

Referering, inskripsjoner og stratifisering er særtrekk ved en teknisk tekst som bidrar til at en kan skille en vitenskapelig tekst fra andre typer utsagn. Selv om det er vanskelig, kan man ikke se bort fra at en amatør kan klare å beherske litteratur og skrive en teknisk tekst. Som Foucaults påpeking av viktigheten av det faglige fellesskapet, fremholder Latour (1987:44) at visse mekanismer forsterker vanskelighetene for amatøren:

“The “average man who happens to hit the truth”, (...), will have no chance to win over the thousands of articles, referees, supporters and granting bodies who opposes his claim. The power of the rhetoric lies in making the dissenter feel lonely. This is indeed what happens to the “average man” (or woman) reading the masses of reports on the controversies we so innocently started from.”

Amatøren mangler ressurser, men han mangler også noe annet. Amatøren har ikke nok troverdighet til å bli en del av det vitenskapelige (Latour & Woolgar 1986:208). Troverdighet er likevel ikke noe som alene avgjøres ved laboratoriebenken eller gjennom referering i et manuskript. For:

“It is analytically presumptuous to think that people and organizations in society at large possess an understanding of science fixed clearly by actual practices in the lab, or by scholarly tries at demarcation, or by idealized reminiscences. Epistemic authority is decided downstream from all that, as claims float through layers of cartographic interpretations where credibility is attached or removed.” (Gieryn 1999:27)

Amatøren kan defineres ut av en vitenskapelig diskurs og mangler troverdighet til å være en del av en disiplin. Dette kan gi inntrykk av at eksperten har den fulle kontroll. Forskeren har en grad av selvstendighet som muliggjør produksjon av kunnskap for egen skyld. Forskeren produserer også tanker som møter, konfronterer eller gjør motstand mot andre historier. Likevel er akademikerne en vanlig lønsmottaker, og vil dermed mangle full kontroll over eksempelvis bevilgningsmessige rammeverk (Fisher 1990:108-109). Den arkeologiske diskursen er derfor ikke et autonomt system, hvor “andre” overhode ikke har tilgang. Selv om amatøren kun med stor innsats kan bryte gjennom referansenes og inskripsjonenes barrierer, påvirker

amatøren og det ikke-akademiske samfunnet arkeologien. Faget er ikke bare i verden i kraft av seg selv. Disiplinen eksisterer også i møte med samfunnets behov for og krav til forvaltning av kulturarv. Vitenskapsfolk står derfor overfor et dilemma. På den ene siden må vitenskapelig integritet og troverdighet beholdes. På den andre siden er akademikerne avhengig av det ikke-vitenskapelige miljøet for støtte og legitimering (Hagendjik 1990:58).

Det kreves meget stor innsats om amatøren, som enkeltperson, skal få adgang til den arkeologiske diskursen. Som gruppe, som samfunn, er amatøren del av et hele som setter rammene for arkeologisk utfoldelse. En arkeologisk og en ikke-arkeologisk diskurs er dermed preget av gjensidighet. Arkeologifaget eksisterer ikke i et vakuum, men formes i møte med og brytninger mot alternative forståelser av fortid.

Det er ikke tvil om at skriftlige utsagn er viktig i vitenskapelige disipliner. For å ha suksess i den akademiske verden gjelder regelen *publish or perish*. For andre typer fortellinger om fortiden er ikke nødvendigvis skriftlige uttrykk det viktigste. Utenfor rammene til den akademiske verden kan det ligge andre forventninger og andre kommunikasjonsformer. En dyktig lokal historieforteller er nødvendigvis ikke bare den som har innlegg på trykk i aviser eller årbøker. For å ta de lokale forestillingene på alvor, og for å avdekke disse fortidsforestillingenes egenart, må også andre måter å formidle utsagn på analyseres.

Finnes det begreper for den lokale kunnskapens premisser som kan fungere som et utgangspunkt på samme måte som det faglige fellesskapet og den tekniske teksten var det for den akademiske viten? Anniken Greve (1998:208) har påpekt at man forholder seg til verden gjennom begreper. En felles forståelse av verden hviler på et fellesskap i begreper. Begrepene projiseres over på verden og gir blick for steder. Den akademiske verden er et slikt fellesskap. Det er imidlertid ikke bare en vitenskapelig skolering som kan gi et fellesskap i begreper, men også den fysiske omverdenen en har tatt form i. Omgivelsene stiller krav til hvordan man betrakter steder, og hva som må til for at de kan kalles for gode. Greve (1998:208) skriver:

“(…) tankene og forventningene kan stå i veien slik at vi ikke er åpne for det fremmede landskapet. Den som er vant til å leve henvendt mot den grøderike marken, vil kanskje ikke umiddelbart vende seg mot havet. Den som er vant til å søke det eventyrlige i skogens skiftende stemninger, trenger kanskje tid før hun kan se fjæra som et spennende, variert og uforutsigbart sted.”

Dette betyr at lokale fellesskap også er sosiale kategorier i begreper. De prosessene som ligger til grunn for et slikt fellesskap kan imidlertid være av en annen karakter enn de innenfor akademien. Nettopp stedet og de lokale sosiale fellesskapene vil være arenaer hvor en kan søke å avdekke lokal kunnskap.

På samme måte som vitenskapelige utsagn, ofte tekstlige, har sine kjennetegn, kan en forvente at de lokale også har det. For å kunne si noe om hva disse er, må empirien først gjennomgås. Siden det lokale fellesskapet er sosialt, er det for enkelt å anta at alt som ikke er akademisk, er lokalt. Det lokale har sine kjennetegn, og kan ikke defineres i kraft av hva det vitenskapelige ikke er.

På bakgrunn av den forståelsen som legges til grunn her for problemfeltet relasjonen mellom akademiske og lokale fortidsforestillinger er følgende delspørsmål ansett for å være relevante:

- *Hva er den (inter)nasjonale historiske bakgrunnen for et felt hvor både lokale og akademikere har ytret seg om fortiden?*
- *Hvilke overordnede rammer av politisk, økonomisk og legal karakter har innvirket på dette feltet?*
- *Hvordan har de lokale og akademiske forestillingene kommet til uttrykk på et lokalt plan?*

Dette er generelle betraktninger. For at de skal bli håndterbare, må visse avgrensninger av analysefelt og -områder foretas.

1.4. AVGRENSNINGER

For å analysere relasjonen mellom lokale og akademiske fortidsforestillinger har fem ulike typer kildemateriale blitt valgt ut. Den første kategorien består av *skriftlig publisert materiale* (se kapittel 2). Den akademiske kunnskapen er nært knyttet til tekstlige utsagn, men også lokale amatører har publisert sine fortidsfortolkninger i bygde- og årbøker. Slike tekster kan dermed gi større kunnskap om begge typer utsagn. Den neste kategorien er nært beslektet med den første siden denne også består av tekstlige utsagn. *Arkivmaterialet*

(se kapittel 3) knyttet til forvaltningsapparatet har imidlertid ikke kommet til med tanke på publisering. Arkivsakene har derimot potensiale for å kunne si noe om hvordan byråkrater og brukere har respondert på de lovmessige og institusjonelle rammene som har preget kulturminnevernet. Innen forvaltningen må en kunne anta at relasjonen mellom lokalbefolkning og byråkrati har et visst klientpreg. Det har derfor vært viktig å søke empirisk materiale som i større grad dokumenterer den lokale kunnskapen på egne premisser. *Museer* er en slik kildekategori (se kapittel 4). Både lokale amatører og profesjonelle har tradisjonelt vært involvert i etablering og drift av museer. Et museum er dessuten ikke et rent tekstlig utsagn. Å skape og drive et museum er imidlertid ressurskrevende og institusjonelle og finansielle rammeverk vil være av betydning for å forstå de utsagn som kan gjøres på et museum. *Kulturstier* (se kapittel 5) er beslektet med museer på flere områder. Som museet er en kultursti noe mer enn en tekst, selv om informasjonsplakater og -hefter også er en del av kulturstien. Å lage og vedlikeholde en kultursti krever imidlertid mindre ressurser enn et museum. Den lokale amatøren vil derfor i større grad kunne operere på likefot med den profesjonelle. Finansielle rammeverk er imidlertid også viktige for å forstå hvilke utsagn som kan gjøres gjennom denne typen tilrettelegging. Å publisere en tekst, å lage et museum eller en kultursti er krevende. Produsenten må beherske det skriftlige språket, ha kunnskap om fortiden og innsikt i hvordan tiltaket kan publiseres eller finansieres. Den siste kategorien materiale i denne undersøkelsen består av *intervju* (se kapittel 6). Et intervju består av talte utsagn. Barrierene for å ytre seg om fortid, landskap og fellesskap blir dermed langt lavere enn om utsagnene måtte publiseres eller settes frem i et museum eller kultursti. Strukturen i avhandlingen innebærer at materialet som presenteres gradvis tar en fra et felt preget av formelle regler, med andre ord det skriftlig publiserte og arkivmaterialet, til et mer uformelt, det talte språk.

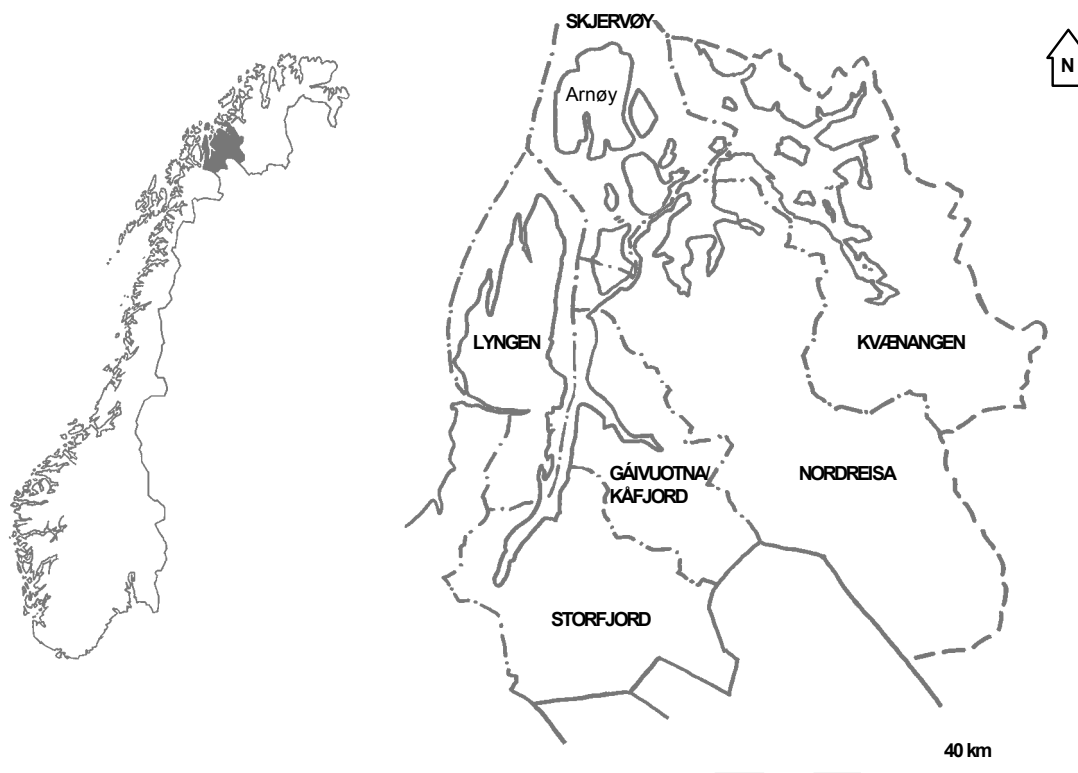
Denne strukturen preger også de enkelte kapitlene. Verken forskning, forvaltning eller museer er fenomener som har oppstått spontant lokalt. Disse feltene er alle preget av (inter)nasjonale strømninger og politiske, legale og økonomiske rammevilkår. Dette vil kunne ha innflytelse på de historiene som ytres og de utsagn som gjøres kan ikke sees løsrevet fra denne utviklingen.

Før konkrete fortidsforestillinger presenteres og diskuteres, blir derfor først feltene plassert inn i en overlokal kontekst.

Ved valg av disse ulike arenaene for fortidsforestillinger er det også mulig å avdekke hvordan relasjonen mellom lokale og akademiske forestillinger har endret seg over tid. Kapittel 3. *Fag-, bygde- og årbøker* og kapittel 4. *Lover og forvaltning* er kronologisk strukturert siden dette materialet har blitt skapt i perioden 1860-tallet og frem til i dag. I de resterende kapitlene er ytringene kommet frem hovedsakelig fra 1990-tallet av, og en kronologisk strukturering har ikke syntes hensiktsmessig. Dette materialet er derfor geografisk og tematisk presentert.

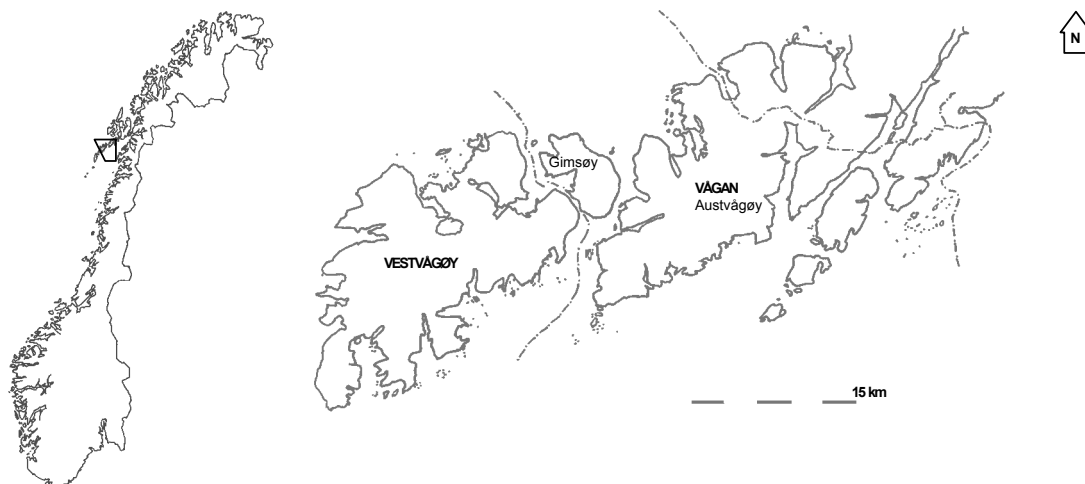
Hvilke kilder som skal undersøkes er med andre ord klart, men hvor skal undersøkelsen gjennomføres? Det er en utfordring å avgrense studieområdet. De akademiske fortidsforestillingene har kommet til innenfor rammene av institusjoner som museer og universitet. Det akademiske fellesskapet har dermed en noe klarere avgrensning enn det lokale. Lokal kunnskap handler også om et sosialt fellesskap, et fellesskap preget av landskap og mennesker som bor i et område. Rammene for dette fellesskapet kan derfor være svært vide. I denne sammenheng må imidlertid visse geografiske avgrensninger legges til grunn.

Den geografiske rammen for undersøkelsen er kommunene Lyngen, Storfjord, Gáivuotna/Kåfjord, Nordreisa, Skjervøy og Kvæningen i Nord-Troms samt kommunene Vestvågøy og Vågan i Lofoten, Nordland (se figur 1.1., 1.2.). Det er flere årsaker til at disse kommunene ble valgt. Det empiriske grunnlaget undersøkelsen hviler på, er svært omfattende. Uten en god forutgående kunnskap om fortiden i de utvalgte områdene ville det vært vanskelig å kunne gjennomføre analysen. Lofoten og Nord-Troms var derfor naturlige valg. Gjennom arbeidet med hovedfagsoppgaven *Jernaldernaust på Vestvågøy i Lofoten* (Nilsen 1998) fikk jeg oversikt over den arkeologiske utforskningen av Lofoten. Etter endt hovedfag jobbet jeg som prosjektleder i Skjervøy kommune i vel et år, noe som gjorde meg godt kjent med kommunene i de nordligste delene av Troms fylke.

Figur 1.1. Kommunene i Nord-Troms i undersøkelsen.

Karlsøy kommune regnes også som en del av Nord-Troms, men er ikke tatt med i denne undersøkelsen. Årsakene til dette er flere. For det første er utelatelsen en måte å begrense et allerede svært omfattende empirisk materiale. For det andre fremstår de resterende kommunene som en naturlig enhet. Karlsøy faller i dag ut av det tette fellesskapet ellers i Nord-Troms når det gjelder kommunikasjon langs landeveien. Karlsøy er heller ikke del av museums- og historielagssamarbeidet i regionen. Lyngen, Storfjord, Gáivuotna/Kåfjord, Nordreisa, Skjervøy og Kvænangen eier i fellesskap Nord-Troms museum og utgjør også arbeidsområdet til Nord-Troms historielag. En svakhet ved å utelate Karlsøy kommune, er at store deler av Helgøyprosjektet (se for eksempel Bratrein 1981, 1983, Mathiesen 1978, Nielszen 1984, Søbstad 1980, K. D. Vorren 1985) og Håvard D. Bratreins (1989, 1990, 1992, 1994) *Karlsøy og Helgøy bygdebok* faller utenfor rammene til undersøkelsen.

Figur 1.2. Kommunene i Lofoten i undersøkelsen.

Om Nord-Troms alene hadde vært gjenstand for analysen, ville dette vært en svakhet ved prosjektet. Til forskjell fra Karlsøy har ikke resten av Nord-Troms kommunene vært gjenstad for større, flerårige arkeologiske undersøkelser. Denne svakheten blir likevel kompensert gjennom valget av Vågan og Vestvågøy kommune i Nordland. Universitetet i Tromsø har her gjennomført flere arkeologiske undersøkelser med Borg-prosjektet (se for eksempel Stamsø Munch et al. 1987, Stamsø Munch & O. S. Johansen 1988) og undersøkelsen av middelalderbosettingen i Vågan (se for eksempel Bertelsen 1985a, 1992, Bertelsen et al. 1987b, Bertelsen & Urbanczyk 1988) som de største. Fra Vestvågøy og Vågan genereres et svært rikt kildemateriale også fra andre hold. I hver kommune er det et historielag. Det finnes her til sammen sju museer og samlinger som er åpen for offentligheten. Disse to kommunene vil derfor fungere godt som sammenlikningsgrunnlag for Nord-Troms.

At tilstedeværelse av akademikere kan ha innvirkning på de lokale historiene, fremgår av Reidar Bertelsens (et al. 1999:21) undersøkelse. I en survey om kunnskap og holdninger til forvaltning og vern av faste kulturminner, ble kommunene Unjárgga/Nesseby, Kárášjohka/Karasjok, Nordreisa, Målselv, Vestvågøy og Narvik valgt ut. Av disse skiller Vestvågøy og Unjárgga/Nesseby seg ut som kommuner hvor arkeologer hadde arbeidet lenge og vært synlige i lokalmiljøet. Sametingets miljø- og kulturvern avdeling har kontor i Unjárgga/Nesseby. I kommunen har det gjennom en årrekke også

blitt utført arkeologisk feltarbeid (se for eksempel Bøe & Nummedal 1936, Odner 1966, K. Schanche 1988, 1994, Simonsen 1961, 1975, Solberg 1909, Ø. Vorren 1944). Vestvågøy kommune er landsdelens best dokumenterte og undersøkte når det gjelder norrøn jernalder (se for eksempel G. A. Johansen 2000, O. S. Johansen 1982 a og b, Nilsen 1998, Stamsø Munch et al. 1987, Stamsø Munch & O. S. Johansen 1988, Sørnum 2002). Et påfallende trekk ved surveyen var at det nettopp fra disse to kommunene stammet mange svar som viste at lokalbefolkningen kjente til sagn og historier knyttet til ulike lokaliteter. Bertelsen (et al. 1999:21) antok at dette kunne tyde på at fortidsforestillingerne til en viss grad stammet fra fagfolk, og ikke alltid representerer lokal tradisjonsoverlevering. Sammensetningen av de utvalgte kommunene i dette prosjektet innebærer at materialet som danner grunnlaget for analysen av forholdet mellom lokale og akademiske fortidsforestillinger stammer fra områder både med og uten sterk akademisk tilstedeværelse og forskningsaktivitet.

2. FAG-, BYGDE- OG ÅRBØKER

Fag-, bygde- og årbøker er forfattet av både lek og lærd. Ved å se nærmere på de tekstlige ytringene om fortiden i Nord-Troms og Lofoten skulle det derfor være mulig å avdekke hvordan lokale og akademiske historier har ytret seg og forholdt seg til hverandre. Fra 1860-tallet og frem til i dag har det blitt produsert en stor mengde litteratur om forhistorien i disse to regionene. Povl Simonsen (1983, 1989) har systematisert både fag- og lokalhistoriske artikler og bøker publisert frem til 1988. Dette kapitlet bygger på en gjennomgang av de titlene Simonsen lister opp. Simonsens (1983:9) bibliografi er omfangsrik, men han påpeker selv en del mangler. Særlig oversikten over litteraturen fra 1800-tallet antas å ha hull. For å avbøte situasjonen, samt inkludere årene mellom 1988 og 2000, er det foretatt supplerende søk i BIBSYS.

Simonsen (1983:10) har identifisert noen generelle trekk ved utviklingen. Bibliografien ble første gang utgitt i 1964 og inneholdt da 768 titler. I utgaven fra 1983 hadde det totale antallet vokst til 1389. Ifølge Simonsen (1989:2-3) ble 416 nye titler gitt ut i årene mellom 1981 og 1988, noe som til sammen ga 1805 titler. Det er med andre ord snakk om en betydelig vekst. Simonsen påpeker at det er tre mekanismer som har bidratt til utviklingen. Universitetet i Tromsø åpnet i 1972 og førte med seg en omfattende aktivitet. Tverrfaglig forskning medvirket også til en sterk vekst i artikler som helt eller delvis var skrevet av personer fra tilgrensende eller samarbeidene fag. Et stort antall lokalhistoriske bøker så i tillegg dagens lys. Gjennom disse ble arbeid av både amatører, lokalhistorikere og fagfolk representert i Simonsens bibliografi. Simonsen (1989:3) fremholder at denne utviklingen illustreres best ved hjelp av følgende tall:

“Av de 416 titler er 22 eldre artikler som var oversatt, da boken ble utarbeidet i 1981-82; 41 er skrevet av fagfolk på helt andre felter; ved 98 titler står som forfatter eller medforfatter en student ved Universitetet i Tromsø eller en arkeolog som har avsluttet sin utdannelse i Tromsø innenfor disse seneste 8 år; 48 artikler er skrevet av amatører; og 207 titler har en etablert arkeolog som eneforfatter.”

Kildetilfanget fra perioden 1860-tallet og frem til i dag er med andre ord stort. Dette gjør det mulig å se hvordan Lofotens og Nord-Troms forhistorie har blitt fremstilt innenfor rammene av en nasjonal historie, forskning og lokale kunnskapssystemer.

2.1. FRA 1860- TIL 1930-TALLET

I perioden mellom 1860- og 1930-tallet var det to ulike typer bøker hvor forhistorier fra Nord-Troms og Lofoten ble publisert. Noen utsagn om områdene kom med i oversiktsverk over nasjonens historie. Disse bøkene kan sees på som del av et nasjonalt prosjekt der det å skape en norsk identitet var det sentrale. Andre utsagn om den arkeologiske utforskningen av landsdelen ble publisert i årsberetningene til Tromsø museum og Foreningen til norske Fortidsminnesmerkers Bevaring (Fortidsminneforeningen).

2.1.1. OVERSIKTSVERK

Flere oversiktsverk ble gitt ut i perioden frem til 1930-tallet. Et av disse var Aschehoug forlags første serie med Norgeshistorie *Norges historie fremstillet for det norske folk*, publisert i årene mellom 1909-1917. En annen serie var geolog Amund T. Hellands *Norges land og folk* som ble gitt ut i årene 1885 til 1921. Verket besto av 39 bind og beskrev, amt for amt, blant annet landets næringsliv, flora, fauna, topografi, historie og folkloristikk. Hellands fremstilling er i denne sammenhengen valgt ut for å illustrere hvordan Nord-Troms og Lofoten ble beskrevet innenfor rammene av en nasjonal historie.

Tromsø amts forhistorie omtales over knappe åtte sider (Helland 1899:557-564). Presentasjonen er kronologisk bygd opp med start i steinalderen. I Tromsø amt betegnet Helland (1899:558) perioden som arktisk, til forskjell fra den alminnelige steinalderen lengre sør i landet:

“Men de stenredskaber, som forekommer der, er forskjellige fra den almindelige steinalders redskaber, baade ved materialet, hvoraf de er tilvirkede, og ved eiendommelige former. Istedendfor flint og andre haarde steinarter har man benyttet skiferen som raa-emne og af den forarbeidet saavel pile og spydodder som knive, meisler o.l.”

Den geografiske distribusjonen av den arktiske steinalderen viste sammenfall med datidens samiske områder. Helland (1899:558) mente dette talte for at det var samenes stamfedre som var artefaktenes opphavsmenn. Hva som skjedde med disse stamfedrene er likevel uklart, for når Helland går over til å presentere funnene fra jernalderen, er alt norrønt, både graver, gravgods, bautasteiner samt mulige runesteiner og bygdeborger.

Forhistorien til Nordlands amt er mer omfangsrik, og strekker seg over 21 sider (Helland 1908:778-799). Mens funnene fra Troms ble klassifisert som

tilhørende den arktiske steinalderen, stammet funnene fra Nordland fra den alminnelige steinalderen. I bindet om Tromsø amt ble den arktiske steinalderen satt i forbindelse med samenes forfedre. I bindet om Nordland, som kom ut få år senere, har Helland endret sin tolkningen. Helland var ikke lenger sikker på at skiferartefaktene kunne assosieres med en samisk forhistorie, for redskaper laget at dette råstoffet hadde blitt funnet langt sør i landet. Helland (1908:782) påpekte:

“Hvilket folk der er, som har tilvirket disse redskaber, nordmænd eller finner, derom tillader disse oldsager ingen sikker slutning; fundenes udbredelse i amtet synes snarest at tyde paa en befolkning, der helst holdt til paa kysten, men den tanke ligger jo nær, at baade nordmænd og finner, om der dengang fandtes finner i landet, har forstaaet at tilvirke redskaber af de bergarter, de fandt paa sine hjemsteder.”

Helland er ikke konsekvent i sin argumentasjon, for litt lengre ut i boken er han blitt sikrere. Det var nordmennene, og ikke samenes stamfedre, som var her først:

“(...) det vides ikke, at nogen anden nationalitet har været bosat der før nordmændene. Riktig nok har, saa langt de historiske efterretninger gaar tilbage, finner streift om med sine ren som nordmændenes naboer, men der er intet bevis for, at finnerne er ældre i disse egne end nordmændene; (...)” (Helland 1908:800)

I Nordlands amt var det gjort tre funn fra bronsealder, to i Steigen og et på Dønnes. Ut fra dette sluttet Helland (1908:782) at de menneskene som bodde der hadde vært av samme slag som de lengre sør. Fra jernalderen var det kjent hele 574 gjenstander og fornminner (Helland 1908:779). I tillegg til dette funnmaterialet supplerte Helland viten om jernalderen med en granskning av gårdsnavnene i amtet. I Nordland fantes en rekke -vin, -stadir, -heimr og -landgårder. Gårdsnavnene indikerte bosetting helt tilbake til jernalderen. Det samlede bildet av distribusjon av funn og gårdsnavn ledet Helland (1908:787-792) til å fremsette en hypotese om jernalderbosettingens utbredelse. Folk hadde stort sett slått seg ned på kysten, mens fjordene og innlandet i større grad hadde vært folketomme.

Hellands noe omskiftelige forhold til flint og skifer, samer og nordmenn må sees i relasjon til datidens forskningsfront innen arkeologifaget. Hvem Nordkalottens første folkeslag var, hadde allerede tidlig på 1800-tallet beskjeftiget arkeologer. I 1838 utkom Sven Nilssons *Skandinaviska Nordens Urinvånare*. Nilsson mente å se likhetstrekk mellom kranier som stammet fra

steinalderen og samiske skaller. Dette måtte bety at samene var etterkommere etter Skandinavias eldste innbyggere (Storli 1993:7).

Det arkeologiske funnmaterialet vokste betraktelig i løpet av 1860-1870-tallet og det ble klart at det var markante forskjeller mellom Nord- og Sør-Skandinavia. Hans Hildebrand (1866) og Oluf Rygh (1867) påpekte at det i det nordlige Sverige og Norge hadde eksistert en egen steinalderkultur. Dermed sto troen på en fellesskandinavisk steinalder for fall. Den nordlige kulturen var særpreget av de slipte skifer-gjenstandene og parallellmateriale hadde blitt avdekket i Finland og Russland. Man måtte derfor se mot øst for å sannsynliggjøre hvor opphavsområdene til de nordlige redskapene var. Sørskandinavisk steinalder ble etter utskillelsen av det nordlige komplekset sett på som flintbrukende og basert på jordbruksøkonomi. Folkene i nord livnærte seg av fangst og brukte skiferredskaper (Furset 1994:19, Storli 1993:7, 11-12).

De arktiske skifersakenes utbredelse sammenfalt godt med områder som hadde hatt samisk bosetting så langt tilbake som de skriftlige kildene gikk. Derfor mente O. Rygh at det var god grunn til å anta at den arktiske steinalderkulturen representerte samenes forfedre. Til da hadde funnene fra arktisk steinalder vært konsentrert om områdene nord for polarsirkelen. Med større oppmerksomhet mot gruppen og økt funnmengde, forskjøv tyngdepunktet seg noe sørover. O. Rygh foretok en gjennomgang av alt skifermateriale som til da var fremkommet i Norge og konkluderte med at Trøndelag markerte grensen mellom skandinavisk og arktisk steinalder (Storli 1993:13, Furset 1994:26-27).

Etter århundreskiftet ble utbredelsen til den arktiske steinalderen mot sør vanskeligere å håndtere (se for eksempel Gustafson 1906). Trøndelag kunne ikke regnes for å være et gammelt samisk område (Y. Nielsen 1891). Det ble dessuten gjort funn av alminnelige steinsaker i nord, og vitnesbyrd om den arktiske steinalderen ble påtruffet i sør. I tillegg ble flere blandete funn avdekket (Storli 1993:14). Det kunne ikke lenger antas at det var en klar sammenheng mellom samer og arktisk steinalder og nye hypoteser ble lansert. Handel, krigsbytte eller en nødpreget bruk av skiferen i sør ble i stedet sett på som årsaken til det arkeologiske materialets sammensetning (Furset 1994:30).

Dersom den arktiske steinalderen kunne knyttes til samenes stamfedre, ville det implisere at samene hadde like dype røtter som de "ariske" i Skandinavia. Det var det ikke mulig å forestille seg innenfor datidens arkeologiske diskurs. Ble den arktiske steinalderen på den andre side satt i relasjon til nordmenn, ville det bety at det norske folk sto flere kulturtrinn lavere enn nabofolkene i yngre steinalder. Så lenge den arktisk steinalderen var å finne på lokaliteter i Nord-Norge, var det relativt uproblematisk å sette likhetstegn mellom arktisk steinalder og samer. Områdene i nord ble ikke betraktet som gode jordbruksmessig sett. Steinalderen kunne her ha hatt et usedvanlig langt forløp, kanskje helt fra paleolittikum og frem til moderne tider. Den lange tidsperioden, hvor lite så ut til å endre seg, kunne forklares med samenes folkemessige karakter som et arktisk og statisk folk. For ingen folkeslag i det sirkumpolære området hadde noen gang utviklet en høytstående sivilisasjon.

Etter hvert ble arktiske steinalderredskaper funnet i gode jordbruksområder med norsk befolkning. Dermed var det ikke noe geografisk sammenfall mellom den arktiske steinalderen og lite egnede jordbruksområder. Siden det innenfor den arkeologiske diskursen var vanskelig å tenke seg en samisk, arktisk steinalder som strakte seg mot sør, måtte nye forklaringer introduseres. For å løse dette dilemmaet, ble det etablert paralleller mellom den materielle kulturen i Sør-Norge og andre deler av Sør-Skandinavia. Dette til tross for klare forskjeller i materialet. I resten av Sør-Skandinavia var megalittgravene utbredt og tallrike, men var så og si fraværende i de sørlige delene av vårt land. Dette ble imidlertid utelatt fra debatten (Storli 1993:17). Til tross for at megalittene manglet, hevdet arkeologene at yngre steinalder i Norge var analog med den danske og sør-svenske. For å underbygge dette ble flintøkser og deres utbredelse i de jordbruksmessig beste strøk av Sør-Norge brukt som argument (Furset 1994:49).

Et totalt assimilert, og dermed ufarliggjort, "x-folk" ble introdusert som skiferkulturens opphavsmenn. Et ukjent folkeslag var lettere å leve med enn at samene skulle ha like dype røtter i landet som nordmennene. Etter få år ble likevel også denne hypotesen forlatt og skiferkulturen ble igjen forsøkt innskrevet i forskernes egen kulturarv, den norske. I denne prosessen inntok

arkeologene en mer funksjonalistisk-adaptiv tilnærming til funnene, og kunne på den måten forklare skiferkulturens primitivitet med momenter som for eksempel klima og råstofftilgang (Furset 1994:74-76).

Hellands utsagn om hvem det var som var steinalderkulturens opphavsmenn viser at han holdt seg innenfor de grenser som den arkeologiske diskursen satte. For Hellands var imidlertid ikke oppfatningen av samer og nordmenn bare relevant for fortidsforståelsen, men også samtiden. I kapitlet *Befolkning: Anthropologi* blir samers, kveners og nordmenns utseende og karakter beskrevet (Helland 1899:483-488). Nordmennene var i følge Helland (1899:487) overlegne de andre to rasene:

“saavel i kraftig legemlig udvikling som i større dygtighed til militærtjenesten. Det synes i det hele taget, som nordmændene i disse landsdele besidder alle den germaniske races bedste egenskaper: stor og stærk legemsbygning, kraftig muskulatur, veldannede hænder og fødder og skarpt udviklede sanseorganer; ogsaa i aandelig henseende synes den norske befolkning at være høit begavet, derom vidner deres kloge, gløgge blik og hurtige opfatning.”

Helland (1899:483, 487) refererer også til brigadelege Grønns inntrykk av befolkningen nord i landet. Grønn fant at samene hadde et overmåte usympatisk inntrykk og et uskjønt, fremmedartet utseende. Kvenene var litt bedre stilt. De var smekre og med usedvanlig vakre føtter som dog aldri hadde stiftet bekjentskap med moderne skotøy. Kvenene hadde god kroppsbygning, var elastiske og muskuløse. Kvenene var likevel ikke på høyde med nordmennene siden de manglet kraftige og mandige trekk. Det mandige var det som utpreget nordmennene og stemplet dem som den herskende rasen.

Helland (1899:204) konkluderte den fysisk-antropologiske gjennomgangen på følgende måte: “Finnefysiognomiets uttryk er frygtsomt og gomodigt, nærmere dumt end klogt.”. Om samene var en lavtstående eller degenerert rase i ferd med å dø ut, var ikke godt å si (Helland 1899:205-206). Selv om samene skulle overleve, ville de likevel aldri kunne true nordmennene:

“Finnerne (...) har aldrig kunnet standse nordmændene. Selv det minste angreb har aldrig lykkedes for dem, og der er sjelden at finde spor af modstand hos dette stiltfærdige folk. Deraf kommer den store modvilje hos nordmændene, saa at de ikke regner dem for mennesker, og hvis man anstrengte sig for at bevise, at finnerne aldrig havde været mennesker, saa vilde de tro det. Ulykkelige folk, som har saadanne herrer.” (Helland 1899:510)

I Nordland var befolkningen ansett for å være overveiende norsk. Nordlendingene var legemlig kraftige og dyktige, gjerne høye, godt bygd og med regelmessige ansiktstrekk. Det var mange vakre menn blant dem, mens kvinnene var "mindre godt udstyrede" (Helland 1908:319). Nordlendingen var kvikk, med lett oppfatning, villig, og kanskje til og med større kulturell utvikling enn en fra et annet sted i landet hvor forholdene var de samme. Med fysisk-antropologiske kilder som grunnlag betraktet Helland (1908:273) Nordlandsbefolkningen som en utløper av den trønderske:

"Da nordlændingen staar saa nær trønderbefolkningen, har han sandsynligst udbredt sig efterhaanden nordover, indtil den allerede tidlig i forhistorisk tid har naaet egnen om Vaagsfjorden og Vesteraalen. Af anthropologiske grunde er der neppe noget i veien for at antage, at befolkningen er kommet hertil allerede i stenalderen."

I den sørlige delen av Nordland hadde befolkningen utelukkende samme preg som den trønderske. Den omfattet de to norske hovedtyper: Den nordisk-germanske mellomskallen og den blonde kortskallen (Helland 1908:277). Også lengre nord i amtet var parallellene til trønderne klare (Helland 1908:275). Først nord for Tromsøtraktene møtte man en mer heterogen befolkning som var oppblandet med samer og kvener. I Finnmark avtok den norske befolkningen ytterligere, og de fremmede elementene var betydelige (Helland 1908:274).

Beskrivelsen av folkenes rasemessige trekk bygger opp under Hellands tolkning av steinalderen. Nordmennene var de dominerende og samene og kvenene de underlegne. Karakteristikkene gjenspeiles også i måten Helland (1899:510) presenterer sagn, myter og overtro på og som gir et innblikk i hvordan samene ble betraktet av nordmenn:

"Det hersker adskillig overtro blant befolkningen, særlig i den nordligste del af amtet, hvor der bor mange finner. Ogsaa blant nordmændene i denne del af amtet hersker der adskillig overtro, og de er lettroende. Særlig paa alt, som vedkommer sygdomme paa mennesker, og kvæg, knytter der sig overtro, som at sygdomme er paasatte, forvoldte ved afdøde osv."

Samenes vesen forklarte hvorfor særlig de ble assosiert med trolldom og overtro. Samene var nemlig et nervøst folkeslag som lett falt i transe og ekstase (Helland 1899:225). Helland var på dette punktet på linje med annen internasjonal forskning som påpekte at de nordlige folkeslagene var tilbøyelige til å lide av arktisk hysteri (se for eksempel Czaplicka [1914]

1969:309). Denne antakelsen, som forlengst er forlatt, bygget på psykopatologisk forskning (se Solli 2002).

Helland (1899:229-230) presenterer én historie fra Nord-Troms, nærmere bestemt fra Storslett i Nordreisa kommune. I 1898 ble det på gården til Ole Olausen hørt en banking i loftsveggen like etter at gårdsfolket hadde krøpet til sengs. Etter hvert fikk mannen mistanke om at det var hans ti år gamle pleiedatter som satte det hele i scene siden lyden alltid hørtes i hennes nærhet. Men bankingen bare fortsatte, selv om pikebarnet ble overvåket. Derfor trodde både gårdsfolket og naboene at lydene måtte være verket til noe overnaturlig. En lærer leste over piken, men uten synlig hell. For djevelen forsvant først etter at en klok kone fikk kastet djevelen på dør.

Sagn, eventyr, myter og overtro fra Nordland fyller nærmere 200 sider (Helland 1908:415-598). Nordlendingens rasemessige opphav var å finne i sør, og det var også der mytestoffet hadde sine røtter. Gjentatte ganger blir slektskapet mellom fortellinger fra Nordland og sagn fra klassisk oldtid samt europeisk middelalderen, fortrinnsvis germanske og angelsaksiske områder, betont. Flere av fortellingene er knyttet til havet og vesener som der hører hjemme. Av mer kuriøst slag er tro om dyr, slik som dette kjerringrådet:

“Melker en ko blod, da er det et trolddyr, som har pattet den. Man maa da brænde 5 fyrstikker under patterne paa koen, alle paa én tid, og bæljer koen da, saa ser den trolderne fare.” (Helland 1908:470)

Nordlendingens myter hadde altså sine paralleller i klassisk oldtid og europeisk middelalder. Norske eventyr og sagn var dermed en del av en felles germansk arv. Sagn og beretninger fra det nordligste området ble på den andre siden stilt i et negativt lys og brukt til å underbygge hvor naive samene var. Sagnene og eventyrene fra Tromsø amt var derfor intet annet enn overtro.

Helland forfattet et oversiktsverk. Det var visse grenser for de utsagn som både Helland og arkeologer kunne komme med når siktemålet var å skape en enhetlig nasjonal historie. Det fleretniske Nord-Troms ble i den sammenheng et område som forstyrret harmonien både i fortid og samtid. Ulike grep måtte derfor tas i bruk for å opprettholde bildet av en felles norsk historie.

Den arktiske steinalderen var mulig å håndtere så lenge grensene ikke overskred den moderne utbredelsen til den samiske befolkningen. Da disse

rammene ble trådt over som følge av nye funn, ble “x-folket” introdusert. Selv om den samiske og kvenske befolkningen på denne måten kunne defineres ut av fortiden, var de en del av samtiden. For at samtiden også skulle kunne fremstå som enhetlig, ble løsningen å beskrive samene og kvenene som folkeslag som var nordmennene underlegne. Fysisk-antropologisk var de dårlig utrustet og sagnene fra nord var ikke annet enn overtro. Om de var forstyrrende etniske elementer i samtidens Norge, kunne folkegruppene i alle fall naturlig herskes over av nordmenn. Å skape en enhetlig fortid og samtid må ha fremstått som viktig i en tid preget av kampen for et selvstendig Norge og oppbygging av en nasjonal identitet. Helland skiller seg ikke her fra arkeologene som på denne tiden:

“(…) så det som naturlig å delta i et nasjonsbyggende prosjekt. Mye av den direkte motivasjonen for den norske arkeologien i den tidlige fasen var helt utilslørt å tjene nasjonale formål.” (Olsen 1997:219)

2.1.2. ARKEOLOGISK FORSKNING

Det er ikke bare oversiktsverk som gir innblikk i forestillingene om fortiden i Nord-Troms og Lofoten. Den arkeologiske forskningen om de to regionene kan for perioden 1860- til 1930-tallet karakteriseres som “notisenes tidsalder”. Det ble nemlig ikke publisert noen større sammenfattende synteser fra disse områdene. Årsberetningene fra Tromsø museum og Fortidsminneforeningen danner derfor grunnlaget for innblikk i den arkeologiske aktiviteten. Ut fra beretningene går det klart frem at visse forskningsfelt ble prioritert. I Lofoten var det norrøne graver og gravgods, i Nord-Troms hellegroper og sølvskatter. Steinalderfunn fra Nord-Troms ble også omtalt tidlig i denne fasen, men interessen fikk først et visst omfang fra slutten av 1920-tallet av.

Daværende formann i Fortidsminneforeningen, Nicolay Nicolaysen, arbeidet for å få frem en samlet oversikt over faste fortidsminner i Norge (se også kapittel 3.2. om Nicolaysen). Oversikten bygde på eldre antikvariske og topografiske skrifter, arkivmateriale og egne befaringer (Holm-Olsen 1989:18). Arbeidet resulterte i boken *Norske fornlevninger* (Nicolaysen 1866). Frem til 1898 ble tillegg til oversikten publisert i årsberetningen fra Fortidsminneforeningen. Nicolaysens skapte på denne måten en fortegnelse over kjente fornminner i Lofoten og Nord-Troms. Fra Lofoten var det

symptomatisk nok norrøne graver, løsfunn samt runesteinen fra Gimsøy som ble omtalt (Nicolaysen 1866:689-690).

Fokuset på de norrøne gravene var stort, og strukturer som i ettertid har vist seg å være helt andre typer kulturminner, ble tolket som hauger og røyser med ulike morfologiske trekk. Olaus M. Nicolaissen (1885:16) mente for eksempel at tunanlegget på Leknes var graver (se også kapittel 3.1., 3.3., 3.4., 3.5. om Nicolaissen). Nicolaissen (1891) gravde nemlig ut tuftene i 1890 og omtalte dem som langhauger. Dette ble opptakten til Nicolaissens tallrike utgravninger av norrøne graver, en virksomhet som økte i intensitet fra 1900 av. Dette året undersøkte Nicolaissen (1901:202-208) til sammen 25 graver på Vestvågøy og Gimsøy. Av disse lå 11 på gården Vinje, fem på Hov, tre på Saupstad og seks på Kvalsnes². Nicolaissen (1901:202-203) beskrev utgravningsresultatene summarisk, noe omtalen av haugen på Vinje illustrerer:

“1. Rund form, 12 meter i diam., m. 1,50 høi, er blandt de vestligste paa gaarden og ligger nær en anden haug, der tidligere er bleven udgravet til kjelder. Den var bygget af kuppelsten, sand og grus og uden gravkammer. Endskjønt den saa hel ud, maa der dog tidligere have været gravet i den. Der fantes intet af arkæologisk interesse.”

Nicolaissen fortsatte arbeidet i årene som fulgte. I 1913 undersøkte han 23 graver på Holsøy og en ved Buksneshaugen (Nicolaissen 1913-1914:140-147). I 1916 gravde han ut ytterligere 12 norrøne graver på Vestvågøy (Nicolaissen 1918:150-153). Fire av disse lå på Lille Bergsøy, seks på lille Holsøy og to i Ramsvik. Til sammen utgjorde dette likevel bare en liten del av Nicolaissens virksomhet. Etter siste feltsesong i 1923 hadde han til sammen gravd ut rundt 800 hauger (Holm-Olsen 1989:24).

I Lofoten var det artefakter fra norrøn jernalder som ble ansett for å være viktige for den arkeologiske forskningen. Løsfunn som kom inn til Tromsø museum ble hvert år beskrevet i årsberetningene til både museet og Fortidsminneforeningen. Nicolaissens beskrivelse av utgravningen på Vinje bygger opp om dette inntrykket da den gjenstandtomme graven ble beskrevet som uten arkeologisk interesse.

² For gårdenes beliggenhet: Foreta stedsnavnsøk <http://ngis2.statkart.no/norgesglasset/stedsnavn/default.html>

I henhold til kapittel 2.2.1. var Lofoten relativt uproblematisk for Helland siden for- og samtiden der var tilstrekkelig norsk. Norrøne graver og gjenstander var et satsningsområde i norsk arkeologi på denne tiden. Mens Lofotenområdet kunne fremvise en rekke norrøne lokaliteter, var bildet i Nord-Troms et ganske annet. Regionen har ikke hatt noen større norrøn bosetting, og her skulle arkeologene i stedet rette sin innsats mot hellegrøper, steinalder og sølvskattefunn.

Nicolaissen (1890:1-2) opplyste om at det i 1886 på gården Finvik på Haukøy hadde blitt funnet en rekke sølvsaker, blant annet en stor halsring av snodde sølvtråder, en ørering og et kjede med vedheng av krusifiksliknende menneskefigurer (se også kapittel 2.2.2, 2.3.2. om sølvskatter). Flere år tidligere hadde også et kobberfat blitt funnet på Haukøy, men dette hadde gått tapt. Nicolaissen (1920:8-43) beskrev senere andre sølvskattefunn fra Nord-Troms. Nicolaissen ga imidlertid ingen tolkning av gjenstandene, og nøyde seg med å beskrive gjenstandstyper og funnkontekst.

Forskning på steinalder fikk også sin spede begynnelse. Steinalderfunnene ble i større grad enn sølvskattene forsøkt satt inn i en fortolkningsmessig kontekst. Nicolaysen opplyste (1866:702) at det hadde blitt funnet tre skifermeisler i Djupvik i Lyngen. Etter arkeologiske utgravninger og befaringer i 1911 ga Nicolaissen (1912-1913:71) også beskrivelse av en steinalderlokalitet på Havnnes på Uløy. På gården skulle det ha blitt funnet flere gjenstander av stein og nord for Havnnes hadde det trolig vært en steinalderboplass. Siden terrenget var vidstrakt, ville kostnadene for en utgravning bli så store at et slikt inngrep ikke ble ansett for å være hensiktsmessig.

I 1925 satte Eivind S. Engelstad (1926:5-8) i gang mer omfattende søk etter steinalder i Nord-Troms. E. S. Engelstad (1926:12-19) viste, som Nicolaissen, interesse for Havnnes. En del steinredskaper hadde i årenes løp blitt funnet der og i 1924 ble disse fraktet inn til Tromsø museum. E. S. Engelstad dro derfor selv til Havnnes. Artefaktene stammet fra den laveste av to tydelige strandterrasser, og E. S. Engelstad gravde ut et mindre område. Redskaper og emner var laget av både skifer, dolomitt og kvartsitt. Siden det ikke ble avdekket noe kulturlag, ildsteder, kull eller aske, ble lokaliteten tolket som en verkstedplass

På bakgrunn av Havnnesfunnet argumenterte E. S. Engelstad (1926:34-37) for at Norge i steinalderen hadde vært bebodd av ett folk. De forskjeller som måtte observeres, kunne forklares gjennom at landet var langstrakt og naturforholdene uensartede. Særlig var funnet av dolomitt av betydning siden behandlingen av dette råmaterialet pekte mot tradisjoner lengre sør. E. S. Engelstads tolkning faller dermed innenfor rammene av den arkeologiske diskursen på denne tiden. "X-folk" teorien var forlatt og Norge var ansett for å ha vært bosatt av en homogen befolkning. Forskjellene som måtte registreres i materialet ble forklart ut fra funksjonalistisk-adaptive modeller.

Gjennom omtalen av hellegroper blir en også indirekte gjort kjent med lokalbefolkningens tolkninger av fornminner (se også kapittel 2.4.2. om hellegroper). Hellegropene i Nord-Troms blir beskrevet i et av tilleggene til *Norske fornlevninger*. Nicolaysen (1869:189-190) ga en innberetning om at adjunkt Karl Pettersen, som hadde utført geologiske undersøkelser på Arnøy i Skjervøy kommune sommeren 1868, hadde observert en rekke forsenkninger i jorda (se også kapittel 4.3.1. om Pettersen). Etter utgravning ble det påvist at gropene, som var avlange av form, hadde en hellelagt bunn. Ut fra Nicolaysens beskrivelser synes det klart at det har vært en sterk lokal fortolkningstradisjon av gropene, både hos fastboende og reindriftssamer. Nicolaysen skriver at gropene lokalt hadde blitt oppfattet som "gamle Lappegravsteder". Oppsittere på stedet hadde også gravd i gropene, men hadde ikke funnet annet enn kull og aske. En "fjellfinn", som hadde vært veiviser, kunne fortelle at det fantes mange liknende forsenkninger i innlandet. Samen tolket sporene i landskapet som rester etter gamle boliger som hadde sammenheng med russernes eller bjarmenes herjinger. Nicolaysen anså imidlertid ikke denne forklaringen som rimelig og antok at gropene var gulvet av jordgammer fra eldgammel tid. Om de senere ville bli funnet i innlandet, var det sannsynlig at de måtte settes i forbindelse med en samisk befolkningsgruppe.

Russernes eller bjarmenes herjinger virket ikke bare forklarende for lokalbefolkningen når det gjaldt hellegroper. Nicolaysen (1874:143) skriver at man på fjellet i Skjervøy kunne påtreffte "sammenkastede" steinrøyser som gjerne hadde en innhulning i midten. Langs sjøen og i dalene fantes det

jordhuler som var nedgravd i skrånende terreng. I disse hulene hadde menneskebein blitt avdekket i store mengder. Og igjen mente lokalbefolkningen at forklaringen på strukturene og beinene måtte settes i forbindelse med russernes herjinger.

Nicolaysen gir dermed et innblikk i hvordan lokalbefolkningen tolket spor etter tidligere bosetting i sitt nærområde. Også sagnene om veiviseren som lurer tsjuder til å ta feil vei og fører dem i døden vitner om den folkelige forestillingsverden (se for eksempel Qvigstad & Pollan 1997). Sagnene lever den dag i dag i Nord-Troms, men på 1800-tallet er det tydelig de russiske herjingene også ble brukt til å fortolke landskapet. Forestillingen om overfall av russiske, bjarmiske eller karelske røvere er ikke tatt ut av løse lufta, men bygger på en historisk realitet. Det er dokumentert 11 karelske tokt fra midten av 1200- til midten av 1400-tallet i skriftlige kilder (Bratrein 1989:235, L. I. Hansen 1996:31-95, O. A. Johnsen 1922:28-29). Et av overfallene utspant seg i Lenvik på slutten av 1300-tallet:

“Til Leingjavikar kirkiu.
Abølet .vijj. spanna leighu. er Kyrialer [kareler] brændo.”
(*Diplomatarium Norvegicum* VI, nr. 302)

Forestillingen om de østlige røverne har med andre ord fungert som en slags mesterfortelling som kunne gi lokalbefolkningen en tolkningsramme for de ellers så uforklarlige gropene. Nicolaysen (1870:168-169) var forundret over hvor sterkt tsjudehistoriene sto hos lokalbefolkningen. I 1870 skrev han på nytt om hellegropene på Arnøy. Pettersen hadde foretatt en ny reise og hadde nå vært i innlandet og sett på de gropene “fjellfinnen” hadde sagt skulle være der. Pettersen identifiserte kunstige forsenkninger i terrenget både på Kåfjordfjellet og i Dividalen. Pettersen påpekte at disse gropene var av en helt annen karakter enn de på Arnøy. I innlandet var de sirkulære og manglet kantstilte heller langs sidene og på gulvet. Pettersen rapporterte også om hvordan lokalbefolkningen forsto disse strukturene. De fastboende støttet seg til det samene trodde, og samene mente at forsenkningene måtte være rester etter skjulesteder for flyktninger. Og dem man flyktet fra, var nesten alltid ansett for å være russere. Russeherjingene hadde også satt spor etter seg i form av stedsnavn med Russ- som forstavelse. Det fantes mange slike navn, og de var særlig tallrike på Lyngenhalvøya. Alt i alt kunne Nicolaysen ikke

annet enn påpeke hvor merkelig det var med de mange sagn om røvertokt som gikk på folkemunne.

Den folkelige fortolkningstradisjonen forsvant etter hvert ut av den arkeologiske diskursen. Nicolaissen (1890:3) forkastet noe år senere ideen om at hellegropene var tufter, for forsenkningene var for små til at de kunne være rester etter boliger. Tufter hadde en helt annen form og manglet dessuten de kantstilte hellene langs innerveggen som hellegropene hadde. Nicolaissen mente derfor at gropene trolig måtte være begravelser fra hedensk tid. Gravene kunne trolig dateres til slutten av den førkristne perioden og dannet en overgangsform mellom eldre tiders hauglegging og senere tids kristen begravelsesskikk. Nicolaissen ville imidlertid ikke dra noen endelig konklusjon siden antakelsen ikke kunne bevises som følge av et sparsomt materiale og for få gjennomførte undersøkelser. At det ikke hadde dukket opp rester etter mennesker under graving i gropene, hang trolig sammen med at de som hadde blitt nedlagt var gått helt i forråtnelse.

Nicolaissen (1885:9) gir kun én kort beskrivelse av hvordan innbyggere i Lofoten har sett på kulturminner. På gården Medviken på Vestvågøy hadde gårdsfolket for lenge siden gravd seg ned i toppen av en gravhaug. Arbeidet ble imidlertid stoppet. I følge sagnet hadde nemlig gravrøverne sett gården "staa i lue". Fra Lofoten er historien et enestående tilfelle, og Nicolaissen gir ikke uttrykk for at det eksisterer en tilsvarende sterk sagntradisjon som den som fantes i Nord-Troms. Historien fra Medviken er likevel interessant da den viser hvordan folketro kan ha bidratt til å forhindre at kulturminner har blitt skadet eller gått tapt.

Forskere fra tilgrensende fag bidrar til å fylle ut bildet av lokalbefolkningens forståelse av fortid og landskap. Et eksempel er Just Qvigstads (1926) studier av samisk språk og kultur. Tidligere hadde prost Ludvig Paus, skolelærer Isak Olsen, misjonær Thomas von Westen samt prest Knud Leem i ulike sammenhenger og fra forskjellige områder laget lister over samiske hellige steder. Disse arbeidene samt egne studier dannet bakgrunnen til Qvigstads (1926:317) oversikt.

De tidligere arbeidene, hovedsakelig fra 1700-tallet, var til dels upresise i sine stedsanvisninger. Alle lokalitetene som tidligere var omtalt, klarte derfor ikke Qvigstad å finne igjen. Qvigstad var imidlertid i stand til å

identifisere noen generelle trekk. De hellige stedene var ofte steiner, fjell, knauser eller klippeblokker som ble ansett for å være besatt av en kraft som for eksempel kunne gi fiskelykke eller jakthell. Naturformasjonen var et levende vesen og kunne bevege seg, joike eller fremstå som et menneske i drømme (Qvigstad 1926:320-321). Slike helligdommer ble kalt en *sieide*. Sieiden hadde gjerne et spesielt utseende eller en fremtredende plass i landskapet og kunne ligge langs trekkruiter, ved gode fiskeplasser eller der hvor det tidligere hadde vært drevet villreinfangst. På sieidene kunne både dyre- og fiskefett eller reinsdyrblod og -horn bli ofret (Qvigstad 1926:318-319).

Qvigstad (1926:346-350) omtaler 25 sieider i Nord-Troms. Naturformasjonene ble ansett for å være en sieide om visse kriterier ble oppfylt. Det måtte enten knytte seg sagn til stedet eller så måtte personer ha ofret til sieiden. Andre kriterier var stedsnavn samt steiner som hadde spesielt utseende. Også en håndfull lokaliteter med stedsnavn som kunne indikere tilstedeværelse av en sieide ble tatt med, men Qvigstad gjør ikke nærmere rede for om det knytter seg noen tradisjon til disse.

Det knyttet seg med andre ord en kompleks tradisjon til sieidene. Gjennom dette eksempelet fra Kvænangen kan en få inntrykk av noen av de forestillingene som rådet:

”In alten Tagen opferte ein Mann immer dem Seiden (Gir’kot) die Köpfe der Heilbutten und hatte darum beim Fischen immer Glück. Einmal, als er bei gutem Wetter eine große Heilbutte fing, sagte er: “*Siei’dai dal bai’ka njunna!*” (jetzt soll der Sieide Dreck auf die Nase bekommen). Da erhod sich ein heftiger Sturm von Westen, das Boot füllte sich, und er rettete mit genauer Not das leben.” (Qvigstad 1926:347)

Qvigstad (1926:355) påpekte også at det var gammel sedvane å hilse visse fjell den første gangen man dro forbi dem med båt. Vågakallen, Svolværgeita samt to store steiner på øya Store Molla, alle i Vågan kommune, var slike steder. Qvigstad (1926:355) forklarer tradisjonen med at fjellene kunne ha vært samiske sieider.

2.1.3. TENDENSER 1860- TIL 1930-TALLET

Jamfør kapittel 2.1.1. var den nasjonale fortiden enhetlig og samene ble definert ut eller ufarliggjort. Den arkeologiske forskningen i Nord-Troms og Lofoten henger nøye sammen med utviklingen innenfor faget generelt. I

Lofoten var det norrøn jernalder som var det sentrale, og denne perioden fremviste så mye "norskhet" at den også på landsbasis var et av fagets hovedsatsningsområder. I Nord-Troms var de etniske relasjonene mer komplekse. Som med den arktiske steinalderen var det tidlig i perioden en aksept for at det kunne være mulig at også hellegropene kunne knyttes til en samisk befolkning, men over tid ble disse fortolkningene forlatt.

De lokale fortidsforestillingenes rolle i arkeologifaget endret seg også over tid. Lokalbefolkningens fortidsforestillinger samt fortolkninger av arkeologiske strukturer og landskap er tilgjengelig gjennom nedtegnelser gjort av akademikere. Dette betyr at en for denne perioden vanskelig kan si noe om forholdet mellom lokale og akademiske historier. Det en derimot først og fremst kan avdekke, er hvordan lokale fortidsforestillinger har kommet til uttrykk innen arkeologien. Til tross for dette, må det bemerkes at det er påfallende at østlige røvere er så fremtredende som fortolkningmodell i Nord-Troms, ikke bare for arkeologiske strukturer, men gjennom stedsnavn og sagn. Det ser med andre ord ut til at tradisjonen gjorde at hellegropene for lokalbefolkningen var et objekt det knyttet seg historier til.

Tolkningene av hellegroper viser at de folkelige forestillingene var en del av den arkeologiske diskursen i de første tiårene av perioden. Historiene ble referert, men ikke bare det. De lokale beretningene ble seriøst vurdert og ble oppfattet som en mulig hypotese. Videre undersøkelser førte imidlertid til at de ble ansett for mindre sannsynlige, men de ble i utgangspunktet ikke avvist. At det var rom for denne typen utsagn i den arkeologiske diskursen, viser at rammene eller utestengelsesmekanismene i henhold kapittel 1.3. ikke var så fasttømret på denne tiden.

Jamfør kapittel 1.3. kontrolleres diskursen også av det faglige fellesskapet. At diskursen i den tidlige fasen må betraktes som åpen, forsterkes ved å se nærmere på hvem det var som publiserte arkeologiske utsagn. De sentrale aktørene var Nicolaissen, Nicolaysen og E. S. Engelstad. De to sistnevnte var begge fagutdannede arkeologer. Nicolaysen ble i 1860 ansatt som antikvar av Stortinget og publiserte en rekke større verk gjennom sin forskningskarriere blant annet *Norske Bygninger fra Fortiden* (1860-1880) og *Langskipet fra Gokstad ved Sandefjord* (1882). E. S. Engelstad ble dr. philos. i 1934 med avhandlingen *Østnorske ristninger og malinger av den*

arktiske gruppe. Fram til 1936 var det hovedsakelig deltidsansatte personer som jobbet ved arkeologisk avdeling på Tromsø museum. Det var også tilfellet for Nicolaissen, som ellers var lærer (Binns 1979:1-2). I dag ville det kanskje vært vanskelig for en person som Nicolaissen å bli et fullverdig medlem av det arkeologiske fagfellesskapet, men det var ikke tilfellet i denne perioden.

I kapittel 1.3. ble kriterier for en teknisk tekst presentert. De utsagnene som ble publisert i denne perioden har få referanser og inskripsjoner samt liten grad av stratifisering. De tekstlige utsagnene var med andre ord ikke så tekniske som de senere skulle bli og terskelen for å delta i de faglige debattene ville være lavere for ikke-fagutdannede. Referanser og stratifisering er også en måte å bygge opp tekstens troverdighet på. Når dette manglet i denne fasen, betyr ikke det at en evaluering var umulig å gjennomføre. Mengden litteratur var mindre og det faglige fellesskapet kvantitativt sett begrenset. At forfatterne behersket litteraturen kunne derfor implisitt forutsettes siden de andre arkeologene ville ha et nært, personlig kjennskap til hverandre. Dermed ville tekstens troverdighet kunne være et spørsmål om *forfatterens* kredibilitet. På den måten var det mulig for en som Nicolaissen å bli et fullverdig medlem av det arkeologiske fellesskapet.

Til sammen gir dette et bilde av en diskurs hvor flere former for utestengelsesmekanismer i de første tiårene av perioden ikke var så utviklet. De var mulig å komme med utsagn om en samisk forhistorie, lokale forestillinger om østlige røvere ble tatt med, tekstene var lite stratifiserte og det faglige fellesskapet åpent for personer uten arkeologisk fagutdanning. Mot slutten av perioden er det imidlertid tegn på at diskursen er i ferd med å lukkes.

Perioden fremstår med andre ord som kompleks. Dette understøttes også av den ulike behandlingen sagn og landskapsforestillinger fikk av Helland (1899, 1908) og Qvigstad (1926). Helland beskrev folketroen i Nord-Troms som overtro. Dette kan forstås som en strategi for å skape en enhetlig nasjonal historie. Qvigstad omtalte en rekke sieider og forestillinger som er knyttet til disse uten å virke nedsettende. Qvigstads arbeid var da heller ikke et nasjonalt prosjekt, men mer å oppfatte som en etnologisk studie.

2.2. FRA 1930- TIL 1960-TALLET

Som i den foregående perioden er det i oversiktsverk og fagarkeologiske publikasjoner at det er mulig å finne frem til utsagn om fortiden i Nord-Troms og Lofoten. Mellom 1930- og 1960-tallet ble flere nasjonale historieverk gitt ut. I denne sammenheng er ett valgt ut for å gi et innblikk i hvordan Nord-Troms og Lofoten ble presentert innenfor rammene av Norges historie.

2.2.1. OVERSIKTSVERK

I årene mellom 1930 og 1938 ble Aschehoug forlags andre serie med Norgeshistorie *Det norske folks liv og historie gjennom tidene* publisert. Verket besto av 11 bind og det første var forfattet av Haakon Shetelig (se også kapittel 4.3. om Shetelig). Shetelig (1930:7), som tok for seg perioden frem til 1000 e. Kr., starter sin historie slik:

“Lengst tilbake, likesom en grense i synsranden, før all historie om menneskers liv i Norge, ligger den store istiden. Den var engang, og det varte gjennom uendelige lange tider, da storsisen som et ubrutt dekke bredte sig over veldige strekninger av Europa, fra Nordkapp til Karpatene, fra Irland til Ural. Enhver form for liv var da selvsagt bannlyst fra denne del av verden, (...)”

“Den var en gang” gir assosiasjoner til starten på et eventyr. Shetelig (1930) starter med et folketomt land som gradvis fylles med liv og som ender i nasjonalstaten Norge. I dette bildet var det minimalt med plass til Nord-Troms og Lofoten. Shetelig (1930:10, 30) nevner kort at det finnes boplasser fra eldre steinalder så langt nord som i Finnmark. Hvor de første bosetterne kom fra, hadde Shetelig (1930:14-15) ingen sikker formening om:

“Vi vet ikke hvor de kom fra, eller hvilken rase de tilhørte. Det er rimelig å tenke sig en innflytning fra syd, av folk som stammet fra istidens europeiske jegerfolk. Men i fundene fra de siste årene i Finnmark er det ting som tyder på, at denne nordligste kysten har fått sitt første folk fra øst, fra stammer som i siste hånd hadde sitt utspring i Asia, og at denne grenen også har spredt sig sydover langs Nordland, kanskje helt til Møre. Men dette er i virkeligheten problemer som vi langtfra kan klare enda.”

Det som likevel var sikkert, var at denne gamle kulturen holdt seg lenge i nord. Shetelig (1930:16) skriver: “Denne første veidekulturen fortsetter sig hos lappene på Finnmarkskysten enda i vikingetiden, i det vesentlige uforandret

fra den eldste steinalder.”. Dette er faktisk en av få ganger samene i det hele tatt nevnes. Samene omtales ellers kun indirekte i forbindelse med finneskatten som ble betalt til de nordnorske høvdingene (Shetelig 1930:229, 253).

Shetelig (1930) baserer primært sin fremstilling på gjenstandsfunn. Shetelig starter med å beskrive hovedtrekkene i de ulike periodene. For å gi mer substans til utviklingen, presenterer Shetelig utvalgte funn og lokaliteter. Shetelig oppnår på denne måten en vekselvirkning. Den generelle utviklingen illustreres gjennom ulike lokaliteter, samtidig som disse funnstedene bidrar til å berike bildet av de generelle tendensene i perioden.

Fra Nord-Norge er det svært få funn og lokaliteter som blir omtalt. En av de få nordnorske funngrupper som blir beskrevet, er den nordlige veidekunsten. Shetelig (1930:44-45) presenterer i den forbindelse lokalitetene Fykvatnet i Glomfjorden og Sagelven i Sagfjorden.

Når Nord-Norge ellers nevnes, er det først og fremst med referanse til at regionen er den nordlige utløperen av en funntype. Shetelig (1930:65) skriver at bronsealderrøysene fantes nord til Tjøtta. Den samme nordlige grensen hadde også bronsealderristningene (Shetelig 1930:73, 84). Shetelig (1930:86-87) så derfor bronsealderens utbredelse på følgende måte>

“Det nordligste bronsealdersfund i Norge er gjort henved 68° n. br. Lenger nordover er det ikke spor av bronsealderskultur, og omtrent den samme var nordgrensen for norsk bosetning enda i vikingetiden. Her lengst nord mot ishavet, i Troms og Finnmark, har da steinalderens kulturformer fortsatt sig enda de tusen år som lenger sydpå fylles av bronsealderens merkelige historie. Det er det motsatte ytterpunkt overfor helleristningenes rikeste område i Båhuslen og Østfold, eller de tette bygdene på Jæren og Lista. Men innen disse vide grensene ligger i virkeligheten hele det norske kulturbilledet i bronsealderen.”

Også i tilknytning til gullfunnenes og båtgravskikkens geografiske distribusjon blir Nord-Norge omtalt som nordlig grense (Shetelig 1930:142, 153, 157, 276).

Merovingertiden i Nord-Norge blir presentert i et noe bredere omfang. Shetelig (1930:158) fremholdt at gjenstandsmaterialet fra denne perioden tydet på at kulturimpulsene kom til Trøndelag og Nordland fra Sverige. Faktisk så kunne det ha vært en svensk innvandring til disse områdene. Kulturpåvirkningen fra Vestlandet nordover langs kysten var fortsatt til stede. Den østlige innflytelsen i Trøndelag og Nordland var likevel såpass påfallende

at Shetelig kaller dette "Nordlandskulturen". Senere sendte også "Nordlandskulturen" sine impulser sørover, og Shetelig (1930:158) skriver:

"På denne vei, gjennom Nordlandshandelen, kommer Vestlandet da i siste hånd i kontakt med den kontinentale kultur som her i Skandinavia hadde sitt midtpunkt ved Østersjøen."

Nord-Norge blir omtalt i flere eldre skriftlige kilder, men kun få av disse tar Shetelig med. Pytheas ekspedisjon til det nordlige Norge via Shetland og Skottland refereres kort (Shetelig 1930:96-97). Også Ottars beretning blir gjenfortalt (Shetelig 1930:250-251). Andre stormenn fra landsdelen nevnes med navns nevning, men knapt mer (Shetelig 1930:163, 229, 337).

Nord-Norge er ikke bare fraværende i teksten. Boken er relativt godt illustrert. Til sammen er rundt 190 arkeologiske strukturer eller gjenstander avbildet. Bare fem av disse stammer fra Nord-Norge. To gjenstander er fra Alstahaug (Shetelig 1930:26, 153), en fra Fauske (Shetelig 1930:156) og en fra Bremnes på Sortland (Shetelig 1930:127). Det nordligste funnet som er med i boken er et bilde av helleristningene i Balsfjord (Shetelig 1930:44).

Av kapittel 2.1.1. gikk det frem at det var plass for både Nord-Troms og Lofoten i Hellands oversiktsverk. For at den nasjonale historien skulle fremstå som enhetlig, ufarliggjorde og definerte Helland samene ut av for- og samtid. Shetelig (1930) oppnår gjennom sin beskrivelse å skape en enhetlig forhistorie, men han tar i bruk et annet virkemiddel, nemlig utelatelse. Sheteligs (1930) fremstilling blir dermed en beskrivelse av en nasjonal forhistorie fra områder hvor "norskheten" var tilstrekkelig. Nordland ble tatt med, med først og fremst i forbindelse med at dette var den nordligste utløperen til en funngruppe. Det multietniske Nord-Troms ble oversett. Shetelig gir dermed en harmonisk fremstilling av fortiden, der funn og lokaliteter som kan true den enhetlige nasjonshistorien er tatt vekk.

At harmoni virker beskrivende for Sheteligs prosjekt, understøttes også ved at han ikke refererer diskusjoner der fagfolkene har vært uenige eller ikke vet tilstrekkelig. Dette valget forklarer Shetelig (1930:246) selv på følgende måte: "Vi kan jo ikke belemre denne bok med videnskapelige detaljer (...)". Shetelig fremstilling var ment å nå ut til et større publikum. Bruno Latour (1987:52) har påpekt at et fremtredende trekk i populære fremstillinger er at teksten skal være tilgjengelig for en større lesermasse. For å oppnå dette må

intensiteten i eventuelle kontroverser og ressurser som brukes reduseres. Sheteligs fremstilling er et godt eksempel på dette. Også dette bidrar til at det er én historie om Norge som beskrives.

2.2.2. ARKEOLOGISK FORSKNING

Antallet fagarkeologiske artikler og bøker var større i denne perioden enn den foregående. Mens det jamfør kapittel 2.1.2. frem til 1930-tallet kun var korte notiser om fortiden i Nord-Troms og Lofoten som ble publisert, ble nå også mer omfattende systematiseringer gitt ut. Samtidig ble nye funnkategorier gjenstand for arkeologenes oppmerksomhet.

Sølvskattefunnene fikk nå bredere omtale. Anton W. Brøgger (1928) tok utgangspunkt i sølvskattefunnet fra Haukøy i Skjervøy kommune. Bakgrunnen for dette og andre beslektede funn i Nord-Norge mente han var å finne i håløygiske bjarmelandsferder. Brøgger (1928:28-29) fremholdt at det først og fremst var to steder i Norge hvor man kunne finne sølvskatter, nemlig i Rogaland og i Hålogaland. Mens myntfunnene dominerte i sør, var smykkene mer tallrike i nord. I nord hadde håløygene store skip, og med disse ble kombinerte plyndrings- og handelsferder gjennomført. For å understøtte dette gjenforteller Brøgger (1928:32-34) sagaberetningen om Tore Hund og Karles østerled. Gjennom slike tokt kom de østlige smykkene i håløygenes eie. Sølvskattene var med andre ord nedgravde rikdommer til skipsmannskapet. Sølvskattene hadde derfor sammenheng med:

“omfattende foretagender som de håløygske væreiere og storbønder på den tiden hadde i gang. Det sølvet de i disse generasjoner fikk samlet i enkelte rike slekter er naturligvis forlengst ute av verden. Det er bare små rester vi har igjen (..).” (Brøgger 1928:29)

I 1929 ble Sigurd Griegs *Vikingetidens skattefunn* utgitt. Grieg (1929:12) påpekte selv at hans agenda var en annen enn den som tidligere hadde preget faget. Grieg (1929:12) anså O. Ryghs (1877) *Om den yngre jernalder i Norge* for primært å ha sett på sølvskattefunn ut fra en numismatisk synsvinkel. Grieg ville i stedet forstå funnene i kraft av deres kulturgeografiske og -historiske betydning.

Grieg (1929:228-229) gir en fyldig beskrivelse av skattefunnet fra Haukøy, av Grieg kalt Haakøy, i Skjervøy kommune. Funnet besto av kjeder,

ringspenne, kristusfigur, øredobber, fingerring og angelsaksiske mynter. Grieg skriver også om hvordan gjenstandene gikk tapt. Sølvskatten hadde blitt funnet av en sju år gammel "finnepike" i mai 1866. Skatten hadde ligget i en urete li nær sjøen. Gjenstandene ble sendt inn av kirkesanger O. J. Reiersen, og finneren tilbudt 200,-. Budet ble ikke akseptert, og sølvsakene returnert. Smykkene ble siden solgt til gullsmeden Claus Andersen i Tromsø, som trolig videresolgte det til juveler Hammer i Bergen. Hammer drev også forretninger med antikviteter, og det er derfor sannsynlig at funnet ble solgt til utlandet (Brøgger 1928:27). Greig (1929:264) beskriver også ytterligere to halsringer som ble funnet i Skjervøy. Disse ble sendt inn til Bergen museum i 1888. Flatvollfunnet (se også kapittel 3.4. om Flatvollfunnet) fra Lyngen ble også omtalt (Grieg 1929:263).

For å forstå bakgrunnen til skattefunnene anså Grieg (1929:286-288) at flere kontekster måtte tas i betraktning: Vikingtidens handel, bortgjemte skatter og magi. Både Haukøy- og Flatvollfunnet besto av en del østlige gjenstander. På grunn av funnomstendighetene var det også viktig å skille denne kategorien sølvskatter fra de funnet i myr. Sistnevnte ble forstått som rene offerfunn.

På samme måte som interessen for sølvskattene var vakt i den foregående perioden, fortsatte også steinalderforskningen i Nord-Troms. Gutorm Gjessing lette på slutten av 1930-tallet etter Komsaboplasser (se også kapittel 3.2.1., 3.5., 3.6.1. om Gjessing). I 1938-1939 sto Årviksand på Arnøy og Skjervøy, begge Skjervøy kommune, på programmet (*Tromsø museums årsberetning for året 1938-39:9*). Året etter fortsatte Gjessing å lete etter Komsafunn i Nord-Troms, men sto resultatløs tilbake også etter denne feltsesongen. De vanskelige terrengvilkårene ble ansett for å være forklaringen på fraværet av funn fra eldre steinalder (*Tromsø museums årsberetning for året 1939-40:7*).

For yngre steinalder var imidlertid situasjonen en annen. I 1942 kom Gjessings *Yngre steinalder i Nord-Norge* ut. I dette verket ga Gjessing en omfattende oversikt over artefaktformer og lokaliteter samt disses utbredelse. Det var klart at det fantes en rekke yngre steinalderboplasser i Nord-Troms. På Lyngseidet, i Djupvik, på Havnnes, Haukøy, Vorterøy, Kågen, på Nikkeby og Sekkemo ble det funnet spor fra yngre steinalder (Gjessing 1942:333-335).

Også i Lofoten var det en rekke steinalderboplasser. I Vågan hadde det blitt gjort løsfunn på Fagerbakk, Pundsletta, Haversand, Holand, Kabelvåg og Ørsvåg (Gjessing 1942:318-319). På Gimsøy hadde det vært bosetting i yngre steinalder på Hov (Gjessing 1942:320). På Vestvågøy hadde det på gårdene Ostad, Skjerpen, Ballstad, Bolle og Sjøvoll også blitt gjort løsfunn fra yngre steinalder (Gjessing 1942:320-321).

Gjessing (1942) fremholdt at tidligere forskning hadde tolket den skiferbrukende yngre steinalderkulturen i Nord-Norge som en etnisk og kulturell utløper av de sørskandinaviske flintbrukende gruppene. Denne forståelsen passet godt inn i et bildet av sivilisasjon som noe som hadde spredt seg fra sør mot nord. Gjessing (1942:487) påpekte at viktige kulturelle trekk, som for eksempel bekledding, ski og harpuner, viste seg å være svært godt tilpasset et liv under harde klimatiske forhold. Gjessing (1942:487) ville derfor heller betrakte den nordnorske steinalderen som en del av en større sirkumpolær arktisk sone enn som den ytterste utposten for skandinavisk kultur. Den yngre steinalderkulturen hadde sitt opphav i den eldre Komsakulturen, og dennes opphav måtte søkes i øst:

“Det som for oss er det viktigste, er likevel at vi fra Finnmark østover Fiskerhalvøya og Kola gjennom Russland og Sibir til Mongoliet og China kan følge paleolittiske kulturer som skiller seg sterkt ut fra de vest- og søreuropeiske paleolittkulturene, men som alle er preget av en forsinket blanding av moustérien og aurignacien. Når en gjennomgår de østasiatiske funnene, som nå er atskillig bedre publisert enn da Bjørn satte fram sin idé, kan en snau nok nekte at Bjørns karakteristikk av dem er riktig i de vesentlige punkter. Vi skimter dermed allerede i eldre steinalder den veldige kultursammenheng østover det nordlige Eurasia, som blir så fremtredende i yngre steinalder.” (Gjessing 1942:378-379)

Det var med andre ord kontinuitet mellom Komsakultur og yngre steinalder (Gjessing 1942:381). Gjessing (1942:385) fremholdt likevel at det ikke var noe som tydet på at skiferbruken bygde på en arv fra eldre steinalder. Da skiferkulturen begynte å opptre i Nord-Norge, anså Gjessing (1942:385) den for å være fullt utviklet. Siden man ikke hadde noe særlig med skifermateriale å sammenlikne med, var det vanskelig å si noe om utspringet. Kulturen måtte trolig ha kommet utenfra, og enkelte former, som de eneggede og støvelformede knivene, kunne ha sitt opphav i øst (Gjessing 1942:385).

I det sirkumpolære området var sosiale, religiøse og magiske forhold beslektet (Gjessing 1942:455). Det kunne ikke være “en skygge av tvil om at

nordnorsk steinalder i mye bygger på sterke impulser østfra.” (Gjessing 1942:460). Skiferbruken måtte derfor være et østlig kulturlån (Gjessing 1942:467).

Mens både steinalder og sølvskattefunn hadde vært et tema i den foregående perioden, ble etterhvert også nye kategorier funn introdusert i den arkeologiske forskningen. I 1961 foretok Simonsen utgravninger av en sjøsamisk gård fra 1600-tallet på Elvejord i Lyngen (*Tromsø museums årsberetning 1961:57*) (se også kapittel 3.6.1., 3.6.2., 3.6.4., 3.6.5, 3.6.7., 3.7.1., 5. om Simonsen). Resultatene fra denne undersøkelsen inngikk i Simonsens (1980) *Fiskerbonden i Nord-Troms 1300-1700: belyst ved tuftgravninger*. Publikasjonen var en sammenfatning av utgravninger gjennom 25 år på sju lokaliteter i Nord-Troms. Undersøkelsesens siktemål var ikke å produsere vidtrekkende typologier. Simonsen (1980:4) anså i stedet for husrestene og funnene som vitnet om dagligliv, yrke og økonomi som prosjektets hovedproblemstilling.

På Elvejord ble flere røyser gravd ut. Fire ble tolket som gravrøyser fra førkristen/vikingtid og to som uforklarlige steinsamlinger. Det var imidlertid bosettingssporene fra nyere tid som var undersøkelsens primære studieobjekt. Seks tufter ble gravd. Tre av disse var rester etter runde gammer. De resterende tre hadde rektangulært eller kvadratisk grunnplan, hadde trolig vært bygd i lafteteknikk og hatt funksjon som fjøs, smie og uthus (Simonsen 1980:192-205).

Utgravningsstedene lå spredt fra Elvejord i Lyngen til Kirkeværet ut mot storhavet i Karlsøy kommune. Den geografiske distribusjonen gjorde at Simonsen (1980:226-228) kunne vurdere hvilke etniske grupper som hadde vært bosatt på de ulike lokalitetene. Skatte- og manntallslistene dokumenterte at Elvejord hadde vært bosatt av samer. Det var da også her at Simonsen fant runde torvgammer, som ikke forekom i de bygder som Simonsen antok å være mer eller mindre sikkert norske. Gulvarealet i boligene på Elvejord var mindre enn i norske hus. Beinmaterialet hadde også ulik sammensetning på de forskjellige lokalitetene. Særlig påfallende var innslaget av reinsdyrbein og rypebein på Elvejord, samt fraværet av hvalbein. Simonsen (1980:227) konkluderte:

“Vi har altså en lang rekke trekk, hvor Kirkeværet og Elvejord skiller seg sterkt fra hverandre. Ingen av dem er direkte og nødvendig avhengig av ressurstilgang og beliggenhet. Forklaringen må være at vi har krysset den etniske grense, og de skrevne kilder har vist at dette faktisk er tilfellet.”

Den arkeologiske utforskningen av Nord-Troms hadde med andre ord fått en klar etnisk profil. I Lofoten var det fortsatt jernalderen som ble viet størst oppmerksomhet. Fokuset skiftet imidlertid i denne perioden fra graver og til tunanlegg (se også kapittel 2.3.2., 2.4.2. om tunanlegg). Innen tunanleggsforskningen var det en person som skulle komme til å stå sentralt, Harald Egenæs Lund (se også kapittel 3.5., 3.6.4, 3.6.5. om Egenæs Lund). Sommeren 1951 opphold Egenæs Lund seg to måneder i Nord-Norge og gravde ut restene etter tunanlegget på Leknes. Samtidig startet han med undersøkelser av anleggene på Bjarkøy, i Bø og Steigen (*Tromsø museum råd. Beretning for 1951/52:22*).

Egenæs Lund (1953) påpekte at tunanleggene var en type fornminner som kunne brukes for å lokalisere høvdingseter fra jernalderen. Også andre typer fornminner fungerte som indikator på sentrumsdannelser. Selve høvdingsetet, store nausttuffer, gravfelt, bygdeborger, tingsteder, myrfunn, stedsnavn, muntlige tradisjoner og sagn kunne også benyttes til å utpeke sentre. I tillegg ble også andre fornminner, topografiske forhold, utgravningsresultat og historiske kilder tatt med i vurderingen (Egenæs Lund 1953:71-73). På bakgrunn av dette kildematerialet mente Egenæs Lund (1953:73-76) å ha identifisert ni sentrale høvdinggårder i Nord-Norge. Egenæs Lund antok likevel at det fantes fire-fem høvdingseter som ennå ikke var lokalisert.

Egenæs Lund (1953:71) tolket tunanleggene som boliger for våpenføre menn og kvinnene deres. Disse hadde vært direkte i høvdingens tjeneste (Egenæs Lund 1953:75). Egenæs Lund (1953:78-80) fremholdt at tunanleggene var en type fornminner som bare var kjent fra Nord-Norge og Rogaland. En utvandring fra Rogaland betinget derfor den nordnorske norrøne bosettingen.

På 1960-tallet fortsatte Egenæs Lund (1964) sine studier av tunanlegg og opprettholdt tolkningen om at det var høvdingens menn og skjoldmøyer som var forlagt i husene. Ifølge Egenæs Lund (1964:317-319) måtte de

nordnorsk anleggene forstås i en svært vid kontekst. De nordnorske tunanleggene hadde sine forbilder i Rogaland, og anleggene på sørvestlandet hadde igjen sine forløpere på Kontinentet. Det var ikke bare kulturimpulser fra Kontinentet som hadde gitt inspirasjon til anleggenes fysiske utforming. Egenæs Lund (1964:318) påpekte at det eldste runealfabetet hadde 12 x 2 tegn. Æsene var også 12 i tallet, og de Håløyske tunanleggene besto av 12 hus. Anleggene i Rogaland kunne ha fått flere hus etter hvert. Så besto da også runealfabetet i yngre jernalder av 16 tegn, nettopp det antallet hus som de yngre tunanlegg i Hålogaland hadde.

2.2.3. TENDENSER 1930- TIL 1960-TALLET

I årene mellom 1930- til 1960-tallet endret den arkeologiske utforskningen av Nord-Troms og Lofoten til en viss grad karakter. Nye funntyper ble inkludert i arkeologenes interessefelt, men mest påfallende er at lokale fortolkninger av strukturer ikke ble berørt av fagfolk. Den folkelige fortolkningstradisjonen forsvant neppe. Årsaken til bortfallet må derfor søkes innenfor rammene til den arkeologiske disiplinen.

Flere mekanismer virket til at rammene for den arkeologiske diskursen ble strammere. I 1936 ble for første gang en fagutdannet arkeolog ansatt i full, fast stilling ved Tromsø museum (Binns 1979:3). Fagutdannet var også alle de andre som kom med utsagn som hadde med fortiden i Nord-Troms og Lofoten å gjøre i denne perioden. I henhold til kapittel 1.3. bidrar utdanningssystemet til å vedlikeholde det faglige fellesskapet. Da arkeologjobben ble profesjonalisert i Nord-Norge, fikk skoleringen mer å si for det faglige fellesskapet. Av dette utvikler det seg et selvforsterkende system. Fagutdanning leder til lønnet jobb, som igjen gjør det mulig å publisere utsagn om fortiden. Stillingene var imidlertid få og disiplinen under oppbygging. Om lokale forestillinger og amatører hadde blitt innlemmet i diskursen og det faglige fellesskapet, kunne dette ha svekket arkeologiens integritet som vitenskap. I en oppbyggings- og konsolideringsfase ble det viktig å vokte fagets grenser.

En annen mekanisme som skulle virke til å klargjøre grensene for diskursen var utviklingen i retning av mer stratifiserte tekster (se kapittel 1.3.). Til forskjell fra den foregående perioden ble nå henvisning til andre tekster

viktigere. Brøggers (1928) artikkel om håløygenes bjarmelandsferder skiller seg ikke bare ut fra de korte notisene som ble publisert tidligere ved at den er et større, syntetiserende arbeid. Brøgger (1928) refererer i flere tilfeller til andre tekster for å bygge opp under sin argumentasjon. Arkeologien var på dette tidspunktet fortsatt gjenstandsfokusert, og symptomatisk nok er det ved presentasjonen av artefakter at Brøgger (1928:27-28) gir henvisninger. Brøggers (1928) artikkel har også andre kjennetegn som karakteriserer en teknisk tekst, slik beskrevet i kapittel 1.3. Flere av gjenstandene han omtaler er avbildet. Siden Brøgger benytter seg av illustrasjoner kan den leseren som ikke tror det han skriver, stole på sine egne øyne.

Sheteligs (1930) nasjonale forhistorie var enhetlig fremstilt og det nordligste Norge og samene var definert vekk. Av kapittel 2.2.2. gikk det frem at en gjennom Gjessing forskning ser en viss dreining mot at steinalderen i nord ikke ble forstått som den sørskandinaviske kulturens nordligste utløper. Erkjennelsen av at Nord-Troms var samisk, var et viktig element i Simonsens (1980) analyse. Selv om ikke Simonsens publikasjon ble utgitt før i 1980, ble utgravningene på Elvejord gjort i 1961. Denne undersøkelsen peker fremover mot en tid hvor samene igjen ble en del av den arkeologiske diskursen.

Fortiden i Lofoten var norrøn, og man kunne derfor anta også uproblematisk. Situasjonen var imidlertid den at jernalderforskningen begynte å rette seg inn mot utforskningen av selve gården og jordbruket. Allerede tidlig på 1900-tallet startet skandinaviske arkeologene med å grave ut hustuffer blant annet på Gotland og Øland. I Sør-Norge ble også en rekke hustuffer undersøkt i løpet av de første tiårene av 1900-tallet (se for eksempel Grieg 1934, J. Petersen 1933, 1936, Shetelig 1910).

Gården og jordbruket passet godt inn i de nasjonale forestillingene om den norske bonden. Bonden var den gruppen som Norge var tuftet på. I Lofoten ville man ut fra klimamessige forhold vanskelig kunne anta at en kunne finne restene etter en storgård, i alle fall ikke en av sørnorsk type. Fisket har, og har alltid vært, en viktig del av den nordnorske økonomien. Fiskeren harmonerte ikke med en nasjonalromantisk forestilling om et agrart samfunn. Mens det multietniske gjorde at Nord-Troms falt utenfor, bidro trolig fiskerikulturen til å sette Lofoten på sidelinjen av den nasjonale historien.

2.3. FRA 1960- TIL 1980-TALLET

I tillegg til oversiktsverk og fagpubliserte artikler og bøker, introduseres en ny kildekategori for fortidsforestillinger, nemlig bygdebøker. Til forskjell fra foregående perioder blir det nå publisert historier skrevet av aktører uten fagutdanning, men med tilknytning til lokalsamfunn. Det gjør det mulig å ikke bare avdekke hvordan forhistorier i Nord-Troms og Lofoten har blitt beskrevet innenfor rammene av en nasjonal historie og arkeologisk forskning, men også med utgangspunkt i en lokal kontekst.

2.3.1. OVERSIKTSVERK

Shetelig (1930) var ansvarlig for det første bindet i Aschehougs andre serie med Norgeshistorie. Anders Hagen og Charles Joys (1962) forfattet bindet om tiden frem til og med vikingtid i Aschehougs tredje serie Norgeshistorie, *Vårt folks historie*, som til sammen besto av ni bind. Joys (1962) tok for seg vikingtid, mens A. Hagen (1962) skrev om resten av forhistorien.

Anders Hesjedal (2000) har sett på A. Hagens (1962) fremstilling. For Hesjedal er det den samiske forhistoriens plass som er det sentrale. Hesjedal (2000:242) fremholder at A. Hagen bidrar til opprettholde myten om at landet og folkene hele tiden har vært norske, at det har vært et "vi" her hele tiden. Samene er derfor så og si helt fraværende i teksten (Hesjedal 2000:244-245). Ved å kutte ut samene, står A. Hagen igjen med en harmoniserende modell. Hesjedal (2000:244) skriver:

"Hos Hagen "skjer" ting, som hos Brøgger, og hans oppgave er å fortelle oss hva som skjer, ikke hvorfor det skjer. Bortsett fra som Brøgger å henvise til landet som forutsetning for den spesielle utviklingen i Norge, problematiserer ikke Hagen historiens drivkrefter, det er Brøggers "harmoniseringsmodell" som ser ut til å være historiens underliggende struktur."

Det er ikke bare samenes forhistorie som får liten omtale av A. Hagen og Joys (1962). Nord-Norge generelt har blitt viet liten oppmerksomhet. Innholdsfortegnelsen starter imidlertid løfterikt da en rekke steder og hendelser i Nord-Norge listes opp: Seljegerne ved ishavet (A. Hagen 1962:13), Komsakulturen (A. Hagen 1962:14-20), Karlebotn og Kirkhelleren (A. Hagen 1962:45-48), Leiknesristningene (A. Hagen 1962:51-52), Ottars beretning (Joys 1962:319-322) samt Håløyjarlene (Joys 1962:334-335). Alle

personene og lokalitetene kan beskrives som spektakulære, nærmest som unntakene som bekrefter regelen.

Beretningen om landets historie starter med Komsakulturen i Finnmark. Funn tilhørende denne gruppen spredte seg fra Alta til Kirkenes. I følge A. Hagen (1962:14) var kulturen preget av en livsførsel som på mange måter må ha liknet den livsstilen som den senere tids kysteskimoer på Grønland hadde. Hesjedal (2000:241) påpeker at A. Hagen på dette punktet følger tidligere arbeid til Gjessing og Brøgger. Som Gjessing sammenlikner A. Hagen Komsakulturen med senere tids Grønlandeskimoer og begge fremhever Komsakulturens blandingspreg og konservatisme. A. Hagen henter imidlertid parallellmateriale også annen steds fra. Siden det først og fremst var steinredskapene som var bevart på Komsaboplassene, fant A. Hagen (1962:16-17) sammenlikningsgrunnlag fra Stellmoor i Tyskland for å fylle ut bildet med bein- og hornredskaper.

A. Hagen (1962) kunne ikke se at det var noen forbindelseslinjer mellom Komsakulturen og samene. Hvor Komsakulturen stammet fra, var et åpent spørsmål. Den kunne ha sitt utspring i øst (A. Hagen 1962:19-20), men den kunne også være:

“den siste og isolerte utløper av en folkestrøm som har sivet nordover langs vår egen kyst med opphav i gamle steinalderkulturer sør i Jylland og Holstein.” (A. Hagen 1962:20)

Beskrivelsen av Komsakulturen er også noe statisk:

“Tenkes kan det så at disse fangstfolk her ved verdens ende har stivnet i en livsform der konservatismen likevel ikke har vært større enn at visse nye impulser sørfra senere har funnet innpass - slik at man på tallrike boplasser har brukt gammelt og nytt side om side; utgamle redskapsformer dannet etter tradisjonelt mønster er fremdeles blitt brukt ved Ishavet tusener av år etter at de samme former var blitt forlatt og glemt i sørligere strøk der levevilkårene var endret og gav nye behov.” (A. Hagen 1962:18)

Fosnakulturen var i visse henseende beslektet med Komsakulturen, men beskrivelsen av den sørlige kulturgruppen gir et noe mer dynamisk bilde.

A. Hagen (1962:21) skriver følgende om Fosnafunnene:

“Godtar vi tidspunktet mellom ca. 9000 og ca. 8000 f. Kr. som den sannsynlige dateringen på de eldste Fosna-funn, synes vi i hovedtrekkene å kunne danne oss et bilde av forholdene som vel kan virke nøkternt, men som likevel ikke kan ha manglet dramatiske og fargefylte trekk.”

Fra yngre steinalder av skaper A. Hagen (1962:42-43) også et mer livfullt bilde av Nord-Norge. Selv om det var mot øst og sørøst fangstfolkene i nord hadde sine beste forbindelser, hadde også noen impulser gått fra nord mot sør. Påvirkningen kunne ha vært svært direkte ved at fangstfolkene fulgte flokkene de jaget på sørover. Skiferen viste at indirekte påvirkninger hadde tatt samme veien. Skiferkulturen hadde sitt opphav i nord, og røttene fantes i Finland og Nord-Sverige. Om denne skiferkulturen var en del av en større sirkumpolær kulturgruppe, var mer usikkert.

Det er ikke bare skiferbruken som fremheves som spesielt ved Nord-Norge. Den østlige keramikken og feltene med store, nedgravde tufter, blant annet i Karleboten, beskrives av A. Hagen (1962:44-46). Også Kirkhelleren på Træna og bergkunsten på Leiknes i Tysfjord får omtale (A. Hagen 1962:47, 51-52). Til sammen blir bildet A. Hagen (1962:47) skaper av den yngre steinalderen i Nord-Norge oppsummert på denne måten:

“Men det vi skal merke oss på Træna, så vel som i andre områder nordpå, er at steinalderens kulturforhold her lever lenger og i mer rendyrket form enn i Sør-Skandinavia - der strøkene lå mer åpne for nytt fra de rikere og mer nyanserte jordbrukskulturer, og hvor veien til de metallproduserende områder var kortere. Dessuten gav landet i nord fangstfolk større sjanse; her var lite som lokket bønder til landnåm, derimot gav fjord og vidde rike muligheter.”

Om dette skal forstås i retning av at steinalderen i nord var fattig og unyansert, er kanskje å tolke A. Hagen for bastant. Skiferkulturen hadde sitt opphav i nord, men den påvirket også større områder. A. Hagen (1962:58) så også veidekunsten i samme lys:

“Det er nord i landet denne kunstform har sprunget fram, og det er nordfra de impulser er hentet som har skapt den samme forestillingsverden og de lignende kunstverk også sørpå.”

Når det gjelder bronsealderen var det derimot ikke så mye å si om Nord-Norge. For, som A. Hagen (1962:87) skriver: “Stammer lengst i nord kom fortsatt til å leve mest som før, for her satte landet selv og det arktiske år grensen for endringer i erverv og bosetningsform.” Også fra keltisk jernalder i Nord-Norge var det lite av interesse å rapportere om. Selv om klimaet ble forverret, hadde ikke dette noen innvirkning i nord, for her levde folk av det havet og vidda kunne gi dem (A. Hagen 1962:128).

Først fra romertid av gjør A. Hagen (1962:188-190) nye avstikkere mot nord gjennom presentasjon av de ringformede tunanleggene. Selv om det først og fremst er anleggene i Rogaland som beskrives, nevnes det at liknende strukturer også finnes i Nordland og Troms. A. Hagen fremholdt at dette neppe var snakk om vanlige gårdsbruk. Til det lå anleggene for marginalt til og det var heller ikke påvist rester etter fegater og åkre ved dem. Lokaltetene måtte i stedet tolkes som tingsteder, markeds plasser eller forlegninger for væpnede styrker. At anleggene fantes i Nord-Norge, hang sammen med at landnåmsmenn fra sørvestlandet hadde slått seg ned i nord. Grav- og navneskikk, smykkeformer, keramikk samt husenes utforming støttet opp om innvandringshypotesen (A. Hagen 1962:190). Dateringene av anleggene i Nord-Norge viste imidlertid at disse var yngre enn i sør, men A. Hagen (1962:191) så ikke dette som noe problem for: "i det utkantområde som Nord-Norge tross alt kom til å bli i tidens kultur, er konservatismen blitt sterkere."

A. Hagen bryter Sheteligs (1930) taushet når det gjelder samer. A. Hagen fremholdt at den norrøne befolkningen i Nord-Norge hadde utvandret fra sørvestlandet og slått seg ned på steder hvor de kunne drive jordbruk og holde fe. Jakt og handel med fangstprodukter måtte også ha vært viktige for dem. Varene fikk de fra samene. A. Hagen (1962:191-192) skriver:

"Det levde nemlig eldre stammer, antakelig av samisk opphav, enda lenger nord i landet. De hadde stort behov for å bytte til seg varer, og sør på kysten fantes markeds plasser som hadde god kontakt med det øvrige Europa."

Samene har gjort sin spede inntreden i Norgeshistorien. Sped må også resten av Nord-Norges posisjon sies å være. Mens Shetelig (1930:158) beskrev merovingertiden i Nordland og Trøndelag som del av en svenskinfluert "Nordlandskultur", nøyer A. Hagen (1962:241) seg med å påpeke at disse områdene kom sterkere og mer selvstendig med i den mellom-svenske utviklingen. A. Hagen (1962:245) setter dette i forbindelse med det som fremkommer i Ynglingatal, hvor håløygkongene Gudlaug og Godgest nevnes.

Fra vikingtid inkluderer A. Hagen noen få eksempler fra Nord-Norge. A. Hagen (1962:277) skriver kort at de nærmere to hundre skattefunnene fra denne perioden hadde blitt funnet i hele landet, fra Finnmark til Rogaland. Et

av skattefunnene fra Nord-Norge omtales spesielt, men da i forbindelse med runeinnskrifter. På den ene halsringen av sølv fra Botnhamn sto nemlig følgende innrisset:

“Ut vi fór på vitjing
til Frislands drenger,
og stridklær vi
skiftet med dem.” (A. Hagen 1962:253)

Vikingtidens ferder mot øst og viktigheten av handelen med de nordlige fangstproduktene blir av A. Hagen (1962) et av få eksempler på at landsdelens historie tas på alvor. Her blir Ottars beretning fremhevet (A. Hagen 1962:280). Joys (1962:351, 319-322, 334-335) refererer til beretningen i større omfang og i den forbindelse nevnes også samene kort. Samene betalte skatt, og dette ble ansett for å være en stor kilde til rikdom.

I tildragelsene som ledet frem til samlingen av Norge, spiller Nord-Norge i Joys (1962) fremstilling en underordnet rolle. Joys (1962:353) nevner Gunnhild, datter av Jyllandkongen Gorm den gamle. Gunnhild var i følge “den sagnaktige overlevering som sagaforfatterne gjengir, (...) bondedatter fra Hålogaland som hadde lært trolldom hos samene.”.

Til slutt er det gjort plass til en liten passus om Eyvind Skaldespiller. Eyvind bodde mange år på Tjøtta, og fortalte om uår og nød i nord. Nok en gang blir dessuten finneskattens og fangstproduktenes betydning fremhevet (Joys 1962:362-363). Og med det er historien om Nord-Norge over.

Det er ikke så mye som har endret seg i løpet av de 30 årene som ligger mellom Shetelig (1930) og A. Hagen og Joys (1962). Selv om innholdsfortegnelsen i A. Hagens og Joys (1962) bok ga løfter om at Nord-Norge skulle få en større plass i den nasjonale historien, ble dette innfridd i svært så begrenset grad. Mens Shetelig (1930) i det minste i mange tilfeller regner Nordland som den nordlige utpost i den norrøne verden, ser grensen i A. Hagens og Joys (1962) tilfelle i større grad å være satt ved Trøndelag.

Når det gjelder illustrasjonene er fortsatt funn og lokaliteter fra Nord-Norge dårlig representert. Det er til sammen 119 illustrasjoner av lokaliteter og funn i A. Hagen og Joys (1962) Norgeshistorie. Av disse er følgende hentet fra Nord-Norge: Diverse skiferkniver som sies å være mest vanlige i Nord-Norge og Trøndelag (A. Hagen 1962:43), tufteområdet i Karlebotn (A.

Hagen 1962:45), en sølvhalsring fra Botnhamn på Senja (A. Hagen 1962:254) samt et sverd fra Lødingen i Nordland som avbildes sammen med et annet fra Vang i Hedmark (Joys 1962:359).

Figurene har imidlertid endret seg i forhold til Shetelig (1930). Hos A. Hagen og Joys (1962) er det ikke bare selve funnene som er avbildet. Flere gjenstander er forsøkt satt inn i en brukskontekst. En illustrasjon viser en flintdolk som er plassert inn i en rekonstruksjon av en slire funnet i Nord-Tyskland (A. Hagen 1962:75). I et annet tilfelle er en flintsigd blitt skjefftet og plassert i menneskehender som kutter over noen kornaks (A. Hagen 1962:77). Ulike typer økser er også tatt med i boken og på fotoene er flere blitt skjefftet (A. Hagen 1962:67). For å understreke hvordan øksene har blitt brukt, er tømmerstokker med øksespor tatt med i flere av illustrasjonene (A. Hagen 1962:85, 106, 243).

Ved å plassere artefaktene sammen med moderne rekonstruksjoner av slirer eller skjefter er illustrasjonene på samme måte som den tekniske teksten blitt mer stratifisert (se kapittel 1.3.). Flintsigden kan ha blitt anvendt til andre ting enn å kutte korn, men at gjenstanden kan ha blitt brukt til å skjære løv eller høste annet tilleggspor blir vanskelig å forestille seg for leseren. Ved å putte mer informasjon inn i bildet, kan dermed alternative tolkninger bli svekket.

Overordnet sett er imidlertid forskjellene mellom Shetelig (1930) og A. Hagen og Joys (1962) små. Nord-Troms var fortsatt for etnisk, og Lofoten ikke norsk nok til å kunne bli en del av en enhetlig nasjonal historie. Tunanleggene fra Nord-Norge burde imidlertid kunne oppfattes som norrøne nok til å bli inkludert i Norges historie. De var svært lik anleggene i sør, og fiske var ikke en problemstilling som var fremtredende i den forbindelse. Egenæs Lund hadde siden 1950-tallet undersøkt tunanlegg og en kunne kanskje forvente at hans arbeid i større grad ville ha påvirket A. Hagen. To forhold gjorde likevel dette vanskelig. For det første publiserte Egenæs Lund sine utgravninger dårlig. Egenæs Lund var i tillegg den eneste fagarkeologen som samarbeidet med okkupasjonsmakten under krigen, mens resten av det arkeologiske miljøet tok klar avstand fra tyskerne. Etter krigen ble derfor Egenæs Lund noe perifer i forhold til den arkeologiske forskningen. Dette kan også ha bidratt til at han ble lite påaktet.

Rob Hagendjik (1990:64) har fremholdt at konstruktivister, slik som Latour, ikke har maktet å forklare hvorfor noen vitenskapsmenn blir suksessfulle, og videre siterte, og andre ikke. For å komme ut av dette dilemmaet, mener Hagendjik at struktureringsteori som utledet av Anthony Giddens (1979, 1984) er et alternativ. Struktureringsteorien betoner at vitenskapelige arbeid er del av et kulturelt system for å fastslå fakta. Nye synspunkt vil bli vurdert av kunnskapsrike aktører innenfor rammeverket av sosiale og kognitive tradisjoner for moderne vitenskap. I den grad vitenskapsfolk aksepterer dette grunnleggende rammeverket, kan de komme til enighet om hvorfor visse ideer er overlegne andre i kraft av logisk konsistens og empirisk troverdighet. Eksempelet Egenæs Lund viser at forskere med et omdiskutert politisk ståsted også kan bli mindre suksessfulle og lite referert.

2.3.2. ARKEOLOGISK FORSKNING

Arkeologer hadde lenge beskjeftiget seg med norrøne graver, men først med Thorleif Sjøvold (1962, 1974) ble en større sammenstilling av gravmaterialet fra henholdsvis eldre og yngre jernalder publisert. Sjøvolds (1962:1) overordnede målsetting var å kaste lys over jernalderbosettingen i Nord-Norge gjennom gravfunn som både var fremkommet som løsfunn og gjennom utgravninger. Forskningen dreide dermed noe vekk fra Nicolaissens gjenstandstypologiske fokus.

Sjøvolds (1962, 1974) bøker er bygd opp over samme mal. I det første bindet starter Sjøvold (1962:7-20) med en beskrivelse av Nord-Norges geologi, klima og ressursgrunnlag. Deretter blir funnene i begge bindene presentert i topografisk rekkefølge. Etter materialpresentasjonen følger diskusjoner omkring typologi og kronologi. Til slutt blir bosettingens karakter diskutert.

Til sammen inneholder Sjøvolds (1962:136) oversikt over eldre jernalder 238 funn, hvorav 200 stammet fra graver og resten fra løsfunn. Av disse stammet kun åtte sikre funn fra Lofoten, mens Nord-Troms ikke kunne fremvise graver fra denne perioden (Sjøvold 1962:67-71). Sjøvolds (1962:139) analyse av bosettingens utbredelse i eldre jernalder var basert på graver da spor etter hus manglet. For at gravene skulle regnes med, måtte de

være sikkert datert og i den forbindelse var ikke morfologi ansett som et godt nok grunnlag til aldersbestemmelse (Sjøvold 1962:216).

På bakgrunn av funnene kunne Sjøvold danne seg et bilde av bosettingens utbredelse. Funnene strakte seg fra Helgeland til Sør-Troms, og var også konsentrert om ytterkysten. I følge Sjøvold (1962:218) endret også mønsteret seg over tid:

“The first tiny beginnings appear in Helgeland as early as in III century, and in the course of IV century the settlement spreads out to several places on the coast. No single locality reveals itself as a centre of gravity in the settlement during the Migration Period, but no locality of particular prominence occurs in this period either.”

Økningen av antall funn fra romersk jernalder til folkevandringstid indikerte at områder som Steigen og Lødingen måtte ha vært viktige og at det hadde vært en befolkningsøkning der (Sjøvold 1962:218-220). Sjøvold setter med andre ord et likhetstegn mellom økningen i antall funn og befolkningsvekst. Sjøvold (1962:220) mente at det også var grunnlag for at det hadde skjedd en fortetting i bosettingen over tid i Lofoten:

“Here a couple of finds indicate a settlement in the Roman Period lie quite far out in the Lofoten islands, and the Migration Period finds indicate a certain growth within roughly the same areas. These are so concentrated that it seems natural to regard them as evidence of a continuous, small habitation area.”

Sjøvold (1962:226) antok at en innvandring i løpet av romersk jernalder og folkevandringstid kunne være forklaringen på den norrøne bosettingen i Nord-Norge. Bronsealderfunnene var nemlig så få at Sjøvold ikke kunne se noen kontinuitet mellom bronse- og jernalder. Både gårdsnavn og arkeologisk materiale støttet dessuten innvandringshypotesen. Kulturutviklingen i nord var derfor ikke først og fremst ansett for å være et resultat en egen, indre utvikling.

Funnene fra merovingertid og vikingtid i Nord-Norge var langt mer tallrike enn de fra eldre jernalder, til sammen 737. Fra Lofoten var det 45 daterte graver fra yngre jernalder (Sjøvold 1974:91-102). Fra eldre jernalder var det ikke kjent noen gravfunn fra Nord-Troms. Dette bildet endret seg i merovingertid og vikingtid. Mens flere av funnene fra Lofoten stammet fra utgravninger, blant annet av Nicolaissen, var det sølvskatter og løsfunn som utgjorde materialet fra yngre jernalder i Nord-Troms. Sølvskattene stammet fra Flatvoll i Lyngen og Eidet, Haukøy og en med ukjent opphavssted i Skjervøy. I

tillegg var det gjort to løsfunn av henholdsvis en pilspiss og en spydspiss i Storfjord. Fra Maursund var det sendt inn en ringspenne som kunne likne sene finske typer. Fra Kvæningen var det kommet for dagen en oval spenne og en fugle- eller dyreformet bronsependant av øst-europeisk type. To pilspisser var også blitt plukket opp på fjellet ved henholdsvis Rahajok og Souloaive³ (Sjøvold 1974:169, 172-173).

På bakgrunn av funnene foretok Sjøvold (1974:334-363) en analyse av bosettingens karakter i yngre jernalder. Tendensen var den samme som i eldre jernalder. Jo lengre nord en kom, jo mer ble bosettingen knyttet til ytterkysten. Det var mulig å dokumentere en klar ekspansjon. Det sammenhengende norrøne bosettingsområdet hadde forflyttet seg nordover fra Sør-Troms og til Karlsøy. Langs kysten av Finnmark var det gjort noen spredte funn. Bosettingen ekspanderte også inn i fjordområdene i de sørlige delene av Nord-Norge (Sjøvold 1974:340).

Når det gjaldt menneskenes levevis, skiftet nå Sjøvold syn. I 1962 ble fiske og fangst ansett som viktige elementer i jernalderøkonomien. I 1974 ble åkerbruket og husdyrholdet i større grad vektlagt (Sjøvold 1974:347-348). Sjøvold bygde denne antakelsen på funn av jordbruksredskaper. I det 17. århundret gikk grensen for korndyrking i Malangenområdet. Dette sammenfalt med den sammenhengende utbredelsen av jordbruksredskaper. Sjøvold (1974:347) mente at:

“This could hardly be interpreted otherwise than as a sign that the Early Iron Age settlement had expanded continuously exactly as far northwards as possibilities of regular cereal-growing could be found. This again would mean that cereal-growing must have been an important part of the livelihood of the immigrants (...).”

Sjøvold skapte et bilde hvor innvandrerne fra sørvestlandet hadde tatt med seg sin jordbrukskultur til de nordlige delene av landet. Ut fra de klimatiske forholdene fikk husdyrholdet stor betydning i nord, men korn ble dyrket i den utstrekning det var mulig (Sjøvold 1974:348). Ved å legge vekt på innvandring og jordbruk ble Nord-Norge i jernalderen en del av den sørnorske kulturen. På den måten kom også det som ville være særegent for landsdelen i bakgrunnen.

³ Rahajok må være Rajajoki i Nordreisa kommune. Souloaive skal i følge Sjøvold ligge ved innsjøen Soulojavre og fjellet Mollius. Dette må være fjellet Mollejos som ligger på grensen mellom Nordreisa og Guovdageaidnu/Kautokeino.

Av kapittel 2.2.3. gikk det frem at arkeologene i sør hadde gravd i jernalderhustuffer siden starten på 1900-tallet. I nordnorsk bosettingsarkeologisk sammenheng skulle gravene først bli supplert med gårdsundersøker fra 1960-tallet av (O. S. Johansen 1974:112). Gerd Stamsø Munch og Jens Storm Munch foretok da utgravninger på ødegården Greipstad på Kvaløya. Videre ble tre ødegårder på Grunnfarnes på Senja undersøkt (Storm Munch 1965, 1973). På 1970-tallet gravde dessuten Kari S. Binns en ødegård på Tussøy utenfor Kvaløya (Binns 1978).

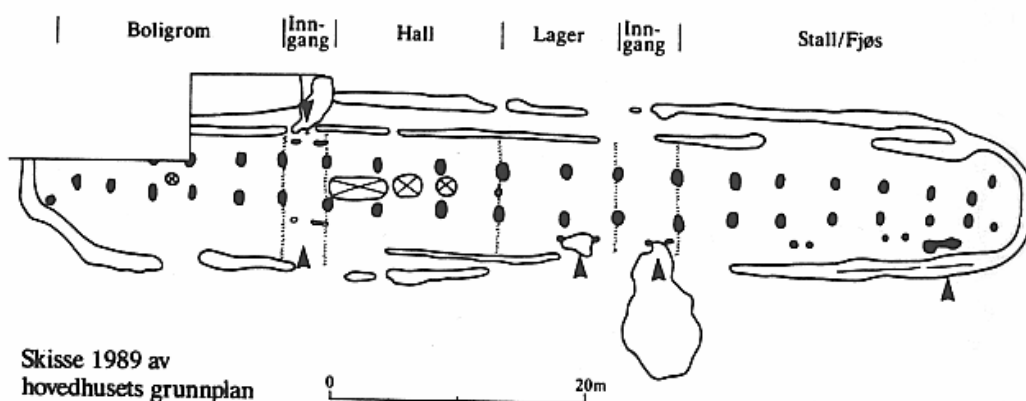
Også Lofoten tok del i denne nyorienteringen i jernalderforskningen. På 1970-tallet startet Olav S. Johansen sine studier på Vestvågøy (se også kapittel 3.6.6., 3.6.7., 3.7.4. om O. S. Johansen). En rekke ødegårder ble registrert og datert. O. S. Johansen (1979a:8, 1982a:63) påpekte at det var klare indikasjoner på at bosettingen i jernalderen hadde vært større enn tidligere antatt. Bosettingen var også preget av kontinuitet og stabilitet. Åkerbruk og fedrift hadde vært viktige næringsveier. Den norrøne kulturen i nord var også eldre enn man tidligere hadde trodd. Dermed sto innvandringshypotesen for fall (se for eksempel Magnus & Myhre 1975, Rolfsen 1973).

På bakgrunn av pollenanalyser, makrofossiler og funn av tamdyrbein argumenterte O. S. Johansen (1990:55-56) for at det var sannsynlig at åkerbruket og feholdet ble etablert i Nord-Norge mellom 3000-2500 f. Kr. Frem til ca. 1000 f. Kr. dominerte imidlertid fiske, jakt og fangst økonomien. På den tid ble så de første gårdene ryddet. Gjennombruddet for gårdsøkonomien og -bosettingen skjedde imidlertid først i perioden mellom 500 f. Kr. og Kristi fødsel.

I følge O. S. Johansen (1990:23) hadde det vært kontinuitet i gårdsbosettingen fra bronsealder og frem til jernalder. Også jernalderens sentra hadde sine røtter i bronsealderen. Sporene etter de germanske folkene ble imidlertid mer markerte i romertid. O. S. Johansen kunne derfor ikke helt se bort fra at germaniseringen var en konsekvens av at et nyinnvandret aristokrati slo seg ned i landsdelen på 200-400-tallet.

O. S. Johansen (1982a:47, 58-63) har også forsøkt å kvantifisere bosettingens størrelse på Vestvågøy. På bakgrunn av ødegårder og ødetun, gårdsnavn og gravfunn regnet O. S. Johansen med 69 sikre jernaldergårder, men fant at dette antallet var for lavt. Flere av de sikre gårdene lå så marginalt plassert at de senere ikke ble tatt opp som gårdsbruk. Dessuten manglet sikre jernalderfunn fra mange av gårdene som skriftlige kilder viste hadde gitt et stort utbytte. Ved bruk av arkeologisk kildemateriale kombinert med retrospektiv bruk av skriftlige kilder kom O. S. Johansen (1982a:60-63) frem til at en rekke nye gårder kunne legges til listen over gårder bosatt i jernalderen, og økte anslaget til minimum 115.

O. S. Johansen gikk også et skritt videre. Han ønsket å sannsynliggjøre hvor mange individer som hadde bodd på øya i jernalderen. Som et utgangspunkt ble hver familie ansett for å bestå av seks medlemmer. Av skattelistene fra 1611/12 gikk det frem at det da var 297 skattebetalere og 117 navnegårder i kommunen, noe som gir et snitt på 2,5 skattebetalere per gård. Dersom hver skattebetaler representerer en familie på seks, antok O. S. Johansen at befolkningstallet i 1611/12 må ha vært ca. 1800. Det samme antallet, ca. 1800, ble også resultatet av å sette opp regnestykket for jernalderen.

Figur 2.1. Tolkingen av rominndelingen i høvdinghuset på Borg (Stamsø Munch 1991:47).

Høydepunktet innen jernalderforskningen i Lofoten er likevel Borg-prosjektet (se også kapittel 3.7.4., 3.7.5., 3.7.6, 4.6.2., 5.2.7. om Borg/Lofotr). Ved en tilfeldighet ble restene etter høvdinghuset på Borg oppdaget høsten

1981. Bonden Frik H. Bjerkli ble oppmerksom på at han pløyde svartjordslag og kontaktet den lokale amatørarkeologen Kåre Ringstad (se også kapittel 2.4.3., 3.6.5., 3.6.6., 3.7.4., 3.7.5., 3.7.6., 5.2.8. om Ringstad). Pløyingen rotet opp funn som aldri tidligere hadde blitt gjort i Nord-Norge. Arkeologiske utgravninger startet i 1983, og fra 1985 ble Borgundersøkelsen et større interskandinavisk forskningsprosjekt. Ved prosjektslutt ble det klart at det på høyderyggen på Borg en gang mellom 700-900 e. Kr. hadde stått et 83 meter langt hus (se figur 2.1.). Flere av funnene hadde sine paralleller fra markedsplasser som Hedeby, Århus, Ribe, Helgö, Birka og Kaupang. Borg var likevel ikke en markedsplass. Både bosettingssporenes karakter samt Borgs nærhet til stornausttufter og tunanlegg viste at det her var snakk om restene etter selve gården til en høvding (Stamsø Munch et al. 1987, Stamsø Munch & O. S. Johansen 1988).

Sjøvold baserte sin bosettingsarkeologi på graver og modeller av et sørlig jernaldersamfunn projisert over på nordlige områder. Sjøvold erkjente likevel som tidligere nevnt at jordbruksøkonomien i nord var noe annerledes enn i sør ut fra klimatiske forhold. Bildet av jernalderen i nord ble først endret da en ny kildetype, selve husene, ble gjenstand for forskning. Bosettingsarkeologi basert på hus bidro til å avdekke den nordnorske gårdens særegenheter (se for eksempel O. S. Johansen 1979b). Jernalderen i nord var ikke bare et speilbilde av forholdene i sør, men hadde egne karakteristikk.

Den videre forskningen på tunanlegg bidro til å påpeke ytterligere forskjeller mellom nord og sør. Egenæs Lunds forslag om at husene var bygd som forlegning for høvdingens båtmannskaper, ble ansett som troverdig (O. S. Johansen 1979a:5). O. S. Johansen (1974:112) så imidlertid også andre muligheter:

“Det store problemet er imidlertid at en ikke har greid å komme til enighet om hva disse tunanleggene har vært for noe. Mange har antatt at de må ha vært høvdingeseter eller forlegninger for hirden til en høvding. Andre mener de må ha vært tingsteder eller markedsplasser. En annen mulighet som vi heller ikke kan se bort fra, er at tunanleggene representerer ruinene etter en slags landsbybebyggelse. Men inntil videre må vi slå oss til tåls med at vi ikke har sikre holdepunkter for å avgjøre hvilken funksjon de har hatt.”

Egenæs Lund hadde ikke publisert sine undersøkelser av tunanlegg i detalj. O. S. Johansen og Tom Søbstad (1978) bearbeidet og publiserte hans resultat samt fikk tatt C¹⁴ dateringer. Anleggene i Rogaland kunne hovedsakelig dateres til perioden mellom Kristi fødsel og 400 e. Kr. I Nord-Norge var bildet mer komplekst. Noen anlegg kunne dateres til eldre jernalder, andre til yngre. Noen hadde også vært i bruk gjennom hele jernalderen (O. S. Johansen & Søbstad 1978:50-51).

O. S. Johansen og Søbstad (1978:51-52) var enig med Egenæs Lund om at anleggene måtte knyttes til høvdinginstitusjonen. Det var likevel mulig at de kunne ha vært brukt til andre ting enn bare hirdkaserner. O. S. Johansen og Søbstad påpekte at høvdingen måtte ha stått i sentrum for et redistributivt system. Høvdingen hadde derfor også innehatt viktige religiøse funksjoner. Anleggene ville ha vært et naturlig samlingssted under seremonier og fester. Spesialfunksjonsteorien ble også støttet gjennom det forholdet at anleggene i flere tilfeller kunne knyttes til gårder som gjennom skriftlige kilder var belagt som høvdingseter i vikingtid. Lokaliseringen var også perifer i forhold til godt jordbruksland og gravplasser. Utgravningene hadde dessuten avdekket at tuftene i de ringformede tunene ikke hadde vært delt opp i en bolig- og en fjøsdel. Gjenstandsmaterialet fra tunanleggene viste også en mindre variasjonsbredde enn det som var tilfellet i vanlige gårdshus fra jernalderen.

I Nord-Norge ble med andre ord tunaleggene på denne tiden tolket som spesialfunksjonshus. På sørvestlandet sto landsbyhypotesen sterkere (se for eksempel Lillehammer 1979:29-31, Møllerop 1958). Som med forskningen på langhus, bidro forståelsen av tunanleggene til å få frem at Nord-Norge var en del av et større norrønt kulturområde, men de kulturelle ytringene i landsdelen hadde sine særtrekk i forhold til de sørlige delene av landet.

På samme måte som det er spor fra jernalderen som har opptatt arkeologene på Vestvågøy, er det middelalderen som har vært i fokus i nabokommunen. I Vågan har Reidar Bertelsen ledet utforskningen av det middelalderske Vágar (se også kapittel 3.6.6., 3.6.7., 3.7.4., 3.7.6., 4.7.1., 5.3.1. om Bertelsen og Vágar). Fra 1975 av har det med jevne mellomrom vært foretatt utgravninger i havneområdet i Storvågan. Undersøkelsene har

vært gjennomført på ulike måter. For det første har lokale skoleelever hatt sommerjobb som feltarbeidere. Dette kom i stand etter samarbeid mellom Lofotmuseet, Arbeidskontoret og Stifelsen Vågastemne. For det andre har feltkurset for mellomfagsstudenter i arkeologi ved Universitetet i Tromsø vært lagt til Storvågan. Vágar var også i årene 1985-1986 gjenstand for et forskningssamarbeid mellom Vitenskapsakademiet i Polen (PAN, Warszawa), Universitetet i Tromsø og Lofotmuseet (Bertelsen & Urbanczyk 1988:221).

Bosettingsområdet knyttet til det middelalderske Vágar utgjør til sammen 20000 m² og kulturlagenes tykkelse er opptil 2,5 meter. I tillegg til dette hovedbosettingsområdet finnes det seks eller sju mindre lokaliteter på rundt 500 m² nordøst av Storvågan. Inntil samarbeidsprosjektet i 1985-1986 hadde rundt 30 m² blitt undersøkt, og ytterligere 80 m² ble utgravd i 1985-1986. Til sammen er likevel bare rundt 0,5% av det middelalderske Vágar blitt avdekket (Bertelsen & Rørtveit 1990:34, Bertelsen & Urbanczyk 1988:221-222). En rekke strukturer og ca. 70000 gjenstander kom frem i løpet av utgravningene. Store funngrupper var keramikk, med ca. 4500 fragmenter, og lærmaterialet, på ca. 2300 biter (Bertelsen & Urbanczyk 1988:222).

Undersøkelsene avdekket at bosettingen fra slutten av 1100-tallet eller begynnelsen av 1200-tallet lå oppå utfylte masser. Bertelsen (1995a:14) fremholdt at utfyllingen var forårsaket av en bebyggelse som lå på tørt land før 1100-tallet. Den eldste bosettingen måtte derfor gå tilbake til 1000-tallet. Vágar var med andre ord en realitet før kong Øysteins bygging av kirke og husvære for fiskere rundt 1120.

Funnene fra 1200-1300-tallet vitnet om at Vágar på denne tiden hadde en rikt fassetert materiell kultur og en nær tilknytning til det urbane Europa (Bertelsen 1995a:15). 1200-1300-tallet var en blomstringstid, mens perioden etter 1400 viser nedgang og Vágar endret karakter (Lind 1991, Aga Brun 1996). Dette støttes også av skriftlige kilder som viser at preste- og kjøpstemne samt den juridisk administrative aktiviteten var knyttet til stemnetiden på våren og sommeren. Vågastemnet ser ut til å dø ut på slutten av 1300-tallet (Björge 1982:47-48, 59).

Bertelsens undersøkelser bidro også til å klargjøre hvordan Nord-Norge var del av et større kulturelt område. At tørrfisken ble en viktig matvare i fastetiden i det katolske Europa, kombinert med de naturlige forutsetningene

med rett lufttemperatur og skreiinnsig i Lofoten, dannet det økonomiske grunnlaget for Vágar. Vágar ble, ikke en by i sørskandinavisk forstand, men et sentrum på nordnorske premisser.

I Lofoten var med andre ord den arkeologiske forskningsaktiviteten stor. Forhistorien i Nord-Troms slapp i langt større grad unna forskernes oppmerksomhet. Sjøvold (1974) inkluderer lokaliteter fra regionen i sin oversikt. Det gjør også Roger Jørgensen og Bjørnar Olsen i *Asbestkeramiske grupper i Nord-Norge 2100 f. Kr.-100 e. Kr.*

Jørgensen og Olsen (1988:12-21) deler asbestkeramikken opp i sju ulike grupper. I oversikten over gruppenes distribusjon blir flere lokaliteter i Lofoten og Nord-Troms nevnt. I Nord-Troms er det funnet asbestkeramikk av Kjelmøytype på Nordstraumen i Kvænangen kommune, mens det på Havnnes i Nordreisa kommune er funnet Risvikkeramikk (Jørgensen & Olsen 1988:38). I Lofoten er det funnet asbestkeramikk av Risviktype i Øverværet i Vågan kommune, på Flæsa tekstilkeramikk og i Kolvika tekstil- og imitert tekstilkeramikk (Jørgensen & Olsen 1988:40-41).

Jørgensen og Olsen (1988) påpekte at asbestkeramikk først og fremst er funnet på kysten. Kysttilknytningen er særlig markant for Risvikkeramikken, som har som hovedutbredelsesområde Møre til Nordland (Jørgensen & Olsen 1988:50). I kontrast til denne typen står Pasvikkeramikken som er funnet i innlandet. Kjelmøy-, tekstil-, og imitert tekstilkeramikk har delvis sammenfallende distribusjon, og finnes stort sett i hele det asbestkeramiske området. Kjelmøykeramikken opptre likevel hyppigst i Finnmark, mens tekstil- og imitert tekstilkeramikk har sitt tyngdepunkt i Nordland og Troms (Jørgensen & Olsen 1988:58-59).

Jørgensen og Olsen (1988:73) fremholder at denne gjenstandsgruppen er "et symbolsk redskap i sosiale strategier". Den keramiske tradisjonen var tidligere enhetlig over store deler av Fennoskandia, men i løpet av det siste årtusenet før Kristus oppsto det en differensiering i to atskilte grupper. Denne dikotomiseringen underbygges ved hjelp av metall/bronsegjenstander og keramikk. Bildet som tegner seg viser at jeger-samlergruppene i de nordlige og indre delene av Fennoskandia hadde utstrakt kontakt med metallproduserende folk i øst. Gruppene som bodde på kysten av Nordland

og Troms var i stedet i kontakt med jordbrukende bronsealderbosettinger i sør (Jørgensen & Olsen 1988:77-78).

Jørgensens og Olsens (1988) arbeid viste at det kunne være en indre utvikling i landsdelen i tidlig metalltid som la grunnen for den senere kulturelle delingen i samisk og norrønt. Som med jernalderforskningen, er dermed fokuset sterkere rettet mot interne utviklinger og særegenheter fremfor innvandringshypoteser og Nord-Norge forstått som den nordlige utpost av sørnorske kulturuttrykk. I tillegg ble den samiske forhistorien i periodene som lå forut for Kristi fødsel gjenintrodusert i forskningen gjennom Jørgensens og Olsens arbeid, noe som også henger sammen med bruken av post-prosessuell teori (se kapittel 1.2.).

2.3.3. BYGDEBØKER

Det er påfallende hvor lite arkeologene befattet seg med Nord-Troms i denne perioden. Andre aktører skulle imidlertid gjøre seg gjeldende når det gjaldt å publisere utsagn om fortiden, både i Nord-Troms og Lofoten. På 1970- og 1980-tallet ble nemlig en rekke bygdebøker gitt ut. Bygdebøkene kan deles i to kategorier. Til de tradisjonelle bygdebøkene hører Emil Hansens (1957) *Nordreisa bygdebok*, Maurits Fugelsøys (1970, 1974) *Skjervøy* og Emil Larssens (1976, 1980) *Lyngen bygdebok*. Det fem binds store verket *Borge og Valberg bygdebok* (Krogtoft 1996, 1998, Krogtoft et al. 1982, 1987, 1991) tilhører også denne gruppen. To bygdebøker er forfattet av henholdsvis Bertelsen (1985b) og sosialantropolog Ivar Bjørklund (1985). Disse to skiller seg på vesentlige punkt fra de tradisjonelle bygdebøkene.

2.3.3.1. TRADISJONELLE BYGDEBØKER

E. Hansen var lærer, kirkesanger og småbruker, men da han skrev bygdeboken om Nordreisa var han blitt pensjonist. E. Hansens (1957) starter historien på følgende måte:

“Å skrive en bygdebok er som å vandre over en kirkegård og sette navneplater på glemte graver. Det er å spa i sagaens muld og løfte århundrenes åndsarv opp av mørket til sol og dag. Det er å grave opp skatter som ikke tæres av møll og rust. Disse skatter er ættens arvegull. (...) Ut fra disse forutsetninger er nærværende bok blitt til av en forfatter som har delt sitt hjerte med dem som fyller kirkegården, og dem som er medvandrende mot den. Det står da tilbake å håpe at den framstilling boka gir, blir mottatt i den ånd den er gitt.”

Boken er tradisjonelt bygd opp. Første del gir en generell beskrivelse av kommunen (E. Hansen 1957:11-241). Bortsett fra en henvisning til *Heimskringla* om at herredet hadde fått sitt navn etter fjorden, er det tiden etter 1600 E. Hansen beskriver. Historien er basert på skriftlige kilder, og ikke arkeologi.

Temamessig tar den første delen opp næringslivs-, administrasjons-, kirke- og skolehistorie. Ordførere, prester, lærere samt de som emigrerte har fått egne kapitler. Et helt kapittel handler om de tre stammers møte (E. Hansen 1957:31-56). E. Hansen (1957:31) innleder til denne problemstillingen på følgende måte:

“Man vet at Nordreisa fra gammelt av har vært bebodd av sjølapper, kvæner og nordmenn, men hvem kom først, og når kom de? Herom får man vite at fra omkring år 1600 oppføres det fra 3 til 6 skoltelapper (sjølapper) i Reisadalen, foruten lappelensmannen, som selv var fri for skatt. Da bodde det ingen nordmenn her.”

Samene kom først, og noe senere, på 1700-tallet, vandret kvenene inn til Reisa (E. Hansen 1957:32). Nordmennene, eller nærmere bestemt dølene, slo seg ikke ned i området før på slutten av 1700-tallet. I starten var nordmennene få, men “kom de norske siden, så kom de også størst.” (E. Hansen 1957:38). E. Hansen (1957:38) påpekte at denne rekkefølgen ikke bare gjaldt for Nordreisa, men for store deler av Nord-Troms og Finnmark.

E. Hansen (1957:11) har uten tvil lest Helland (1899). Dette går klart frem av måten E. Hansen omtaler samer og kvener på. Ifølge E. Hansen (1957:40) bodde samene ved fjorden og levde et stille liv i kamp for tilværelsen. De kunne ikke hevde seg verken økonomisk eller kulturelt. Kvenene var et mer verdifullt innslag i befolkningen. De hadde tatt med seg sine svenske og finske seder og skikker. Den flate Reisadalen ble en erstatning for Suomi:

“Jorden var her som jorden var der, skogen her som skogen der, og med sine egne hender hadde han frambrakt omtrent alt han eide. Derfor var han kvæn i sinn og skinn, og kvæn ville han være, i seder og skikk, i språk og nasjonal vurdering, så noen annen kulturpåvirkning ville han nødig vite noe av. At kvænene var emigranter i et fremmed land, som, bevisst eller ubevisst hadde gitt dem asylrett og beskyttelse gjennom dets lover, at det var Norges jord, skog, elver og sjøer de ene og alene var henvist til å leve av - nei, det ofret de ikke en tanke.” (E. Hansen 1957:41)

I kvenenes nasjonalistiske tankegang lå kimen til konflikt. Til tross for at kampen om tilværelsen bandt de tre stammene sammen, var stridigheter ikke

til å unngå (E. Hansen 1957:42). Konflikten var ikke forårsaket av indre motsetninger, men var en følge av nye forordninger fra norske myndigheters side (E. Hansen 1957:45). Kvenene mistet kontakten med hjemlandet og i tillegg ble de gjenstand for fornorskning gjennom skole og kirke. På den måten ble både de noe tilbakestående samene og mer opprørske kvenene overvunnet. Unionsoppløsningen i 1905 var og medvirkende årsak til at alle ble norske:

“Det var enten Norge eller Sverige det gjaldt, og nå måtte man velge, og ingen var i tvil om valget. I Norge lå Reisa med folkets hjem og gjerning, og i de tusen hjem utover Norge ellers gikk også alles vilje og ønske sammen med deres. I denne samstemtheten kjente de fellesskapet, og i fellesskapet fedrelandet. Derfor skulle det ikke bli nei i deres munn, men ja, om Norge kalte på dem, for nå hadde de endelig funnet sitt fedreland i Norge.” (E. Hansen 1957:54)

Bygdebøkene for Skjervøy prestegjeld og herred ble forfattet av Fugelsøy (1970, 1974) som hadde arbeidet som sogneprest. I det første bindet beskrives området generelle historie (Fugelsøy 1970). I det andre bindet presenterer Fugelsøy (1974) gårds- og slektshistorien. Bortsett fra at E. Hansens bok var i ett bind, og Fugelsøys i to, er begge verkene likedan delt inn. Bøkene er tematisk strukturert og kirke-, kommunal-, bosettings- og næringshistorie vektlegges. For begge er også skriftlig materiale hovedkilde. Fugelsøy starter likevel med en kort presentasjon over forhistorien basert på arkeologisk materiale.

E. Hansen var opptatt av hvilken folkegruppe som kom først, og det var Fugelsøy også. Fugelsøy (1970:11) tok også kort opp hvilke etniske grupper som hadde befolket området i steinalderen:

“Det som skiller Nord-Troms fra det øvrige kyststrøk i denne sammenheng er spørsmålet om det var en norsk befolkning i steinalderen, eller om det var et annet folkeslag som var bosatt her. Dette spørsmålet har forskerne ikke kommet så langt med at de tør avgjøre en sikker uttalelse - de er fremdeles på leting etter fastere holdepunkter og sikrere bevismateriell.”

Forskerne kunne ikke si noe sikkert, og derfor ikke Fugelsøy heller. De vitenskapelige arbeidene som Fugelsøy henviser til, var imidlertid gamle. Helland siteres en rekke ganger (Fugelsøy 1970:16, 24, 30, 75-76, 83, 186). Også Rolf Nordhagen (1933) og Gjessing (1941) brukes av Fugelsøy (1970:32, 181) til å bygge opp argumentasjonen. I bind to er mønsteret det

samme. Her henviser Fugelsøy (1974:10, 15) blant annet til Shetelig (1922) og Anders Nummedal (Bøe & Nummedal 1936).

Fugelsøy gjengir flere lange sitater (se for eksempel Fugelsøy 1970:352-376). I tillegg ble også folkelivsskildringer inkludert i Fugelsøys (1970:214-224) historie. Martinus Reiersens skildring av sine ungdomsår ble tatt med, og det ble også Trygve E. Hansens beskrivelse av opplevelser av krigshandlingene på Arnøy (Fugelsøy 1970:379-385).

Fugelsøy hadde en klar målsetting med sin bok. Dette går frem av forordet, hvor Fugelsøy (1970:10) skriver:

“Norges historie, eller rikshistorien, har egentlig lite å berette av rent historiske opplysninger fra Nord-Troms. Det er derfor særdeles viktig at muntlige overleveringer og tradisjoner - som dette distriktet synes å være rikt på - kunne bli tatt bedre vare på før det blir for sent. Det er også en bygdeboks oppgave å oppfordre flere til å begynne å minnes og skrive ned det de har hørt av eldre generasjoner for å kaste mer lys over denne landsdelens lokalhistorie, og dermed gi et fyldigere tilskudd til neste bind av bygdeboken. Men det ville være ønskelig om denne boken også kunne virke som en utfordring til nabobygdene om å ta fatt på sin lokalhistorie for å fylle ut mange tomrom og lite belyste sider ved Nord-Troms historie.”

Bygdeboken skulle med andre ord være med på å fylle ut de hull som rikshistorien måtte ha. Skjervøy prestegjeld var i “historiens lys” en del av det nye Norge, men siden det var lite å hente om området i sagatekstene, ble Skjervøy liggende i skyggen av “det mektige Trøndelag og fortsettelsen nordover da kongesagaene ble skrevet.” (Fugelsøy 1970:12). Grunnen til at Skjervøy ikke var beskrevet i de skriftlige kildene, var at Nord-Troms var folketomt. I alle fall var det ikke noen nordmenn som hadde slått seg ned her (Fugelsøy 1970:13). Ottars beretning blir og tatt til inntekt for dette synet. Ottar hadde nemlig sagt at det landet han dro forbi i nord var ubebodd. I følge Fugelsøy (1970:37) var dette “et trist og nesten skremmende syn for Othar.”

“I kirkens første tid” fantes det i følge Fugelsøy (1970:14) ikke noen fastboende menighetsmedlemmer, bare spredt boende samer. Selv om ikke Fugelsøy kunne si noe sikkert om hvem som kom først i forhistorisk tid, var det samene som i skriftlige kilder kunne dokumenteres som det eldste folkeslaget i området. Samene stammet opprinnelig fra Ungarn. Derfra hadde de blitt fordrevet av et asiatiske folkeslag (Fugelsøy 1970:45). Etter samene fulgte nordmennene og til slutt vandret kvenene inn.

Mens unionsoppløsningen var årsaken til at det etniske mangfoldet ble erstattet av norsk dominans for E. Hansen, var kirken den viktigste forklaringsfaktoren for Fugelsøy (1970:78):

“Kirken og presteskapet hadde en klar linje: Finnene skulle vinnes for kristendommen og læres til å leve et kristelig liv. De tre folkeslag skulle samles i en krike og en tro. Dermed var det klart at alle skulle forenes i det norske samfunn - og noe annet ville være utenkelig.”

At kirken tillegges så stor betydning, er heller ikke merkelig siden Fugelsøy var prest. Skoleverket bidro også til forening mellom nordmenn og finner (Fugelsøy 1970:98). Kvenene hadde trolig gått opp i den norske befolkningen. Dette anså Fugelsøy (1970:84) som uproblematisk og naturlig, for de tilhørte samme folkegruppen som nordmennene, germanerne.

Fornorskningen ble ikke sett på som noe negativt eller påtvunget av Fugelsøy (1970:44):

“Det er ofte blitt sagt og skrevet at finnene er en minoritetsgruppe i vårt land. Det mest riktige er vel å si at de er et eget folkeslag, og at de tallmessig er et lite folk, er sant. Historiske kilder kan ikke berette om at det er gjort forsøk på å omskape finnene til nordmenn, heller ikke at de har vært utsatt for noen form for diskriminering, sett ut fra skriftlige kilder. Hva som videre er skjedd i vårt århundre kan vel diskuteres, om det kan tales om diskriminering eller om det er gått for langt i å la finnene få leve sitt eget liv og dermed kommet i utakt med utviklingen og fremgangen i samfunnet. At finnene skulle ha lidd overlast i noen form, eller med vitende og vilje lidd ont på den øvrige befolkningens bekostning, synes utenkelig og uforenlig med norsk lynne og livssyn. Det ville ikke blitt tålt.”

Den pensjonerte kommunerevisoren Larssen var forfatter av bygdeboken for Lyngen (Larssen 1976:7). Det er ikke bare det at han ikke var faghistoriker som gjør at denne boken likner bygdebøkene fra Nordreisa og Skjervøy. De tre bygdebøkene har store likheter når det gjelder oppbyggingen. Som de andre to gir Larssen (1976) i det første bindet en generell beskrivelse av kommunen. Det andre bindet er en ren gårdshistorisk oversikt (Larssen 1980). Lyngen bygdebok skiller seg likevel noe ut fra de andre ved at den er kronologisk strukturert. Forhistorien presenteres i et kort kapittel samt i appendiks (Larssen 1976:409-411). Historisk tid ble av Larssen (1976) delt opp på følgende måte: Tiden før 1500, ca. 1500-ca. 1750, 1751-ca. 1814, ca. 1814-ca. 1838, ca. 1839-ca. 1914 og til slutt tiden under og etter de to verdenskrigene. Innenfor hver av periodene er imidlertid likheten med de andre bygdebøkene når det gjelder tematiske valg stor. Som hos både E.

Hansen og Fugelsøy er det kirke-, kommune- og næringslivshistorien som ble de sentrale elementene i Lyngens historie.

Heller ikke Larssen utelater etniske problemstillinger. Larssen (1976:10) følger Fugelsøy og fremholder at det ikke fantes sikre beviser for hvilken gruppe som var "urfolket" for: "De oldfunn som er registrert, gir ingen sikre holdepunkter for fast norsk eller norrøn bosetning, etter hva forskerne hevder.". Larssen er likevel ikke konsekvent. Funn fra yngre steinalder pekte i retning av at folkene hadde hatt en jeger-fisketilpasning på denne tiden. Derfor var det rimelig å anta at de kunne være forfedrene "til de seinere tiders samer." (Larssen 1976:30-31).

I historisk tid ble Larssen sikrere. Larssen (1976:31) påpekte at samene rådet grunnen så og si alene fra middelalderen og frem til 1600-1700-tallet. Først på begynnelsen av 1700-tallet ble de første kvenene registrert i kildene, mens nordmennene først kom til distriktet på slutten av det samme århundret (Larssen 1976:10).

Det er også mulig å spore en innflytelse fra Helland hos Larssen (1976). Helland siteres direkte (Larssen 1976:33). Også i valg av tema er det paralleller. Larssen (1976) har som Helland tatt med en rekke lokale sagn og eventyr. Larssen gir på samme måte som Helland og E. Hansen karakteristikker av de etniske gruppene. Alle tre vurderer samene som dårligst, kvenene som noe bedre og nordmennene som best utrustet. Larssen (1976:82) skriver for eksempel følgende om samene:

"Det er imidlertid forståelig at dette "tre stammers møte" skapte store problemer for myndighetene, særlig i løpet av det første århundre da dette møtet tok til. Det kulturelle nivået hos samene - naturbarn som de var - stod lenge svært lavt."

Larssen følger også E. Hansen i sin beskrivelse av kvenene. Begge vurderte denne folkegruppen som noe problematisk på grunn av sitt nasjonalistiske sinnelag. Larssen (1976:355) påpekte likevel at frykten for kvenene ikke måtte overdrives. Norske utvandrere til Amerika hadde også holdt sitt opprinnelige hjemlands kultur høyt, så hvorfor skulle kvenene betraktes på noen annen måte enn de norske emigrantene?

Til tross for ulikhetene gruppene i mellom, var det faktorer som bidro til at folkene ble bundet sammen. Naturen, selve landet, skapte samhold:

“Det var et friskt friluftsliv som utfoldet seg, og et liv som stod til Lyngen-folkets hug. Seien blei ofte kokt i gryter og fortært på fjæresteinene. Med mølje kokt av seilevra blei det herlige måltider under primitive, men tillokkende forhold. Slikt samvær ved den solglitrende fjorden, omrammet av natur i all sin irrgønne prakt, var stunder som ga samfølelse og som en mintes og fortaltes om lenge.” (Larssen 1976:167)

Fugelsøy pekte på at skolen hadde bidratt til fornorskningen. Larssen vektlegger også denne faktoren. Det går klart frem av hans beskrivelse av Solhov. Solhov var distriktets amtskole og her skulle samer og kvener bli nordmenn. Larssen fremholdt at Hveding og Leigland, to av skolens styrere, var “nasjonalsinnet”, mål- og venstremenn. Larssen mente at de to var “besjelet av å fremme norsk nasjonalsinn og norsk kultur i dette så språkblandede distrikt som Lyngen og forøvrig hele Nord-Troms var.” (Larssen 1976:354). Larssen underslo ikke skolens rolle i fornorskningen, men nok en gang blir prosessen oppfattet som noe positivt. Samværet på internatet førte til at elevene ble bedre kjent med hverandre og de lærte å respektere hverandre som mennesker: “De fikk den erkjennelse at i grunnen var de like som mennesker.” (Larssen 1976:355). Solhov var dermed en viktig faktor for å nå det endelige målet: “tre folkegrupper med tre forskjellige språk (...) skulle smelte sammen og danne et felles lokalt samfunn.” (Larssen 1976:365).

Den siste bygdeboken som kan karakteriseres som tradisjonell, er den fem bind store *Borge og Valberg bygdebok*. Innsamling av kildemateriale begynte allerede på 1920-tallet. Da startet Hagbart Elstad, som var herredskasserer i Borge, med å nedtegne tradisjonsstoff. På 1930-tallet ble lensmann Marius Landstrøm engasjert i dette arbeidet. Etter Landstrøms død fulgte Marius Evjeberg opp lensmannens livsoppgave. Evjeberg var for øvrig en allsidig mann. Han var blant annet redaktør i Noregs Ungdomslags blad *Midnattsol*, drev eget bokforlag, var skribent og foredragsholder. I 1964 ble en kommunal nemnd nedsatt og i 1977 ble Magne Krogtoft redaktør for bygdeboken. Krogtoft var for øvrig lærerutdannet og ble senere lektor (Krogtoft et al. 1982:10-12).

I oppbygging er *Borge og Valberg bygdebok* svært like bøkene fra Nord-Troms. Det første bindet gir en generell innføring i områdets naturhistorie, fortid samt de historiske periodene frem til 1870-tallet. For hver av periodene er det nok en gang næringsveier, kommunal-, kirke- og

skolehistorie som beskrives. Det er også gjort plass til sagn og andre folkeminner (Krogtoft et al. 1982). Forhistorien har i dette verket fått en langt bredere omtale enn i de andre bøkene, og i tillegg er beskrivelsen av de arkeologiske sporene forfattet av en fagperson, nemlig O. S. Johansen. Også i de tre siste bindene med gårds- og slektshistorie innledes beskrivelsen av de enkelte gårdene med en oversikt over de arkeologiske funn som er gjort der (Krogtoft 1996, 1998, Krogtoft et al. 1991).

O. S. Johansens (1982b) fremstilling av den eldste bosettingen i Borge og Valberg må kunne sies å være preget av harmonisering. O. S. Johansen (1982b:98) valgte å ikke bruke betegnelsen bronsealder. Steinalderen fremstilles derfor som en periode som varte helt frem til rundt Kristi fødsel. Etter at O. S. Johansen (1982b:100-104) har presentert funnene fra denne perioden, tegner han et bilde av hvordan folkene levde (O. S. Johansen 1982b:104-113). Pollenanalyser indikerte at skogen gikk tilbake. Bygg og beiteindikatorer viste at jordbruket fikk sin spede begynnelse et par årtusen før Kristi fødsel (O. S. Johansen 1982b:99). Selv om O. S. Johansen påpekte at jakt og fangst var en viktig del av ressursutnyttelsen, er det jordbruket som fungerer som den røde tråden i fremstillingen. Jordbruket ble sannsynligvis introdusert av små grupper med innvandrere, men disse blandet seg raskt opp med den eldre befolkningen. På den måten oppsto en blandingskultur hvor menneskene baserte livsoppholdet på både jordbruk, jakt, fangst, fiske og sanking (O. S. Johansen 1982b:111).

Jernalderen er O. S. Johansens (1982b:113-166) hovedtema. Jordbruket var viktig for jernalderfolkene. O. S. Johansen (1982b:161-162) påpekte imidlertid at de marine ressursenes også hadde hatt stor betydning, noe de mange nausttuftene vitnet om. O. S. Johansen skaper dermed kontinuitet i måten å livberge seg på tilbake til steinalderen. Fehold, åkerbruk samt jakt, fiske og fangst var det folkene levde av. De agrare ressursene ble viktigere med tiden, men fiske og fangst ble hele tiden utøvd, til dels i betydelig målestokk.

Bygdebokens andre del tar i all hovedsak for seg tiden etter 1870 (Krogtoft et al. 1987). Det første bindet er kronologisk oppbygd, mens bind to er mer tematisk strukturert. Det andre bindet innledes med en presentasjon av tradisjonsstoff og folkeminner. Deretter blir næringslivs-, kirke, skole- og

kommunalhistorie beskrevet. Enkelte personer, prester, lærere og politikere, får bred omtale.

Krogtoft (et al. 1987:9) skriver også om hvorfor disse bøkene ble skrevet:

“Den som går på jakt etter stoff til bygdehistorien for Borge og Valberg for tiden 1870 og utover, kan ofte bli skuffet. Man undersøker og tråler igjennom fylkestingsforhandlinger og andre offentlige dokumenter som gjelder herredene i Nordland, Borge er ett av dem, og slett ikke det minste heller. En bygdehistoriker (og -partiot) kan ofte bli frustrert når han gang etter gang bare får understreket at denne bygda, som han er så interessert i, i høy grad er en utkant, som helst forbigås i taushet i kildene. For det var intet å berette. Der skjedde ingenting. Sett med det offentliges øyne. (At der likevel skjedde ting, det vet vi jo, og ofte viktigere ting enn de som omtales i de offentlige dokumenter.”

Forfatterne av bygdebøkene i Nord-Troms forsøkte å plassere lokalhistorien inn i et lappeteppe som skulle utfylle den nasjonale historien. Krogtofts motivasjon er annerledes. Han fremholdt at Borge og Valberg ikke var viktig i myndighetenes øyne. Bygda var en utkant uansett hvordan man så på det. Krogtoft (et al. 1987:10) påpekte imidlertid at dette ikke alltid var negativt. Området ble spart for noen av de problemene som de overfylte fiskeværene kunne ha:

“Det var god plass, og kanskje større ro over folket i disse avsides bygdene. Det er naturlig at **det indre liv**, dagliglivet i alle dets fasetter, får mer å si i ei bygd der de sentrale, offentlige institusjoner mangler.” (Krogtoft et al. 1987:10, original utheving)

I dette utsagnet ligger forklaringen på hvorfor enkeltpersoner blir så sterkt fremhevet. Området hadde hatt sine betydningsfulle lærere og prester, og de hadde vært med på å skape et bygdemiljø. Spillemenn, bygdeoriginaler, handelsmenn, sjøfolk, håndverkere og den “vanlige mann” hadde også gitt samfunnet liv. Den vanlige mann var heller ikke ordinær, for alle mennesker var ulike og egenartede. Krogtoft (et al. 1987:11) fremholdt derfor:

“Folkets **egentlige** historie er jo ikke den som fremgår av statistikker og offentlige regnskaper, men den som skapes i folkets arbeid og hverdag og deres høytid og helg. Agn, skrøner og overtro er derfor - ved siden av beretninger fra arbeidsliv på sjø og land - folkehistorie av første rang.” (original utheving)

Det er tydelig at muntlig historie og tradisjonsbåret kunnskap blir verdsatt. Folkeminnene ble tatt med i bygdeboken fordi dette var en type lærdom som var i ferd med å forsvinne. Fremfor å integrere lokalsamfunnet i det nasjonale, ble det stede egne vektlagt.

De fire tradisjonelle bygdebøkene er dermed svært lik i sin oppbygging. Over tid kan likevel en gradvis endring spores. De tre eldste bygdebøkene fra Nord-Troms må oppfattes som forsøk på å fylle hullene i den nasjonale historien. Dermed ble også den harmoniserende modellen anvendt. Samene og kvenene var en del av både for- og samtiden i Nord-Troms, men som hos Helland (1899, 1908) ble det etniske problemet løst ved å presentere de to folkegruppene som underlegne nordmennene. Bruken av eldre arkeologisk litteratur som referanse, styrket også bildet av at forhistorien var mer eller mindre norsk.

Som vist i kapittel 2.3.2. ble det særegne ved den nordnorske forhistorien stadig sterkere vektlagt innen den arkeologiske forskningen. Dette elementet er også fremtredende i *Borge og Valberg bygdebok*, som for øvrig er den yngste av de tradisjonelle bygdebøkene.

2.3.3.2. BYGDEBØKER FORFATTET AV FAGFOLK

Bertelsen (1985b) har skrevet *Lofoten og Vesterålen's historie*. Boken skiller seg ikke bare fra de tradisjonelle ved at det er en fagmann som er forfatter. At dette er noe annet, påpeker Bertelsen (1985b:5) selv i forordet:

“Ei (...) lesergruppe som kan bli skuffet, er de som venter seg detaljert informasjon om sin egen heimplass. Rammene for denne boka tillater ikke en slik mengde detaljer. Her er det lagt vekt på regionens generelle historiske utvikling.”

Overfladisk sett er det likevel visse likheter med de tradisjonelle bøkene ved at også Bertelsen har delt sin fremstilling opp i to deler. Bokens første del (Bertelsen 1985b:9-74) gir en generell historisk innføring. Perspektivet til Bertelsen er imidlertid mye bredere enn det som var tilfellet for de tradisjonelle forfatterne. Bertelsen starter historien i Afrika, menneskehetens vugge, for fem millioner år siden (Bertelsen 1985b:27-29). Derfra beveger Bertelsen (1985b:29-31) seg raskt gjennom jordbrukets og høykulturenes oppkomst.

Etter disse korte sveipene inn i verdenshistorien, vender Bertelsen blikket mot Norge. Han beskriver de ulike periodenes særtrekk, og det er også gjort plass til en presentasjon av sentrale problemstillinger i arkeologifaget. Dette er med andre ord noe helt annet enn for eksempel Shetelig (1930), som ikke ville ta med faglige kontroverser i sin bok. Når Bertelsen presenterer den

generelle historiske utviklingen, er det ikke for å fylle ut hullene i den nasjonale historien. Bertelsen påpeker at området har sin særegne historiske utvikling som skiller seg fra de sørlige delene av landet. Det var en jernalder i Nord-Norge også, men den var ikke som den i sør. Nausttuftene viste blant annet at fiskeriene hadde en større betydning i nord (Bertelsen 1985b:48, 50). Havets sentrale rolle i den nordnorske kulturen ble også belyst gjennom sagalitteraturen, blant annet i forbindelse med omtale av båtbygging (Bertelsen 1985b:58). De skriftlige kildene er og referanse for forståelsen av rikssamlingen og Lofoten og Vesterålens rolle i den (Bertelsen 1985b:62-68).

I den første delen av bygdeboken, tas emnet samer opp. Bertelsen (1985b:40) fremholdt at det var nærliggende å tolke funnbildet fra steinalderen⁴ i retning av at det eksisterte to ulike etniske grupper:

“Det som likevel er grunnen til at vi fester oss så sterkt ved denne antydninga til et skille, er at vi over 1000 år seinere får nokså klare vitnesbyrd om at den bofaste befolkninga på Nordlandskysten oppfatta seg som ulike de som bodde lenger inn i landet, nemlig som nordmenn og samer.”

Forfatterne av de tradisjonelle bygdebøkene unngikk stort sett å uttale seg om etnisitet i forhistorien, og for dem ble dette et tema først i historisk tid. Bertelsen skiller seg fra de tradisjonelle forfatterne på dette punktet og fulgte dermed utviklingen innen den arkeologiske forskningen som beskrevet i kapittel 2.2.2. og 2.3.2.

I bokens andre del (Bertelsen 1985b:75-217) blir den lokale historiske utviklingen i Lofoten og Vesterålen beskrevet, men ikke gård for gård som var standarden i de tradisjonelle bygdebøkene. I stedet er det de generelle trekkene for periodene eldre og yngre steinalder, eldre og yngre jernalder, høy- og senmiddelalder som strukturerer presentasjonen. For å forstå den lokale utviklingen, gir Bertelsen også raske tilbakeblikk mot den generelle historiske utviklingen. Bertelsen oppnår med dette to ting. For det første blir regionens særegenheter tydelige. For det andre makter Bertelsen også å veve regionen inn i et større hele. Ved hjelp av funnene som er gjort i Lofoten og Vesterålen, rekonstruerer Bertelsen det fortidige bosettingsbildet. Særlig

⁴ Bertelsen (1985b: 41) inkluderer bronsealder/tidlig metalltid i steinalderen.

oppmerksomhet vies dessuten Vágars og kirkens rolle i samfunnet (Bertelsen 1985b:168-186).

Bjørklund (1985) har skrevet bygdeboken om Kvæningen. Bjørklunds hovedmålsetting er å vise hvordan storsamfunnet bidro til å endre livsvilkårene lokalt. Til forskjell fra Bertelsen (1985b) bygger Bjørklund sin fremstilling primært på skriftlige kilder.

Bjørklund beskriver samenes og kvenenes motstandskamp mot det norske samfunnet. Bjørklund (1985:11) starter med å påpeke at dette er beretningen om et folk som ble fratatt sin historie. Lokalbefolkningen mente at de ikke hadde noen historie fordi området ikke hadde noen *norsk* historie. Dette er heller ikke merkelig med tanke på den behandlingen regionen har fått i de tidligere omtale oversiktsverkene av Helland (1899, 1908), Shetelig (1930) samt A. Hagen og Joys (1962). Årsaken til denne "historieløsheten" ligger ikke bare i den nasjonale historiens utelating av nord-områdene. Bjørklund søker forklaring gjennom å avdekke prosessene som førte til fornorskning.

De eldste skriftlige kildene viste at Kvæningen var en samisk fjord. Samene drev jordbruk og fiske i de ytre delene av Kvæningen. På begynnelsen av 1600-tallet startet skyldsettingen av jorden i fjorden og den lokale sedvanemessige hevden ble erstattet av privat eiendomsrett. I 1760 var alle eiendommene skyldsatt og den siste finnydningen ført inn i matrikkelen. Jorden i Kvæningen var da underlagt det dansk-norske systemet (Bjørklund 1985:89).

Skriftlige kilder fra 1721 viste at den neste befolkningsgruppen som skulle finne sitt bosted i Kvæningen, var kvenene (Bjørklund 1985:79-80). Fra 1760-tallet ble kvenene mer tallrike, og de slo seg først og fremst ned i fjordbunnen og utnyttet skogen i kombinasjon med jordbruk (Bjørklund 1985:92). De første nordmennene som slo seg ned i kommunen, var handelsmenn som ble bofaste på kysten av Kvæningen på 1730-1740-tallet. Etter hvert skulle de få følge av mange flere med samme etniske tilhørighet.

Det er dermed et samsvar mellom de tradisjonelle bygdebøkene og Bjørklund når det gjelder rekkefølgen for når de ulike folkegruppene gjør seg gjeldende i de skriftlige kildene. Mens de tradisjonelle bygdebøkene i stor

grad anså fornorskningsprosessen som noe positivt, fremstiller Bjørklund utviklingen som en historie om tap av tradisjonelle verdier.

Fra 1700-tallet av ble Kvæningen vevd inn i det nasjonale systemet på nye måter. Tvister, som tidligere ble løst folk i mellom, ble nå avgjort innenfor rettsvesenet. Handelsmennene ble også en stadig større maktfaktor, og de var norske (Bjørklund 1985:110, 129).

Den gamle naturreligionen ble erstattet av en luthersk tro (Bjørklund 1985:132). Presteskapet sto gjennomgående for en linje som var lite forenlig med samisk språk og kultur, men i kristendommen lå også kimen til motstand, læstadianismen. Samene og kvenene hadde stått imot den politiske og økonomiske inngripen fra den dansk-norske stat gjennom sine sterke kulturelle ressurser, men fra 1800-tallet av søkte myndighetene også å underlegge seg de to etniske gruppene kulturelt (Bjørklund 1985:155, 169).

Fra midten av 1800-tallet av gjorde den nasjonale kulturreisingen og utbyggingen av den offentlige sektoren seg gjeldende i Kvæningen. Norge ble et selvstendig rike i 1814, men ble innlemmet i en union med Sverige. Det ble arbeidet aktivt for å svekke båndene til Sverige og fremme selvstendighet, for Norge skulle bli ett rike bestående av ett folk (Bjørklund 1985:231). Lokalt ledet handelsstanden an for de nasjonale strømningene (Bjørklund 1985:185). På 1800-tallet startet også gruvedriften opp i Kvæningen. Her fant kvener og døler seg lønnet arbeid og bosettingen økte innover fjorden (Bjørklund 1985:237). Rundt 1850-tallet ble så en ny skolepolitikk innført. Skolen skulle fremme norsk språk og kultur og dette førte til en fornorskning av samiske og kvenske barn (Bjørklund 1985:261). Bjørklund (1985:283) oppsummerer situasjonen på denne måten:

“Alle disse representantene for det norske samfunn bekreftet hverandre i sin fremstilling av livet i Kvæningen. Prestens erfaringer stemte overens med agronomens, legens med lærerens osv. Deres samlende syn på forholdene ble kanskje best sammenfattet av distriktslege Løken som kunne berette for departementet at innbyggerne var “frastøtende ved sin skiddenferdighet, falskhed og dovenskap”. Til sammen utgjorde dette de holdninger som folk ble møtt med fra norske myndigheter og etter hvert også fra nordmenn flest. All samhandling med det norske samfunn og dets organer - en samhandling som etter hvert presset seg fram som økonomisk nødvendig - bygde på den oppfatning fra norsk side at fjordfolkets livsmønster og kultur var lite og ingenting verd.”

Den læstadianske bevegelsen reiste seg i protest mot denne utviklingen. Predikantene forkynte en tro hvor fattige ble utpekt til å være Guds utvalgte. Økonomisk fattigdom ble omgjort til åndelig rikdom. Samene og kvenene fikk en forståelse av den urett de hadde vært utsatt for og dette muliggjorde et symbolsk opprør. Predikantene talte på samisk og finsk. Gardiner, møbler og flotte klær var det reneste avguderer (Bjørklund 1985:314-315).

Kvæningen på begynnelsen av 1900-tallet var preget av fattigdom. Til tross for læstadianismens forfekting av et asketisk levesett som det mest gudfryktige, fikk arbeiderbevegelsen nå et oppsving og bidro til å bedre levekårene. Bjørklund (1985:323) fremholder at arbeiderbevegelsen for mange fremsto som et alternativ til læstadianismen ved at folk ble gitt et alternativ til å bedre sin livssituasjon økonomisk, og ikke bare åndelig. Utover 1930-tallet forbedret da også forholdene i fjorden seg gjennom lån og tilskudd til bygging av hus, båter og infrastruktur.

Det var likevel krigen og den brente jords taktikk som ga nådestøtet til den kvenske og samiske etnisiteten. Så og si alle bygninger i Kvæningen ble brent under den tyske tilbaketrekkingen i 1944 (Bjørklund 1985:380). Den materielle kulturen som hadde båret i seg symboler på etnisitet ble fullstendig ødelagt. Gjenoppbyggingen etter krigen bedret boforholdene, men husene ble ens (Bjørklund 1985:384).

For å utvikle industri, fiske og jordbruk i landsdelen ble Utbyggingsprogrammet for Nord-Norge vedtatt i 1951. Næringslivet skulle effektiviseres og moderniseres. Fiskerbonden skulle vike plassen for industriarbeideren og helårsfiskeren (Bjørklund 1985:387). Alt dette bidro i følge Bjørklund (1985:393) til at innbyggerne i Kvæningen følte seg som del av et nasjonalt fellesskap:

“”Norge” - norsk språk og kultur - fikk en ny betydning for befolkningen i fjorden. Nå var det i ferd med å bli verdier som de delte med resten av landet. (...) Det norske samfunn de nå så omkring seg var noe de selv hadde vært med å kjempe fram.”

Det samiske og finske språket og kulturen var noe som fikk folk til å minnes fattigdom og trakassering. Den norske velferdsstaten seiret til slutt i Kvæningen, men en ny fattigdom gjorde seg gjeldende, mangelen på fortid (Bjørklund 1985:395, 398).

Bygdebøkene forfattet av fagfolk tar utviklingen som kunne spores i *Borge og Valberg bygdebok* et skritt videre. Den lokale historien er særegen, men er også del av et større hele. Ved å inkludere faglige disputer og fremstille fornorskningen som en kamp mot overmakten, fremstår fagfolkene bygdebøker i langt mindre grad som beskrivelse av én nærmest monolittisk kultur. Det blir rom for variasjon og alternative tolkninger. Det er også et klart skifte fra å konsentrere seg om enkeltgårdene til å få frem historiske prosesser. De tradisjonelle bygdebøkene og fagfolkene fremstillinger fremstår dermed som vesensforskjellige.

2.3.4. TENDENSER 1960- TIL 1980-TALLET

Perioden mellom 1960- og 1980-tallet er langt mer kompleks enn den foregående. Etableringen av Universitetet i Tromsø bidro til økt forskningsaktivitet. Innsatsen var imidlertid først og fremst rettet mot Lofoten, mens Nord-Troms ble liggende i bakevja.

Åpningen av Universitetet i Tromsø i 1972 fikk også andre konsekvenser. Flere arkeologer ble utdannet. Mens antallet ferdigutdannende magistere ved Universitetet i Tromsø i perioden 1973-1980 var fire, hadde det økt til 11 i årene mellom 1981-1991 (Nilsen 2001:92). Samtidig ble det også opprettet nye stillinger (se kapittel 3.6.7.). Faget var ikke lenger i etableringsfasen, men hadde blitt en vitenskapelig disiplin med et fullt utviklet faglig fellesskap (se kapittel 1.3.).

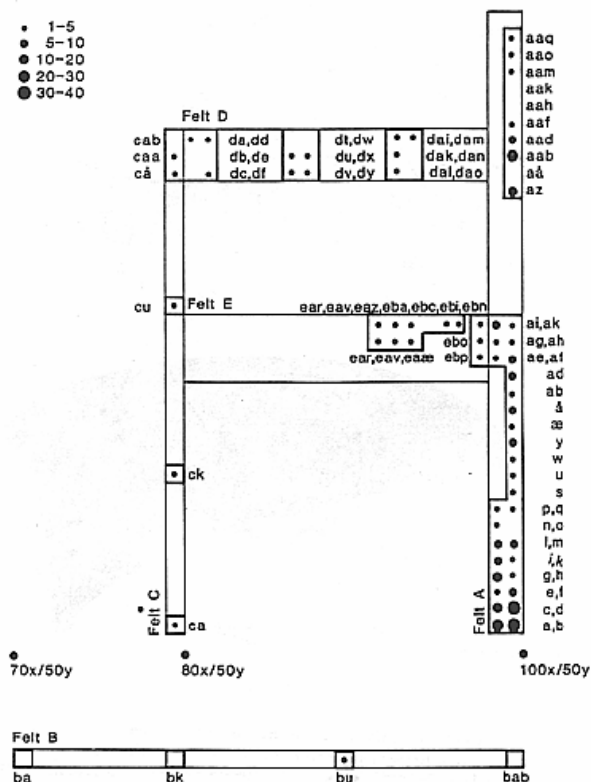

Fig. 17. Borg, Vestvågøy, Nordland. Distribution of finds (excluding burnt bones), 1983-84.

Figur 2.2. Vanskelig tolkbar figur, selv for fagfolk (Stamsø Munch & O. S. Johansen 1988:164).

arkeologien var influert av den prosessuelle tenkningen jmfør kapittel 1.2. Ian Hodder (1985:22) har påpekt noen av konsekvensene av denne vitenskapeliggjøringen av språket:

“Within the social context surrounding archaeologists, archaeology began to sound good. It sounded right. (...) We changed the words because, implicitly, the words evoked science, control, and professional expertise.”

Alle disse mekanismene skapte klarere grenser mellom utsagnene som plasseres innenfor den arkeologiske diskursen og de som er utenfor. Stig Welinder (2003:154) har i den sammenheng fremholdt følgende:

“Introduktionen av den vetenskapsteoretiska debatten och framväxten av ett fackspråk, förutom introduktionen av komplicerade metoder, efter 1900-talets mitt innebar den definitiva klyvningen av arkeologin i institutionaliserad professionell arkeologi och amatörarkeologi som två uppenbart skilda verksamheter.”

Tekniske virkemidler og språket selv “vitenskapeliggjorde” med andre ord arkeologien, og dette økte distansen til de lokale diskursene.

Økende mengde forskning og stratifisering kan bidra til at det er vanskelig for amatører å trenge gjennom den arkeologiske disiplinens grenser.

I henhold til kapittel 1.3. er stratifisering et av den vitenskapelige tekstens særmerker. I denne perioden ble alle disse virkemidlene tatt i bruk. Når det gjaldt sitering i fagtekstene, fikk Harvardmodellen sitt definitive gjennomslag. Illustrasjoner hadde også blitt benyttet i tidligere perioder, men nå ble de langt mer sammensatte. Noen er faktisk så komplekse at de er vanskelige å tolke, selv for fagfolk (se figur 2.2.). Også selve språket gikk gjennom endringer i denne perioden hvor store deler av

Dette kan være en medvirkende årsak til at de tradisjonelle bygdebøkene refererer til eldre forskning de gangene henvisninger blir gjort. I Nord-Troms var det imidlertid ikke så mye nyere forskning bygdebokforfatterne kunne referere til, all den tid forskningsinnsatsen var rettet mot andre regioner.

Et annet påfallende trekk med perioden er hvor forskjellig samer blir behandlet. I Norges historie var de mer eller mindre fraværende. I den arkeologiske forskningen ble etnisitet over tid en stadig viktigere problemstilling. I bygdebøkene er bildet mer sammensatt med de tradisjonelle bygdebøkene og Bjørklunds (1985) bok som ytterpunkt. Bjørklund (1980:467-468) har påpekt at samene er blitt behandlet på tre måter i bygdebøker. For det første finnes de bøkene hvor den samiske historie og forhistorie utelates. For det andre har man de etnosentriske fremstillingene hvor samene blir betraktet fra en norsk synsvinkel, og ofte nedsettende. Til sist finnes de bygdebøkene hvor samer og kvener beskrives ved å bruke allmenne og nærmest standardiserte folkelivsskildringer. Bøkene som er presentert her kan sies å tilhøre de to første kategoriene. I de tradisjonelle bygdebøkene fra Nord-Troms går det frem at forfatterne aksepterer at samene var de som bosatte seg først i området, i alle fall i historisk tid. Samene blir gjennomgående nedsettende beskrevet, og forfatterne har tydelig på flere punkt hentet sin kunnskap fra eldre publikasjoner, blant annet Helland (1899, 1908). Bjørklunds siste kategori kan ikke sies å være til stede i dette materialet. Det er derimot en fjerde type fremstilling, representert ved Bjørklund selv, som forsøker å rehabilitere den samiske fortiden ved å anvende et etnisk perspektiv.

Til forskjell fra tidligere perioder, er gjenstandsfokuset nå nedtonet. Gjennom litteraturen som ble publisert i denne perioden går det frem hvordan regionalistiske tanker utviklet seg. De tradisjonelle bygdebøkene kan sees som en første fase. Motivasjonen bak disse bøkene var nasjonalistiske. Forfatterne uttrykte at lokalhistorien var viktig fordi den kunne fylle ut hullene i den nasjonale historien. Fra og med Krogtoft (et al. 1982) gjør en annen form for argumentasjon seg gjeldende, som også er til stede hos Bertelsen (1985b) og Bjørklund (1985). Historien for de omtalte kommunene beskrives som stedegen, og det er særegenhetene som innbyggerne skal være stolte av.

Samtidig som den arkeologiske litteraturen fremsto som fullt ut stratifisert og faget vitenskapeliggjort og profesjonalisert, ble det generelle politiske klimaet radikalisert på 1970-tallet. Kampen mot sentralisering fikk flere utslag. Museer ble etablert og på skolene startet undervisning i lokalhistorie (se kapittel 3.6.3., 3.6.7., 4.4, 4.8.1.). Hålogaland teater ble etablert i 1971 og ble det første profesjonelle teateret i Nord-Norge. Året etter, i 1972, ble Nordnorsk Forfatterlag opprettet. *Nordnorsk magasin* kom ut med sitt første nummer i 1978. Den nordnorske visebølgen var også en del av dette bildet. Jack Berntsen (2001), en av pådriverne i bevegelsen, har beskrevet hvordan han opplevde disse årene. På slutten av 1960-tallet studerte Berntsen (2001:33) i Oslo og på samme tid oppsto Dolphins viseklubb. Interessen for musikk tok Berntsen med seg da han flyttet til Svolvær i 1968 for å arbeide som lærer. Her startet han viseklubben LOVISA. Berntsen fremholder at siden landet på denne tid ble radikalisert, var det også viktig å synge sanger som folk flest forsto og da på norsk eller nordnorsk dialekt. I 1976 ga LOVISA til og med ut en plate, *Med hammer og høtt hvor Kor e hammaren, Edvard?* var en av sangene (Berntsen 2001:35). Dette var den eneste platen LOVISA kom til å utgi, men en annen gruppe, Nordnorsk Visegruppe fra Tromsø, tok over platemarkedet "med flerstemte harmonier og avanserte og raffinerte musikalske arrangementer. Dette var noe annet enn den allsangsyngende kampsanggruppa fra Lofoten." (Berntsen 2001:35).

LOVISA spilte en viktig rolle for andre deler av det nordnorske kulturlivet. LOVISA sto som arrangør av festivalen Trolltampen i årene 1973 til 1982, en festival det ennå går gjetord om. Trolltampen ble siden drevet av en egen stiftelse, men LOVISA var medlem i den. LOVISA hadde dessuten en klar politisk profil: "kamp mot kapitalismen, mot sentralisering, mot kvinneundertrykking, mot samediskriminering og hverdagsrasisme osv." (Berntsen 2001:36).

Oppvurderingen av nordnorsk kultur og særegenheter ble også synlig i den arkeologiske forskningen (se kapittel 2.3.3.). Mens de eldre arbeidene hadde gaver og gårder som tema, ble nå de marine ressursenes betydning oppvurdert. Nausttuffer fremheves som viktig av både Bertelsen og O. S. Johansen. I stedet for å ukritisk innføre modeller for samfunnsforståelse fra sørskandinaviske forskning, søkte arkeologene å finne frem til det særegent

nordnorske i fortiden. Nye problemstillinger åpnet seg også som følge av den post-prosessuelle teorien (se kapittel 1.2.).

I perioden 1860- til 1930-tallet var lokale forestillinger om fortiden kun indirekte tilgjengelig. I perioden 1930- til 1960-tallet var ikke denne typen forestillinger en del av den arkeologiske diskursen. De tradisjonelle bygdebøkene er derfor noe kvalitativt nytt. Til tross for at arkeologisk forskning, gammel sådann, refereres, står forfatterne av disse bøkene på utsiden av den arkeologiske diskursen. De hadde ikke historisk eller arkeologisk fagutdanning med dertil hørende jobber. Dette betyr likevel ikke at de tradisjonelle bygdebøkene representerer noe som fullstendig har sprunget ut av en lokal kontekst. Konvensjonene i de tradisjonelle bygdebøkene ble etablert i et faghistorisk miljø i Sør-Norge.

Bygdebøkernes røtter kan føres tilbake til 1700- og 1800-tallets topografiske beretninger og andre beskrivelser av bygd og sogn (A. Eriksen 2002:198). Sjangeren ble skapt i løpet av første halvdel av 1900-tallet. Blant de første bygdebøkene var Oscar A. Johnsens (1903) *Hurum herred. En historisk-topografisk beskrivelse* og Lorens Bergs (1905) *Andebu. En Vestfold-bygds historie i 1600-aarene*. O. A. Johnsen og Berg representerte to ulike forfattertyper som gjorde seg gjeldende i denne tidlige fasen av bygdebokskrivningen. Berg var lærer og uten egentlig skoloring i historiefaget, men var personlig knyttet til bygda han skrev om. O. A. Johnsen var universitetsansatt historiker, og var aktiv i organiseringen av det lokalhistoriske arbeidet i landet (A. Eriksen 2002:199).

I skoleringsarbeidet skulle Edvard Bulls (1924) hefte *Innledning til bygdehistorisk studium* bli tatt i bruk av både historielag og andre lokalhistoriske aktører (A. Eriksen 2002:200). Anne Eriksen (2002:200-201) fremholder at det historiesynet som Bull gjorde seg til talsmann for, var typisk for historikerne på denne tiden. Historie var et nasjonalt anliggende og politisk og økonomisk historie var det som var viktig. Mens politikk ble drevet av mektige menn i sentrale strøk, var det landsbygdas økonomiske forhold som måtte kartlegges for å kunne få en bedre forståelse av nasjonens historie. Og på landsbygda var det gården som var den økonomiske enheten som var naturlig å studere (se også kapittel 4.3.2.). A. Eriksen (2002:201) fremholder derfor:

“I sitt opphav var bygdeboka altså ikke noe amatørpåfunn, men preget av det fagsynet som også mer generelt rådet i historiefaget dengang de første bøkene ble til.”

De tradisjonelle bygdebøkene i Nord-Troms passer svært godt inn i A. Eriksens beskrivelse. Lokalhistorien skulle forstås innenfor nasjonale rammer og det var næringsveiene og øvrighetens historie som var det sentrale. Forfatterne av de tre eldste verkene fra Nord-Troms var også kjennetegnet ved at de ikke var faghistorikere. De var imidlertid ikke noen hvem-som-helst da de tilhørte det øverste sjiktet i lokalsamfunnet. Selv om sjangeren har akademisk utspring, mangler bøkene mange av kjennetegnene til den tekniske teksten jamfør kapittel 1.3. Når referansene ofte er mangelfulle, kunne dette bety at det ville være vanskelig å vurdere fremstillingens troverdighet. Leseren av denne typen litteratur kan imidlertid på andre måter gjøre vurderinger av om bøkene er redelige. En evaluering av bygdebøkens riktighet kan gjøres på bakgrunn av *forfatterens* kredibilitet, slik tilfellet også var i den arkeologiske diskursen all den tid det faglige fellesskapet var kvantitativt lite (se kapittel 2.1.3.). At forfatteren hadde en fremtredende posisjon i lokalsamfunnet, er i dette henseende viktig. En slik vurdering fordrer at leseren kjenner verkets opphavsmann. Hvem kunne vel mistro en lærer, kirkesanger eller prest? På denne måten har de tradisjonelle bygdebøkene kunne bli autorative.

A. Eriksen skisserer flere trekk som er karakteristisk for bygdebøker generelt, og som passer svært godt med bøkene fra Nord-Troms og Lofoten. A. Eriksen (2002:201-204) påpeker at en bygdebok ofte består av to bind. Det ene presenterer bygdas generelle historie, mens det andre bindet tar for seg gårds- og slekthistorie. I den generelle delen kommer en fremstilling av bygdas geologi først, og blir gjerne etterfulgt av et kapittel med arkeologisk kildemateriale. Når det gjelder arkeologien er bildet mer nyansert i Nord-Troms og Lofoten. Arkeologien er en viktig del i de bøkene hvor arkeologer har vært involvert. I de resterende, både tradisjonelle og av annet slag, er forhistorien i bare svært begrenset omfang tatt med.

Når det gjelder de historiske periodene er det igjen stort sammenfall mellom de tradisjonelle bygdebøkene i denne undersøkelsen og de trekk A. Eriksen (2002:206-208) tegner. Middelalderen er ofte kort beskrevet siden kildematerialet fra denne tiden er sparsomt. Over tid bedres kildesituasjonen,

og det er særlig 1800- og 1900-tallet som får bred omtale i bygdebøkene. For nyere tid er gjerne fremstillingene systematisert gjennom ulike kulturhistoriske tema, men ikke hvilke som helst. Fravær av kvinne- og etniske perspektiver er ofte påfallende. Datering er heller ikke så viktig i tradisjonelle bygdebøker, og fortiden kan gjerne omtales kun som i gamle dager.

A. Eriksen (2002:208) har påpekt at den generelle bygdehistorien ofte er mindre omfattende enn selve gårds- og slektshistorien. Dette passer godt med det bildet de tradisjonelle bygdebøkene i Nord-Troms og Lofoten gir. A. Eriksen fremholder videre at den generelle historien likevel er svært viktig fordi den representerer fundamentet og rammene for bygda. Det er på en måte her kosmoset blir bygd opp. I gårds- og slektshistorien er kronologi og tidsforløp det sentrale. Hver enkelt gård eller slekt presenteres for seg, og det blir dermed vanskelig å få frem generelle utviklingslinjer eller historiske trekk. Den enkelte gården blir ikke bare separat presentert, men den fremstår som en unik størrelse, med sin egen, separate kronologi. Tidsdimensjonen har dermed en annen oppgave enn å bidra til en historisk fremstilling: "Tiden gjør gården større, faktisk så stor som den er gammel til." (A. Eriksen 2002:211).

Denne formen for emneinndeling hadde også andre årsaker. Landslaget for bygde- og byhistorie arbeidet for å heve den vitenskapelige standarden på lokalhistorien. På landsmøtet i Tunsberg i 1927 ble en plan for dette arbeidet godkjent og følgende tema skulle behandles:

I: Lokalhistoriens oppgaver.

II: Lokalhistoriens kilder: De faste fortidslevningene. De skriftlige kilder, trykte og utrykte.

III: Kildekritikk: Veiledning i kildenes arter, vurdering og benyttelse.

IV: Lokalhistoriens emner:

- a) Naturhistoriens plass i bygde- og bybøker, herunder topografi.
- b) Arkeologi.
- c) Statistikk (folketall).
- d) Den økonomiske historien (jordegods og næringsveier).
- e) Kirke- og prestehistorie.
- f) Skolehistorie.
- g) Annen administrasjonshistorie.
- h) Politisk historie.
- i) Alminnelig kulturhistorie.
- j) Folkeminner.
- k) Utvandrere.

V: Gårds- og slektshistorie.

VI: Skriftkunnskap.

VII: Brev- og seglkunnskap.

- VIII: Arkiv og bibliotek.
- IX: Særskilt om kart.
- X: Særskilt om kilder og arbeidsvilkår.
- XI: Lokalhistorieforskningens utbredelse og organisasjon.

Denne rettleidingen skulle også tjene som disposisjon for bygdebøkene (Bjørkvik 1995:19-20). I de tradisjonelle bygdebøkene fra Nord-Troms og Lofoten gjenkjennes nettopp denne emneinndelingen.

Tiden etter 1970-tallet har vært preget av en profesjonalisering av bygdebokarbeidet (A. Eriksen 2002:197). Bøkene ble skrevet av personer med akademisk bakgrunn og skoling i historiske fag. Den tidligere selv lærte lokalhistorikeren, gjerne bygdas lærer eller kirkesanger, ble etter utdanningsekspløsjonen på 1960- og 1970-tallet erstattet av den faglærte historikeren (Nysæter 1995:64). Rundt 1970 hadde 35% av forfatterne av ulike typer gårds-, slekts-, bygde-, by- eller distriktshistorie universitetsutdanning av høyere grad. I 1991 var antallet 65%, hvorav historikerne utgjorde 49% (Winge 1995:84). Igjen passer bygdebøkene i Nord-Troms og Lofoten inn i denne generelle utviklingen. De tradisjonelle bygdebøkene i kapittel 2.3.3.1. ble skrevet av en revisor, to lærere, hvorav den ene også kirkesanger, og en prest, mens bøkene i kapittel 2.3.3.2. er forfattet av en arkeolog og en sosialantropolog.

At fagfolk har overtatt som bygdebokforfattere, gjorde at det historiske stoffet ble strukturert på en annen måte. Harald Winge (1995:84) fremholder at by- og bygdehistoriene i perioden 1970-1995 hovedsakelig er av tre typer. For det første er det snakk om de utpregede emnedelte og faktaorienterte fremstillingene. Denne typen verk mangler ofte overordnede problemstillinger. Når fakta presenteres, er de ikke forsøkt satt i noen sammenheng med hverandre, annet enn at de er omtalt under samme emne. For det andre finnes de periodiserte bygdebøkene. Disse kan være emnedelt innenfor hver epoke. Det kan også være tilløp til problematisering og samlende grep, men da innenfor hvert tema. Den tredje typen by- og bygdehistorie er den som er kronologisk overskridende. Disse verkene legger vekt på emneovergrepende analyser og har syntetiserende ambisjoner.

Winge (1995:84) fremholder at de fleste arbeidene som har kommet til etter 1970, tilhører den andre kategorien. Den første gruppen, de emnedelte

og faktaorienterte, er fortsatt en stor gruppe, men i tilbakegang. Den siste gruppen, de mer syntetiserende, er fortsatt liten, men i vekst. Dette er dessuten en gruppe som tidligere ikke eksisterte i den lokalhistoriske litteraturen. Utviklingen forklares gjennom profesjonaliseringen av by- og bygdebokarbeidet.

Igjen er det klart at situasjonen i Nord-Troms og Lofoten faller innenfor rammene av den generelle utviklingen. De tradisjonelle bygdebøkene fra Nord-Troms og Lofoten hører hjemme i Wingses to første grupper. Bøkene av siste kategori er de skrevet av Bertelsen (1985b) og Bjørklund (1985).

Det synes derfor klart at den arkeologiske forskningen og de tradisjonelle bygdebøkene er del av to ulike diskurser. Arkeologien hadde sine utestengelsesmekanismer og faglige fellesskap. De tradisjonelle bygdebokforfatterne var ikke del av den arkeologiske diskursen, men det man kanskje kan kalle en egen bygdebokdiskurs med egne rammer og regler. Kulturreisingen i nord kan ha bidratt til at de tradisjonelle bøkene ble skrevet da de ble, men som fenomen har denne typen fremstillinger langt eldre røtter. Radikaliseringen i det kulturelle klimaet var kanskje det som skulle til for at sjangeren også fikk et gjennomslag i Nord-Troms.

2.4. 1990-TALLET

Som for de foregående periodene er det nok en gang fagpubliserte arkeologiske artikler samt oversiktsverk som bidrar til innsikt i de fortidsforestillingerne som ble skapt i Nord-Troms og Lofoten. Ingen nye bygdebøker har blitt utgitt på 1990-tallet, men historielagenes årbøker ble mer populære enn noen gang. Årbøkene ble allerede utgitt fra 1970-tallet av, og kunne dermed godt plasseres i den foregående perioden. Siden årbøkene har vist slik stor popularitet og overlevelsessevne, blir de likevel stående som symbolet på 1990-tallets lokale engasjement i fortiden. Dette innebærer at en ved hjelp av dette kildematerialet har mulighet til å belyse både hvordan fortiden i Nord-Troms og Lofoten ble beskrevet i historiske oversiktsverk, i faglitteratur og i de lokale årbøkene.

2.4.1. OVERSIKTSVERK

Arnvid Lillehammer (1994) har forfattet første bok i det 12 binds store oversiktsverket *Aschehougs Norgeshistorie*. Lillehammer tar her for seg tiden inntil år 800 e. Kr. Lillehammers målsetting er stor. Av forordet går det nemlig frem at han ønsker å skrive hele befolkningens historie, kvinner og samer inkludert.

Hesjedal (2000) har sett på Lillehammers (1994) fremstilling av samer. Hesjedal (2000:259-260) fremholder at Lillehammer viser en "vilje til samisk forhistorie som vi ikke finner i tidligere tekster av denne typen.". Lillehammer knytter flere eksempler til den samiske forhistorien: Bjørnejaktscenen på helleristningene i Alta sammenliknes med den samiske bjørnekulten og helleristninger av personer på ski forbindes med samer. Også den asbestmagrede Kjelmøykeramikken settes i relasjon til denne etniske gruppen. Til tross for viljen, mener Hesjedal at det samiske blir usynliggjort.

I sin analyse av Lillehammer bruker Hesjedal (2000:262-269) størst plass på to av bokens illustrasjoner. Hesjedal fremholder at illustrasjonene er en del av argumentasjonen, og bildene bidrar til å "kvele" den samiske forhistorien. Begge illustrasjonene kan kalles fiktive tablåer. Den første illustrasjonen er en tegning av en tenkt situasjon fra eldre steinalder på Rennesøy i Rogaland (Lillehammer 1994:27), mens den andre er en fiske- og fangstscene fra yngre steinalder i Varanger (Lillehammer 1994:72). Hesjedal tener et bilde av illustrasjonene hvor Rennesøytablået er preget av solskinn, harmoni og blonde prototypiske ariske mennesker. Varangerbildet er derimot et av opprørt hav, mennesker med mørkt hår, høye kinnbein og kampen for å overleve.

For Hesjedal (2000:267) representerer den blonde nordmannen og den mørkhårede samene to ulike typer. Hesjedal mener å gjenfinne typene også i teksten. For å bygge opp om denne tolkningen benytter Hesjedal seg av Hayden Whites (1973) teorier. White (1973:8) fremholder at en romantisk fortelling karakteriseres som "a drama of self-identification symbolized by the hero's transcendence of the world of experience, his victory over it, and his final liberation from it (...)". Satiren karakteriseres på den andre siden som "the precise opposite of this Romantic drama of redemption; it is, in fact, a

drama of diremption, a drama dominated by the apprehension that man is ultimately a captive of the world rather than its master (...)" (White 1973:9). Hesjedal (2000:267) ser på Lillehammers (1994:172-191) underkapittel *Bønder, krigere og høvdinge. Tiden fra ca. 200 e. Kr. til ca. 550 e. Kr.* som en romantisk fortelling hvor helten er sivilisasjonens utvikling, representert ved høvdingen som stiger frem fra det germanske bondesamfunnet. Lillehammers beskrivelse av den samiske forhistorien innehar derimot satirens karakter da den fremstår som en antitese til det norske. I Lillehammers versjon av samenes fortid er også en stor del av plassen brukt til å sitere eller referere skrevne kilder hvor samene blir fremstilt som barbarer.

Hesjedal (2000:268-269) fremholder at Lillehammer legger liten vekt på konflikter eller motsetninger mellom jeger-samlere og jordbrukere. Dermed blir det også implisitt lagt mindre vekt på brytninger mellom det norske og det samiske. Hesjedal ser her en parallell til Brøgger, som presenterte en fortid preget av indre utvikling og harmoni. Migrasjon, innvandring og potensielle konflikter ble dermed minimalisert som forklaringsmodeller.

Lillehammer presenterer harmoniske bilder i flere sammenhenger. I forbindelse med pionerbosetningen i landet anså Lillehammer (1994:24-25) det som lite sannsynlig at de eldste bosettingene i Finnmark var et resultat av en innvandring fra øst. I stedet ble befolkningen i de nordlige delene av Norge sett i sammenheng med bosettinger på Nordsjølandet og Vestlandet. Lillehammer skaper dermed en enhetlig forhistorie på en annen måte enn Shetelig (1930) samt A. Hagen og Joys (1962). Mens det i de sistnevnte bøkene er skapt harmoni ved å *utelate materiale* som kunne utfordre en felles utvikling, foretar Lillehammer *tolkninger* som skaper en enhet.

Harmoni er likevel ikke bestandig det fremherskende elementet i Lillehammers historie. Innenfor perioden før 2300 f. Kr. ser Lillehammer (1994:54) en mulighet for at landet var tredelt:

"Da hele landet var tatt i bruk, må elgjegerne i østlandsskogene ha skilt seg klart fra hjortejegerne i vestlandsfjordene eller seljegerne ved finnmarkskysten."

Og videre:

"De menneskene som bodde lengst *i nord*, fikk tilsig fra og knyttet kontakter med mennesker innover i det som i dag er Sverige, Finland og Russland. Langs hele kysten mot havet *i vest* gikk kontaktene mellom nord og sør. De menneskene som holdt til på *Østlandet*, hadde forbindelser særlig østover og sørover inn i Sverige. Vi

aner en deling av landet i tre større kulturområder.” (Lillehammer 1994:55, original utheving)

Jo lenger opp i tid Lillehammer kommer, dess mer fremstår bronsealder, jernalder og utvikling av et germansk og lagdelt samfunn som det viktigste, mens den samiske forhistorien er skilt ut og satt på siden av de prosessene som ledet til skapelsen av Norge. Dette er tydelig i åpningen av kapitlet *Bønder, krigere og høvdinger. Tiden fra ca. 200 e. Kr. til ca. 550 e. Kr.* (Lillehammer 1994:172-191). Her skriver Lillehammer (1994:172):

“Gården, slik vi møtte den i det forrige kapitlet, var det faste punktet i tilværelsen for dem som bodde i Skandinavia i eldre jernalder. De var bønder.”

Lillehammers tendens til harmonisering går også frem av hans valg av periodebetegnelser. Lillehammer (1994:105) velger å bruke begrepet “arktisk” bronsealder og ikke tidlig metalltid, som har blitt den aksepterte betegnelsen innen nordnorsk arkeologisk forskning. Ved å velge begrepet “arktisk” bronsealder, skapes et større sammenfall med sørlige områder.

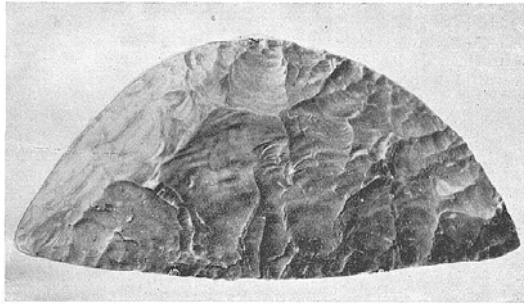
Det er derfor ikke vanskelig å slutte seg til Hesjedals beskrivelse av Lillehammers (1994) verk som et preget av harmonisering. Samens forhistorie er plassert på siden av utviklingen som leder fra steinalder til jordbruksøkonomi, høvdinger og senere statsdannelse. Hesjedal har også rett i at illustrasjoner er en del av den forhistorien som formidles. Men på samme måte som Hesjedal fremholder at Lillehammer kveler den samiske forhistorien, har Hesjedal usynliggjort illustratøren. De omtalte tablåene er tegnet av Eva Gjerde, men hennes navn fremkommer ikke hos Hesjedal. Ved å unnlate dette, forsterkes forbindelsen mellom tekst og illustrasjon. Illustrasjonene har på en måte blitt Lillehammers utsagn tvers igjennom.

Nord-Norge er likevel ikke bare samisk. Hvilke andre bilder skaper Lillehammer (1994) av landsdelen? Lillehammer (1994:20) sammenlikner selv den arkeologiske disiplinen med et kjempestort puslespill. “Norge rundt” hadde kanskje vært en bedre metafor. Lillehammer starter med å presentere den generelle utviklingen i de forskjellige periodene. For å illustrere de fremherskende kulturtrekkene, lar Lillehammer ulike lokaliteter stå som representanter for det generelle. Beskrivelsen av det partikulære blir gjort symptomatisk for et mye større område, slik som med Vega:

“Det levevilkår og bosetningsmønster som funnene fra Vega antyder, kan i grove trekk overføres til andre områder.” (Lillehammer 1994:43)

Det er påfallende hvor få lokaliteter fra Nord-Norge som er tatt med. I tillegg til Vega, omtaler Lillehammer kun et fåtall andre nordnorske funnsteder i noen større bredde. Disse er steinalderboplassen i Simavika (Lillehammer 1994:16, 28), helleristningene i Alta (Lillehammer 1994:68-71) og Varangerfjordområdet (Lillehammer 1994:52, 97-104, 134-136). Lillehammer må roses for viljen til å integrere Nord-Norge i en norsk forhistorie, men utvalget er smalspektret og gir lite rom for nyanser.

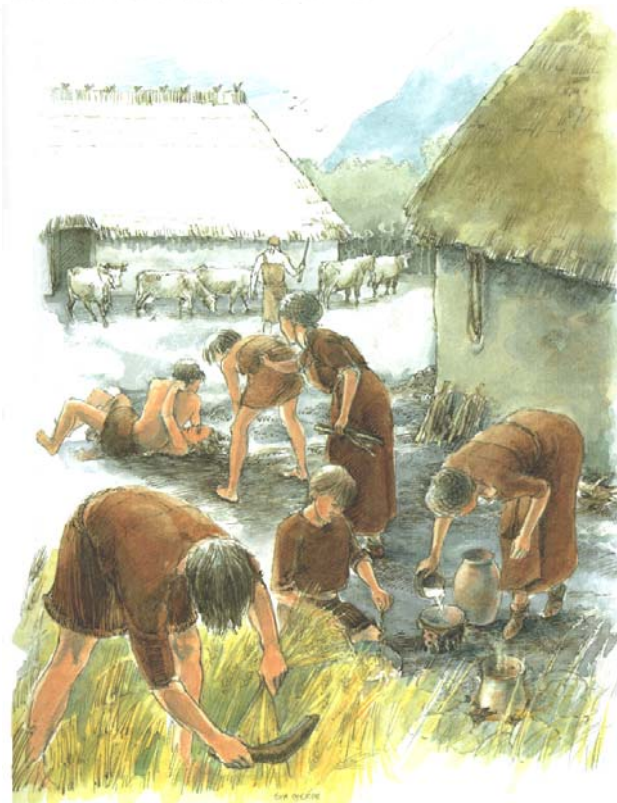
Lillehammers illustrasjoner er av en annen karakter enn de hos Shetelig (1930) og A. Hagen og Joys (1962) (se figur 2.3.). Shetelig (1930) hadde kun med bilder av gjenstander og lokaliteter. Hos A. Hagen og Joys (1962) viste noen av illustrasjonene skjeftede økser og sigder samt bearbeidete tømmerstokker. Utviklingen har gått et skritt videre hos Lillehammer (1994). Gjenstander, rekonstruksjoner av artefakter og kunstneriske fremstillinger av hvordan hele miljøer i fortiden er tenkt å ha sett ut, presenteres side om side med bilder av arkeologer på feltarbeid. Ved at illustrasjonene er gjort mer komplekse enn tidligere, har de også blitt vanskeligere å trenge gjennom og kritisere.

Sagblad av flint.
Funnet på Jæren.

Sagblad av flint.
Funnet på Nordby, Idd, Østfold.

Figur 2.3. Illustrasjoner fra tre generasjoner av Norges historie (A. Hagen & Joys 1962:77, Lillehammer 1994:131, Shetelig 1930:33).

Nord-Norge er imidlertid bedre representert i billedmaterialet enn noen gang tidligere (se tabell 2.1.). Av til sammen rundt 360 illustrasjoner hos Lillehammer (1994) er 60 fra Nord-Norge. Sammenliknet med de tidligere oversiktsverkene er utviklingen med andre ord gledelig.

	Illustrasjoner til sammen	Illustrasjoner fra Nord-Norge	Prosent illustrasjoner fra Nord-Norge
Shetelig 1930	190	5	2,6%
A. Hagen & Joys 1962	119	4	3,4%
Lillehammer 1994	ca. 360	60	16,7%

Tabell 2.1. Antallet illustrasjoner i tre oversiktsverk over Norges historie.

Selv om antallet har økt, er det påfallende liten variasjonsbredde hos Lillehammer. Av de 60 ulike motivene er hele 19 av helleristninger fra Alta (Lillehammer 1994:Innholdsfortegnelse, 47, 49, 55, 68, 70-72, 74, 76, 96, 136, 143). Legges illustrasjonene av annen bergkunst fra Nord-Norge til figurene fra Alta, blir summen 26. Dette er nær halvparten av alle motivene fra Nord-Norge.

Likedan som det var få lokaliteter som hadde fått plass i teksten, stammer billedmaterialet fra vel en håndfull steder. I tillegg til Alta, er det særlig Varangerfjordområdet som er godt representert med hele 17 motiver (Lillehammer 1994:Innholdsfortegnelse, 53-54, 73, 97-102, 184-185). Fire motiver er hentet fra Vega (Lillehammer 1994:42-43, 45, 75). Fra Slettnes stammer en serie bilder av strandlinjeutviklingen samt to pilspisser (Lillehammer 1994:18-19, 22). Ei avbildet steinøks samt en sko er funnet på Sømna (Lillehammer 1994:56, 155). De siste bildene viser arkeologer i arbeid på Sarnes, et utbredelseskart over asbestkeramikk, en steinfallos fra Dønna og en rekonstruksjon av Bårsetbåten (Lillehammer 1994:24, 135, 175, 201). Nord-Norge er med andre ord med, men utvalget forsterker det unyaserte bildet som ble skapt av landsdelens historie i teksten.

2.4.2. ARKEOLOGISK FORSKNING

Etter en langvarig pause, fattet arkeologene på nytt interesse for hellegropene. Kjersti Schanche (1992) foretok en rekke befaringer og utgravninger av hellegroper i Nord-Troms og Finnmark. Bakgrunnen for prosjektet var å få mer kunnskap om det første årtusenet etter Kristus. Undersøkelsene ble igangsatt for å avdekke gropenes funksjon samt datere registrerte kulturminner.

På Tareneset på Arnøy i Skjervøy kommune ble til sammen ti hellegroper undersøkt i større eller mindre utstrekning (K. Schanche 1992:55-61). Gropene ble C¹⁴ datert til tidsrommet ca. 200-900 e. Kr. K. Schanche

konkluderte med at strukturene neppe kunne tolkes som bosettingsspor. Gropene hadde trolig vært benyttet i forbindelse med utvinning av olje fra hval-, hvalross- eller selspekk (K. Schanche 1992:61).

Jørn Henriksen (1996) har påpekt at hellegropene, med hovedutbredelsesområde fra Tromsø til Varanger, var særlig tallrike ved munningen av Lyngenfjorden. Av i alt 648 hellegroper som til da var registrert, lå 211 på Arnøy (Henriksen 1996:53). På bakgrunn av C¹⁴ dateringer gikk det frem at gropene var i bruk i perioden Kristi fødsel til 1200-tallet, med en konsentrasjon innenfor perioden ca. 600-900 e. Kr. (Henriksen 1996:57). Gjennom bruk av arkeologiske og etnografiske analogier samt jordprøveanalyser syntes det klart at gropene måtte knyttes til utvinning av olje fra spekk av marine pattedyr (Henriksen 1996:60-67). Basert på gropenes geografiske distribusjon fremholdt Henriksen (1996:108) at kulturminnetypen var relatert til en samisk ressursutnyttelse, og hellegropene kunne ha fungert som en etnisk markør i grenseområdet ved munningen av Lyngen.

Den arkeologiske forskningen viste dermed at den folkelige fortolkningstradisjonen av gropene som spor etter russiske røvertokt definitivt ikke holdt stikk (se kapittel 2.1.2.). Russegravene var ikke russegraver, men hellegroper. Ordet russegrav ble imidlertid brukt av arkeologer inntil det siste tiåret (Henriksen 1996:44). Begrepet hadde altså funnet veien fra en folkelig tradisjon og inn i akademia. Arkeologene brukte lenge russgrav, hellekiste og hellegrop om hverandre. Denne begrepsforvirringen omkring kulturminnetypen eksisterte så lenge arkeologene ikke var sikre på hva hellegropene var for noe. Idet forskningen brakte på det rene kulturminnets opprinnelig funksjon, forsvant betegnelsen russegrav fra faget og ble erstattet med hellegroper. Dette viser hvordan blant annet forskningens og forvaltningsapparatets ønske om opprydding i begrepsbruken har gjort tradisjonsstoffet mer utydlig.

Det er ikke bare opprydding i begrepsbruk som karakteriserer 1990-tallet. Veksten i avlagte avhandlinger i arkeologi ved Universitetet i Tromsø fortsatte. I 1991-1995 avla 19 personer eksamen av høyere grad mot 35 i årene mellom 1996 og 2000 (Nilsen 2001:92). Gjennom de mange avhandlingene ble nye tema gjenstand for analyser samtidig som tidligere fremgravd materiale ble reanalyisert. Mange av disse oppgavene hentet også

sin empiri fra Nord-Troms og Lofoten. Grunnforskningen i Nord-Troms og Lofoten som ble gjort i denne perioden besto hovedsakelig av nettopp disse oppgavene.

Per K. Reymert (1980) så nærmere på graver fra perioden 800-1200 e. Kr. fra Nord-Troms og Finnmark. Reymert var opptatt av hva materialet kunne si om norsk og samisk etnisitet. På bakgrunn av gravenes morfologi og gjenstandsinventar sannsynliggjorde Reymert at Finnmark og de nordlige delene av Troms var samiske, området rundt Malangens munning et blandingsområde og Bodø kommune tilnærmet rent norsk (Reymert 1980:133).

Ingegerd Holand (1989) benyttet også graver som kilde. For henne var Nord-Hålogaland undersøkelsens geografiske ramme. Holand brukte funnene, blant annet fra Lofoten, til å tolke samfunnsorganisasjon og bosettingsutvikling. Til forskjell fra Sjøvold (1962, 1974) ble ikke bare daterte gjenstander tatt med. Også selve gravene, datert ved hjelp av morfologiske trekk, ble inkludert i analysen. Holand (1989:105) fant i motsetning til Sjøvold at det er en overvekt av graver fra eldre jernalder. Områdene Vesterålen, Lofoten og Sør-Troms kunne særlig fremvise mange graver fra denne perioden. Holand (1989:106) påpekte at de få funnene av gravgods fra de første århundrene etter Kristus ikke gjenspeilte bosettingens faktiske utbredelse. Holand (1989:110) fremholdt at variasjonen i gravmaterialet ikke trengte å henge sammen med befolkningsøkning, men kunne være en konsekvens av endret gravskikk og en utvidelse av den gravlagte gruppen.

Keth E. Lind (1991) har analysert skomaterialet fra Vágar og sammenliknet det med sko fra Haug i Vesterålen, Alsvåg og Mindets Tomt i Oslo. Lind (1991:243) fant at den materielle kulturen i Vágar i høymiddelalderen var sterkt preget av den allmenne europeiske kulturtradisjonen. Klærne og skoene folk brukte i Vágar på denne tid var også vanlig ellers i Europa. Høymiddelalderen var en tid hvor Vágarsamfunnet var viktig både økonomisk, geistlig og for kongemakten. Situasjonen endret seg i seinmiddelalderen. Da ble de materielle uttrykkene i Vágar mer like de som en ellers fant i gårdsbosettingene i Nord-Norge. Påvirkningen fra Europa ble generelt sett sterkere i hele Norge, noe som også ble gjenspeilet i

gårdsbosettingene. Det materielle mangfoldet i det senmiddelalderske Vágar var imidlertid mindre enn i høymiddelalderen. Lind (1991:244) påpeker:

“Makt- og kontrollorganene (konge og kirke) var ikke lengre nærværende. Den direkte påvirkningen og kontrollen med folks adferd og handlinger var ikke så sterk som i høymiddelalderen. Samfunnet Vágar blir mer og mer likt fiskeværene og gårdssamfunnene langs den nordnorske kysten.”

Trude Aga Brun (1996) har i sin hovedoppgave også brukt materiale fra Vágar. Aga Brun sammenliknet keramikk fra Vágar og Trondenes. I Vágar dominerte det tyske steingodset i tida 1200-1300, og typen var også mest tallrik frem til 1500-1600. På Trondenes var det derimot engelsk steingods som dominerte materialet fra 1200-1300 av. Både på Trondenes og i Vágar kunne størsteparten av funnene knyttes til årene mellom 1200-1300, og materialet viste at perioden 1400-1500 var preget av nedgang (Aga Brun 1996:66-67). Som for Lind (1991) blir endringene forklart i lys av den samfunnsmessige utviklingen. Frem til 1200-tallet var Trondheim en viktig utskipningshavn for tørrfisk, men fra 1200-tallet overtok Bergen rollen. Trondenes så ut til å beholde kontakten med Trondheim også etter 1200-tallet. Vågan endret derimot karakter i løpet av 1300-tallet, og var på 1500-tallet blitt et rent fiskevær.

Marit Chruickshank (1992) foretok i sin avhandling en reanalyse av Simonsens (1980) og Søbstats (1980) undersøkelser i forbindelse med Helgøyprosjektet. Chruickshank (1992) var ikke bare opptatt av husenes konstruksjon og inventar, men vektla de ikke-funksjonelle aspektene ved romlig organiseringen og arkitektur. For Chruickshank (1992:77) ble tilstedeværelsen av gammetufter og trehus synonymt med dikotomier som rund-firkantet og norsk-samisk. Beboerne på Elvejord hadde derfor forsøkt å identifisere seg med både nordmenn og samer.

Ovenfornevnte avhandlinger benyttet seg i stor utstrekning av materiale som allerede var registrert og gravd ut. Fra midten av 1990-tallet gjorde imidlertid en ny trend seg gjeldende. Oppgavene ble i større grad basert på materiale som ble fremskaffet av studentene selv og på den måten ble nye tema introdusert i den arkeologiske diskursen.

Sven E. Grydeland (1996) foretok omfattende registreringer og utgravninger i Kvænagen i forbindelse med sitt hovedfag i arkeologi. Det

arkeologiske materialet besto hovedsakelig av gammetufter fra nyere tid. Gammetuftene, til sammen 225, var av to typer. Den ene var de runde bælljegammene, og disse var eldst. Den andre typen var de yngre firkantede stavgammene. De to typene grupperte seg på ulike måter i landskapet. Mens de fleste av de runde gammene lå samlet i grupper på fire til ti tufter, lå de firkantede alene eller sammen to og tre. Grydeland fremholder at de eldste runde gammene ble brukt i et samfunn som var siidaorganisert. De firkantede gammene var brukt av enkelthusholdninger. Denne overgangen var blant annet forårsaket av skyldsettingen av jord, noe som gjorde at eiendommene kom over på privat hånd på 1760-tallet.

Samisk forhistorie var også tema for Ragnhild Myrstad (1996). I alt 30 bjørnegraver er registrert i Nord-Norge. Sju av disse stammer fra Nord-Troms, og hele seks av dem ligger på Spildra i Kvæningen. Den eldste bjørnegraven er C¹⁴ datert til 200-tallet. De fleste, seks stykker, er imidlertid datert til 1000-1300-tallet (Myrstad 1996:46-47). Når skikken gikk ut av bruk er usikkert, men det finnes skriftlige kilder fra 1800-tallet som omtaler kulten. For samene var bjørnen et hellig dyr, og kjøttet ble fortært i egne seremonier. Bjørnekulten kan ha bidratt til å styrke fellesskapet, og var særlig viktig i perioder med sterkere press utenfra (Myrstad 1996:84).

Både Grydeland og Myrstad hentet data fra Spildra. Også Audhild Schanche (2000:143-152) inkluderte funn fra denne øya i sin doktorgrad. A. Schanche undersøkte der fire hule/hellergraver, to antatte røysgraver i rullesteinsur samt et ildsted. Materialet fra Spildra utgjorde likevel bare en liten del av de til sammen 396 gravfunnene som inngår i hennes analyse. Gravene er konsentrert om områdene Lebesby, Porsanger, Kvæningen, Skjervøy, Tysfjord og Salten. Nord for Salten finnes urgravene langs kysten og i fjordområdene, i Sør-Salten også i innlandet. Urgravskikken ble først tatt i bruk i Varangerområdet. Fra det første årtusenet før Kristus til 900-tallet stammer alle fra Varangerområdet. I perioden 1000-1300 tallet er det gjort spredte funn både i Øst-Finnmark, Salten og den nordsvenske fjellsonen, men gravene er særlig tallrike i Varanger. Først i seinmiddelalderen mister Varanger sin dominans. Gravformen ser ut til å ha vært i bruk i Nord-Norge frem til 1500-1600-tallet (A. Schanche 2000:346-347).

Stine Barlindhaug (1997) tok for seg bosettingsmessige lokaliseringsfaktorer i tidlig eldre steinalder i Troms. Med i analysen er flere lokaliteter fra Nord-Troms: Vorterøyskagen og Kobbpollen i Skjervøy kommune samt Segelvik, Pilvågen og Reinfjordbotn i Kvæningen kommune. Barlindhaug (1997:65) pekte på en del lokaliseringsmessige fellesnevner. Boplassene har ligget på nes, eid og holmer og har derfor hatt sjø på flere sider. Boplassene lå eksponert til med god utsikt, og var dermed godt synlige fra sjøen. Menneskene slo seg ikke ned i direkte tilknytning til storhavet, men ved fjorder og sund. Barlindhaug (1997:97) mener at bosettingsmønsteret var mobilt, og at det trolig var vanlig å flytte ofte innenfor et mindre geografisk område.

I Nord-Troms er det med andre ord samisk forhistorie og steinalder som har vært av interesse for arkeologene. Ved å inkorporere nytt funnmateriale, ble også kunnskapen om de ulike periodene utvidet. I Lofoten er det først og fremst norrøn jernalder som det har blitt forsket på. Som i Nord-Troms bidro nye kildekategorier til å avdekke et mer nyansert bilde av jernalderen i regionen.

Jeg har selv skrevet en avhandling om jernaldernaust på Vestvågøy (Nilsen 1998). 82 av øyas naust ble detaljregistrert. Ved hjelp av C¹⁴ og strandlinjeforskyving ble naustene datert. Dateringene ble også støttet av en analyse av naustenes lengde-breddeindeks. 63 av naustene dateres til jernalderen og overgangen jernalder-middelalder (Nilsen 1998:67). Naustenes innvendige mål ble brukt til å sannsynliggjøre hvilke type båter som naustene hadde rommet. Analysen viste at det var små forskjeller i størrelsene før og etter den antatte starten på sesongfiskeriene i middelalder. Det er derfor sannsynlig at et større vinterfiske er eldre enn det som skriftlige kilder gir belegg for.

Geir A. Johansen (2000) foretok i sitt hovedfag en analyse av trekullproduksjonen på Vestvågøy i perioden mellom 1100-1700 e. Kr. G. A. Johansen identifiserte ni felt med til sammen 213 gropes. 19 av gropene ble C¹⁴ datert (G. A. Johansen 2000:75). De fleste dateringene lå innenfor perioden 1100-1200-tallet, men de ga samtidig indikasjoner på en nedgang fra 1300-tallet av. G. A. Johansen (2000:106) setter denne aktiviteten i

forbindelse med profesjonelt smedarbeid, utviklingen var konge-, kirkemakt og kjøpstevnet i Vágar.

Det foreløpig siste bidraget til utforskningen av Vestvågøys forhistorie er Geir Sørums (2002) hovedoppgave om hus og bosetting på øya i yngre jernalder. Sørum (2002) så på den topografiske spredningen på øyas 42 langhus. Sørum delte husene opp i ulike grupper: De som er lengre enn 35 meter, hus mellom 25 til 35 meter, mellom 18 og 25 meter og til slutt hus med lengde 18 til 12 meter. Sørum (2002:121) fremholder at det var tre ulike sosiale lag eller stender på øya, med ulike næringsveier, vilkår og rettigheter. Trellenes hus lå i marginale områder eller i tilknytning til bønder eller elite. Bøndenes gårder lå bedre til, gjerne kystnært, noe som ga mulighet til å drive både med jordbruk og fiske. Det eneste langhuset som kan knyttes til eliten, er høvdinghuset på Borg, som lå i sentrum av øya og var et strategisk og kommunikasjonsmessig knutepunkt (Sørum 2002:122).

Jernalderøkonomien i nord har fremstått som svært avhengig av jordbruk. Det er ikke tvil om at kornet har hatt en sentral rolle i det norrøne samfunnet, men i nord nok særlig symbolsk viktig. Oppgaver knyttet til både Vestvågøy og Vágar har vist at utmarks- og maritime ressurser har vært viktige i Nord-Norge.

Selv om nye funngrupper ble gjenstand for undersøkelser, fortsatte forskningen på en materialtype som også tidligere hadde vært gjenstand for arkeologenes interesse, nemlig tunanleggene. Przemyslaw Urbanczyk (1992:180-191) har gitt et tolkningsforslag av tunanleggene. Urbanczyk støtter hypotesen om at anleggene har hatt en spesialfunksjon, et sted hvor folk møttes i et begrenset tidsrom, periodisk eller sesongmessig. Urbanczyk vektlegger anleggenes symmetriske grunnplan og mener at dette henger sammen med at stedet ble brukt som møteplass for to klart definerte parter. Urbanczyk antar at anleggene var bygd som et rituelt rom hvor prestisjegjenstander ble utvekslet mellom lokale ledere og de som kom fra "sør". Tunanlegget var nøytral grunn. At husene hadde åpning inn mot et felles areal, understreker "the exclusiveness of the activities which took place within the courtyard in opposition to the "outside world"." (Urbanczyk 1992:185).

Tunanleggene er nok ikke så strengt symmetriske som det Urbanczyk vil ha det til. Bøstadanlegget består for eksempel av en enkelt rekke med tufter, mens Gimsøyanlegget mer har fasong som en hestesko (O. S. Johansen og Søbstad 1978:45-46). Noen av Urbanczyk tanker har likevel blitt fulgt opp i det foreløpig siste bidraget til tunanleggforskningen.

Siden O. S. Johansens og Søbstads (1978) tolkningsforslag har forståelsen av tunanleggenes funksjon på sørvestlandet endret seg. Inger Storli (2000:83) påpeker at anleggene heller ikke der lenger blir forstått som rester etter en landsbybebyggelse, men som en type strukturer som må knyttes til en høvdingorganisasjon (Løken 1992, Lillehammer 1994:154-155). Det er også kommet indikasjoner som tyder på at anleggene var i bruk etter 400-tallet, kanskje så lenge som til begynnelsen av 600-tallet (Kallhovd 1994). Storli fremholder at dette likevel ikke betyr at det har blitt oppnådd en konsensus i tolkningene. Birgitta Berglund (1995) har for eksempel argumentert for at Øysundanlegget var selve tunet på høvdingens gård.

Storli (2000:88) er interessert i etableringsfasen til anleggene, som på bakgrunn av artefaktmateriale og C¹⁴ dateringer settes til 200-tallet. For å få en bredere forståelse for opphavskonteksten, inkluderer Storli (2000:88-91) Sjøvolds (1962, 1974) materiale i analysen. Sjøvold lister opp 52 graver som kan dateres til eldre jernalder. Antallet graver begynner først å få et visst omfang fra 300-tallet av. I 24 av disse 48 gravene er det funnet artefakter som må kalles høystatusobjekt. I tillegg inneholder 40 av dem fire eller flere gjenstandstyper. Storli fremholder at distribusjonsmønsteret av høystatusgravene utviser store likheter med dansk materiale. Lotte Hedeager (1990) tolker mønsteret i det danske materialet som en konsekvens av tilstedeværelsen av en sosial elite som har distribuert høystatusobjektene til grupper med lavere status. Korrespondansen mellom det nordnorske og det danske materialet får Storli til å fremholde at det også i Nord-Norge er klare indikasjoner på tilstedeværelse av en hierarkisk sosial organisasjon som har vært ledet av en sosial og militær elite.

For å sette oppkomsten av tunanlegg og gravmaterialet inn i en videre kontekst, vender Storli (2000:92-93) blikket mot sørligere deler av Skandinavia. Der er det klare indikasjoner på at det skjer store endringer. Virkelige landsbybosettinger i både Forsand i Norge og Hodde og Vorbasse i

Danmark gjennomgikk endringer i løpet av de første århundrene av det første årtusenet. Lokaliseringen av de enkelte gårdene ser ut til å ha blitt mer permanent, inngjerdingen av åkerarealer likeså. I store deler av Skandinavia ekspanderer gårdsbosettingen og nye områder ble ryddet. Storli fremholder at jordskift og etablering av gårder som selvstendige økonomiske enheter kan forklare endringene i de materielle sporene, og at resultatet av denne prosessen har blitt “the formation of an élite based on private ownership to land.” (Storli 2000:93).

Prosesen som ledet til en konsolidering av eierskap til jord hang sammen med den generelle utviklingen innenfor det sosiale og politiske systemet i det nordiske germanske området. I løpet av de første århundrene etter Kristi fødsel ble store deler av det vestlige og nordvestlige Europa lagt under romersk styre. Tilgrensende folk kom også i kontakt med det romerske imperiet. I denne sammenheng var de nordlige områdene i besittelse av råvarer som var etterspurt over et stort område. Varer som ærfugldun, hvalrosstener, skinn og pelsverk kunne ha gjort folk i de nordlige områdene til verdifulle allierte. Storli (2000:95) fremholder derfor:

“In my opinion, the archaeological material indicates that North Norway became fully integrated into the Nordic/Germanic cultural area during the Late Roman Period; they became “Barbarians” of the north, adopting the institutions of the southern regions such as a hierarchical social organization, economically independent farms and courtyard sites.”

Disse prosessene, som startet på 200-tallet, gjør at Storli (2000:98-100) ser en sammenheng mellom tunanleggene og gårdene som tilhører eliten. Anleggenes plassering i utmark innebærer at det også er vanskelig å knytte anleggene til en enkelt gård. Anleggene kan i stedet sees på som nøytral grunn hvor “peer polity interaction” i forbindelse med politiske, seremoniske eller religiøse aktiviteter kunne utøves. Storli (2000:100) ser derfor ikke tunanleggene som hirdkaserne for en konkret høvding, men på følgende måte:

“Courtyard sites situated on neutral ground may in fact have been an efficient way of preventing the development of permanent political centres. The location of courtyard sites as well as the archaeological material associated with them indicates the kind of “small-scale” social organization suggested by Cassel (1998:162).”

Den arkeologiske forskningen på Nord-Troms og Lofoten ser dermed ut til å ha gått gjennom ulike faser. De forhistoriske periodene i nord ble lenge forstått som den sørlige kulturens nordlige utløper. I henhold til kapittel 2.3.4. fokuserte forskningen stadig sterkere på den nordnorske fortidens særegenhet. Denne erkjennelsen er bibeholdt samtidig som nye funngrupper bidrar til å gi et mangefasettert bilde av fortiden i landsdelen. Forskerne har med andre ord blitt trygge på at det finnes en historisk realitet i nord som på mange områder skiller seg fra andre steder. Når denne erkjennelsen har blitt en del av faget, har også forståelsen av Nord-Norge i en større kontekst og som del av et vidtrekkende kulturelt fellesskap blitt tydeligere.

Antallet arkeologer og fagpubliserte tekster har blitt stort. Mens fagfellesskapet tidligere besto av et lite antall individer, kunne de arkeologiske tekstene, som med de tradisjonelle bygdebøkene, også evalueres på bakgrunn av forfatterens troverdighet (se kapittel 2.3.4.). Det lille fagmiljøet ville kunne ha oversikt over de fleste forskningsresultatene. At forfatteren kjente til annen relevant forskning, kunne derfor implisitt antas, og det ville være mindre behov for utførlige referanser og stratifisering av teksten. I et kvantitativt lite fellesskap kunne fellesskapets grenser etableres og opprettholdes gjennom sosiale ansikt-til-ansikt relasjoner.

Med flere aktører har andre mekanismer for å opprettholde den akademiske disiplinens fellesskap blitt utviklet. Utsagnene ble fullt ut tekniske (se kapittel 1.3.). I en viss forstand kan det derfor se ut til at tekstene kan fremstå som "løsrevet" fra forfatteren. Den gode forskningen skal ikke bare være relevant for den nasjonale forskningsstanden. En vellykket akademiker skal også publisere internasjonalt. For å vurdere utsagnenes troverdighet trenges virkemidler som ikke er avhengig av den lokale opphavskonteksten eller tette sosiale bånd. Den tekniske tekstens virkemidler gjør en vurdering av teksten, uten videre kjennskap til forfatteren, mulig. Den kvantitative økningen i det faglige fellesskapet og utviklingen av den tekniske teksten ser derfor ut til å være nært knyttet til hverandre.

2.4.3. ÅRBØKER

I tiden før 1970 eksisterte det bare noen få årbøker i Nord-Norge. *Håløygminne* startet opp i 1920. *Hofdasegl* for Hadsel ble første gang utgitt i

1957. *Jul i Bardu og Måselvdalen* ble etablert i 1962, mens første nummer av *Årbok for Rana med omkringliggende distrikter* kom i 1968. Over tid har antall årbøker steget kraftig, og i 1995 fantes det minst 50 årbøker i de tre nordligste fylkene (Winge 1995:89, 94).

1970-tallet var et veiskille i nordnorsk åndsliv, preget av motstand mot sentralisering og lokal kulturell reising (se også kapittel 2.3.4., 3.6.3., 3.6.7., 4.4, 4.8.1.). Etableringen av årbøkene må forstås på bakgrunn av denne utviklingen og det var nettopp i løpet av 1970-tallet at utgivelsen av årbøker startet i Nord-Troms og Lofoten. Vestvågøy historielag ble stiftet i 1977 og fra 1978 utkom årboken *Lófotr*. Vågan historielag ble stiftet i 1975, og startet året etter, i 1976, med utgivelsen av *Skolp*. I Nord-Troms ble *Menneske og miljø i Nord-Troms* utgitt første gang i 1975. I Nord-Troms ble årboken grunnlagt før historielaget, som først ble stiftet to år senere, i 1977.

Årbøkene har potensiale for å avdekke lokale fortidsforestillinger i større grad enn det de tradisjonelle bygdebøkene kan. Lærere har også vært viktige bidragsytere i årbøkene (Guttormsen 1995:7). Årbøkene åpner likevel opp for andre bidragsytere. Skribentene i årbøkene har ikke det samme "elitiske" preget som forfatterne av bygdebøkene hadde. I årbøkene er skoleelever, lærere, småbrukere og fiskere bidragsyter side om side med enkelte fagutdannede arkeologer og historikere.

Mangfold er det ordet som best karakteriserer denne sjangeren. I tillegg til forfattere med ulik bakgrunn, presenteres historisk stoff sammen med noveller, dikt, sanger og nyheter fra historielaget. Årbøkene er dermed noe kvalitativt nytt siden de kan gi et innblikk i hvordan lokalbefolkningen selv forstår sin egen fortid.

Anne L. Strøm (1995) har sett nærmere på portretter av enkeltpersoner publisert i *Menneske og miljø i Nord-Troms* i perioden 1975-1993 i et kjønnsperspektiv. Strøm (1995:21) fant at 22 menn og to kvinner ble portrettert i tiden før 1989. Etter 1989 endret bildet seg radikalt. Da ble seks menn og 15 kvinner intervjuet. Felles for både kvinnene og mennene som har blitt valgt ut, er at de på forskjellige måter har gjort seg fortjent til å bli husket av ettertiden (Strøm 1995:20). Menn og kvinner er likevel funnet verdige til omtale av ulike årsaker. Mennene i perioden frem til 1989 var i de fleste tilfeller religiøse ledere, politikere, høvedsmenn og væreiere. Det var med

andre ord snakk om personer med stor innflytelse og makt i samfunnet. De to kvinnene som ble portrettert før 1989 kunne begge karakteriseres som hverdagshelter. Gjennom deres livsløp ble leseren kjent med kvinnefolks hverdag, preget av skjøtsel og omsorg for folk og fe. I tiden etter 1989 var det flest kvinner som ble satt i søkelyset. Av disse var fire øvrighetspersoner som lærere eller politikere. Seks næringsutøverne ble portrettert, og disse var alle menn. Resten var kvinner som ble karakterisert som hverdagshelter.

Strøms gjennomgang illustrerer en interessant utvikling når det gjelder omfanget av kvinnehistorie, men hvilke andre tema er det som blir presentert i de tre årbøkene *Menneske og miljø i Nord-Troms*, *Skolp* og *Lófotr*? På bakgrunn av tabell 2.2. er det ikke tvil om at det er store likheter årbøkene imellom når det gjelder valg av tema. Historie og folkeminne fra 1800- og 1900-tallet er den klart største gruppen i alle de tre seriene. Felles er også vanskene med å skille mellom hva som skal oppfattes som historie og hva som kan karakteriseres som folkeminne. I denne sammenheng er beretninger primært fortalt i førsteperson blitt kategorisert som folkeminne. I mange av artiklene blandes imidlertid historiske opplysninger med selvopplevde hendelser.

De historiske artiklene er preget av år- og personopplysninger. Typiske tema er hvem som grunnla, når etableringen skjedde og hvor omtalte personer kom fra. Som i de tradisjonelle bygdebøkene er gårds-, slekt- og personhistorier viktige i årbokartiklene. Det samme gjelder kirke-, skole- og kommunehistorie, som ofte publiseres i forbindelse med jubileer.

Artiklene som er kategorisert som folkeminne i tabell 2.2. er ensartet i alle de tre årbøkene. Fortellingene er ofte i jeg-form og har ord som glimt, minner, slik jeg/far/mor/bestefar/bestemor husker det i tittelen. Også dagboknotater hører med til denne typen. Skildringer av hverdagsliv eller dramatiske hendelser er gjengangstema. Glimtene fra hverdagslivet er ofte knyttet til næringsutøvelse, det være seg fiske, jordbruk eller husdyrhold. Dette innebærer at det er klare kjønnsmessige forskjeller. Historiene med menn i hovedrollene er knyttet til fiske, mens de med kvinner i hovedrollen er relatert til livet på gården og innmarka. Når det gjelder beskrivelsen av ulykker, er det først og fremst forlis og rasulykker som omtales.

	Menneske og miljø i Nord-Troms	Skolp	Lófotr
ANDRE VERDENSKRIG	91	24	35
Selvopplevd	68	17	18
Gjenreiseing	5		
Historie	17	6	10
Annet	1	1	7
ARKEOLOGI	9	12	39
Fagforfatter	7	5	13
Amatør	2	7	26
FOLKEMINNE	176	45	171
Selvopplevd	167	40	157
Ulykke	6	3	13
Annet	3	2	1
FOLKLORE	34	9	21
Sagn	34	6	21
Annet		3	
HISTORIE	273	233	191
Bedrift/Kommune/Skole	81	29	46
Gård	13	37	13
Person	94	54	53
Kirke	23	14	15
Organisasjoner, lag	11	1	13
Ulykke	12	8	11
Annet	39	90	40
BIOLOGI	3		
GEOGRAFI (stedsnavn)	10	9	5
GEOLOGI	2		2
BIOLOGI			2
KLIMA			12
PALYNOLOGI			2
HUSFLID	14	4	5
SAMER	24	5	4
KVENER	11		

Tabell 2.2. Innhold i årbøkene Menneske og miljø i Nord-Troms, Skolp og Lófotr frem til og med 2000 (Dikt, sanger, noveller og årsmeldinger og liknende er ikke tatt med i denne oversikten).

I henhold til tabell 2.2. er sagn, fortellinger om overtro, møte med over/underjordiske samt presentasjon av ordtak og munnhell tema i alle tre årbøkene, selv om antallet er betydelig mindre i *Skolp* enn i de to andre årbøkene. Fra Nord-Troms blir blant annet flere tsjudehistorier publisert.

På andre områder er forskjellene mellom Nord-Troms og Lofoten større. Særlig gjelder dette behandlingen av samer og kvener. Temaene er for Nord-Troms del underrepresentert i oversikten i tabell 2.2. Her er kun artikler

som har de etniske gruppene som hovedtema skilt ut. Tematikken “de tre stammers møte” er likevel integrert i mange av artiklene i *Menneske og miljø i Nord-Troms* (Guttormsen 1995:10). Mens kvener og samer er en naturlig del av historien i Nord-Troms, er forholdet et annet i Lofoten. I de tilfellene samer nevnes i de to årbøkene fra Lofoten, er det i forbindelse med morsomme historier, fortellinger om overtro eller stedsnavn som vitner om tilstedeværelse av samer. En artikkel beskriver samiske kulturminner i Vågan (Andersen 1992).

Klarest forskjell mellom de to områdene er det i kategorien historier knyttet til andre verdenskrig (se tabell 2.2.). Her er Nord-Troms særlig godt representert. Historiene er ofte fortalt i første person og temaene evakuering, nedbrenning og gjenreising i overvekt. Fra Lofoten har historiene i større grad en humoristisk punch-line mot den tyske okkupasjonsmakten. Lofotraidet 4. mars 1941, hvor engelske og norske soldater deltok i en vellykket operasjon mot tyskerne, er også viet oppmerksomhet.

Når det gjelder arkeologi skiller *Lófotr* seg klart ut fra de to andre årbøkene i henhold til tabell 2.2. I *Lófotr* er antallet arkeologiske artikler totalt sett høyt, og både amatører og fagfolk har skrevet om forhistorien. O. S. Johansen, Stamsø Munch og Ingegerd Larssen/Holand ga i en årrekke rapporter fra fremdriften av Borg-gravningene. Dette drar antallet artikler skrevet av fagarkeologer opp. På amatorsiden er det særlig en person som er ansvarlig for disse, nemlig Ringstad med 24 artikler. I *Skolp* er to forfattere av arkeologiske artikler gjengangere. Bertelsen har publisert tre artikler. Fra amatørhold har Håkon Brun i fire tilfeller kommet på trykk (se også kapittel 5.3.2. om Brun). Brun har hatt nær kontakt med Bertelsen og hans prosjekt i Vågan, er lærerutdannet og har i tillegg studert arkeologi som desentralisert studium i Lofoten. Brun har også i over 15 år vært redaktør for *Skolp*. Brun er derfor langt fra en hvilken som helt amatør. Heller ikke Ringstad er noen hvem-som-helst med sitt lange engasjement for forhistorien på Vestvågøy og gjennom samarbeid med blant annet O. S. Johansen.

Et påfallende trekk ved årbøkene er at de fungerer som talerør for lokale amatører som viser motstand mot de historiene som ekspertene presenterer. Ringstad har blant annet uttrykt sin skepsis mot mine tolkninger av nausttuffer. I årboken *Lófotr* skriver Ringstad (1997:19) følgende:

“Det er nemlig slik at jeg for mange år siden har sagt meg uenig med den arkeologiske oppmålingen av denne tufta. Den er i sin tid blitt målt til en lengde av 22 meter. Og så kommer jeg, amatører, og sier at dette er feil. Jeg har med meg hjelpere med nivelleringsutstyr og logisk sans. Og vi målte tuften til 36 meter, (...). Det ble en kjempefrisk diskusjon hvor Gørill selvfølgelig brukt de offisielle argumentene. Hun kunne jo ikke godt si seg enig med amatører før hun hadde fått sin eksamen og en fast stilling.”

Ringstads (1996) måte å argumentere på kommer også frem i hans bok *I arkeologiens eventyrland*. Ringstad (1996:7) forklarer sin interesse for fortiden på flere måter. For det første er det snakk om en slags “guddommelig inngripen”, slik det fremgår av forordet:

“I mine mange år i arkeologiens eventyrland, har jeg stadig opplevd hvordan tilfeldigheter har påvirket det fastlagte mønster, har gitt kaleidoskopet en dytt, med det mest utrolige resultat. Hadde jeg vært overtroisk, hadde jeg sikkert opplevde det som om jeg ble styrt av overnaturlige krefter.”

Ringstads interesse for fortiden blir høyst personlig beskrevet og viktig for ham er opplevelsen av å komme i kontakt med fortiden. Ringstad deltok på de arkeologiske utgravningene av Storbåthallaren mellom 1969 og 1971 (se Utne 1973). Like viktig som å beskrive de konkrete funnene som ble gjort, er fortellingen om hvordan det oppleves å være i felt. Ringstad (1996:22) skriver:

“Slik vi bodde og levde der, i de samme omgivelsene som disse fortidens mennesker hadde gjort, kom vi på en måte i nærkontakt med dem. Vi lå jo hele dagen og grov i deres etterlatenskaper i form av måltidsrester, redskaper og til og med skjeletter. Det var da lett å komme i en slags steinalderstemning når kveldsstillheten senket seg over boplassen og tussmørket lurte innimellom steinblokkene.”

Fortiden bidrar med andre ord til å skape identitet og røtter. Ringstad (1996:111) fremholder:

“Og hvert eneste funn som blir gjort, er en ny bit i den store mosaikken som til slutt skal danne et bilde av vår flertusenårige forhistorie. Eller sagt slik. “*Dette er våre røtter!*” (original utheving)

Også i *Menneske og miljø i Nord-Troms* finnes det flere eksempler på røtter-metaforen. En av disse er Anders O. Hauglids (1978:3) betraktning:

“Røtter er gjennom Alex Haleys bok og TV-serie bygget på denne, blitt et nytt moteord - et begrep for tilhørighet og identitet! Årboka i år handler om røtter - om møtet mellom folkegrupper som i hovedtrekk har sine røtter i den samiske kulturarv, i de finske skogsbygder og i den norske kystkulturen. Om samene var her i “Arilds tid” har vitenskapen hittil ikke klargjort, men at de var først og at landet var “Sameædnan” - “Finnmork” i hundreårene etter Kristus, det vet vi. Langt seinere dro nordmennene i Norge, og først i middelalderen ble ei norsk bosetting i

kystområdene håndgripeliggjort gjennom kirkebygging og innkreving av finnskatt!
Finnkaup overfor samene.”

May-Lisbeth Myrhaug (1983:57) bruker noen av de samme argumentene i sin artikkel der hun søker å gi en historisk fremstilling av sjøsamene i Nord-Troms:

“Hensikten med min artikkel er å styrke samisk selvforståelse og bygge opp om samisk identitet. Slik at det å være same er noe positivt i seg selv - og at samisk kultur er likeverdig med alle andre kulturer.”

Røtter, å leve seg inn i fortiden, ha logisk sans, alt dette benyttes av Ringstad for å argumentere mot arkeologene. Ringstad kan ikke være enig i den utformingen rekonstruksjonen av høvdinghuset på Borg har fått (se kapittel 4.6.2.). Rekonstruksjonen har spontak og de takbærende stolpene er firkantige. Ringstad (1996:76) fremholder at et torvtak og runde takbærende stolper ville ha vært mer korrekt:

“Mine merknader gikk ut på at vi har urgamle tradisjoner med torvtak her nord. At en høvding allerede på 700-tallet skulle fravike denne tradisjon til fordel for spontak, finner jeg lite sannsynlig. Dessuten påpekte jeg torvtakets utvilsomme fordeler rent isolasjonsmessig. Et annet moment var at produksjonen av 40-50 000 takspån, når trevirket måtte hentes i Salten. En ny tradisjon med bruk av firkanttømmer på den tiden burde jo ha vist seg i stavkirkearkitekturen senere, men her finner vi den gamle rundtømmertradisjonen fortsatt holdt i hevd. Flere besøkende har etterlyst den spesielle stemningen som gammelt rundtømmer gir. Firkantformen er bare hard og kald.”

O. S. Johansens (1982a) beregninger av folketallet blir også kritisert. Ringstad påpekte at flere jernaldergårder hadde kommet til i registreringene siden O. S. Johansens arbeid. Ringstad fremholdt også at det var en mulighet for at flere av navnegårdene i jernalderen var delt i flere bruk. Ringstad (1996:96) anså dessuten at et antall på seks personer per familie var for lavt:

“Jeg har forresten også stusset på antall familiemedlemmer på hvert bruk som er brukt i regnestykket. Det virker som om besteforeldrene må ha dødd svært ung på den tiden. Og hvor er det blitt av alle trøllene som må ha vært en billig og viktig arbeidskraft på gårdene? De var jo mennesker, viktige mennesker, selv om de kanskje ikke ble behandlet slik. Etter det forannevnte må nok folketallet settes vesentlig høyere enn 1800. Dette må fagfolkene med formlene regne ut.”

I *Skolp* har lokale amatører og sagt seg uenige i fagfolkenes tolkninger. Henrik Fauske (1993) argumenterer mot at det middelalderske Vágar lå i Storvågan. For å sannsynliggjøre at Vágar lå i Svolvær, benytter Fauske seg av en rekke skriftlige kilder, blant annet Magnussønnes saga og Erik H. Schönneböls beretning (Fauske 1993:107). Fauske (1993:107-108) viser også

til Sverre Steen (1929), Nils A. Ytreberg (1941) og Olav Alsvik (1963) i sin argumentasjon. På bakgrunn av disse kildene fremholder Fauske (1993:108) at det middelalderske sentret må ha ligget i dagens Svolvær. Han beklager sterkt at det ikke har vært foretatt systematiske arkeologiske undersøkelser i Svolværområdet. Fauske (1993:109) skriver videre:

“Jeg er oppmerksom på at ovennevnte strir mot fagfolks oppfatning av at Vaagar lå i Storvågan, men tillater meg å minne om at fagfolk lenge var enige i at Vaagar lå i Kabelvåg. Funnene i Storvågan kan muligens forklares med nærheten til tingstedet Brurberget, samt setets gamle historie som fiskevær og boplass.”

Fauske argumenterer på to måter. For det første påpeker han at fagfolk har hatt andre tolkninger tidligere, og dette gjør at den nye tolkningen heller ikke trenger å være den endelige. Mer interessant er imidlertid hvordan Fauske benytter skriftlige kilder. Som i de tradisjonelle bygdebøkene er litteraturen Fauske henviser til gammel, mellom 30 og 60 år. Den gamle lokalhistoriske litteraturen har også fått samme utsagnskraft som sagalitteratur og Schönneböls beskrivelse av fiskeriene i Lofoten og Vesterålen fra 1591. De svært så ulike kildene oppfattes med andre ord som prinsipielt likeverdige. Lokalhistorikeren har dermed en fri innstilling til kildene. Anne Bergman (2002:221) har fremholdt at dette er typisk. Lokalhistorikeren er ikke bundet av noe, verken av tidligere forskning, vitenskapsgrenser, teori, metoder eller kildekritikk. Alle kilder blir ansett for å ha samme verdi, enten det dreier seg om muntlig tradisjon, skriftlige kilder eller egne iakttakelser. Lokalhistorikeren velger seg rett og slett ut det som føles relevant (Bergman 2002:224-225).

Michel Foucault (1971:11.13) har påpekt at kunnskap utøver en form for press, tvang eller makt over andre former for diskurs og at det eksisterer et hierarki diskursene i mellom. Argumentasjonen i årbokartiklene viser at ekspertenes tolkninger ikke godtas og opponeres mot. I den grad de arkeologiske forhistoriene utøver makt eller tvang over lokale forestillinger, kommer en motmakt til uttrykk i årbøkene.

Bertelsen har reflektert over egne opplevelser i forbindelse med at lokalbefolkningen har trukket hans tolkninger i tvil. Bertelsen (1990:47) fremholder at arkeologiske lokaliteter også er en del av nåtidige samfunn og arkeologen kan ikke unngå å være en del av dette. Arkeologen må fortelle sin historie til flere publikumsgrupper, fra et internasjonalt forskermiljø til de som

bor i lokalsamfunnet. Dette betyr at den samme historien må fortelles ved hjelp av ulike virkemidler slik at de passer overens med det spesifikke publikumets konseptuelle landskap. Selv om virkemidlene må være forskjellige, må historien fortelles konsistent. Publikum kan nemlig tilegne seg historien gjennom flere kanaler (Bertelsen 1990:48).

Bertelsen (1990:55-56) opplevde at lokalbefolkningen tilsynelatende ikke var så interessert i forhistorien. De kom sjeldent på besøk til utgravningsfeltet. Mangelen på interesse var likevel bare tilsynelatende. Fremtredende personer i lokalsamfunnet hadde lenge ønsket seg forskning om Vágar. Ønsket hadde lenge vært ubesvart siden arkeologene hadde konsentrert seg om de forhistoriske periodene, og ikke middelalderen.

Bertelsen gjorde sin inntreden i Vågan i 1975. Bertelsen gikk i gang med befaringer, men tok ingen hensyn til de lokale tradisjonene omkring Vágars lokalisering, og lette derfor overalt. Bertelsen (1990:55) undersøkte til og med steder:

“where those who knew said I would find nothing. I even dug in their backyards, as if to show that I did not believe what they said.”

Bertelsen (1990:55) fant heller ikke Vágar i Kabelvåg, der mange av lokalbefolkningen mente at det måtte ligge, men i Storvågan.

Bertelsen (1990:56) fremholder at grunnen til at så få kom på besøk i utgravningsfeltet ikke har sammenheng med at folk var uinteressert. Tvert i mot. Avisutklipp om Vágar ble brukt i undervisningen i den lokale skolen. Også ved besøk på den lokale puben ble arkeologene konfrontert med lokalbefolkningens syn på utgravningen:

”Over a beer at the pub, we heard a few words about intruders who did what they liked with other people’s past.” (Bertelsen 1990:56)

Bertelsen hadde med andre ord tatt Vágar fra Kabelvåg. Også Bertelsens rolle som ekspert fra universitetet fungerte som barriere mot åpen kommunikasjon (Bertelsen 1990:56). Bertelsen (1990:57) ser bare en løsning på problemet. Arkeologene og lokalbefolkningen må snakke sammen på en åpen og uformell måte. Lokalbefolkningen må delta og arkeologen må benytte seg av de kanaler som finnes i samfunnet.

Det er ikke bare de muse- og universitetstilsattes historiske fremstillinger som møter motstand i årbøkene. Bygdebøkene blir også kritisert.

Hans K. Eriksen (1976) påpeker at Fugelsøy (1970, 1974) ikke gir et korrekt bilde av forholdet mellom samer og nordmenn. I følge H. K. Eriksen (1976:6) var forholdet langt fra preget av harmoni:

“Men det har alltid vært en klar forskjell i sosial status mellom de tre folkegruppene. Og når det i Skjervøy bygdebok heter at samene aldri har vært diskriminert her, og at det ikke finnes noen skriftlige kilder som viser det, så er det sjølsagt ikke riktig.”

Gjennom årbøkene er det mulig å komme på sporet av lokale forestillinger om fortiden. I både historie, folkeminne og beretninger fra andre verdenskrig står selvopplevde hendelser sentralt. Å dokumentere blir ansett for å være et poeng i seg selv, for dersom historiene ikke ble skrevet ned, står de i fare for å gå tapt. Det samme synet gjorde seg også gjeldende i de tradisjonelle bygdebøkene. I årbøkene oppleves regionens historie som noe genuint og noe som ikke har fått en plass i de store nasjonale oversiktsverkene.

Ved å vektlegge det selvopplevde, oppnår forfatterne også andre ting. Når det er noe *jeg* har opplevd, er det også vanskelig å kritisere. Hvem kan komme å si at *jeg* ikke opplevde det slik? Egen bakgrunn, røtter og logisk kunnskap gjør det mulig å kritisere ekspertene. Dette er ikke bare tilfellet i Nord-Norge. Bergman (2002:217) har gjennomført en studie av den muntlige bygdehistorien på Åland og i den åboske skjærgården. Fem lokalhistorikere, tre menn og to kvinner, ble intervjuet. De fem hadde alle vært opptatt av lokalhistorie i en årrekke, hadde holdt foredrag og stått for guider.

Bergman (2002:220) fremholder at den muntlig fortalte bygdehistorien er en form for underholdning. Fortelleren ønsker å underholde sitt publikum, noe som også Brit Solli (1996:77) har påpekt. Alle de Bergman intervjuet mente at det var viktig å gjøre fremføringene interessante og morsomme. For å oppnå dette målet ble gjerne anekdoter eller andre humoristiske hendelser fortalt. Dette elementet er sterkt tilstedeværende i de tre årbøkene fra Nord-Troms og Lofoten. Særlig i *Lófootr* er historiene med et humoristisk tilsnitt mange.

Bergman (2002:220-221) bruker ordet forkynnelse for å karakterisere denne formen for lokalhistorie. Lokalhistorikerne kommer iblant til slutninger som går imot det som faghistorikerne forfekter. Lokalhistorikeren har en tendens til å tolke kildene til sin egen bygds fordel. To av Bergmans

informanter ville for eksempel plassere Birka på deres respektive hjemplasser og fant også gode bevis for det. De to kan sees på som en slags historieforkynnere som med viten og vilje kjemper mot den etablerte forskningen. Lokalhistorikerne så på de universitetsutdannende forskerne som skrivebordsteoretikere som ikke var i stand til å se sammenhenger eller bygdas sentrale plass i historien. I lokalhistorikernes argumentasjon for at de hadde rett, ble det brukt argumenter som at de var i besittelse av større kunnskap, følelse og innsikt enn forskeren. Lokalhistorikerne mente de var i stand til å trenge gjennom fasaden, for de bodde på stedet. De hadde sett stedet med egne øye og hadde blitt fortalt om de hendelser som var skjedd. Og det som var hørt fortalt av troverdige personer, kunne heller ikke være feil. I årbøkene fra Lofoten og Nord-Troms er blant annet Ringstad eksponent for denne måten å argumentere på. Den sentrale plasseringen av de selvopplevde hendelsene i årbøkene kan også til en viss grad forstås i denne sammenheng.

Bergman (2002:221) påpeker at lokalhistorikerne er av den oppfatning at faghistorikerne vet at det er lokalhistorikerne som innerst inne har rett. Faghistorikernes stolthet og kravet om å vise solidaritet med sine kolleger gjør at de ikke tør erkjenne dette. Igjen sees klare paralleller til Ringstad. Slik han uttrykte det kunne ikke jeg være enig med ham siden jeg ikke hadde fått min eksamen eller fast jobb. Underforstått innebærer dette at jeg nok ville kunne ha vært enig med Ringstad, om jeg bare hadde dristet meg til det.

De tradisjonelle bygdebøkene kom til innenfor rammene av en historiskfaglig tradisjon. Forfatterne av disse bygdebøkene hadde ikke fagbakgrunn, men adopterte visse trekk fra den tekniske teksten. Et slik trekk var referering til annen litteratur, selv om denne var gammel og til dels utdatert. Årbøkene fremstår i langt sterkere grad som en formidlingskanal for lokale historier på egne premisser og tilhører en egen lokal diskurs. Fellesskapets utestengelsesmekanismer består ikke her av et utdanningssystem og straffisering av tekster. Artikkene i årbøkene har sin egen argumentasjonsform hvor det selvopplevde og det lokale landskapets historie står sentralt i beretningene.

2.4.4. TENDENSER 1990-TALLET

Den arkeologiske forskningsaktiviteten økte markant på 1990-tallet, blant annet gjennom de mange avhandlingene som ble skrevet. Med det ble også det fagarkeologiske fellesskapet kvantitativt sett stort. For å holde vedlike diskursens grenser ble virkemidlene i de skriftlige utsagnene gjort fullt ut tekniske jamfør kapittel 1.3. Det faglige fellesskapet innenfor disiplinen kunne tidligere definere amatører ut av diskursen. Nå får amatørerne vanskelig adgang gjennom stratifiseringen av teksten. Resultatet var like fullt det samme: En opprettholdelse av den arkeologiske diskursens grenser.

Selv om amatørerne ikke tas inn i varmen i det arkeologiske fellesskapet, betyr ikke det at det kun er fagfolk som ytrer seg om fortiden. Årbøkene viser at 1990-tallet har ført med seg en demokratiseringsprosess (se Welinder 2003 for paralleller i Sverige). Det er nå ikke bare den sosiale eliten i lokalsamfunnet representert ved prest, lærer, kirkesanger eller revisor som får sine utsagn publisert.

Den post-prosessuelle retningen åpnet opp for å inkludere lokale forestillinger i den arkeologiske diskursen (se kapittel 1.2.). Til tross for dette, fremstår de to kunnskapsformene som to ulike diskurser i Nord-Troms og Lofoten. På samme måte som arkeologifaget består av et fellesskap, viser årbøkene at andre fellesskap også eksisterer. Det lokale fellesskapet har sine egne kjennetegn hvor det selvopplevde og tilknytningen til stedet er viktig. Den lokale kunnskapen står på egne bein, og er noe i kraft av seg selv. Det er likevel påfallende at flere lokale amatører opplever denne formen for kunnskap som noe i motsetning til den akademiske. På samme måte som fagfolkene kan definere amatører ut av diskursen, definerer de lokale amatørerne fagfolkene ut av sin. Fagfolkene oppleves om uten tilstrekkelig innsikt i lokale forhold eller uten logisk sans. Forsterkingen av virkemidlene i de arkeologiske utsagnene har dermed ikke bare gjort sitt til å klargjøre den arkeologiske diskursens grenser. Lokale fortidsforestillinger oppfattes av amatørerne selv som noe annerledes. Dette viser hvordan lokale forestillinger kan formes og brytes mot akademiske.

2.5. OPPSUMMERING

I den litteraturen som er produsert om fortiden i Nord-Troms og Lofoten er det noen klare tendenser. I perioden mellom 1860- til 1930-tallet var Nord-Norge naturlig integrert i Hellands monumentale oversiktsverk. Det samiske "problemet" ble løst ved å betrakte folkegruppen i nedsettende termer. Arkeologene som hadde tilhold ved Tromsø museum var ennå ikke ansatt i faste stillinger. Behandlingen av hellegroper viste at lokalbefolkningens tolkninger av sporene i landskapet ble tatt så seriøst at de ble innlemmet i den faglige debatten.

I perioden mellom 1930- og 1960-tallet endret situasjonen seg på flere punkt. Arkeologene var fagutdannet og Tromsø museum fikk sin første, faste lønnede stilling i 1936. I denne oppbyggings- og konsolideringsfasen av faget forsvant de folkelige fortolkningene ut av de arkeologiske publikasjonene. Arkeologene var opptatt av steinalder og norrøn jernalder, men forskningsresultatene ble ikke inkludert i nasjonens historie. Nord-Troms var for etnisk og jernalderkulturen for maritim til at den passet inn i en nasjonal historie hvor utviklingen fra steinalderens fiske- og fangstkultur til jernalderens bondesamfunn ble vektlagt.

Fra slutten av 1950-tallet ble bygdebøker for Nord-Troms og Lofoten utgitt. De tradisjonelle bygdebøkene var del av en tradisjon som var akademisk fundert. Forfatterne var ikke historikere eller arkeologer, men innehadde ledende stillinger i lokalsamfunnet. Fra 1980-tallet av ble bygdebøkene i større grad skrevet av fagutdannede personer, og dette bidro til en nyorientering med hensyn til perspektiver. Bygdebøkene gikk fra å være gårds- og slektshistorie til å presentere synteser.

Vektlegging av lokale særegenheter falt i tid sammen med kulturreisingen i Nord-Norge på 1970-tallet. Årbøkene må forstås i relasjon til denne utviklingen. Mangfold er stikkordet når det gjelder bidragsyternes bakgrunn. Både lærere, pensjonister, skoleelever, småbrukere og fiskere har hatt artikler på trykk i årbøker. Det er likevel påfallende at kun et mindretall har utdanning i arkeologi eller historie. Dette betyr likevel ikke at kunnskapsnivået er lavt. Personer som både Brun og Ringstad er hva man

kanskje kunne kalle “ekspert-amatører”. De mange selvopplevde historiene er særlig fremtredende i *Lófotr*, *Skolp* og *Menneske og miljø i Nord-Troms*.

Den kulturelle mobiliseringen i Nord-Norge sammen med post-prosessuell teori virket inn på den arkeologiske forskningen. Etnisitet fortsatte å oppta forskerne. Aktiviteten i Nord-Troms var imidlertid betraktelig mindre enn i Lofoten. I jernalderforskningen fikk utmarks- og marine ressurser større betydning og dette bidro til at perioden i Nord-Norge i større grad ble forstått på egne premisser, og ikke som en dårlig utgave av jordbrukskulturen i sør.

Aktørene fra akademisk og lokalt hold som har ytret seg om fortiden har vært del av hver sine fellesskap. I de fagarkeologiske utsagnene har det vært en tendens til en stadig sterkere grad av stratifisering ved utvidelse av fellesskapet. Også lokal kunnskap har sine diskursive grenser, forankret i landskap og med vektleggingen av det selvopplevde.

3. LOVER OG FORVALTNING

Som vist i kapittel 2 har samfunnsstrømninger og ulike utestengelsesmekanismer hatt betydning for lokale og arkeologiske fortidsforestillinger. I dette kapitlet behandles lovverket og forvaltningen av dette. Lover vedtas av Stortinget og kan sees på som overlokale og "overfaglige" rammeverk som vil ha betydning for diskursenes grenser (se kapittel 1.3.). Både arkeologer og andre samfunnsmedlemmer vil likevel kunne påvirke det politiske systemet og på den måten bidra til å forme lovverket.

Mye har skjedd med lovverket fra *Lov af 13. juli 1905 (nr. 4): Om Fredning Og Bevaring Af Fortidslevninger* til *Lov av 9. juni 1978 (nr. 50) om kulturminner* ble vedtatt. Etter som lovene har kommet til, har det under håndhevelsen av dem blitt klart at det har vært visse uklarheter eller begrensninger i den gjeldende lovteksten. Disse manglene og problemene har ledet til arbeid med revisjoner. Selv om målsettingen til lovene alltid har vært beskyttelse, har argumentene og terminologien endret seg og nye kategorier kulturminner for fredning og vern har over tid kommet til. Lover er derfor ikke statiske størrelser, men dynamiske, i stadig utvikling for å bedre takle gamle utfordringer samt møte nye. Lovene kan derfor gi verdifull innsikt i det offentliges forvaltning av kulturminner.

Som en følge av håndhevelse av lovene har det blitt generert et omfattende arkivmateriale hos ulike offentlige instanser. Relevant kildemateriale finnes blant annet hos de arkeologiske landsdelsmuseene, sjøfartsmuseene, Riksantikvaren med distriktskontorer, fylkeskommuner, kommuner, Sametinget og Norsk Institutt for Kulturminneforskning (NIKU) (Nesheim 1999:106).

Dersom kun selve lovverket blir studert, er det bare myndighetenes problemer og utfordringer som blir betraktet. Lover kan brukes som uttrykk for hva lovgiveren har villet eller ønsket skulle skje. Siden lovene er normative, og ikke deskriptive, kan de ikke brukes som kilde til hvordan atferden faktisk var. At lovforbud inntreffer, kan for eksempel indikere at folk faktisk ikke tedde seg slik reglene sa at de skulle gjøre (Kjeldstadli 1997:217, Trøim 1999:18).

Det norske lovverket har imidlertid vært påvirket av internasjonale strømninger. Før en ser nærmere på hvordan forvaltningen har fungert i praksis for forvaltere og lokalbefolkningen i Nord-Troms og Lofoten, må både den internasjonale og den norske utviklingen av lovverket og forvaltningen presenteres.

3.1. LOVVERKET INTERNASJONALT

Selv før de første kulturminnelovene ble vedtatt, sto ikke fornminnene uten beskyttelse. Dette vernet var ikke av legal karakter. Folkelige forestillinger og troen på de underjordiske forhindret at fornminnene ble skadet (C. Lund 1987:9-14). Olaus M. Nicolaissens (1885:9) fortelling fra gården Medviken på Vestvågøy er et eksempel på det (se også kapittel 2.1.2. om Medviken og kapittel 2.1.2., 3.3., 3.4., 3.5. om Nicolaissen). I denne sammenheng er det imidlertid den legale beskyttelsen som er i fokus.

Likeledes som med etableringen av de første nasjonalmuseene i Europa (se kapittel 4.1.), ble lovverk for beskyttelse av fortidsminner vedtatt i vår verdensdel i løpet av 1700- og 1800-tallet. Som for museene har også lovene langt eldre aner. I Italia innførte den romerske keiseren Majorianus allerede i 457 e. Kr. et forbud mot å bruke gamle monumenter som steinbrudd til bygningsmaterialer. Også paver, som Pius den andre, som satt i embetet fra 1458 til 1464, utstedte forordninger om at Romas gamle monumenter måtte beskyttes. Herculaneum og Pompeii ble gjenoppdaget i henholdsvis 1711 og 1748 etter å ha ligget skjult av vulkanske akse fra et utbrudd i år 79 e. Kr. Inntil kongen fikk satt i verk store og velorganiserte utgravninger i 1736 og 1748, hadde inngrep i marken vært forbudt på disse stedene (I. Nielsen 1987:16-18). Ingrid Nielsen (1987:18) skriver at:

“Den interesse for arkæologi, som disse udgravninger førte med sig, spredte sig som ringe i vandet ud over store dele af Europa, formidlet af de mange, der besøgte Italien som et uomgængeligt led i tidens dannelsesrejser.”

En generell lov for oldtidsminners beskyttelse ble likevel ikke vedtatt i Italia før i 1872. Loven innskrenket eierens rådighet over fortidslevningene om disse ble klassifisert som et nasjonalt monument. Publikum skulle også ha rett til adgang til fornminnene (I. Nielsen 1987:18-19).

Frankrike, hvis bevaringssystem skulle bli normgivende for moderne, internasjonale konvensjoner, fikk sin første antikvariske lov i 1887. Loven, som ble skjerpet i 1913, omfattet både løse og faste fornminner. Monumenter ble klassifisert og ført inn i fredningslister. Var en bygning eller et fornminne ført inn i registret, kunne Staten også ekspropriere det. I 1887-loven måtte monumentet være av nasjonal betydning for at det kunne beskyttes av loven, mens i 1913-loven var monument av allmenn betydning underlagt legalt vern (I. Nielsen 1987:16, 19).

I England, hvor Ashmolean museum i Oxford for første gang åpnet utstillingene for et allment publikum i 1683 (Walsh 1997:18-20), skulle lovene til beskyttelse av faste fornminner først komme 200 år senere. I 1882 vedtok man en lov som var formulert slik at en grunneier ikke kunne bli pålagt å frede et kulturminne. Loven var således frivillig å følge. Det offentlige kunne ha tilsyn med kulturminner, men måtte ikke krenke den private eiendomsretten. Først ved en revisjon av loven i 1913 ble det innført straffebestemmelser ved overtredelser (I. Nielsen 1987:25).

Allerede før de første lover ble vedtatt i Sverige, skjedde det interessante ting i vernesammenheng. Johannes Bureus fikk i 1599 i oppgave å dokumentere runeinnskrifter, men holdt seg ikke strengt til instruksene. Også andre fornminner, som gravhauger, ble dokumentert. I 1630 ble så Riksantikvarieämbetet opprettet. I 1666 ble det utstedt en plakat som bekjentgjorde at det var forbudt å ødelegge levninger fra tidligere slekter, som borger, skanser og runesteiner. I 1828 kom en ny, utvidet forordning. Gjennom denne ble det gitt mulighet og retningslinjer for dispensasjon fra den generelle fredningen. I 1867 ble disse mulighetene innskjerpet, noe også straffebestemmelsene ble. I forbindelse med den nye loven ble det foreslått å opprette fredningslister etter fransk mønster, men forslaget fikk ikke tilslutning fra arkeologene. Det ble nemlig anført at slike lister kunne virke som frigivninger av alle de monumenter som ikke var tatt med. I stedet ble det regnet opp hvilke *typer* anlegg som var omfattet av loven (I. Nielsen 1987:20-22).

I Danmark var situasjonen for fornminnene langt fra gunstig frem til 1937. Inntil den tid var nemlig fornminnevernet innrettet mot kjøp av monumenter. Gjennom *Naturfredningsloven* av 1938 ble alle jordfaste

fortidsminner fredet. Om et fortidsminne ble tillagt særlig betydning, ble det åpnet for at nye markinngrep ikke måtte forekomme innenfor en 100 meters grense for den fredete strukturen (I. Nielsen 1987:25, 188).

3.2. LOVVERKET I NORGE

Foranledningen til de første lovene for beskyttelse av faste og løse kulturminner må på flere områder sees i sammenheng med den utviklingen som resulterte i landets første museer (se kapittel 4.3.1.). I denne prosessen var både det frivillige kulturvernet og de generelle samfunnstrømningene av stor betydning.

I 1622 gikk det ut et kongebrev fra Christian IV om at samtlige biskoper i Norge og Danmark skulle oppsøke og registrere alle slags antikviteter og dokumenter. Fra Norge var responsen dårlig. I 1625 skrev kongen derfor direkte til biskopene, og året etter kom de første manusene kongen i hende. Utover 1700- og 1800-tallet ble kulturminner også registret og beskrivelsene publisert gjennom historisk-topografiske skrifter og reisebeskrivelser (Lidén 1999:11).

Frem til 1800-tallet hadde nok ikke tapet av faste kulturminner vært så dramatisk. Først med endringene i landbruket på 1800-tallet, med mer rasjonell drift med jernplog, skulle de faste fornminnene settes under større press (Trøim 1999:20). Den økende bevisstheten og interessen for kulturminner kan nok ha bidratt til å bevare dem, men ikke før på midten av 1800-tallet skulle vernearbeidet bli organisert, først på frivillig basis.

I den tidligste fasen av det organiserte kulturminnevernet i Norge ble oppgavene ivaretatt av frivillige organisasjoner og enkeltpersoner. Foreningen til norske Fortidsminnesmerkers Bevaring (Fortidsminneforeningen) var en av de sentrale aktørene i dette arbeidet. Foreningen ble stiftet i 1844 med malerne Johan C. C. Dahl og Joachim Frich som pådrivere (Lidén 1999:30). I 1859 bevilget Stortinget penger til foreningen for en statslønnet antikvarstilling. I kraft av å være formann i foreningen bekledte Nicolay Nicolaysen (se også kapittel 2.1.2. om Nicolaysen) denne posten fra 1860 til 1904 (Hegard 1984:22, Lidén 1999:41). Med tiden fikk foreningen formell status som rådgivende organ, blant annet i spørsmål vedrørende riving eller ombygging av kirker (Myklebust 1999:10).

Den første samlede kulturminneloven skulle bli vedtatt i 1905, men forut for denne eksisterte det flere enkeltlover som tok for seg visse sider ved vern av utvalgte objekt. De første lovene som omhandlet faste førreformatoriske kulturminner var § 29 i *Lov om Veivæsenet* fra 1851 og § 21 i *Lov om Kirker og Kirkegaarde* (Trøim 1999:24).

I 1897 ble det fremmet et forslag om *Lov om Bevaring af Mindesmærker mv.*, men denne ble ikke vedtatt. Dette skjedde blant annet som en følge av innvendinger fra Fortidsminneforeningen ved daværende leder Nicolaysen. Foreningen anså at lovforslaget potensielt kunne gripe inn i den private eiendomsretten. Isa Trøim (1999:64) fremholder at perioden frem mot vedtaket av *Lov af 13. Juli 1905 (nr. 4): Om Fredning Og Bevaring Af Fortidslevninger* (1905-loven/fredningsloven) var preget av konflikten mellom vitenskapens behov og den private eiendomsrettens ukrenkelighet. Som nevnt i kapittel 3.1. var dette også et problem internasjonalt.

Innen fagmiljøet på denne tiden var holdningene til en lov delte. I tillegg til Nicolaysen, var også Oluf Rygh ved Universitetets Oldsaksamling mot å innføre et lovregulert vern. Jørgen Brunchorst og Gabriel A. Gustafson ved Bergen museum var på den andre siden positive. Sammen med Hans J. Aall ved Norsk Folkemuseum var det disse tre som skulle utforme lovforslaget om vern av fortidslevninger. Det som var sentralt for datidens arkeologer var at gjenstander måtte samles inn til museene, og ikke sendes ut av landet. Miljøet så også behovet for at utgravninger måtte utføres av fagkompetent personell (Trøim 1999:36-40, 64).

O. Rygh døde i 1899 og med det forsvant en sterk motstander av lovforslaget. Etter lederskifte i Fortidsminneforeningen i 1899 ble dessuten organisasjonens fokus endret fra fornminner til nyere tids kulturminner, herunder etterreformatoriske bygninger. Dette medvirket til at fredningsloven av 1905 ble vedtatt, åtte år etter at det første lovforslaget hadde blitt fremsatt (Myklebust 1999:10-11, Trøim 1999:35, 55).

Tilkomsten av *Lov af 13. Juli 1905 (nr. 4): Om Fredning Og Bevaring Af Fortidslevninger* må også sees på bakgrunn av strømningene i datidens samfunn. Nasjonalromantikken hadde avløst opplysningstidens rasjonalistiske ideer. Med den romantiske bevegelsen vokste også interessen for nordiske fortidsminner. Det klassiske greske skjønnhetsidealet ble stilt i skyggen for

nasjonens egen kulturarv og helter fra oldtid og middelalder (A. Eriksen 1999:28-30, Etting 1987:76, 78). Grunnleggingen av de første museene i landet og etableringen av Fortidsminneforeningen bidro til en økt interesse for å ta vare på fortidslevninger. Utenlandske oppkjøpsraid rundt om i bygdene i Norge forsterket også ønsket om å forsøke og forhindre utførselen av norske kulturskatter ved lov (Shetelig 1944). Funnet av Osebergskipet i 1903 har av noen blitt ansett som viktig for vedtaket av loven (se for eksempel Hougen 1965, Simonsen 1981, H. Lund 1988). Trøim (1999:60-63) nedtoner imidlertid dette, blant annet siden arbeidet med en vernelov ble påbegynt allerede i 1897. Unionsoppløsningen med Sverige banet veien for fredningsloven, som faktisk var en av de aller første lovene som ble vedtatt av Stortinget i et selvstendig Norge. På verdensbasis var dette en av de strengeste lovene som til da var vedtatt, ved at den blant annet la klausul på alle bevarte fortidslevninger samt at den innførte avleveringsplikt for alle oldsaker som var funnet (Simonsen 1981:5-6). Det er derfor ikke tvil om at forvaltningen og lovverket spilte en sentral rolle i nasjonsbyggingen.

3.2.1. LOV AF 13. JULI 1905 (NR. 4): OM FREDNING OG BEVARING AF FORTIDSLEVNINGER

1905-loven definerte ikke nærmere hva som skulle legges i begrepet fortidslevninger, men eksemplifiserte ulike typer. På dette punktet var det med andre ord klare paralleller til lovverket i Sverige jamfør kapittel 3.1. Gjennom *Lov af 13. Juli 1905 (nr. 4): Om Fredning Og Bevaring Af Fortidslevninger* ble det forbudt å foreta enhver handling som kunne antas å ha skadelig innflytelse på fortidslevningene. Lovens grense for hva som skulle kalles fortidslevninger ble satt ved reformasjonen. Både løse og faste fortidslevninger eldre enn reformasjonen samt yngre "løse" var de arkeologiske landsdelsmuseenes ansvar. Disse museene var Universitetets Oldsaksamling, Bergen museum, Stavanger museum, Tromsø museum og Det Kongelige Norske Videnskabernes Selskap (Vitenskapsmuseet) i Trondheim (se også kapittel 4.3.1.). Faste fortidslevninger fra middelalderen, både stående bygninger og ruiner samt middelalderbyenes undergrunn, var underlagt Fortidsminneforeningens ansvarsområde. Kirkebygninger yngre enn 1537 anså Kirke- og undervisningsdepartementet som beskyttet gjennom *Lov om*

Kirker og Kirkegaard. Verdslige etterreformatoriske bygninger ble antatt hovedsakelig å være i offentlig eie, og derved håndtert tilstrekkelig forsiktig. Det er også verdt å merke seg at finner av løsfunn etter loven kunne få utbetalt finnerlønn (Trøim 1999:46-48).

Med tiden skulle åpenbare svakheter med 1905-loven bli avdekket. Med fortidslevninger og oldsaker forsto man alt som var eldre enn reformasjonen i 1537. Å bestemme om en artefakt er fra 1530 eller 1540 vil alltid være problematisk. I 1905-loven var dette et spesielt viktig tidsskille da alle fredningsbestemmelser for hus og gjenstander yngre enn 1537 lå under andre lover og følgelig håndhevet av andre myndigheter. Norge hadde fått en fredningslov, men på grunn av at det fantes få stillingshjemler ble ikke loven fulgt tilstrekkelig opp i praksis. I Nord-Norge ble Gutorm Gjessing (se også kapittel 2.2.2., 3.5., 3.6.1. om Gjessing) så sent som i 1936 ansatt som første fagmann i fast, full stilling ved Tromsø museum (Simonsen 1981:6, Binns 1979:3).

Fortidsminneforeningen arbeidet aktivt for å få opprettet en statlig lønnet Riksantikvar og lyktes med dette i 1912. Riksantikvaren overtok da forvaltningsansvaret som Fortidsminneforeningen hadde hatt for bygninger og ruiner fra kristen middelalderen samt middelalderbyenes undergunn. Den første som virket i denne stillingen var Herman M. Schirmer, men han døde etter kun fem måneder i embetet. Schirmer ble etterfulgt av kunsthistorikeren Harry Fett i 1913. Fortidsminneforeningen var fortsatt aktiv, men konsentrerte sin innsats om de private, etterreformatoriske bygningene (NOU 1982:36:9, Myklebust 1999:12).

Fortidsminneforeningen og Riksantikvaren arbeidet imidlertid tett i årene som fulgte. Etter opprettelsen av embetet måtte det dannes et nytt hjemmelsgrunnlag for de etterreformatoriske bygningene som falt utenfor 1905-lovens rammer. Arbeidet kuliminerte i *Lov av 3. desember 1920 (nr. 2) om bygningsfredning*. Ivaretagelsen av loven skulle Den antikvariske bygningsnemnd stå for. Riksantikvaren skulle være ett av nemndas fem medlemmer (Myklebust 1999:12).

Til tross for at faste fortidslevninger var beskyttet av loven, var fredningsloven først og fremst en artefaktlov. Trøim (1999:64) fremholder at det var gjenstandsmaterialet som var viktig for arkeologene. Dette var ikke

merkelig siden det var kronologiske og typologiske spørsmål som var fagets hovedfokus på denne tiden. Dermed var det ikke de faste fortidslevningene og deres plassering i landskapet som var av betydning, men gjenstandenes opprinnelige funnkontekst.

Som organisasjon bidro Fortdisminneforeningen til utviklingen av vernet av kulturminner i Norge. Foreningen er imidlertid ikke den eneste betydningsfulle gruppen med frivillige. Museenes ulønnende tillitsmenn har i stor grad blitt oversett, selv om de har lagt ned stor innsats, blant annet for Tromsø museum.

Etter Nicolaissens død i 1924 sto stillingen som bestyrer for oldsaksamlingen ved Tromsø museum vakant i flere år. Det fantes ingen midler, og museet ytret ønske om å få bevilgninger til en "statsarkeolog" som kunne ta opp arbeidet etter Nicolaissen. Den lave aktiviteten ved avdelingen gjenspeiles blant annet gjennom årsberetningene til museet. I de påfølgende år ble det kun gitt opplysninger om tilveksten av gjenstander som hovedsakelig hadde blitt overrakt som gaver til museet. I *Tromsø museums årsberetning for 1927-28* (:9-12) er det endelig ny aktivitet å spore. Edvard J. Havnø, fisker, selvlært naturforsker og amatørarkeolog, ga da en innberetning om en studiereise til Steigen og Leines. I årene som fulgte foretok han på stipend nye reiser i landsdelen, blant annet til Gimsøy (*Tromsø museums årsberetning for årene 1928-31*:19).

Havnø opprettholdt den arkeologiske aktiviteten i landsdelen inntil Gjessing gjorde sin inntreden. Fra 1928 hadde Gjessing et deltidsengasjement ved museet om somrene (Holm-Olsen 1989:27). Av årsberetningene til Tromsø museum går det frem at han opphold seg ved avdelingen somrene 1931 og 1932 samt høsten 1933. Arbeidsoppgavene begrenset seg til å katalogisere tilveksten og forsøke å holde korrespondansen ajour. I januar 1934 ble Gjessing knyttet til avdelingen som konsulent, mens arbeidet ute i distriktene i det vesentligste besto av Havnøs innsamlingsreiser (*Tromsø museums årsberetning for årene 1931-35*:21).

I *Tromsø museums årsberetning for året 1936-37* (:10) blir Havnø for første gang omtalt som tillitsmann. Tillitsmannsordningen var med andre ord etablert, og Havnø hadde fått selskap av ni andre frivillige. Det ble videre uttrykt optimisme med hensyn til hva ordningen kunne oppnå: "Det er et godt

håp om at tillitsmannsorganisasjonen skal kunne utbygges til en meget viktig og ganglig ledd i avdelingens arbeide i distriktene.” (*Tromsø museums årsberetning for året 1936-37:11*).

I årene som fulgte fortsatte museet å rose tillitsmennene og det ble fremhevet at ordningen fungerte godt. Nye tillitsmenn kom stadig med. I året 1938-1939 var det til sammen 33 tillitsmenn som dekket områdene fra Lurøy i sør til Sør-Varanger i øst (*Tromsø museums årsberetning for året 1938-39:10*). Antallet tillitsmenn holdt seg rimelig stabilt inntil midten av 1950-tallet. I 1954-1955 var tallet 36 (*Tromsø museums årsberetning for året 1953-54:19*), mens det hadde steget til hele 62 personer året etter (*Tromsø museums årsberetning for året 1954-55:25*). I årsberetningene går det ikke frem hva som er årsaken til denne økningen, men det virker ikke usannsynlig å sette dette i sammenheng med innføringen av et nytt lovverk og en ny giv for vernearbeidet.

3.2.2. LOV AV 29. JUNI 1951 (NR. 3) OM FORNMINNE

Frem til 1939 hadde arkeologene få betenkeligheter med utformingen av 1905-loven i relasjon til selve fortidslevningene. Det ble likevel klart at det var et behov for å kunne verne omkringliggende områder. At profane byggverk yngre enn 1537 manglet lovbeskyttelse, var også en svakhet ved datidens kulturminnevern. Dessuten fantes det ikke et apparat som effektivt kunne stå for håndhevelsen av loven (Trøim 1999:67). Dette ble et tiltakende problem da bestanden av fortidslevninger ble satt under et økende press som følge av samfunnets akselererende utbygging av veier, vassdrag og jordbruksressurser (Simonsen 1981:6).

Trøim (1999:80, 86-87) fremholder at håndhevelsen av 1905-loven på 1920- og 1930-tallet, for øvrig en periode med mange utgravninger, ikke ble prioritert i noen særlig grad av de arkeologiske museene. Det fantes rett og slett få fast ansatte arkeologer. For det lille arkeologimiljøet var det vitenskapelige problemstillinger som hadde førsteprioritet. Det var arkeologenes egne forskningsbehov som styrte hvilke fortidslevninger som ble undersøkt og utgravd, og ikke det forhold om de var truet av ødeleggelse. Når det gjaldt registreringer, var situasjonen den samme som for utgravningene.

I 1939 startet arbeidet med revisjonen av 1905-loven. På grunn av andre verdenskrig ble ikke jobben tatt opp igjen før ved det Norske Arkeologmøtet i 1946. I utgangspunktet ønsket arkeologene å foreta en revisjon av 1905-loven, og ikke erstatte denne med en ny. Det var likevel ikke full enighet innen fagmiljøet. Thorleif Sjøvold mente for eksempel at det trengtes en radikal forandring av den eksisterende loven. En lovkomité ble nedsatt, og to av medlemmene, Per Fett og Sverre Marstrander, ble sendt på studietur til Sverige for å se nærmere på hvordan *Lag om fornminnen* av 1942 fungerte der. På bakgrunn av disse erfaringene utarbeidet Marstrander et foreløpig forslag om endring av §§ 1, 2, 3, 4, 8 og 11 i den norske loven. Etter et møte mellom arbeidsutvalget, bestående av Marstrander, riksantikvar Arne Nygaard-Nilssen, juristen Lorents Ryning, og representanter fra Kirke- og undervisningsdepartementet ble det klart at hele loven trengte en større revisjon og språklig forenkling. Arkeologimiljøet så særlig behovet for å få inn bestemmelser som gjorde det mulig å frede en fortidslevnings omgivelser, og ikke bare strukturen i seg selv (Trøim 1999:76-77, 90).

Som i 1905-loven ble faste fornminner eldre enn reformasjonen automatisk fredet gjennom *Lov av 29. juni 1951 (nr. 3) om fornminne* (1951-loven/fornminneloven). Fornminneloven åpnet for at også enkelte nyere tids kulturminner kunne fredes uten hensyn til alder. Gjennom 1951-loven ble det dessuten mulig å frede det omkringliggende miljøet til et fornminne. Det ble i tillegg slått fast av det var utbyggerens ansvar å bære omkostningene for arkeologiske undersøkelser (Trøim 1999:77-80).

1951-loven førte ikke med seg noen særlige endringer av forvaltningsansvaret. Det lovhjemlede kulturminnevernet var som tidligere todelt. De fem arkeologiske landsdelsmuseene hadde fortsatt ansvar for forhistoriske fornminner samt løse fra middelalderen. Riksantikvaren, bygningsnemda og Fortidsminneforeningen hadde på sin side ansvar for bevaringsverdige bygninger. Riksantikvaren hadde ansvaret for middelalderbyene og gjennomførte store by-arkeologiske undersøkelser i både Bergen, Oslo, Trondheim og Tønsberg (Gaukstad 2001:133, Myklebust 1999:15).

Politiet ved lensmennene spilte på denne tiden en viktig rolle i kulturminneforvaltningen. Ved overtredelser av lovverket var lensmannen, i

tillegg til tillitsmennene, de arkeologiske landsdelsmuseenes kontaktpunkt og førstelinje. Fortsatt spiller politiet en rolle i kulturminnevernet, i dag i forbindelse med etterforskning og påtale ved brudd på *Lov av 9. juni 1978 (nr. 50) om kulturminner* (1978-loven/kulturminneloven) (J. Holme 2001a:19).

3.2.3. LOV AV 9. JUNI 1978 (NR. 50) OM KULTURMINNER

Utbyggingstakten i samfunnet i perioden frem til 1980-tallet økte stadig og dermed ble presset mot fornminnene ytterligere forsterket. Intensjonene med 1951-loven ble langt fra alltid oppfylt i praksis, og resulterte i frustrerte arkeologer og ødelagte fornminner. Det ble også klart at det var et stort problem at fornminnenbestanden ikke var tilstrekkelig kartlagt, og behovet for nye registreringer var presserende. I 1963 startet derfor en registrering av faste fornminner for Økonomisk kartverk (Trøim 1999:91-94).

Det arkeologiske miljøets frustrasjon med 1951-loven kuliminerte på det Norske Arkeologmøtet i 1967, hvor det ble nedsatt en komité som skulle vurdere behovet for en revisjon. I årene før møtet hadde Justisdepartementet og Regjeringsadvokaten hatt flere saker til behandling. Regjeringsadvokaten skulle i 1965 foreta en vurdering med hensyn til om myndighetene hadde plikt eller adgang til å oppspore ukjente fornminner på annen manns eiendom uten dennes samtykke, og konkluderte med at samtykke var nødvendig. Slike avgjørelser bidro til ytterligere å aksentuere 1951-lovens iboende begrensninger (Trøim 1999:98).

I 1972 ble skipet *Akerendam*, som gikk ned i 1724 ved Runde, funnet med sin last bestående av blant annet mynter. I 1973 ble vraket undersøkt. Oppdagelsen av *Akerendam* klargjorde at man med 1951-loven i hånd hadde problemer med å håndtere nye og omfattende funngrupper som skipsvrak (Trøim 1999:98-101). I en lovendring av 14. juni 1974 ble last og annet som kunne ha vært ombord beskyttet og regnet som Statens eiendom dersom ingen rettmessig eier kunne oppspores. I § 14 i 1978-loven ble Staten gitt eiendomsretten til mer enn 100 år gamle båter, skipsskrog, last og annet som hadde vært ombord om ikke eier kunne oppspores. Vedkommende myndighet kunne også uten hensyn til eier flytte, grave ut, granske og ta opp marinarkeologiske funn samt verne eller sette i verk andre tiltak.

Flere lovendringer i den eksisterende fornminneloven ble gjort. En kongelig resolusjon av 27. juni 1969 opphevet Statens plikt til å innløse funn. Etter dagens lov *kan* finnerlønn fastsettes, men det er ikke noe krav.

Før den nye kulturminneloven ble vedtatt, ble saksområdet kulturminnevern fra 1. januar 1973 overført fra Kirke- og undervisningsdepartementet til det nyopprettede Miljøverndepartementet. Landsdelsmuseene i Oslo, Bergen, Trondheim og Tromsø var fortsatt underlagt Kirke-, undervisnings- og forskningsdepartementet⁵, mens Arkeologisk museum i Stavanger var lagt under Kulturdepartementet (Gaukstad & J. Holme 2001:142-143). Riksantikvaren ble lagt inn under det nye Miljøverndepartementet fra 1973 av (Trøim 1999:106-107, 118). Riksantikvaren ble et direktorat 1. juni 1988 og fikk dermed det overordnede faglige ansvaret for hele kulturminnebestanden (NOU 2002:1:163). I praksis skal ulik departementstilhørighet ha liten betydning siden kulturminnevern, som en del av det utvidete miljøvernet, i dag er et sektorovergripende ansvar (se også kapittel 4.4.).

Det at kulturminnevernet formelt ble lagt under Miljøverndepartementet innebar en dreining i retning av å forstå kulturminnevern som del av det generelle miljøvernet. Dette bildet ble forsterket gjennom fremleggingen av Stortingsmelding nr. 68 (1980-1981) *Vern av norsk natur*, Stortingsmelding nr. 39 (1986-1987) *Om bygnings- og fornminnevernet* og Stortingsmelding nr. 40 (1986-1987) *Om friluftslivet*. Miljøområdet ble gjennom disse meldingene “for første gang (...) gitt en helhetlig, samfunnsmessig vurdering.” (NOU 2002:1:171).

Den miljøvernmessige orienteringen har fått visse konsekvenser. Michael Kahn (2001:9-10) har påpekt at kulturminneforvaltningens miljøpolitiske tilnærming er tuftet på ulike miljørettslige prinsipper. Innen miljøpolitikken danner slike prinsipper en overordnet ramme som også får betydning for kulturminneforvaltningen. Prinsippene kan også spille inn i enkeltsaker gjennom tolkninger av lovens regler eller i de tilfeller forvaltningen utøver fritt skjønn. To av disse prinsippene er bærekraftig utvikling (se for

⁵ Med unntak av Miljøverndepartementet har navnene og ansvarsområdene til de ulike departementene blitt endret flere ganger som følge av regjeringsskifter.

eksempel Brundtland et al. 1990) og tålegrenseprinsippet. Bærekraftig utvikling forstås som en som tilfredsstiller dagens mennesker uten at dette går på bekostning av fremtidige generasjoners mulighet til å dekke sine behov. Kulturminnene må dermed vernes slik at man både i dag og i fremtiden kan lære av de kunnskapene som kulturminnene bærer. Tålegrenseprinsippet er hentet fra økologien. Overført til kulturminnevernet forstås prinsippet i den retning at et representativt utvalg kulturminner ønskes sikret. Dette prinsippet anvendes først og fremst i relasjon til kulturminnelovens § 8 om tillatelse til inngrep i automatisk fredete kulturminner.

Lov av 9. juni 1978 (nr. 50) om kulturminner skiller seg på flere sentrale punkt fra den tidligere fornminneloven. Kulturminneloven samordner den tidligere *Lov av 3. desember 1920 (nr. 2) om bygningsfredning* og 1951-loven i en ny felles kulturminnelov (Simonsen 1981:7, Trøim 1999:107). Viktig er også de endringer som gjør at kulturminnene nå ikke blir forstått som enkeltobjekt som kan vernes hver for seg. I stedet sees de faste kulturminnene som del av en landskapsmessig sammenheng som det er viktig å beholde helheten i. Dette kommer klart til uttrykk i lovens kapittel VI. *Særskilte bestemmelser. § 21 Områdefredning* hvor det heter:

“Departementet kan frede et område rundt et fast fornminne, skipsfunn og kulturminne fra nyere tid som nevnt i § 15 så langt det er nødvendig for å *bevare virkningen av kulturminnet i landskapet eller i miljøet* eller for å beskytte vitenskapelige interesser som knytter seg til det.” (egen utheving)

Noen av paragrafene i kulturminneloven har blitt endret etter 1978. I 1978-versjonen av loven var ikke begrepet kulturmiljø tatt med, og kom inn i kulturminneloven ved lovendringen 3. juli 1992 nr. 96. Loven har også fått en ny formåls- og definisjonsparagraf. Dette styrker lovens profil mot bevaring av kulturminner i en landskapsmessig sammenheng. Av lovens § 2 fremgikk det etter 1992 at med kulturmiljø menes “områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng.” Olaug H. Nesheim (1999:12) har påpekt at det å tenke hele områder fremfor kulturmiljøer:

“(…) har fått særlig relevans gjennom at kulturminneinteressene i økende grad er blitt integrert i Miljøverndepartementets miljø- og ressursplanlegging, på lik linje med andre områdetyper som naturvernområder og friluftslivområder.”

Etter lovendring av 3. juli 1992 nr. 96 ble det gjennom § 20 gitt mulighet til å frede hele kulturmiljøer. Samtidig ble også strafferammen gjennom § 27

betydelig hevet. Begrepet fornminne ble dessuten erstattet med begrepet automatisk fredet kulturminne. Siste endring skjedde ved lov av 6. april 2001 nr. 12 som blant annet gjorde at bygninger eldre enn 1650 ble automatisk fredet. Det ble også innført endringer som medfører forenklet saksgang ved fredning av Statens bygninger (J. Holme 2001b:10).

Selv om kulturminnelovgivingen nå er samlet i en ny felles kulturminnelov, må kulturminneforvaltningen også forholde seg til andre lover. *Plan- og bygningslov av 14. juni 1985 (nr. 77)* får gjennomgående anvendelse for kulturminner og -miljøer som faller utenfor kulturminnelovens bestemmelser. Der kulturminner for eksempel frigis gjennom reguleringsplaner får Plan- og bygningsloven også direkte betydning for kulturminneloven. Kulturminneforvaltningen er med andre ord fagmyndighet etter kulturminneloven og planmyndighet etter Plan- og bygningsloven. Ethvert forvaltningsorgan må dessuten forholde seg til *Lov om behandlingsmåten i forvaltningssaker av 10. februar 1967 (nr. 50)*. Siden kulturminneloven er en særlov vil den likevel ha gjennomslagskraft i forhold til de øvrige lovene (Kahn 2001:5).

3.2.4. FORVALTNINGEN ETTER 1978

1990-tallet er preget av omfattende endringer innen forvaltningsapparatet. Arbeidet med omleggingen startet allerede i tiåret før. Av NOUen *Kulturminnevernet. Organisasjonsspørsmål innenfor kulturminnevernet i Norge* (1982:36:13-17) går det frem at utvalget ikke oppnådde enighet om hvordan kulturminnevernet i praksis skulle utøves gjennom landsdelsmuseer og fylker. Flertallet mente imidlertid at de statlige distriktsorganer for kulturminnevernet burde legges til landsdelsmuseene, og at det følgelig ikke skulle opprettes egne kulturvernstillinger på fylkes(manns)nivå. Et stort antall oppgaver skulle i stedet overføres til fylkeskommunene. Til å ta hånd om kulturminnene mente flertallet at det måtte opprettes en kulturminneadministrasjon i hvert fylke bestående av minst tre stillinger: Arkeolog, kunsthistoriker, etnolog/historiker og arkitekt/bygningsingeniør. Selv om oppgavene ble lagt til fylkeskommunalt nivå, var det en forutsetning at fagadministrasjonen kunne utføre sitt arbeid uten å bli detaljstyrt av politikere (NOU 1982:36:15).

Med delegasjonen av myndighet til fylkeskommunen fulgte det fra Staten bare midler til to stillinger i hver fylkeskommune (NOU 2002:1:107). Den 1. januar 1990 ble håndhevelsen av deler av kulturminneloven gitt til fylkeskommunene, mens frigivingsmyndigheten for landfaste kulturminner ble lagt til landsdelsmuseene. Riksantikvaren hadde som tidligere frigivingsmyndighet for kulturminner i middelalderbyenes undergunn. Omleggingen kom som en følge av Stortingsmelding nr. 39 (1986-1987) *Om bygnings- og fornminnevernet* som ble vedtatt 17. mars 1988. Re- og nyorganiseringen av kulturminnevernet i 1990 innebar at det samiske kulturminnevernet ble førstelinje i likhet med fylkeskommunene (*Fornminnevern og samisk kulturminnevern i samfunnsplanleggingen. Organisering og arbeidsoppgaver*:139). Fra 2001 ble all frigivingsmyndighet overdratt til Riksantikvaren (NOU 2002:1:189). Samme år ble det for øvrig også opprettet en egen avdeling for kulturminneforvaltning i Miljøverndepartementet (NOU 2002:1:19).

1. september 1994 ble Stiftelsen for naturforskning og kulturminneforskning (NINA-NIKU) etablert. Stiftelsen besto av utskilte enheter fra Riksantikvaren, blant annet knyttet til restaurering og konservering samt utgravningskontorene i middelalderbyene. NIKU overtok kun Riksantikvarens utøvende oppgaver. Siden NIKU ikke har noen forvaltningsmyndighet, har stiftelsen heller ikke frigivningsmyndighet. NIKU skal på oppdragsbasis drive forskning, undersøkelser, utredninger og rådgivning for forvaltningen og andre brukere. Ansvaret for gjennomføring av arkeologiske utgravninger i middelalderbyene Sarpsborg, Oslo, Hamar, Tønsberg, Skien, Stavanger, Bergen og Trondheim ble den 29. mai 2002 gitt til NIKU av Miljøverndepartementet. Stiftelsen har det samme ansvaret i tilknytning til kirker, klostre, kirkelige anlegg, borger og festninger fra middelalder (NOU 2002:1:190). Fra 1. januar 2003 ble for øvrig NINA-NIKU delt i to selvstendige forskningsinstitutter.

Omleggingen av kulturminneforvaltningen har ført med seg en politisering (Myklekust 1999:24). De tidligere fylkeskonservatorstillingene, som ble opprettet i alle fylkene i perioden 1962 til 1981 (Gaukstad & J. Holme 2001:140), og som blant annet tok seg av tilskuddene til museumsdrift og bygningsvern, var lagt til fylkesmannen. Etter omleggingen i 1990 ble

forvaltningen av kulturminneloven underlagt et folkevalgt hovedutvalg i fylkeskommunene.

3.2.5. FORVALTNINGEN AV SAMISKE KULTURMINNER

Gjennom 1978-loven ble samiske kulturminner eldre enn 100 år for første gang fredet (Stamsø Munch 1981:8). I fornminneloven av 1951 var det kun hjemlet fredning av noen få samiske kulturminner slik som offerplasser, fangstgroper og -gjerder. Kulturminneloven ble dermed “et vendepunkt for samisk kulturvern” (Storm 1981:16). Arbeidet med dokumentasjon, forskning og ivaretagelse av samiske kulturminner startet likevel før 1978. I Nord-Norge ble Samisk-etnografisk avdeling startet ved Tromsø museum i 1949. I avdelingens hovedforskningsplan fra 1952 inngikk undersøkelser av blant annet offerplasser, veidesamfunn, sjø- og markesamiske bosettinger (Storm 1981:17).

I NOUen *Kulturminnevernet. Organisasjonsspørsmål innenfor kulturminnevernet i Norge* (1982:36) ble flere av bærebjelkene i det kommende samiske kulturminnevernet skissert opp. For det første ble kulturminnene ansett for å ha “en spesiell funksjon som identitetskriterier for en folkegruppe med et særlig behov for slike.” (NOU 1982:36:55). For det andre ble det allerede her antydning at registreringer i samiske områder måtte følge en noen annen metodikk enn i norske:

“Saksbehandlingen vil oftest medføre befaringer over store områder og dertil omfattende intervjuundersøkelser, så lenge en på den måten kan utnytte den samiske befolkningens kjennskap til landskapet og det som forekommer der.” (NOU 1982:36:60)

Den 4. juli 1985 ga Miljøverndepartementet en arbeidsgruppe i mandat å utrede og fremme mer detaljerte forslag til hvordan det samiske kulturminnevernet skulle organiseres. Arbeidsgruppen avga utredningen *Fornminnevern og samisk kulturminnevern i samfunnsplanleggingen. Organisering og arbeidsoppgaver* i januar 1987. Utredningen bygde videre på NOUen *Kulturminnevernet. Organisasjonsspørsmål innenfor kulturminnevernet i Norge* (1982:36) og konkretiserte og videreførte sentrale konklusjoner derfra. Blant annet ble det fremholdt at det ville være en fordel om intervjuerne var samisktalende siden dette ville gi økte muligheter for informasjon om den

samiske tilpasningen (*Fornminnevern og samisk kulturminnevern i samfunnsplanleggingen. Organisering og arbeidsoppgaver*:13). Intervju har blitt en innarbeidet arbeidsmåte for den samiske forvaltningen. Da disse er unndratt offentligheten av personvern hensyn, vil de ikke bli behandlet her.

Særegenhetene ved det samiske kulturminnevernet skissert i NOU 1982:36 er beholdt til dags dato. Audhild Schanche (1995:39) har trukket frem tre faktorer som skiller det norske fra det samiske forvaltningsapparatet:

“Der det norske kulturminnevernet vektlegger monumentalitet, vektlegger det samiske naturnærhet, der det norske vektlegger høy alder vektlegger det samiske erfaringsnærhet, og der det norske vektlegger sosial status vektlegger det samiske religiøs betydning.”

Bakgrunnen for denne forskjellen ligger i den samiske landskapsforståelsen. Mellom reindrift og små sjøsamiske kombinasjonsbruk er forskjellene i levevis store. Til tross for variasjonene, mener A. Schanche (1995) å se visse fellestrekk. For A. Schanche (1995:38) kan “likheter i samiske landskaps- og stedsnavntradisjoner, i overførte kunnskaper om landskapets mening, i fortellertradisjoner knyttet til terrengformasjoner, og i måter å forholde seg til forfedrenes/formødrenes landskapsbruk” være fellesnevne. Det samiske landskapet har dermed flere dimensjoner, knyttet til historie, næringstilpasninger, myter og religion (se for eksempel Gaski 2000, Jernsletten 2000, A. Schanche 1995).

I kulturminnelovens § 2 heter det at: “Med kulturminner menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg *historiske hendelser, tro eller tradisjon til.*” (egen utheving). Det er viktig å påpeke at det ikke er hendelsene, troen eller tradisjonen i seg selv som er et kulturminne, men *stedet* disse er knyttet til. Den samiske landskapsforståelsen og lovens åpning for at meningsbærende steder også er kulturminner, har gitt forvaltningsapparatet redskaper til å ivareta det særegne ved landskapsforståelsen.

Begrepet identitet blir benyttet i kulturminnelovens formålsparagraf, § 1: “Kulturminner og kulturmiljøer med deres egenart og variasjon skal vernes både som del av vår kulturarv og *identitet* og som ledd i en helhetlig miljø- og ressursforvaltning.” (egen utheving). Det norske forvaltningsapparatet har i mindre utstrekning enn det samiske inkorporert identitet som en faktor for

begrunnelse av vern. Tradisjonsstoffet har derfor i større grad blitt en integrert del av forvaltningen på samisk side. I *Samisk kulturminneplan 1998-2001* (:3) heter det:

“Det samiske kulturminnevernet er en måte å forholde seg til landskapssporene på: en måte som muliggjør at samiske lokalsamfunn får anledning til å se sine områder i lys av lange tidslinjer; en måte som verdsetter de tradisjoner og den betydning man lokalt tilskriver sporene like mye som den vitenskapelige “korrekte” kunnskapen.”

Det samiske kulturminnevernets hovedmålsetting er å: “Verne samiske kulturminner og kulturmiljøer på en måte som bidrar til å styrke og videreføre samisk kultur.” (*Samisk kulturminneplan 1998-2001*:6). I det å styrke og videreføre samisk kultur blir virkemidler som ulike støtteordninger og stimulering til å arbeide lokalt med samiske kulturminner og -miljøer viktig (*Samisk kulturminneplan 1998-2001*:8). Sametinget har derfor bidratt økonomisk til flere lokalt anlagte kulturminnetilrettelegginger i Nord-Norge (se kapittel 4.8.2., 5.9.4.).

Flere faktorer bidro også til at et eget samisk forvaltningsorgan for kulturminner ble opprettet. I kjølvannet av stridighetene etter Stortingets vedtak om å bygge ut Alta-Guovdageaidnu/Kautokeino-vassdraget i november 1978, ble et Sameretteutvalg og Samekulturutvalg nedsatt. Samerettsutvalgets første utredning, NOUen *Om samenes rettsstilling* (1984:18), la grunnlaget for Stortingets vedtak i 1987 av en egen samelov. Som en følge av dette ble Sametinget opprettet og åpnet 9. oktober 1989.

Et Samisk kulturminneråd ble opprettet i 1986 og tilsvarte Statens kulturminneråd, som første gang ble utnevnt i 1979. Rådet skulle blant annet være et rådgivende og samordnede organ (Gaukstad & J. Holme 2001:144). Samisk kulturminneråd besto av representanter fra Norske Reindriftssamers Landsforbund, Samenes Landsforbund, Norske Samers Riksforbund, Samien Sitje (Snåsa), Samisk-etnografisk avdeling ved Tromsø museum, Nordisk Samisk Institutt (Guovdageaidnu/Kautokeino) og De samiske samlinger (Karášjohka/Karasjok). Sekretariatsfunksjonen ble lagt til Tromsø museums Samisk-etnografiske avdeling. Derfra ble lovverket forvaltet så og si sammenhengende inntil det nye forvaltningsorganet Samisk kulturminneråd ble opprettet.

Det nye forvaltningsorganet ble opprettet i 1994, og må ikke forveksles med det rådgivende og samordnende organet med samme navn. Forvaltningsorganet var formelt sett et underliggende råd av Sametinget (*Fornminnevern og samisk kulturminnevern i samfunnsplanleggingen. Organisering og arbeidsoppgaver*:28, 181-192). Den samiske kulturminneforvaltningen ble fra 1. januar 2001 omorganisert og forvaltningsmyndigheten ble da lagt direkte under Sametinget. I den forbindelse skiftet Samisk kulturminneråd navn til Sametingets miljø- og kulturvernadeling (NOU 2002:1:19, 188).

3.2.6. LOVERKET, SAMFUNNET OG ARKEOLOGIEN

Lovene har med andre ord gått gjennom en gradvis utvikling, fra å være gjenstandsfokusert til å se kulturminnene i en større miljømessig helhet. Samtidig har forståelsen av hva som er et kulturminne blitt utvidet til også å inkludere tradisjon og tro knyttet til steder. Det er flere årsaker til denne utviklingen. Lovverket er på den ene siden et resultat av samfunnets behov og ønsker, for eksempel for å forhindre utførsel av gjenstander (se kapittel 3.2.). I henhold til kapittel 3.2.2. og 3.2.3. ble problemer tilknyttet lovverket avdekket gjennom forvaltningspraksisen og arkeologimiljøet ble en pådriver for revisjoner.

Den stadig sterkere vektleggingen av kulturmiljøer fremfor gjenstander må også sees på bakgrunn av den generelle utviklingen som har satt etnisitet og landskapets immaterielle sider sterkere i fokus. Dette kan ha styrket aksepten for den samiske forvaltningens kobling mot landskapsforståelse. Landskapssynet kan også karakteriseres som en form for lokal kunnskap. At lokal kunnskap kunne bli en del av den arkeologiske diskursen, henger også sammen med gjennomslaget for den post-prosessuelle teorien jmfør kapittel 1.2. Den teoretiske vendingen kan likevel ikke alene forklare hvordan og hvorfor den samiske forvaltningen fikk den form den fikk all den tid NOUen *Kulturminnevernet. Organisasjonsspørsmål innenfor kulturminnevernet i Norge* (1982:36) ble avlevert i 1982, samtidig med publiseringen av Ian Hodders (1982a, 1982b, 1982c) bøker. Vel så viktig har trolig den kulturelle reisingen i Nord-Norge vært (se også kapittel 2.3.4., 3.6.3., 3.6.7., 4.4, 4.8.1.). Kampen mot utbyggingen av Alta-Guovdageaidnu/Kautokeino-vassdraget ble

en symbolsk kamp mot overmakten, og kan forstås innenfor de samme rammene. På samme måte som det ble en aksept for at Nord-Norge hadde en egen historie, kunne også samisk etnisitet betraktes som noe særegent og verdifullt.

Lovverkets rammer og forvaltningens utforming kan i stor grad sees på som forhold som har blitt skapt og endret innenfor rammene av det offentlige. Disse overlokale rammene legger visse premisser for hvordan relasjonen mellom eksperter og lokalbefolkning har fremstått. For å avdekke hvordan dette forholdet har utviklet seg i praksis, må arkivmaterialet presenteres.

3.3. ARKIVMATERIALET

Tilstanden til arkiv tilknyttet kulturminnevern er langt fra tilfredsstillende i Norge. Trøim (1999:18) registrerte at dokumenter syntes å være tilfeldig bevart i forbindelse med sin analyse av fornminnevernet i perioden 1905 til 1978. Dette kan føre til at kilder som er sentrale for arbeidet kan unnsnippe forskernes oppmerksomhet.

For å få et innblikk i hvordan lovverket har blitt håndhevet og hvordan lokalbefolkningen i Nord-Troms og Lofoten har forholdt seg til forvaltningen, har en arkivgjennomgang ved Tromsø museums arkeologiske avdeling, Troms fylkeskommunes kulturetat og Nordland fylkeskommunes kulturavdeling blitt gjennomført. Også Sametingets miljø- og kulturvern-avdelings arkiv for Nordre Nordland og Troms har vært gjenstand for undersøkelser. I den forbindelse har nær tre tusen dokumenter fra perioden 1886 til 2001 blitt gjennomgått.

Materialet faller inn i fem hovedkategorier. Første kategori består av interne saker. Med dette menes saker mellom faginstanser. Dokumentene består for eksempel av korrespondanse mellom arkeologer for å klargjøre hva ulike gjenstander er eller rapporter fra Rettsmedisinsk institutt om kjønns- og aldersbestemmelse av skjeletter. De interne sakene kan gi innsikt i noe av det som skjedde innad i forvaltningen.

Den andre kategorien er knyttet til planarbeid på ulike nivå. I praksis betyr dette arkivmateriale som er kommet til gjennom arbeid med fylkes-, kommune/general-, regulerings- og bebyggelsesplaner samt fradelingssaker.

Også saker knyttet til befaringer i forbindelse med Økonomisk kartverk har blitt sortert under denne kategorien.

Den tredje kategorien består av innsendte forespørsler, opplysninger eller funn fra lokalbefolkning til angjeldende myndighet. Denne typen saker kan dermed avdekke konsekvenser av lovverket og forvaltningen for folk i distriktene.

Lokalbefolkningen har i de fleste tilfeller sendt inn gjenstander og opplysninger på eget initiativ, jamfør kategori tre. Andre ganger har forvaltningen på ulike vis fått opplysninger om at personer besitter funn som etter lovverket skal leveres inn til Staten. Dette har ført til at materialet er krevd utlevert, og denne typen saker utgjør den fjerde kategorien.

Saker hvor kulturminner kommer i konflikt med utbygging, er truet eller har blitt ødelagt utgjør den siste kategorien. Det er imidlertid få saker av dette slaget. Det betyr ikke at det er et lite antall kulturminner som har gått tapt. Eksempelvis nevnes det i *Tromsø Tiende* av 23. september 1849 at det var 40 gravhauger på Buksnes prestegård på Vestvågøy. I 1884 registrerte Nicolaissen 10-12 hauger samme sted, mens tallet var gått ned til åtte ved befarings i tilknytning til Økonomisk kartverk (O. S. Johansen 1979c:4). Siden 1905-loven ikke har tilbakevirkende kraft, medførte ikke ødeleggelsen av gravene reaksjoner eller anmeldelse. I Buksnes må graver også ha blitt fjernet i årene frem mot registreringen på 1970-tallet. Heller ikke dette har det vært noen reaksjon på. Selv om det ikke finnes noe *arkivmateriale* som dokumenterer skadeverket, har gravhaugene like fullt blitt borte.

Til alle kategoriene er det heftet kildemessige problem. Brev og annet skriftlig materiale kan ha gått tapt, enten ved feil- eller manglende arkivering. I flere tilfeller ble for eksempel *kopier* av saker fra Tromsø museum funnet i andre arkiv, mens det ikke har vært mulig å finne originalen i det topografiske arkivet ved museet. Flere av dokumentene ved Tromsø museum består av svarbrev til personer som har sendt inn løsfunn eller opplysninger, men henvendelsen som ble rettet *til* museet er ikke arkivert. Dette viser at arkivmateriale går tapt. Antallet saker som regnes opp i påfølgende gjennomgang må derfor ikke oppfattes som eksakte. For å understreke dette gis noe vidt formulerte anslag, eksempelvis et tretti- eller førtitalls.

Antall saker nevnes like fullt da det er ønskelig å avdekke tendenser. Det går imidlertid ikke an å foreta direkte sammenlikninger. Om det foreligger flere anmeldelser av lovbrudd i Lofoten trenger ikke det bety at lokale utbyggerne der er så mye verre enn i Nord-Troms. Kommunenes størrelser samt utbyggingstakt og næringsveier har innvirking på situasjonen. De ulike forvaltningsorganene vil også kunne vektlegge arbeidet sitt på forskjellige måter. Til tross for disse forbehold er det likevel mulig å spore noen generelle trekk.

3.4. NORD-TROMS OG LOFOTEN FREM TIL 1905

Ikke overraskende er det få arkivsaker fra Nord-Troms kommunene for perioden 1886 til 1904. I 1886 fant Simon Pedersen et hengesmykke av sølv under pløying på Flatvold (gnr. 72) i Lyngen kommune (se også kapittel 2.2.2. om Flatvollfunnet). Funnet ble så solgt til et selskap som forærte smykket som gave til Tromsø museum. Selskapet besto av Anna, Anton og Petter Giæver, sorenskriver Heidenwick, sakfører Figenschou, formester Solem, distriktslege Parelius, Johannes Oxaas, E. Hoel, Rasmus Figenschou og sakfører E. Moursund, alle fremtredende personer i Nord-Troms (Larssen 1976:28-30, TMU Top. Ark./Lyngen/Gnr. 39-83/Gnr. 72). Giæverfamilien er en gjenganger i arkivmaterialet (se også kapittel 3.5., 3.6.1., 3.7.2. om Giæverfamilien). I 1900 sendte de inn nok et løsfunn, denne gangen fra Havnnes (gnr. 80) i Nordreisa kommune (TMU Top. Ark./Nordreisa/Gnr. 80-81/Gnr. 80).

I 1897 ble det sendt et brev til museet om at det var funnet en mulig gravhaug på Maursund (gnr. 51) i Skjervøy kommune. Av brevet fremgår det at avsenderen planla å grave ut haugen. Han ba nemlig om at noen fra museet måtte være til stede under arbeidet. Avsender rapporterte også om at: "Blandt de her om someren boende fjeldfinner går det sagn, at en (?) fin ligger begravet der. Vil De være så venlig at sende mig en "Lappisk lærebog". Noen assistanse fra museet kom nok ikke, for brevskriveren meldte senere samme år at haugen trolig bare var en naturdannelse (TMU Top. Ark./Skjervøy/Gnr. 3-51/Gnr. 51).

Også fra Lofotkommunene Vågan og Vestvågøy er det bevart få dokumenter fra perioden 1886 til 1904. I 1886 ble det sendt inn et løsfunn fra

Toften i Vågan kommune (TMU Top. Ark./Vågan/Vågan diverse). Året etter kom nok et gjenstandsfunn inn til museet, denne gangen fra Skjerpen (gnr. 69) i Vestvågøy kommune. Innsenderen påpekte at han ikke skulle ha noen penger for funnet, men fikk tydeligvis blod på tann. Han ba nemlig senere om opplysninger om fra hvilke type hauger det var størst sjanse for å gjøre funn og hvor dypt man måtte grave (TMU Top. Ark./Vestvågøy/Gnr. 69-84/Gnr. 69).

I 1894 ga Nicolaissen en innberetning om at det nord for gården Borgvær (gnr. 104) fantes en slette som ble kalt "Thingvolden". I følge sagnet var dette et tingsted (TMU Top. Ark./Vestvågøy/Gnr. 94-116/Gnr. 104).

De tre siste brevene har alle øvrighetspersoner som avsendere. F. W. Wulff sendte i 1889 inn fire perler som trolig stammet fra en gravhaug som hadde blitt gjennomskåret av veien ved Myklevik (gnr. 50) på Vestvågøy (TMU Top. Ark./Vestvågøy/Gnr. 40-50/Gnr 50). I 1896 ga sogneprest O. G. Arctander myntkaret fra Buksnes gamle kirke (gnr. 16) som gave til Tromsø museum (TMU Top. Ark./Vestvågøy/Gnr. 13-17/Gnr. 16). Året før, i 1895, henvendte sogneprest Arctander seg også til Tromsø museum. Presten opplyste om at det under graving hadde dukket opp en metallfigur. Presten lurte på om museet var interessert i gjenstanden og om det var mulig å få noen betaling for denne. Presten ba ikke om penger til seg selv, men til finneren, som var en fattig mann (TMU Top. Ark./Vestvågøy/Gnr. 13-17/Gnr. 16).

3.4.1. TENDENSER PERIODEN FREM TIL 1905

Det er selvsagt vanskelig å trekke noen vidtrekkende konklusjoner av et så sparsomt materiale. Det er likevel påfallende at det er det øverste sjiktet i lokalsamfunnet, bestående av embetsmenn og væreiere, som kontaktet Tromsø museum. For hengesmykket fra Lyngen skulle innsenderne ikke ha betalt, og undertegnet brevet med sine titler. På den måten virker det som det var en slags gjensidighet mellom innsenderne og fagpersonalet ved Tromsø museum. Sognepresten på Vestvågøy tok på vegne av et av sine fattige sognebarn kontakt med museet. Hvem som helst har altså ikke kunnet eller villet gjøre slike forespørsler. På den måten får man et lite glimt av forholdet mellom høy og lav i samfunnet.

Atctanders henvendelse i 1895 var motivert ut av ønske om funngodtgjørelse. Praksisen med funngodtgjørelse ble på denne tiden oppfattet som problematisk av museet. I årsberetningen for Tromsø museum fra 1891 står det skrevet:

“Ofte forlanges der nu Betaling for Gjenstande, der kun har lidet antikvarisk Værd. Aarsagen hertil er de reisende “Opkjøbere”, som heller ikke disse fjerne Egne forskaanes for, og som altfor ofte til stor Skade for Oldtidsvidenskaben samler Antikviteter, som atter afhændes paa Steder og til Personer, der ikke i nogen Henseende kan eller vil bidrage til at udvide Kjendskabet til Oldtidens Liv og Kultur.” (*Tromsø museums aarsberetning for 1891:6*)

I 1892 ble det også gitt uttrykk for at systemet med funngodtgjørelse ikke fungerte optimalt. I de første årene etter at museet hadde begynt sin virksomhet, ble de fleste funn sendt inn som gave. Senere ble det tildels forlangt høy betaling for løsfunn. Igjen ble forklaringen på forholdet oppkjøpernes virksomhet, som med sin spekulasjon i gjenstandenes verdi hadde drevet prisene oppover. Kjøpssummen var blitt så stor at museet ikke bestandig så seg i stand til å gå til innkjøp av funn (*Tromsø museums aarsberetning for 1892:8*). I henhold til arkivmaterialet fra tiden før 1905 ser det derfor ut til at gjenstander sto sentralt, også i perioden forut for den første fredningsloven.

Jamfør kapittel 3.2. var en av motivasjonene til å få i stand en fredningslov å forhindre at hvem som helst foretok utgravninger. Det er ikke mulig å si noe om hvor omfattende dette problemet har vært her, men det er dokumentert at dette skjedde på Maursund og muligens også på Skjerpen.

3.5. NORD-TROMS OG LOFOTEN 1905-1950

For perioden fra den første fredningsloven var vedtatt og frem til fornminneloven av 1951 trådte i kraft, domineres sakene fra Nord-Troms av innsendte forespørsler, opplysninger eller funn fra lokalbefolkning til Tromsø museum.

For perioden frem til okkupasjonen av Norge i 1940, er det arkivert et trettitalls saker av tredje kategori. 16 av disse henvendelsene ble gjort av personer som bare kan gjenfinnes en gang i materialet og hvor yrke heller ikke blir opplyst i korrespondansen. I to tilfeller oppgis yrket til gårdbruker. Væreierfamilien Giæver sendte inn funn eller opplysninger fire ganger. Flest

saker kan knyttes til lærer Henrik Reiersen, som seks ganger tok kontakt med museet (se også kapittel 3.6.1., 3.6.2. om Reiersenfamilien). H. Reiersen leverte blant annet inn et skjelett fra Skjervøy. Gjessing videresendte beinene til Kristian E. Schreiner ved Universitetets Anatomiske institutt, som kort konkluderte: "Det er av en lappisk kvinne." (TMU Top. Ark./Skjervøy/Skjervøy diverse). To andre lærere, Olav Larsen og Alf M. Sager, leverte inn funn fra henholdsvis Meiland (gnr. 46) i Kvæningen og Oksfjordhamn (gnr. 54) i Nordreisa kommune. Som øvrighetsperson, og også som førstelinje i kulturminnevernet i distriktet, sendte lensmann Hans H. Dreyer inn skiferspisser ved to anledninger i 1908. Funnene stammet fra Skjervøy prestegård (gnr. 69) i Skjervøy kommune.

Som en følge av alle innsendte gjenstandsfunn, finnes det i arkivet også en rekke brev hvor museet fastsetter funngodtgjørelse. Gårdbruker Peder Mikkelsen sendte i 1928 inn en skiferspiss til museet som ble godtgjort med 3,- (TMU Top. Ark./Skjervøy/Gnr. 3-51/Gnr. 48). Funngodtgjørelsen har nok vært en motivasjon for å sende inn funn, til tider med såre undertoner. Slik står det skrevet i et brev til museet i 1938, der ønsket om funngodtgjørelse begrunnes slik: "Jeg er en fattig liten gårdbruker med bare småbarn i familien" (TMU Top. Ark./Kåfjord/Gnr. 29-36/Gnr. 36).

Det er ikke tvil om at det er gjenstandene som er i fokus for forvaltningen på dette tidspunktet. Museet gjorde tre ganger krav på gjenstandsfunn som Statens eiendom. Museet ble gjort oppmerksom på løsfunnene gjennom avisnotiser. Det kan kanskje synes merkelig at avisoppslag i så mange tilfeller utløste krav om utlevering. Årsaken kan være at flere av tillitsmennene arbeidet i sentrale stillinger i ulike aviser i landsdelen (*Tromsø museums årsberetning for året 1938-39:9*).

Et eksempel på saksgang av denne typen er avisnotisen som utløste krav om utlevering av et funn gjort på Rotsundelv (gnr. 72) i Nordreisa. Gjennom avisa *Tromsø* nr. 215/1928 ble Gjessing klar over at veioppsynsmann Lileng oppbevarte en spydspiss av stein. Med henvisning til 1905-loven krevde Gjessing denne utlevert, noe som også ble gjort (TMU Top. Ark./Nordreisa/Gnr. 54-73/Gnr. 72).

I krigsårene var det lite aktivitet i Nord-Troms. Harald Egenæs Lund (se også kapittel 2.2.2., 3.6.4., 3.6.5. om Egenæs Lund) hadde base i Stavanger,

men skjøttet Tromsø museums virksomhet. Han forsøkte tydeligvis å gjøre en innsats for kulturminnene i landsdelen. I butikken på Skorpa (gnr. 41) i Kvænangen var det, etter henstilling fra Tromsø museum, hengt opp et oppslag i 1942 med oppfordring om at folk måtte melde inn funn av oldsaker. Som en følge av dette ble det sendt inn et kranium som viste seg å stamme fra en 200 år gammel kirkegård (TMU Top. Ark./Kvænangen/Gnr. 41-46/Gnr. 41).

Lærer H. Reiersen fortsatte å ha kontakt med museet. I 1943 sendte han inn opplysning om funn av menneskebein i Sandvågen (gnr. 53) på Skjervøy. Egenæs Lund besvarte brevet, men påpekte at han hadde vanskelige arbeidsforhold:

“Da Tromsø museum er evakuert og det er vanskelig med større arbeidsplass i byen, har jeg i inneværende år hittil hatt permisjon til å fortsette skriftlige arbeider her sydpå. Jeg håper imidlertid at forholdene kan endre seg noe til neste sommer.” (TMU Top. Ark./Skjervøy/Gnr. 3-51/Gnr. 49)

I et brev til tillitsmann K. Siljevåld 17. april 1945 går det frem at Egenæs Lund hadde fått opplysninger om at en tysker har fått kjøpt en jernøks. Øksa kunne trolig dateres til vikingtid og hadde blitt funnet på Kvennes (gnr. 4) i Nordreisa. Egenæs Lund var opprørt over dette. Han skrev:

“Tyskeren som kjøpte øksa har ikke annet enn tilfeldig interesse av øksa, mens den for Tromsø Museum ville ha vært et viktig funn til belysning av stedets og hele landsdelens eldre historie.”

Og videre:

“Vi må nemlig verne om vår landsdel og ta oss de forpliktelser som det innebærer, som kulturnasjon har vi plikt til å verne om våre forfedres fortidsminner enten dette kan være en kirke eller et gravfunn el. lignn..” (TMU Top. Ark./Nordreisa/Gnr. 1, 4, 9, 30, 47/Gnr. 4)

At Norge måtte oppfattes som en kulturnasjon, fremhevet Egenæs Lund også i andre sammenhenger. Egenæs Lund (1953) hadde i forbindelse med sine arbeid med tunanlegg registrert at flere sto i fare for å bli ødelagt. Egenæs Lund (1953:79-80) argumenterte for vern av anleggene på denne måten:

“Vi kan ikke som kulturnasjon la dette overmåte verdifulle kulturhistoriske materiale spolere alene på grunn av manglende økonomiske ressurser til selve registreringene og de mest presserende utgravningene.”

Ni år senere gjentas oppfordringen om å ta vare på tunanleggene:

“(…) ingen bevilgning eller søknad om bevilgninger [må] avslåes. Det vil ikke være en kulturnasjon verdig. Det vil ikke kunne unnskyldes det norske folk at det her forspiller sine soleklare plikter og muligheter som kulturnasjon. Dette må ikke skje.” (Egenæs Lund 1964:320)

Egenæs Lund jobbet for øvrig ved Tromsø museum frem til krigens slutt. I årene som fulgte var han ansatt som ambulerende stipendiat, og hans arbeidskraft ble delt mellom Tromsø og Trondheim (*Tromsø museum råd. Beretning for 1951/52:22*). Denne ordningen opphørte i 1953-1954, og Egenæs Lund ble da fast tilknyttet museet i Trondheim. Egenæs Lund fortsatte imidlertid de undersøkelsene han allerede hadde igangsatt i landsdelen (*Tromsø museums årsberetning for året 1953-54:20*).

Etter krigen og frem til 1950 tar antallet dokumenter seg igjen opp, og også nå var det innsendinger av gjenstander og opplysninger som dominerer. 12 av et tjuetalls saker var av denne kategorien. Tillitsmennene Siljevåld og hans avløser, telegrafbestyrer Johan Utheim, kontaktet museet en rekke ganger med løsfunn og opplysningen om faste kulturminner. Lensmann P. M. Carlsen sendte for øvrig inn en skiferpil funnet ved Rajahjok (Rajajoki) i Nordreisa i 1948 (TMU Top. Ark./Nordreisa/Nordreisa diverse).

Figur 3.1. Sølvskatten fra Eidet (Storli 1997:31).

I 1949 kom sølvskatten fra Eidet (gnr. 83) (se figur 3.1.) i Nordreisa kommune for dagen i forbindelse med steinbrytning. Finneren Osvold Hansen sendte 25. februar 1949 brev til avisa *Nordlys* der han ba om at det måtte tas inn en notis om oppdagelsen. Tromsø museum fikk da kjennskap til saken, og ba

om at funnet ble utlevert til Staten. Hansen krevde funngodtgjørelse, som senere ble fastsatt til hele 275,- (TMU Top. Ark./Nordreisa/Gnr. 82-86/Gnr. 83).

Mellom fagpersoner på ulike steder i landet og Tromsø museum er noe korrespondanse arkivert. Førstekonservator Marstrander ba i 1950 om opplysninger om sølvsmykker fra vikingtid (TMU Top. Ark./Lyngen/Gnr. 39-

83/Gnr. 72). Tre år tidligere, i 1947, hadde Schreiner mottatt nok et skjelett fra Skjervøy kommune. Denne gangen konstaterte han: "Det er utvilsomt av en lapp." (TMU Top. Ark./Skjervøy/Gnr. 3-51/Gnr. 49).

Fra Lofotkommunene Vågan og Vestvågøy stammer det i overkant av 30 saker fra perioden 1905 til 1950. Som for Nord-Troms dominerer også her innsendte opplysninger eller løsfunn i arkivmaterialet til Tromsø museum. Til sammen kan 24 saker knyttes til denne kategorien. Noen av disse henvendelsene var rettet av kommunelege Andreassen, lensmannen i Buksnes og Hol samt medisinstudent Martinus Eggvin (TMU Top. Ark./Vestvågøy/Gnr. 85-93/Gnr. 86). Resten av innsenderne har ikke oppgitt tittel, og det er derfor ikke mulig å fastslå hva de livnærte seg av.

Ikke alle i Lofoten ville gi fra seg sine funn frivillig. Tre ganger krevde museet gjenstander utlevert. Avisene fra Lofoten ble gjennomgått av museets folk, for etter en notis i *Lofotposten* i 1937 krevde Gjessing at et løsfunn måtte sendes inn til museet i henhold til lov av 1905 (TMU Top. Ark./Vestvågøy/Gnr. 23-39/Gnr. 29). To år senere gjentok det hele seg. Etter en notis i *Lofotposten* 23. januar 1939 om funn av en spydspiss, krevde Gjessing også denne utlevert. Finneren hadde imidlertid ikke lyst til å gi fra seg funnet. Det later til at finneren hadde større tiltro til tillitsmann Havnø. Finneren skrev den 20. februar 1939 til museet: "Det omtalte spyd skal dere få, men da går jeg ut fra at her E. Havnå kommer her til i vinter, vil jeg først ha en liten komferanse med ham, før jeg sender det." (TMU Top. Ark./Vestvågøy/Gnr. 13-17/Gnr. 16). Havnø var med andre ord aktiv på denne tiden i Lofoten. Fra 1929 til 1937 sendte han inn både innberetninger og kasser med funn som han har kjøpt opp (TMU Top. Ark./Vestvågøy/Gnr. 85-93/Gnr. 86 og TMU Top. Ark./Vestvågøy/23-39/Gnr. 29).

I kategorien intern korrespondanse mellom fagpersoner finnes kun noen få saker. Disse gir imidlertid et interessant innblikk i arbeidet til de første fagpersonene i landsdelen. I 1909 sendte Karl Rygh ved Vitenskabselskapets Oldsagsamling, Trondhjems museum et brev til Nicolaissen. K. Rygh hadde mottatt noen gjenstander fra en antikvitetssoppkjøper, deriblant en skiferpilspiss fra Valberg på Vestvågøy. K. Rygh ville ikke konkurrere med samlingen i nord, og ønsket derfor å overdra disse mot betaling til Tromsø museum. Senere samme år kom et nytt brev fra

K. Rygh. Nicolaissen hadde tydeligvis latt ham beholde gjenstanden. K. Rygh hadde ikke god samvittighet for dette da han ikke ville at de fastsatte grensene mellom museene måtte overskrides. K. Rygh ga også uttrykk for at forholdene til oppkjøpere var mer innviklet hos ham enn i nord (TMU Top. Ark./Vestvågøy/Gnr. 118-141/Gnr. 133). Dette viser at funngodtgjørelsen, som i den foregående perioden, til tider ble ansett som en problematisk ordning.

I 1921 gikk det et brev fra Theodor Petersen ved Trondhjems museum til Nicolaissen i Tromsø. T. Petersen takket blant annet for opplysninger om en meisel fra Skjerpen (gnr. 69) på Vestvågøy. Av brevet får man også inntrykk av det nære forholdet som må ha eksistert mellom de få fagpersonene i landet. T. Petersen startet brevet med "Kjære hr. Nicolaissen!" og avsluttet med "Med ønsket om et godt utbytte av sommerens undersøkelse. Deres forbundne Th. Petersen." (TMU Top. Ark./Vestvågøy/Gnr. 69-84/Gnr. 69).

Den samme nærheten anes også i korrespondansen mellom Anathon Bjørn ved Universitetets Oldsaksamling og Gjessing i 1938. Gjessing skriver:

"Kjære Anathon. Jeg sitter og snur og vender på kobber(?)pilen fra Skotnes, Buksnes, Lofoten og vil så nødig ha den til vikingtid e.l. (...) Om du skulde dumpe borti noen en gang, vilde det være hyggelig om de kom mig i hu. Håper de ellers har det bra. Jeg hører så litet til og fra dig. Hjertelige hilsner, din hengivne."
(TMU Top. Ark./Vestvågøy/Gnr. 13-17/Gnr. 17)

Bjørn kunne imidlertid ikke si noe om gjenstanden. Gjessing tok derfor kontakt med direktør dr. Ernst Sprockhoff ved Archäologisches Institut der Deutschen Reich i Frankfurt for om han kunne gi opplysninger om bronsefunnet fra Skotnes. Det er tydelig at Gjessing også har nær kjennskap til Sprockhoff. Sommeren 1937 hadde Gjessing foretatt en lengre studiereise til Tyskland, Ungarn, Polen, Latvia, Estland, Finland og Sverige (*Tromsø museums årsberetning for året 1937-38*:11). Gjessing kan da ha møtt Sprockhoff, for Gjessing avslutter sitt brev med: "Mit den besten Grüssen an Sie und Ihre verehrten Frau Gemahlin von meiner Frau und mir" (TMU Top. Ark./Vestvågøy/Gnr. 13-17/Gnr. 17). I sitt svarbrev av 22. april 1939 gir Sprockhoff opplysninger om funnet, og avslutter brevet:

"Es hat mich sehr gefreut von Ihnen wieder einmal etwas zu hören und ich wünsche Ihrer Arbeit recht guten Erfolg. Ihre Grüsse erwidern meine frau und ich herzlich, im nächsten jahr werden wie uns in Budapest whol wiedersehen, wenn Sie dannnicht gar in Frankfurt Station machen. Mit besten Grüssen auch zu Hause."
(TMU Top. Ark./Vestvågøy/Gnr. 13-17/Gnr. 17)

Fem måneder senere marsjerte tyske tropper inn i Polen og andre verdenskrig brøt ut. Den samme Sprockhoff var for øvrig Oberstleutnant i artilleriet i den tyske hæren. Han var nært knyttet til museet i Stavanger og foretok flere utgravninger i Norge under krigen. I 1945 ble hans Norgeshistorie "...und zeugen von einem stolzen Geschlecht" gitt ut.

Også i arkivmaterialet fra Lofoten finnes spor etter Egenæs Lunds virke under krigen. I 1942 ble det sendt inn noe som finneren betraktet som et mulig gullfunn fra Olsnes i Vågan kommune. Egenæs Lund konstaterte at det var en fragmentarisk messingdel, og returnerer det til avsenderen (TMU Top. Ark./Vågan/Vågan diverse).

I årene etter krigen og frem til og med 1950 tok antallet saker seg igjen opp. Lite skiller seg likevel fra tiden før krigen. Fem ganger ble det sendt inn løsfunn eller gitt rapport om faste fornminner til museet. Egenæs Lund ved Trondhjems museum ga også en beskrivelse av stornaustet på Holsnes (gnr. 68) (TMU Top. Ark./Vestvågøy/Gnr. 68/Gnr. 68).

I 1950 rapporterte Borge lensmannskontor om at det var gjort funn av et skjelett, perler og kam under graving av en hustomt på Unstad (gnr. 85) på Vestvågøy. Sjøvold undersøkte senere samme år graven. Innberetningen fra lensmannen var tydeligvis ikke bare motivert av fornminneloven. Han hadde et personlig engasjement og var interessert i forhistorien. Inge Klepstad skrev i et brev datert 11. september 1950:

"Jeg er interessert i den slags og tør derfor plage Dem om De vil være av den velvilje og gi meg en liten skriftlig orientering om de ting som er funnet henholdsvis på Kvalnes og Unstad. Såsom hva de består av - hva tid de er fra o.l. Ber Dem unskyldt henvendelsen."
(TMU Top. Ark./Vestvågøy/Gnr. 85-93/Gnr. 85)

Sjøvold besvarte brevet med at funnene var fra merovingertid og opplyste også om at skjelettet fra Unstad (gnr. 85) var oversendt Anatomisk institutt. Interessen for fortiden må tydeligvis ha holdt seg hos Klepstad, for fire år senere utnevnes han til museets tillitsmann (*Troms museums årsberetning for året 1954-55:25*).

3.5.1. TENDENSER 1905-1950

Materialet fra denne perioden er fortsatt magert, men situasjonene er likevel langt bedre enn for tiden før 1905. Til tross for det, må man være forsiktig med å trekke for vidtrekkende konklusjoner. På noen områder synes det likevel å være substans nok til å kunne tegne noen generelle tendenser.

I henhold til kapittel 3.2.1. var 1905-loven først og fremst en artefaktlov og dette bekreftes også av gjennomgangen av arkivmaterialet. De aller fleste sakene er knyttet til innsending av løsfunn. I all hovedsak har finnerne uoppfordret sendt inn gjenstandene. I de tilfeller hvor dette ikke har skjedd, har Tromsø museum forsøkt å bruke både belønning og pisk. Pisken har vært henvisning til lovteksten, belønningen funngodtgjørelsen.

Bemanningssituasjonen ved Tromsø museum var i denne perioden dårlig. Å følge opp lovverket i praksis må har artet seg svært problematisk. I henhold til kapittel 3.5. har finnere av løsfunn stort sett frivillig fulgt loven ved å sende inn funn. Tillitsmennene bidro til at gjenstander kom inn til museet. I de tilfellene hvor museet rettet krav om utlevering, skjedde det ofte etter at aviser hadde tatt inn notiser om funn. I de tilfeller hvor jordarbeid skadet kulturminner, viser arkivmaterialet at det var lensmennene som var førstelinje i håndhevelse av loven. Reaksjonene på ødeleggelsen av faste fornminner var imidlertid begrenset, for ikke å si fraværende.

Det kan se ut til at det ofte var øvrighetspersoner i distriktene som sendte inn funn uoppfordret og uten krav om godtgjøring. Det er likevel heftet usikkerhet til denne konklusjonen. I det å henvende seg til en offentlig instans som Tromsø museum har det nok vært et poeng for innsenderen å oppgi sin tittel dersom denne var i besittelse av en "finere" stilling. Å oppgi yrket kan ha bidratt til at korrespondentene fremsto som likeverdige parter.

I mange tilfeller oppgir ikke innsenderen sitt yrke. Siden funnene har kommet frem som følge av jordarbeid er det ikke usannsynlig at det dreier seg om bønder. Noen av disse ber ærbødigst om penger ut fra sin vanskelige økonomiske situasjon. Forholdet mellom innsender og museet er i slike tilfeller klart asymmetrisk. Ikke alle henvendelser til museet er preget av denne underlegne posisjonen. Finneren som helst ville overgi sitt funn til tillitsmann

Havnø kommuniserer en skepsis til museet, og vil ikke uten videre følge museets krav om utlevering (se kapittel 3.5.).

De arkiverte sakene fra perioden 1905-1950 gir også innsyn i det nære fagfellesskapet som på denne tiden eksisterte mellom arkeologer både innad i landet, men også med fagpersoner utenfor landets grenser. Dette nære fellesskapet preget også andre deler av den arkeologiske dirksursen jamfør kapittel 2.1.3. og 2.2.3. I henhold til kapittel 2.1.3. forsvant de lokale forestillingene ut av den arkeologiske forskningen rundt 1900-tallet. Arkivmaterialet viser imidlertid en annen tendens. Tillitsmannsystemet var en etablert ordning som gjorde at også personer uten arkeologisk utdanning var en del av forvaltningen. Deler av den arkeologiske diskursen hadde med andre ord lukket seg for amatører, men dette gjaldt ikke forvaltningen.

Tillitsmennene var likevel ikke hvem som helst, men hadde en fremtredende posisjon i lokalsamfunnet. Det var også denne bakrunnen som preget forfatterne av de tradisjonelle bygdebøkene. Til forskjell fra de lokale aktørene som ble presentert i kapittel 2, viser arkivmaterialet at også fattigfolk og bønder sendte inn sine funn til museet. Funngodtgjørelsen har vært en sentral motivasjonsfaktor bak disse henvendelsene. Relasjonen mellom forvaltning og lokalbefolkning er dermed svært sammensatt, fra å være et forhold mellom likeverdige parter til et mellom ekspert og klient.

Rammeverket for relasjonen mellom forvaltning og lokalbefolkning var lovverket. Det satte grenser for hvilke henvendelser som ble gjort. Lovverket og forvaltningen fokuserte på artefaktene og det er forholdet til disse som danner grunnlaget for kommunikasjonen. Lovverket er de sentrale myndigheters styringsmekanisme, men utøvelsen av den legger premissene for samhandlingen med aktørene på lokalt plan.

3.6. NORD-TROMS OG LOFOTEN 1951-1977

I 1951 trådte den nye fornminneloven i kraft. Bemanningssituasjonen var frem mot 1970-tallet fortsatt ikke tilfredsstillende. Antallet saker øker gradvis gjennom perioden. Samtidig ble forvaltningspraksisen mer differensiert og rutinene innarbeidet. Innsending av løsfunn dominerer fortsatt, men også andre forvaltningsrelaterte oppgaver gjør seg synlig i arkivmaterialet. Det er derfor hensiktsmessig å presentere hvert tiår for seg.

3.6.1. NORD-TROMS 1951-1959

Fra 1950-tallet dominerer korrespondanse knyttet til innsendte løsfunn og opplysninger arkivmaterialet fra Nord-Troms. Over 50 slike saker finnes arkivert. Som i de tidligere periodene er det noen gjengangere som står for kontakten med museet. H. Reiersen er fortsatt aktiv. I *Tromsø museum råd. Beretning for 1951/52* (:24) omtales for øvrig H. Reiersen som en av museets tillitsmenn. Hans nevø Teodor Reiersen var også innsender. Tillitsmannsordningen ser dessuten ut til å fungere bedre. Seks ganger sendte tillitsmann Utheim sine forsendelser til museet. Museet takket også ved flere anledninger finnere som hadde levert inn funn via Utheim.

Av de arkiverte sakene fremgår det at aviser og politiet fortsatt spilte en rolle ved håndhevelsen av loven. Avisene tok som tidligere inn notiser om funn, og Tromsø museum benyttet seg av disse opplysningene til å gjøre krav på materiale. I de tilfellene hvor ikke museets ansatte selv hadde mulighet til å følge opp krav om utlevering, ble sakene oversendt den lokale lensmannen.

Selv om de fleste løsfunnene dukket opp tilfeldig i forbindelse med jordarbeid, foretok lekfolk også intensjonelt inngrep i fornminner. I 1954 ble det sendt inn et skjelett fra Spildra (gnr. 42) i Kvæningen. Innsenderen skrev:

“På Spildra i Kvæningen kom jeg nå i höst over et tilsynelatende eldgammelt menneskeskjelett. Jeg tok med meg kraniet eller det som var igjen av det, og nå vil jeg vite om det var mulig å få bestemt omtrent alder hvis jeg sendte det inn til museet. (...). Disse menneskene har ligget der så langt tilbake som de eldste kan huske men så vidt meg bekjent er det ikke gjort noe for å finne ut hvorfor og hvordan det henger sammen at de er blitt lagt der. Muligens skyldes dette en viss overtro i forbindelse med slike ting, så folket har gjerne unngått disse sakene.” (TMU Top. Ark./Kvæningen/Gnr. 41-64/Gnr. 42)

Tromsø museum svarte brevskriveren på følgende vis:

“Takk for Deres brev om menneskeskjelettene på Spildra. De undrer Dem over at folk på stedet der ikke har undersøkt saken før. Dette skyldes naturlig nok overtro, men vel også den ganske naturlige ærbødighet for gravferden som ikke bare fins hos de fleste mennesker, men også uttrykt i lovens forbud mot at andre enn muséenes folk (og de av menighetsrådet tilsatte graver) oppgraver begravelser fra gammel tid, enten de nu er kristne eller hedenske. Naturligvis hender det ved veiarbeid, anleggsvirksomhet og jordbruk, at en ikke unngår å ødelegge en grav, og da tilkaller en nærmeste museum eller den lokale lensmann som så igjen varsler muséet. Men hvor det ikke er noen nødvendig oppgraving, bør de døde helst bli liggende.” (TMU Top. Ark./Kvæningen/Gnr. 41-64/Gnr. 42)

I 1957 ble betraktelig høyere temperatur utviklet i forholdet mellom Tromsø museum og Giæverfamilien. Den 18. november 1955 henvendte Povl Simonsen (se også kapittel 2.2.2., 3.6.2., 3.6.4., 3.6.5., 3.6.7., 3.7.1., 5. om Simonsen) seg til Johannes H. Giæver. J. H. Giævers far, Thorvald H. Giæver, hadde vært i besittelse av en stor samling artefakter fra steinalderen. På 1930-tallet hadde Gjessing tegnet disse gjenstandene. Gjessing skjønnte at T. H. Giæver var svært opptatt av forhistorien og lot ham beholde funnene. T. H. Giæver lovet dessuten at gjenstandene skulle gis til Tromsø museum etter hans død. Museet ønsket nå materialet utlevert og Simonsen skrev i sin henvendelse til familien:

“Jeg ber unnskyld, om De finner det påtrengende at jeg skriver så snart etter Deres fars død, men dessverre har jeg fra andre steder bitre erfaringer om hva som kan skje med en avdøds med interesse og flid samlede oldsaksamling, hvis ikke de etterlatte har noe interesse for slikt.” (TMU Top. Ark./Nordreisa/Gnr. 80-81/Gnr. 80)

Noen dager senere mottok Tromsø museum svar. Simonsens forespørsel ble ikke godt mottatt. J. H. Giæver ga uttrykk for at han ikke kjente til noen avtale med museet. Han og hans søsken hadde heller ikke bestemt seg for hva som skulle skje med samlingen. Simonsen skjønnte at saken var fastlåst og anmeldte forholdet. Gjessing ble da innkalt som vitne, en oppgave han ikke så på med lett hjerte. I brev av 29. november 1955 skrev han til Simonsen:

“Jeg er ofte glad for at jeg ikke har vært innkalt i vitneboksen mange år etter forbrytelsen. Nå blir jeg det altså. Nei, huske nøyaktig hva som foregikk før og under mitt besøk på Havnes, er jeg ikke i stand til. Th. Giæver var jo en av de siste virkelige “nessekonger” av den gamle type som stolte på “eigin mátt ok megin”, og som sjelden lot seg diktere noe som helst, - allerminst av en liten konservator. Det er så vidt jeg overhodet fikk se samlingen, og det kan nok hende at jeg måtte gi visse konsesjoner for å oppnå denne “bedårende nedlatende” (Hagenbeck om Wilhelm II) gunst.” (TMU Top. Ark./Nordreisa/Gnr. 80-81/Gnr. 80)

Saken fikk ingen løsning og samlingen er den dag i dag på Havnes (gnr. 80) i Nordreisa. Dette eksemplet viser at en ressurssterk familie som Giæver opponerer mot arkeologene og er i besittelse av en form for motmakt.

3.6.2. NORD-TROMS 1960-1969

Et førtitalls henvendelser ble på 1960-tallet rettet til museet i forbindelse med innsending av løsfunn og opplysninger. Nord-Troms fikk nå en ny tillitsmann, Peder Bratland. Som sin forgjenger Utheim sto Bratland for flere av

henvendelsene. T. Reiersen var fortsatt aktiv, og på 1960-tallet sendte også hans bror Johan Reiersen inn funn.

Som yrkesgruppe gjør lærere seg gjeldende. Alvin Andreassen rettet en forespørsel om hvilke fornminner som fantes i Skjervøy. Opplysningene ønsket han å bruke i undervisningen (TMU Top. Ark./Skjervøy/Skjervøy diverse). Også skoleelever begynte å henvende seg til museet. I 1963 sendte da 15 år gamle Turid Henriksen inn en krittpipe som ble funnet under arbeid i hagen. Henriksen beskrev også hvordan hun og hennes mor fant stein som lå på stein under gravingen. Dette tolket de som et ildsted (TMU Top. Ark./Nordreisa/Gnr. 54-73/Gnr. 54).

Forvaltningsapparatet og forskningen ble mer konsolidert utover 1960-tallet. Arkivsakene knyttet opp til befaringer i forbindelse med både vei- og kraftverksutbygginger økte. Simonsen var også aktiv på forskningsfronten i Nord-Troms, et arbeid som kuliminerte i *Fiskerbonden i Nord-Troms 1300-1700: belyst ved tuftegravninger* (Simonsen 1980).

3.6.3. NORD-TROMS 1970-1977

På 1970-tallet startet en prosess som ledet til en styrking av forvaltningsbyråkratiet. Gamle ordninger ble også tatt opp til evaluering. 7. november 1974 leverte en nyansatt og nyutdannet Reidar Bertelsen en rapport om tillitsmannsordningen til Tromsø museum. Bertelsen hadde flere innvendinger. For det første var det ingen systematisk dekning av tillitsmenn i landsdelen og deres aktivitet varierte sterkt. Tillitsmennene manglet også en klar instruks. Bertelsen påpekte videre at tillitsmennene ofte ikke hadde innsikt i fredningsloven, museets arbeidsrutine, målsettinger samt fornminnebestanden i eget distrikt. Bertelsen fremholdt også at ordningen fungerte de stedene hvor det var god personlig kontakt mellom tillitsmennene og museet. Ordningen ble likevel opprettholdt. På samme tid økte også museets arbeid i forbindelse med generalplaner for kommunene og Økonomisk kartverk.

Som før er det fortsatt rikelig med dokumenter knyttet til innsending av løsfunn og opplysninger fra lokalbefolkningen. Nær 40 henvendelser av denne karakteren stammer fra 1970-tallet. Lærer Magne Mikalsen var da aktiv i Gáivoutna/Kåfjord. Mikalsen hadde tidligere arbeidet i Berlevåg kommune,

hvor han hadde vært med på å lage et hefte om mangeromstufte "Kjølneskongens slott" til bruk i undervisningen (Mikalsen et al. 1975). I Gáivoutna/Kåfjord underviste Mikalsen i valgfaget Lokalhistorie i skolen og startet i 1975 med registreringer av gamle boplasser. Som følge av dette arbeidet sendte Mikalsen inn flere registreringer til museet, og Tromsø museum deltok også på befaringer sammen med ham. Mikalsen fikk også låne funn fra steinalderen fra Tromsø museum til bruk i undervisningen (TMU Top. Ark./Kåfjord/Kåfjord diverse).

I årsberetningen fra Tromsø museum for 1974 går det frem at museet anså kontakten med lærere som viktig. Bølgen av lokalhistorisk interesse hadde gitt utslag i ny mønsterplan for skoleverket. Mange lærere på alle skoletrinn ba om avdelingens hjelp til tilrettelegging og instruksjon. Museet hjalp til så langt det hadde ressurser, blant annet ved at ansatte dro ut til skoler som avviklet studiedager samt bisto kurs for lærere og lektorenes fylkesvise stevner. På denne måten hjalp museet til med å bygge opp faget lokalhistorie (*Årsberetning 1974. Tromsø museum:36*).

3.6.4. LOFOTEN 1951-1959

Egenæs Lund arbeidet etter krigen fra museet i Trondheim, men var likevel aktiv i Lofoten gjennom hele 1950-tallet. En rekke saker i Tromsø museums topografiske arkiv stammer fra ham.

Fra Lofotkommunene er det i det topografiske arkivet et førtitalls saker relatert til innsending av funn og opplysninger fra lokalbefolkningen fra 1950-tallet. Av de som henvendte seg, er noen gjengangere. En av dem er lærer Randi Winther. Winther sendte inn gjenstander til museet og var tydelig interessert i lokalhistorie. Denne interessen var imidlertid av en noe annen karakter enn Mikalsens. For Winther var interessen et personlig anliggende, mens for Mikalsen også del av utviklingen av et undervisningsopplegg. Tillitsmann Hilmar Rånes sendte og inn funn til Tromsø museum.

Et av de absolutte praktfunn fra Lofoten kom inn til museet i 1956. Dette året ble nemlig Eltoftsverdet brakt med kurer til Tromsø (TMU Top. Ark./Vestvågøy/Gnr. 69-84/Gnr. 77). Sverdet besto av et håndtak av bronse samt forrustede deler av klingens. Håndtaket var laget av bronse med innlagte plater av sølv. Ornamentikken hadde sine nærmeste paralleller i

metallbeslagene fra Oseberg. Sverdet var med andre ord et praktstykke som ellers bare finnes i et begrenset antall fra vikingenes verden (Storm Munch 1960:16-18).

Andre gjenstander var mer ordinære, slik som en uferdig skiferkniv funnet i Svolvær (gnr. 18) i 1957. Simonsen svarte finneren av kniven at han var glad for funnet siden folk ellers bare sendte inn hele og pene ting. "Å fotografere den er vel ikke til megen nytte, en vil ikke se meget på sådant bilde, (...) jeg [er] redd at folk ville få et helt forkjært inntrykk av steinalderens kulturstadige og steinaldermannens dyktighet om en avbilder den her, og så ikke noen hele, ferdige redskaper." (TMU Top. Ark./Vågan/Gnr. 12-18/Gnr. 18).

I 1956 sendte forhenværende lensmann Landstrøm en forespørsel til Tromsø museum. Han kunne opplyse om at flere gravhauger hadde blitt planert ut på Bøstad (gnr. 92). Ifølge Landstrøm hadde Havnø vært der en gang, og hadde da sagt at det dreide seg om alminnelige gravhauger som man hadde nok av. Landstrøm kunne opplyse at en av gravene ennå var uskadet. Han håpet på at denne kunne bli undersøkt ved en senere anledning. Simonsen svarte at hva Havnø en gang hadde sagt, det kunne ikke Tromsø museum ta ansvar for. Om gravhauger hadde gått tapt, var det en klar lovovertrødelse. Simonsen påpekte også at lensmannen hadde fått et eksemplar av loven med pålegg om "å skride inn hvis han fikk kunnskap om noen overtrødelse eller planlagt sådan" (TMU Top. Ark./Vestvågøy/Gnr. 85-93/Gnr. 92).

Lensmannsetaten ble involvert i en annen sak i 1952. Tromsø museum hadde fått opplysninger om at to personer var i besittelse av noen glassperler fra jernalderen. Museet, under henvisning til loven, krevde disse utlevert. To år senere hadde museet fortsatt ikke mottatt noen perler, og henvendte seg derfor til lensmannen i Gimsøy. Etterforskningen avdekket at perlene var funnet i et gravkammer for over 20 år siden av to gutter som da var i tiårsalderen. Begge ble tatt inn til avhør hos lensmannen. Kun en perle var igjen av de opprinnelige 22. Saken ble ansett som avsluttet etter forhør på grunn av guttenes unge alder og siden overtrødelsen hadde skjedd for så mange år siden (TMU Top. Ark./Vågan/Gnr. 4-11/Gnr. 11).

3.6.5. LOFOTEN 1960-1969

Lokalbefolkningens henvendelser i forbindelse med innsending av løsfunn og opplysninger dominerer fortsatt. Rundt 40 slike henvendelser ble rettet til museet i løpet av dette tiåret. To av brevskriverne skulle i lang tid bli involvert i arkeologien. Den en av de to var Kåre Ringstad (se også kapittel 2.3.2., 2.4.3., 3.6.6., 3.7.4., 3.7.5., 3.7.6., 5.2.8. om Ringstad). Ringstad, som ble museets tillitsmann, startet på 1960-tallet med å sende inn rapporter om løsfunn og strukturer. Dette fortsatte han med til tillitsmannsordningen ble avviklet. Ringstad har en stor del av æren for at øya er så godt registrert. I 1968 henvendte den da 17 år gamle Thor Erdahl seg til Tromsø museum. Erdahl kunne fortelle at han siden barnsben av hadde vært opptatt av arkeologi og at han siden 13-årsalderen hadde gravd i restene etter gamle rorbuer. Som svar opplyste museet ham om fornminneloven, men Erdahl fikk samtidig tilbud om å være betalt hjelpegutt på utgravningene i Storbåthallaren (TMU Top. Ark./Vågan/Gnr. 12-18/Gnr. 13). Erdahl skulle senere fungere som Tromsø museums tillitsmann.

Erdahl var ikke den eneste unggutten som tok kontakt med museet. I 1965 rettet gymnaselev Leif Pareli en forespørsel til museet. Pareli var opptatt av gårds- og slekthistorie, og ba om opplysninger om hjemgården. Pareli tok for øvrig senere hovedfag i sosialantropologi, og arbeider ved Norsk Folkemuseum. Også i Lofoten begynte nå med andre ord skoleelever å ta kontakt med museet. Denne interessen kan foreløpig ikke relateres til endringer i læreplaner og større vektlegging av undervisning i lokalhistorie. Som med Henriksen i Nordreisa (se kapittel 3.6.2.), er det historien om hjemgården som driver frem forespørslene.

Fra Tromsø museums side økte befaringsaktiviteten i Lofotkommunene. Dette gjenspeiles i økningen i antallet arkiverte rapporter. Gerd Stamsø Munch foretok i 1965 prøvegravinger etter boplasser fra middelalderen i Lofoten (*Tromsø museum årsberetning 1965:47*). Tre år etter befarte Simonsen blant annet Holsøy og oppdaget tunanlegget på Gimsøy (*Tromsø museum årsberetning 1968:57*). I 1969 gravde så Astrid Utne ut en boplass fra yngre steinalder i Kolvika på Vestvågøy (*Tromsø museum årsberetning 1969:69*).

Det ble etter hvert mer vanlig at løsfunn ble brakt inn til museet via registratorene. Feltarbeiderne kom i kontakt med lokalbefolkningen, men møtet var ikke alltid like hjertelig. I et brev til museet gis en liten stemningsrapport fra en arkeologisk feltarbeider:

“Kjære Jens. Mange takk for brev og regnskap. Jeg er godt fornøyd med oppgjøret. Takk for pengene. De opplysningene jeg hadde om de faste fortidsminnene var dårlige, og skulle jeg få mer greie på dem trengte jeg hjelp og opplysninger fra folk på de forskjellige plassene, og det var forbannet vanskelig å få. De fleste av de folkene jeg snakket med var hverken gjestfrie eller særlig villig til å hjelpe meg i arbeidet. Jens, vær så snill ikke å være med på å utbre myten om den nordnorske gjestfriheten. Hvis den finns tror jeg ikke den er større enn i noen annen del av landet. Kan hende er det bare “söringer” som får merke den, til det kjedsommelige, oppskrytte nord-norske gjestfriheten. Så mange “tjyvbönder” som jeg har mött i löpet av de tre dagene jeg registrerte har jeg aldri tidligere vært borti. Men det er jo hyggelig å höre at de er annerledes mot fremmede.” (TMU Top. Ark./Vågan/Gnr. 12-18/Gnr. 18)

Feltarbeideren kom fra det distriktet han i dette tilfellet hadde befart. Den Jens som det henvises til i brevet, er Jens Storm Munch, opprinnelig fra Buskerud. Feltarbeideren bemerker at han har fått en dårligere mottakelse enn det Storm Munch må ha gitt uttrykk for å ha fått. Oppfatningen av hvordan en blir mottatt i et lokalsamfunn er selvsagt en subjektiv opplevelse. Det er likevel påfallende hvor negativt denne situasjonen har fremstått for feltarbeideren. Feltarbeideren var på dette tidspunktet fortsatt student, og med bakgrunn fra regionen kan han ha hatt problemer med å bli oppfattet som ekspert. Lokalbefolkningen kan dermed ha sett på det som enklere å opponere mot ham enn Storm Munch.

I 1965 ble det funnet en gullring på Hov (gnr. 54) i Vågan kommune. For å fastslå datering og type kontaktet Tromsø museum ekspertise rundt om i landet (TMU Top. Ark./Vågan/Gnr. 52-68/Gnr. 54). Slike praktfunn vil alltid interessere både fagmiljøer og andre. De mer ordinære sporene ble imidlertid også vektlagt. Egenæs Lund var fortsatt aktiv i området ut fra sitt arbeidssted i Trondheim. Egenæs Lund befarte og dokumenterte faste fornminner og noterte i flere tilfeller ned sagn knyttet til enkelte steder. På Våje (gnr. 24) på Vestvågøy ga Egenæs Lund innberetning om at det på folkemunne ble sagt at en skatt skulle være gravd ned på gården. Skatten ble funnet av drengen, som ble rik og reiste bort (TMU Top. Ark./Vestvågøy/Gnr. 23-39/Gnr. 24).

I konfliktsituasjoner er det symptomatisk nok gjenstander, og ikke faste fornminner, som det ble lagt mest ressurser ned i å følge opp. I løpet av et par år ble flere jernaldergraver på Vestvågøy ødelagt (TMU Top. Ark./Vestvågøy/Gnr. 1-11/Gnr. 1 og TMU Top. Ark./Vestvågøy/Gnr. 23-39/39). Det ble imidlertid ikke gitt noen reaksjoner.

I 1967 var feltarbeidere på Gimsøy og kom over at en privatperson som oppbevarte et jernsverd. Tromsø museum kontaktet mannen og ba om at funnet ble utlevert. Henvendelsen ble tatt ille opp og brevskriveren opponerer mot forvaltningen:

“Når jeg er der nede, så er det egentlig 100 andre gjøremål som jeg må ta meg av i en kort ferie, men jeg kan ikke tenke at jeg skal være nødt til å skrifte for Museet om forholdene mine i et kort besök i barndomshjemmet, hvor ingen bor nu. (...) For at museet skal være orientert, så fikk vi barn innpodet av vor far at disse gamle tingene var tabu for oss, så om De vil forstå har jeg lært å respektere disse tingene. (...) Jeg får neppe tjenestlig anledning til å reise ned för sommeren 1968, om jeg da lever, og De såvel som andre og han fra Karlsöya isommer skal få full anledning til å bese alt om önskelig. Men jeg unnlater ikke å föye til at kom ihu at ennu er det et hjem, om ingen bor der akkurat no. Så anmoder dere tilslutt om å sende inn, ja, når den tid og anledning kommer, blir det nok gjort, det er jo mest “betryggende”. Hittil har det gått ganske “betryggende” i en 70 a 80 år, merkelig nok, vi lærte da litt hjemme om ikke så meget.” (TMU Top. Ark./Vågan/Gnr. 19-51/Gnr. 51)

I dette tilfellet ser en at det er et misforhold mellom hvordan forvaltningen og privatpersonen prosederer saken. Tromsø museum vil ha sverdet utlevert, og henviser til et lovverk. Brevskriveren tar imidlertid denne henvendelsen svært personlig, og kravet om utlevering blir oppfattet som et følelsesmessig anliggende. Museet kan derfor sies å argumentere på et systemisk nivå, mens brevskriveren opererer på et personlig plan.

Selv om det fortsatt var gjenstandene som var i fokus for forvaltningen, fikk landskapet større betydning. I 1967 kom *Innstilling fra utvalget for sikring av høyt prioriterte fornminner* og Holsøy (gnr. 68) på Vestvågøy var et av de prioriterte fornminneområdene (se også kapittel 5.). To år senere ble skjøtet på øya utferdiget og Tromsø museum var blitt grunneier. De påfølgende år arbeidet Olav S. Johansen med utgravninger, restaurering og tilrettelegging av gravene der (TMU Top. Ark./Vestvågøy/Gnr. 68).

3.6.6. LOFOTEN 1970-1977

Fra 1970-tallet av økte den arkeologiske tilstedeværelsen betraktelig i Lofoten. O. S. Johansen (se også kapittel 2.3.2., 3.6.7., 3.7.4. om O. S. Johansen) foretok både utgravninger og befaringer på Vestvågøy. Bertelsen startet sin virksomhet i middelalderens Vágar i Vågan kommune (se også kapittel 2.3.2., 3.6.7., 3.7.4., 3.7.6., 4.7.1., 5.3.1. om Bertelsen og Vágar). Gravninger i forbindelse med håndhevelse av lovverket ble også iverksatt. I 1971 undersøkte Per K. Reymert en stor gravrøys på Leknes som måtte vike for et veianlegg (*Tromsø museum årsberetning 1971:66*). I 1970 ble det meste av Vestvågøy registret i forbindelse med Økonomisk kartverk (*Tromsø museum årsberetning 1970:85*). Dette arbeidet ble avsluttet året etter (*Tromsø museum årsberetning 1971:67*). I 1971 startet Økonomisk kartverk-arbeidet i Vågan (*Tromsø museum årsberetning 1971:67*). Der ble de siste restene av kommunen befart i 1972 og 1974 (*Tromsø museum årsberetning 1972:70, Årsberetning 1974. Tromsø museum:34*). Gjennom denne aktiviteten kom feltarbeidere i kontakt med lokalbefolkningen. Som et utslag av dette fikk registratorene i overkant av ti ganger med seg løsfunn inn til museet. Lokalbefolkningen selv sendte også inn funn ved et tjuetalls anledninger. Ringstad var også fortsatt aktivt, blant annet med befaringer alene eller sammen med O. S. Johansen.

Jamfør kapittel 3.6.3. kontaktet lærer Mikalsen i Gáivoutna/Kåfjord museet i forbindelse med utarbeidelse av undervisningsopplegg. Gjennom arkivmaterialet fra Lofoten får man innblikk i andre motivasjoner bak kontakt mellom fagfolk og lokalbefolkning. Mogens Mathisen hadde kjøpt Kalle (gnr. 7) i Vågan kommune og ville gjøre det om til et turiststed. Mathisen ønsket å beholde den kulturmessige konteksten, og ba museet om bakgrunnsopplysninger (TMU Top. Ark./Vågan/Gnr. 4-11/Gnr. 7). Kulturarv blir her satt inn i en kommersiell sammenheng og ansett som noe som kan benyttes for å oppnå økonomiske målsettinger. I et annet tilfelle henvendte en grunneier seg til museet da kommunen hadde tenkt å bygge vei over hans tomt. Grunneieren så på tiltaket som lite ønskelig og ba derfor museet om en bekreftelse på at området var fredet. På den måten ville han stoppe utbyggingen (TMU Top. Ark./Vågan/Gnr. 12-18/Gnr. 13).

Faste fornminner ble ødelagt i denne perioden. Selv om dette var straffbart, var reaksjonene begrenset. I 1974 ble sju gravhauger pløyd ut på Eltoft (gnr. 77) på Vestvågøy. Bonden var ikke oppmerksom på gravene. Han hadde nemlig ikke fått noen opplysninger om fornminner da han opprettet leiekontrakt med kommunen. Saken hadde tidligere gått gjennom hos herredsagronomen i Vestvågøy kommune. Derfra ble det ikke gitt noen merknader siden det ikke var noen innmerking av fornminner på det Økonomiske kartverket. Kartene viste seg å være bare en foreløpig utgave og det ble derfor ikke gitt noen reaksjon på ødeleggelsen (TMU Top. Ark./Vestvågøy/Gnr. 69-84/Gnr. 77).

I 1970 ble det fjernet stein fra to gravrøyser i henholdsvis Sennesvik (gnr. 59) og Einangen (gnr. 60) på Vestvågøy. Gjerningsmannen ble oppsporet og presentert for to alternativer: Politianmeldelse med etterforskning eller så måtte den som hadde utøvd skaden påta seg å restaurere graven. Saken ble løst i minnelighet. Gjerningsmannen, som da ikke lenger var arbeidsfør, stilte med maskiner, mens Tromsø museum bisto med arbeidsfolk (TMU Top. Ark./Vestvågøy/Gnr. 51-69/Gnr. 59).

3.6.7. TENDENSER 1951-1977

I de årene mellom 1951 og 1977 er det flere tendenser å spore. Frem til 1970-tallet var det lokalbefolkningen som sendte inn funn og opplysninger til museet (se kapittel 3.6.1., 3.6.2., 3.6.4., 3.6.5.). Utover 1970-tallet var det i henhold til kapittel 3.6.3. og 3.6.6. i større grad tillitsmenn og registratorer i forbindelse med Økonomisk kartverk som sto bak slike forsendelser. I tillegg til økt befaringsaktivitet kan denne endringen henge sammen med at Staten jamfør kapittel 3.2.3. frem til 1969 hadde plikt til å utbetale funngodtgjørelse. Dette kan ha fungert som et incentiv for lokalbefolkningen. Etter bortfallet av ordningen kan motivasjonen ha blitt mindre.

1970-tallet var også preget av en styrking av byråkratiet. Jobben med planer og Økonomisk kartverk førte til mer innarbeidede forvaltningsrutiner jamfør kapittel 3.6.3. og 3.6.6. Brevene som gikk ut fra museet fikk preg av å være standardformularer. Dette kan ha bidratt til å skape en større distanse til de som kom i kontakt med museet siden relasjonen vanskeligere kunne oppfattes å være av personlig karakter. Bemanning økte, blant annet som en

følge av opprettelsen av universitetet (Binns 1979:4, *Tromsø museum årsberetning 1971:58*). I tillegg til Simonsen, ble fra 1959 arkeologisk avdeling bemannet av ytterligere en profesjonell arkeolog gjennom ansettelsen av Storm Munch. På 1960-tallet ble så den tredje arkeologen, Stamsø Munch, tilsatt. I 1984 hadde antallet økt til åtte arkeologer (O. S. Johansen 1985:63). Dette førte til en større tilstedeværelse av arkeologer i distriktene. Lokalbefolkningen møtte arkeologer på sin hjemmebane og overlot funn personlig til museet. Byråkratisering gjorde også forvaltningsarbeidet mer forutsigbart, både for forvalter og tiltakshaver.

Igjen er likhetene med de publiserte tekstene store (se kapittel 2.3.4.). I det det faglige fellesskapet ble større, ble også de formelle spillereglene mer formaliserte og strengere (se kapittel 1.3.). Forvaltningen fremsto imidlertid ikke som lukket. Tillitsmannsordningen var fortsatt en del av forvaltningsapparatet og gjorde at noen amatører hadde adgang til det faglige fellesskapet.

Det er forskjeller mellom de publiserte tekstene og forvaltningen. Tekstene lever i større grad sitt eget liv, og det kan være en viss avstand mellom forfatter og tekst jmfør kapittel 2.4.2. Forvaltningen fremsto lenge som i en ansikt-til-ansiktrelasjon med sitt publikum, lokalbefolkningen. Tillitsmannsordningen samt et lite og oversiktlig forvaltningsapparat bidro til dette. Frem til 1970-tallet var også antallet saker relativt lavt i forhold til slik situasjonen har vært de siste tiårene. De konkrete forvalterne var synlige som individuelle personer. Særlig var Simonsen kjent av mange. Slik skriver Storm Munch (1989:12) om Simonsen:

“Povl forstår betydningen av å ha en bred kontaktflate. Hans innsats på dette felt har betydd svært meget for folks holdning til institusjonen Tromsø museum. Overalt hvor en kommer i Nord-Norge hører en om “han dansken ved museet”. Uten denne enorme innsatsen ville ikke Tromsø museum hatt en slik posisjon i landsdelen.”

Innsenderne av funn og opplysninger har nok ikke alltid hatt en personlig relasjon til forvalterne. Det er større grunn til å anta at innsenderne hadde kunnskap om systemet, og på den måten var arkeologenes faglige og sosiale posisjon kjent. Det offentlige systemet var ikke så stort og dermed mer gjennomskiktig. De fleste hadde dessuten sin utdanning fra enten Oslo eller

København. Det var også ofte øvrighetspersoner, slik som læreren eller lensmannen, som sendte inn funn og opplysninger. Med andre ord var det de som hadde en fremtredende sosial posisjon i lokalsamfunnet som tok kontakt med forvalterne av fornminnene.

I takt med utbyggingen av det profesjonelle byråkratiet kom nye grupper i tettere kontakt med arkeologer. For lokalbefolkningen blir den personlige kontakten med Arkeologen, som en konsekvens av økningen i antallet stillinger og ved at saksmengden som behandles stadig vokser, endret til en relasjon til et vesen. Kontakten med forvaltningen har for lokalbefolkningen med andre ord gått fra å være et preget av personlig kjennskap til å bli et møte med et ansiktløst vesen.

Anthony Giddens (1990) setter denne utviklingen inn i et rammeverk av utviklingen av moderniteten. Atskillelsen av tid og rom er en av de sentrale kilder til modernitetens dynamikk. Opprettelsen av nasjonalstater og innføringen av nøytrale tidsmålinger ved hjelp av urverk resulterte i strekking av tidsmessige og romlige elementer. Denne typen dynamikk virker forklarede på opprettelsen av et nasjonalt lovverk og forvaltningen av dette.

For å forstå de endringene som inntreffer på 1970-tallet, må en annen av modernitetens dynamikker dras inn i diskusjonen, nemlig utviklingen av utleiringsmekanismer. Giddens (1990) fremholder at ekspertsystemer er utleiringsmekanismer siden de fjerner sosiale relasjoner fra kontekstens umiddelbarhet. De sosiale systemene strekkes med andre ord på en måte som gjør at de fremstår som upersonlige. Ekspertsystemene blir av Giddens karakterisert gjennom de ansiktsløse forpliktelsene, og disse skiller seg fra de ansiktsforankrede. Sistnevnte forpliktelser er tillitsrelasjoner som støttes av eller uttrykkes i sosiale relasjoner med samvær. De to ulike formene for systemer bygger på ulike former for tillit. Den ansiktsforankrede er den mellom to individer som kjenner hverandre godt og som gjennom langvarig kjennskap til hverandre har bevist de egenskapene som gjør dem pålitelige overfor hverandre. Tilliten til ekspertsystemer trenger ikke å avstedkomme konkrete og direkte møter. Tilliten er først og fremst rettet mot kunnskapen, en kunnskap som lekfolk kan være ganske så uvitende om. Dette er en type tro som forutsetter at lekfolk blokkerer for sin uvitenhet når de blir konfrontert med ekspertenes påstander. Ekspertene må derfor ikke artikulere sin

uvitenhet fordi det kan svekke eller underminere lekfolks tro. De ansiktløse ekspertsystemene er med andre ord omformet som en følge av utleiringer av et ansiktsforankret system og bringer det moderne inn i det høymoderne.

Et ansiktløs vesen bærer i seg assosiasjoner som kanskje umiddelbart kan virke negative. I praksis har likevel innføringen av et vesen ledet til en del positive forhold. At relasjonen mellom forvalter og lokalbefolkning har blitt mer upersonlig, kan innebære at systemet åpnes opp for nye aktører. Det blir ikke lenger bare øvrighetspersonene som behersker og kjenner systemet som kontakter forvaltningen. Dette kan forklare hvorfor så mange lærere, elever og andre historieinteresserte fra 1970-tallet av tar kontakt med museet (se kapittel 3.6.3., 3.6.6.). Disse nye gruppene tar også med seg nye motivasjoner for å inngå en relasjon til forvaltningen. I henhold til kapittel 3.6.2., 3.6.4. og 3.6.5. ser det ut til at det i tiden før 1970-tallet var den personlige interessen for gårds- og slektshistorie som var det sentrale. Etter 1970-tallet gjør mer “systemiske” motivasjonsfaktorer, som for eksempel nye lærerplaner eller innarbeidingen av planarbeid i forvaltningen, seg gjeldende (se kapittel 3.6.3., 3.6.6.).

Denne utviklingen kan sees i relasjon til endringene i det politisk klimaet (se også kapittel 2.3.4.). Verken kystbefolkningens eller arbeiderklassens kulturminner hadde så langt hatt noe godt vern (Lidén 1999:97). Fra Riksantikvarens side ble det nå påpekt at det ikke bare var borgerskapets prakthus som hadde bevaringsmessig interesse. Det hadde også den mer anonyme boligmassen. Vernet og bevaringen skulle med andre ord ikke bare begrunnes ut fra historiske og estetiske grunner, men ha “et helt annet sosialt menneskelig og samfunnsmessig idégrunnlag” (Tschudi-Madsen 1976:13). Forvaltningens åpning mot nye kulturminner kan også ha gjort det mer interessant for nye grupper å ta kontakt.

Dette bildet støttes av Hans-Emil Lidéns (1999) arbeid. Lidén (1999:104-105) fremholder at 1800-tallets interesse for bevaring av fortidsminnene var sentrert om en liten eksklusiv krets bestående av det høyere sjiktet av embetsmenn og velstående borgere. Det var nettopp denne gruppen som gjorde seg gjeldende i arkivmaterialet (se kapittel 3.4., 3.5.) og som var forfattere av de tradisjonelle bygdebøkene. Naturlig nok ble det da også disses ideologiske og kunnskapsmessige forutsetninger som ble lagt til

grunn for vernearbeidet. Lidén påpeker derfor at kulturminnene var noe som bare dannede mennesker var i stand til å tolke. Fra etterkigstiden av ble det mer og mer tydelig at kulturminnene ble definert av en klasse som ikke lenger spilte noen betydningsfull rolle i samfunnsutviklingen. Først på 1970-tallet ble arbeider-, distrikts- og kystbefolkningen syn ideologisert. Det forklarer hvorfor disse gruppernes syn ikke fikk gjennomslag før dette tidspunktet. Lidén (1999:105) ser på dette som forklaringen til at kulturminnevernet til da hadde blitt:

“reduisert til en vitenskapelighet som temmelig ensidig vurderte kulturminnene ut fra deres verdi som forskningsobjekter. Dette forklarer hvorfor det stort sett var en nokså lukket, fagpreget gruppe som opprettholdt interessen for dem. For det store flertall ble de etablerte kulturminnene, tross faglig entusiasme, tomme relikter uten betydning.”

Lidén (1999:106) setter fremveksten av bevaringsbølgen inn i et modernitetsrammeverk. Den nye bevaringsbevegelsen så at samfunnet var prinsipielt forskjellig fra det de tidligste verneforkjemperne var en del av. Lidén finner støtte for dette synet ved at det ikke var det etablerte vernet, inkludert Fortidsminneforeningen, som drev frem denne nye bølgen. De nye verneinteresserte var gjerne konstellasjoner av velforeninger og andre ad-hoc-foreninger med mål å verne objekt av lokal eller regional betydning. For disse nye gruppene ble også vernet ofte knyttet til miljøet i en videre forstand, slik som hele kulturlandskap. I denne sammenheng har dreiningen mot å sette kulturvern inn i en miljøvernmessig kontekst betydning. Mange ganger var verneobjektene relativt nye og en del av “vanlige menneskers” omgivelser. Lidén (1999:106) fremholder videre at:

“I dag er det i langt større grad enkeltindividers eller gruppers forhold til *en personlig opplevd fortid* som er drivkraften bak vernebestrebelsene. Utviklingen skjer så fort i våre dager at vi innen rammen av en eller to generasjoner opplever helt vesentlige forandringer i det miljø som har konstituert oss som mennesker. Et resultat av dette er at spørsmålet om vern av kulturminner ofte blir et personlig, subjektivt og følelsesmessig anliggende, temmelig forskjellig fra det tradisjonelle, mer akademisk betonte vernearbeidet. For tidligere tiders vernere spilte den historiske *kunnskap* en nøkkelrolle.” (original utheving)

Som vist i kapittel 2.4.3. var det selvopplevde hendelser og den nære fortiden som var fremtredende tema i et stort antall artikler i årbøkene. Mange av forfatterne av disse artiklene var lærere, men også andre yrkesgrupper gjorde

seg gjeldende. Den tendensen som synes å tre frem i arkivmaterialet, støttes dermed av det som kom frem i gjennomgangen av årbøkene.

Når en ser konkret på hvordan relasjonen artet seg, viser det seg at forholdet mellom arkeologer og lokalbefolkning ikke bestandig var friksjonsfritt. Gjessing følte seg jamfør kapittel 3.6.1. underlegen i møte med gammel væreierfamilie, mens en feltarbeider noe nedlatende klaget på lokalbefolkningens manglende imøtekommenhet (se kapittel 3.6.5.). Lokalbefolkningen opptrer på den andre siden med alt fra skepsis og opposisjon til nært samarbeid med fagfolk.

Fra midten av 1970-tallet fikk det lokalhistoriske arbeidet i skoleverket økt vektlegging. Lærere hadde alltid vært ivrige til å sende inn funn og opplysninger, men før denne tiden var interessen knyttet opp mot lokal-, gårds- eller slektshistorie. I henhold til kapittel 3.6.3. gikk henvendelsen fra denne yrkesgruppen over fra å være personlig motivert, til å være del av yrkesutøvelsen som følge av innføringen av lokalhistorie i læreplanene. Dette viser at det er visse forbehold knyttet til Lidéns konklusjoner om den personlig initierte interessen for fortiden.

Gjenstandene var fortsatt viktige for forvaltningen, men forståelsen og opptatthet av fornminner i landskapet gjorde seg stadig mer gjeldende fra slutten av 1960-tallet av, ikke minst i forbindelse med restaurering og tilretteleggingen av gravplassen på Holsøy (gnr. 68) (se også kapittel 3.6.5., 5.).

Ved brudd på fornminneloven, enten ved at en finner nektet utlevering av gjenstander eller ødelegging av fornminner, er det påtakelig at forvaltningen manglet skikkelige reaksjonsformer. Forvaltningen henviste til loven, og i verste fall ble det truet med anmeldelse. I de tilfellene det ble gjort, ble det ikke oppnådd særlige resultat. Lovovertredere fra Gimsøy i kapittel 3.6.4. var så unge at det ikke ble gitt noen reaksjon, mens Giæverfamilien i henhold til kapittel 3.6.1. fortsatte med å oppbevare sine funn som før.

Bertelsen og O. S. Johansen startet sine virksomheter i Lofoten, og skulle gjennom en årrekke inngå i nære samarbeid med lokalbefolkningen. Simonsen foretok utgravninger i Nord-Troms, men generelt sett var forskningsaktiviteten betydelig lavere der enn i Lofoten.

3.7. NORD-TROMS OG LOFOTEN 1978-2000

I henhold til kapittel 3.2.4. og 3.2.5. ble det i årene mellom 1978 og 2000 foretatt omfattende endringer i forvaltningsapparatet. Perioden deles derfor opp. Mellom 1978 og 1989 var det Tromsø museum som ivaretok håndhevelsen av loven. I perioden 1990 til og med 1993 kom fylkeskommunene inn som aktør og behandles for seg. Til sist blir årene fra 1994, året for opprettelsen av Samisk kulturminneråd, og frem til og med 2000, presentert.

3.7.1. NORD-TROMS 1978-1989

I kjølvannet av *Lov av 9. juni 1978 (nr. 50) om kulturminner* fulgte "planenes tidsalder". I arkivmaterialet blir en dreining når det gjelder de sakene som er representert synlig. Innsendte løsfunn og opplysninger kom stadig inn, men i et langt mer begrenset omfang enn tidligere. Til gjengjeld begynner saksmengden knyttet til arealdelen av kommune/general-, regulerings- og bebyggelsesplaner samt fradelingssaker å bli overveldende.

Til sammen ble det i løpet av 1980-tallet rettet et tjuetalls henvendelser til Tromsø museum med løsfunn eller opplysninger fra lokalbefolkningen. Registratorene ute i felt i forbindelse med Økonomisk kartverk var fortsatt aktive og bragte i et titalls tilfeller med seg gjenstander inn til museets magasin. De fleste av disse sakene er datert til perioden 1978 til de første årene av 1980-tallet. Mot slutten av 1980-tallet er det svært få dokumenter som kan knyttes til denne kategorien.

På samme tid som antallet henvendelser fra lokalbefolkningen om funn eller opplysninger gikk ned, økte saksmengden i forbindelse med planer på ulikt nivå. Kommunene arbeidet med sine generalplaner, mens nær 100 reguleringsplaner og fradelingssaker i tilknytning til hytter, boliger, industri, veier og kraftforsyning ble behandlet av museet.

I forbindelse med håndhevelse av lovverket ble det i løpet av disse årene også utført flere utgravninger i regionen, blant annet på Nordstraumen i Kvænangen, på Rotsundelv i Nordreisa og på Hamneidet i Skjervøy (*Årsberetning 1979. Tromsø museum:102, Årsberetning 1984. Tromsø museum:98, Årsberetning 1988. Tromsø museum:30*).

Gjennom forvaltningen av lovverket krevde museet i flere tilfeller stopp i markarbeid som kunne komme til å true kulturminner. Andre ganger kom museet først på banen etter at skaden allerede hadde skjedd. Den mest spektakulære saken i så måte, utspant seg på Skjervøy.

Figur 3.2. Fra Hjemmets reportasje.

På forsiden av ukebladet *Hjemmet* nr. 44 30. oktober 1979 kunne man lese: “Hjemmets Arild Mikkelsen og Stein Støa dro til Nord-Troms på skattejakt. Døden ventet dem i Skjervøykongens hule... Les den spennende reportasjen” (se figur 3.2.).

Hjemmetreporterne hadde blitt tipset om sagnet om Skjervøykongens skatt. Skjervøykongen, Christian M. Heggelund, var en historisk person som på begynnelsen av 1660-tallet grunnla handelsstedet Skjervøy. Heggelund var en rik mann, men var også kjent for å være svært gjerrig. Heggelund døde trolig i 1694, og etter hans død ble boet gjort opp. Boet ble taksert til 6300 riksdaler, og besto blant annet av en rekke bygninger og ei jekt. Kontantbeholdningen var imidlertid relativt liten: 636 spesiedaler og 110 kurrante daler (Fugelsøy 1970:291, 294). Siden kontantbeholdningen var så

vidt beskjeden, ga dette opphavet til sagnet om at Heggelund måtte ha gravd ned en anseelig sum penger.

Reporterne ga seg i vei til Stussneset på Skjervøy for å finne skatten. De hadde ikke lett for å finne noen som ville skysse dem over til neset med båt, for det skulle være lyst en forbannelse over stedet. For, som reporterne skrev:

“På Skjervøy er overtroen en del av hverdagen. Den fins i naust og lyng, i heiene og ikke minst i menneskene selv. (...) Man drar ikke over dit om ikke liv står på spill, sa folk og kastet forte blikk mot stedet.” (Støa & A. Mikkelsen 1979:8)

Til slutt fikk de imidlertid skyss, og dermed kunne de ta seg i inn i hulen på Stussneset. Godt utstyrt med medbrakt tau, lykter og spett begynte de å lempe stein. Etter en stund fant de en del bein, men var usikre på hva det kunne være:

“I skjæret fra hodelykten min ser jeg ham sitte der i steinrøysa. Han snur og vender på noe langt og smalt: En knokkel! Da jeg tar meg for, ser jeg noe gulhvitt mellom alt det grå. Mer knokkel! Ute i dagslyset har vi samlet opp en pen haug med knokler. Vi sitter der og ser, bare. Snakker litt forsiktig om hva det kan være. Jeg forteller om et ben funn jeg gjorde for noen år siden. Den gang var jeg sikker på at det var et menneske. Vitenskapen fant imidlertid ut at det var et dyr. -Men du fant ikke hue’, sier Arild. -Vi må prøve å finne hue’ til all denne bikkjematen.” (Støa & A. Mikkelsen 1979:9)

Etter noe mer lemping av stein fant de to kranier. Dette fikk reporterne til å lure på hvem det var som var begravd: Kanskje en kollega, en skattejeger fra et annet århundre eller levninger etter de mange russiske røvertoktene langs kysten for flere hundre år siden. Beinene ble pakket sammen og tatt med i bagasjen tilbake til Oslo. Med funn av bare bein og ingen skatt ble artikkelen avsluttet med følgende oppfordringen: “Men for den som er glad i å lempe stein og ikke bryr seg for mye om forbannelser og overtro, ligger det fire bøtter sølv gjemt et sted der ute på Stussneset.” (Støa & A. Mikkelsen 1979:10).

Det reporterne hadde gjort, var å ødelegge en automatisk fredet samisk urbegravelse. Selve skattejakten ble også dekket av avisa *Tromsø* den 27. oktober 1979. Tromsø museum tok den 29. oktober kontakt med lensmannen for å få ham til å klarlegge hva som hadde skjedd gjennom etterforskning. Museet ba samtidig om at skjelettene måtte leveres inn til museet. Samme dag tok Simonsen også kontakt med *Hjemmet*. Simonsen påpekte at det reporterne hadde gjort, både var gravskjending og brudd på

kulturminneloven. På dette tidspunktet var Simonsen imidlertid mest opptatt av å finne ut av hva som var skjedd og ville avvente en anmeldelse til hendelsesforløpet var brakt på det rene (TMU Top. Ark./Skjervøy/Skjervøysaken).

Tromsø museum mente at saken kunne løses i minnelighet om *Tromsø* og *Hjemmet* trykte en beriktigelse. *Tromsø* gjorde dette, og saken var ute av verden for deres del. *Hjemmet* ville derimot ikke publisere Simonsens brev. Ukebladet mente Simonsen gikk altfor langt og nektet å trykke det de mente var spekulasjoner i ukebladets og journalistenes motiver. Simonsen skrev blant annet:

“Hva er det som får to mennesker fra den andre enden av landet til å foreta en slik handling? Sensasjonslyst, spekulasjon i folks interesse for det groteske, profittberegning på sitt blads vegne. Og så er vel beretningen ikke sann engang. Journalistene begynner med å tale dypt nedverdiggende om Skjervøy-folk som uvanlig overtroiske og dumme. Men etterhvert maler de selv mystikk og uhygge inn i saken, så man må spørre om ikke de er langt mer overtroiske enn det de beskylder lokalbefolkningen for å være.” (TMU Top. Ark./Skjervøy/Skjervøysaken)

Simonsen var imidlertid ikke bare opptatt av motivene, men påpekte at journalistene hadde begått et lovbrudd. Simonsen fant dessuten avslutningen på artikkelen særlig foruroligende:

“Til sist så et lite avsnitt, hvor man direkte oppfordrer folk til å fortsette skattejakten på stedet. Og hele artikkelen er en beskrivelse av hvor spennende og engasjerende denne form for tidsfordriv er: Gå hen og gjør likeså. Her er altså direkte oppfordring til lovbrudd, kulturødeleggelse, gravrøveri. Man må håpe at leserne gjennomskuet spekulasjonen og den groteske oppsetning. Jeg tror “Hjemmet” her ha undervurdert sine lesere.” (TMU Top. Ark./Skjervøy/Skjervøysaken)

Tromsø museum reagerte skarpt på at *Hjemmet* ikke ville trykke beriktigelsen:

“Med hensyn til Deres ønske om hva som skal stå i et slikt innlegg fra oss, så er det klart at det må være vi - med 75 års erfaring i behandling av fredningssaker - som bestemmer innholdet, ikke Dem. Vi har vår opplysningskampanje overfor landsdelens befolkning og kan ikke legge den om, fordi 2 fra den annen ende av landet kommer her i slikt ærinde.”

Saken var fastlåst og ble i 1980 oversendt Miljøverndepartementet. Tre år senere kom løsningen. Det ble utferdiget et forelegg på 1000,- mot journalistene, men vedlegget ble nektet vedtatt. Siden reporterne ikke ville vedta boten, ble saken rett og slett henlagt på grunn av bevisets stilling.

Hva skjedde med skjelettene? De ble undersøkt ved Rettsmedisinsk institutt ved Universitetet i Oslo, og der ble det fastslått at det ene trolig var av

en kvinne og det andre en mann, begge antakelig samiske. Individene hadde vært døde i flere hundre år. Etter undersøkelsen hadde beinene gått rett i forbrenningsovnene etter vanlig prosedyre ved instituttet. Hodeskallene unngikk denne skjebnen og ble levert til Tromsø museum (TMU Top. Ark./Skjervøy/Skjervøysaken).

Simonsens argumentasjon er påfallende. Simonsen skaper et bilde av “vi i Nord-Norge” mot “de andre fremmende fra sør”. I dette tilfellet tegnes det med andre ord ikke en skillelinje mellom forvaltning og lokalbefolkningen. Lokalbefolkningen og ekspertene fremstilles som på samme parti. Simonsen som fagperson identifiseres seg dermed med lokalbefolkningen. Likevel er Simonsen noe mer, for han kan ikke la seg diktere hva beriktigelsen skal inneholde. Han påpeker at han er ekspert og vil bestemme dette selv. *Hjemmet* aksepterer imidlertid ikke Simonsens argumenter, og opponerer mot forvaltningen. Saken henlegges, og *Hjemmet* har på en måte fått “medhold” i sin sak. Museet, som fagmyndighet for kulturminneloven, får på sett og vis ikke støtte for sin tolkning av loven i møte med et annet ekspertsystem, påtalemakten.

3.7.2. NORD-TROMS 1990-1993

I henhold til kapittel 3.2.4. overtok fra 1990 fylkeskommunene store deler av ansvaret for forvaltningen av kulturminneloven. I årene frem til opprettelsen av Samisk kulturminneråd i 1994 er det flere interessante tendenser å spore i arkivmaterialet fra Tromsø museum, fylkeskommunene og Samisk kulturminnevern. For det første ble de fleste sakene ikke lenger vurdert av en instans, Tromsø museum, men to, fylkeskommune og Samisk kulturminnevern. For det andre er det påtakelig hvor få henvendelser lokalbefolkningen gjør til forvaltningsinstansene i forbindelse med innsending av løsfunn og opplysninger. Mens det finnes i overkant av 120 saker nyttet til kommunedel- og reguleringsplaner samt fradelingssaker, finnes kun to henvendelser fra lokalbefolkningen. I 1990 henvendte Borghild Aslaksen seg til Tromsø museum. Tidligere elever fra Solhov skulle arrangere et 40-årsjubileum. I den forbindelse ba Aslaksen om opplysninger om ei steinøks som skulle være funnet på skolens grunn. Dessverre kunne ikke museet hjelpe, for funnet kunne ikke gjenfinnes i arkiv, katalog, kartotek eller

tilvekstlistene (TMU Top. Ark./Lyngen/Lyngen diverse). Den andre henvendelsen stammer fra Einar Giæver. E. Giæver rettet en forespørsel til Statens vegvesen, som ble videresendt til Troms fylkeskommune. E. Giæver påpekte at fergeleiet på Havnnes (gnr. 80) skulle utbedres, og fremholdt at dette måtte gjøres pent siden handelsstedet var fredet og var med i konkurransen "Norges vakreste sted" (TF Bortsetn/Nordreisa/651.42.03/FV 357 Havnnes fergeleie).

De fleste fradelingssakene ble behandlet rutinemessig og uten merknader. Det er likevel interessant å registrere hvordan det argumenteres når fradelingene vurderes negativt. I 1993 gikk fylket mot planene om fradeling av en hyttetomt på Haukøy (gnr. 3, bnr. 7) siden hytta ville forstyrre kulturlandskapet. Hytta ble likevel påbegynt da utbygger ikke hadde forstått avslaget på søknaden, og reaksjonen ble overlatt til kommunen. Etter befaring kunne likevel hytta aksepteres (TF Nærarkiv/Skjervøy/F.B.D.O/Gnr. 3). Den andre negative vurderingen av fradeling av hyttetomt stammer også fra Haukøy i 1993 (gnr. 3, bnr. 10). Samisk kulturminnevern gikk mot denne utbyggingen da: "Vi fremdeles er av den mening at bygging av hytter i et unikt kulturmiljø er uheldig." Fra fylkets side så de at de hadde latt byggingen gå sin gang på gnr. 3 bnr. 7, og kunne således ikke gå inn for forskjellsbehandling. Kulturetaten godtok derfor planene dersom hytta ble lagt til det etablerte hyttemiljøet på Haukøyneset. Den nye hytta måtte imidlertid tilpasses arkitekturen til de eksisterende bygningene med hensyn til materialbruk, størrelse og farge (TF Nærarkiv/Skjervøy/F.B.D.O/Gnr. 3). Det er dermed tydelig at landskapsmessige vurderinger er blitt inkorporert i saksgangen.

Det ble også gjennomført flere utgravninger i Nord-Troms i forbindelse med håndhevelse av lovverket. I tilknytning til veibygging ble strekningen Perlarsneset til Kvitnes i Skjervøy undersøkt. I nabokommunen Nordreisa ble til sammen 450 m² gravd ut på Hamneidet i forbindelse med bygging av tunnel under Maursundet (*Årsberetning 1990. Tromsø museum:25, 74*).

3.7.3. NORD-TROMS 1994-2000

Den manuelle gjennomgangen av arkivene som dekker Nord-Troms kommunene avdekket over 600 saker som ble behandlet i årene mellom 1994 og 2000 av Samisk kulturminneråd og fylkeskommunen. Bortsett fra tre

henvendelser fra lokalbefolkningen med forespørsel eller innsending av opplysninger, knytter alle de resterende seg til planarbeid på ulikt nivå.

Til tross for at de fleste sakene har blitt rutinemessig behandlet og verken har ført til merknader eller innsigelser, er det et påfallende stort materiale som viser noen av problemene forvaltningen møter. Svært mange konflikter har utspilt seg i relasjon til fritidsmessig utnytting av landskapet, det være seg i forbindelse med hyttebygging eller snøscooterløyper. Forvaltningsapparatet setter årsaken til problemet i relasjon til kommunenes dispensasjonspraksis.

I Kvæningen kommune var det først og fremst fradeling av hyttetomter som ble oppfattet som problematisk av forvaltningen. Hyttene gle dårlig inn i naturlandskapet, tegninger viste at bygningene ikke godt nok var tilpasset den eksisterende gjenreisingsarkitekturen eller var tenkt oppført for nært automatisk fredete kulturminner. Innenfor kommunens grenser var denne typen byggeaktivitet stor, og kommunen ga svært ofte dispensasjoner fra kommuneplanen.

Nabokommunen Nordreisa ser ut til å ha hatt færre problemer til tross for at antallet fradelingssaker var høyt også her. Til forskjell fra Kvæningen, var nydyrkingssaker og skogsbilveier langt mer tallrike tiltak i Nordreisa. Både jord- og skogbruk er viktige næringer i denne kommunen, og kan forklare situasjonen.

Som i Kvæningen har det også oppstått konflikter knyttet til hyttebygging i Skjervøy kommune. Nok en gang var det problemer på Haukøy (gnr. 3). Etter en vannskade ble det søkt om å få bygge om taket på ei eksisterende hytte, noe som ville medførte en endring av bygningens form. Kulturetaten fremholdt at dette ville påvirke landskapet og kulturlandskapet. Hytta lå på en del av øya med bebyggelse som ble ansett som spesiell som følge av den nøkterne og enkle byggeskikken. Kulturetaten mente at: "Skulle taket bygges slik det er omsøkt, vil skalaen på hytta forsvinne og leseligheten av dette kulturminne være borte.". I teknisk hovedutvalg i Skjervøy kommune valgte man å se bort fra merknaden, og anså behovene til familien som eide hytta for å være viktigere. Saken ble dekket av lokalavisa *Framtid i nord*, hvorefter fylkespolitikeren Anne Dalheim skrev brev til fylket. Dalheim var opprørt over Kulturetatsens behandling:

“Kulturetaten begrunner avslag med at det knekte taket, som er 12 år gammelt !!!! er viktig for leseligheten av hyttas historie. (...) Ut fra mitt syn så vil omsøkte utbygging sikre at familien med barn vil opprettholde familiens tradisjoner med å besøke hytta. Det vil være av stor verdi for både naturmiljøet og aktuelle kulturminner i området at en stor barnefamilie jevnlig har sitt tilholdssted der, slik at den oppvoksende slekt kan ta disse tradisjoner og kunnskap om stedet og livet der med seg inn i voksen verden. (...) Jeg vil be om at saka legges fram til politisk behandling i fylkeskulturutvalgets juni-møte.” (TF Nærarkiv/Skjervøy/F.B.D.O/Gnr. 3)

Saken er interessant av to årsaker. Som enkeltstående sak kan kanskje kulturetatens begrunnelse anees som noe spesiell. Problemet er at Dalheim ikke ser denne saken i relasjon til de mange andre tilfellene hvor kommunen hadde gitt dispensasjon for hyttebygging på Haukøy. Denne utstrakte byggeaktiviteten skadet automatisk fredete kulturminner. Økt bruk av øya virket dessuten skadelig på sårbare kulturminner, blant annet i rullesteinsområder. Sett i en større sammenheng er derfor ikke kulturetatens reaksjon vanskelig å forstå. At Dalheim engasjerer seg, er også interessant. Som fylkespolitiker fremsetter hun, nærmest som en trussel, at saken vil bli fremmet for fylkeskulturutvalget. Politiseringen av forvaltningen forutsatte i henhold til kapittel 3.2.4. at fagadministrasjonen skulle kunne utføre sitt arbeid uten å bli detaljstyrt av de folkevalgte. Dalheims henvendelse viser at dette likevel blir forsøkt gjort.

For Skjervøy kommune har forvaltningen ikke bare kommet med merknader i tilknytning til tiltak som kunne komme i konflikt med konkrete kulturminner. Planlagte inngrep i ellers urørte naturlandskap ble ansett for å være uheldig, blant annet ved steinbruddene på Stussneset og Fiskenes (gnr. 69). Hyttebygging i Langfjord (gnr. 59) og i Djupdalen (gnr. 47) ble også imøtegått av samme årsak.

Selv om snøscooterløyper på både Arnøy og Uløy har vært ansett som mindre heldige, ser problem av denne art til å ha vært særlig store i Lyngen. Omfattende motorisert ferdsel i utmark har ført til at forvaltningen har sett med positive øyne på opprettingen av faste traseer. Slike løyper vil forhåpentligvis kanalisere bort kjøringen fra områder med kulturminner samt minske slitasjen og skaden på naturlig markoverflate. Om dette lykkes, vil fremtiden vise.

Fra Lyngen kommune foreligger en anmeldelse på brudd av kulturminneloven. Ved nedlegging av en lavspentkabel ved kirkegården på Nedre Karnes (gnr. 82) kom Troms Kraft Nett AS i 1998 til å gjøre inngrep i en

kirkegård. Kirkegården kan gjennom skriftlige kilder spores tilbake til 1700-tallet, og som samisk kulturminne er den dermed automatisk fredet. Forholdet ble derfor anmeldt. I september 2001 henla Troms politidistrikt saken idet intet straffbart forhold ble ansett bevist. Sametinget påklaget henleggelsen, men statsadvokaten i Troms og Finnmark fant ingen grunn til å omgjøre politiets henleggelse (TF Nærarkiv/Lyngen/K.T/Høystentkabler-Lavspentkabler).

Gáivuotna/Kåfjord utmerker seg med relativt få saker og problemer. Det positive inntrykket forsterkes av at kommunen har utarbeidet en omfattende Natur- og kulturlandskapsplan (Steffensen 1996). Planen ble godt mottatt av både kulturetaten og Samisk kulturminneråd (TF Nærarkiv/Kåfjord/S.S/Natur- og kulturlandskapsplan).

I Storfjord kommune er bildet sammenfallende med resten av Nord-Troms. De fleste sakene behandles rutinemessig og uten problemer, men der slike oppstår, er det primært i forbindelse med hyttebygging. Kommunalt gitte dispensasjoner fra arealplaner medførte også merknader i flere saker.

Til tross for innarbeiding av rutiner og større forutsigbarhet har saksgang og behandlingsmåte ikke bestandig vært like lett å skjønne for utbygger, noe dette brevet fra en søker om fradeling av boligtomt tyder på:

“Mitt første spørsmål er: Hvorfor har ikke jeg som grunneier av omsøkte parsell mottatt kopi? Når man så får et slikt brev i hende, leser gjennom dette flere ganger, lar andre lese det, og sammen prøver å finne ut hva hensikten og meningen med brevet uten å finne denne, Ja, da stiller man seg en del spørsmål.

1. Hva er det en fylkeskommunal etat, som kulturetaten sysler med?
2. Har etaten problemer med å finne meningsfylt arbeid for å fylle arbeidsdagen med?
3. Har etaten helt glemt sin plikt som serviceinstans overfor folket?
4. Er etaten bemannet med firkantede paragrafryttere som prøver å få avfolket landsbygda?

Det første spørsmålet må dere selv finne svaret på! De andre kan jeg svare et klart **JA**, på! Når man bruker skattepenger for å lønne ansatte, som er satt til å bruke arbeidsdagen til å lage et ugjennomtrengelig byråkrati som har helt klare føringer mot å få avfolket landsbygda, Ja, da er det noe som er alvorlig galt i samfunnet vårt. (...) Jeg opplever imidlertid å bli motarbeidet på det sterkeste fra fylkeskommunen. Jeg utarbeidet for kort tid siden en reguleringsplan for området (...). Dette var et arbeide og en kostnad som kostet langt mer enn den smakte. Det ble etter at alle kostnader var betalt, nokså dyre tomter for den enkelte som ønsket å etablere seg der. **Jeg har også klart sagt fra om at denne runden går jeg, IKKE igjen! Da kan heller landsbygda bli lagt øde!** (TF Nærarkiv/Storfjord/F.B.D.O/Gnr. 52, original utheving)

Måten denne personen argumenterer på, viser store likhetstrekk med Gimsøyværingen som i 1967 nektet å levere fra seg et sverd (se kapittel 3.6.5.). Igjen ser en at forvaltningen blir møtt med motargumenter av personlig og følelsesmessig karakter.

Selv om temperaturen i dette tilfellet ble temmelig høy, var ikke alle arkeologers tilstedeværelse uønsket. Forskningsinnsatsen økte betydelig i regionen i disse årene (se kapittel 2.4.2.). Eksempelvis foretok Sven E. Grydeland (1996) utgravninger i Kvæningen i forbindelse med sin hovedoppgave og A. Schanche (2000) undersøkte samiske urgraver på Spildra (gnr. 42) i Kvæningen i forbindelse med sin doktorgradsavhandling.

I forbindelse med håndhevelse av lovverket ble det også foretatt utgravninger. I 1991 ble tufter fra jernalder, middelalder og nyere tid undersøkt på strekningen Tretten-Klubbneset i Nordreisa kommune i forbindelse med omlegging av E 6. På Kvitnes i Skjervøy kommune ble hellegrøper og tufter fra nyere tid gravd ut (*Årsberetning 1991. Tromsø museum:77*). I Kvæningen kommune ble gravinger gjennomført i forbindelse med Fylkesvei 365 Alteidet-Jøkelfjord (*Årsberetning 1994. Tromsø museum:34*).

3.7.4. LOFOTEN 1978-1989

I årene fra kulturminneloven trådte i kraft og fram til opprettelsen av kulturvernavdelinger i fylkene, utviser arkivsakene fra Lofoten stor likhet med situasjonen i Nord-Troms.

På begynnelsen av 1980-tallet økte antallet saker knyttet til general- og reguleringsplaner samt fradelingssaker dramatisk. Fra dette tiåret finnes det i overkant av 120 slike saker relatert til de to Lofotkommunene Vestvågøy og Vågan. Implisitt betyr dette at befaringsaktiviteten var høy. Det ble og foretatt utgravninger i forbindelse med håndhevelse av lovverket. Utne gravde ut en jernalderboplass i Kolvika på Vestvågøy i 1978 (*Tromsø museum årsberetning 1978:51*). Asgeir Svestad undersøkte en hustuft fra middelalderen i Petvik på Vestvågøy i 1988 og 1989 (*Årsberetning 1989. Tromsø museum:61*).

Alle befaringene er likevel ikke knyttet til forvaltning. Noen er også initiert av forskningsmessige hensyn. O. S. Johansen var fortsatt aktiv på Vestvågøy og Bertelsen i Vågan. Deres aktivitet dro også til seg andre

undersøkelser. Magistergradstudent Ingegerd Larssen gjennomførte gravinger i nausttuft og tunanlegg (Holand 1989). Fundamentene til trebroen over innløpet til Indre Borgepollen ble også gjenstand for undersøkelser (Nævestad 1981, Schou Jørgensen 1997). På 1980-tallet kom også utgravningene på Borg (gnr. 93) i gang (Stamsø Munch et al. 1987, Stamsø Munch & O. S. Johansen 1988) (se også kapittel 2.3.2., 3.7.5., 3.7.6., 4.6.2., 5.2.7. om Borg/Lofotr).

Selv om mengden avtok noe over tid, kom det til forskjell fra Nord-Troms en jevn strøm av innsendte opplysninger og funn fra lokalbefolkningen i Lofoten gjennom hele 1980-tallet. Til sammen er et trettitalls slike henvendelser arkivert i Tromsø museum topografiske arkiv. Mange av disse sakene stammet fra en og samme person, nemlig Ringstad. Ringstad var aktiv både på egen hånd, men også sammen med O. S. Johansen.

Arbeidet med lokalhistorie i skolen fortsatte. Fra Lofoten tok skoler kontakt med museet for å få hjelp til å få fatt i bakgrunnsinformasjon til bruk i undervisningen (TMU Top. Ark./Vågan/Gnr. 52-68/Gnr. 59).

3.7.5. LOFOTEN 1990-1993

I de tre årene fra 1990 til 1993 er det flere interessante trekk å spore i arkivmaterialet som er generert fra Lofotkommunene Vågan og Vestvågøy. For det første kom det inn et førtitalls henvendelser fra lokalbefolkningen med opplysninger om kulturminner eller innsending av gjenstandsfunn. Selv om antallet er høyt, var det en person som sto bak de fleste av disse henvendelsene, nemlig Ringstad. Ringstad fortsatte som før med sine befaringer på Vestvågøy.

Ringstad er svært godt kjent i Vestvågøy kommune, og gjennom et av hans brev får man inntrykk av hvordan det er å være amatørarkeolog:

“9. juni fikk jeg telefon fra Knut (...) som drev og pløyde nord for husene. Han hadde oppdaget trekull i åkeren, og ville at jeg skulle se på de før harving og såing. Dette er jo en meget positiv reaksjon fra en bonde, som sikkert skyldes at jeg hadde besøkt han noen dager før og fått han interessert i fortida. (Det nytter altså). Trekullet kom fra 2 kullgroper i åkeren. Dette er et kjent fenomen for meg. Jeg har sett mange slike fram gjennom årene. Spesielt mange på sandryggen i Petvik. Etter min beskjedne forskning på dette gjennom flere år (som blir for langt å komme inn på her) er jeg kommet til at dette er spor etter de små røykmilene som bøndene brukte som beskyttelse mot nattefrost i klare høstkvelder.” (NF Top. Ark./Vestvågøy/Vold Gnr. 34-36)

Ringstads uttalelser er interessante. På den ene siden fremstår han som ydmyk og nedtoner den kunnskapen han besitter ved å skrive "Etter min beskjedne forskning". På den måten opponerer han ikke mot fagekspertisen. Ringstad fortsetter imidlertid med å påpeke at hans studier av fortiden er svært omfattende, og gir sin egen tolkning av kullgropene. Sett i relasjon til hvordan Ringstad argumenterer i årbokartiklene (se kapittel 2.4.3.) viser han i dette brevet at han har gjort seg opp sin mening. Gjennom årelang erfaring har han trukket sine konklusjoner, som godt kan gå mot det fagekspertisen sier.

Fra de to kommunene finnes det også rundt 50 saker fra årene 1990-1993 knyttet til planer på ulikt nivå samt fradelinger. Med stort tetthet i kulturminnebestanden kunne flere av søknadene ikke godkjennes av fylket.

Kulturminner kan også brukes, muligens med vikarierende motiv, til å oppnå fordeler. I 1990 gikk Lofoten Turist Rorbu Senter imot en reguleringsplan. Planen omfattet ny avkjøringsvei til den konkurrerende Sandvika campingplass. Lofoten Turist Rorbu Senter protesterte kraftig mot planene da de mente dette ville virke negativt inn på sentret og også skade kulturminner. Sentret fremholdt at de ville satse på kulturisme og i den forbindelse anlegge en kultursti. Det var på dette tidspunktet ingen grunn til å anta at sentret hadde andre motiver enn å verne om strukturer. Det er likevel grunn til å tro at kulturminnene bare ble brukt som et argument for å stikke kjepper i hjulene til en konkurrent. Sju år senere, i 1997, har sentret foretatt markarbeid for egen vei og dette inngrepet sto i fare for å skade kulturminner (NF Top. Ark./Vågan/Ørsvåg Gnr. 10, Ørsnes Gnr. 9). Interessen for kulturminner kan med andre ord ikke ha stukket så alt for dypt.

Som følge av håndhevelse av lovverket ble også en gårdshaug på Vik på Vestvågøy undersøkt i forbindelse med veianlegg (*Årsberetning 1991. Tromsø museum:77*).

Tidlig på 1990-tallet begynte arbeidet med planene om vikingmuseet Lofotr på Borg og middelaldersentret i Vågan. Mens Lofotr ble realisert, ligger planene om et middelaldersenter i Vågan foreløpig på is.

3.7.6. LOFOTEN 1994-2000

Som for Nord-Troms finnes det også et rikt arkivmateriale for årene 1994-2000 fra Lofoten. Nær 200 saker kom til i løpet av disse årene. Hovedsakelig knyttet disse til planarbeid på ulikt nivå, men til forskjell fra Nord-Troms er det gjort et trettitalls henvendelser fra lokalbefolkning med opplysninger om funn eller gjenstander. Ringstad står som før bak de fleste av disse forsendelsene.

I 1988 og 1989 ble det i tilknytning til middelalderens Vågar gjennomført marinarkeologiske undersøkelser (*Arkeologiske feltarbeid i Nord-Norge og på Svalbard 1988-1989:186-187*). Fra midten av 1990-tallet intensiveres det marinarkeologiske arbeidet i forbindelse med havneutbygginger. Forskningsmessig sett rettes oppmerksomheten mot Vågar og Borg (*Årsberetning 1997. Tromsø museum:16, Årsberetning 1998. Tromsø museum:10, Årsberetning 2000. Tromsø museum:11, 27*).

De fleste plansakene fra Lofoten ble rutinemessig behandlet uten at forvaltningen kom med merknader eller innsigelser. I de tilfeller konflikter oppsto, var det ikke hyttebygging og annen fritidsaktivitet som var årsakene, slik tilfellet var i Nord-Troms jmfør kapittel 3.7.3. I både Vågan og Vestvågøy er det jordbruksaktivitet samt boligbygging som har forvoldt skade på eller på annen måte kommet i konflikt med kulturminner.

På Gimsøy i Vågan kommune ble det i 1998 foretatt et større maskinelt inngrep i Storraet (gnr. 53). En hulvei løper langs deler av dette raet (se også kapittel 5.3.2. om hulveien). Skaden skjedde som følge av at en bonde utvidet sitt dyrkningsareal og i den forbindelse iverksatte drenering av myrlendte områder på Storraets sørside. Saken ble ikke anmeldt, men det ble satt i gang arbeid med å avdekke hvilke tiltak som måtte iverksettes for å avbøte skaden (NF 651/Fornminner og arkeologiske undersøkelser, Vågan kommune).

I Smedvik (gnr. 12) i Vågan kommune ble det i forbindelse med graving av en tomt gjort inngrep i en gårdshaug. Den utgravde tomten lå i utkant av gårdshaugen. Her var kulturlaget tynt og neppe eldre enn 1537. Fylkeskommunen anså skaden som allerede skjedd og kulturminnet var heller ikke automatisk fredet. Tiltakshaver handlet dessuten i god tro utfra signaler fra teknisk etat i kommunen. Fylkeskommunen fant derfor ingen grunn til å nekte tiltakshaver å reise det planlagte bygget (NF Top. Ark./Vågan/Gnr. 12).

Ringstad meldte i 1994 om at restene av en gravrøys var fjernet samt at to nausttuffer var truet i forbindelse med pløying. Fylkeskommunen så alvorlig på saken, men det ble ikke foretatt noen anmeldelse av forholdet.

Ringstad tok også kontakt med fylkeskommunen i et annet tilfelle. Denne gangen hadde en gravrøys blitt fjernet og brukt som grøftefyll. Saken ble anmeldt, men henlagt etter bevisets stilling.

I et annet tilfelle ble en gårdshaug skadet i forbindelse med oppføring av et bolighus. Da dette ble oppdaget, var inngrepet allerede foretatt. Utbyggeren fikk tillatelse til å fortsette arbeidet dersom profilene ble stående åpen og adkomstveien til huset ble anlagt slik planene tilsa. Under befaringsåret etter viste det seg at profilene var gjenfylt og adkomstveien lagt på annet sted enn avtalt. Området rundt huset var også planert ut. Siden utbygger ikke hadde fulgt anvisningene fra fylket, ble saken politianmeldt. Det ble gitt to forelegg á 7500,- for overtredelsen. Saken ble avsluttet gjennom at mistenkte vedtok foreleggene.

I forbindelse med åpning av et masseuttak vurderte også forvaltningen politianmeldelse. Da planene ble sendt fylket for uttalelse, viste ikke vedlagte kart godt nok hvor tiltaket var tenkt lokalisert. Ting tydet imidlertid på at masseuttaket ville komme i konflikt med en registrert gravrøys. Fylket varslet derfor kommunen om at en nærmere befarings var nødvendig. Da området ble undersøkt, viste det seg at gravrøysen var rasert. Fylket ba kommunen om at all drift måtte stanses samt om en nærmere orientering om saken før forholdet ble anmeldt. Etter kommunens redegjørelse ble det klart at ansvarsforholdene var rimelig innviklede. Det var vanskelig å tillegge en bestemt tiltakshaver ansvaret for det ødelagte kulturminnet. Fylket påpekte at en anmeldelse trolig ville resultere i en henleggelse og så derfor liten hensikt i å forfølge saken. Løsningen ble at arkeologiske undersøkelser måtte gjennomføres før driften i masseuttaket kunne fortsette.

Mens Troms fylkeskommune ser ut til å ha vektlagt arbeidet med forvaltningsmessige rutiner sterkest, ser arbeidet i Nordland ut til i større grad å ha fokusert på formidling. Fylket har blant annet gjennomført prosjekt som *Ferdaveier. Vandringer i Nordland* (Strand 2001) og *Skulpturlandskap Nordland* (Jaukkuri 1999) (se også kapittel 5.). Bevisstheten om den stedlige kulturhistorien er stor, noe kravet om utlevering av Gimsøysteinen, Nord-

Norges eneste runestein, vitner om. Tromsø museum kunne imidlertid ikke gå med på dette da det ikke finnes tilfredsstillende utstillingslokaler lokalt for steinen (NF Top. Ark./Vågan/Gimsøy).

3.7.7. TENDENSER 1978-2000

Det mest påfallende trekket for perioden 1978-2000 er økningen i antallet dokumenter knyttet til planarbeid på ulikt nivå. At denne tendensen gjenspeiler den reelle situasjonen, støttes av en gjennomgang av årsberetninger fra forvaltningsorganene.

I perioden mellom 1975 og 1989 gis det i årsberetningene for Tromsø museum de fleste år en oversikt over antallet behandlede saker ut fra brevjournalnummer. Terminologien varierer noe fra år til år, og kategoriene er dermed ikke direkte jevnførbare. Til tross for de uklarhetene som hefter ved tallene, bekreftes tendensene den manuelle gjennomgangen av det topografiske arkivet ved Tromsø museum ga. I henhold til tabell 3.1. går antallet journalnummer knyttet til brevvekslingen om funn og fornminner, jevnførbart med kategori tre, klart ned, fra 254 saker i 1976 til 110 i 1985. Journalnumrene som kan knyttes til håndhevelse av lovverket er gjennomgående høyt og relativt stabilt for hele perioden.

	1975	1976	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Oppdragsvirksomhet	249												
Håndhevelse av lovverk		257		255	370	370							
Fredningssaker			252										
Region-, general- og reguleringsplaner	92		210			250	520	440	352	503	392	380	395
Økonomisk kartverk		60	51	45	45	32	43	45	45				
Vassdrag og kraft			29	30	48	62	90	30	32	15	20	6	12
Veiplaner			94	65	65	145	140	100	91	64	77	41	48
Brevveksling om funn og kulturminner	214	254					137	160	110				
Utadvent virksomhet	136	149					122	70	55				
Annen administrasjon og feltarbeid	150	170					207						
Svalbard, sjøfartssaker og annet		100											
Journalnummer til sammen	917	1006	632	1171	1158	1338	1575	1320	1230	1086	1256	1104	1184

Tabell 3.1. Antall behandlede forvaltningssaker i Nord-Norge av Tromsø museum basert på brevjournalnummer (Kilder: Årsberetning 1975. Tromsø museum:36, Årsberetning 1976. Tromsø museum:42, Årsberetning 1979. Tromsø museum:65, Årsberetning 1980. Tromsø museum:54, Årsberetning 1981. Tromsø museum:64, Årsberetning 1982. Tromsø museum:57, Årsberetning 1983. Tromsø museum:56, Årsberetning 1984. Tromsø museum:69, Årsberetning 1985. Tromsø museum:79, Årsberetning 1986. Tromsø museum:94, Årsberetning 1987. Tromsø museum:107, Årsberetning 1988. Tromsø museum:77, Årsberetning 1989. Tromsø museum:61).

Arkeologisk avdeling ser ut til å ha vært hardt belastet med forvaltningsoppgaver. Dette kommer også til uttrykk i årsberetningen for 1976. Der fremholdes det at aktiviteten i uforholdsmessig stor utstrekning har vært knyttet til de oppgaver som museet var pålagt i henhold til lovverket. Med forholdsmessig lav bemanning medførte dette at andre typer oppgaver ble skadelidende, først og fremst forskningen, men også den museale virksomheten (*Årsberetning 1976. Tromsø museum:43*).

Antallet henvendelser fra lokalbefolkningen ser ut fra tabell 3.1. til å minke over tid. En mulig feilkilde må påpekes i den sammenheng. Etter 1980-tallet ble det å ha telefon mer vanlig. Samtidig virker det ikke som om forvaltningsapparatet har hatt noen strategi for arkivering av slike henvendelser. Dette kan innvirke til at antall registrerte saker i arkivene tilsynelatende går kraftig ned.

Det er vanskelig å anslå eksakt økningen i antallet plansaker. Den beste kilden til dette er årsmeldingene fra det samiske kulturminnevernet. Disse beretningene er kun tilgjengelige for årene 1995-2000. Siden materialet stammer fra så få år, er det ikke mulig å angi noen langsiktige tendenser. Tallene i tabell 3.2. styrker imidlertid bildet av økende saksmengde over tid.

	1995: Troms og Nordre Nordland	1996: Troms og Nordre Nordland	1998: Troms og Nordre Nordland	1999: Troms og Nordre Nordland	2000: Troms	2000: Nordre Nordland	2000: Troms og Nordre Nordland
Statlige/FK verneplaner		6	1		3		3
Fylkesplaner/-delplaner	1	2	1	1		1	2
Kommuneplaner	7	5	6	4	7	5	12
Kommunedelplaner	31	19	35	7	9	6	15
Reguleringsplaner	177	134	156	67	92	84	176
Bebyggelsesplaner	38	14		6	3	1	4
Fradelingssaker	205	215	254	273	373	71	444
Skogsveier m.m	125	87	96	43	49	24	73
Nydyrking, tilleggsjordsaker			114	60	17	34	51
Vei, kraft, høyspent, andre plansaker	15	57	62	21	28	19	47
Andre arealsaker				27	16		16
Konsekvensutredninger/-meldinger	3	2					
SUM	602	541	725	509	597	245	842

Tabell 3.2. Antall saker behandlet av samisk forvaltning i årene 1995-2000 (Kilder: Årsmelding 1995. Vedtatt på Samisk kulturminneråds møte 11.01.1996:11, Årsmelding 1996. Vedtatt på Samisk kulturminneråds møte 09.01.1997:11, Årsmelding 1998. Vedtatt på Samisk kulturminneråds møte 12.01.99:15, Årsmelding 1999. Vedtatt på Samisk kulturminneråds møte 07.01.00:15, Årsmelding 2000. Vedtatt på Samisk kulturminneråds møte 22.12.00:15).

I årsmeldingene listet opp i tabell 3.2. behandles store geografiske enheter under ett. Det lar seg ikke gjøre på bakgrunn av disse opplysningene å skille ut Nord-Troms kommunene fra resten av Troms eller Vågan og Vestvågøy fra resten av Nordre Nordland. Med statistikk fra så få år er det dessuten vanskelig å si noe annet enn at i 1995, 1996 og 1999 lå antallet saker for hele Troms og Nordre Nordland på 500-600. 1996 var et toppår med 725 behandlede saker, mens *all time high* i 2000 var på 842 saker. Hva dette vil innebære på sikt, er vanskelig å si. Det ser imidlertid ut til at saksmengden akselererer, med en vekst i behandlede saker fra 1999 til 2000 på 245.

I sak nr 33-99 *Ressursbehovet i kulturminnevernet* fremlagt i Nordland fylkeskommunes Fylkesting, ble situasjonen i Nordland dokumentert. Av dokumentet går det frem at saksmengden har vært økende. Kulturavdelingen behandlet i 1990-1992 og 1996-1998 følgende antall saker:

År	1990	1991	1992	1996	1997	1998
Antall saker	144	113	103	416	432	657

Tabell 3.3. Saker behandlet av Nordland fylkeskommune.

I fremlegget er det ikke foretatt noen oppsplitting i type saker, men også disse tallene bekrefter at det over tid har vært en økningen. Jamfør tabell 3.3. ble saksmengden firedoblet på ni år.

Denne veksten har ført til at forvaltningsapparatet har blitt gjenstand for økende byråkratisering. For å kunne ta unna så mange saker har den personlige relasjonen som tidligere preget håndhevelsen av lovverket blitt erstattet av et "vesen" (se kapittel 3.6.7.). Forvaltningen har ikke blitt tilført ressurser til at en personlig kontakt kan opprettholdes. Arbeidsoppgavene må imidlertid utføres, og standardisering og en mer upersonlig relasjon har blitt løsningen.

Antallet henvendelser fra lokalbefolkningen har gått ned, noe som kan tyde på at det har oppstått en viss distanse mellom de profesjonelle forvalterne og lokalbefolkningen. Dette ble forsterket ved at fylkeskommunene overtok ansvaret for deler av kulturminneloven, noe som innebar en endelig avskjed med tillitsmannsordningen. Gjennom denne ordningen hadde enkeltpersoner uten fagutdanning adgang til den arkeologiske diskursen. Med bortfall av ordningen har likevel ikke amatørerne blitt fratatt all innflytelse. Da fylkeskommunene overtok ansvaret for deler av kulturminneloven, ble forvaltningssystemet også politisert. Som

system har derfor samfunnet på en ny måte fått innflytelse på håndhevelsen av lovverket.

Økningen i arbeidsmengden har medført at forvaltningen ikke har rom til formidling på grunn av økningen i de lovpålagte oppgavene (Fylkestingssak 33/99: Ressursbehovet i kulturminnevernet). Dette kan bidra til en utviklingen hvor kulturminnene oppleves som mindre betydningsfulle for folk, og med skader og ødeleggelse som resultat.

Forvaltningens vektlegging av gjenstander har gradvis blitt erstattet av fokus på kulturminner i deres landskapsmessige sammenheng. Å takle at kulturminner stadig blir skadet eller fjernet er en stor utfordring for kulturminneforvaltningen. Gjennom prosjektet *Vern av faste kulturminner i skjæringen mellom tradisjon og modernitet* (Bertelsen et al. 2001) ble presset mot og graden av ødeleggelse av kulturminner dokumentert. Deler av kommunene Berlevåg og Harstad ble gjenstand for undersøkelser. Begge kommunene hadde to ganger i løpet av 1960-1980-tallet blitt befart av arkeologer i forbindelse med Økonomisk kartverk. Etter prosjektets feltundersøkelser ble det klart at 11,6% av kulturminnene i Berlevåg var gått tapt, mot 45,1% i Harstad (se tabell 3.4.). Sammenliknet med tidligere undersøkelser i regi av NIKU (se for eksempel Binns 1998, 2000, Fasteland 1999, Holm-Olsen 1998, Haavaldsen 2000, Sollund 1997) var tallene fra Berlevåg og Harstad høye (Bertelsen et al. 2001:90).

Kommune	Tapsprosent
Berlevåg	11,6%
Harstad	45,1%
Tromsø	11%
Trondheim	13%
Grong	23%
Voss	5%
Gjesdal	7%
Skien	27%

Tabell 3.4. Tapsprosent for automatisk fredete kulturminner (Bertelsen et al. 2001:90).

Til tross for den høye tapsprosenten, ble samtidig en rekke nye kulturminner oppdaget i både Harstad og Berlevåg. I de delene av Harstad som ble undersøkt, var det før prosjektet ble igangsatt kjent 91 automatisk fredete kulturminner. 41 av disse ble ikke gjenfunnet, men hele 51 nye ble registrert. Til tross for ødeleggelsene, var dermed det totale antallet økt til 101. Fra de utvalgte områdene i Berlevåg var det før *Vern av faste kulturminner i skjæringen mellom tradisjon og modernitet* kjent 395

kulturminner. 46 av disse ble ikke gjenfunnet, mens hele 262 strukturer ble nyregistrert. Etter prosjektet var det dermed kjent 611 kulturminner der (Bertelsen et al. 2001:90-91). Undersøkelsen dokumenterer det store behovet for kontinuerlig befarings og registrering av kulturminner. Forskningsfronten flyttes og nye kulturminnekategorier blir kjent.

Hvorfor ødelegges noen kulturminner, mens andre spares? Bertelsen (et al. 2001) påpeker at ressursutnyttelse er en av årsakene. Jordbruk, utbygging av infrastruktur samt økende fritids- og rekreasjonsbruk av landskapet bidrar alle til å ødelegge kulturminner (se for eksempel Krogh 1999, Pramli 1999).

På mange måter er disse inngrepene i kulturminner heller symptomet enn årsaken til ødeleggelsen. Årsaken til at kulturminner fjernes må forstås i relasjon til den betydningen de har. Betyr kulturminnet lite, er sjansen større for at det går tapt enn om det har en mening for de som bor i nærmiljøet. På spørsmålet om hva som bør telle ved vern av kulturminner svarte respondentene i Bertelsens (et al. 1999:8) survey følgende:

Antall avkryssninger	Svaralternativ
307	at det forteller hvordan folk levde før
264	at det er spor etter våre forfedre
227	at det kan knyttes til en historisk hendelse
168	at det har nasjonal verdi
118	at det er gammelt
27	at det er pent

Tabell 3.5. Respondentenes svar på faktorer som bør vektlegges ved vern av kulturminner.

Disse svarene kan sees i relasjon til Lidéns (1999:106) påpeking av at det er en personlig opplevd fortid som ansees som viktig (se kapittel 3.6.7.). Siden utviklingstakten i samfunnet er høy, vil også livsbetingelsene en eller to generasjoner tilbake forstås som svært annerledes enn i dag, og derfor kunne betraktes som *hvordan folk levde før* jamfør tabell 3.5. Den nære historien var også den som ofte var temaet i årbøkene i henhold til kapittel 2.4.3. Dette, sammen med resultatene av Bertelsens (et al. 1999) undersøkelse, viser at lokalbefolkningen vektlegger andre forhold enn det forvalterne gjør når det gjelder vern og hva som har betydning. Det ser med andre ord ut til at de eldste kulturminnene oppleves som mindre betydningsfulle, har det beste vernet og kan være utsatt for større risiko for ødeleggelse. Et sterkt legalt vern av forhistoriske strukturer er dermed viktig. Samtidig er det klart at det ligger en utfordring i å formidle at også disse kulturminnene har en

betydning. Om forvaltningen kun prosederer på at strukturene må bevares *fordi* de har et lovmessig vern, kan argumentasjonen fremstå som en tautologi: Den forhistoriske strukturen skal bevares fordi den har legalt vern, og loven er til for å beskytte det som er eldst. Formidlingen må rettes mot at kulturminnene har verdi også i kraft av noe annet enn den lovmessige beskyttelsen (Hygen 1996:153-154). Begrensede ressurser gjør imidlertid dette vanskelig.

Oppmerksomheten må ikke bare rettes mot de eldste kulturminnene. Også til forvaltningen av nyere tids kulturminner er det heftet problemer. Gjennom *Fortid former framtid* (NOU 2002:1) legges det opp til å øke den frivillige innsatsen på kommunalt og privat nivå. Den frivillige innsatsen er i stor utstrekning rettet mot nettopp nyere tids kulturminner (se også kapittel 2.4.3., 4.9.4., 5.12, 6.2.1., 6.2.2.). Utredningen vektlegger blant annet at det må bli større likestilling mellom forvaltere og eiere av kulturminner. Utredningen *mener* mye, men en del av konsekvensene av et større lokalt og privat engasjement er ikke tilstrekkelig belyst. I utredningen fremholdes det at formidling knyttet til konkrete lokaliteter vil heve kvaliteten på kulturminnearbeidet og sett på som ønskelig. Her peker utredningen på at lokale ildsjeler og folk fra frivillige organisasjoner bør samarbeide med museene (NOU 2002:1:83). Svært mange steder har et slikt samarbeide fungert utmerket i en årrekke. Reduserte overføringer til museumssektoren har imidlertid lagt større press på inntjeningsevnen (se kapittel 4.9.1., 4.9.2.). I dette ligger et klart dilemma for det frivillige engasjementet. At lokalbefolkningen kan stille opp til dugnad på et lite lokalmuseum er forståelig, men kan man forvente at det samme skal skje på millionbutikken Lofotr? Det fylkeskommunale forvaltningsapparatet vil kunne få problemer med å takle denne utviklingen. Byråkrater som kommer utenfra vil dessuten, i mangel på tid, finne det vanskelig å delta aktivt i lokalsamfunn.

Det er ikke tvil om at den frivillige innsatsen i mange bygder allerede er stor. Skal aktiviteten holdes oppe, er det imidlertid viktig at dette arbeidet også verdsettes økonomisk. Dette forholdet diskuteres ikke godt nok i *Fortid former framtid* (NOU 2002:1). Gjennom hele utredningen forsøker man å se på kulturminner *også* som en økonomisk ressurs. Det frivillige arbeidet er derimot tilsynelatende gratis. Etter å ha vært bosatt og arbeidet i den lille kystbygda Lauksletta ble jeg godt kjent med bygdelaget og hvordan dette arbeider. Som så mange andre lag stiller innbyggerne opp på dugnad, det være seg i tilknytning til kulturdager eller møljekalas på midtvinteren. Selvsagt er slike arrangement av betydning for det sosiale livet og

sveiser innbyggerne sammen, men som i så mange andre bygdelag ligger det også et annet motiv bak det å stille opp: Penger. Fellesinnsatsen gir kontanter til bygdelaget, som igjen kan bruke disse til å tilby og utbedre velferdsgoder, som for eksempel ungdomsklubb. At *Fortid former framtid* (NOU 2002:1) ikke betrakter den frivillige innsatsen ut fra økonomiske motiver, er en klar svakhet. At dette oppleves som et problem, går også frem av de frivillige organisasjonene Fortidsminneforeningen, Norsk forening for Fartøyvern og Forbundets KYSTENS oppsummering av Kulturminnestafetten 97:

“Staten oppfordrer de frivillige organisasjonene til å være vaktbikkjer, til å vise initiativ og “dugnadsånd”, mens de frivillige organisasjonene - etterhvert ganske lei av all vaffelsteking - roper etter støtte fra alle hold; og den nevnte “dugnadsånden” begynner å bli nokså tynnslitt.” (*Kulturminnestafetten 97:31*)

Til tross for disse innvendingene er det ikke tvil om at historier og nyere tids kulturminner kan bli viktige om ansvaret for kulturminner i større grad skal ivaretas av eierne på kommunalt eller lokalt plan. Engasjement rundt fortid og kulturminner vil gi det beste vernet. Det synes derfor lett å slutte seg til en av konklusjonene til prosjektet *Vern av faste kulturminner i skjæringen mellom tradisjon og modernitet*:

“Vårt viktigste funn er kanskje erkjennelsen av det trivielle forholdet at om kulturminnevernet skal ha en framtid som annet enn et byråkratisk vesen og som en del av den politiske retorikken, må de eksisterende monologene erstattes av dialoger som tar hensyn til begge parter verdier og interesser.” (Bertelsen et al. 2001:105)

Det er likevel en lang vei å gå for at en dialog kan skapes. Det ansiktsløse ekspertsystemet må bli bevisst sine karaktertrekk og være villig til å møte lokalbefolkningen ansikt til ansikt. Med dagens ressursituasjon ser ikke dette ut til å la seg gjøre. Forvaltningen har rett og slett mer enn nok å gjøre med å ivareta krav om håndhevelse av lovverket.

Det kan på mange måter se ut til at det har oppstått en brytning mellom forvaltningen og lokalbefolkningen. I henhold til kapittel 3.6.7. innehar forvaltningen trekkene til det ansiktsløse ekspertsystemet. Tilliten til systemet opprettholdes av den faglige ekspertisen og brudd kan sanksjoneres med anmeldelser. Gjennom lovverket er det til og med den “ansiktsløse” fortiden som forvaltes, den fortiden som ligger så langt tilbake at individene ikke lenger kan tre frem som konkrete personer med livshistorie. På den andre siden står lokalbefolkningen. Historien som de vektlegger, er den nære, befolket av konkrete personer, og forutsetter en intim kjennskap til landskapet (se også kapittel 2.4.3., 4.9.4., 5.12, 6.2.1., 6.2.2.). Lokalbefolkningens

relasjon til fortiden blir på mange måter ansiktforankret. I dette ligger en klar fare. Kulturminnene som “vesenet” gir den fremste beskyttelsen, betyr lite lokalt og risikerer dermed også ødeleggelse

Utviklingen på 1990-tallet har innenfor forvaltningen tatt en annen retning enn det det skriftlige publiserte materialet viste i henhold til kapittel 2. Jamfør kapittel 2.4.3. er det mange ulike grupper som produserer og publiserer fortidsforestillinger i årbøkene. Årbøkene kan også sees i relasjon til en demokratiseringsprosess av fortiden. Det norske forvaltningsapparatet har gått i motsatt retning og fremstår som et lukket vesen hvor andre forestillinger om fortiden ikke får tilgang, en utvikling som ble forstreket av utviklingen av tillitsmannsordningen og økningen i saksmengde. Forvaltningen av samiske kulturminner har tatt den nære historien på alvor og ser at lokalbefolkningen er en ressurs for forståelsen av landskapet og kulturminnene jamfør kapittel 3.2.5. Ved å benytte seg av intervju møter også forvaltningsapparatet mennesker ansikt til ansikt. Den nære historien og folkloristiske tradisjoner kan fungere som en viktig brobygger som kan fylle kulturminners tilsynelatende meningstomrom. Å bruke intervju ville også kunne bidra til å løse noen av problemene som har oppstått som en følge av at den norske forvaltningen fremstår som et ansiktløst vesen. For at dette skal kunne fungere, fordres det økte ressurser. Vel så viktig er imidlertid at det norske forvaltningsapparatet følger opp og også viser interesse for nyere tids kulturminner som fremstår som betydningsfulle for lokalbefolkningen selv.

3.8. OPPSUMMERING

Lovverket og forvaltningspraksisen har siden den første fredningsloven av 1905 gått gjennom omfattende endringer. Frem til fornminneloven av 1951 var det atrefaktene som sto i fokus. På denne tiden var det få stillingshjemler for håndhevelse av loven. Tillitsmannsordningen var en del av forvaltningsapparatet og viser at fagmiljøet i dette henseende ikke var lukket. Tillitsmennene var imidlertid ikke hvem som helst, og innehadde ofte en fremtredende posisjon i lokalsamfunnet. Andre aktører som tok kontakt med forvaltningen tilhørte også ofte det øverste sjiktet i lokalsamfunnet.

Omfattende endringer gjorde seg gjeldende fra 1970-tallet, blant annet gjennom den nye kulturminneloven. Kulturminnenes betydning i en landskapsmessig sammenheng fikk større vektlegging. Denne endringen faller sammen med at kulturminnevernet blir oppfattet som en del av det overordnede miljøvernet.

Forvaltningsorganers tilknytning til Miljøverndepartementet forsterker denne utviklingen.

Saksmengden har økt jevn over tid. To trekk er påfallende. For det første ble stadig flere saker knyttet til planarbeid på ulikt nivå. For å ta unna veksten i arbeidsmengden, ble flere stillinger opprettet. Tillitsmannsordningen var også avskaffet. Dette har forsterket inntrykket av forvaltningen som et ansiktløst vesen. Personer og grupper som ikke tilhører den arkeologiske diskursen har imidlertid ikke helt mistet sin innflytelse. Med omleggingen av forvaltningsapparatet i 1990, ble systemet politisert. Enkeltpersonenes innflytelse er dermed erstattet av et politisk systems påvirkningskraft.

For det andre går antallet henvendelser fra lokalbefolkningen over tid ned. Motivasjonen bak denne kontakten har også endret seg. Funngodtgjørelsen var fra starten av en faktor for at ubemidlede sendte inn gjenstander. De fremstående borgerne har i større grad gitt artefakter som gaver til museet. Frem til 1970-tallet kan mange av henvendelsene fra lokalbefolkningen på ulikt vis knyttes til en interesse for hjemgården. På 1970-tallet ble det politiske klimaet radikalisert, og lokalhistorie ble et sentralt fag i skoleverket. Endringen avstedkom en rekke henvendelser, og museet deltok aktivt i dette arbeidet.

Med den nye kulturminneloven kom også identitet til å fremstå som en faktor i kulturminnevernet. Identitet er imidlertid først og fremst blitt del av den samiske forvaltningen. Metodisk skiller denne delen av forvaltningen seg fra den norske ved at intervju brukes i utstrakt omfang. Denne måten å jobbe på gjør at forvaltningen kommer i en ansikt-til-ansikt-relasjon med brukerne. Dette kan være en god måte å arbeide på om kulturminner skal oppfattes som meningsbærende. Dersom dette ikke får større vektlegging, er det en fare for at kulturminner kan bli ødelagt.

4. MUSEUM

Av kapittel 3 gikk det frem at både overlokale rammer samt aktørene, både arkeologer og amatører, har vært en del av og bidratt til å forme kulturminneforvaltningen og -lovverket. Man kan forvente at noen av de samme mekanismene også har gjort seg gjeldende innen museumsvesenet. Museer har ofte blitt etablert etter privat initiativ, mens de økonomiske tilskuddene er del av de offentlige myndighetenes politikk. Siden det å drive museer er ressurskrevende, vil disse rammene påvirke den utformingen museene får på lokalt plan. Som lovverket har imidlertid også museene en lang historie.

4.1. HISTORIKK: DE ELDSTE TIDER

For at noe skal kunne defineres som et museum, er det en forutsetning at institusjonen består av en samling materielle objekt. Museenes historiske røtter er derfor gamle. Arkeologiske undersøkelser i Mesopotamia har avdekket samlinger av artefakter som trolig ble benyttet til undervisningsformål. Disse dateres til det andre årtusen før Kristus. Aristoteles *Lyceum*, som ble grunnlagt på 300-tallet, må også ha bestått av samlinger for samme formål. *Museon*, etablert av Ptolomy Sotor som en del av biblioteket og akademiet i Alexandria rundt 290 f. Kr., var trolig en institusjon som var i besittelse av en rekke kunstverk, antikviteter og kuriositeter. Det er likevel svært lite man vet om karakteren til disse institusjonene (Boylan 1999:43-44). Det er derfor vanlig å se på middelalderens skattkamre i kirker, templer og hos fyrster som forløpere til dagens museum (Vestheim 1994:20). Kirkens samlinger var beregnet til å bevares for ettertiden for geistelighetens ære og oppbyggelse for de troende. Fyrstenes samlinger var av mer praktisk karakter og dannet en økonomisk reserve som ofte ble avhendet i krigstider (Shetelig 1944:17). Skattkamrene og senere tids museer er derfor vesensforskjellige, og kun forbundet gjennom det forholdet at ting hopet seg opp og genererte samlinger.

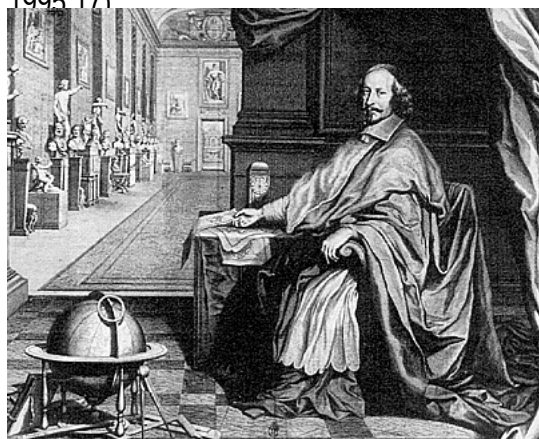
De første protomuseene ble skapt under renessansen. På denne tiden begynte kongelige og andre prominenser å bygge seg opp samlinger av en annen karakter, ofte kalt kuriositetskabinett eller kunstammer. Samlingene

fungerte som maktsymbol for eierne og ble vist frem for andre fyrster og medlemmer av samfunnets aller øverst stand. Denne virksomheten kan man ane reminisensen av ved å studere bilder av samlere som lot seg avbilde med sine kosteligheter.

Figur 4.1. Jarlen av Arundel malt av Daniel Mijtens ca. 1616 (Bredekamp 1995:17)

Et slikt eksempel er portrettet av Thomas Howard, jarlen av Arundel (se figur 4.1.). Bildet, malt av Daniel Mijtens ca. 1616, viser jarlen sittende foran en samling antikke skulpturer. Skulpturene er ikke naturtro gjengitt, men fremstår mer som idealtyper fra romersk palassarkitektur. Jarlen sitter med en pekestokk i sin hånd. På den måten får den som ser på bildet et inntrykk av at Howard ikke sitter foran et rom, men et maleri. Betrakteren står med andre ord overfor et bilde i bilde. Horst Bredekamp mener at dette virkemidlet gir avbildningen “the aura of holy relics (...)” (Bredekamp 1995:19).

Figur 4.2. Kobberstikk av kardinal Jules Mazarin av François Chauveau og Robert Nanteuil fra 1659 (Bredekamp 1995:25).

Et liknende bilde er kopperstikket av kardinal Jules Mazarin fra 1659 (se figur 4.2.). Kardinalen er avbildet omgitt av en rekke antikke skulpturer og en klokke ved hans høyre hånd. Det lett å overse klokken, men nettopp denne mener Bredekamp (1995:27) er av sentral betydning i symbolsk forstand:

“Within the context of cosmic and terrestrial mechanics, the clock emerges as the most important symbol, showing the Cardinal to be the mainspring of his realm, surrounded by the ancient sculpture and work of art, scientific instruments, and mechanical symbols that aided him to this end.”

De ledende samlingene fantes på denne tiden hos paven i Roma og Mediciene i Firenze. Også tyske, franske og engelske eminenser bygde seg opp samlinger etter reiser og hærtog. Fra innsamlingsarbeidet til Frans I springer kjernen til samlingen i Louvre og i Wien fra erkehertug Ferdinand II (Shetelig 1944:18).

Det var ikke bare adelige som kunne fremvise sitt eget kuriositetskabinett eller kunstkammer. Lærde personer, som Ole Worm i København, hadde i privat eie store samlinger (Svestad 1995:96-106). Worms samling ble i 1654 kjøpt av kongen, og kom slik i offentlig eie for ettertiden (Shetelig 1944:18).

Universiteter spilte også en sentral rolle i utviklingen av museumsvesenet. Fra slutten av 1600-tallet begynte fagene ved universitetene å bli spesialiserte. Komparative samlinger ble en viktig del av studiene i fag som mineralogi og biologi. Anatomiske institutter var på sin side i besittelse av samlinger av både dyr og mennesker. Eksempelvis hadde den anatomiske skolen ved universitetet i Oxford på 1630-tallet en samling av naturskapte kuriosa og Bodleian biblioteket kunne fremvise en rekke arkeologiske artefakter og andre antikviteter (Boylan 1999:45).

Slike samlinger kan likevel ikke betraktes som museer i moderne forstand. Det er vanlig å bruke begrepet museum først om de institusjoner som var tilgjengelig for et allment publikum. Dette skjedde første gang i 1683. Da åpnet Ashmolean museum i Oxford sine utstillinger for offentligheten (Walsh 1997:18-20). Denne samlingen var i stor grad skaffet til veie av Elias Ashmole, som donerte sine mange objekt av både geologisk, zoologisk, etnografisk og antikvarisk interesse til museet (Boylan 1999:46, Shetelig 1944:18).

Med utgangspunkt i tidligere privatsamlinger, ble en rekke offentlige museer etablert i Europa på 1700- og 1800-tallet. På midten av 1700-tallet ble de kongelige samlingene i Düsseldorf og Dresden tilgjengelig for publikum. I Wien ble den kongelige kunstsamlingen plassert i Belvedere-slottet i 1776 og åpnet for allmennheten. Kunstsamlingen i Louvre ble, inspirert av den revolusjonære ånden, først åpnet for offentligheten i 1793 (NOU 1996:7:24).

4.2. ICOMs DEFINISJONER AV MUSEUM

Som lovverket presentert i kapittel 2, er heller ikke museer statiske størrelser. Forståelsen av hvilke elementer som må være til stede for at en institusjon skal kunne kalle seg et museum, har endret seg mye i løpet av de siste 50 år. Denne utviklingen avspeiles gjennom hvordan The International Council of Museums (ICOM) har definert museum. I 1946 la ICOMs begrepsavklaring som følger:

“The word “museum” includes all collections open to the public, of artistic, technical, scientific, historical or archaeological material, including zoos and botanical gardens.”
(http://www.icom.org/hist_def_eng.html)

I 1946-definisjonen ble med andre ord et museum forstått som en institusjon tuftet på en samling gjenstander som var åpen for offentligheten. Disse elementene var til stede allerede da de første moderne museene åpnet for publikum i løpet av 1600-1800-tallet i Europa jmfør kapittel 4.1. Over tid ble imidlertid stadig nye elementer inkorporert i ICOMs definisjon.

I 1956 lanserte ICOM en ny begrepsavklaring:

“The word museum here denotes any permanent establishment, administered in the general interest, for the purpose of preserving, studying, enhancing by various means and, in particular, of exhibiting to the public for its delectation and instruction groups of objects and specimens of cultural value: artistic, historical, scientific and technological collections, botanical gardens and aquariums.”
(http://www.icom.org/hist_def_eng.html)

I 1956-definisjonen uttrykkes det eksplisitt at et museum må være en permanent institusjon. Museets *formål* ble også klargjort. Museer skulle bevare, studere og fremvise objekt og gjenstander til forlystelse og opplysning. Derfor kunne også både bibliotek og arkiv bli regnet som museer om de hadde permanente utstillingsrom.

ICOM presenterte i 1961 en ny definisjon. Det var store likheter mellom denne og den fire år eldre begrepsforståelsen. Nå het det at:

“ICOM shall recognise as a museum any permanent institution which conserves and display, for purpose of a study, education and enjoyment, collections of objects of cultural or scientific significance.” (http://www.icom.org/hist_def_eng.html)

Det var med andre ord ikke skjedd vesentlige endringer hva formål vedrører. Hvilken type institusjoner som kunne defineres som et museum, ble klargjort i artikkel 4. I tillegg til de som ble nevnt i 1956, ble en rekke nye

institusjonstyper lagt til listen. Historiske-, arkeologiske- og naturlokaliteter, herunder naturreservater, kunne også sees på som museer så lenge disse var offisielt åpne for publikum. På samme måte som arkeologene i Norge jamfør kapittel 3.2.2. og 3.2.3. i sterkere grad ønsket å vektlegge kulturminners landskapsmessige sammenheng, har ICOMs definisjon også åpnet opp for at lokaliteter i landskapet kan betraktes som museer.

14. juni 1974 vedtok ICOMs 11. generalforsamling en ny presisering av begrepet museum. Denne definisjonen ble, med visse justeringer, igjen vedtatt ved generalforsamlinger i 1989, 1995 og 2001. I 1974 het det at:

“A museum is a non-profit making, permanent institution in the service of the society and its development, and open to the public, which acquires, conserves, researches, communicates, and exhibits, for the study, education and enjoyment, material evidence of man and his environment.” (http://www.icom.org/hist_def_eng.html)

I forhold til tidligere definisjoner, ble det i 1974 klart at et museum ikke skulle ha som formål å skape profitt. Et museum skulle heller ikke bare konservere og utstille. Institusjonen måtte også aktivt søke å utvide sine samlinger. I artikkel 4 ble vitensentre og planetarier føyd til listen over institusjoner som kunne anees for å være dekket av definisjonen.

I definisjonen fra 1989 ble det gjort en endring. Museer skulle ikke lenger gjøre nytte for “man and his environment”, men “people and their environment” (http://www.icom.org/hist_def_eng.html). Det ble også presisert at en institusjon kunne kalles et museum uavhengig av:

“the nature of the governing body, the territorial character, the functional structure or the orientation of the collections of the institution concerned.” (http://www.icom.org/hist_def_eng.html)

I 1989 ble det nok en gang gjort utvidelser vedrørende hvilke institusjoner definisjonen kunne omfatte ved at konserveringsinstitusjoner og utstillingsgallerier ble føyd til listen. Det ble også gjort klart at ICOMs hovedstyre kunne inkludere institusjoner som var i besittelse av noen eller alle karakteristikk til et museum etter vedtak.

I 1995 ble det åpnet for at en rekke nye typer institusjoner kunne falle innenfor rammene av ICOMs museumsdefinisjon. De nye typene omfattet både internasjonale, nasjonale eller lokale museumsorganisasjoner, ministerier, departement og offentlige organer som var ansvarlige for museer. Non-profitt institusjoner og organisasjoner som utførte forskning, utdanning,

opplæring, dokumentasjon eller andre aktiviteter knyttet til museer, kom også på ICOMs liste.

De foreløpig siste statuttene ble vedtatt på ICOMs 20. generalforsamling i Barcelona 6. juli 2001. Her er det bare gjort små endringer i forhold til 1995. I 2001 understrekes det at utstillingsgalleriene må være av ikke-kommersiell art. Institusjonene og organisasjonene som utfører forskning, utdanning, opplæring, dokumentasjon eller andre aktiviteter omfattes av ICOMs definisjon når de er rettet mot museer eller museologi. Nytt i 2001 er presiseringen av at kultursentre og andre enheter som bedriver bevaring, forvaltning og videreføring av “tangible or intangible resources (living heritage and digital creative activity)” (http://www.icom.org/hist_def_eng.html) også er tatt med.

For ICOM er det i dag med andre ord ikke tilstrekkelig at en institusjon består av en samling objekt som kan beskues av allmennheten for at det kan kalles et museum. Museets formål har blitt en stadig viktigere del av definisjonen med forskning, formidling, bevaring og innsamling som viktigste arbeidsoppgaver. Institusjonen må dessuten ikke være av kommersiell art. I Norge kan en se en del paralleller til de endringene i begrepsforståelse som gjør seg gjeldende for ICOMs del. Først blir imidlertid den historiske utviklingen til museumsvesenet i Norge presentert.

4.3. HISTORIKK I NORGE

Haakon Shetelig (1944) *Norske museers historie* er så langt den eneste sammenfattende museumshistorien for Norge som er skrevet (Hegard 1984:5, NOU 1996:7:26). Selv om det de senere år er avlagt hovedfagsoppgaver i arkeologi som har hentet tematikk fra museumssektoren (se for eksempel Ekeland 1990, M. Hagen 1999), har ikke disse fokusert på den historiske utviklingen. I en presentasjon av museumshistorien i Norge vil derfor Shetelig (1944) stå sentralt (se også kapittel 2.2.1. om Shetelig).

Museumsvesenets røtter i Norge er yngre enn det som er tilfellet i store deler av det vestlige Europa ellers (se kapittel 4.1.). Her hjemme fantes ikke det samme grunnlaget for å skape omfattende private samlinger. Vårt land hadde nesten ikke adel. Norge hadde heller ikke kolonier som kunne forsyne potensielle samlere med kuriosita (Shetelig 1944:22).

Museumsvesenets fremvekst i Norge kan deles i ulike faser. Den eldste fasen er relatert til grunnleggingen av det som senere skulle bli universitets- og landsdelsmuseer. Felles for disse institusjonene er at de var tematisk altomfattende. Museene i Tromsø, Bergen, Trondheim og Stavanger ble etablert etter initiativ fra privatpersoner. Universitetets Oldsaksamling i Oslo skiller seg i så måte ut. Oldsaksamlingen ble nemlig stiftet av Staten (Shetelig 1944:32). Neste fase knyttes til grunnleggingen av folkemuseene. Inntil etableringen av disse, var Foreningen til norske Fortidsminnesmerkers Bevaring (Fortidsminneforeningen) alene om det organiserte bygningsvernet (Hegard 1984:19) (se også kapittel 3.2.1.). Som med så mye annet, var privatpersoner initiativtakere til de første museene av denne typen. Folkemuseene skulle gi inspirasjon til de mange bygdemuseene som senere ble etablert over hele landet.

4.3.1. DE ELDRE ALTOMFATTENDE MUSEENE

Det Kongelige Norske Videnskabernes Selskap ble stiftet i 1760 i **Trondheim**. Med det regnes Norges første museum som etablert. Det skulle imidlertid gå mange år før det åpnet for publikum. To av selskapets grunnleggere, Gerhard Schøning og P. F. Suhm, forlot byen fem år senere. Den siste av grunnleggerne, Johan E. Gunnerus, døde i 1773 (Shetelig 1944:23). Selskapet hadde etter hvert ervervet seg en samling av et visst omfang. Det lå likevel ingenting i de opprinnelige planene om å stifte et museum. I 1787 fikk Selskapet sitt første egne lokale i Katedralskolen. Samlingen ble samtidig gjort tilgjengelig for publikum. Antallet bøker vokste særlig kraftig, og det måtte finnes nytt rom til disse. Et eget bibliotek sto ferdig på Kalvskinnet i 1866. Selskapet ble så i flere år preget av stridigheter mellom bibliotekar Mosling og Karl Rygh. Samlingen av arkeologiske og naturhistoriske objekt hadde vokst ut over det arealet som var avsatt til disse. Først ved reformen av selskapet i 1874 lyktes K. Rygh å få til en revisjon av Selskapets hovedformål. Heretter skulle de antikvariske og naturhistoriske samlingene prioriteres. En ny fløy, som sto ferdig i 1878, ble bygd til dette formålet (Shetelig 1944:74-77).

I **Oslo** ble Universitetets Oldsaksamling grunnlagt i 1810. Året før, i 1809, ble Selskapet for Norges vel stiftet. Selskapet skulle arbeide for

utvikling av næringslivet, først og fremst jorbruket, samt fremme åndelig og kulturell vekst. Selskapet var i besittelse av en antikvarisk samling hvis grunnstamme var mynter, mineraler og oldsaker som Carl Deichman hadde testamentert til byen i 1780. Selskapet jobbet hovedsakelig med to saker. For det første ble det arbeidet for å etablere et eget norsk universitet. For det andre ønsket Selskapet å forhindre at oldsaker fra Norge skulle bli sendt ut av landet og havne i København. Samlingen fikk først rom i byens katedralskole. Her ble gjenstandene ordnet og oppstilt slik at publikum kunne beskue funnene hver lørdag klokken 12. Samlingen ble i 1828 overført til et rom i Universitetsgården som åpnet offisielt for publikum i 1832 (Shetelig 1944:23-25).

Wilhelm F. K. Christie, tidligere stiftsmann og Stortingspresident, inviterte i 1825 til å opprette et museum og naturaliekabinett i **Bergen**. Samlingen vokst raskt ut av de første lokalene i Realskolen. I 1831 ble en eldre enebolig ved Lille Lungegårdsvann innkjøpt. Etter få år ble også dette bygget for lite. Et aksjeselskap ble stiftet med formål å avhjelpe situasjonen. Ole Bull var den største aksjonæren med 10 aksjer á 100 spesidaler, etterfulgt av kongen med 6 aksjer. Ved salg av aksjer ble det skaffet til veie midler til å oppføre et nytt bygg. Dette sto ferdig i 1840 og ble Norges første hus bygd til museumsformål (Shetelig 1944:58-61).

Da Bergen museum åpnet i 1826, var det kun tilgjengelig for medlemmer av museumsforeningen (Shetelig 1944:26-29). Først etter en vedtektsrevisjon i 1853 fikk et allment publikum adgang (Shetelig 1944:64). Nye revisjoner av regelverket i 1892 førte til at det ikke bare var samlingene, og fremvisningen av disse, som ble ansett for å være interessant. Nå het det at museet skulle "fremme vitenskapelig forskning og spre den vitenskapelige kunnskap". Dette var direkte hentet fra statuttene til Smithsonian Institution hvor det het at museet skulle virke "for the increase and diffusion of knowledge among men" (Shetelig 1944:71).

I 1870 forberedte kammerherre Christian Holst en stiftsutstilling i **Tromsø**. Holst var for øvrig den som sto for organiseringen av Kong Oscar II samling av middelalderbygninger på Bygdøy (Hegard 1984:32). Etter at utstillingen i Tromsø var avviklet, ble det konstituert en komite som skulle

arbeide for dannelsen av Tromsø museum. Sentral person i formgivingen av planene var geolog Karl Pettersen (se også kapittel 2.1.2. om Pettersen). I 1872 innkalte komiteen til møte, og det ble vedtatt at man skulle opprette et museum for Tromsø stift (Shetelig 1944:82).

Mens de andre museene i denne fasen hadde et nasjonalt fokus, anså Tromsø museum allerede i 1874 hele det arktiske området som sitt virkefelt. Ved siden av Universitetets Etnografiske museum i Oslo, var Tromsø museum det eneste med internasjonale siktemål allerede fra etableringen av (Shetelig 1944:83).

Samlingen ble plassert i baptistmenighetens forsamlingshus. I 1874 ble det innført regelmessige åpningstider som ble praktisert meget liberalt. Reisende med turistbåtene som la til kai mellom klokken to og fire i lyse sommernetter hadde mulighet til å besøke museet (Shetelig 1944:83). Museet var godt besøkt, noe som fremgår av *Tromsø museums aarsberetning for 1881* (:3):

“I 1881 har museets samlinger i 34 paa hinanden følgende søn- og helligdage- i tidsrummet fra 6te marts til 6te novbr.- været aabnede for publikum i de sædvanlige eftermiddagstimer 3-5. De besøgendes antal har derunder udgjort 9828. Antallet af besøgende udenfor de faste aabningsdage har i dette aar været adskillig større end nogensinde tidligere.”

I 1894 sto et nytt museumsbygg ferdig (Shetelig 1944:85).

I 1877 ble en museumsforening stiftet i **Stavanger**. Foreningen hadde til hensikt å skape en samling både av kunst, mynter, naturhistoriske og arkeologiske objekt. Senere samme år kunne museet åpnes for foreningens medlemmer, og i 1878 for offentligheten (Shetelig 1944:87).

Museet holdt i de første årene hus i en bygning eid av jernbanen. Dette ble raskt både for trangt og for brannfarlig til å fungere hensiktsmessig. I 1882 ble en byggekomite nedsatt, og den nye museumsbygningen sto ferdig i 1893. I museets første virkeår var det de naturvitenskapelige samlingene som ble viet mest oppmerksomhet. I 1908 ble Anton W. Brøgger ansatt i den nyopprettede stillingen som arkeologisk konservator. Etter fem år i stillingen ble Brøgger etterfulgt av Helge Gjessing, som i 1914 ble direktør for museet. Fra da av fikk arkeologi og nyere kulturhistorie den dominerende rollen (Shetelig 1944:88-94). Museet fortsatte som altomfattende museum inntil

1975. Da ble arkeologisk avdeling skilt ut og etablert som selvstendig statlig institusjon.

De fem museene i Oslo, Stavanger, Bergen, Trondheim og Tromsø ble i forskriftene til loven om fortidslevninger av 1905 utpekt til å være forvaltningsmuseer (se også kapittel 3.2.1.). Ved kongelig resolusjon av 30. juni 1906 ble ansvaret formelt overført til landsdelsmuseene. Dette innebar at museene skulle forvalte loven med det ansvaret det innebar for det førreformatoriske materialet. Hvert av museene ble i forskriftene ansvarlig for hver sin del av landet. Denne forvaltningsmodellen hentet sin inspirasjon fra Fortidsminnesforeningens ansvarsinndeling i geografiske områder (NOU 1996:7:162).

Museumsutviklingen, arkeologiske publikasjoner og lovverket i denne tidlige fasen deler visse fellestrekk. Gjenstandene sto i fokus i museene, slik det jamfør kapittel 3.2.1. gjorde i forvaltningen og i henhold til kapittel 2.1.2. i de arkeologiske publikasjonene. Privatpersoner tok i de fleste tilfellene initiativ til etableringen av de eldre altomfattende museene. Arkeologifaget var i en etableringsfase, og dermed åpent for at grunnleggerne hadde ulik fagbakgrunn (se også kapittel 2.1.2.). Grunnleggerne var imidlertid ikke hvem som helst, men tilhørte det øverste sjiktet av samfunnet. Det var nettopp denne tilhørigheten som var bakgrunnen til mange av de som tok kontakt med forvaltningen på samme tid (se kapittel 3.4.).

4.3.2. FOLKE- OG FRILUFTSMUSEENE

Tromsø museum har vært en synlig aktør i Nord-Norge, både gjennom utføringen av forvaltnings- og forskningsmessige oppgaver. Museets samlinger og utstillinger er likevel lokalisert i Tromsø og det er her de ansatte har og har hatt sin base. En annen gruppe museer utviser en langt sterkere tilstedeværelse enn Tromsø museum i distriktene, nemlig de mange lokale museene.

Lokalmuseene er ofte grunnlagt av privatpersoner. Samlinger av gjenstander er viktige bestanddeler i denne typen institusjoner, men det er også ofte eldre bygninger og bygningsmiljøer. Lokalmuseene viser derfor større slektskap med folke- og friluftsmuseene enn universitets- og landsdelsmuseene. Dette har også påvirket den faglige forankringen til de

ulike institusjonene. Arkeologi som fag og forhistorien som periode har først og fremst blitt ivaretatt av landsdels- og universitetsmuseene. Faget folkelivsgranskning har spilt den sentrale rollen i utviklingen av folke- og bygdemuseene (Reiakvam 1997:70).

Shetelig (1944:240) påpeker at de store folkemuseene som ble grunnlagt rundt 1900, åpnet opp for nye kildekategorier i museene:

“I folkelig, lett fattelig form ga de kunnskap om den dype understrøm av landets historie, det intime og fortrolige som minner om hva bestefar fortalte fra den gang han var smågutt, bilder av daglig liv i bondestue eller bygård, bohaver, drakter, kjøkkentøy og redskaper. Folkemuseene åpnet for folket et nytt syn på historien som en fortelling om mennesker lik oss selv, deres liv og kår gjennom svunne tider fra slekt til slekt. (sic) og de vakte en ny kjærlig ærbødighet for alle minner vi har i arv etter henfarne slekter.”

Shetelig oppfattet folkemuseene som en svært elastisk type. Denne typen institusjoner kunne spenne fra Norsk Folkemuseum til beskjedne anlegg i den enkelte bygd. Shetelig fremholdt at de små museene i distriktene fylte en viktig rolle som bevarer og vokter av lokale kulturinteresser. Dette var oppgaver som sentrale myndigheter ikke kunne overkomme. Denne tanken var ikke ny, og ble blant annet delt av den første riksantikvaren, Herman M. Schirmer, omkring 1900 (Shetelig 1944:240).

Som nevnt ble bygningsmiljøer en viktig del av folke- og friluftsmuseene. Dette fordret ofte at gamle bygninger ble relokalisert til et museumsområde. Det å flytte bygninger var i seg selv ingen ny tanke. I områder med hus satt opp i lafteteknikk har det nok alltid vært vanlig å rive for så å gjenoppbygge hus på nytt sted av praktiske årsaker. I romantikkens tidsånd anla dessuten de øvre sjikt av samfunnet parkanlegg etter engelsk mønster med innslag av både antikke templer, ruiner og gammelmodig bondebebyggelse (Hegard 1984:252). Å flytte gamle landsens bondebygninger til et område, for så å åpne samlingen for publikum, var derimot en ny tanke.

I mange sammenhenger blir utviklingen av folkemuseumstanken tilskrevet Arthur Hazelius gjennom grunnleggingen av Nordiska Museet i Stockholm. Shetelig (1944:191) fremhever Hazelius sterkt i den forbindelse:

“Det er en museumstype som har sitt utspring i Norden, med sitt grunnlag i romantikkens nasjonale åndsretning, skapt og utformet av en enkelt mann, Arthur Hazelius, den geniale kulturforsker som grunnla Nordiska Museet med bygningsmuseet på Skansen i Stockholm.”

Hazelius betydning for Hans J. Aalls arbeid med Norsk Folkemuseum fremgår for øvrig av en rekke avisintervju med Aall i perioden 1894 til 1909 (Hegard 1984:185-187).

Hazelius var ikke bare inspirator for utviklingen av norske folkemuseum. I Danmark fikk arbeidet til Hazelius stor betydning for utviklingen av Dansk Folkemuseum (Rasmussen 1966:9). På Verdensutstillingen i Paris i 1878 møtte Hazelius, som var ansvarlig for Sveriges stand, Bernhard Olsen. Møtet fungerte som en inspirasjonskilde for Olsen, som senere ble ansvarlig for den historiske utstillingen ved Verdensutstillingen i København i 1897. Dette arbeidet dannet grunnpilaren for stiftelsen av Dansk Folkemuseum (Michelsen 1966:227).

To av de viktigste folkemuseene i Norge, Norsk Folkemuseum og De Sandvigske samlinger, ble begge etablert på 1890-tallet. Norsk Folkemuseum ble stiftet i 1894 og åpnet på Bygdøy i 1902 (Shetelig 1944:215, 218). Sentrale deler av gjenstands- og bygningssamlingen var likevel eldre. I 1864 kjøpte konsul Thomas J. Heftye Frognersetra. Her startet han oppbyggingen av en stor privat samling av bondegjenstander og -bygninger. Inspirasjon hadde Heftye antakelig hentet fra Fortidsminneforeningens arbeid med å bevare gamle bygninger. To år etter Heftyes død i 1886, ble eiendommen og samlingene kjøpt av Oslo kommune. Kong Oscar II hadde også etablert en samling hvor Gol kirke var et av praktstykkene. Gol kirke var dømt til å rives i 1881. Bygningen ble da ervervet av Fortidsminneforeningen for private midler. Kong Oscar II påtok seg å få den flyttet og fikk den reist på Bygdøy kongsgård. Kong Oscar II og Heftyes gjenstander og hus ble etter hvert en sentral del av Norsk Folkemuseum (Shetelig 1944:193-194). Samlingene må derfor sees i sammenheng. Kong Oscar II's samling åpnet for publikum senest våren 1882, noe som innebærer at dette må ansees som verdens eldste friluftsmuseum (Hegard 1984:253-254).

De Sandvigske samlinger ble skapt av Anders Sandvig. Sandvig, gårdmannssønn fra Fræna i Romsdal, kom i 1885 til Lillehammer for å

arbeide som tannlege. Helt fra barnsben av hadde Sandvig vært opptatt av familieklenodier. Opprørt over å ha sett Hezelius frakte fem lass med gjenstander til Sverige, startet Sandvig innsamling for egne midler. I 1887 førte han sitt første hestelass til Maihaugen. Dette året regnes De Sandvigske samlinger som stiftet. I 1894 kjøpte Sandvig det første gamle huset og anlegget åpnet for publikum i 1898 (Hegard 1984:93, Shetelig 1944:203-205).

Et viktig tema for folke- og friluftsmuseene var problematikken knyttet til bevaring av bygninger in situ kontra flytting. Deler av argumentasjonen var av praktisk art. Infrastrukturen var dårlig utbygd og det medførte store kostnader å flytte større bygninger (Hegard 1984:31). Under Nicolaysens og Schirmers formannstid aksepterte imidlertid Fortidsminnesforeningen at bygninger ble flyttet til museer dersom det ikke lot seg gjøre å bevare dem på deres opprinnelige sted. Schirmer påpekte at flytting ikke var ønskelig, men til tider var det den eneste løsningen. Dette var for eksempel tilfellet da Fortun kirke i Sogn ble kondemnert i 1879. Kirken ble kjøpt av konservator Anders Lorange for private midler og restaurert på Fantoft i Bergen (Hegard 1984:245-246, Shetelig 1944:194).

Det å bevare et bygg på sin opprinnelige plass ble sett på som noe som bidro til å øke følelsen av en bygnings ekthet. Dette var en bærende ide hos Norsk Folkemuseums grunnlegger Aall. Shetelig (1944:222) karakteriserer Aall som en mann preget av rettskaffenhet. Aalls motto var ingen falske eller tvilsomme restaureringer og ingen kunstig effekt i utstillinger. Alt skulle være ekte, tilforlateg og uforfalsket.

Dette var prinsipper som også gjaldt for Sandvig på Maihaugen. Sandvig hadde kjøpt kapellet og prestestuen fra Isum i Søndre Fron. Husene var i svært dårlig forfatning. Før flyttingen av bygningene til Maihaugen, måtte de derfor dokumenteres nøye. Sandvig foretok sammen med Riksantikvaren en grundig oppmåling før byggene ble tatt ned. Også diskusjoner om hvordan vanskelige tolkbare bygningselementer ble forstått, ble nedtegnet (Shetelig 1944:210).

Inn i søken etter det ekte og autentiske føyde også demonstrasjon av gamle håndverk seg. Allerede de første planene for Maihaugen beskrev hvordan man kunne vise frem bygdenes hjemmeindustri og håndverk fra gammel tid. Fra 1914 demonstrerte også fagfolk som var fortrolig med gamle

teknikker enkelte håndverk på Maihaugen (Shetelig 1944:211). Levende dyr ble og en del av De Sandvigske samlinger, noe som bidro til at de gamle bondemiljøene ikke bare fremsto som stillestående tablåer fra en svunnen tid. I 1937, til samlingens 50-årsjubileum, sto setergrenda på museet ferdig. Valbjørgsetra var da bygd ut med hus og fjøs som rommet 30 dyr. Både folk og dyr ble satt ut om sommeren (Shetelig 1944:212-213).

På Norsk Folkemuseum ble det også gjort forsøk på å gjøre museet levende. Like etter åpningen ble det på Leikarvollen fremført folkedanser. Folkeviser ble sunget og historier fortalt. Det ble til og med holdt historiske fester. Det skulle likevel raskt vise seg at dette ikke ble spesielt populære tiltak. I følge Shetelig (1944:219) vakte tilstelningene direkte mishag. For den kultureliten som var opptatt av vernearbeidet på denne tiden, var kunnskapsperspektivet det sentrale. Folkelige følerier og emosjoner knyttet til slike oppvisninger var derfor å forakte. Dette synet uttrykte blant annet arkitekt Holger Sinding-Larsen i et brev til Schirmer (Lidén 1999:107). Oppvisningene ble derfor innstilt etter få år.

Selv om ikke dette tiltaket viste seg å falle i god jord, tok Norsk Folkemuseum formidling seriøst. En ny stilling som lektor ble etter bevilgning fra Oslo kommune opprettet i 1930. Museet ble dermed det første i landet som hadde en person ansatt kun med pedagogiske formål for øye. Lektoren var ansvarlig for undervisning og veiledning av klasser med skolebarn, kurs for lærere, foredrag og omvisninger (Shetelig 1944:228-229).

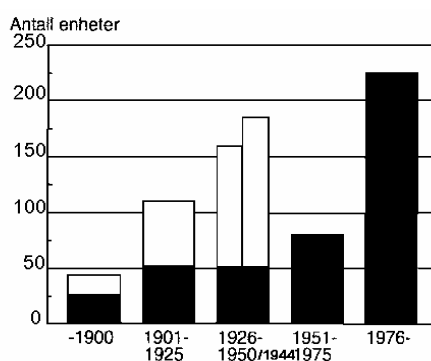
Folke- og friluftsmuseene kan på flere områder jevnføres med de tradisjonelle bygdebøkene (se kapittel 2.3.3.1., 2.3.4.). I Nord-Troms ble denne typen bøker første gang publisert på 1950-tallet. Som sjanger var imidlertid bygdebøkene eldre, og kan sies å bli etablert på begynnelsen av 1900-tallet. I tid faller dette sammen med etableringen av folke- og friluftsmuseene. I både folkemuseene og de tradisjonelle bygdebøkene sto dessuten bondekulturen sentralt. Jordbrukets historie var også som vist i kapittel 2.2.2. og 2.3.2. blitt viktig i den arkeologiske forskningen. For både folke- og friluftsmuseene samt de tradisjonelle bygdebøkene ble nyere tid vektlagt fremfor forhistoriske perioder og den lokale utviklingen skulle bidra til å fylle ut hullene i den nasjonale historien. Bakgrunn fra det øvre sosiale sjiktet preget dessuten både grunnleggerne av folkemuseene og de eldre

altomfattende museene, forfatterne av de tradisjonelle bygdebøkene og mange av de som hadde kontakt med forvaltningsapparatet på denne tiden (se kapittel 3.4., 3.5.).

4.3.3. BYGDEMUSEER

Museer ble ikke bare grunnlagt i de sentrale strøk av landet. Folkemuseene var en sterk inspirasjonskilde for de mange bygdemuseene som etter hvert ble etablert rundt om i landet. Disse mindre museene, som ble etablert fra rundt 1900 av, ble skapt etter lokalt initiativ. Museene ble svært ofte drevet på frivillig basis og var tuftet på lokal kunnskap og erfaring (Hegard 1984:250).

I distriktene økte antall museer jevnt og trutt. I forbindelse med utarbeidelsen av museumsstatistikken for 1995, ble det samlet inn opplysninger om stiftelsesår for norske museer. Resultatet av undersøkelsen viste følgende utvikling:

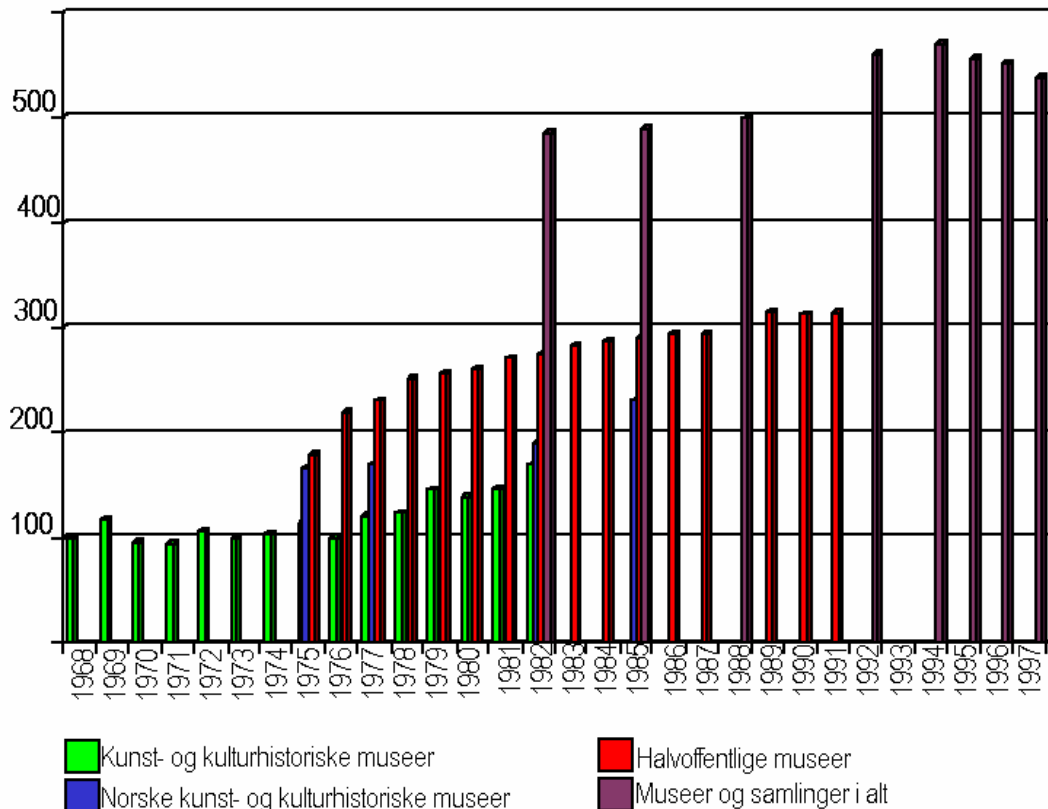
Figur 4.3. Antall museer i Norge etter stiftelsesår. Sorte søyler er basert på Statistisk Sentralbyrås (SSB) Ukens statistikk nr. 35 1996:8. 1926-1950 er tidsintervallet SSB opererer med. De hvite søylene er utarbeidet på bakgrunn av Shetelig (1944). For perioden 1926-1944 er det to søyler. Søylen til høyre består av alle typer museer og samlinger som Shetelig omtaler. Søylen til venstre består av kulturhistoriske museer siden kunstmuseer, spesielle samlinger og kunstindustrimuseer er utelatt.

Statistikken som danner bakgrunnen til figur 4.3. omfatter til sammen 557 enheter. Av disse besvarte bare 437 spørsmålet om stiftelsesår. Oversikten viste at nær 52% av museene og samlingene i Norge var etablert etter 1975 (SSBs *Ukens statistikk* nr. 35 1996:8). Det er ikke tvil om at etableringen av museer skjøt fart i Norge etter midten av 1970-tallet. Det er likevel grunn til å nyansere tallene fra Statistisk Sentralbyrå noe. Sheteligs (1944) fremstilling av museumsutviklingen ble skrevet i en tid da det arkeologiske miljøet i landet i henhold til kapittel 2.2.2. og 2.2.3. var lite og

preget av nære personlige relasjoner mellom de få fagpersonene som fantes. Det kan derfor antas at Shetelig hadde svært god oversikt over museumsvesenet på denne tiden. Det er likevel kildekritiske problemer knyttet til Sheteligs (1944) gjennomgang. Museer kan være utelatt og stiftelses- og åpningsår feil angitt. Til tross for slike forbehold, bidrar en gjennomgang av Sheteligs (1944) bok til en nyansering av tallmaterialet fra Statistisk Sentralbyrå.

Shetelig (1944) omtaler til sammen 44 museer og samlinger som etableres i perioden mellom 1760 og 1900. Shetelig angir stiftelses- eller åpningsår for ytterligere 67 museer til perioden 1901-1925. Tilsvarende tall for 1926-1944 er 54. I tillegg oppgir Shetelig ikke nærmere hvilket år 22 museer og samlinger ble stiftet eller åpnet. I og med at *Norske museers historie* ble utgitt i 1944, må sistnevnte 22 museer og samlinger antas å være etablert før dette. På bakgrunn av Sheteligs (1944) fremstilling kan det derfor stipuleres at det fantes 187 museer og samlinger i Norge i 1944. Etableringsfrekvensen for museer er derfor noe høyere i perioden fram til 1944 enn det tallene fra Statistisk Sentralbyrå viser (se figur 4.3.). Relativt sett blir dermed også økning i antall nye museer etter midten av 1970-tallet mindre.

Hvor stor veksten i museumsvesenet har vært etter 1970, er vanskelig å fastslå nøyaktig på grunn av definatoriske uklarheter. En gjennomgang av Statistisk Sentralbyrås *Kulturstatistikk* for årene 1975, 1977, 1982, 1985, 1988, 1992 og 1997 aksentuerer problemet. Antallet kunst- og kulturhistoriske museer (grønn søyle i figur 4.4.) viser til de museer som faktisk har svart på spørsmål fra Statistisk Sentralbyrå. Dette må være årsaken til at disse tallene er lavere enn det som oppgis for medlemsinstitusjoner i Norske kunst- og kulturhistoriske museer (blå søyle i figur 4.4.). Den røde søylen i figur 4.4. angir antallet museer som har kommet inn under støtteordningen for halvoffentlige museer. Den lilla søylen i figur 4.4. viser alle museer og samlinger som undersøkelsen fra Statistisk Sentralbyrå omfatter. At undersøkelsene fra Statistisk Sentralbyrå først fra årene 1994 til 1997 har hatt en jevn svarprosent, bidrar også til at det er vanskelig å fastslå eksakt museumsvesenets kvantitative utvikling. På grunn av lav svarprosent er tallene heller ikke sammenliknbare lenger tilbake enn 1994 (SSBs *Ukens statistikk* nr. 32 1998:6).

Figur 4.4. Utviklingen innen museumssektoren i Norge etter 1968 (Kilder: Statistisk Sentralbyrås *Kulturstatistikk 1975:39, 41 (tabell 37)*, *Kulturstatistikk 1977:55*, *Kulturstatistikk 1982:107, 109 (tabell 77)*, *111 (tabell 82)*, *113 (tabell 84)*, *Kulturstatistikk 1985:116 (tabell 88)*, *118 (tabell 93)*, *120 (tabell 95)*, *Kulturstatistikk 1988:108 (tabell 87)*, *110 (tabell 89)*, *Kulturstatistikk 1992:76 (tabell 54)*, *77 (tabell 55)*, *Ukens statistikk nr. 44 1995:15 (tabell 1)*, *Ukens statistikk nr. 35 1996:12 (tabell 1)*, *Ukens statistikk nr. 27 1997:16 (tabell 1)*, *Ukens statistikk nr. 32 1998:4 (tabell 1)*).

Til tross for uklarhetene er det klart at utviklingen innen museumsvesenet på flere områder er parallell med de trekk som har gjort seg gjeldende for de publiserte tekstene i kapittel 2 samt lovverket og forvaltningen i kapittel 3. 1970-tallet fremstår i alle tilfellene som tidspunktet for når større endringer begynner å gjøre seg gjeldende. I kapittel 2 og 3 ble disse endringene satt i sammenheng med en kulturmobilisering samt endringer i det teoretiske fundamentet i arkeologifaget (se kapittel 1.2.). Disse faktorene påvirket også museumsvesenet, men også andre forhold skulle gjøre seg gjeldende.

4.4. MUSEUMSETABLERINGENS BAKGRUNN

Bakgrunnen for etableringen av både de eldre altomfattende, folke-, friluft- og bygdemuseene må forstås i relasjon til de nasjonale strømningene som

gjorde seg gjeldende på denne tiden. Denne konteksten må også oversiktsverkene av Helland (1899, 1908), Shetelig (1930) samt A. Hagen og Joys (1962) sees i. Andre har satt denne utviklingen i relasjon til samme faktor. Geir Vestheim (1994:21-23) har fremholdt at de nasjonaldemokratiske bevegelsene ga museumsvesenet vind i seilene. Shetelig (1944:25) setter de nasjonale strømningene som gjorde seg gjeldende i landet i nødsårene før 1814 i forbindelse med etableringen av de første museene. Museene bidro med andre ord til å bygge en norsk identitet i en tid preget av nasjonal løsrivelse og selvhevdelse.

Museumsetableringen kan imidlertid også sees på som ledd i et folkeopplysningsprosjekt. Vestheim (1994:20) setter også fremkomsten av de første museene i sammenheng med opplysningstidens idealer. Museene fremsto som institusjoner som skulle formidle vitenskapelig kunnskap og kunnskapen skulle være offentlig tilgjengelig. Vestheim har her benyttet seg av Jürgen Habermas utlegninger. At institusjoner åpnet for et allment publikum, var noe Habermas (1991) satte i forbindelse med danning av "det offentlige". Drivkreftene bak denne utviklingen relateres til oppkomsten av et borgerskap. Borgerskapet grunnla museer og gallerier og etablerte på den måten faste institusjoner for kunnskapsproduksjon. I henhold til kapittel 3.6.7. påpekte Hans-Emil Lidén (1999:104-105) at kunnskapsperspektivet også var en av pilarene for forvaltningen på samme tid.

I forskning og forvaltning var det gjenstander som ble ansett å være det viktige. Også i de eldste museene sto artefakter i sentrum for oppmerksomheten. Fokuset var så sterkt at Marc Maure (1988a:16) fremholder at institusjonene utøvde en gjenstandskultus hvor de materielle objektene ble ansett som bærere av evige og universelle sannheter. Denne typen museer er av Hugues de Varine (1988a:36) karakterisert som det klassiske museet. Typisk for denne institusjonsformen er at den består av bygninger og samlinger av gjenstander. Flere av de eldste museene startet sin tilværelse som tematisk sett altomfattende. Etterhvert som grensene til de vitenskapelige disiplinene ble klarere, ble også museene mer spesialiserte. Museene fra denne tiden var også sentraliserte og offentlige (Maure 1988a:16, 21).

I årene mellom 1910 og 1935 endret det politiske klimaet seg. I denne perioden, også preget av endringer i næringsstrukturen, kom arbeiderbevegelsen til å spille en aktiv rolle i formingen av samfunnet. Arbeiderklassen gjenfant ikke sin historie i museene. De altomfattende museene henvendte seg tilsynelatende til et allment publikum. I praksis fungerte de derimot for en snevrere del av befolkningen, nemlig borgerskapet (Maure 1988a:17). Både nasjonalt og internasjonalt skulle innvendingene mot hvordan museumsvesenet fungerte gradvis gjøre seg gjeldende. Det skulle likevel gå flere tiår før kritikken fikk et visst omfang.

Internasjonalt kom gjennombruddet på 1960- og 1970-tallet. På den tiden ble det en økende bevissthet om at det tradisjonelle museet ikke lenger fungerte optimalt. Kritikken av museets funksjon ble ansporet av flere forhold. I USA satte politiske og menneskerettslige bevegelser dagsordenen. I et radikalisert klima kulminerte *neighbourhood museums* bevegelsen i Anacostia museum i Washington D.C. (Kinard 1988). I Frankrike inspirerte studentopprøret i 1968 til en intellektuell bevegelse preget av motstand overfor en rekke sentralmakter (de Varine 1988b:62). Utover 1970-tallet begynte også miljøproblemer å gjøre seg synlige, og dette førte til en økende bevissthet om trusselen mot det biologiske mangfoldet (se også kapittel 3.2.3 om konsekvenser for lover og forvaltning). I forlengelsen av denne erkjennelsen ble det kulturelle mangfoldet sett på som noe som var truet (Gynnild 1997:16).

Den mangefasetterte kritikken ble med tiden konsolidert under benevnelsen *new museology* (se for eksempel Desvallées et al. 1992-1994, Hauenschild 1988, Papadakis 1991, Vergo 1989). Parallelt begynte en ny type museer å vokse frem. Disse blir ofte omtalt som økomuseer (se for eksempel Davis 1999, Gjestrum & Maure 1988, Hudson 1992, MUSEUM nr. 148 1985, Nymark & Reshaur 1992, de Varine 1988c, 1988d, Weis 1989).

Georges H. Rivière (1985) var en av de sentrale drivkreftene innen økomuseumsbevegelsen. Han var blant annet inspirert av de skandinaviske friluftsmuseene. Rivière var også pådriver for opprettelsen av ICOM. Rivière ble organisasjonens første direktør, og fungerte i dette vervet i perioden 1947 til 1964 (Gjestrum & Maure 1988:103). Organisasjonen ble et viktig forum i det

videre arbeidet med utformingen av det nye museumsbegrepet (se kapittel 4.2.).

Begrepet økomuseum ble lansert av de Varine i 1971, men først definert av Rivière i 1972 (de Varine 1988d:105). Definisjonen omfattet seks punkt. For at et museum skulle kunne kalles seg et økomuseum, måtte institusjonen for det første ha en tverrfaglig tilnærming til kulturelle og naturmessige undersøkelser av sitt nærmiljø. For det andre måtte det opprettes samlinger og arkiv om nærområdet. Museet skulle med andre ord fungere som en databank. For det tredje måtte museet etablere en representativ innsamlingspolitikk. For det fjerde måtte denne dokumentasjonen formidles og gjøres tilgjengelig. Formidlingen skulle ikke bare skje gjennom tradisjonelle, permanente utstillinger. Et økomuseum måtte gjerne også produsere temporære eller oppsøkende utstillinger. Gjenstandsfokuset ble ikke lenger det dominerende. Derfor kunne også andre formidlingskanaler som audiovisuelle hjelpemidler og massemedia bli tatt i bruk. For det femte skulle et økomuseum stimulere lokalbefolkningen til å delta i museets virksomhet og engasjere seg i vern og utviklingen av nærmiljøet. Sist skulle museets aktiviteter ikke bare foregå innenfor museets vegger, men ute i lokalsamfunnet (de Varine 1988d:107).

Økomuseumstankegangen har vidtrekkende konsekvenser. Et økomuseum har hele lokalsamfunnet som sitt arbeidsfelt. Museet får ofte en desentralisert struktur siden institusjonen ikke bare er forankret i selve museumsbygningen. Museet er fysisk sett ikke bare en bygning, men et helt territorium. Nærmiljøets gater, hus og industrianlegg er derfor ansett for å være en integrert del av museet. Gjenstandene hører helst hjemme i sitt opprinnelige miljø og ikke i museets magasin. Et slikt museum fordrer noe av sitt publikum. Publikumet kan ikke være passive mottakere, men må være aktive deltakere. Amatørens engasjement og arbeid blir følgelig oppvurdert og prioritert. Den lokale amatøren blir ansett for å være den som er ekspert på sitt miljø og sin kultur (de Varine 1988c:95, Maure 1988a:27, 29). Selv om økomuseet har lokalsamfunnet som sitt primære arbeidsfelt, er visjonene globale. de Varine (1988d:118-120) fremholdt at et økomuseum åpnet opp for verden utenfor siden denne typen institusjon stimulerte til komparativ tenking.

Et økomuseum er med andre ord en type institusjon som søker å være en integrert del av en større landskaps- og miljømessig sammenheng. Denne forståelsen var synlig allerede i ICOMs 1961-definisjon av museum jamfør kapittel 4.2. Dette synssettet er dermed del av en større trend, som også gjorde seg gjeldende i forvaltningen, som i henhold til kapittel 3.2.2. og 3.2.3. i økende grad ble opptatt av kulturminners omgivelser på samme tid.

Lokalbefolkningen ble innen økomuseumsbevegelsen sett på som eksperter på egen historie. Lokal kunnskap var dermed noe som kunne inkluderes i museene. Aksepten av den multivokale fortiden ser dermed ut til å ha fått rotfeste tidligere innen museumsfaglige fora enn innenfor deler av arkeologifaget (se kapittel 1.2.).

Også museumsvesenet i Norge ble preget av den nye museologien. Tankegangen som gjorde seg gjeldende internasjonalt, hadde tidlig norske talspersoner. Peder Anker (1971) fremholdt at de kulturhistoriske museene hadde blitt etablert for å verne om kulturelle verdier som sto i fare for å gå tapt. Museene fremsto derfor som institusjoner som konserverte en samfunnsutvikling. Museene mistet med det kontakten med et samfunn i rask endring og hadde ikke lenger rotfeste i en bred opinion. Anker påpekte at museene måtte interessere seg for kulturen i sin egen samtid. Slik kunne de bidra aktivt til utformingen av samfunnet.

En rekke konferanser med økomuseum som tema ble avviklet i årene som fulgte. I løpet av 1984-1986 ble tre internasjonale seminarer om den nye museologien avholdt i henholdsvis Montreal, Lisboa og på Toten. En norsk gruppe av økomuseer var blitt dannet allerede i 1984 etter seminaret *Økologi-identitet-deltakelse* (Magnus 1988:9). Det internasjonale motstykket, Le Mouvement International pour une Nouvelle Museologie/The International Movement for a New Museology (MINOM) ble dannet etter møtet i Lisboa i 1985 (Maure 1988b:130-131).

På samme måte som den nasjonale reisingen var bakgrunn for etablering av de eldste museene, må ekspansjonen innen museumssektoren på 1970-tallet forstås i relasjon til endringene i det politiske klimaet, både nasjonalt og internasjonalt. Det var nettopp denne vridningen som banet veien for aksepten av at Nord-Norge hadde en egenartet historie som var verdt å ta vare på (se også kapittel 2.3.3., 2.3.4., 3.6.3., 3.6.7.).

Rivière var som tidligere nevnt inspirert av de skandinaviske friluftsmuseene. Friluftsmuseene og folkemuseene var likevel av en annen type enn økomuseene. Begge typer institusjoner er fysisk sett plassert innenfor rammen til et lokalsamfunn, og for begge kan bygningsmiljøer stå sentralt. På det ideologiske planet er likevel forskjellene store. Maure (1988a:23) fremholder at for opprettelsen og den videre utviklingen av folke- og friluftsmuseene lå en mer eller mindre uttalt ideologi med det nasjonale i sentrum til grunn (se kapittel 4.3.2.). Det nasjonale ble uttrykt gjennom bondekulturen. Bondekulturen var hovedelementet, ikke fordi den sto i fare for å forsvinne, men fordi den ble et symbol på det urnorske og det som andre ikke hadde (Hegard 1984). Det ekte, det opprinnelige norske, var derfor lettere å finne i dalførene på Østlandet enn blant fiskere på kysten eller arbeiderne i byene. Gjennom bondekulturen var det også enklest å se forbindelseslinjene til en gloriøs norrøn fortid (Reiakvam 1997:66).

Ideologisk sett hadde folkeopplysningsbevegelsen i Skandinavia en langt større innflytelse på den internasjonale økomuseumsbevegelsen enn det friluftsmuseene har hatt (de Varine 1988e:42). Årsaken til dette lå i at folkeuniversitetene og økomuseene delte den pedagogiske grunntanken: Deltakelse fra lokalbefolkningen. Lokalbefolkningen måtte være en integrert partner i museet gjennom aspirasjon, kunnskap og individuelle tilnærminger (Rivière 1985:182).

Det store antallet bygdemuseer som ble etablert fra 1900-tallets start, kunne potensielt ha favnet andre målgrupper enn bøndene. Likevel var det først fra midten av 1970-tallet at arbeiderbevegelsen kom aktivt inn i museene gjennom avvikling av arbeiderkultur dager. I samarbeid med eksisterende museer ble skogsarbeiderdager arrangert fra 1975, bergmannsdager fra 1976, jernarbeiderdager fra 1977 og industriarbeiderdager fra 1978 (Gjestrum 1988:161-162). I arbeidet med å finne frem til sin egen historie, ble Sven Lindqvist (1982) bok *Grav der du står: håndbok for den som vil utforske arbeidsplassen og lokalmiljøet* et viktig dokument. Utover 1980-tallet ble en rekke andre grupper stadig mer bevisstgjort sin relasjon til museer. Kystbefolkningen registrerte at deres kultur var utelatt fra museene. Etniske minoriteter som samer og kvener fant heller ikke sin historie fortalt gjennom utstillinger (Gjestrum 1988:158).

Kritikken mot museumsvesenet forble ikke begrenset til interne museologiske fora. Offentlige myndigheter fulgte opp. I følge Vestheim (1994:23-25) kan den norske kulturpolitikken de tre første tiårene etter andre verdenskrig karakteriseres som sentralstyrt. Den statlige politikken gikk ut på å spre den tradisjonelle dannelseskulturen til de brede lag av folket. Instrumentene for denne overrisslingspolitikken var store riksinstitusjoner som Riksteateret, Riksgalleriet og Rikskonsertene som skulle ut til folket. Etter initiativ fra blant annet United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) ble det i en rekke vestlige land gjennomført analyser og utredninger om offentlig kulturpolitikk. Resultatet ble *den nye kulturpolitikken*.

I 1967 ble Museumskomiteen, også kjent under navnet Hovekomiteen etter formann departementsråd Olav Hove, oppnevnt. Komiteen leverte i 1970 *Innstilling om de halvoffentlige museers virksomhet og drift*. Komiteen skulle skaffe en oversikt over de halvoffentlige museenes virksomhet og økonomi samt komme frem til retningslinjer for den videre utviklingen. Komiteen kom frem til at museenes hovedoppgaver var følgende:

- Innsamling, katalogisering, dokumentasjon, konservering og oppbevaring. På grunn av omleggingene innen ulike næringer, ble innsamlingsarbeidet ansett for å være svært viktig. Bygninger og gjenstander sto i fare for å miste sin bruksverdi. Museene måtte derfor berge det som berges kunne før det var for sent.
- Utstilling, undervisning, opplysningsarbeid og publikasjonsvirksomhet. Museet ble betraktet som et viktig ledd i folkeopplysningen. Museumssektoren måtte satse på å rette sin virksomhet mot skoleverket. Siden folk stadig fikk mer fritid, måtte museene også arbeide aktivt for å få nye grupper til å delta på omvisninger, kurs, spesialutstillinger og liknende som museene skulle gjennomføre.
- Vitenskapelig arbeid. Museene skulle ikke bare bevare, men også forklare kulturutvikling.

Hove-utvalgets påpeking av museenes arbeidsoppgaver sammenfaller i stor grad med ICOMs 1956-definisjon av museum som beskrevet i kapittel 4.2.

Innstillingen fra Hove-utvalget ble fulgt opp i Stortingsmelding nr. 93 (1971-1972) *Om museumssaken*. Stortingsmeldingen sluttet seg i all hovedsak til forslagene i innstillingen. *Innstilling om de halvoffentlige museers virksomhet og drift* hadde blitt møtt med kritikk, og denne ble referert i Stortingsmeldingen. Norsk kulturråd samt en fellesuttalelse fra en rekke

kunstmuseer, blant annet Bergen Billedgalleri, Kunstindustrimuseet i Oslo, Nordenfjeldske og Vestlandske kunstindustrimuseum kritiserte Museumskomiteen tredeling av museets funksjoner. Institusjonene fremholdt at Hove-utvalget i liten grad drøftet hvordan oppgavene kunne innpasses i en mer allmenn kulturell virksomhet. Det som med andre ord ble etterlyst, var en diskusjon om hvordan museene kunne delta i kulturlivet og bli en integrert del av dette. Museene måtte bli en aktiv deltaker, og ikke bare en bevarer av tidligere tiders kultur (Stortingsmelding nr. 93 1971-1972:13).

Positive tiltak ble opprettet som følge av *Om museumssaken*, blant annet ble tilskuddsordningen for halvoffentlige museer innført i 1975. Ordningen var basert på driftstilskudd fastsatt av fylkeskommunene. Staten refunderte en del av utgiftene etter prosentsatser som skulle være lik den som var tilskudd til videregående opplæring til del. For de fire nordligste fylkene var den hele 75%. Kommunene skulle ikke bidra med økonomisk støtte, men det ble åpnet for at fylkeskommunene kunne forhandle med kommunene om driftstilskudd i visse tilfeller (NOU 1996:7:139-140) (se også kapittel 4.9.2.).

Kritikken som blant annet Norsk Kulturråd hadde rettet mot Hove-utvalget ble i senere stortingsmeldinger, i alle fall delvis, fulgt opp. Dette gjelder både Stortingsmelding nr. 52 (1973-1974) *Ny kulturpolitikk* og Stortingsmelding nr. 8 (1973-1974) *Om organisering og finansiering av kulturarbeid*. I sistnevnte Stortingsmelding (nr. 8 1973-1974:55-56) ble det lagt særlig vekt på museets oppgave som kontaktformidler. Museets samtidfunksjon ble dermed sterkere betont. Det ble samtidig fremhevet at dette ikke måtte gå på bekostning av museets andre funksjoner, da særlig vern.

1970-tallet var preget av en heldig utvikling med sammenfall mellom en kulturell mobilisering, en museologisk nyorientering og økte bevilgninger til museumsdrift fra det offentlige. Dette gjorde at nyetableringen innen museumsvesenet skjøt fart (se figur 4.3., 4.4.). Samtidig kunne de eksisterende museene ta igjen årtier med forsømt vedlikehold og ansette fagpersoner til å ta seg av driften (Gjestrup 1988:161).

Frem til 1983 økte de samlede tilskuddene til halvoffentlige museer årlig i snitt med 30%. I 1983 ble det imidlertid gjort endringer i

tilskuddssystemet ved at det lagt et tak på ordningen. Det ble med andre ord slutt på automatikken i refusjonene fra Kulturdepartementet. Fra 1983 fastsatte departementet en fast tilskuddsramme til hver fylkeskommune, uavhengig av den tidligere prosentfordelingen. Det ble også understreket at institusjonene i størst mulig grad skulle forsøke å dekke driftsutgiftene med egeninntekter (NOU 1996:7:140).

I Stortingsmelding nr. 61 (1991-1992) *Kultur i tiden* ble kunnskap og formidling sentrale mål for museene. Om kulturvernet generelt, herunder også museer, het det:

“Kulturvern omfatter både innsamling og bevaring av dokumentasjonsmateriale innenfor et langsiktig perspektiv. Men en mer umiddelbar formidling på bred basis for å levendegjøre kulturarven for folk flest er også en sentral oppgave. Det er en nøye sammenheng mellom disse to funksjoner.” (Stortingsmelding nr. 61 1991-1992:20)

Hovedmålet for kulturpolitikken i *Kultur i tiden* var overordnet sett ikke endret fra det som ble fremhevet i Stortingsmelding nr. 52 (1973-1974). I både denne og i *Kultur i tiden* var hovedmålet å “bygge et kvalitativt bedre samfunn med likestilling mellom grupper og enkeltmennesker, et samfunn der hver enkelt kan utvikle evner og anlegg i et rikt og trygt miljø.” (Stortingsmelding nr. 61 1991-1992:10). Likevel var det nyheter i *Kultur i tiden* i forhold til foregående meldinger. Kultur på 1990-tallet ble ikke lenger sett på som én enkelt sektors ansvar. Kultur måtte bli en sektorovergripende oppgave (se også kapittel 3.2.3.). Det sektorovergripende perspektivet lar seg også etterspore ved at det ble sett et sammenfall mellom miljø- og kulturverninteresser. Kulturminnevernet ble derfor betraktet som både miljø- og kulturpolitikk (Stortingsmelding nr. 61 1991-1992:225).

Kulturpolitikken for 1990-årene måtte med andre ord være sektorovergripende, stimulere til kvalitet, styrke den nasjonale felleskulturen, ha hele landet som virkeområde og komme flest mulig mennesker til gode (Stortingsmelding nr. 61 1991-1992:11).

Kultur i tiden fikk flere konkrete følger. I 1994 ble Norsk museumsutvikling (NMU) opprettet. Bakgrunnen for denne etableringen var Kulturdepartementets ønske om utarbeidelse av en plan for nasjonal samordning av innsamlingen av kulturhistorisk materiale fra det 20. århundret. En slik plan ble utarbeidet for perioden 1997-2000 (Gynnild 1997).

I *Kultur i tiden* ble det gitt signaler om at tilskuddsordningen for halvoffentlige museer måtte legges om. Med virkning fra 1995 falt den formelle bindingen mellom det statlige og det fylkeskommunale nivået bort (NOU 1996:7:140).

Som et resultat av Stortingsmelding nr. 61 (1991-1992) oppnevnte Regjeringen i kongelig resolusjon av 15. desember 1993 et utvalg. Utvalget fikk i oppgave å utarbeide et grunnlag for en nasjonal museumspolitikkk hvor museene ble satt inn i en helhetlig samfunnsmessig sammenheng. Resultatet ble *Museum: Mangfold, minne, møtestad* (NOU 1996:7). I denne ble det påpekt at museene skulle være dialoginstitusjoner. Et museums samfunnsnytte ligger derfor ikke bare i å skape og formidle kunnskap, men særlig i:

“evna til å skapa nyfikne og forståing, evna til å stimulera undringa, til å stilla spørsmål, til å overraska og utfordra einskildmenneske emosjonelt og intellektuelt. I eit slikt perspektiv er sjølve museumsfunksjonane - innsamling, forskning, bevaring og formidling - reiskapar som er knytte til rolla som samfunnsinstitusjonar.” (NOU 1996:7:11)

Den foreløpig siste stortingsmeldingen med konsekvenser for museumsvesenet er Stortingsmelding nr. 22 (1999-2000) *Kjelder til kunnskap og oppleving. Om arkiv, bibliotek og museum i ei IKT-tid og begrepsmessige rammevilkår på kulturområdet*. Igjen påpekes målsettingen om en sektorovergripende kulturpolitikk. I denne meldingen fremheves dessuten særlig behovet for dokumentasjon av samtiden i et samfunn med stadig raskere endringstakt. For å oppnå disse målsettingene, blir organisatoriske endringer viktige. Tilskuddsordningen fra 1975 fremholdes som et viktig tiltak, men det påpekes samtidig at ordningen har resultert i en fragmentert museumsstruktur. I den fremtidige organiseringen av museumssektoren og bruken av statlige virkemidler blir det å bevare og styrke lokalt engasjement og deltakelse i kulturvernet ansett for å være viktig. Dette må likevel ikke gå på bekostning av den faglige kompetansen som må trygges på et regionalt nivå. Av Stortingsmeldingen fremgår det også at museene må samordnes i et nasjonalt nettverk. For at dette skal fungere må det foretas en opprydding i de enkelte museumdistriktene og -regionene. Ønsket resultat er et mindre antall museumsnettverk i hvert fylke. NMU, i samarbeid med fylkeskommuner,

kommuner og museene, skal foreta oppryddingsarbeidet (<http://odin.dep.no/kkd/norsk/publ/stmeld/018005-044002/index-hov002-b-n-a.html>).

Tilskuddsordningen fra 1975 vil også komme til å gjennomgå endringer som følge av Stortingsmelding nr. 22 (1999-2000). Det nye systemet vil få tilskudd over det statlige kulturbudsjettet med NMU som overvåker, samordner og informasjons- og budsjettknutepunkt. Bevilgningene vil øke, særlig til prosjektarbeid. Siktemålet med omleggingen er en kvalitativ oppgradering av museene (<http://odin.dep.no/kkd/norsk/publ/stmeld/018005-044002/index-hov002-b-n-a.html>).

4.5. MUSEER I LOFOTEN OG NORD-TROMS

Museene i Lofoten og Nord-Troms har blitt etablert til forskjellige tider og i relasjon til ulike faser innen museumsutviklingen i Norge. Det å skape og drive et museum krever økonomiske ressurser. Støtteordninger til museumsdrift er i stor utstrekning et offentlig anliggende, og de politiske rammevilkårene for kulturpolitikken vil dermed påvirke hvordan museene fremstår. Omformingen av kulturpolitikken har som vist også en sammenheng med internasjonale stømninger. På den måten griper overlokale rammer inn i hverdagen for museene i Lofoten og Nord-Troms.

Det eldste museet er Vestvågøy museum, som ble etablert i 1962. Deretter fulgte Lofotmuseet i Storvågan, som ble stiftet i 1976. Tre år senere, i 1979, ble så Nord-Troms museum etablert. Det skulle så gå 15 år før neste museum kom til. Lofotr på Vestvågøy åpnet for publikum i 1994. Siste tilskudd på museumsstammen i Nord-Troms er *Uten fortid, ingen framtid* i Kvænangen, som fortsatt er under oppbygging.

I tillegg til disse institusjonene, finnes det i Lofoten flere private museer. Lofoten krigsmuseum og Laukvik bygdemuseum i Vågan samt Nisse/Samtidsmuseum og Lofoten krigsmuseum på Vestvågøy har ikke i det hele tatt, eller i svært beskjeden målestokk, mottatt offentlig støtte.

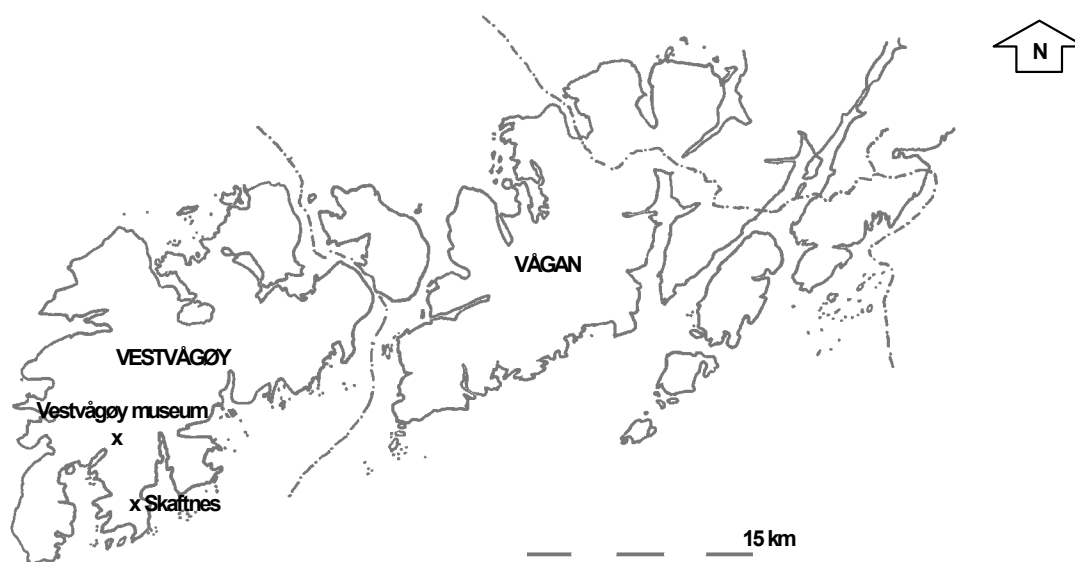
4.6. MUSEER I VESTVÅGØY KOMMUNE

4.6.1. VESTVÅGØY MUSEUM

På Fygle, tett ved kommunesenteret Leknes, ligger hovedkontoret til Vestvågøy museum. I tillegg til hovedkontoret, er museet også i besittelse av gårdsanlegget Skaftnes i Sennesvika (se figur 4.5.).

Fiskeri er en av Vestvågøy kommunes største næringsveier, slik tilfellet er i alle de andre Lofotkommunene. På Vestvågøy er imidlertid også landbruk av stor betydning. Kommunen er en av Nordlands største landbrukskommuner. Disse to næringsveiene er museets primære arbeidsområde og formidlingstema (<http://home.online.no/~vvmuseum/>).

Vestvågøy museum ble etablert i 1962 og åpnet for publikum i 1967. Museet karakteriseres som et halvoffentlig friluftsmuseum. Museet eies av en museumsforening. Både enkeltpersoner, organisasjoner og bedrifter kan tegne medlemskap. Museets styre består av seks medlemmer. Fem av medlemmene velges på årsmøtet i medlemsforeningen og en rekrutteres fra Vestvågøy kommune (<http://home.online.no/~vvmuseum/>).

Figur 4.5. Vestvågøy museums hovedkontor ligger på Fygle. Museet består også av "minifiskeværet" Skaftnes i Sennesvika.

Figur 4.6. Den gamle skolen på Fygle er Vestvågøy museums hovedkontor.

Figur 4.7. Skolerommet på Fygle.

Figur 4.8. Lofotutstilling på Fygle.

Museets hovedkontor er lagt til den gamle skolen på Fygle, som ble bygd i 1898 (se figur 4.6.). Museet utnytter byggets egenart og formidler kommunens skolehistorie fra 1890, blant annet gjennom bruk av et gammelt undervisningsrom (se figur 4.7.). Der finnes et langbord fra den tiden da skolen gikk på omgang mellom forskjellige hjem, trepulter og mer moderne utgaver i respatex (Elstad 1996:72).

Det er gjort plass til skiftende utstillinger i et annet rom i første etasje (se figur 4.8.). Husets andre etasje består blant annet av lærerbolig med nyrokkomøbler fra 1880-tallet (Elstad 1996:74).

Hovedbygningen til Vestvågøy museum har også hatt andre funksjoner enn skole. Frem til 1963 besto Vestvågøy av fire kommuner: Borge, Buksnes, Valberg og Hol. Fra 1919 til 1963 ble huset brukt til kommunalpolitiske møter i Hol kommune (Elstad 1996:75).

På Fygle er det også satt opp ei rorbu fra 1834. Denne sto opprinnelig på Ure. Rorbua er ei dobbel bu bygd for mannskapet på fire båter. I buas yttergang henger garn og annet redskap. Oppholdsrommet viser hvordan folk bodde under Lofotfisket på 1800-tallet (Elstad 1996:75-76).

Figur 4.9. Våningshuset på Skaftnes.

Selv om hovedkontoret ligger på Fygle, er flere av museets aktiviteter lagt til Skaftnes i Sennesvika (se figur 4.9.). I 1991 overtok museet bygningene her. Skaftnes, også omtalt som et minifiskevær, består av til

sammen fire bygninger. Våningshuset er fra 1860 og viser interiør fra ulike perioder. Nede ved sjøen ligger ei brygge med krambu. I den var det mulig å kjøpe det mest nødvendige til fiske. På gården ligger dessuten ei smie med redskapsutstilling. Gårdens naust fra 1850-årene var opprinnelig bygd for å romme en fembøring. I dag er det her satt inn rundt 15 småbåter av ulike typer (Elstad 1996:77).

Anlegget fylles med liv under de årlige Skaftnesdagene. En rekke organisasjoner i kommunen, som husflids-, kyst- og historielag, stiller opp for å skape et miljø med tidstypiske aktiviteter og drakter (Elstad 1996:79). Lokalbefolkningen er med andre ord sterkt engasjert i Skaftnesanlegget. Dette understrekes av at frivillige organisasjoner, museer og kommunen i 1997 valgte Skaftnes til kommunens kulturminne under Kulturminnestafetten. Kulturminnestafetten var et landsomfattende tiltak i regi av Fortidsminneforeningen, Norsk forening for fartøyvern og Forbundet KYSTEN. Anlegget fikk i den forbindelse bevilget 10000,- (*Kulturminnestafetten* 97:5, 58).

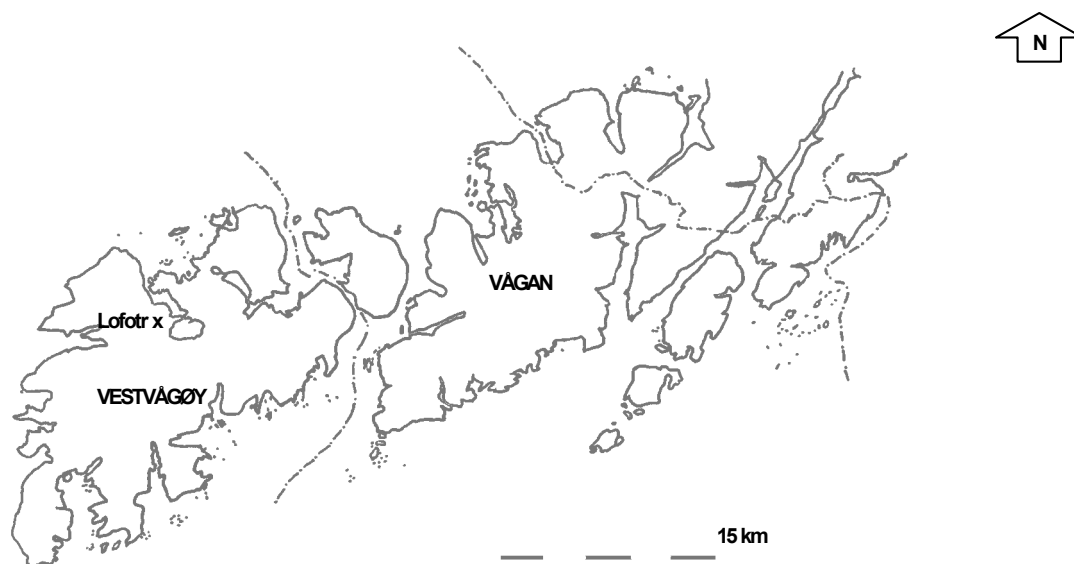
I 2002 vedtok styret at museet skulle legges inn under Lofotr og de to museene vil i fremtiden utgjøre en felles driftsenhet. Stillingen som museumsbestyrer på Vestvågøy museum skal omgjøres til en museumspedagogstilling som deles mellom Lofotr og Vestvågøy museum. Et 40 års livsløp som selvstendig museum er med andre ord over.

4.6.2. LOFOTR

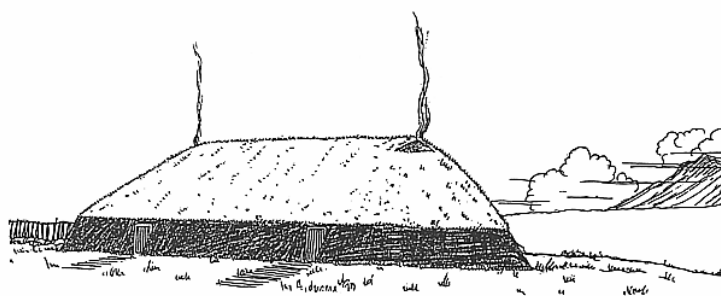
Lofotr-vikingmuseet på Borg ligger rett ved E 10 på et høydedrag ved Indre Borgepollen i Vestvågøy kommune (se også kapittel 2.3.2., 3.7.4., 3.7.5.,

3.7.6., 5.2.7. om Borg/Lofotr). Borg ligger i nordenden av den vide innlandsdalen som skjærer seg gjennom Vestvågøy (se figur 4.10.). Museet er bygd opp rundt en rekonstruksjon av et arkeologisk utgravd hus fra jernalderen. Huset har siden fått følge av rekonstruksjoner av både naust, Gokstadskipet og smie. Ved høvdinghusets sørende ligger en museumsbutikk og kafé formgitt som en moderne fortolkning av et tunanlegg.

De arkeologiske utgravningene av høvdinghuset på Borg startet i 1983. Fra 1985 ble Borg-gravningene et større interskandinavisk forskningsprosjekt. Etter utgravningenes avslutning i 1989 ble det klart at høvdinghuset hadde to faser. I perioden 400-600 e. Kr. sto det et 67 meter langt hus på høydedraget på Borg. Etter flere utvidelser hadde huset på begynnelsen av vikingtiden nådd sin maksimale størrelse på 83 x 8 meter (Kaldal Mikkelsen 1992:9-10, Stamsø Munch et al. 1987, Stamsø Munch & O. S. Johansen 1988).

Figur 4.10. Lokalisering av Lofotr-vikingsmuseet på Borg, Vestvågøy kommune.

Figur 4.11. Slik så man for seg det rekonstruerte høvdinghuset i 1990 (Prosjektsøknad Borg/Borgvær.... midt i Lofoten).

Allerede under utgravningene var det et stort lokalt engasjement med betydelig frivillig innsats. Engasjementet ble fulgt opp etter at utgravningene var

avsluttet. Vestvågøy kommune og Vestvågøy historielag tok da initiativ til å skape et museum (Kaldal Mikkelsen 1992:11). Få år senere, i 1990, forelå planene for et museum. I *Prosjektsøknad Borg/Borgvær.... midt i Lofoten* lå ansatsen til det store anlegget som i dag utgjør Lofotr. Planene gjorde det klart at Borg ikke bare skulle være et nytt og levende museum. Museumsdriften skulle bli en næringsvei med betydelige inntjeningsmuligheter. Borg skulle bli et stort reiselivs- og næringsprosjekt som skulle skape mange arbeidsplasser. Visjonene for Borg innbefattet også ideene om å skape et kultursenter og kulturminneprosjekt, et undervisningssenter og “et eldorado for barn og unge”. Disse visjonene ble tenkt realisert gjennom å rekonstruere høvdinghuset slik det kan ha fremstått i siste bruksfase (se figur 4.11.). Gården ville bli levendegjort både ved husdyrhold, demonstrasjon av jordbruk og håndverk, smie og trekullproduksjon. En rekke aktiviteter var tenkt knyttet til sjøen med rekonstruksjon av naust og vikingskip som sentrale elementer (*Prosjektsøknad Borg/Borgvær.... midt i Lofoten*).

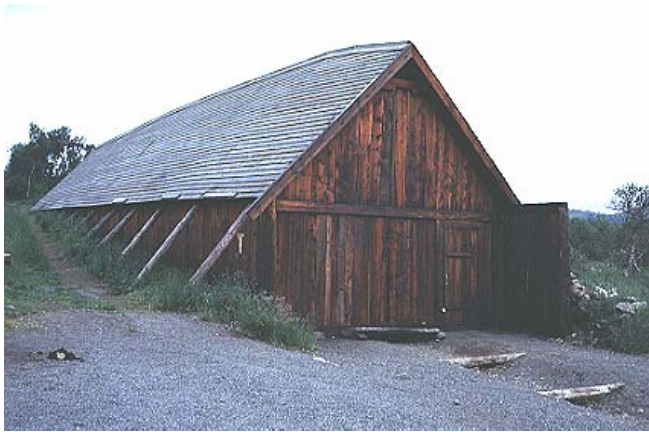
I årene som fulgte ble det jobbet videre med både finansiering og utforming av museet. Ut fra planarbeidet er det klart at arkeologisk kunnskap ble ansett som en av de viktigste bærebjelkene i prosjektet. For at Fylkestinget i Nordland skulle støtte Borg, var det en forutsetning “at prosjektet gis ei brei faglig vurdering for å sikre at det gir et mest mulig autentisk bilde av nord-norsk fortid.” og videre:

“Arbeidet med en større fag-publikasjon i regi av Universitetet i Tromsø er nå i sluttfasen. Dette er data som gir grobunn for å formidle en mangesidet og sterkt faglig fundert historie. Svært få andre steder er et så solid fundament for et museum om denne viktige brytningstiden i norsk kulturhistorie.”(NF Top. Ark./Vestvågøy/Borg gnr. 93/Nordland fylkeskommune. Fylkestinget. Møtedag 26.-30. april 1993)

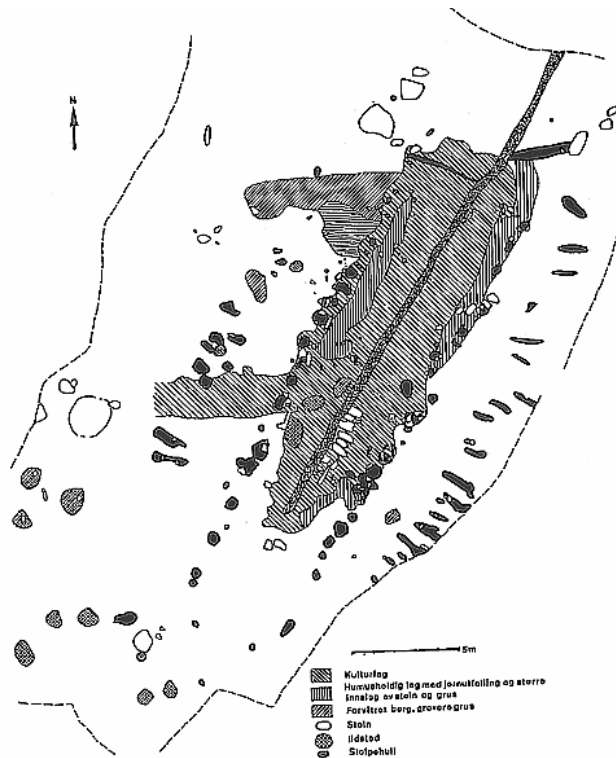
I den nye planen for museet fra 1992 slås det også fast at det arkeologiskfaglige er viktig for museet: “Her skal den forskningsmessige utviklingen til stadighet sikre kvaliteten i den formidling som blir gitt til publikum.” (Kaldal Mikkelsen 1992:5).

Figur 4.12. Høvdinghuset på Borg.

Figur 4.13. Naustet ved Borgpollen.

Figur 4.14. Grunnplanet på Rennæsøy-naustet som Borgnaustet er bygd etter (Auestad 1992:6).

Kostnadene for byggingen av museet, 35 millioner kroner, ble finansiert ved tilskudd fra Vestvågøy kommune, Staten ved Kulturdepartementet, Nordland fylkeskommune, Landsdelsutvalget for Nord-Norge og Namdalen samt Norsk kulturråd. Fullfinansiering gikk i orden i mai 1994 (NF Top. Ark/Vestvågøy/Borg gnr. 93/Brev fra Lofotr til Nordland fylkeskommune 6. mai 1994).

Høvdinghuset ble offisielt åpnet av kong Harald 21. juni 1995. En del elementer hadde forandret seg fra de tidligere planene. Selv om det er de arkeologiske utgravningene som danner grunnlaget for det rekonstruerte huset, finnes det detaljer som arkeologien umulig kan gi fasit til. Mest iøynefallende i så måte er taket bygd etter modell fra et keltisk relikvieskrin. Taket ble tekket med spon etter mønster fra stavkirker (se

figur 4.12.). Utformingen av huset ble diskutert på to seminarer. Gjennom dette arbeidet ble en felles enighet oppnådd om hvordan huset *kan* ha sett ut. At konstruksjonen ville blitt mindre synlig i landskapet med et torvtak, støttet også opp om valget av løsning. Det ble likevel understreket at spontaket bare måtte oppfattes som ett av flere mulige alternativer. Høvdinghuset kan derfor på mange måter sees på som et hypotesehus (<http://www.lofotr.no/huset.htm>).

Høvdingboligen er blitt et multifunksjonshus. Boligdelen er innredet med ulike rekonstruerte gjenstander. Disse har blitt produsert på museet i årenes løp. De besøkende kan se og ta på skinnarbeid, vevde tekstiler, båtryer og jerngjenstander. I sommersesongen demonstrerer håndverkere ulike teknikker med rot i jernalderens produksjonsformer. Gildehallen blir brukt til å avvikle lunsj og "blot", og man kan leie seg sin egen høvding som festleder. I det som har vært fjøset er en utstilling som består av lokalt fremkommede gjenstander samt rekonstruksjoner satt opp.

Det er ikke bare takkonstruksjonen som museet har hentet inspirasjon til utenfor landsdelen. Naustet ved Borgepollen er bygd opp etter mal fra en arkeologisk undersøkt nausttuff fra Rennesøy i Rogaland (se figur 4.13, 4.14.). Vikingskipet Lofotr er en kopi av Gokstadskipet. Lofotr ble sjøsatt 3. juni 1992 og en knapp måned senere døpt av daværende kulturminister Åse Kleveland. Skipet ble bygd som Arbeidsmarkedsopplærings-kurs (Kaldal Mikkelsen 1992:15, 51). Smia (se figur 4.15.) er bygd på bakgrunn av kunnskap om denne typen konstruksjonen på L'ance aux Meadows på New Foundland og Gene i Sverige (<http://www.lofotr.no/skipet.htm>, <http://www.lofotr.no/smia.htm>, Nilsen 1997).

Figur 4.15. Smia på Borg.

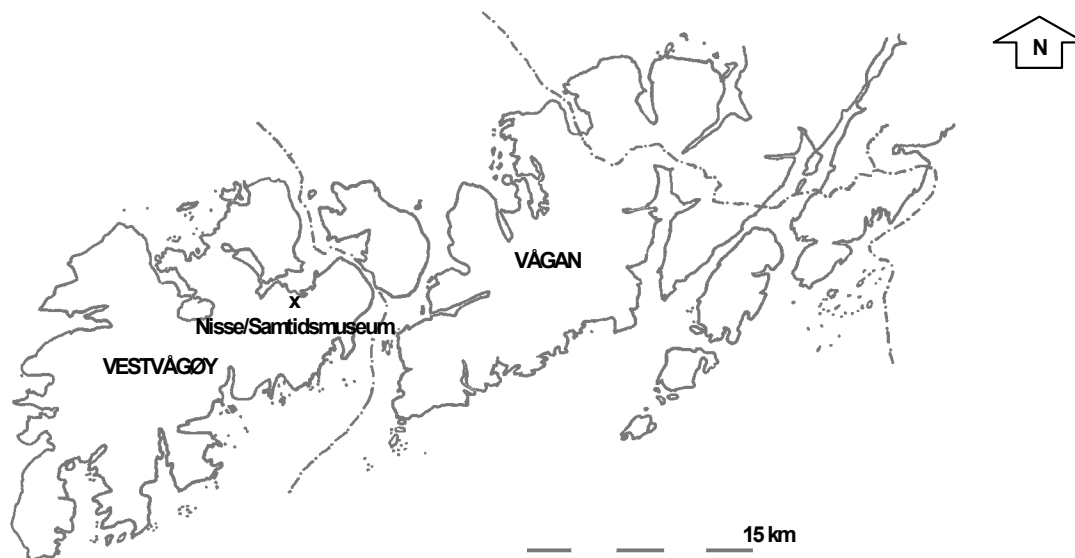
Museet og markedsføringen av det støtter seg ikke bare til den arkeologiske kunnskapen for faglig tyngde. Dette går klart frem av museets internetpresentasjon. En

rekke skriftlige kilder refereres der for å skape liv til beskrivelsene av dagliglivet på Borg for 1000 år siden. Ibn Fadhlans overlevering (<http://www.lofotr.no/ferden.htm>), Ottars beretning, Adam av Bremens nedtegnelser (<http://www.lofotr.no/skipet.htm>) samt fortellingen om Asbjørn Selsbane i Olav den helliges saga (<http://www.lofotr.no/gilde.htm>) er alle med på å gi innsyn i trosforestillinger og hverdagsliv i det samfunnet Borg inngikk i i jernalderen. Det antydes også at den siste høvdingen på Borg var Olaf Tvennumbruni. Han slo seg senere ned som landnåmsmann på Island (<http://www.lofotr.no/historie.htm>, <http://www.lofotr.no/main.htm>).

4.6.3. NISSE/SAMTIDSMUSEUM

Veifarende langs E 10 ble sommeren 2002 på Lyngedal på Vestvågøy møtt av to drøye to meter høye selvlagde nisseski i veikanten (se figur 4.16.). Desember var så langt unna at nissene ikke kunne være gjenglemt julepynt fra fjoråret. De som tok seg tid og stoppet ved samfunnshuset, ble her ønsket velkommen til Nisse/Samtidsmuseum.

Nisse/Samtidsmuseum består av Raymond V. Tetlies private samling av nisser og julepynt (se figur 4.17.). Interessen for denne typen gjenstander har Tetlie hatt siden han som fireåring startet å samle juleeffekter. Antallet gjenstander ble med årene så stort at det ikke lenger var plass for dem i hans private hjem. Samlingen ble derfor overført til samfunnshuset i Lyngedal. Sommeren 2002 besto samlingen av 2258 gjenstander, men vokser stadig. I 2003 vil museet utvide med blant annet en pepperkakelandsby og tematisk organiserte tablåer. Etter omfattende sjokoladespising har Tetlie også skaffet seg den komplette samlingen av nisser fra Kinderegg. Tetlie håper at samlingen på sikt vil komme inn i Guinness rekordbok.

Figur 4.16. Nisse/Samtidsmuseum ligger i Lyngedal, Vestvågøy kommune.

Figur 4.17. Deler av nissesamlingen.

Gjenstandene er museet bærende element, men Tetlie fremhever at de personlige historiene som kan knyttes til de enkelte objektene er et aktivum. Tetlie har slike beretninger knyttet til flere enkeltnisser. En av nissene stammer fra Gamvik. Denne ble funnet i fjæra i 1942 eller 1943 og Tetlie mener denne må ha drevet i land fra et torpedert skip. Andre historier er kommet til etter som

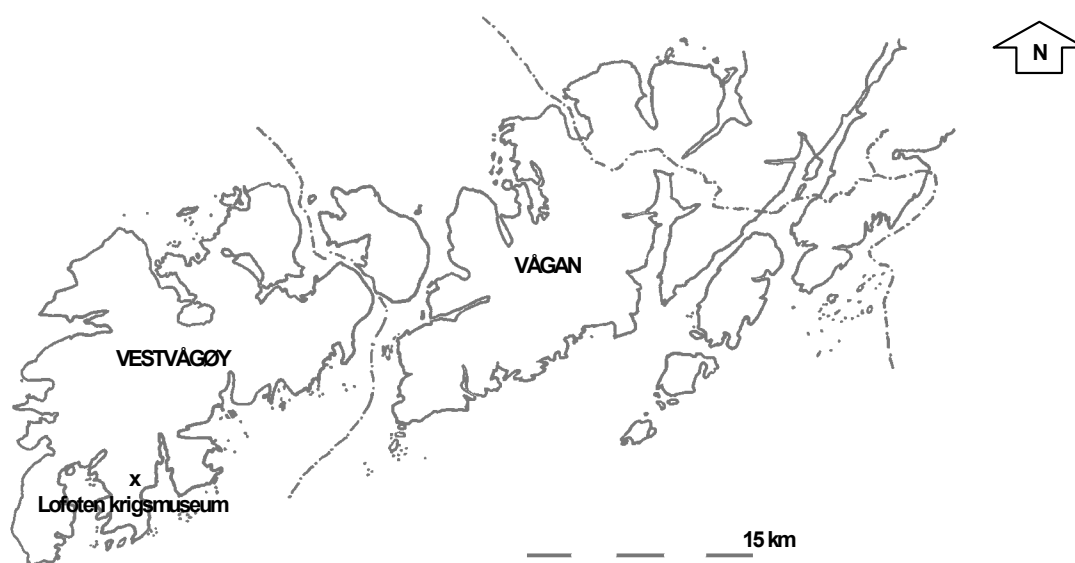
besøkende har vært innom. En tysk turist mente å gjenkjenne en nisse som hans bestefar kunne ha malt. Porselensnissen var nemlig utstyrt med et personlig bumerke som ble brukt på fabrikken til å fastsette akkordlønn, og dette liknet hans bestefars.

Tetlie har billig husleie i samfunnshuset, men mottar ellers ingen støtte fra det offentlige. Tetlie håper på å kunne holde åpent i turistsesongen også i årene som kommer.

4.6.4. LOFOTEN KRIGSMUSEUM

Rett ved kaia i Stamsund ligger Lofoten krigsmuseum som har sine lokaler i et kjellerrom i Nordlandsbankens gamle murbygg (se figur 4.18.). Lofoten krigsmuseum og Lofoten krigsmuseum formidler begge den lokale krigshistorien. Lofoten krigsmuseum har sitt geografiske fokus på Stamsund spesielt, men også Vestvågøy generelt. I tillegg vies Lofotenraidene og kamphandlingene i Narvik plass.

Lofoten krigsmuseum åpnet første gang i 1992 og er tilgjengelig for publikum i sommersesongen. Museet har likevel holdt stengt noen sesonger, blant annet i 2001.

Figur 4.18. Lofoten krigsmuseum ligger i Stamsund, Vestvågøy kommune.

Figur 4.19. Fra utstillingen til Lofoten krigsmuseum.

Det flere bakmenn for dette museet. Nå avdøde Arild Dahl var primus motor, men sterkt støttet av blant annet Gunnar Myklevik og Roar Yttervik, som alle var krigsveteraner. Deres private samlinger samt gjenstander gitt av

andre privatpersoner danner stammen i museets utstilling (se figur 4.19.). Samlingen er likevel mer beskjeden enn Lofoten krigsmuseum.

Motstandshistorien er den bærende fortellingen som formidles. I museets brosjyre står å lese:

“Selv om våre soldater var dårlig utrustet, greide de - sammen med de engelske og franske - å påføre de tyske spesialstyrkene ved Narvik-fronten det første nederlaget under andre verdenskrig, da Narvik ble gjenerobret i mai 1940.” (*Lofoten krigsmuseum 8340 Stamsund*)

På et av rommets vegger er det hengt opp ei tavle hvor alle fra Lofoten som ble direkte berørt av krigshandlinger, fangenskap eller tortur, har fått sine navn oppført. Til sammen dreier dette seg om rundt 700 navn.

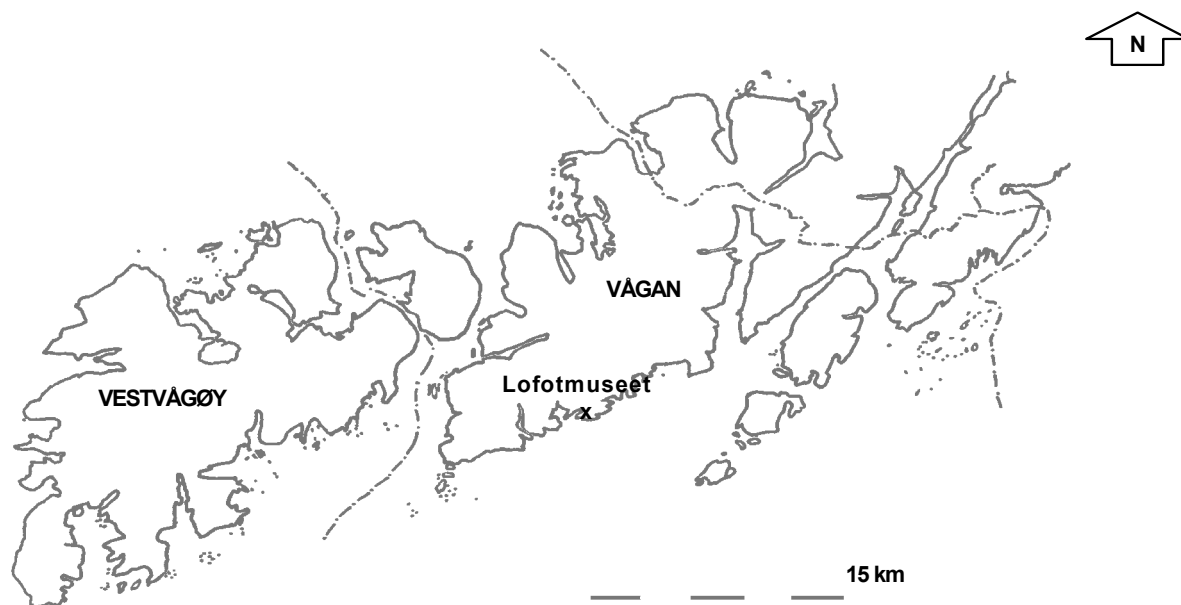
Museet har årvisst fått noe økonomisk støtte av Vestvågøy kommune. Ellers baseres driften på inntekter fra billettsalg.

4.7. MUSEER I VÅGAN KOMMUNE

4.7.1. LOFOTMUSEET

Regionmuseet for Lofoten, Lofotmuseet, ligger i Storvågan, like vest for Kabelvåg i Vågan kommune (se figur 4.20.). Tematisk formidler museet ulike aspekter ved kystkultur. Museets bygninger består av en gammel væreiergård med originale våningshus, fjøs, stall og diverse uthus. To gamle rorbuer er blitt flyttet til museumsområdet. To naust er nybygd etter gammel skjeltertechnik. Museet ligger sentralt i forhold til en rekke faste kulturminner, blant annet middelalderens Vågar (se også kapittel 2.3.2., 3.6.6., 3.6.7., 3.7.4., 3.7.6., 5.3.1. om Bertelsen og Vågar). Museets samlinger består av

gjenstander, skrevne kilder, bilder og andre objekt samt dokumentasjon av muntlig tradisjon knyttet til regionens kultur- og naturhistorie (Brun 1996:48).

Figur 4.20. Lofotmuseet ligger i Kabelvåg, Vågan kommune.

Lofotmuseet er både regionmuseum for Lofoten og lokalmuseum for Vågan kommune. Museet eies av en stiftelse. Museets styre består av medlemmer rekruttert fra Vågan kommune, Kabelvåg Fiskeriselskap, Vågan historielag og Lofotrådet (*Vedtekter for Lofotmuseet*).

Figur 4.21. Væreierboligen på Lofotmuseet.

Den sentrale bygningen ved museet er væreierboligen som ble reist i 1815 (se figur 4.21.). Huset ble først eid av familien Lorch. Caspar F. Lorch (1790-1844) reiste stadig til Tyskland og England. Der skaffet han seg kosteligheter av gull og sølv, silke og pelsverk. Gjenstandene ble fremvist i væreierboligen og storstua ble innredet som et slags museum.

Figur 4.22. Gammelt ullundertøy møter blonder sommeren 2000.

Senere overtok familien Wolff bygningsmassen. Etter at familien Wolff gikk konkurs, overtok Vaagan Sparebank store deler av eiendommen i 1901. I 1909 ble den gitt i gave til Vågan kommune og tatt i bruk som gamlehjem, en funksjon som bygningen hadde helt til 1975. Etter at museet overtok eiendommen ble boligen delvis restaurert, og gjestestua i første etasje ble innredet med tidstypisk møblement. I resten av boligen vises skiftende utstillinger (se figur 4.22.) (Brun 1996:49, <http://home.online.no/~lofotmus/vaerier.htm>, *Velkommen til Lofotmuseet*).

Tett ved væreierboligen har arkeologiske utgravninger, med start i 1975, avdekket de fysiske sporene etter havnebebyggelsen knyttet til middelalderbosettingen i Vågar. Skriftlige kilder, blant annet sagatekster og diplomer, bidrar også til kunnskapen om Vågar. Her ble det avholdt både ting, handels- og prestestemner. Stedets funksjon peker ikke bare i retning av en lokal tilpasning på kysten av Nord-Norge. Tørrfisken og dens rolle som handelsvare til et katolsk Europa setter Vågar inn i kontekst med det europeiske storsamfunnet (<http://home.online.no/~lofotmus/vaagar.htm>).

Lofotfisket var samfunnets bærebjelke. Museet formidler derfor den videre utviklingen innen fiskerinæringen (<http://home.online.no/~lofotmus/lofofisk.htm>). I den gamle stallbygningen er det stilt ut en rekke gamle båtmotorer. I fjøset kan de besøkende se nærmere på de vanligste redskapene som ble brukt under Lofotfisket (*Velkommen til Lofotmuseet*). Tidligere var det i denne bygningen en utstilling som formidlet resultatene fra utgravningene og kunnskap om Vågar og middelalder. Etter at denne ble tatt ned, ble museets utstillingsprofil i sin helhet rettet mot nyere tid.

Museet har stadig planer om en større satsning på middelalderen. I 1992 ble forprosjektet til *Livet ved havet. Middelalderbyen Vågar* igangsatt (se også kapittel 5.3.1. om dette prosjektet). I prosjektet ble anleggingen av en omfattende kultursti skissert. Forprosjektet beskrev også oppbygging av

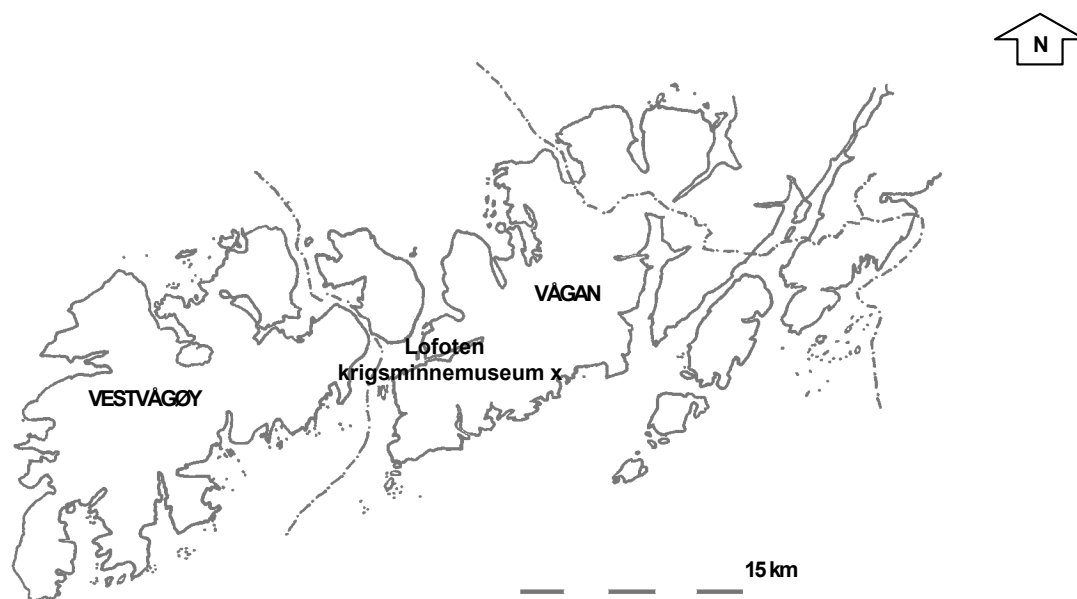
middelalderske rekonstruksjoner. Stø, naust, båter, rorbuer og et gårdstun skulle ved hjelp av guider levendegjøre et middelalderens Vågar. Innenfor rammene av konseptet ble muligheter for å sette opp sagaspill med utgangspunkt i konkrete sagatekster som skal omhandle Vågar påpekt (*Livet ved havet. Middelalderbyen Vågar. Forprosjektet*). Prosjektet ble lagt på is, men det arbeides fortsatt med planer om å styrke museets middelalderprofil.

Figur 4.23. Rorbuer og naust ved Lofotmuseet.

I 1865 hadde væreieren i Storvågan 93 rorbuer som ble leid ut til fiskere under sesongfisket. Dette opprinnelige miljøet har gått tapt. For å gjenskape noe av den fordums storheten har museet fått flyttet to gamle rorbuer til området (se figur 4.23.). Den ene rorbuen er fra 1791, mens den andre stammer fra 1800-tallet. Naustene er nybygg etter gamle prinsipper. Den ene av de to naustene er bygd etter mal fra et fembøringsnaust av skjeltertype, en byggeskikk som stammer fra 1600-tallet. I det andre naustet er det satt inn tre nordlandsbåter av ulik størrelse (<http://home.online.no/~lofotmus/vaereier.htm>, *Velkommen til Lofotmuseet*).

4.7.2. LOFOTEN KRIGSMINNEMUSEUM

Figur 4.24. Lofoten krigsminnemuseum ligger i Svollvær, Vågan kommune.

Midt i Svollvær sentrum ligger Gamle Postbygningen (se figur 4.24., 4.25.). Lofoten krigsminnemuseum har lokaler i husets første etasje. Museet rommer Norges trolig største utstilling av uniformer og andre mindre gjenstander fra andre verdenskrig. Museet har også en omfattende billedsamling. Geografisk dekket Lofoten og Nord-Norge.

Figur 4.25. Lofoten krigsminnemuseum i Svollvær.

Så tidlig som på midten av 1950-tallet ble ideen om et krigsmuseum i Svollvær unnfanget av Magnar Pettersen. M. Pettersen startet innsamling av objekt, men før et museum ble realisert var samlingen blitt spredt. For rundt 30 år siden startet så William Hakvaag (1997) å samle inn gjenstander fra

andre verdenskrig. Omfanget av Hakvaags private samlingen økte stadig og fikk med tiden et slik omfang at det ikke lenger var hensiktsmessig å lagre den i egen bolig.

Figur 4.26. Noen av de utstilte uniformene ved Lofoten krigsmuseum.

Ved flere anledninger ble gjenstandene vist frem. I forbindelse med 50-årsjubileet for Lofotraidet 4. mars 1941, ble samlingen for første gang vist offentlig våren 1991.

Utstillingen ble den gang satt opp i biblioteket i Svolvær. I desember 1994 ble objektene fra krigen igjen stilt ut etter et samarbeid med elever fra Svolvær barne- og ungdomsskole. 50-årsjubileet for den tyske kapitulasjonen i 1945 ble markert med to utstillinger i 1995. Den ene ble satt opp i kommunens rådhus og den andre i Gamle Postgården. Foreningen Lofoten krigsmuseum ble så stiftet i 1996. 15. juni samme år åpnet museet med lokaler i Gamle Postgården. Hakvaag var selv ansvarlig for utformingen av utstillingene (Forsmo 2000:44-45, <http://www.%20lofotenkrigmus.no/omuseet.htm>).

I 2001 fremviste museet i alt 65 forskjellige uniformer (se figur 4.26.). I 2002 var antallet økt til 76. Uniformene er norske, amerikanske, britiske, russiske og tyske. Alle de fem nasjonalitetene er representert med uniformer fra hær, marine og luftvåpen. Hakvaag arbeider også med å gjøre polske og franske uniformer komplette for utstilling. I tillegg til en mengde fotografier vises en rekke tekniske gjenstander som felttelefon, radiostasjon og ulike håndvåpen frem (Forsmo 2000:45-47).

Figur 4.27. Originalt køye fra Rigel. Skipet gikk ned den 27. november 1944 med over 2500 mann ombord.

Utstillingene består utelukkende av originale objekter (se figur 4.27.) (Hakvaag 1997:66). Mange av gjenstandene er ikke satt inn i montre. Det er derfor mulig og tillatt for de besøkende å ta på uniformer og annet utstyr.

Museet ønsker å formidle fortellinger, også av humoristisk karakter, om hvordan det var å

leve under krigen. En av beretningene som gjenfortelles, handler om nisseluer. Luene ble under krigen forbudt av tyskerne da de ble oppfattet som en protest mot regimet. Så kom jula, og alle nissene utstyrte seg med blåe og grønne hodeplagg. Neste jul ble det derfor gitt dispensasjon for bruk av røde luer (<http://www.%20lofotenkrigmus.no/grini.htm>).

Lofoten krigsmuseum mottar ikke støtte via ordningen for halvoffentlige museer. Museet har derimot mottatt økonomiske bidrag fra blant annet Vågan kommune, Fondet for informasjon om krigstiden i Norge, Nordland fylkeskommune og Forsvarsdepartementet. Også næringsliv og privatpersoner har bidratt med pengestøtte (Forsmo 2000:45).

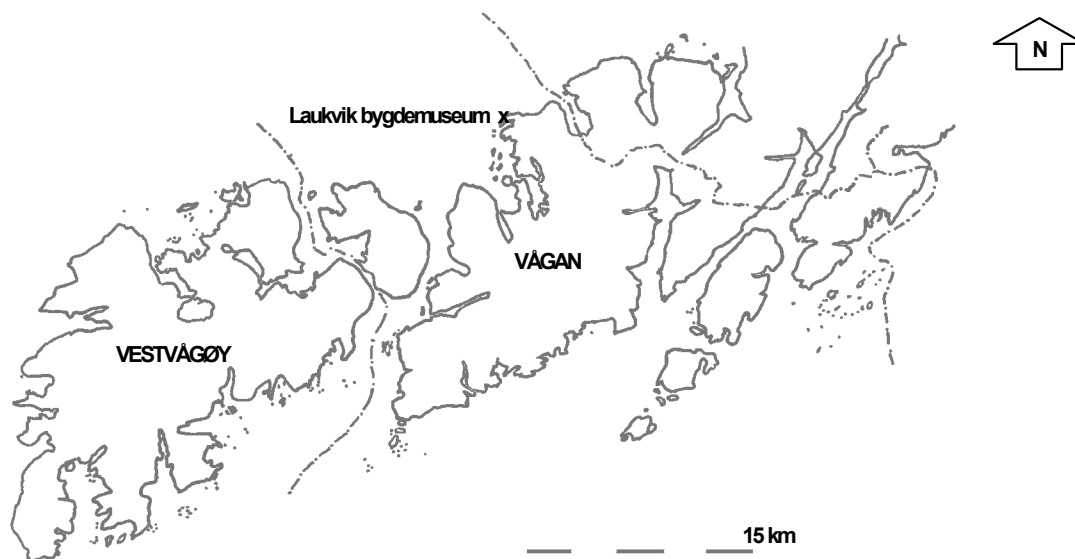
Lofoten krigsmuseum er et resultat av en persons engasjement og samlervirke. Hakvaag er både daglig leder og formann i det seks personer store styret for museet. For innsatsen mottok Hakvaag Vågan kommunes kulturpris i 1996 (Forsmo 2000:45).

Hakvaag har ikke formell utdanning innen historie, men har vært levende opptatt av krigen siden barnsben (Forsmo 2000:44). Hakvaag har en større samling av originale publikasjoner som kom ut før, under og etter krigen. Disse har gitt Hakvaag innsikt i perioden.

4.7.3. LAUKVIK BYGDEMUSEUM

Laukvik bygdemuseum ligger i bygda Laukvik på nordvestspissen av Austvågøy i Vågan kommune (se figur 4.28.). Museet består av en sveitservilla bygd i 1880-årene. Huset er i dag kommunalt, og har derfor vært

benyttet til en rekke formål. Innvendig er bygget svært rikt dekorert av interiørmaleren Henning Welford.

Figur 4.28. Laukvik bygdemuseum ligger i Laukvik, Vågan kommune.

Grunnplanet på huset indikerer at det kan ha vært bygd på 1850-tallet. Eksteriøret peker imidlertid i retning av at det ble reist noe senere (se figur 4.29.). I følge tradisjonen skal huset opprinnelig stått et annet sted, for siden å bli flyttet til Laukvik (Norsted 1985:30).

Figur 4.29. Laukvik bygdemuseum.

okkupantenes besittelse. Etter krigen var sveitservillaen igjen i privat eie, denne gangen av familien Sandslett, inntil kommunen overtok. Som kommunalt bygg har huset fungert som utleiebolig, skole, sløydsal, søndagsskole og bingolokale, samt bibliotek, lege- og tannlegekontor. Sistnevnte funksjoner skjøttes fortsatt fra huset (Norsted 1985:30).

Frem til slutten av 1930-tallet var huset i væreierfamilien Eilertsens eie. Gjennom årene har bygningen akkumulert en mangeartet brukshistorie. Under krigen var det i de tyske

Figur 4.30. Rosett i taket i storstua.

Til tross for den mangeartede bruken av huset, var det mange rester etter Welfords dekorasjonsjobb i husets 12 rom. Welford, som også har dekorert en rekke andre væreierboliger i området, skal ha brukt et helt år, i 1905, i Laukvik. I dag er det kun storstua som fremstår i fordums prakt etter omfattende restaurering. Hele rommet er utsmykket ved hjelp av ulike malingsteknikker. Taket er innfelt med listverk og utstyrt med flere rosetter (se figur 4.30.). Over brystpanelet er veggene kledd med papir på bomullslerret. Papiret er så sjablonmalt i en tapetimiterende dekor, som det neppe finnes maken til i Norge (Norstedt 1985:32). Til og med gulvet er fullstendig dekket av sjablonmaling.

Laukvik historielag stiller ut sin samling i husets andre etasje. Denne består av bilder av alle båter som har hatt tilknytning til Laukvik samt fartøyenes historie. En rekke gjenstander fra det siste århundret har også fått plass her.

Museet holder åpent i sommersesongen, og lokale entusiaster gir omvisning på forespørsel ellers i året. I fremtiden ønsker man å få avdekket og restaurert utsmykkingen i resten av rommene. Dette vil danne grunnlaget for en utstilling om Welford og dekorasjonsmaling i Nord-Norge generelt.

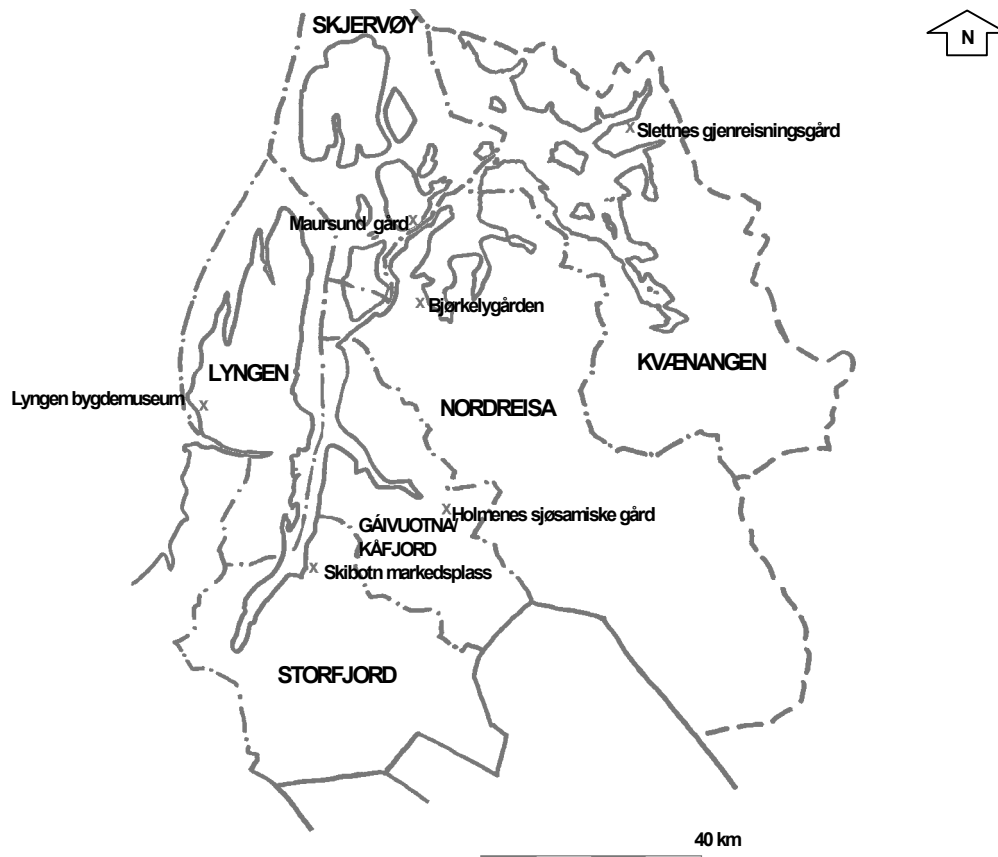
Museet har fått støtte fra Riksantikvaren og Nordland fylkeskommune til restaureringsarbeidet. Museet er ikke del av fylkets museumsnettverk, og har på nåværende tidspunkt heller ikke noe ønske om å bli det. For historielaget er ikke museet kapitalkrevende. Siden bygningen er kommunal, er det også kommunen som dekker vedlikehold, strøm og andre løpende utgifter. Laukvik historielag har fått tilbud om å kjøpe huset, men ser ikke at de ønsker å påta seg denne økonomiske belastningen. Laukvik bygdemuseum skiller seg derfor noe ut fra Lofoten krigsmuseum, Lofoten krigsmuseum og Nisse/Samtidsmuseum. De tre sistnevnte er gjenstandsamlere, har problemer med å skaffe midler til blant annet leie av lokaler og er derfor interessert i støtte fra det offentlige.

4.8. MUSEER I NORD-TROMS

4.8.1. NORD-TROMS MUSEUM

Nord-Troms museum er regionmuseum for Nord-Troms, og favner om kommunene Lyngen, Storfjord, Gáivuotna/Kåfjord, Nordreisa, Skjervøy og Kvænangen (se figur 4.31.). I tillegg til et hovedanlegg i hver enkelt kommune, finnes også en rekke andre bygninger. Til sammen har museet bidratt til restaurering og bevaring av nærmere 90 bygninger. Av disse er over 30 tilgjengelig for publikum (*Nord-Troms museum. Nord-Troms med naturlig mangfold*).

Anders O. Hauglid (1988:167) har satt grunnleggingen av Nord-Troms museum i sammenheng med den samfunnsomformingen som oppsto i etterdønningene etter EF kampen. Det ble et krav at folk selv skulle råde over den ekspertisen som var nødvendig for å opprettholde distriktene. Hauglid betraktet derfor hele regionen som et museum, og basisutstillingen var regionen i tråd med økomuseumfilosofien jmfør kapittel 4.4.

Figur 4.31. Lokaliseringen av Nord-Troms museums hovedanlegg i de ulike kommunene.

Nord-Troms museum ble stiftet 20. mai 1979 på Skjervøy. I årene før hadde det lokalhistoriske arbeidet i regionen fått et markert oppsving og kommet inn i faste former. Årboken *Menneske og miljø i Nord-Troms* ble grunnlagt i 1975. To år senere, i 1977, ble Nord-Troms historielag stiftet og startet utgivelsen av årboken. Museet ble en naturlig forlengelse av dette arbeidet (Hauge et al. 1986:294, Hauglid 1988:167).

Nord-Troms museum har status som et av åtte region/speisalmuseer i Troms og har ansvar for en av de seks museumsregionene i fylket. En av hovedmålsettingene til museet er å bevare bygningene der de står i sitt eget miljø. Dette er årsaken til at museet er bygd opp omkring kommunevise hovedanlegg (http://ntrm.no/museet_hoved.htm).

Figur 4.32. Lyngen bygdemuseum, Alf Gamsletts samling er hovedanlegget til Nord-Troms museum i Lyngen kommune.

Hvert av hovedanleggene presenterer forskjellige tema. I Kvænangen er temaet gjenreisingshistorie og i Nordreisa kvensk kultur. I Lyngen betones fiskerbondekulturen.

Skjervøy vektlegger handels- og fiskerihistorie og i Storfjord vies markedshandelen størst oppmerksomhet. Det samme blir den sjøsamiske kulturen til del i Gáivuotna/Kåfjord (http://ntrm.no/museet_hoved.htm).

Lyngen bygdemuseum ligger ved bygda Svendsby. Anlegget er også kjent som Alf Gamsletts samling. Gamlsett (1916-1975) startet innsamling av gjenstander i 1930-årene. Artefaktene ble først vist frem i våningshuset på gården (se figur 4.32.). Etter krigen var samlingen blitt så stor at Gamslett måtte ha et eget hus til oppbevaring av objektene (Larssen 1976:395-397). I dag ligger gjenstandene i et nyetablert magasin. Samlingen omfatter over 3000 artefakter, blant annet bjørnespyd, tekstiler og grindvev. Den eldste gjenstanden er fra 1750-tallet. Selve gårdsanlegget består av våningshus, stall, fjøs og naust. Gården representerer en typisk fiskerbondegård i Nord-

Troms (http://ntrm.no/lyngen_bygdemuseum.htm, Lyngen bygdemuseum. Alf Gamsletts samlinger, *Nord-Troms museum. Nord-Troms med naturlig mangfold*).

I Storfjord er Markedsplassen det kommunevise hovedanlegget til Nord-Troms museum (se også kapittel 5.6.1.). Her er det historien om handel og tre stammers møte som er det sentrale. Det er usikkert når markedet oppsto. Det omtales første gang i skriftlige kilder i 1608. Læstadiansimen ble dessuten tidlig et sentralt element både i Skibotn og ved markedene. Allerede på 1890-tallet ble bedehuset reist. Markedshandelen opphørte så sent som på 1950-tallet. Fysisk består lokaliteten av tre restaurerte buer fra 1880-tallet og to rekonstruerte buer. I tillegg til disse bygningene er den store Raschgården fra 1840-tallet et viktig trekk ved plassen. Ved hjelp av disse husene forsøker museet å gjenskape miljøet slik det var på slutten av 1800-tallet (<http://ntrm.no/storfjord.htm>, *Nord-Troms museum. Nord-Troms med naturlig mangfold*, Skibotn markedsplass).

Markedsplassen ble i perioden 1988-1995 rekonstruert og restaurert av Nord-Troms museum. Bakgrunnen for arbeidet var Verneplanen for området, som var utarbeidet av Fylkeskonservatoren, samt en forundersøkelse knyttet til mulighetene for reetablering av markedstradisjonene. Den 23. juni 2002 ble utstillingen *Marked og Læstadius* åpnet. Etter et års prosjektarbeid ble buene igjen fylt opp, og fremsto ikke lenger som bygninger uten interiør (http://ntrm.no/market_og_laestadius_hoved.htm).

Figur 4.33. Holmenes sjøsamiske gård i Birtavarre er hovedanlegget til Nord-Troms museum i Gáivuotna/Kåfjord.

Hovedanlegget i Gáivuotna/Kåfjord er Holmenes sjøsamiske gård (se figur 4.33.). Gården ligger i Kåfjorddalen ved tettstedet Birtavarre. Gården dateres til midten av 1800-tallet.

Gammetufter i

terrenget rundt vitner om at den sjøsamiske bosettingen har langt eldre røtter.

På Holmenes formidles en sjøsamisk tilpasning basert på kombinasjonen av utnyttelse av ressurser i utmark, innmark og på havet. Selve gården består av våningshus, fjøsgamme, stall og en rekke sjåer samt sommerfjøs. Museets ansatte holder her i hevd grenveving på oppstadvev. Dette er en gammel sjøsamisk tradisjon (<http://ntrm.no/holmenes.htm>, *Nord-Troms museum. Nord-Troms med naturlig mangfold*).

Figur 4.34. Hovedhuset på Maursund gård sett fra sjøsiden. Maursund gård er hovedanlegget til Nord-Troms museum i Skjervøy kommune.

I Skjervøy er Maursund gård kommunens hovedanlegg (se figur 4.34.). Våningshuset på Maursund ble bygd på slutten av 1700-tallet. Huset ble fredet så tidlig som i 1942 og var den eneste bygningen tyskerne ikke brente her under tilbaketrekkingen i 1944. Hovedhuset er et stort

midtgangshus bygd i Louis-Seize stil (http://ntrm.no/maursund_gard.htm, Maursund, *Nord-Troms museum. Nord-Troms med naturlig mangfold*).

På Maursund er det satt opp et rekonstruert naust. Naustet er av en type som ellers har blitt borte fra regionen. Selve naustkjernen er bygd av tømmer. På hver side løper svalganger. I dag huser naustet flere nordlandsbåter. På loftet er det satt opp en utstilling som tar for seg fiske (http://ntrm.no/maursund_gard.htm, Maursund, *Nord-Troms museum. Nord-Troms med naturlig mangfold*).

En branntakst av Maursund tatt, i 1856, viser at gården på dette tidspunktet besto av omlag 20 bygninger, et betydelig antall som indikerer stedets rikdom. Den materielle overfloden var tuffet på handelsvirksomhet. Fra gården gikk det hvert år ei jekt til Bergen med tørrfisk. Maursund fikk gjestgiverbevilgning i 1776. Stedet blomstret på midten av 1800-tallet, og det er denne epoken huset er ført tilbake til etter restaurering (http://ntrm.no/maursund_gard.htm, Maursund, *Nord-Troms museum. Nord-Troms med naturlig mangfold*).

Nord-Troms museums administrasjon er lagt til Bjørklygården i Sørkjosen i Nordreisa. Huset ble bygd i 1920-årene, og har en forhistorie som både skogforvalter-, preste- og veterinærbolig. For besøkende er likevel Tørfoss kvengård i Reisadalen museets viktigste anlegg i Nordreisa (se også kapittel 5.8.1.). Tørfoss ble bosatt på begynnelsen av 1700-tallet av finske innvandrere og de eldste bygningene stammer fra denne tiden. Hele gårdsanlegget består av våningshus bygd i 1931, bårstue, røykbadstu bygd etter finsk tradisjon, driftsbygning fra 1936 og tre buer, hvorav den ene er gårdens eldste bygg. I bårstua finnes en bakerovn av murt gråstein og leire. Ovnene er den eneste av sitt slag i Nord-Troms og har plass for ca. 20 brød på en gang. Den kvenske innvandringen brakte også med seg tradisjoner knyttet til tjærebrenning. Det brennes fortsatt miler i området, både i privat regi og av Nord-Troms museum (<http://ntrm.no/bjorkelygarden.htm>, <http://ntrm.no/torfoss.htm>, *Nord-Troms museum. Nord-Troms med naturlig mangfold*. Tørfoss-en kvengård i Reisadalen).

I Kvæningen kommune er Nord-Troms museums avdelingskontor lokalisert til Kvæningen Flerbrukshus. Bygget sto ferdig i 1996 og rommer både kontorer, magasin og utstillinger knyttet til gjenreisingshistorie. På gården Slettnes får man også innblikk i gjenreisingshistorien (se også kapittel 5.10.1.). Gården, som ligger ved Jøkelfjorden, er en av to gjenreisingsgårder som er i museets eie. Slettnes ble brent i 1944 og bygd opp igjen på begynnelsen av 1950-tallet. Tunet består av våningshus, brønn, bårdstue, driftsbygning, sommerfjøs og to naust (<http://ntrm.no/slettnes.no>, *Nord-Troms museum. Nord-Troms med naturlig mangfold*).

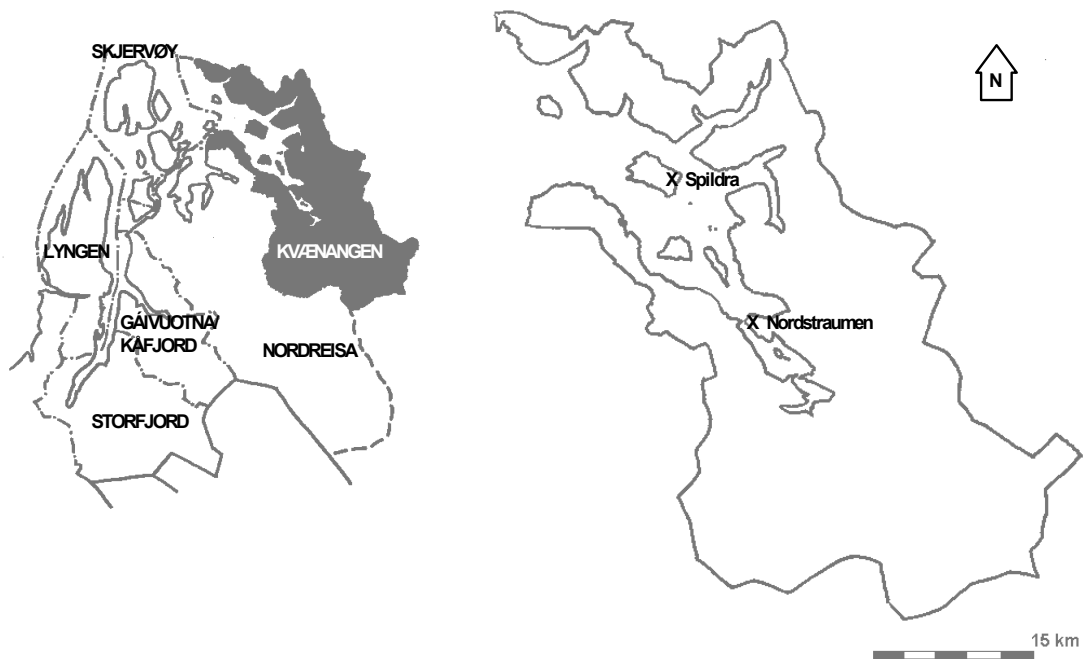

Figur 4.35. Signalnesbua.

I tillegg til disse hovedanleggene profilerer Nord-Troms museum en rekke andre bygninger rundt om i regionen. Bygningene er knyttet til ulike perioder og gir sammen med hovedanleggene et innblikk i den komplekse historien i regionen. Av disse kan nevnes midtgangshuset på Signalnes i Storfjord (se figur 4.35.), som dokumenterer dølabosetting, og Vorterøy kai og fiskemottak i Skjervøy som er bygd av tyskerbrakker som opprinnelig sto på Sørøy i Finnmark.

4.8.2. UTEN FORTID, INGEN FRAMTID

Uten fortid, ingen framtid ligger i Kvænangen kommune. Den nærmeste parallellen til prosjektet *Uten fortid, ingen framtid* er Lofotr-vikingmuseet på Borg. Begge museene er sentrert rundt rekonstruksjoner basert på arkeologiske utgravninger. Sven E. Grydeland (1996, 2000, 2001) har gitt flere sammenstillinger av det arkeologiske materialet fra kommunen (se også kapittel 2.4.2.). Som ideunnnfanger og ildsjel for *Uten fortid, ingen framtid* har Grydeland i stor utstrekning kunnet ta utgangspunkt i egne arbeid.

Figur 4.36. Lokalisering av gammene til prosjektet Uten fortid, ingen framtid i Kvænangen kommune, Nord-Troms.

Uten fortid, ingen framtid har bygd rekonstruksjoner av gammer (se figur 4.37., 4.38., 4.39.). En gamme er reist på øya Spildra og ytterligere to på Nordstraumen på fastlandet (se figur 4.36.). På Nordstraumen er også en *luovvi* (et stativ eller loft for oppbevaring av mat eller høy) en del av tilretteleggingen. Flere arkeologisk utgravde gammetufter er benyttet som mal for rekonstruksjonene (Grydeland 2000:16). Den best undersøkte gammetuften, tuft 1 fra Vapsgedden på Spildra, ble gravd i forbindelse med Grydelands (1996) hovedfagsoppgave i arkeologi. Tuften ble C¹⁴ datert til 1490-1650 og 1450-1630 e. Kr. I tillegg til gammene, finnes det planer om å bygge fiskehjell og stø. I fremtiden ønsker museet dessuten å ta i bruk en eldre nordlandsbåt samt lage en ny fjordåttring av sjøsamisk type bygd av furu fra Kvænangen. De fremtidige planene omfatter også et naust av samme type som det som finnes ved fjærbuene i Birtavarre (se kapittel 5.7.1.) (TF Nærarkiv/Kvænangen/F.B.D.O./Gnr. 42/Konkret framdriftsplan for prosjektet “Uten fortid, ingen framtid”).

Figur 4.37. Gammebygging på Nordstraumen.

Figur 4.38. En av gammene på Nordstraumen nærmer seg ferdigstilling.

Kulturkontoret i Kvænangen oversendte i mai 1998 en søknad om økonomisk støtte til et forprosjekt til Miljøverndepartementet.

Riksantikvaren krevde at *Uten fortid, ingen framtid* måtte støttes av Ája kystsamiske senter og Nord-Troms museum. Støttet ble gitt, og prosjektet fikk midler fra Lokal Agenda 21. Også Samisk næringsråd og Kommunaldepartementet har bidratt økonomisk til gjennomføringen av prosjektet

(TF Nærarkiv/Kvænangen/F.B.D.O./Gnr. 42/Konkret

framdriftsplan for prosjektet “Uten fortid, ingen framtid”). Prosjektet karakteriserer seg selv som “et slags friluftsmuseum” (Grydeland 2000:17).

Den bærende ideen i *Uten fortid, ingen framtid* er at fagfolk og lokalbefolkning skal jobbe side om side. Filosofien har innvirket på organiseringen av museet. Prosjektet har en styringsgruppe som har utspring i kommunens politiske ledelse. Styringsgruppen består nemlig av formannskapet i kommunen. I tillegg er det nedsatt en referansegruppe. Denne består av representanter fra Nord-Troms museum og Ája, prosjektleder, kultursjef og styremedlem i det lokale grendelaget. I dag er prosjektet organisert som et andelslag. Andeler er lagt ut til både enkeltpersoner, lag, foreninger og institusjoner, herunder Nord-Troms museum og Ája kystsamiske senter (TF Nærarkiv/Kvænangen/F.B.D.O./Gnr. 42/Konkret framdriftsplan for prosjektet “Uten fortid, ingen framtid”).

Figur 4.39. Ferdig rekonstruert gamle på Nordstraumen.

Uten fortid, ingen framtid har engasjert håndverkere med kunnskap i tradisjonelle teknikker. Motivasjonen bak valget var ikke bare å lage mest mulig korrekte rekonstruksjoner.

Håndverkerne skulle også lære lokalbefolkningen opp i gamle teknikker som

kanskje var gått tapt. Kunnskap om tradisjonell gamlebygging, skinnbearbeiding og duodji ble således formidlet. Eksisterende husflidslag er viktige partnere i dette arbeidet (TF Nærarkiv/Kvænangen/F.B.D.O./Gnr. 42/Konkret framdriftsplan for prosjektet "Uten fortid, ingen framtid", Grydeland 1996, 2000, TF Nærarkiv/Kvænangen/R.B./Leira i Sørstraumen/Uten fortid ingen framtid eller hvordan betrakte fortidsminner som en ressurs. En prosjektide med basis i fortidsminnene og kunnskapene om dem i Kvænangen kommune, Troms fylke).

Gammene har ikke bare lokalbefolkningen som målgruppe. Vitaliseringen av lokale håndverkstradisjoner kombinert med at prosjektet åpner for salg av produkter, guiding og bevertning av gjester, gir inntak til en lavskala turisme. Både folk fra kommunen og regionen, barn, elever og lærere fra barnehager og skoler samt høgskoler og universitet er tenkt som mulige kunder. I tillegg ser man for seg at ulike lag, foreninger og turister av alle slag kan være potensielle brukere av tilbudet (<http://www.gammene.com/>).

Både *Uten fortid, ingen framtid* og Grydelands (1996, 2000, 2001) arbeid har bidratt til å øke bevisstheten hos lokalbefolkningen om kulturminnene i nærmiljøet. I forbindelse med Kulturminnestafetten 97 ble Vapsgedden og Noaidegedden, to nes særlig rike på samiske kulturminner på Spildra, valgt til kommunens kulturminner av en nedsatt komite. I den forbindelse ble det bevilget 2000,- til kulturminnene (*Kulturminnestafetten 97:59*).

Som på Borg er forbindelsen til den arkeologiske kunnskapen en livsnerve i prosjektet. Der denne kunnskapen ikke strekker til, søker prosjektet også støtte i etnografisk materiale (se for eksempel A. Larsen 1947, Ränk 1937, Tanner 1929) (Grydeland 1996, 2000, TF Nærarkiv/Kvæningen/R.B./Leira i Sørstraumen/Uten fortid ingen framtid eller hvordan betrakte fortidsminner som en ressurs. En prosjektide med basis i fortidsminnene og kunnskapene om dem i Kvæningen kommune, Troms fylke).

Uten fortid, ingen framtid er i denne sammenheng svært interessant siden utgangspunktet for prosjektet var at fag- og lokal ekspertise skulle arbeide side om side. Støtteordningene som finansierte oppbyggingen av museet er imidlertid ikke rettet inn mot permanent drift. Bygningene står der, museet har et styre og andeler er lagt ut. Ellers er imidlertid i dag aktivitetsnivået begrenset til noe utleie av gammene.

4.9. MUSEUMSTYPER OG UTFORDRINGER

Museene i Nord-Troms og Lofoten kan ut fra etableringstidspunkt og måten de fremstår på karakteriseres som henholdsvis tradisjonelt bygdemuseum, økomuseer, rekonstruksjoner og private museer. Med de ulike typene hefter det distinkte problemer og utfordringer.

4.9.1. DET TRADISJONELLE BYGDEMUSEET

I henhold til kapittel 4.3. er det tradisjonelle bygdemuseet som type yngre enn de eldste altomfattende landsdels- og universitetsmuseene. Oppbyggingen av sistnevnte museer skjedde jamfør kapittel 4.3.1. hovedsakelig fra 1800-tallet av. Av kapittel 4.4. gikk det frem at gjenstandene sto i fokus for disse institusjonene og publikumet tilhørte gjennomgående borgerskapet. I kapittel 3 ble det klart at det først og fremst var denne klassen som frem til 1970-tallet var i kontakt med forvaltningsapparatet. Det tradisjonelle bygdemuseet hører imidlertid hjemme i den neste fasen.

Det eneste museet som kan karakteriseres som et tradisjonelt bygdemuseum i Nord-Troms og Lofoten, er Vestvågøy museum, som ble etablert i 1962 (se kapittel 4.6.1.). I henhold til kapittel 4.4. hadde ikke kritikken av museumsvesenet fått noe omfang nasjonalt på denne tiden.

Støtteordningen for halvoffentlige museer hadde heller ikke trådt i kraft. Som i mange andre bygdemuseer rundt om i landet, var jordbrukskulturen et av satsningsområdene for Vestvågøy museum. For å illustrere gamle næringsveier og teknikker ble bygninger og gjenstander tatt i bruk. Jordbruksnæringen og bondekulturen står sterkere i Vestvågøy kommune enn i noen annen i Nord-Troms og Lofoten. Dette kan ha medvirket til at det eldste museet nettopp ligger på Vestvågøy. Den arkeologiske forskningen på denne tiden (se kapittel 2.3.2.) fokuserte også i sterkere grad på det særegne i den nordnorske tilpasningen, både innen jordbruk og fiske, og dette kan også ha bidratt til en aksept for museer av denne typen.

Selv om Vestvågøy museum først ble etablert i 1962, må institusjonen forstås i relasjon til bølgen av etableringer av friluft- og bygdemuseer som i henhold til kapittel 4.3.2. startet på begynnelsen av 1900-tallet. Museer av denne typen ble i stor grad lokalisert utenfor samfunnets største befolkningskonsentrasjoner. Unntaket var Norsk Folkemuseum i Oslo. Det urbane borgerskapet ble dermed ikke den eneste pådriveren og publikumsgruppen. Bondekulturen var jamfør kapittel 4.4. full av potensielle nasjonale symboler som kunne bidra til å glorifisere det norske. Den fortidsforståelsen som preget denne typen museum ser på dette punktet ut til å være delvis sammenfallende med det synet som kom til uttrykk i de tradisjonelle bygdebøkene.

Over tid ble museene rammet av en krise da stadig færre i samfunnet livnærte seg av jordbruk. Etter hvert som tiden gikk, ble ikke bondekulturen det eneste temaet museene gjorde til gjenstand for sitt arbeid. Vestvågøy museum fikk en klarere profil mot kystkultur da museet kom i besittelse av Skaftnes i 1991. Dette betydde en vitalisering av museet, først og fremst gjennom avviklingen av Skaftnesdagene. Under arrangementet samarbeider en rekke organisasjoner for å lage et levende miljø på gården. Denne aktiviteten kan sees i relasjon til den generelle interessen for lokalhistorisk arbeid som i henhold til kapittel 2.4.3. også gjorde seg synlig gjennom årbøkene til historielagene. Aktiviteten på Skaftnes kan betraktes som et resultat av den demokratiseringsprosessen som har vært kulturverninteressen til del.

Skaftnesdagene er et tiltak som oppfyller intensjonene i *Fortid former framtid* (NOU 2002:1:83) om et sterkere samarbeid mellom frivillige organisasjoner og museer. Arrangementet bidrar til at museet kan fremstå som en dialoginstitusjon, noe som ble ansett som ønskelig i *Museum: Mangfald, minne, møtestad* (NOU 1996:7).

Konsekvensene av offentlige myndighetenes politikk er imidlertid ikke alltid konsekvente. Etter 1983 gikk statstilskuddet til museene på landsbasis ned og kravet om egeninntjening økte (se kapittel 4.4., 4.9.2.). I Stortingsmelding nr. 22 (1999-2000) ble det påpekt at museumsstrukturen var blitt for fragmentert, og det er satt i gang tiltak for å skape større enheter. Små museer levnes derfor i fremtiden få muligheter til å overleve som selvstendige institusjoner. At Vestvågøy museum nå er lagt under Lofotr, er en del av denne utviklingen.

En av målsettingene til Lofotr er i henhold til kapittel 4.6.2. å tjene penger, noe som i denne sammenhengen kan bli et problem. De frivillige organisasjonene og Vestvågøy museum var begge ikke-kommersielle, og det oppsto ingen interessekonflikt mellom aktørene. Når Skaftnes legges under millionbutikken Lofotr kan situasjonen endres. *Fortid former framtid* (NOU 2002:1) verdsetter alt annet enn det frivillige arbeidet økonomisk jamfør kapittel 3.7.7. Organisasjonene skal bidra, men får ikke tilført midler. Politiske og økonomiske rammeverk vil i stor utstrekning spille inn i hverdagen på lokalt plan ved fremtidige Skaftnesdager.

4.9.2. ØKOMUSENE

I Nord-Troms og Lofoten er det Lofotmuseet og Nord-Troms museum som kan karakteriseres som økomuseer. Symptomatisk nok ble de etablert i henholdsvis 1976 og 1979. Oppstarten av disse museene faller i tid sammen med fremveksten av den nye museologien og innføringen av støtteordningen til halvoffentlige museer i 1975 (se kapittel 4.4.). Disse forhold fikk mye å si for utformingen av begge museene. De to institusjonene retter mye av sin virksomhet mot lokalbefolkningen og har nære forbindelser til lokale historielag. Distriktene rundt museene betraktes som del av museet og institusjonene har derfor en desentralisert struktur. Nord-Troms museums

anlegg ligger særlig spredt. Begge museenes virksomhet betraktes som å være av ikke-kommersiell art.

År	Museer i alt	Statstilskudd i 1000 kr	Statstilskudd i prosent av tilskuddsgrunnlag
1975	179	8 399	57%
1976	219	12 014	58%
1977	230	19 338	57%
1978	251	24 828	56%
1979	256	28 856	56%
1980	261	34 197	56%
1981	271	41 174	56%
1982	275	49 889	57%
1983	283	55 303	56%
1984	287	57 056	53%
1985	290	61 480	52%
1986	294	67 186	50%
1987	294	74 778	51%
1989	315	84 613	49%
1990	313	88 902	49%
1991	314	94 280	50%

Tabell 4.1. Tilskuddsordning for halvoffentlige museer. Fra 1988 er tilskudd fra vertskommune tatt med, og derfor ikke tatt med i denne oversikten (Kulturstatistikk 1992: 77 (tabell 55)).

Mindre offentlige tilskudd og økte krav om inntjeningsevne har fått konsekvenser for økomuseene. Mellom midten av 1970- og 1990-tallet gikk tilskuddene til halvoffentlige museer jamfør tabell 4.1. ned og statstilskuddet ble på landsbasis redusert med omlag 7% rundt 1990 i forhold til nivået i 1983. Kravet om egeninntjening ble derfor skjerpet over tid. Av tabell 4.2. går det frem at også Nordland og Troms ble rammet av denne nedgangen.

	Nordland				Troms			
	Museer i alt	Statistiskudd i millioner	Statistiskudd i prosent av bevilningsgrunnlag	Offentlige bevilgninger i millioner	Museer i alt	Statistiskudd i millioner	Statistiskudd i prosent av bevilningsgrunnlag	Offentlige bevilgninger i millioner
1980	21	3,1	75		15	0,5	75	
1983	23	5,2	75		17	1,4	75	
1987	23	6,8	75		19	2,4	75	
1991	24	8,4	75		14	3,2	70	
1994	37			31,2	25			49,1
1995	38			25,7	19			45,4
1996	37			21,3	14			45,4
1997	39			29,6	12			43,9

Tabell 4.2. Utviklingen for offentlige tilskudd for museumsdrift i Nordland og Troms. Antall kroner er rundet opp til nærmeste hundre tusen (Kilder: SSBs Kulturstatistikk 1982:113 (tabell 84), Kulturstatistikk 1985:120 (tabell 95), Kulturstatistikk 1988:108 (tabell 87), Kulturstatistikk 1992:77 (tabell 5), Kulturstatistikk 1997:59 (tabell 93), Ukens statistikk nr. 44 1995:16 (tabell 3), Ukens statistikk nr. 35 1996:13 (tabell 3), Ukens statistikk nr. 27 1997:18 (tabell 3)).

Tilskuddsordningen ble fra 1994 av lagt noe om, og Statistisk Sentralbyrå samlet derfor alle offentlige bevilgninger i en post. Tallmaterialet i tabell 4.2. viser at tilskuddene ble redusert i Nord-Troms og Lofoten. Reduksjonen i den økonomiske støtten til museene har imidlertid vært moderat, men nedgangen har blitt forsterket ved at andre ressurser minket. Med stor arbeidsledighet nøt museene godt av ulike sysselsettingstiltak. Med et bedret arbeidsmarked har det vært en kraftig nedgang i tallet engasjerte på tiltak de seneste årene. I 1997 ble det utført 207 årsverk gjennom sysselsettingstiltak ved museene, mens tilsvarende tall for 1994 var 648 årsverk (SSBs *Ukens statistikk* nr. 32 1998:6). I sum ble derfor museenes situasjon forverret på 1990-tallet.

Nord-Troms museum merket endringene godt. I *Med Nord-Museum inn i år 2000. Handlingsplan for museumsvirksomheten i Nord-Troms 2000-2003* (:18) oppsummeres situasjonen:

“Den vanskelige tida for arbeidsmarkedet i regionen 1985-96 utviklet seg for NTRM til et klondyke m.h.t. tallet personer som var sysselsatt i museums- og kulturvernarbeid. Særlig må tida under museumsbestyrer Tore Hauges tid framheves, da det i 1992 ved NTRM blei utført heile 36¹ (!) årsverk, i 1995 24 årsverk. Da de statlige bevilgningene til slike tiltak på landsplan gikk ned, sank årsverkene ved NTRM sterkt, til i 1996 18 årsverk, i 1997 til bare 8,7 årsverk.”

Som følge av omleggingen i museumspolitikken blir andre utfordringer for Nord-Troms museum beskrevet i handlingsplanen. Som følge av de mange personene på sysselsettingstiltak, har museet skaffet seg en stor gjenstands- og fotosamling. Det er imidlertid gjort svært lite i forskningssammenheng med dette materialet siden institusjonen har manglet en faglig kompetanse av denne art. Dette viser i hvor stor utstrekning offentlige støttetiltak griper inn i driften av et museum å lokalt plan (*Med Nord-Museum inn i år 2000. Handlingsplan for museumsvirksomheten i Nord-Troms 2000-2003*:15-16).

Som nevnt i kapittel 4.8.1. er Nord-Troms museum i besittelse av en rekke bygninger. På grunn av omleggingen i museumspolitikken med vekt på færre, men større enheter (se kapittel 4.4.) arbeider museet med planer for å avhende deler av bygningsmassen. Nord Troms museum vil i fremtiden i større grad være fokusert rundt to hovedkontor i henholdsvis Nordreisa og Gáivuotna/Kåfjord. Prosjektarbeid vil få større vektlegging, noe som bidrar til å oppfylle intensjonene om at museet skal fungere som en dialoginstitusjon (*Nord-Troms museum. Årsmelding 2001*).

Den nye museologien la i henhold til kapittel 4.4. rammer for hvordan en institusjon skulle fremstå om den skulle kunne defineres som et økomuseum. Både Lofotmuseet og Nord-Troms museum kan sies å oppfylle de Varines (1988d:107) kriterier. Nyere forskning omkring museer har imidlertid i liten utstrekning påvirket den retningen museene har tatt. Norske forskere har i begrenset omfang vært opptatt av museer, noe som også kan ha bidratt til dette. Den viktigste årsaken til museale endringer har under alle omstendigheter vært endringer i myndighetenes kulturpolitikk (se kapittel 4.4.).

¹ Korrekt antall årsverk er 39 jamfør *Årsmelding. Regnskap 1992 Nord-Troms Museum*: 15.

Det finnes klare paralleller mellom den utviklingen lovverket, forvaltningen og museumsvesenet har tatt. Samtidig med avskaffelsen av tillitsmannsordningen, ble forvaltningen jamfør kapittel 3.2.4. politisert. Enkeltpersoners innflytelse over forvaltningen ble i henhold til kapittel 3.6.7. erstattet av et system eller ansiktløst vesen. På samme måte har betingelsene for museumsvesenet i stor grad blitt utformet av sentrale politikere gjennom den offentlige kulturpolitikken. Dette bidrar til å styrke bildet av de ansiktløse ekspertsystemenes økende betydning. Økomuseenes opprinnelige tanke om å la lokalbefolkningen være med på å utforme institusjonene, har dermed i praksis blitt vanskeligere å oppfylle.

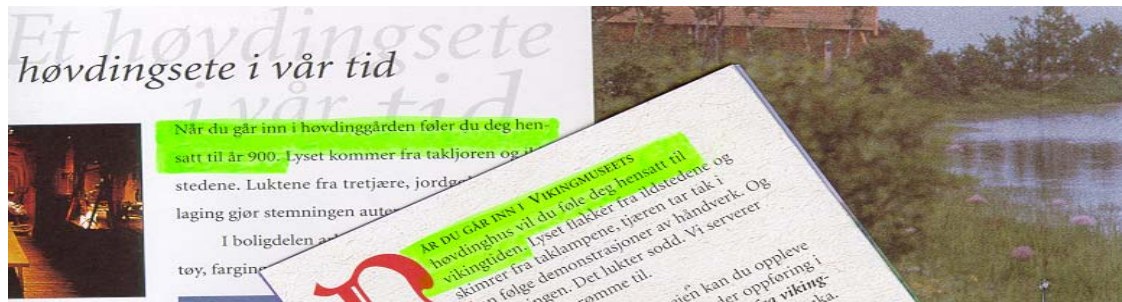
4.9.3. REKONSTRUKSJONENE

I Nord-Troms og Lofoten er det *Uten fortid, ingen framtid* (se kapittel 4.8.2.) og Lofotr (se kapittel 4.6.2.) som kan karakteriseres som rekonstruksjoner. Begge ble etablert til i løpet av 1990-tallet. I henhold til kapittel 4.4. og 4.9.2. medførte omleggingen av tilskuddsordningen i 1983 at det ble stilt større krav til egeninntjening, og de to institusjonene legger vekt på å kunne generere inntekter. Med større krav om inntjening og kommersialisering, har museenes målgruppe blitt utvidet. Skal institusjonen tjene penger, er det ikke lenger nok å være en identitetsskaper for lokalbefolkningen. Også turister må bli fanget av tilbudet. Ønsket om profitt er tilsynelatende ikke forenlig med ICOMs definisjon av museum, som jamfør kapittel 4.2. helt eksplisitt fremhever at institusjonene skal være ikke-kommersielle.

Det er flere faktorer som bidrar til at det er store likhetstrekk mellom Lofotr og *Uten fortid, ingen framtid*. Begge museene er fundert på arkeologiske utgravninger og den akademiske kunnskapen ansees som viktig i begge prosjektene. Et annet fellestrekk ved Lofotr og *Uten fortid, ingen framtid* er at begge markedsfører seg som et sted hvor fortiden kan oppleves slik den virkelig var. På *Uten fortid, ingen framtid* internettside står følgende utsagn: "Besøk gammelandsbyene! Opplev det sjøsamiske Kvæningen for 500 år siden!" (<http://www.gammene.com>). Liknende markedsføring har også vært benyttet gjennom flere år på Borg:

“Har du noen ganger ønsket deg en tidsmaskin? (...) På Vikingmuseet på Borg i Vestvågøy har arkeologene laget en tidsmaskin, men ikke en slik som Petter Smart lager. I denne tidsmaskinen må du la din egen fantasi være motor, selv om Vikingmuseet er kraftig drivstoff.” (Glørstad 1996:62)

Annet brosjyremateriell fra Lofotr fremhever også at museet er et sted hvor den besøkende kan føle seg hensatt til fortiden (se figur 4.40.).

Figur 4.40. I brosjyremateriell kan man også lese at: “Når du går inn i Vikingmuseets høvdinghus vil du føle deg hensatt til vikingtiden.” og “Når du går inn i høvdinggården føler du deg hensatt til år 900”.

I forlengelsen av forsøket på å la de besøkende oppleve fortiden slik den virkelig var, tas visse virkemidler i bruk: Lukter, lyd, lys, bygninger og gjenstander. Det vil ikke være lett å levendegjøre det daglige livet bare ved hjelp av originale gjenstander. Til det er funnene for sparsomme. Eksempelvis er tekstiler og skinnmateriale bevart i liten grad. De originale gjenstandene vil også være i en slik forfatning at det vil være umulig å la de besøkende få ta på dem. Levendegjøringen fordrer med andre ord en frigjøring fra originale funn. Denne typen museer står derfor overfor faren med å miste sin faglige troverdighet. I stedet for å bli oppfattet som et museum, kan institusjonen bli tatt for å være en fornøyelsespark. For fornøyelsesparken blir forskjellen mellom original gjenstand og kopi av liten interesse, for økonomisk overskudd er det viktigste. For museer har dette også blitt et tema de senere år siden det stilles stadig strengere krav om inntjening (Macdonald & Alsford 1995:130).

Håkon Glørstad (1995) var en kort periode faglig leder ved vikingmuseet på Borg. På dette tidspunktet var situasjonen ved museet svært turbulent, noe som preger artikkelen. Glørstad retter harde angrep mot Lofotr og kaller museet konsekvent for fornøyelsespark. Glørstad har likevel en del interessante betraktninger å komme med. I planene for museet var det hele tiden stipulert at de store investeringene på sikt skulle lønne seg. En kommersiell forståelse av museumsdriften var en av forutsetningene for at

tilskudd ble ytt. I Glørstads periode ved museet ble de kommersielle og de faglige hensyn stående steilt mot hverandre.

Et eksempel som Glørstad (1995:13-14) viser til, er utformingen av museets logo. Logoen er formet som en av gullgubbene som ble funnet i et stolpehull under de arkeologiske utgravningene. Logoen ble trykt på brev, brosjyrer og andre salgsvarer. I oversettelsen fra arkeologisk gjenstand til grafisk designprodukt ble logoen speilvendt i forhold til hvordan gullgubbene skal oppfattes. Kanskje en liten detalj, men Glørstad viser til den strenge symmetrien som preger gjenstandstypen (se for eksempel Steinsland 1990). Å speilvende logoen blir dermed ikke en liten glipp, men en ødelegging av den symbolikken som ligger i gullgubbene. Til tross for den faglige begrunnelsen for at logoen var gal, ble mye materiell sendt ut før feilen ble rettet opp.

Glørstad (1995:14-15) mener dette er et problem særlig av to årsaker. For det første skal Lofotr være et museum og en faglig blunder er derfor lite ønskelig. For det andre viser dette at den faglige ledelsen var underlagt økonomiske hensyn. Den faglige ledelsen skulle:

“(…) levere varen uten spørsmål. De skulle på alle måter være den dominerte fraksjonen, underordnet den økonomiske kapitalen. Ledelsen i organisasjonen var totalt blottet for fagpersoner, men var istedet satt sammen av personer med økonomisk eller politisk kapital, fra det økonomiske eller politiske feltet. Fagpersonene skulle kun konsentrere seg om dette å levere varen: Bygge opp en utstilling, sørge for at detaljene i parken var faglig korrekte.” (Glørstad 1995:15)

Glørstad (1995:15-16) fremholder videre at denne situasjonen ikke er særlig kompatibel med ICOMs definisjon av museum (se kapittel 4.2.). ICOM fremhever den ideelle, ikke-kommersielle organisasjonsformen og den faglig forvaltede formidlingen som sentrale kriterier som må oppfylles for at noe kan kalles et museum. Glørstad (1995:16) påpeker at Tromsø museum satte som forutsetning at vikingmuseet måtte ha en fagperson før gjenstandsdeponering var aktuelt: “Uten disse gjenstandene ville ikke parken kunne svinge seg opp over konkurrentene.”. Fagpersonen skulle med andre ord sikre at den varen som skulle selges, var mest mulig autentisk.

Situasjonen er på langt nær unik. Eric Laurier (1998:23, 29-30) beskriver Matthew-prosjektet i England. *Matthew* var John Cabots båt. Cabot “oppdaget” Newfoundland i 1497. I forbindelse med 500-årsjubileet for Cabots ferd, ble det bygd en rekonstruksjon av *Matthew*. Cabot etterlot seg ingen

logg eller dagbok. På den måten har Cabot unngått å skape de samme negative assosiasjoner som Columbus. Det fantes heller ingen tegninger eller rester av selve skipet. Det ytre skallet ble derfor bygd etter mal fra kjente samtidige båter. Arbeidsredskaper, konstruksjonsdetaljer og deler av interiøret ble moderne utformet. Designeren fremhevet likevel stadig det autentiske ved rekonstruksjonen. At det var en rekonstruksjon, ble underkommunisert. For å rettferdiggjøre konstruksjonen, ble den arkeologiske kompetansen investert i prosjektet brukt som alibi for den historiske riktigheten.

Troverdigheten er ikke ensidig avhengig av et faglig sannhetsvitne. Laurier (1998:37-38) påpeker at deler av *Matthews* troverdighet avhenger av hva Erving Goffman (1992) kaller den dramaturgiske kvaliteten ved hverdagslivet. At publikum vet at et skuespill i teateret er en fabrikasjon, forhindrer ikke tilskueren fra å tre inn i skuespillernes verden. Likeledes vil betrakteren heller ikke bli forhindret i å entre inn og forestille seg en annen, fortidig verden selv om den er en fabrikasjon. For å skape illusjonen av det fortidige, er guidene og presentasjonene et viktig element i skuespillet. For Lofotr er, som Matthew-prosjektet: "Like an investment in an original painting, (...) a translation of economic capital into cultural and historical capital which relies on its aura, its exchangeability and its ability to sustain its looks." (Laurier 1998:33).

Fornøylesparkene har bidratt til at museumspublikumet stiller større krav til attraksjonene som konsumeres. De besøkende har blitt mer kravstore i forhold til de fasiliteter som de blir møtt av i form av for eksempel kafeer, butikker og toaletter. For å ha en sjanse til å tiltrekke seg gjester, må museene omforme seg etter standarder satt av kommersielle attraksjoner (Macdonald & Alsford 1995:131).

George Ritzer (1999) fremholder at denne utviklingen er et generelt trekk ved samfunnet de siste 50 år. Det er ikke bare museene som blir mer og mer lik fornøylesparken. Bydeler, kjøpesentre, cruiseskip, universitetsområder og idrettsarenaer er bare noen av de stedene som har vært påvirket av samme trend. Felles er at alle tilbud blir servert konsumenten på en og samme plass. Stedene blir lik hverandre og presenteres i en lekker og ren innpakning.

På den andre siden har Barbara Kirshenblatt-Gimblett (1998:131-176) fremholdt at reiselivsindustrien iscenesetter verden som et museum. Dette utsagnet kan umiddelbart virke som å være i motsetning til Ritzer, men er en variasjon over temaet kommersialisering. Kirshenblatt-Gimblett påpeker at "heritifisering" er en like stor del av kommersialiseringen som Ritzer ser at fornøyelsesparken er det. Kirshenblatt-Gimblett argumenterer for at de fleste steder som ikke er tilrettelagt på noen spesifikk måte, er preget av liten tetthet. Med dette mener hun at ikke alt ved et sted er av interesse for den besøkende. Dette er noe reiselivsnæringen ikke er interessert i siden den etterspør severdigheter hvor gjesten kan oppleve mange attraksjoner innenfor korte tidsrammer. Turiststedet er dermed lik museet, for museet kan nettopp tilby den besøkende mange attraksjoner innenfor kort tid. På grunn av denne situasjonen fremholder Kirshenblatt-Gimblett videre at museene opplever en identitetskrise i konkurranse med andre attraksjoner. For å skille museet fra andre steder, blir den historiske partikulære hendelsen som markerer stedet viktig. Ritzer og Kirshenblatt-Gimblett synspunkt er dermed ganske sammenfallende.

Arvid Viken (2001) har forsøkt å forene synspunktene. I relasjon til steders gjenfortrylling påpeker Viken (2001:238) at Ritzer kun diskuterer tendenser til Disneyfisering. Viken finner dette for snevert. Viken legger til heritifisering og reestetisering som måter å gjenfortrylle steder på. Som Kirshenblatt-Gimblett ser Viken på heritifisering som "prosesser der kulturarv trekkes fram og skapes, og gjøres til produkter i et marked" (Viken 2001:238). En beslektet tendens er reestetiseringen av steder gjennom satsning på arkitektur, bylandskap og fokus på kulturliv i generell forstand.

Ved bruk av et felles sett virkemidler, blant annet hva Ritzer (1999:113-130) kaller simuleringer, blir stedene homogenisert. "Autentiske" historisk lokaliteter tar i bruk rekonstruksjoner og guider i tidstypiske klær, slik tilfellet er ved Lofotr. Ritzer (1999:126) fremholder at motivasjonen bak bruken av slike virkemidler er at de originale plassene ikke lenger blir ansett for å være spektakulære nok til å tiltrekke seg besøkende.

Disse simuleringene har bidratt til en utvasking av forskjellene mellom det virkelige og det imaginære. Et illustrerende eksempel henter Ritzer (1999:114-115) fra Las Vegas. Kong Tuts gravkammer i Luxor hotell blir kalt

et museum, selv om alt i det er reproduksjoner. Ironien ligger i at stedets gavebutikk tilbyr antikke mynter, oljelamper og andre artefakter. Museet er med andre ord en simulering, mens butikken tilbyr *the real deal*. Ritzer (1999:133) setter denne utviklingen i relasjon til Jean Baudrillards (1983) term implosjon. Med implosjon menes situasjoner hvor grensen mellom tidligere differensierte enheter blir utvisket, forsvinner eller kollapser i hverandre. Blir kollapsen total, blir resultatet en eneste stor udifferensiert masse, et slags sort hull.

Har så fornøylesparken og museet implodert? Noen grenser er i alle fall mer utydelige enn andre. Et eksempel er vognturen gjennom Jorvik Viking Centre som klart er inspirert av Disneys virkemidler (Macdonald & Alsford 1995:135). Gjenstandene museene fremviser i sine utstillinger er likevel et element som gjør det mulig å opprettholde skillet mellom et museum og en fornøylespark. I følge George F. Macdonald og Stephen Alsford (1995:137) har museet beholdt sin identitet ved at kjernen i utstillingen består av autentiske historiske artefakter. Museet har i så måte strategiske fordeler. Museer har samlinger av originale gjenstander som:

“stands as the ultimate *objective* arbiter of historical truth, and the accumulation of expert knowledge that helps give correct meaning to those objects.” (Macdonald & Alsford 1995:144, original utheving)

Som for de eldre altomfattende museene er altså gjenstander viktige i rekonstruksjonsmuseene (se kapittel 4.3.1., 4.4.). Fremfor å presentere artefaktene som bærende av evige og universelle sannheter, forankrer gjenstandene i rekonstruksjonsmuseene institusjonene som noe annet enn en fornøylespark.

Artefakter er sentrale for forståelsen av hva et museum er. Kirshenblatt-Gimblett mener at etnografiske objekt er “objects of ethnography” (Kirshenblatt-Gimblett 1998:17). Bak tautologien ligger forståelsen av at artefakt er skapt av den vitenskapelige disiplinen. Det er etnografien som definerer, segmenterer og skiller gjenstanden fra sin en gang opprinnelige kontekst. Hvem og hvilken disiplin som står bak gjenstanden og museet, er derfor viktig.

“They [artefacts] are what they are what they are by virtue of the manner in which they have been detached. They are what they are by virtue of the disciplines that “know” them, for disciplines make their objects and in the process make themselves. For this reason, exhibitions, whether of objects or people, display the artefacts of our discipline. They are also exhibits of those who make them.” (Kirshenblatt-Gimblett 1998:2)

Museer som Lofotr og *Uten fortid, ingen framtid* kunne stått overfor et troverdighetsproblem. De er kommersielle, har trekk ved seg som likner fornøylesparken og fremviser ingen eller relativt få originale gjenstander. At så ikke har blitt tilfelle, tyder på at disse manglene kan kompenseres ved fremheving av den faglige ekspertisen som er investert i prosjektet. Kanskje er det nettopp derfor den arkeologiske utgravningen, supplert med andre historiske og etnografiske kilder, blir så fremtredende i begge prosjektene. Den faglige ekspertisen bidrar til å opprettholde de dramaturgiske sidene ved severdigheten. Når ekspertene sier at slik var det, så var det slik.

Det er likevel ikke bare gjenstandene i seg selv som er viktige, men de historiene som knytter seg til objektene. Kirshenblatt-Gimblett (2000) ser et dilemma når det gjelder hvordan gjenstander blir fremvist i museer. I kunstkabinettet lå gjenstanden skjult i skuffer. I dagens museum ligger de fremme på gjennomsiktige glasshyller. Gjenstanden er blitt synlig, men hvor mange historier om den er gått tapt? Gjenstandene kan derfor i dag:

“ (...) be seen with greater ease than ever before, but they can no longer be known in the way they once were, because the knowledge connected to them had to be performed - not unlike the legends associated with the button⁶. That kind of knowledge was never delegated to an inventory. As a result, these objects are now easy to expose, but difficult to know.” (Kirshenblatt-Gimblett 2000:134)

Kirshenblatt-Gimblett er langt fra alene om å reise innvendinger mot det moderne museet (se for eksempel Leone 1981, Shanks & Tilley 1992, Adolfson 1987). Bjørnar Olsen (1988:13-14) har også kritisert museer som tar i bruk en kontekstuell og “pedagogisk” uttrykksform. I denne typen museer spiller kommunikasjon og identifisering en stadig viktigere rolle. Olsen hevder at slike museer er mer retorisk, manipulerende og ideologisk enn det tradisjonelle museet. Ved bruk av Michel Foucault og Ferdinand de Saussures tankegods, demonstrerer Olsen at presentasjonsformene virker

⁶ “The button” som det refereres til, er knappen som i følge tradisjonen skal ha blitt brukt som kule for å drepe Kong Karl XII.

meningsreduserende. Som eksempel blir blant annet Moesgaard Museums steinalderutstilling brukt. I utstillingen fremkom utsagnet “Jordbruk gjorde det mulig for folk å bo fast”. Denne setningen skiller seg fra jordbruk tvang folk til å bli bofast eller tvang dem til å oppgi et liv i frihet. Det bofast livet gir assosiasjoner til det gode livet som siviliserte mennesker. Denne tankerekken finner sitt startpunkt med objektene som presenteres: Neolittiske økser og keramikk. Artefaktene har i seg selv få begrensninger knyttet til mening. Noe skjer imidlertid når gjenstandene settes inn i montre hvor de kontekstualiseres. Øksene plasseres i et rekonstruert miljø og knyttes til jordbruk. I det dette skjer, har det også oppstått en reduksjon i meningspluraliteten til objektene. Det siste leddet i meningsreduksjonen mener Olsen (1988:22-23) inntreffer når de visuelle tegnene invaderes av et meta-språk. I dette eksemplet utgjøres metaspråket av teksten “Jordbruk gjorde det mulig for folk å bo fast”. Objektene opprinnelige mangtydighet har blitt kvalt i et konkret og overbevisende budskap.

Som det ble klart i kapittel 2.4.1., ble illustrasjonene av selve gjenstandene i oversiktsverkene over Norges historie erstattet av fremstillinger av hele miljøer. Fremveksten av det kontekstuelle eller pedagogiske museet er dermed ikke et særegent fenomen.

Olsen (1993) fortsetter sin argumentasjonsrekke i artikkelen *Det arkeologiske museum. Momenter til en kritikk*. Olsen legger her større vekt på konsekvensene av kommersialisering for museumsvesenet. Olsens argumentasjon er på flere punkt beslektet med Ritzers og Kirshenblatt-Gimblett. Olsen (1993:46) fremholder at kommersialisering gjør at institusjonene fremstår som monotone, og de besøkende passiviseres. Arkeologiske utstillinger er dessuten med på å gi ideologisk legitimitet til den moderne, vestlige livsformen. Dette skjer gjennom at man i både for- og nåtid ikke presenteres for det historisk partikulære. Olsen (1993:46) skriver: “Alternativene til, og det bisarre i, vår egen livsverden er fortiet i den moderne universalistiske metafortelling som museene formidler.”. Olsen (1993:47) påpeker at kommunikasjon og gjenkjennelse er noen av stikkordene for det nye museet. Fortiden bringes inn i museene. En aura av fortidig autentisitet gjenskapes. Opplevelsen av å ha besøkt fortiden blir ofte forsterket gjennom demonstrasjoner og forsøk, virkemidler som ble tatt i bruk både på Lofotr og

Uten fortid, ingen framtid. Den besøkende kan med andre ord selv få prøve å utføre arbeidsoppgaver med en tiltenkt fortidig "ekthet".

I følge Olsen (1993:54-55) har kommersialiseringen ført med seg estetiske krav. Fortiden skal presenteres som et vakkert, rent og behagelig sted. Til og med gjenstandene som vises frem skal være hele og vakre. Objektene forklares av tekster og audiovisuelle hjelpemidler. Dermed standardiseres responsen og den polysemiske karakteren til objektene reduseres. Fortiden er blitt en vare og en del av en kulturindustri. Museet har blitt et tilbud i konkurranse med andre fritidsaktiviteter, som å se film, gå i sirkus eller teater. Olsen (1993:56) mener at man må forsøke å få bukt med standardiseringen som kommersialiseringen fører med seg. Den formelle orden i utstillingene kan brytes ned. Det mindre vakre, det ødelagte og illeluktende har også en plass i museet.

Olsens forslag kan bidra til at museene fjerner seg fra fornøylesparkens monotone virkemidler. Det er likevel også andre forhold som bidrar til at det er mulig å skille museer fra fornøylesparker. Rekonstruksjonene ved Lofotr og *Uten fortid, ingen framtid* er bygd i umiddelbar nærhet til de strukturene bygningene er basert på. Gammene er ikke reist hvor som helst. Høvdinghuset er ikke vilkårlig plassert. På Tusenfryd er det annerledes. Fornøylesparken Tusenfryd utenfor Oslo tilbyr besøkende å ikle seg kappe og hjelm og feste med ekte vikinger i Vikingland. I Vikingland finnes en kopi av Gokstadskipet som er satt inn i en fjellhall. Fra skipet kan besøkende ta en rundtur gjennom et multimediashow (<http://www.tusenfryd.no/>). Vikingland kan ha hatt sine fagkonsulenter, men dette er ikke noe som vektlegges i markedsføringen. Den akademiske kunnskapen er usynliggjort. Vikingland kunne dessuten ha blitt bygd hvor som helst da attraksjonen ikke er knyttet til spesifikke kulturminner slik som Lofotr og *Uten fortid, ingen framtid* er. *Uten fortid, ingen fremtid* er forankret i en lokal fortid. Bortsett fra selve høvdinghuset har de resterende rekonstruksjonene på Borg sine paralleller langt utenfor landsdelens grenser. Til og med det rekonstruerte høvdinghuset er basert på en rekke elementer som ikke har vært dokumentert i nordnorsk jernalder. Lofotr er derfor svært mye nærmere Vikingland enn det *Uten fortid, ingen framtid* er. Nærheten til det utgravde høvdinghuset er imidlertid umiddelbar og forankrer Lofotr i en

partikulær historisk hendelse. Uten denne nærheten og fremvisning av originale gjenstander ville det vært vanskelig for Lofotr å fremstå som et museum.

Reiselivsforskeren Ola Sletvold (2001) har sett nærmere på vikingattraksjonene Vikingskipshuset i Oslo, Spelet om Heilag Olav på Stiklestad og Vikingland. Sletvold påpeker en annen interessant forskjell mellom Vikingland og Lofotr. Sletvold fremholder at Vikingland er basert på en egen kultus, nemlig lek. Dette betyr at turistrollen ved besøk på en slik attraksjon er basert på interaktivitet. På et sted som Lofotr er derimot kultusen sentrert rundt vitenskapeligheten og selve stedet. Dette gjør at turistene inntar en mer betraktende rolle, men de besøkende er likevel ikke så passivt mottakende som ved en mer tradisjonell museumsutstilling som i Vikingskipshuset på Bygdøy. De forskjellige vikingattraksjonene representerer ulike grader av autentisitet og retter seg mot ulike turistroller.

Rekonstruksjonsmuseene er barn av 1990-tallet. Kulturpolitikken fordrer jamfør kapittel 4.4. og 4.9.2. større inntjening og museene kan sees på som en respons på dette. De er kommersielle og har trekk som deles med fornøylesparker. På den andre siden har museer og kulturarv også påvirket reiselivsnæringen. Dette, sammen med mangelen på originale gjenstander, kunne bidra til å underminere forståelsen av institusjonene som museer.

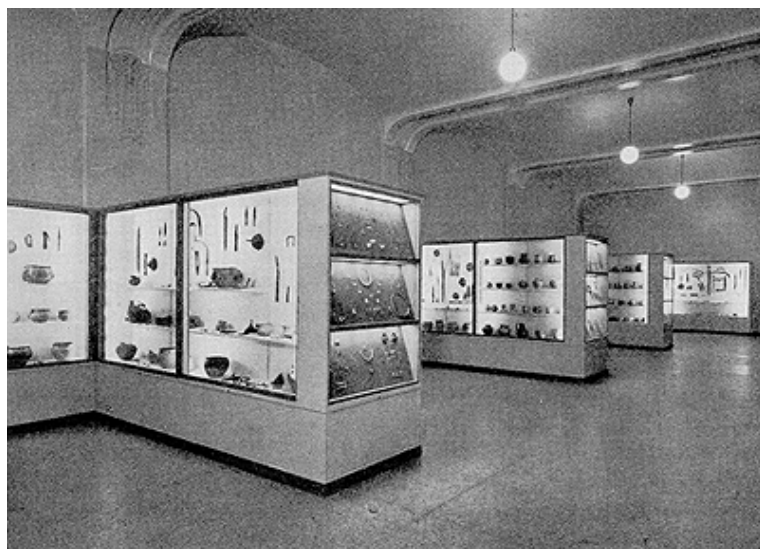
ICOMs definisjon av museum har klare paralleller i den offentlige kulturpolitikken (se kapittel 4.2., 4.4.). Museer skal bevare, forske, formidle og samle inn. Både Lofotr og *Uten fortid, ingen framtid* har fått omfattende støtte fra det offentlige, som derfor ikke kan ha problemer med å oppfatte tiltakene som museer. At begge forstås som museer, henger sammen med flere forhold. De originale gjenstandene er viktige. Det samme er den fysiske nærheten til de strukturene de er bygd etter. Den faglige ekspertisen som er investert i prosjektene blir også eksplisitt fremhevet. Det kan derfor se ut til at fagligheten overskrider de kommersielle målsettingene. Er det faglig nok, kan målsettingen om økonomisk profitt godtas.

Mens forskning og forvaltning har fjernet seg noe fra gjenstandsfokuseringen, er dette ikke tilfellet for rekonstruksjonsmuseene. I motsetning til i de eldre altomfattende museene er det ikke et stort antall

originale artefakter i rekonstruksjonsmuseene. De få gjenstandene som fremvises, har imidlertid en stor symbolsk betydning. Det ser dermed ut til at gjenstandene har gått fra å være kvantitativt mange, til å ha fått en kvalitativ betydning.

4.9.4. DE PRIVATE MUSEENE

1990-tallet var ikke bare en tid for bygging av rekonstruksjoner, men også tiåret for de private museene. I denne gruppen kan både Nisse/Samtidsmuseum, Lofoten krigsmuseum, Lofoten krigsminnemuseum og Laukvik bygdemuseum plasseres. Alle deler fellestrekk. Bortsett fra Laukvik bygdemuseum er disse museene bygd opp omkring gjenstander. Samlingene er kommet til gjennom enkeltpersoners virke. Disse personene har ikke noen fagutdanning, men har gjennom stor interesse på egen hånd skaffet seg kunnskaper. Lofoten krigsmuseums initiativtakere hadde selv deltatt i krigshandlingene, som er museets tema. Mens rekonstruksjonene viser frem en tid som ligger flere hundre år tilbake, er det den nære fortiden som er perioden alle de private museene dekker. Alle samlingene, enten av hus eller gjenstander, har også det til felles at de kun består av originale objekt. På dette punktet fremstår de private museene som en motmakt til rekonstruksjonsmuseene. Ingen av de private museene er heller hva en kan kalle kommersielle.

Figur 4.41. Bjørn Haugens utstilling av gjenstander fra eldre jernalder, Oldsaksamlingen 1938. Ikke så ulik utstillingsmetoden på Lofoten krigsminnemuseum? (Shetelig 1944:51).

Ved å følge Olsens (1988, 1993) argumentasjon kunne en hevde at de originale objektene som er utstilt i de private museene taler for seg selv. De har ikke blitt plassert inn i tablåer. Det er lagt ut få tekstlige eller

andre audiovisuelle meldinger som skulle kunne redusere artefaktens

mening på samme måte som i en kontekstuell og “pedagogisk” utstilling. Er et fokus på originale gjenstander et alternativ til Olsens forslag om skitne og ødelagte artefakt? Utstillinger bestående av originale gjenstander er selvsagt ingen ny oppfinnelse. Dette var nettopp hovedelementet i utstillingene ved de eldre altomfattende landsdels- og universitetsmuseene inntil for få tiår siden (se figur 4.41.). Enkelte vil kanskje kritisere de private samlingene for å benytte seg av en utstillingsmetode som er utdatert i den akademiske verden. En slik kritikk er imidlertid diskursivt sett feil. Brit Solli (1996) og Karin Tansem (1999) har demonstrert at de fortellinger ikke-akademikere beretter om fortiden, ofte har røtter i eldre arkeologisk litteratur. Dette ble også dokumentert i kapittel 2.3.3.1. og 2.4.3. At de private museene benytter seg av eldre utstillingsteknikker, er ikke noe annerledes. Og på samme måte som ikke-arkeologiske fortellinger må evalueres på egne premisser, må også disse museene det.

På hvilken måte skal da disse museene forstås og evalueres? For det første kan de fleste av dem ikke bedømmes som faglig feilaktige. Samlerne har en intim kunnskap om sine gjenstander, og personlige historier som knytter seg til objektene blir formidlet av samlerne selv. På den måten blir gjenstandenes livshistorie, fra hva de en gang ble brukt som, til hva de betyr for samleren, del av selve gjenstandene. I andre typer institusjoner kan dette elementet i stor grad ha falt bort. I de private museene er gjenstandenes mangeartede historie en del av utstillingen siden samlerne selv står for guidingene. Historiene blir også en del av samlingene, og gjør at museene ikke bare må oppfattes som summen av de materielle objektene. Museer av denne typen minner en på at gjenstander er noe mer. De har en immateriell del, de har sine historier.

For det andre kan de private museene gjennom sin karakter, som er så distinkt forskjellig fra rekonstruksjonene, fungere som en mothistorie. De private museene kan bidra til å bryte ned faren for at museumsvesenet skal bli et monotont, sort hull som har implodert med fornøylesparkeren jamfør kapittel 4.9.3. Denne monotonien er også en fare for museer som Lofotr og *Uten fortid, ingen framtid*. Om alle museer og fornøylesparker tar i bruk de samme virkemidlene, hvor blir det spektakulære av, det som skal lokke turisten til å bruke penger på akkurat dette stedet?

De private museene fremstår kanskje som mindre vakre enn for eksempel Lofotr. Det er likevel ikke bare estetiske faktorer som har noe å si for den besøkende. Gjenkjennelse er et viktig element ved et vellykket museumsbesøk. Ved De Sandvigske samlinger på Maihaugen har man gjenskapt et boligfelt. Husene, med tidstypisk interiør, stammer fra perioden 1974 til 1996 (http://www.maihaugen.no/n/frilufts/fril_frm.htm). Utstillingen har blitt en stor suksess med mange besøkende. Når det gjelder gjenkjennelsesfaktoren, har de private museene en force fremfor andre som formidler kunnskap om forhistoriske perioder. I de private museene er periodene som dekkes alle nær opp i tid til dagens samfunn (se også kapittel 2.4.3., 5.12. om den nære historien i årbøker og kulturstier). Har den besøkende ikke selv opplevd for eksempel krigen, er likevel okkupasjonen noe som har preget foreldre- eller besteforeldregenerasjonen. Gjennom muntlige overleveringer og øyenvitneskildringer av slike skjellsettende opplevelser kan krigen bli noe gjenkjennelig for en som selv ikke har opplevd den. Med sikkerhet kan man fastslå at dette ikke kan bli jernalderen til del.

Museer av denne karakter er viktige fordi de utfordrer etablerte definisjoner av hva et museum er. De private museene burde være en integrert del av museumsstrukturen. I økomuseumsfilosofien er det lokale engasjementet sentralt, museet forstått som et distrikt og den lokale amatøren betraktet som eksperten på egen historie. I praksis viser det seg at en slik forståelse ikke er like lett å akseptere for alle. Alle de private museene sliter med å få støtte fra det offentlige til drift. De får ikke penger siden de ikke blir oppfattet som museer av bevilgningsgiverne. Til det mangler de den akademiske fagekspertisen. Dette tyder på at den faglige forankringen er av større betydning enn at en institusjon er ikke-kommersiell. Er museet faglig forankret, kan institusjonen være så kommersiell den bare vil jamfør kapittel 4.9.3. På dette punktet har det oppstått en brytning mellom bevilgende myndighet og lokalsamfunn. Både samlerne selv og deres omgivelser oppfatter samlingene som museer. På grunn av sin "ikke-faglighet" passer de private museene ikke inn i den offentlige forvaltningens system. Politikk, økonomiske rammeverk og definisjoner ser derfor ikke ut til å være tilpasset den virkeligheten som faktisk eksisterer.

Landets første museer ble bygd opp av private samlere, gjerne uten fagutdanning, men med et stort engasjement. På grunnmuren av disses arbeid har et helt byråkratisk vesen og fagfelt reist seg. I det museumsverdenen er etablert og tuftet på sin akademiske kunnskap, har de private museene blitt definert ut. Sirkelen er sluttet, men ingen nye spillere blir tatt opp. Den multivokale fortiden er med andre ord ikke alltid så lett å akseptere i praksis.

4.10. OPPSUMMERING

I Norge ble de altomfattende museene grunnlagt i løpet av 1800-tallet. Gjenstander var det sentrale for institusjonene og i utstillingene. Museene ble lagt til de største byene og borgerskapet var den primære publikumsgruppen. Fra starten av 1900-tallet av ble en rekke bygdemuseer etablert rundt om i landet. Jordbruk og bondekulturen var disse institusjonenes primære arbeidsområde. I Nord-Troms og Lofoten ble det eneste tradisjonelle museet startet i 1962, og symptomatisk var det materiell kultur knyttet til den agare næringsveien som var i fokus for Vestvågøy museum.

Lofotmuseet og Nord-Troms var de neste museene som ble grunnlagt. Etableringen av disse institusjonene falt i tid sammen med innføringen av støtteordningen for halvoffentlige museer og en museologisk nyorientering. Museene ble mindre gjenstandsorientert, søkte lokalt engasjement og deltakelse og hele distriktet rundt museene ble ansett som del av institusjonen.

Den offentlige kulturpolitikken på 1980-tallet tok en ny retning og rammebetingelsene endret seg. Museene skulle legge vekt på egeninntjening og skape større enheter. Dette har ført til at økomuseene har måttet endre sin virksomhet.

Resultatene av omleggingen av politikken har gjort seg mest synlig i de to rekonstruksjonsmuseene. Både Lofotr og *Uten fortid, ingen framtid* skal i tillegg til å være museum, satse på reiselivsmarkedet. Bruken av virkemidler i denne typen institusjoner har flere fellestrekk med fornøyelsesparker. For at museene skal kunne vedkjennes som sådanne, har det vært viktig å fremheve den faglige ekspertisen som har vært investert i prosjektene. Originale

gjenstander og nærhet til strukturene som rekonstruksjonene er bygd etter, bidrar også til å opprettholde skillet mellom museer og fornøyelsesparker.

En rekke private samlinger ble i løpet av 1990-tallet tilgjengelig for publikum i Lofoten. Samlingene kaller seg og blir oppfattet i lokalsamfunnet som museer. Museene har hatt problemer med å få støtte fra bevilgende myndigheter. Dette tyder på at samlingene ikke blir definert som museer av disse. Eksistensen av denne typen museer er imidlertid viktig. De private samlingene utfordrer etablerte definisjoner og bidrar til at det skapes debatt om hva som kan kalles et museum.

Offentlig kulturpolitikk har hatt meget stor innflytelse på museumsvesenet. Endringene som har skjedd, har i stor grad vært en respons på dette. Bortsett fra de private samlerne, har få enkeltindivider tilgang til denne diskursen. Som system, gjennom politisk utformede retningslinjer, har innflytelsen fra grupperinger utenfor academia imidlertid vært stor.

5. KULTURSTIER

I kapittel 2, 3 og 4 ble det klart at overlokale rammer av både teoretisk, økonomisk, politisk og legal karakter har påvirket hvordan fortiden formidles, forskes på og forvaltes. Innenfor disse rammene har aktører, både amatører og profesjonelle, utfoldet sine virksomheter. Å publisere tekster, å forvalte fortiden eller å skape et museum krever ressurser og dette gjør lekfolks deltakelse innen disse feltene vanskelig. Det å skape en kultursti er heller ingen lett jobb og fordrer økonomiske tilskudd. De overlokale rammene vil derfor også spille inn på hvordan kulturstiene fremstår. En kultursti er imidlertid mindre ressurskrevende å lage, i alle fall pengemessig sett, enn å åpne et museum. Det kan derfor forventes at denne måten å formidle kunnskap om fortiden på, vil gi amatører og profesjonelle mer likeverdige vilkår.

Kulturstier og museer er likevel i visse henseender beslektede fenomener. En kultursti kan defineres som en på forhånd utvalgt løype gjennom et kulturlandskap. Langs denne løypa blir visse punkt av kulturhistorisk interesse valgt ut og nærmere beskrevet. Beskrivelsene kan enten bli presentert i en trykksak som må medbringes og/eller ved hjelp av informasjonsskilt satt opp ute i terrenget. Kulturhistorien oppleves med andre ord der den en gang utspant seg. Som med museenes originalgjenstander og nærhet til strukturer (se kapittel 4.4., 4.9.3.), er det en kobling mellom kulturstien og de materielle, eller immaterielle, restene etter partikulære historiske hendelser.

Fremveksten av et kjøpekraftig borgerskap resulterte ikke bare i etableringen av en rekke museer på 1700- og 1800-tallet. Medlemmer av borgerskapet foretok på samme tid reiser av vitenskapelige, dannelses- eller opplevelsesmessige grunner hvor nasjonale minnesmerker, mytiske historiske steder og vakre kunstverk fra det antikke Rom ble oppsøkt. Som med kulturstiene av i dag ble dermed kulturhistorien opplevd der hendelser en gang hadde skjedd. Hvilken fortid som er verdt å velge ut som mål for en reise, har likevel endret seg fra 1700-tallet og frem til dagens kulturstier.

Med økomuseumsbevegelsen ble i henhold til kapittel 4.4. et helt distrikt sett på som del av museet. Materielle spor etter mennesker skulle helst forbli in situ og ikke fraktes inn til magasiner. Kulturstier som formidlingsform har derfor trekk som harmonerer med den nye museologiens siktemål. De eldste kulturstiene i Nord-Norge ble imidlertid etablert før økomuseumsbevegelsen hadde fått noe omfang i Norge.

Opplevelse av kulturminner i sitt originale miljø var den bakenforliggende ideen for etableringen av den første kulturstien innen avhandlingens undersøkelsesområde på Holsøy i Vestvågøy kommune (se også kapittel 3.6.5.). Det var likevel vern som var utløsende årsak til opprettelsen av kulturstien. I 1967 kom *Innstilling fra utvalget for sikring av høyt prioriterte fornminner*. Utvalgets mandat var som følger:

“Utvalget skal sette opp lister over våre mest storslåtte minner fra oldtiden som bør sikres for fremtiden gjennom utvidet fredning og restaurering.” (*Innstilling fra utvalget for sikring av høyt prioriterte fornminner*:1967:7)

På 1960-tallet førte utbygging av infrastruktur og industri samt mekanisering av landbruket til at nye landområder ble berørt av moderne inngrep, og et økende antall arkeologiske strukturer kom i faresonen for å bli ødelagt. Utvalget fremholdt at den gjeldende loven, *Lov av 29. juni 1951 (nr. 3) om fornminne*, hadde vesentlige mangler siden den ga små eller ingen muligheter til å sikre større arealer rundt fornminnene (se kapittel 3.2.2.). Fortidsminner av høy klasse hadde derfor blitt innebygd og ble liggende som isolerte øyer i et moderne asfaltlandskap. Utvalget påpekte derfor behovet for revisjon av loven. Om sikringsområdet rundt fornminner ble utvidet, så utvalget at det ikke bare var et behov for restaurering av strukturene, men også det omkringliggende landskapet (*Innstilling fra utvalget for sikring av høyt prioriterte fornminner*:1967:7-11).

Utvalget betraktet vernearbeid og landskapspleie som et integrert hele. Ved å la disse to elementene smelte sammen, kunne publikum ta del i fortiden gjennom kulturparker. For å få ideer til hvordan dette kunne la seg gjennomføre i praksis, ble blikket vendt mot Sverige. Her hadde Gamle Uppsala 200000 besøkende i året og fast ansatte guider. Noen av disse var rekonvalesenter fra psykiatriske sykehus, og medisinalmyndighetene understreket at denne formen for virksomhet var gunstig fra et

mentalhygienisk synspunkt (*Innstilling fra utvalget for sikring av høyt prioriterte fornminner*:1967:18-21).

Fra Nord-Troms og Lofoten ble kun Holsøy med Holsneset i Vestvågøy kommune valgt ut som fornminneområde av storslått karakter. På Holsneset ligger en nausttuff som kan ha rommet et skip lik 30-sesseren som nevnes i leidangsordningen (Nilsen 1998:36). På Holsøy var det registrert 22 gravhauger fra jernalderen. I innstillingen het det at "(...) opplysende skilt vil bli oppsatt flere steder i 1967." (*Innstilling fra utvalget for sikring av høyt prioriterte fornminner*:1967:86). Med det var planene om den første kulturstien i avhandlingens undersøkelsesområde lansert.

Povl Simonsen var en av utvalgets medlemmer (se også kapittel 2.2.2., 3.6.1., 3.6.2., 3.6.4., 3.6.5., 3.6.7., 3.7.1. om Simonsen). I 1970, tre år etter at *Innstilling fra utvalget for sikring av høyt prioriterte fornminner* var levert, ble Simonsens (1991) *Fortidsminner nord for Polarsirkelen* første gang gitt ut. I følge vaskeseddelen er boken en reisehåndbok for arkeologen, den interesserte ikke-fagmannen, turisten og nordlendingen selv. Boken starter med en kort oversikt over den nordnorske forhistorien. Deretter blir en rekke utvalgte fortidsminner fra landets tre nordligste fylker presentert. Simonsen redegjør for hvordan man tar seg frem til de ulike lokalitetene, og boken kan betraktes som det første landsdelsomfattende kulturstiprosjektet i Nord-Norge.

Mens *Innstilling fra utvalget for sikring av høyt prioriterte fornminner* kun tok med en lokalitet fra Nord-Troms og Lofoten i sin oversikt, er Simonsens utvalg betraktelig større. Fra Lofoten beskriver Simonsen (1991:65-76) til sammen 12 lokaliteter. Disse spenner fra steinaldertuffer på Vestvågøy til en rekke jernalderanlegg i Vågan og Vestvågøy samt restene etter det middelalderiske Vágar. Utvalget fra Nord-Troms er noe mindre. Fra denne regionen valgte Simonsen (1991:131-134) ut seks områder. Fra Storfjord er de samiske kulturminnene ved Galgojavre og markedsplassen i Skibotn tatt med i Simonsens utvalg. Fra Skjervøy er hellegropene i Årviksand og på Lauksletta beskrevet. De to siste lokalitetene fra Nord-Troms i Simonsens oversikt, er Stornes i Nordreisa og steinaldertuftene på Nordstraumen i Kvænangen.

Over tretti år etter at *Fortidsminner nord for Polarsirkelen* ble gitt ut første gang, ble et nytt landsdelsomfattende kulturstiprosjekt lansert. *Fotefar mot nord* kom i stand etter initiativ fra landsdelsutvalget for Nord-Norge og Namdalen i 1992. Prosjektets ide var at hver kommune valgte ut et kulturminne som ville bli presentert i form av en kultursti og et informasjonshefte. *Fotefar mot nord* var tenkt å kunne bidra til en rekke ting. For det første skulle kulturminner betraktes som en ressurs for lokalbefolkning og tilreisende. Kunnskap om kulturminnene skulle nå flere enn fagfolk og spesielt interesserte og dette ville bidra til å øke motivasjonen for å verne kulturminner. Markeringen av kulturminner falt også sammen med reiselivsnæringens ønske om satsning på grønn turisme i landsdelen (Andreassen 1997:3).

Selv om Simonsen og *Fotefar mot nord* har valgt noe forskjellige lokaliteter, er det likheter når det gjelder hvilke perioder og etniske grupper som det formidles kunnskap om. Dette til tross for at *Fotefar mot nord* lokalitetene ikke ble valgt ut av én fagmann, men i et samarbeid mellom kommune, fylkeskommune og distriktsmuseer. I Lofoten er jernalderbosettingen på Borg Vestvågøy kommunes *Fotefar mot nord* prosjekt (Kaldal Mikkelsen 1996). Vågans bidrag er en sti med utgangspunkt i middelalderens Vágar (Bertelsen 1995b). I Nord-Troms er samisk forhistorie og historie de dominerende temaene for *Fotefar mot nord*. I Lyngen er den gamle sommerboplassen for reindriftssamer på Eidebakken valgt til kommunes prosjekt (Hauge 1997). Markedsplassen i Storfjord er et av Nord-Troms museums hovedanlegg. Markedsplassens historie blir også formidlet gjennom *Fotefar mot nord* (Hage 1996). Et sammenfall mellom kommunevis hovedanlegg for Nord-Troms museum og *Fotefar mot nord* er det også ved den kvenske gården Tørfoss i Reisadalen (Hage 1995a) og Slettnes gjenreisingsgård i Kvæningen kommune (Hage 1995b). *Fotefar mot nord* prosjektet i Gáivouna suohkan/Kåfjord kommune er fjærbuene i Birtavarre (Hage 1994). Fjærbuene ligger bare få kilometer fra Holmenes og ei av buene hører til gården (Fjærbuene i Birtavarre). På den måten er fjærbuene koblet til det kommunevise hovedanlegget til Nord-Troms museum. Mens begge *Fotefar mot nord* stiene i Lofoten har arkeologiske lokaliteter som tema, er det kun stien i Skjervøy som primært formidler kunnskap om forhistoriske perioder

i Nord-Troms. På Skattøra er det sporene etter bosetting i steinalder, tidlig metalltid og samisk tilpasning som beskrives gjennom tilretteleggingen (H. G. Johnsen 1996).

Fortidsminner nord for Polarsirkelen og Fotefar mot nord omfatter hele landsdelen og et bredt utvalg av kulturminner. Et annet prosjekt hadde en snevrere geografisk ramme. I 2001 utkom boken *Ferdaveger. Vandringer i Nordland* (Strand 2001). Boken er et samarbeidsprosjekt mellom Nordland fylkeskommune og de ulike kommunene i fylket. For hver kommune er et gammelt veifar beskrevet. Veiene dateres til perioden eldre jernalder og frem til i dag. Selv om det er likhetstrekk mellom dette prosjektet og *Fotefar mot nord*, er det to vesentlige forskjeller. Mens *Fotefar mot nord* hadde som målsetting å fremvise mange ulike typer kulturminner, har *Ferdaveger. Vandringer i Nordland* utelukkende ferdelsårer som tema. For det andre har forfatterne av presentasjonene ulik bakgrunn. Alle som har skrevet *Fotefar mot nord* hefter har akademisk bakgrunn, mens både fagpersoner og lokale amatører har vært bidragsytere til *Ferdaveger. Vandringer i Nordland*.

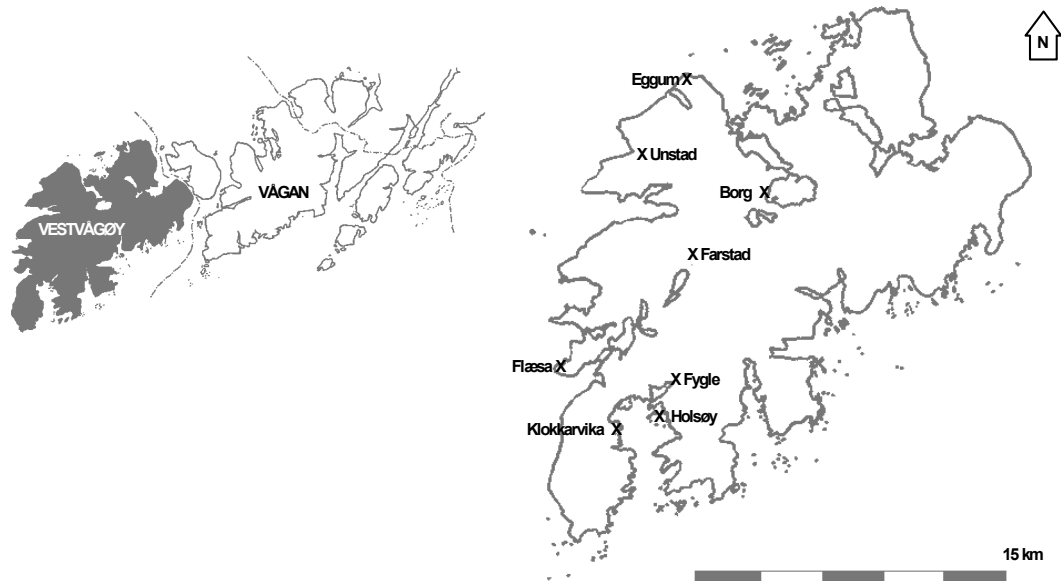
Fortidsminner nord for Polarsirkelen og Ferdaveger. Vandringer i Nordland er presentasjoner av kulturminnelokaliteter i bokform. *Fotefar mot nord* har produsert hefter, men ved hvert utvalgt prosjekt er det også satt opp informasjonsskilt ute i terrenget. *Fotefar mot nord* er imidlertid langt fra de eneste stiene som gir informasjon om kulturminner. Både i Nord-Troms og Lofoten finnes det en rekke andre tilrettelegginger som er skapt av lokalbefolkningen selv. Dette betyr at det er mulig å se hva som karakteriserer de to kunnskapstypene og hvordan forholdet mellom fortidsforestillingene arter seg.

5.1. KULTURSTIER I LOFOTEN

I Lofoten er det til sammen 11 kulturstier. To av disse er *Fotefar mot nord* tilrettelegginger, og dette er de eneste stiene som formidler det kulturhistoriske budskapet både ved hjelp av informasjonshafter og skilt ute i terrenget. De resterende kulturstiene gir, eller har gitt, informasjon kun ved hjelp av plakater ute i terrenget. De 11 stiene har til sammen en lengde på vel 35 kilometer. Langs traseene er det satt opp i overkant av 20 skilt.

5.2. VESTVÅGØY KOMMUNE

Vestvågøy er den kommunen i Lofoten og Nord-Troms som kan fremvise flest kulturstier. Mens stiene i Vågan og Nord-Troms alle ble laget i løpet av 1990-tallet, har den eldste tilretteleggingen på Vestvågøy jamfør kapittel 5. røtter tilbake til 1960-tallet. I tillegg til *Fotefar mot nord* prosjektet på Borg, er det skapt kulturstier som går mellom Eggum og Unstad, mellom Flæsa og Sværsvika, i Farstadsbogen, Klokkervika, på Fygle og Holsøy (se figur 5.1.).

Figur 5.1. Kulturstier i Vestvågøy kommune.

5.2.1. HOLSEY

Holsøy var som tidligere nevnt et av de utvalgte områdene i *Innstilling fra utvalget for sikring av høyt prioriterte forninner* (1967). I innstillingen het det at informasjonsskilt ville bli satt opp i løpet av 1967 (*Innstilling fra utvalget for høyt prioriterte forninner* 1967:86). Det skulle imidlertid gå flere år før kulturminneskjøtselen og landskapspleien var gjennomført slik utvalget uttrykte ønske om.

I 1969 ble Holsøy innkjøpt av Tromsø museum for 35000,- etter bevilgning fra Norsk kulturråd (TMU Top.Ark./Vestvågøy/Gnr. 68/Brev fra Norsk Kulturråd til Tromsø museum 8. mai 1969). I tillegg til innkjøp av øya, hadde museet planer om å restaurere gravene og sette opp informasjonsplakater om disse (TMU Top.Ark./Vestvågøy/Gnr. 68/Brev fra Tromsø museum til Norsk Kulturråd 14. oktober 1968).

I *Innstilling fra utvalget for høyt prioriterte fornminner* ble det påpekt at det var 22 jernaldergraver på Holsøy. Etter Økonomisk kartverks registreringer i 1970 ble det klart at dette tallet var for lavt. De nye befindingene avdekket en rekke nye strukturer, og det totale antallet graver økte til 60. I årene 1972 til 1974 ble 22 jernaldergraver restaurert av arkeologer under ledelse av Olav S. Johansen. Under dette arbeidet ble gamle plyndringskrater fylt igjen og åpne steinkister rensset opp. I flere tilfeller ble det også foretatt hel eller delvis avtorving slik at gravenes konstruksjon skulle bli tydeligere (TMU Top.Ark./Vestvågøy/Gnr. 68/Rapport Restaureringsarbeider på Holsøy av Hol).

Fra 1973 av ble det arbeidet med å utarbeide en guide for kulturminneområdet som skulle være til glede både for skoleelever og andre besøkende (TMU Top.Ark./Vestvågøy/Gnr. 68/Brev fra Tromsø museum til Vestvågøy kommune 27. august 1973). Et informasjonsskilt ble etterhvert satt opp ved bilveiens slutt, men dette ble tatt av vinterstormen i 1996. Et nytt skilt, med samme tekst som på den gamle informasjonstavla, ble senere satt opp av Vestvågøy kommune ved Fygle skole.

5.2.2. FYGLE

Fygle ligger tett ved kommunesenteret Leknes. Midt inne i et boligfelt på Fygleåsen ligger to store gravrøysler. En tredje røys ble gravd ut i forbindelse med etableringen av boligfeltet. I 1983 henvendte Vestvågøy historielag seg til Tromsø museum. Laget var kjent med at det ikke sto bra til med de to gjenværende gravene. Det hadde blitt brent bål i området, stein var tatt vekk og barn lekte på gravene. Historielaget fryktet at naboene ikke visste om kulturminnene og ba Tromsø museum sette opp et informasjonsskilt (TMU Top. Ark. Vestvågøy/Gnr. 40/Brev fra Vestvågøy historielag til Tromsø museum 6. mai 1983).

Tromsø museum utarbeidet tekst til ei tavle som senere ble satt opp av historielaget. På denne plakaten ble det opplyst om at gravene var antatt å være ca. 1500 år og at det var storbønder fra gården Fygle som var gravlagt der. Til sist ble det gjort oppmerksom på at gravene var fredet ved lov og ikke måtte skades (TMU Top. Ark. Vestvågøy/Gnr. 40/Brev fra Tromsø museum til Vestvågøy historielag 25. august 1983).

For å sikre gravene mot inngrep, ble området de lå på senere solgt fra kommunen til eieren av den tilgrensende tomten. Dette skjedde etter anbefaling fra både Tromsø museum (TMU Top. Ark. Vestvågøy/Gnr. 40/Brev fra Tromsø museum til Vestvågøy kommune 24. juli 1991) og Nordland fylkeskommunes kultur- og fritidsavdeling (NF Top. Ark./Vestvågøy/Gnr. 40/Brev fra Nordland fylkeskommune til Tromsø museum 27. mai 1991). Begge instanser mente dette ville gi bedre varig vern av kulturminnene. Gravene har unngått å bli ytterligere skadet, mens det kun er pålen som står igjen etter informasjonsplakaten.

Tromsø museum hadde for øvrig planer om å sette opp skilt ved en samling nausttuffer på Fygle. På et lite nes ligger det der rester etter åtte naust, flere buer og en gammel sjøvei (Nilsen 1998:34). I et brev fra Tromsø museum til Vestvågøy kommune fremgår det at en slik samling kulturminner er svært uvanlig. Selv om ikke alle tuftene er automatisk fredet ved lov, mente Tromsø museum at miljøet som helhet var bevaringsverdig. Museet tilbød seg å sette opp et informasjonsskilt, men dette ble ikke gjort (NF Top. Ark./Vestvågøy/Gnr. 40/Brev fra Tromsø museum til Vestvågøy kommune 7. juni 1987).

5.2.3. EGGUM-UNSTAD-SAUPSTAD

Eggum ligger ut mot storhavet på nordvestsiden av Vestvågøy. Her ender dagens bilvei, men langs sjøkanten går ei gammel ferdselsåre til nabobygda Unstad. Denne traseen er blitt tilrettelagt som kultursti. Ved bilveiens slutt har Vestvågøy kommune satt opp et informasjonsskilt som gir en beskrivelse av turen. Området blir for øvrig svært godt besøkt av både lokalbefolkning og turister.

Det første stoppet på turen er Borga på Eggum (se figur 5.2.). På en liten plakat kan turgåere lese at Borga er restene etter et tysk radaranlegg som ble påbegynt i 1943 og ferdigstilt året etter. Anlegget ble benyttet til overvåking av Murmansk-konvoiene.

Figur 5.2. Ikke en middelalderborg, men den tyske radarstasjonen på Eggum.

Figur 5.3. Hodet opp-ned.

Noen hundre meter fra radarstasjonen ble Vestvågøy kommunes bidrag til det fylkesomfattende prosjektet *Skulpturlandskap Nordland* satt opp i 1996. Skulpturen *Hodet* av kunstneren Markus Raetz skuer ut over det åpne havet (se figur 5.3.). Ved å gå rundt *Hodet* skifter skulpturen utseende 16 ganger. Fra en vinkel ser *Hodet* ut som et klassisk portrett, fra en annen er det snudd opp ned (Jaukkuri 1999:130).

Den gamle ferdselsåra slynger seg videre langs bergknatter og runder til slutt inn i vika hvor nabobyga Unstad ligger. Her er det satt opp et tilsvarende skilt som det på Eggum. Turgåere kan fortsette vandringen over fjellet til Saupstad. På skiltet på Unstad gis det en beskrivelse av stien til neste bygd. Denne løypa går ikke innom noen steder hvor det er synlige spor etter fortidig menneskelig påvirkning av landskapet og fremstår derfor som en ren tursti.

5.2.4. FLÆSA

På Flæsa har Vestvågøy kommune satt opp et liknende skilt som det på Holsøy, Eggum, Unstad og Saupstad. Fra Flæsa kan en gå til Sværsvika eller ta en avstikker opp på Offerøykammen (se figur 5.4.). Skiltet på Flæsa gir beskrivelser av begge turrutene. For området Sværsvika kan turgåere også lese om arkeologiske funn og geologiske særdrag.

Figur 5.4. Offersøykammen og Sværsvika.

På den markerte tapesvullen ligger det 22 hustuffer fra steinalderen. Disse er godt synlig, og det er ikke satt opp noen nærmere markering av tuftene ute i terrenget. I Sværsvika finnes også en hustuft fra jernalderen. Denne

har uklare og lave valler og er derfor vanskelig å identifisere. Strukturen er likevel ikke anvist på noen måte. Informasjonsplakaten på Flæsa utfordrer vandreren til å prøve sitt "arkeologiske øye".

5.2.5. FARSTAD

Midt gjennom Vestvågøy skjærer et bredt dalføre seg inn, og det er her de store, produktive jordbruksarealene i kommunen finnes. I dette dalføret ligger Farstadsbogen, som er en liten skogteig på rundt 40 mål som eies av Salten Skogselskap. Rundt Farstadsbogen er det dyrket mark på alle kanter. Langs skogens vestgrense renner Farstadvassdraget. Denne elva er en av kun to elver i Lofoten som er lakseførende. Vassdraget er imidlertid svært forurenset av husholdningskloakk og avsig fra landbruket. Som et samarbeidsprosjekt mellom grunneierne, Lofoten Forsøksring og Vestvågøy kommune ble det på begynnelsen av 1990-tallet igangsatt tiltak for å avbøte problemene. Gjennom *Aksjon vannmiljø* og kommunale egenandeler ble elvebreddene beplantet for å redusere innholdet av næringsstoffer i vannet.

Tiltaket førte til at andre underprosjekt ble iverksatt. Et av disse var stien i Farstadsbogen. På tilretteleggingens velkomstskilt blir bakgrunnen for prosjektet presentert. Her gis det også opplysninger om regionens geologi, flora og fauna samt at det ligger en hustuft fra middelalderens midt inne i skogen. Det fremheves at dette indikerer at øya var tett befolket og at området rundt Farstadsbogen er preget av en årelang landbrukstradisjon.

Kombinasjonen av natur- og kulturhistoriske tema gjør at tiltaket må oppfattes som en kombinert natur- og kultursti.

Langs løypa har det tidligere stått en rekke plakater fra Det Norske Skogselskap om floraen i skogen, men på grunn av hærverk ligger disse nede og en del er brannskadet. Traseen er for øvrig den eneste i Lofoten og Nord-Troms som er tilrettelagt for bevegelseshemmede. Rådet for funksjonshemmede i Nordland har bevilget midler til at veidekket holder en så god kvalitet at det er mulig å komme seg rundt i skogen med rullestol.

I tillegg til selve stien ble det i 1996 oppført en sommerfjøs etter gammel Lofottradisjon inne i skogteigen ved hjelp av midler fra *Spesielle Tiltak i Landbrukets Kulturlandskap* (STILK).

5.2.6. KLOKKARVIKA

I Klokkarvika ligger en sti i forfall. Etter søk i arkiv både hos kommune, Fylkesmannens landbruksavdeling og Nordlands fylkeskommune har det ikke lyktes å få frem noen bakgrunnsinformasjon om denne tilretteleggingen.

På velkomstskiltet anes kun omrisset av de informasjonsplakater som en gang har vært hengt opp her. Rundt om i løypa står restene etter påler hvor tavler med opplysninger en gang har vært reist. Størrelsen på disse harmonerer med formatet til plakatene fra Det Norske Skogselskap og det er derfor trolig at tiltaket primært har vært en natursti. Den fysiske tilretteleggingen av løypa, med plankebroer over myrparti og trapper i ulendte bakker, er de eneste elementene som har overlevd naturens tilbaketaking. Den dårlige tilstanden til denne stien indikerer behovet for stadig vedlikehold av kulturstier. Tiltaket som en gang var ment som noe som skulle berike en naturopplevelse, fremstår i dag som forsøpling av landskapet.

5.2.7. FOTEFAR MOT NORD: BORG

I det man runder Tovdalshalsen på vei langs E 10 ut Lofoten, får man et godt utsyn over innlandsdalsfjøret på Vestvågøy. Noe av det første man får øye på, er den karakteristiske kirken på Borg. Ved kirken ligger høvdinggården som er Vestvågøy kommunes bidrag til *Fotefar mot nord* (se også kapittel 2.3.2., 3.7.4., 3.7.5., 3.7.6., 4.6.2. om Borg/Lofotr).

Etablering av kulturstier var en integrert del av de første planene for Lofotr. I skissene *Prosjektsøknad Borg/Borgvær.... midt i Lofoten* fra 1990 og *Plan for Vikingmuseet på Borg* fra 1992 beskrives et stisystem mellom de mange lokalitetene og faste kulturminnene. Allerede i 1992 var en sti frem til det utgravde høvdinghuset realisert og ved den utgravde tuften ble det satt opp et informasjonsskilt i påvente av at museet skulle ferdigstilles (Kaldal Mikkelsen 1992:17). Parallelt ble det arbeidet med *Fotefar mot nord*. I 1994 ble det bestemt at Borg skulle være kommunens bidrag til prosjektet, men det rådet da usikkerhet om utformingen. På planleggingsstadiet var det fremme flere alternativer, blant annet et forslag om en utstilling som skulle formidle hele *Fotefar mot nord* prosjektet. Et annet alternativ var at temaheftet bare skulle konsentrere seg om mindre deler av Borgprosjektet, som de arkeologiske undersøkelsene eller høvdingens hus (*Fotefar mot nord. Delprosjekt i Nordland. Mars 1994*). I 1996 var temaheftet ferdig, og hele museumsområdet ble integrert i *Fotefar mot nord* presentasjonen.

I dag er *Fotefar mot nord* lite synlig på museumsområdet. Det er satt opp et informasjonsskilt ved hovedparkeringsplassen og dette er det eneste konkrete beviset på at Borg ikke bare er et museum, men en del av det store kulturstiprosjektet. Inntrykket understøttes av at det er museets logo og skilt som leder besøkende rundt på området, og ikke *Fotefar mot nord*s logo som benyttes ved de andre tilretteleggingene under paraplyen.

Fotefar mot nord heftet selges i museets butikk. Folderen kan derfor fungere som en veiviser til museet om man lar være å følge en guidet tur i høvdinghallen. Temaheftet om Borg, forfattet av arkeolog Dorthe Kaldal Mikkelsen (1996), starter med å fortelle hvordan høvdinghuset ble funnet ved en tilfeldighet. Videre beskrives de omfattende arkeologiske undersøkelsene og hvordan disse danner bakgrunnen for det rekonstruerte huset. Naturlig nok er det nettopp huset som får den bredeste presentasjonen i folderen. For å forstå mer av vikingenes verden, blir noen funn fra nærområdet presentert. Til høvdinggårdens byggverk hører stornaust ved Indre Borgepollen samt broen ved Strømgård (se også kapittel 3.7.4.). En svært rikt utstyrt kvinnegrav fra Sund samt stormannsgraven fra Kvalsund beskrives også og illustrerer hvordan det øverste sjiktet i jernalderens samfunn ble stedt til hvile.

5.2.8. BORG OMRÅDETILTAK

Borg områdetiltak ble finansiert gjennom støtteordninger som ikke bidrar økonomisk til permanent drift. Etter den treårige prosjektperioden 1999-2001 er derfor tiltaket avviklet. Prosjektets geografiske ramme var Lilandsvassdraget, Slydalen, Liland, Indre og Ytre Borgepollen, Eggum og Borgvær. Sentral pådriver for Borg områdetiltak var Hanne Lykkja. Lykkja hadde tidligere arbeidet med administrering av områdetiltak for landbruket. Senere jobbet hun med et prosjekt knyttet til kartlegging av landskap i Lofoten med henblikk på reiselivsutvikling, og ble da kjent med prosjekt igangsatt av lokale bønder finansiert gjennom STILK-midler. Lykkja kjente Fylkesmannssystemet godt og så mulighetene til å lage et prosjekt i Borgområdet. Midler til en prosjektlederstilling ble finansiert gjennom Fylkesmannens landbruksavdeling, Lokal Agenda 21, fylkeskommunale midler fra plan- og næringsavdelingen samt tilskudd fra Vestvågøy kommune og Lofotr (*Søknad om midlar for områdetiltak for år 2001*).

Prosjektleders arbeidsoppgaver besto i å koordinere grunneiere som hadde ønske om å igangsette tiltak rettet mot landbrukets kulturlandskap samt skjøtsel av vassdrag. I tilknytning til kulturlandskapet ble det utløst flere prosjekt i lokalsamfunnet. Prosjektene kan deles i to hovedkategorier. Den første er tiltak knyttet til restaurering. Områdetiltaket har i den forbindelse initiert istandsetting av gamle steingjerder, naust og sommerfjøs. Den andre hovedgruppen av delprosjekt besto i rydding, istandsetting og skilting av gamle veifar (*Søknad om midlar for områdetiltak for år 2001*).

Stiprosjektet tar utgangspunkt i nettverket av gamle ferdselsårer som finnes i nærområdet. De fleste av disse har tidligere vært benyttet som kommunikasjonsårer mellom bygdene. Flere av stiene ender ved Borg siden kirken og skolen på stedet gjør plassen til et naturlig sentrum. Ferdselsveiene passerer flere gamle torvsjåer, sommerfjøs, steingjerder og torvtak. Borg områdetiltak gjorde et grundig arbeid med å utrede problemstillinger knyttet til de praktiske sidene med å skape en kultursti og utarbeidet tekstforslag til et fremtidig informasjonshefte. Temaene som er tenkt presentert favner vidt, fra beskrivelse av hvordan torving foregikk, til sangtekster og erindringer fra folk som benyttet seg av veiene i gamle dager samt geologi. Et annet av

prosjektets ideer er at det vil bli satt opp postkasser langs løypene hvor turgåere kan skrive inn navnet sitt (*Borge-gamle ferdselsveier. Rapport fra forprosjektet om istandsetting, merking og vedlikehold av gamle stier i og mellom bygdene i Borge*).

Stiprosjektet utviklet seg over tid til å bli et samarbeidsprosjekt mellom områdetiltaket, tur-, historie-, idretts- og grunneierlag samt grunnskole, velforeninger, enkeltpersoner og kommune. Tre av ferdselsårene har vært gjenstand for særlig oppmerksomhet gjennom avvikling av Tusenårsmarsj, Den norske kulturminnedagen samt som utvalgt veifar i boken *Ferdaveger. Vandringer i Nordland (Søknad om midlar for områdetiltak for år 2001)*.

Kåre Ringstad (2001:272-279) presenterer i *Ferdaveger. Vandringer i Nordland* ferdselsåra mellom Lauvdalen og Rolvsfjorden (se også kapittel 2.3.2., 2.4.3., 3.6.5., 3.6.6., 3.7.4., 3.7.5., 3.7.6. om Ringstad). Langs denne stien er det få faste kulturminner. På Lauvdalssiden finnes rester etter torvtak og sjåer og i Tjørndalen ligger en gravhaug fra jernalderen. På Tjørndalsheia er det funnet en pilspiss av skifer som indikerer at området ble brukt i yngre steinalder. Disse sporene er beskjedne, og Ringstad konsentrerer seg derfor om å fortelle en historie om hvordan bruken av veifaret har endret seg over tid. Pilspissen tas til inntekt for jakt på villrein i steinalderen. Siden traseen fører til Borg, ser Ringstad muligheter for at løypa ble brukt av folk som skulle til blot hos høvdingen og til gudstjeneste i middelalderen. I nyere tid har stien vært brukt av fiskere som forflyttet seg fra yttersiden, etter at innsiget hadde dabbet av der, og over til innsiden. Ringstad (2001:272-276) beskriver også dagens bruk av dalføret. Blåbær og multebær høstes, utsikten nytes og landskapets egenart fremheves. På denne måten har området i dag fått en ny bruksfunksjon.

Borg områdetiltak har også hatt ringvirkninger for Lofotr. Vikingmuseet fikk finansiert en utvidelse av stisystemet på museets område gjennom STILK-midler i 1998. Den tilrettelagte løypa nede ved pollen ble forlenget mot nord inn i et område med flere kulturminner fra jernalder til nyere tid (NF Top. Ark./Vestvågøy/Gnr. 93/Brev fra Lofotr 27. mars 1998).

Utvidelsen av stien på Lofotrs museumsområde inngikk i Borg områdetiltaks planer om å få E 10 gjennom Lofoten ut til Å utropt til en av ti nasjonale turistveier. Statens vegvesen har allerede investert 100 millioner i

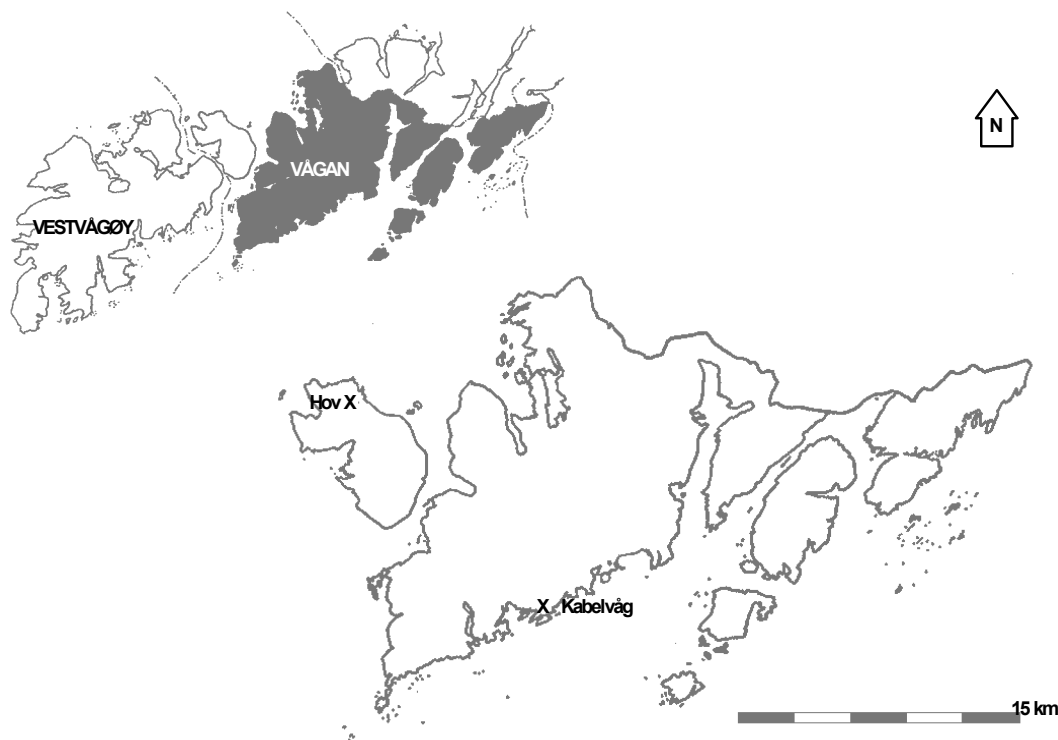
forskjøning av de foreløpig fire første utvalgte veiene: Gamle Strynefjellsveien, Turistveg Hardanger, Sognefjellsveien samt den nordre delen av Kystriksveien i Nordland (<http://www.vegvesen.no/kampanje/turistveg/nasjturist.stm>).

Ved at Statens vegvesen har vist interesse for å markedsføre E 10 som turistvei, muliggjør dette finansiering av ulike prosjekt. I denne sammenheng jobbet Borg områdetiltak spesielt med å etablere et nytt stisystem rundt hele Indre Borgepollen. Et viktig element i disse planene var å få bygd en rekonstruksjon av middelalderbroen over Stømgård (NF 651/Vestvågøy/Fornminner og arkeologiske undersøkelser/Brev fra Borg områdetiltak til Nordland fylkeskommune 31. mars 2000).

Prosjektet er imidlertid ikke realisert da tiltaket ville komme i konflikt med automatisk fredete kulturminner. Rekonstruksjonen av broen var tenkt satt opp mindre enn 100 meter fra de tre originale brokarene som fortsatt ligger under vann i strømmen mellom Indre og Ytre Borgepollen (Nævestad 1981, Schou Jørgensen 1997). Den planlagte traseen ville også ha kommet i konflikt med et jernaldernaust på Sletteng (se Nilsen 1998:92-95). Hele løypa rundt Indre Borgepollen ville dessuten følge den gamle ride- og gangveien rundt sjøen. Den gamle ferdselsåra kan også betraktes som et automatisk fredet kulturminne. Etter samråd med Tromsø museum måtte derfor Nordland fylkeskommunes kulturavdeling fraråde Borg områdetiltak om å gå videre med planene (NF Top. Ark./Vestvågøy/Gnr. 93/Brev fra Nordland fylkeskommune til Borg områdetiltak 27. april 2000).

5.3. VÅGAN KOMMUNE

I Vågan kommune er det laget eller foreligger planer om kulturstier på to steder. Stolvågan-Kabelvågområdet har vært tilrettelagt som kultursti både i regi av Lofotmuseet og *Fotefar mot nord*. I tillegg er det satt opp informasjonsskilt ved kulturminner ved Hov og det foreligger også videre planer for tilrettelegginger her (se figur 5.5.).

Figur 5.5. Kulturstier i Vågan kommune.

5.3.1. FOTEFAR MOT NORD OG STORVÅGAN

Allerede i 1986 hadde Lofotmuseet planer om å etablere en kultursti i museets nærområde. Målgruppen for tilretteleggingen var tenkt å være både skoleelever og besøkende ved museet. Arbeidet ble flere ganger påbegynt, men først realisert i 1993. Dette året fikk stiftelsen Vågastemne midler fra *Ekstraordinære sysselsettingstiltak* fra Nordland fylkeskommune. Midlene gikk til *Arkeologisommer*, et utgravningsprosjekt i Storvågan ledet av Reidar Bertelsen, som sysselsatte lokale ungdommer (se også kapittel 2.3.2., 3.6.6., 3.6.7., 3.7.4., 3.7.6., 4.7.1. om Bertelsen og Vågar). En del av disse midlene ble øremerket tilrettelegging av en kultursti (NF Fotefar mot nord/Vågan/Brev fra Tone Rørtveit til styret for Lofotmuseet 11. april 1994).

I løpet av sommeren 1993 ryddet fem lokale ungdommer samt ansvarlig leder Kjartan Gran en trase for vegetasjon og utbedret det eksisterende tråkket. Ved to av kulturminnene, en mulig samisk offerring i Draugvika og steinaldertufter på Skipsnakken, ble det satt opp informasjonsskilt for å synliggjøre kulturminnene (*Rapport kulturstiprosjektet i Storvågan 1993*).

Høsten 1993 fikk Vågastemne tildelt ti uketimer til en lærerstilling som skulle arbeide videre med utkast til brosjyret tekst for kulturstien, og våren 1994 var denne ferdig. I tillegg til offerplassen og steinaldertuftene, omtaler brosjyren også Lofotmuseet, havneområdet i middelalderens Vágar, en heller med bosettingsspor, rorbuer fra nyere tid, nausttuff, middelalderhustuffer i Vassosen samt Brurberget, som var tingsted i middelalderen (NF Fotefar mot nord/Vágan/Brev fra Tone Rørtveit til styret for Lofotmuseet 11. april 1994).

Deler av stien fra 1993 ble i 1995 integrert i kommunens *Fotefar mot nord* prosjekt. I 1994 avgjorde Nordland fylkeskommune at det var middelalderens Vágar som skulle stå i sentrum for denne stien (*Fotefar mot nord. Delprosjekt i Nordland. Mars 1994*). Middelalderens bosettingsspor i Vágar, hustuftene i Vassosen samt tingstedet Brurberget er således en del av begge tilretteleggingene.

Fotefar mot nord stien var også tenkt å inngå i et enda større prosjekt, *Livet ved havet*, som etter bevilgninger fra Lofotrådet ble igangsatt i 1992 (se også kapittel 4.7.1. om dette prosjektet). *Livet ved havet* skulle blant annet bestå av en kultursti som skulle gå fra Kalle til Helle. Langs denne løypa ble det lagt planer om å vise frem rekonstruerte middelalderbåter, stø, naust og rorbuer (*Livet ved havet. Middelalderbyen Vágar. Forprosjektet*). På samme tid var arbeidet med realiseringen av høvdinghuset på Borg kommet lengre, og *Livet ved havet* ble lagt på is etter forprosjektets slutt.

Fotefar mot nord heftet er forfattet av Bertelsen (1995b). Temaheftet starter med å gi en redegjørelse for Lofotfisket og tørrfiskproduksjonen, faktorer som gjorde etableringen av Vágar mulig. Til tross for en storstilt aktivitet innen fiskerierne i nær 1000 år, er sporene etter næringen og menneskene som drev den lite ruvende i terrenget. Likevel er de materielle restene der, og gir inntak til historien fra middelalderen og frem til i dag. Første stopp på stien er Lofotmuseet med den gamle væreierboligen. Tett ved huset ligger restene etter havna i Storvágan. Denne har blitt dokumentert gjennom omfattende arkeologiske undersøkelser, og er stiens andre post. Andre og tredje post, hustuftene i Vassosen og tingstedet på Brurberget, knyttes også til det middelalderske Vágar (se figur 5.6.).

Figur 5.6. Utaravd hustuff i Vassosen.

samtidsdokumentasjon av Vågan (Bertelsen 1995b:15-17).

Neste post langs løypa er statuen av Kong Øystein. Statuen, utført av Arthur Gustavson i 1935, står på en kolle med utsikt over dagens Kabelvåg. Bertelsen (1995b:18-19) redegjør for Kong Øysteins medvirkning til grunnleggingen av Vågar. Nede i Kabelvåg sentrum blir det gitt en innføring i Kabelvågs historie. Også her har tørrfisken vært viktig, men i kombinasjon med kirke og etableringen av Statens Havnevesen i 1875 (Bertelsen 1995b:21-23).

Vågan kirke er *Fotefar mot nord* stiens siste stopp. Tett ved kirken ligger Trollsteinen, en flyttblokk med et innhugd kors. Denne har det blitt tolket på ulike måter. En teori vektlegger muligheten for at steinen ble brukt som alter under den første gudstjenesten på 1100-tallet. Bertelsen (1995b:25-26) velger i stedet å tolke steinen som et vitnesbyrd om at det bodde både sjøsamere og bumenn i området i tiden før kirken ble bygd.

5.3.2. HOV

På Hov på Gimsøy er to kulturstier under planlegging. Ingen av dem er foreløpig ferdig, men på Storraet er det satt opp et midlertidig informasjonsskilt. Årsaken til at denne tavla er satt opp, er at det arrangeres en årlig turmarsj som passerer tett ved et ringformet tunanlegg. For å gi deltakerne opplysninger om kulturminnet har Gimsøy historielag satt opp plakaten. Tavla ble stående etter at marsjen var avviklet, og det planlegges å søke midler for å omgjøre den midlertidige skiltingen til et permanent tiltak.

På det midlertidige skiltet gis det en introduksjon til tunanlegget basert på Bertelsens (1985b) *Lofoten og Vesterålens historie*. For at turmarsjdeltakerne skal kunne identifisere strukturene i landskapet, er det satt ned en rekke røde merkepinner ved veggvollenes yttergrense. Dette er for øvrig det eneste tilfellet hvor så er gjort. Også andre kulturminner i nærområdet beskrives, slik som kirkegården fra 1400-tallet ved Rollgården. Med henvisning til Thorleif Sjøvolds (1962) analyse av eldre jernalder nevnes et gravfunn fra 200-tallet fra gården Hov.

Runesteinen fra Gimsøy får bred omtale. På informasjonsskiltet kan turgåere lese at Gimsøysteinen første gang ble omtalt i 1810 i et brev fra sogneprest E. A. Colban i Vågan. Steinen ble overført til Bergen museum for utstilling i 1868 og er i dag plassert i den permanente jernalderutstillingen ved Tromsø museum.

Håkon Brun (2001) har bidratt med en artikkel om den gamle veien over Storraet i boken *Ferdaveger. Vandringer i Nordland* (se også kapittel 2.4.3. om Brun). Brun gir en beskrivelse av de samme kulturminnene som de som blir presentert på skiltet ved tunanlegget. Brun vektlegger imidlertid også at selve veifaret langs raet er et kulturminne på lik linje med tunanlegget. Hulveien over Storraet er for øvrig blitt arkeologisk undersøkt i forbindelse med prosjektet *Gamle veger og veifar i Nordland fylke*. Dette tiltaket er et samarbeid mellom Nordland fylkeskommune, Norsk vegmuseum, Statens vegvesen Nordland og Institutt for arkeologi ved Universitetet i Tromsø (Jacobsen 2001:322). Brun presenterer noen av de foreløpige resultatene fra denne undersøkelsen.

Bruns (2001) artikkel dreier seg ikke bare om arkeologi. Som på informasjonsplakaten, blir leseren av artikkelen gjort kjent med Colbans omtale av Gimsøysteinen samt dens videre skjebne. Det er ikke bare Colban som har gjort seg tanker om steinen. Brun presenterer tolkningen av inskripsjonen. Denne lyder “[...] uki Åses bror reiste denne steinsetting efter [...] Næfis [...] da Åse flydde herfra, og likeså disse [kjennelige] stener.” (Brun 2001:284). Brun beskriver også hvordan det fra gammelt av har knyttet seg tradisjoner og tolkninger til innskriften. På 1800-tallet mente lokalbefolkningen at teksten på steinen var som følger:

“Et spring og et sprang
et hink og et hank,
bortafør Reka
ligg gullkalven blank” (Brun 2001:284)

På denne måten blir noe av det tolkningsmessige tomrommet mellom steinens opprinnelige mening og dagens forståelse av kulturminnet fylt.

Brun (2001:286-287) støtter seg i tillegg til sagalitteraturen i sin beskrivelse. Brun påpeker at alle kulturminnene på Gimsøy vitner om at området har vært bosatt av mennesker fra det høyere sosiale sjiktet i jernalderen. Brun fremholder at Tore Hjort er den eneste høvdingen derfra som er kjent fra siste del av vikingtiden. I sagaen omtales hjemstedet hans som Vágar, men Brun mener det ikke er utenkelig at Gimsøy og Vågan hørte sammen og at Hjorts gård var Hov.

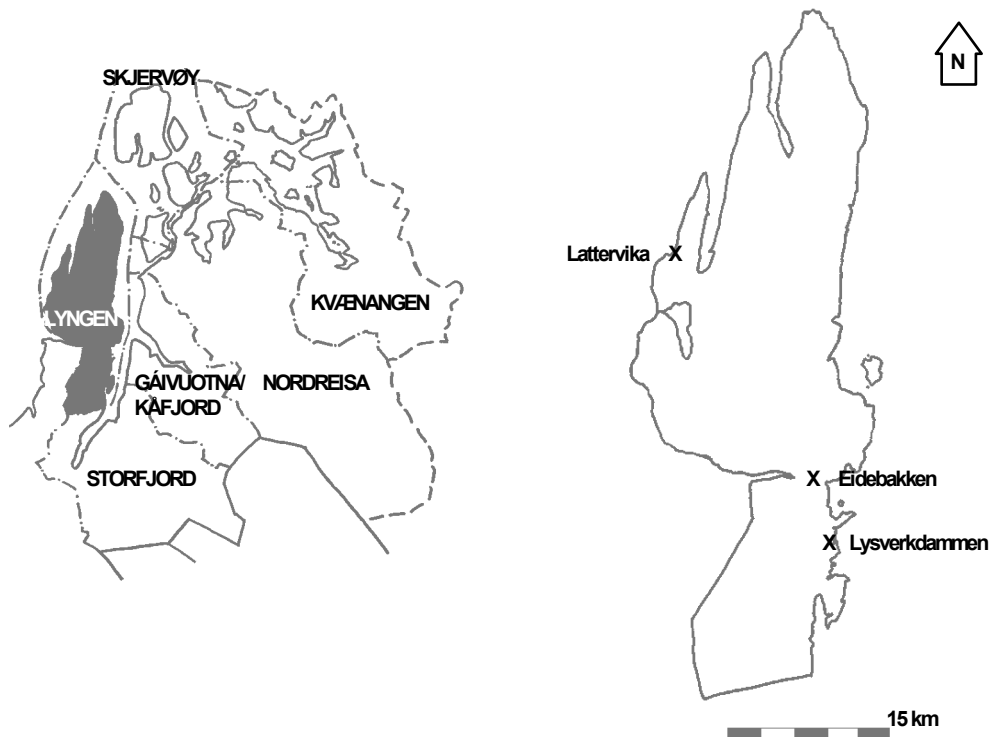
I 2000 ble STILK-midler innvilget for å lage en kultursti i tilknytning til gården Hov og Lofoten Golfbane. Nordland fylkeskommunes kulturavdeling har anbefalt søknaden, men da det finnes mange kulturminner i området, og trolig flere uoppdagede, er endelig lokalisering av stien foreløpig ikke avklart (NF Top. Ark/Vågan/Gnr. (51) 52 Vinje prestegård/Brev fra Nordland fylkeskommune til Fylkesmannen i Nordland 2. februar 2000).

5.4. KULTURSTIER I NORD-TROMS

I Nord-Troms finnes det til sammen 23 kulturstier. Av disse er seks *Fotefar mot nord* prosjekt som formidler kunnskap både ved hjelp av skilt i terrenget og informasjonshefte. Av de resterende er veiledningen for to av dem kun gitt i form av trykksak eller internett, til tre av stiene gis det informasjon både ved hjelp av skilt ute i terrenget og i et eget hefte. Ved de resterende tiltakene blir historien langs den utvalgte traseen kun presentert ved hjelp av skilt langs løypa. Til sammen strekker kulturstiene seg over 100 kilometer og består av nærmere 160 informasjonsskilt.

5.5. LYNGEN KOMMUNE

I Lyngen kommune finnes det to kulturstier. Den ene er *Fotefar mot nord* tilretteleggingen på Eidebakken ved Lyngseidet. Den andre stien starter ved Lysverkdammen sør for Lyngseidet. Det foreligger planer for en kultursti i Lattervika, men denne har foreløpig ikke blitt realisert (se figur 5.7.).

Figur 5.7. Kulturstier i Lyngen kommune.

5.5.1. FOTEFAR MOT NORD: EIDEBAKKEN

Sommerboplassen på Eidebakken er Lyngen kommunes bidrag til *Fotefar mot nord* og ligger rett ved Riksvei 91 med utsikt over tettstedet Lyngseidet. Boplassen ble brukt av reindriftsamer fra Karesuando som hadde sitt sommerbeite på Lyngenhavøya. For å få en forståelse av hvorfor svenske samer hadde sommerbeite på kysten av Nord-Troms, gir temahefteforfatter Tore Hauge en grundig presentasjon av den historiske utviklingen fra 1500-tallet av og frem til 1965. Store deler av den 32 sider lange trykksaken er derfor viet storpolitiske forhold som preget grensedragingen mellom landene på Nordkalotten. Midt oppe i utredningen om endrede grenseforhold og skattlegging, er det også gjort plass til beskrivelser av dagliglivet på boplassen, et liv preget av flyttemønstret fra innland til kyst. Forholdet til de fastboende nordmennene beskrives og omtales som preget av gjensidighet. Konfliktene mellom samene og lokalbefolkningen på Lyngseidet var få i forhold til mange andre steder i Troms (Hauge 1997).

Hefte presenterer ulike typer boliger som samene benyttet under sitt opphold på kysten om sommeren (Hauge 1997:20-26). Med sine gammer,

telt, rein og koffer ble samene sett på som et eksotisk folkeslag av tilreisende. Samene var faktisk en stor turistattraksjon for de mange cruiseskipene som gjorde anløp på Lyngseidet på vei til Nordkapp. Eidebakken ble også godt besøkt av landeveis farende etter at bilveien kom. De tilreisende var god butikk for både samer og nordmenn. Samene solgte suvenirer og de fastboende tjente penger på salg av varer og transport av turister fra kaia og opp til Eidebakken (Hauge 1997:27-29).

I 1965 ble arbeidet med en ny reinbeitekonvensjon slutført og de svenske reindriftsamenes adgang til sommerbeiter på kysten av Norge ble sterkt redusert. Dette skulle bli det siste året Karesuandosamene kom med sin hjord til Lyngshalvøya (Hauge 1997:30).

Velkomstskiltet på Eidebakken forteller samme historie som temaheftet. Inne på boplassen er det satt opp informasjonsskilt med fotografier som viser hvordan livet artet seg her på begynnelsen av 1900-tallet. Bildene viser med andre ord hvordan det så ut på Eidebakken da tuftene ikke var tufter, men bebodde gammer.

I 1994 begynte arbeidet med prosjektet *Eidebakken sameleir*. Lyngen kommune og Lyngen Adventure inngikk et samarbeid med samiske interesser og *Fotefar mot nord*. Prosjektet hadde som målsetting å synliggjøre den samiske livsformen og næringen. For å oppnå dette ble det lagt planer for et museum med tilliggende servicebygg, en boligdel samt verksted og utstillingslokaler for samisk husflid og håndverk. Museet skulle også integrere *Fotefar mot nord* stien gjennom tufteområdet i sitt anlegg. I tillegg skulle det bygges et utkikkspunkt, hvilested, rekonstruksjoner av gammer og lavvoer samt tilrettelegges for reinbeite. Landsdelsutvalget for Nord-Norge bevilget 184000,- til et forprosjektet som ble utformet av Proconor A/S. Kostnads kalkylen anslo at en fullt utbygd *Eidebakken sameleir* ville beløpe seg til 8,8 millioner. Forprosjektet antydte at hoveddelen av denne summen ville dekkes gjennom støtte fra Statens nærings- og distriktsutviklingsfond samt lån. Til tross for omfattende planer, ble ikke prosjektet realisert.

5.5.2. LYSVERKDAMMEN

Like sør for tettstedet Lyngseidet ligger Solhov. I 1912 ble den første amtskolen i området etablert der. I 1924 sto den nye skolen med internat

ferdig. Bygningen har en grunnflate på hele 820 m². Solhov ble valgt gjennom folkeavstemming til kommunens kulturminne i forbindelse med Kulturminnestafetten 97 (*Kulturminnestafetten 97:59*).

Figur 5.8.
Informasjonsskilt ved
Lysverkdammen.

Fra skogbrynet bak skolen kan man følge en traktorvei opp til Lysverkdammen. Derfra går starten på en kombinert natur- og kultursti som er under oppbygging. Ved dammen er det satt opp et velkomstskilt (se figur 5.8.). På dette blir turgåere via plakater fra Det Norske Skogselskap informert om skikk og bruk i skogen. På tavla er det også satt opp et kart som viser stisystemet. Flere traseer er ryddet og leder til Skihytta, Geitnes, Storura og Kvalvikdalen. På skiltene ved Lysverkdammen og ved Storura er lokale stedsnavn markert på kartet.

Det lokale grunneierlaget står ansvarlig for tilretteleggingen. Laget har fått økonomisk støtte fra Fylkesmannens landbruksavdeling. Når stien er ferdigstilt, vil det være plassert ut flere informasjonsskilt om både biotoper og kulturhistorie.

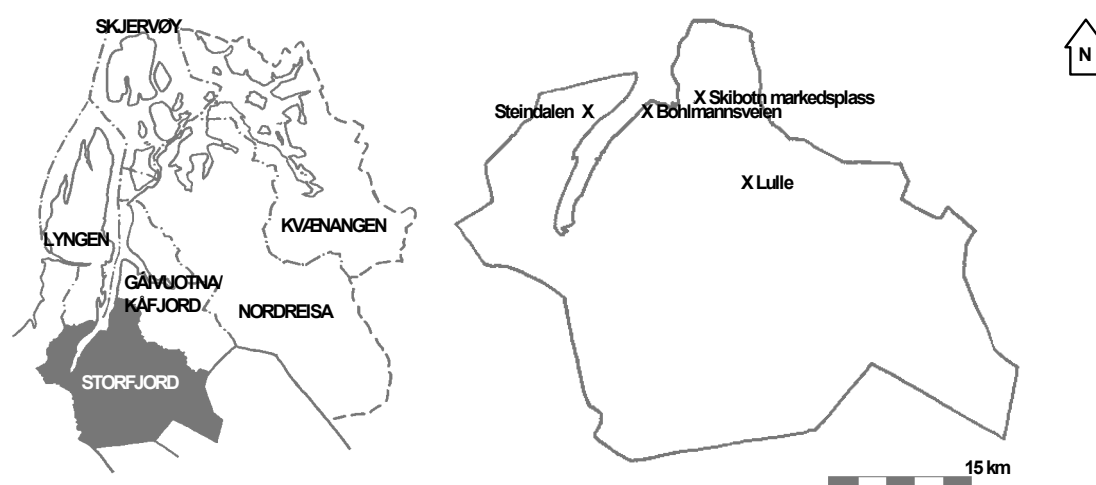
5.5.3. LATTERVIKA

I prosjektkatalogen for *Fotefar mot nord* fra mai 1994 inngikk tyske anlegg fra andre verdenskrig som mulige tema for kommunevise tilrettelegginger i Lyngen, Storfjord og Gáivuotna/Kåfjord (*Fotefar mot nord. Delprosjekt i Troms. Mai 1994*). De tyske anleggene ble imidlertid ikke valgt ut til å bli profilert gjennom *Fotefar mot nord*. Kommunene jobbet imidlertid videre med planene om å skilte tre anlegg som inngikk i tyskernes Lyngenlinje. Motivasjonen bak valg av tema var ønsket om en visualisering av bakgrunnen for den brente jords taktikk. Ved å brenne alt av bygninger, håpet tyskerne på å kunne forhindre eller forsinke en russisk fremrykking fra øst. Skulle ikke denne taktikken lykkes, trodde tyskerne at det ville være mulig å stoppe russerne militært ved hjelp av rekken med befestete anlegg, kjent som Lyngenlinja. Dette forsvaret besto av både kystfort, festningsverk og kanonstillinger. Byggearbeidet ble delvis utført av øst-europeiske krigsfanger.

Tyske anlegg fra andre verdenskrig er skiltet i Storfjord og Gáivuotna/Kåfjord (se kapittel 5.6.2., 5.7.3.). Det er fortsatt ikke reist informasjonsplakater ved Lattervika kystfort i Lyngen, selv om tekstene er ferdig utarbeidet.

5.6. STORFJORD KOMMUNE

Storfjord kommunes *Fotefar mot nord* prosjekt er Skibotn markeds plass. Kommunens Lingenlinjeprojekt er Bohlmannsveien. I tillegg til disse to kulturstiene, finnes det også tilrettelegginger i Steindalen og Lulle i Skibotndalen (se figur 5.9.).

Figur 5.9. Kulturstier i Storfjord kommune.

5.6.1. FOTEFAR MOT NORD: SKIBOTN MARKEDSPASS

Skibotn markeds plass er Storfjord kommunes *Fotefar mot nord* prosjekt. Markeds plassen ligger rett ved E 6 på tettstedet Skibotn. Markedsbuene er sannsynligvis de eneste bygningene som er igjen etter markedshandelen på Nordkalotten (Hage 1996:11).

I *Fotefar mot nord* heftet, forfattet av kunsthistoriker Ingebjørg Hage (1996), beskrives både stedets arkitektur og hvordan livet artet seg på Skibotn, både under markedene og i periodene mellom preget av dagliglivets faste rutine. Markeds plassen var et møtested for kjøpmenn og kunder, nordmenn, samer, kvener og svensker. Fra slutten av 1800-tallet ble Skibotn også et viktig treffpunkt for læstadianerne i området. Selv om markedet i sin tradisjonelle form er et avsluttet kapittel, har læstadianerne fortsatt med

samlinger frem til i dag og på den måten videreføres tradisjonen med Skibotn som møtested.

Siden Markedsplassen er det kommunevise hovedanlegget til Nord-Troms museum, er det også satt opp et informasjonsskilt i deres regi. Den som besøker Markedsplassen i dag, kan derfor lese informasjon fra både museet og *Fotefar mot nord*. Historiene som beskrives er imidlertid svært sammenfallende siden også museet vektlegger Markedsplassens arkitektur og funksjon som møtested for kjøpmenn, kunder og læstadianere.

5.6.2. BOHLMANNSVEIEN

Figur 5.10. Bohlmannsveien i Storfjord.

Ved hjelp av skilt og restene etter Bohlmannsveien (se figur 5.10.) visualiseres historien om Lyngelinja (se også kapittel 5.5.3., 5.7.3.). Veien ble bygd av russiske, jugoslaviske og polske krigsfanger i løpet av høsten og vinteren 1944-1945. Stien starter ved dagens E 6 nede ved sjøen. Her har det blitt bygd en stor parkeringsplass hvor det første informasjonsskiltet er satt opp. Videre opp Bohlmannsveien, som ender ved en rekonstruksjon av en mindre bunkers på 550 m.o.h., er det satt opp ytterligere fire informasjonstavler som gir beretninger om det harde arbeidet som krigsfangene måtte utføre.

På informasjonstavlene kan turgåere lese at en finsktalende fange kunne fortelle at av 350 personer som ble satt til å jobbe med veien, overlevde bare 18. Det var ikke bare de umenneskelige arbeidsforholdene som bidro til de høye dødstallene. En av fangeleirene i Storfjord ble nemlig omgjort til utryddelsesleir bare uker før frigjøringa i mai 1945. Bohlmannsveien er for øvrig også kjent under navnet Blodveien.

Veien brukes ikke bare som kultursti. Årlig blir det arrangert en turmarsj opp til Jävrelatnja hvor den rekonstruerte bunkersen er satt opp (<http://www.fopro.no/storfjord/>).

5.6.3. LULLE

Skogstien i Lulle er en kombinert natur- og kultursti som ligger på en skogslette ved E 8 i Skibotndalen. Skogmesteren i Storfjord og Gáivouna suohkan/Kåfjord kommune har vært sentral i utformingen av prosjektet, og har mottatt støtte fra Skibotn bygdeutvikling og Landbruksdepartementet.

Det går frem av ordførerens støtteerklæring på velkomstskiltet at det er skolene i nærområdet som er den primære målgruppen for tiltaket:

“Storfjord kommune støtter byggingen av denne sti og håper at plakater og veiledning får stå urørt. Spesielt våre skoler vil kunne ha stor nytte av denne stien. Ordføreren håper og tror at denne merkede stien ikke skal være til sjenanse for noen. Skibotn bygdeutvikling støtter opprettelsen av denne sti og håper at mange får glede av denne naturveiledningen.”

Stien er svært godt merket. Langs den fire kilometer lange løypa er det satt opp 218 merkebånd, noe som i snitt gir et bånd per 18,3 meter. Ungene som tar fatt på denne løypa skal derfor ikke så lett gå seg bort. Med i alt 57 informasjonsplakater langs traseen er dette den tilretteleggingen med flest skilt i Nord-Troms og Lofoten. De aller fleste av disse er produsert av Det Norske Skogselskap og omhandler trær, planter og dyr. Selv om dette er stiens hovedtema, er menneskeskapte inngrep i naturen viet oppmerksomhet. Ei av informasjonstavlene viser hvor restene etter ei tjæremile fra 1930-tallet finnes. Som kulturminne er også ei uthullet furu tatt med, et inngrep i treet som trolig er rundt 100 år gammelt. Formålet var å sjekke om treet egnet seg for hogst. Siden det ikke inneholdt tyrived som kunne supplementere stubbene under tjærebrenning, fikk det stå. Gammer som trolig ble brukt i forbindelse med utslåtter er det også reist skilt over.

Stien tar i bruk humor som virkemiddel. Inne i skogen er tuppen av en treski spikret opp med følgende informasjon:

“Avknekt skitupp. Funnet her våren 99. Har visstnok tilhørt Arild. Han knekte skia si i forbannelse over meget klabbete føre.”

5.6.4. STEINDALEN

På vestsiden av Storfjord kan man fra Elvenes i løpet av en knappe to timers gåtur nå en brearm som faller ned i Steindalen. Breens lette tilgjengelighet, kombinert med at Storeng Steindal Trim har ei hytte ved Tverrelva, gjør at området lokker til seg mange vandrere. Fra Elvenes til Tverrelva er det drøye

to kilometer, og i løpet av dette strekket stiger terrenget til 275 m.o.h. Langs veien opp til hytta er det anlagt en kultursti. Denne traseen er også ei gammel ferdselsåre til utslåtter i dalbunnen.

Steindalen skogsti er i likhet med den i Lulle en kombinert natur- og kultursti. Tiltaket er et resultat av et samarbeid mellom Storfjord kommunes skogkontor, Troms skogkontor og grunneierne i området. Som i Lulle er hovedvekten av informasjonstavler produsert av Det Norske Skogselskap. Tavlene omhandler både trær, planter, fugler og dyr som påtreffes i området.

Kulturminnene som denne stien fokuserer på, er av en annen art enn de i Lulle. På vei opp Steindalen blir vandrerne kjent med samiske stedsnavn og deres betydning. Stedsnavn gjenspeiler både naturformasjoner, overtro og hendelser. Fieraht, som betyr rassted, og Gohpi, som viser til en fordyping i en fjellside, illustrerer hvordan naturformasjoner har blitt brukt til å betegne lokaliteter. Håldigoahti/Huldregammen indikerer hvordan troen på underjordiske har bidratt til navnsetting av landskapsformasjoner. Vuoimmastandievva/Kvilarhaugen er navnet på et naturlig hvilested på veien opp Steindalen. Ifølge informasjonstavla på dette stedet sies det at det alltid, selv på varme dager, er et friskt vindpust nettopp der.

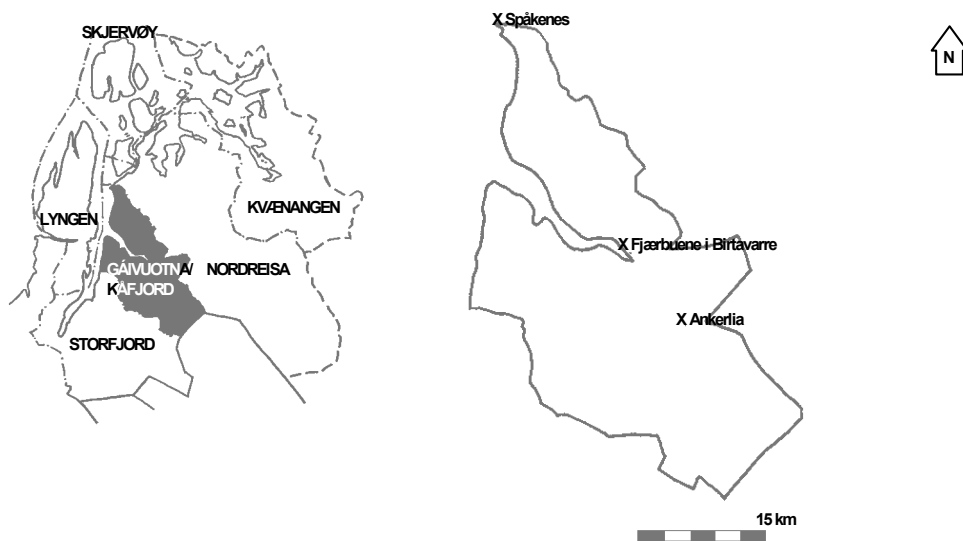
Noen stedsnavn har en naturlig eller hverdagslig bakgrunn. Det kan ikke sies om Riegádangeadgi/Fødesteinen (se figur 5.11.). Riegádangeadgi/Fødesteinen kunne ha vært en hvilken som helst flyttblokk om det ikke nettopp ved denne steinen hadde utspunnet seg en spesifikk hendelse. Ved Riegádangeadgi/Fødesteinen ble det nemlig født et guttebarn i det 18. århundret. Moren var på vei tilbake fra utmarksslåtte i Steindalen, men nådde ikke hjem og måtte føde sitt barn i ly av steinen.

Figur 5.11. Ikke en hvilken som helst flyttblokk, men Riegádangeadgi/Fødesteinen.

I likhet med Bohlmannsveien benyttes også denne stien i forbindelse med en årviss turmarsj, i dette tilfellet Imagaissamarsjen.

5.7. GÁIVOUNA SUOHKAN/KÅFJORD KOMMUNE

Figur 5.12. Kulturstiene i Gáivuotna/Kåfjord kommune.

I Gáivuotna/Kåfjord er det anlagt tre kulturstier. I tillegg til *Fotefar mot nord* stien ved fjærbuene i Birtavarre, finnes en tilrettelegging av gruveanlegget i Ankerlia (se figur 5.12.). På grensen mellom Gáivuotna/Kåfjord og Nordreisa ligger Spåkenes kystfort. I *Fotefar mot nords* prosjektkatalog fra 1994 var Spåkenes tenkt som et tiltak i regi av Gáivuotna/Kåfjord alene, men de to kommunene gikk sammen og fikk i fellesskap skiltet dette tyske kystfortet som inngikk i Lyngenlinja.

Det er også lagt planer for en fjerde kultursti i kommunen. I 1999 gikk prosjektet *Kultur, Arbeid og Miljø i Manndalen* sammen med lokale lag og foreninger i gang med arbeidet for å få etablert ei turløype langs Manndalsvassdraget. Traseen var tenkt å bli seks kilometer lang og gå fra Fossen til Guhkesnjárga. Prosjektet ville i den forbindelse rydde og istandsette gamle ferdselsårer, bygdeveier og fiskestier. Stien er imidlertid foreløpig ikke realisert.

5.7.1. FOTEFAR MOT NORD: FJÆRBUENE I BIRTAVARRE

Gáivuotna/Kåfjord kommunes *Fotefar mot nord* prosjekt er Fjærbuene i Birtavarre. Buene ligger på ei rekke langs strandkanten like ved E 6 nord for det lille tettstedet Birtavarre. En naustgamme ligger mellom

buene, og er mal for det planlagte naustet til *Uten fortid, ingen framtid* (se kapittel 4.8.2.).

Figur 5.13. Deler av rekken med fjærbuer innerst i Gáivoutna/Kåfjord.

Fjærbuene er små bygninger i strandkanten til oppbevaring av hugseråd og fiskeutstyr (se figur 5.13.). *Fotefar mot nord* heftet beskriver hvordan det i sjøsamiske områder var vanlig med slike buer.

Til forskjell fra det som var skikken i norske

“naustområder”, har disse buene ikke rommet båter. På grunn av den tyske tilbaketrekkingen under andre verdenskrig, med påfølgende nedbrenning, er buene et av få eksisterende eksempler på sjøsamisk byggeskikk som er eldre enn 1940-tallet. De eldste av fjærbuene i allmenningsfjæra skriver seg fra 1800-tallet (Hage 1994:4-7).

Ei av buene hører til Holmenes sjøsamiske gård, som er det kommunevise hovedanlegget ved Nord-Troms museum. Som museet fremhever *Fotefar mot nord* bruken av utmarka som særegen for den sjøsamiske tilpasningen. Buene ved fjorden og gården i dalen vitner om de allsidige ressursene i sjø, innmark, skog og utmark som sjøsamene høstet av. På grunn av den spesielle tilpasningen bosatte sjøsamene seg gjerne i frodige daler med lauvskog (Hage 1994:11).

5.7.2. ANKERLIA

Fra Holmenes sjøsamiske gård kan man enten kjøre bilveien inn dalen eller følge en oppmerket sti til gravene i Ankerlia. I 1998 restaurerte grunneierlaget i Birtavarre/Kåfjorddalen den gamle hestekjerreveien fra fjordbunnen til gravene (TF Nærarkiv/Kåfjord/S.S.O./Skogsveier/Brev fra Kultur- og Næring i Indre Kåfjord til Troms fylkeskommune 1. oktober 1998). Denne veien er del av et større oppmerket turstisystem som kan følges opp til Sabetjohk på høyfjellet eller til fjellet Moskkugaisi. Arbeidet med denne tilretteleggingen

startet i 1992 (TF Bortsetn/Kåfjord/651.40.02/Hammarneset. Reg.pl/Rapport fra befarung i Nord-Troms mai/juni 1992).

Det første kjente malminfunnet fra området ble gjort i 1860-årene. Nye funn fulgte i 1890-årene, og grosserer C. Anker fra Fredrikshald fattet interesse for oppdagelsene. I 1898 lyktes Anker å få et engelsk selskap med på et samarbeid og Norwegian Copper Mines Ltd. ble stiftet med en egenkapital på £ 50000. Til tross for tvangsauksjoner og en brann som ødela alle bygninger i dagen i 1903, var gruvene mer eller mindre i drift helt frem til 1919 (Larssen 1976:255-258).

I tilknytning til tilretteleggingen i Ankerlia er det satt opp to skilt. Ved parkeringsplassen har Gáivouna suohkan/Kåfjord kommune satt opp et informasjonsskilt om gruvene. Her kan man lese at Ankerlia var administrasjonsstedet for driften i perioden 1898-1919. Fra Ankerlia går anleggsveier og stier opp til de forskjellige gruvene med eksotiske navn som 111-Sunrise, 115-Central og 117-Sunset. Inne på selve anleggsområdet er det satt opp nok en plakat som gjør at interesserte kan identifisere de ulike grunnmurene som rester etter smelteverk, boliger, brakker, kontor og butikk.

Historisk sett er gruvene i Ankerlia nært forbundet med gruvene i Moskodalen i Nordreisa kommune, hvor det også er anlagt en kultursti (se kapittel 5.8.3.). Gruveanlegget i Moskodalen gikk konkurs i 1907, og ble i 1917 kjøpt av Birtavarre Gruber. Moskodalen gruver hadde ikke utstyr for bessemring, og skjersteinen derfra måtte fraktes til Ankerlia (Kvam 1994).

Gruveruinene i Ankerlia ble valgt til kommunens kulturminne under Kulturminnestafetten som ble arrangert i forbindelse med Kulturminneåret 1997. Valget ble gjort gjennom en begrenset folkeavstemming. I den forbindelse ble det anslått at det var nedlagt 15400 dugnadstimer i tilretteleggingen, noe som indikerer hvor stor den lokale interessen for disse kulturminnene er (*Kulturminnestafetten* 97:59).

5.7.3. SPÅKENES

På Spåkenes, som ligger på grensen mellom de to kommunene Nordreisa og Gáivuotna/Kåfjord, ligger restene etter et tysk fort fra andre verdenskrig. Derfra har man utsikt inn Gáivoutna/Kåfjord, på den andre siden av fjorden kneiser Lyngsalpene og i nord ligger Arnøy, Nord-Fugeløy og storhavet.

Spåkenes er Gáivuotna/Kåfjord og Nordreisas bidrag til det interkommunale prosjektet om Lyngenlinja (se også kapittel 5.5.3., 5.6.2.).

Figur 5.14. Restene etter det tyske kystfortet på Spåkenes.

Restene etter tyskernes anlegg er massive. Store bunkerser og kanonstillinger i betong ligger tett i tett utover sletta (se figur 5.14.). Informasjonsskiltene gir en mangefasettert

beretning om livet i skyggen av fortet. På plakatene kan man lese om da tyskerne kom til stedet natten til 28. august 1940. I den lille bygda økte befolkningen raskt med 2000-3000 mann. Selv om landet var hærtatt, er det gitt rom for beretninger om annet enn lidelse. Tyskerne bygde sykehus på stedet, primært for tyske soldater og offiserer, men nordmenn fikk også behandling. Selv om tyskerne var okkupanter, fremheves det at livet heller ikke var lett for disse. Mange tyske soldater ønsket ikke å delta i krigen, og var sendt mot sin vilje til Norge. Tyskerne som var stasjonert på fortet oppførte seg bra, for trusselen om å bli sendt til Øst-fronten var reell.

Alt var ikke idyll, selv om det etter hvert utviklet seg en viss toleranse mellom enkelte tyskere og lokalbefolkningen. Ved fortet var det opprettet en leir som først ble benyttet til forvaring av tyske fanger og desertører. Senere ble leiren brukt til å huse jugoslaviske, polske og russiske krigsfanger. Lokalbefolkningen måtte gå gjennom leirområdet for å komme til kirkegården, og på den måten må krigens lidelser uunngåelig ha kommet tett inn på livet.

Et besøk på Spåkenes kan også by på andre opplevelser. Området er preget av et svært rikt fugleliv. For på best mulig måte å kunne beskue dette, er det satt opp et fugletittehus. Fra dette er det observert 60 ulike arter.

5.8. NORDREISA KOMMUNE

Figur 5.15. Kulturstiene i Nordreisa kommune.

Nordreisa er den kommunen i Nord-Troms som har flest kulturstier, til sammen åtte om Spåkenes regnes med. Kommunen er den eneste som har utarbeidet en felles brosjyre for alle natur- og kulturstier samt merkede turstiløyper, *Natur- og kulturstier i Nordreisa. Velkommen på tur i Nordreisa*. I tillegg til Spåkenes kystfort, finnes det to tilrettelegginger i Bakkeby. Også i Storvik, Snemyr, Moskodalen, Billinitu og Tørfoss er det anlagt kulturstier. Sistnevnte er kommunens bidrag til *Fotefar mot nord* (se figur 5.15.).

5.8.1. FOTEFAR MOT NORD: TØRFOSS

På en slette i Reisadalen med det store Reisavassdraget som nærmeste nabo, ligger gården Tørfoss. Tørfoss er både *Fotefar mot nord* prosjektet og Nord-Troms museums kommunevise hovedanlegg.

Tørfoss er en kvensk gård. *Fotefar mot nord* heftet starter derfor med å forklare bakgrunnen for den finske innvandringen til Nord-Troms. Deretter beskrives noen av særtrekkene ved den kvenske kulturen. Den etniske tilhørigheten til folkene på Tørfoss påvirket den arkitektoniske utformingen av gården. Bygningene ble reist i perioden 1700-tallet til 1940 og fremviser en klar finsk innflytelse. Noen av delene på våningshuset er imidlertid amerikanskinnfluert. Den ene siden av huset har en langsgående, åpen

veranda som er et byggemessig trekk innført av en snekker som hadde vært i Amerika (Hage 1995a:11).

Mens sjøsamene gjerne slo seg ned i lauvskogområder ved sjøen, var det skogen og gårdsdriften som sto sentralt i den kvenske tilpasningen. Tjærebrenningen ga penger til mange kvenske husholdninger, men også havet og elva var viktige. Reisaelva har vært den sentrale ferdselsåra i dalen. Her kunne folk spenne hesten for kvensleden på vinterisen, mens elvebåt og flåter gjorde kommunikasjonen enklere om sommeren (Hage 1995a:14-17).

Figur 5.16. Detalj fra tjæremila på Tørfoss.

Siden Tørfoss både er et *Fotefar mot nord* og Nord-Troms museumsanlegg, finnes det to sett med informasjonsskilt. Begge skiltene gir kortversjoner av den historien som fortelles i heftet og begge fremhever spesielt

tjærebrenningen. At tjære var en av livsnervene i den kvenske kulturen, understrekes ved at Nord-Troms museum i de senere år har fyrt opp miler på tunet som ledd i sitt sommerprogram (se figur 5.16.).

5.8.2. BILLINITU

I Sappen i Reisdalen ligger Billinitu natur- og kultursti. Løypa er i overkant av fire kilometer lang og slynger seg langs tråkk og traktorveier i blandet skog og langs jordbruksland. I tillegg til informasjonstavler langs traseen, er det utarbeidet en informasjonsfolder som selges lokalt. Det er også utarbeidet et undervisningsopplegg, kalt *Kultursti for kvikke barn*. Stien er laget av Billinitu grunneierlag med tilskudd fra Bygdeutviklingsfondet og Landbruksdepartementet.

Skiltene langs stien og folderen beskriver sentrale kvartærgeologiske trekk i landskapet. Flere av informasjonspakatene er produsert av Det Norske Skogselskap og disse presenterer fakta om flora og fauna. Kulturhistorisk sett er det bosettingen fra finske innvandrere slo seg ned fra tidlig på 1800-tallet

av som behandles. Det eneste faste kulturminnet som kan knyttes til stien, er restene etter ei gammel tjæremile. Også i denne tilretteleggingen fremheves aktiviteten som et viktig element i den kvenske ressursutnyttelsen. Med stolthet påpekes det at kvaliteten på tjæra som ble fremstilt i dalen var anerkjent som særdeles god. Fra slutten av 1800-tallet ble tjærebrenningen mindre lukrativ og fornorskningen gjorde sitt til at finsk språk så og si gikk ut av bruk. Etter hvert ble også lønnsarbeid utenom jordbruk og fiske vanlig.

Heller ikke denne kulturstien utelater andre verdenskrig. På skiltene og i heftet kan man lese om at krigen satte sitt preg på dalen gjennom omfattende uttak av tømmer fra tysk side. To tyske sagbruk var også i drift med arbeidstyrke bestående av russerfanger og lokalbefolkning.

Selv om området på 1960- og 1970-tallet var preget av fraflytting, avsluttes det optimistisk i informasjonsfolderen:

“Siste åra har fraflyttingen gått ned. Det er ikke lengre enklere å få seg arbeid andre steder, og mange ungdommer velger å satse på en fremtid i Sappen. Folk er mer enn før blitt stolte av sin flerkulturelle bakgrunn, og man skjemmes ikke lengre over en bestefar som snakket finsk eller samisk. Vi har en levende bygd med skole og barnehage, og ungene får lære om fortida og lærer finsk i barneskolen. Vi mener at vår levemåte, i og av naturen, har en fremtid.”

(Billinitu natur- og kultursti. Sappen i Reisadalen)

5.8.3. MOSKODALEN

Figur 5.17. Linbanen til gravene i Moskodalen.

I bunnen av en vel 15 kilometer lang sidedal til Reisadalen ligger gruveanlegget i Moskodalen. Ved å vandre langs den gamle ferdsselsåra inn dalen, foretar turgåere ikke bare en reise inn i gruvehistorien. Vegetasjonsmessig forflytter man seg fra den frodige, flate Reisadalen til steile, nakne fjellsider i Moskodalen. Ved dette landskapsskillet blir man møtt av en advarsel. Over stien er det hengt opp et skilt med følgende inskripsjon: “Her begynner Mosko-trollets rike. (Passering på eget ansvar)”.

Etter oppfordring fra miljøvernlederen i Nordreisa kommune utarbeidet

Figur 5.18. Smelteovn i Moskodalen.

Siw A. Kvam (1994) forslag til en natur- og kultursti opp Moskodalen. Forslaget ble fremmet som hovedoppgave i forbindelse med et tre årig studium i natur- og miljøvern fag ved Telemark Distriktshøgskole.

Informasjonsplakatene som er satt opp langs stien informerer om den særegne geologien i området. Den smale dalen, med fjellsider som hever seg opp mot 1000 m.o.h., er preget av store raskjegler og lite vegetasjon. Det er også satt opp tavler om floraen i området. Det sentrale elementet i tilretteleggingen er likevel restene etter kobberdriften innerst i dalen (se figur 5.17., 5.18.).

Gruvene var i drift i tre perioder: 1904-1907, 1917-1918 og 1929-1930. I løpet av de første årene ble det bygd både vei, smeltehytte og brakker i dalbunnen (Kvam 1994:21-22). Gruvedriften har satt markante og dominerende spor i landskapet etter menneskelig virksomhet. Den som ser nøye etter, kan imidlertid også se påvirkning på landskapet av en annen type. Langs dalsidene finnes ennå samiske beskjedsteiner, som ofte består av store, flate blokker hvor småstein er lagt oppå. Disse ble brukt av reindriftssamer til å gi meldinger om hvem som hadde gått der og om vedkommende var på vei opp eller ned dalen (Kvam 1994:34).

Med utgangspunkt i Kvams arbeid ble natur- og kulturstien realisert som et samarbeidsprosjekt mellom Nordreisa kommune samt Kjelderren og Sappen grendelag. I den endelige kulturstien ble det bare gjort små endringer i forhold til det utkastet Kvam laget.

Natur- og kulturstien har i ettertid blitt benyttet som turmarsjløype. Den første marsjen, som ble avviklet i 2000, var del i det landsomfattende tiltaket Tusenårsmarsjene (<http://www.iform2000.com/vinter99/tusenferdig.htm>).

5.8.4. SNEMYR

Figur 5.19. Kulturstien på Snemyr.

På Snemyr har det lokale grendelaget i samarbeid med skogmesteren i kommunen laget en kultursti. Ved Snemyr skole er det satt opp et velkomstskilt med kart over løypa samt avmerkinger for rasteplasser. Noe mer informasjon får man ikke før man tar fatt på selve stien (se figur 5.19.).

Rundt et flatt myrparti på brinken over skolen slynger traseen seg i overkant av to kilometer langs en traktorvei. Stien domineres av skilt produsert av Det Norske

Skogselskap. Et par av posterne er produsert lokalt og omhandler tjæremiler og torvstrø. Torv til strø ble hentet på myra, videreforedlet og siden brukt i fjøset. Strøet sugde opp møkka og ble spredt på jordene. Torven ble tørket i egne torvhus ved myra. Disse sjåene ble brent av tyskerne, og ikke gjenreist. Ved bunnen av ei gammel mile blir det gitt informasjon om hvordan tjæra ble laget. Som i Billinitu fremheves også her Nordreisatjæras gode kvalitet. De lokalt produserte skiltene er med andre ord knyttet opp til faste kulturminner, mens de resterende fra Det Norske Skogselskap gir generell informasjon om allemannsretten, skogbruk, friluftsliv, flora og fauna.

5.8.5. BAKKEBY-RUSSELV

Bakkeby grendelag har tilrettelagt to kulturstier i bygdas nærområde. Den ene går fra Bakkeby og over fjellet til Russelv (se figur 5.20.). På Bakkebysiden er det satt opp ei informasjonstavle. Her gis det opplysninger om løypa som man må følge. Etter omlag en kilometer er det laget en rasteplass hvor det er satt opp en postkasse. I denne ligger det en bok hvor turgåere kan skrive navnet sitt. På Storberget, stiens høyeste punkt 363 m.o.h., er det plassert ut nok en bok.

Figur 5.20. Stien til Russelv følger en gammel mastelinje.

Av bøkene i postkassene fremgår det at stien først og fremst blir benyttet som lokalt utfartsområde og trimløype. Ved stiens endepunkt på Russelv finnes det en bålplass og et informasjonsskilt. Her kan man lese om den fraflyttede gården som ligger der. Gården ble forlatt under evakueringen, nedbrent og siden ikke tatt opp igjen.

5.8.6. BAKKEBY-SKARSTIEN

Figur 5.21. Torvhersje i Bakkeby.

Bakkeby grendelag har også laget en kultursti som går fra Lattern og opp til E 6 på Sørkjosfjellet. Løypa, på om lag seks kilometer, følger den gamle ferdselsruta til Reisa som ble benyttet før bilveien kom. På vei opp på fjellet tar stien en avstikker til en torvhersje (se figur 5.21.). Slike innretninger ble brukt til tørking av torv som skulle benyttes til brensel.

Stiens utkikkspunkt ligger 180 m.o.h. og i følge informasjonsskilt på Sørkjosfjellet heter stedet Brannhaugen etter et blåhell på 1950-tallet.

Ved stiens eneste informasjonstavle ved E 6 er det satt opp en postkasse med bok hvor turgåere kan skrive inn sitt navn. Ut fra denne fremgår det at tilretteleggingen særlig benyttes av skoleklasser på utfukt samt som trimløype for lokalt bosatte.

5.8.7. STORVIK

Nordreisa kommune inviterte til bygdemøte for Steinsvik- og Storvikområdet i regi av et nærmiljøprosjekt og oppfordret til å starte arbeid med tilrettelegging av kulturstier. Med støtte fra nærmiljøprosjektet og Fylkesmannens landbruksavdeling ble en sti realisert. To personer fra bygda, Verna Viken og Nancy Jørgensen, jobbet frem tekstene, mens det praktiske arbeidet er gjort på dugnad og av den lokale 4H klubben Polstjerna.

Figur 5.22. Firingstreng for skifer.

Tilretteleggingen presenterer historien til skiferdriften i området og følger en vel tre kilometer lang løype under fjellet Ræsvarri. Traseen følger både nyere traktorveier og de gamle tråkkene som ble brukt da skifer ble tatt ut. Langs fjellfoten finnes det mange spor etter skiferdriften som startet på 1860-tallet og som pågår den dag i dag. Silpodunger ligger tett i tett og viser hvor skifersakser en gang har stått. Fortsatt står det stiger igjen i fjellet og firingsstrenger løper fra uttakssteder til omlastingsplasser (se figur 5.22.). Det finnes også rester etter boligene som ble benyttet av arbeidsfolket (se figur 5.23.). En del ferdigprodusert takstein ble aldri fraktet vekk og ligger fortsatt ute i terrenget.

I tillegg til forklaringer for hvordan selve driften gikk for seg, blir turgåere gjort kjent med noen av de som jobbet her. Oppe under fjellet finnes restene etter gammen⁷ til Stor-Nikolai. På informasjonsskiltet kan turgåere lese at Stor-Nikolai kom fra nabobygda Straumfjord og bodde i gammen fra mandag til lørdag.

Personlige beretninger om livet under skiferfjellet er et sentralt element i kulturstien. Ved Ole Gorro-skorra kan man lese om den alvorligste arbeidsulykken:

⁷ På informasjonsskiltene kalles konstruksjonene gammer, selv om de fremstår mer som gapahuker.

“Oppe på plataet var disse to i arbeid, da Einar plutselig falt ned. Nede i ura, mellom alle de kvasse steinene, ble Einar liggende på et lite felt av mose og torv. Einar brakk lårhalsen.”

Også på Storplanet, som ble drevet frem til 1970-tallet, er det satt opp informasjonsplakater på veggene til arbeidsbrakkene. Her kan turgåere lese om hvem som jobbet der, og hvordan arbeidets gang var.

Figur 5.23. Rester etter gamle brukte som bolig under arbeid i skiferfjellet.

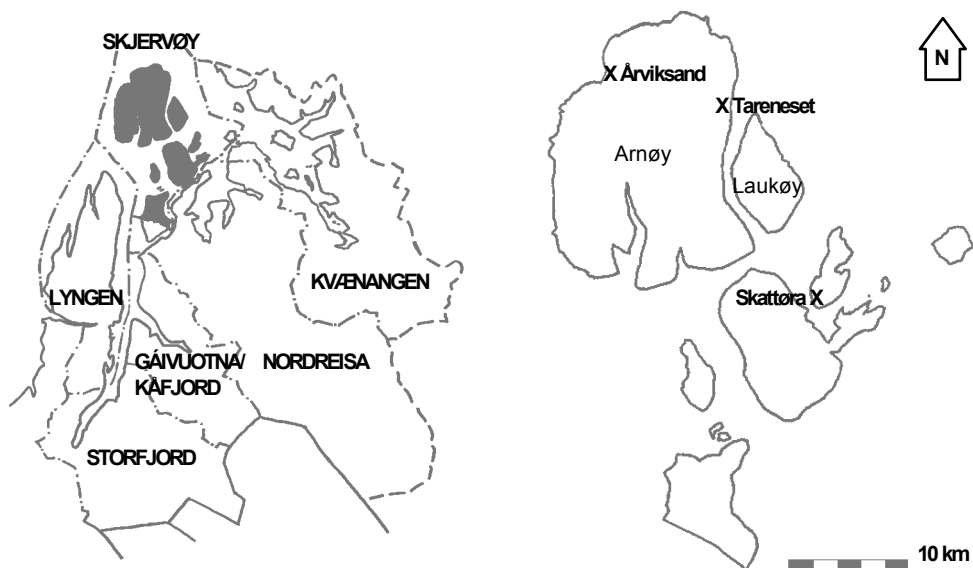
Figur 5.24. Den rekonstruerte Ole-Nikolai gammen.

4H klubben Polstjerna har istandsatt Stor-Nikolai gammen (se figur 5.24.). Norsk Kulturarvs aksjon *Ta et tak*, som har som siktemål å bevare gamle bygninger, ga midler til dette arbeidet (<http://www.kulturarv.no/tatak.htm>). I 2000 fikk over 800 tiltak støtte fra *Ta et tak*. Som en ekstra påskjønnelse ble 28 restaureringer tildelt en plakett. I Nord-Troms og Finnmark var det kun arbeidet med Stor-Nikolai gammen som fikk denne honnøren.

Området langs fjellfoten er stadig under utvikling. Storvik er rik på andre kulturminner, og her finnes blant annet rester etter et tysk anlegg som var del av Lyngenlinja. Via skilt blir turgåere gjort oppmerksom på anlegget, men foreløpig er det ikke satt opp ytterligere informasjon. Det er likevel mulig at dette i fremtiden vil bli inkludert i kulturstien.

5.9. SKJERVØY KOMMUNE

I Skjervøy kommune er kulturstiene på Tareneset og på Skattøra, som er kommunens *Fotefar mot nord* prosjekt, tilrettelagt med skilt ute i terrenget (se figur 5.25.). Til begge stiene finnes det også informasjonshafter. I tillegg er det laget en kulturminneveiviser til Arnøy og Laukøy i form av et hefte (Holberg 2002). Det er også opprettet en internettside med en oversikt over kulturminner i Årviksand (<http://home.online.no/~ofriis/kultur.htm>).

Figur 5.25. Kulturstiene i Skjervøy kommune.

5.9.1. FOTEFAR MOT NORD: SKATTØRA

Fotefar mot nord stien på Skattøra ligger ved innfarten til kommunesenteret Skjervøy. I området har det bodd mennesker fra steinalderen og frem til nedbrenningen under andre verdenskrig. Informasjonsheftet har derfor fått en svært bred temamessig sammensetning (H. G. Johnsen 1996).

Restene etter en husmannsplass ligger lengst nede mot sjøen. Plassen var bosatt fra midten av forrige århundre og frem til nedbrenningen under andre verdenskrig. Møtet med den dramatiske evakueringen blir nært og personlig ved at Dagmar Haugbergs beretning fra Skattøra tas med i temaheftet (H. G. Johnsen 1996:7). Det er likevel ikke bare dramatiske hendelser som vies oppmerksomhet. Også fortellinger om det daglige livet på husmannsplassen, fra den ble tatt opp til den ble lagt øde, gjenfortelles.

Ved sjøen finnes gammetufter og det understrekes at området har hatt en sjøsamisk befolkning (H. G. Johnsen 1996:13). Reindriftssamer har, og utnytter fortsatt, Kågen og Skattøra. Spor etter disse finner en i form av ildsteder. Gammetuftene og ildstedene er dermed vitnesbyrd om samhandling mellom sjø- og reindriftssamer (H. G. Johnsen 1996:15).

Figur 5.26. På Skattøra er steinaldertuftene, som ligger sårbar til i et rullesteinsområde, gjerdet inn.

Høyest over havet ligger tuftene fra tidlig metalltid og yngre steinalder (se figur 5.26.). Klima, ressursutnyttelse, redskaper og boligtyper beskrives.

Hefteforfatter,

arkeolog Harald G. Johnsen, har laget en liten fortelling om tre menn på selfangst. Jakt er noe som bedrives den dag i dag, men H. G. Johnsen (1996:20) understreker at dette var en annerledes tid:

“For moderne mennesker er det vanskelig å tenke seg kontakten mellom mennesker over så store avstander så langt tilbake i tid. (...) Men dette var fangstsamfunn som levde i naturen og hadde langt større kunnskap om den. De kunne bevege seg raskere og mer effektivt i omgivelsene enn vi kan forestille oss. Vi må også tenke på at de hadde et annet forhold til tid enn vi har (...) en såkalt syklisk tidsforståelse.”

5.9.2. TARENESET

På Tareneset, ytterst på nordsiden av Arnøy med utsikt til Loppa og Sørøy i Finnmark, ligger den felles utmarka for bygda Lauksletta. Utmarkslaget har ryddet den gamle stien oppunder fjellet som ledet til utmarksbeite. Utmarkslaget har også satt opp benker hvor utsikten kan nytes. For å stimulere til bruk av området, har laget satt opp to postkasser med notisbøker hvor turgåere kan skrive inn navnet sitt. Den ene av disse er plassert ved Storelva og den andre ved Hønsa. Da boken fra postkassen ved Hønsa ble tatt inn høsten 1999, var det mellom 300 og 400 signaturer i den, noe som vitner om stor bruk av området.

Historikeren Helge Guttormsen har stått som faglig ansvarlig for en natur- og kultursti på Tareneset. Med støtte fra Lauksletta utmarkslag, Skjervøy kommune og STILK ble stien realisert i 2000.

Figur 5.27. Informasjonstavle om kvartærgeologi med utsikt inn Lauksundet.

Stien har tre hovedposter. På den første presenteres selve løypa. Den andre hovedposten beskriver de kvartærgeologiske elementene, som er svært ruvende i landskapet (se figur 5.27.). Den siste hovedposten informerer om kulturminnene på

Tarenaset. Hovedsakelig dreier dette seg om hellegroper, hvorav flere er arkeologisk undersøkt av Kjersti Schanche (1992). Dateringene spenner over 500 år, fra 1210 ± 80 bp til 1710 ± 80 bp (K. Schanche 1992:65-66).

I tillegg til de tre hovedpostene, er åtte andre punkt langs traseen avmerket. Ute i terrenget er det ved disse kun satt opp et lite skilt med et nummer på. For å få tilgang til bakgrunnsinformasjonen om disse stedene, må man bringe med seg folderen *Tidsvandring gjennom et kystkulturlandskap* (Guttormsen 1999). I heftet er det hellegropene som er viet mest plass. Over hele 15 av totalt 24 sider beskrives denne kulturminnetypen.

Guttormsen refererer de arkeologiske undersøkelsene til K. Schanche (1992) og Jørn Henriksen (1996) (se kapittel 2.4.2.). Både K. Schanche og Henriksen setter hellegropene eksplisitt i forbindelse med samisk ressursutnyttelse i perioden Kristi fødsel til 1200 e. Kr. Guttormsen toner imidlertid det samiske elementet ned. I sin redegjørelse for hvordan hellegropene ble brukt, dras parallellene gjentatte ganger til hollendernes måte å utvinne spekkolje på i perioden 1500-1600-tallet (Guttormsen 1999:12, 17-20). Guttormsen (1999:12) påpeker likevel at disse ovnene var av en annen type enn hellegropene, og at hellegropene ble brukt i en periode som lå forut for den nederlandske hvalfangsten i nord. Til tross for innvendingene, skaper de gjentatte henvisningene til hollenderne en forbindelse til hellegropene.

Guttormsen fremholder videre at hellegropene hovedsakelig finnes langs ytterkysten i Nord-Troms og Finnmark. Dette er et område som

Guttormsen (1999:21) hevder “i følge tradisjonen” kun var bebodd av samer i førkristen tid. Ifølge Guttormsen er det ikke hold i denne tradisjonen. For å underbygge påstanden, viser han til at nyere undersøkelser dokumenterer at det både i Skjervøyområdet og i Kvæningen er gjort funn av langhus, nausttuffer og gravhauger av norrøn type. Disse er lokalisert i nær tilknytning til hellegroper. Funnene gjør at Guttormsens argumenter for at det var norrøne høvdingætter som sto for organiseringen av spekkoljeutvinningen.

De “nyere undersøkelsene” Guttormsen (1999:21) henviser til, er hans egen artikkel i *Menneske og Miljø i Nord-Troms* (Guttormsen 1998). Artikkelen er preget av en rekke unøyaktigheter, eksempelvis presentasjon av lokaliteten Haugnes samt kulturminnetypen nausttuffer.

Guttormsen (1998:69) beskriver kulturminnene på Haugnes og antar at det her finnes tre store, sikre norrøne gravhauger, 19 mindre røyser og langhus. Området på Haugnes har blitt befart av arkeologer ved en rekke anledninger. Disse registreringene har klare fellestrekk. Kun en haug ansees for å være sikker grav fra jernalderen. De resterende tolkes enten som rydningsrøyser eller naturdannelser (se Holberg 2002:44-48, NIKUs fornminnedatabase ID nummer 04489). De omtalte langhus blir også avskrevet, og tolkes som naturlige forsenkninger.

Guttormsen tenderer til å overregistrere naturdannelser som kulturspor. Dette går også frem av hans presentasjon av nausttuffer. Guttormsen (1998:70) fremholder at det fra området Langfjord til Lillevika er registrert 18 nausttuffer og at dette utgjør ca. 15% av alle nausttuffer fra forhistorisk tid som er registrert i Skjervøy kommune. Ut fra NIKUs *Fornminneregisteret* (<http://niku.no/fornminne/>) er det klart at det er mange naust på strekningen Langfjord til Sotnes/Lillevika (se tabell 5.1.). Om disse 18 naustene utgjør 15% av de forhistoriske naustene i Skjervøy, burde det totale antallet være 120.

Gårdsnavn	Gårdsnummer	ID i NIKUs database	Antall nausttuffer
Haukøy	3	04571	1
Haukøya	3	N341	1
Storvik, Uløya	40	08638	1
Lille Follesøy	41	04459	1
Klauvnes	41	04457	3
Uløybukta	45	04453	1
Taskeby store	52	04556	1
Taskeby store	52	04533	1
Taskeby store	52	04532	1
Elva	56	04486	1
	58	08636	1
Langfjord	59	U40120	1
Akkarfjord	60	04437	7
Akkarfjord	60	04425	4
Akkarfjord	60	04404	2
Sotnes	61	04407	1
Sotnes	61	04406	2
Sotnes	61	04405	1
Årvik	64	04448	2
Hellnes	67	04523	1
			= 34

Tabell 5.1. Nausttuffer i Skjervøy kommune basert på opplysninger i NIKUs Fornminnedatabase. De skraverte rutene viser lokaliteter i området Langfjord-Lillevika/Sotnes.

I henhold til tabell 5.1. er det bare registrert til sammen 34 nausttuffer i Skjervøy kommune og hvor mange av disse som er forhistorisk, er ikke klart. Det hefter feilkilder ved databasen og områder er ikke godt nok registrert, men at det totale antallet forhistoriske naust skulle være 120, synes urimelig. Til sammenlikning er det på Vestvågøy kun registrert 63 naust fra jernalderen og overgangen jernalder/middelalder (Nilsen 1998:67). For ikke-fagpersoner kan det være vanskelig å vurdere Guttormsens utsagn, men det er klart at hans henvisning til “nyere undersøkelser” ikke har rot i arkeologiskfaglige arbeid.

Som langs Bohlmannsveien, i Steindalen og i Moskodalen blir det avviklet en årlig turmarsj på Tarenaset.

5.9.3. ÅRVIKSAND

Informasjon om et kulturminneområde er ikke alltid publisert i trykt form. På Ottar Friis hjemmeside (<http://home.online.no/~ofriis/kultur.htm>) gis en presentasjon av kulturminner på hans hjemlass Årviksand.

På bakgrunn av Økonomisk kartverk registreringer, Håvard D. Bratreins befaringer i 1966 samt arkeologiske undersøkelser av hellegroper og gårdshaug gir Friis en beskrivelse av forhistorien i Årviksand. Sporene etter menneskelig aktivitet spenner fra hustuffer og løsfunn fra steinalderen, til hellegroper, nausttuff og graver fra jernalderen. På Kirketoften er det rester etter en etterreformatorsk kirke. Friis gir ved hjelp av kart og stedsbeskrivelser retningslinjer for hvordan interesserte kan finne de omtalte kulturminnene.

Friis mener at det er viktig å ta vare på kulturminnene:

“Kulturminnene er noe av det viktigste vi har i bygda. Dette fordi de gir oss et holdepunkt tilbake i tiden og fordi de faktisk er en av de få ressursene vi har og som kan bidra til å skape interesse for stedet.”
(<http://home.online.no/~ofriis/kultur.htm>)

5.9.4. EN VANDRING GJENNOM TID, LANDSKAP OG HISTORIE

I perioden 1998 til 2001 deltok Skjervøy kommune i et fylkesomfattende Bygdemobiliseringsprosjekt. Med finansiering fra kommune, fylkeskommune og Bygdeutviklingsfondet ble en prosjektleder ansatt. Tiltakets målsetting var å styrke selvfølelse og bidra til opprettholdelse av folketallet på Arnøy og Laukøy. Et av underprosjektene som Bygdemobiliseringen fikk initiert, var *En vandring gjennom tid, landskap og historie*. Arkeolog Eirin Holberg (2002) ble ansatt for å lage en kulturminneveiviser for de to øyene.

Målsettingene til *En vandring gjennom tid, landskap og historie* og Bygdemobiliseringsprosjektet var sammenfallende. *En vandring gjennom tid, landskap og historie* skal synliggjøre øyas natur- og kulturlandskap gjennom å lage et hefte om materielle spor i landskapet. Gjennom synliggjøring av historien i landskapet er siktemålet at lokal identitet og tilhørighet skal styrkes.

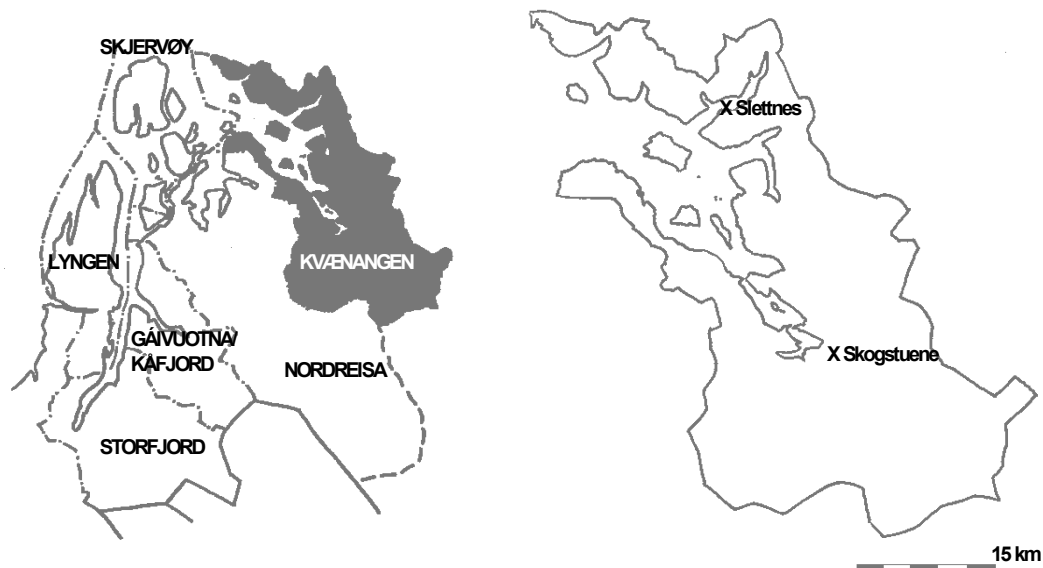
De arkeologiske strukturene fra steinalderen frem til middelalderen er en viktig del av heftet. Lokalbefolkningen har deltatt i en dialog med Holberg når det gjelder utvalget av kulturminner. Nyere tids kulturminner har gjennom denne prosessen blitt viktig i fremstillingen. Ei båtstø fra 1901 på Ramnberg, en fortøyningsplass fra seilskutetida ved Lille Singla, bygninger som ikke ble brent i løpet av okkupasjonen og minnesteinen i Årviksand, som ble reist over Arnøytragedien under siste krig, blir derfor også presentert i heftet (Holberg 2002:12-15, 26-38, 68-70).

En vandring gjennom tid, landskap og historie ble finansiert ved hjelp av midler fra Skjerøy kommune, bygdelagene på øya, STILK, Samisk kulturråd samt Norsk Kulturråd.

I Nord-Troms og Lofoten er det, i tillegg til dette prosjektet, Borg områdetiltak og *Uten fortid, ingen framtid* som i særlig utstrekning har vært fundert på et samarbeid mellom fag- og lokal ekspertise. Alle disse tiltakene kunne med fordel ha vært videreført, men i og med at de økonomiske støtteordningene ikke bidrar med midler til permanent drift, er prosjektene enten avvirket eller gjenstand for svært få aktiviteter.

5.10. KVÆNANGEN KOMMUNE

Kvænangen kommunes *Fotefar mot nord* prosjekt er gjenreisingsgården Slettnes. Gården er også et av Nord-Troms museums anlegg. I tillegg til denne kulturstien finnes det en tilrettelegging av veien inn til Skogstuene i Kvængsdalen (se figur 5.28.). I regi av det lokale grendelaget foreligger det planer om å lage en kultursti til gruvene i Vaddas, men tiltaket er foreløpig ikke realisert.

Figur 5.28. Kulturstier i Kvænangen kommune.

5.10.1. FOTEFAR MOT NORD: SLETTNES

Slettnes gjenreisingsgård er Kvænangen kommunes bidrag til *Fotefar mot nord*. Slettnes er også et Nord-Troms museumanlegg. Gården ligger ved

Jøkelfjorden og ble brent av tyskerne i 1944. I tillegg til våningshus, brønn, bårstue og driftsbygning, består anlegget av sommerfjøs og to naust i fjæra. Disse bygningene ble reist etter krigen.

Temaheftet tar for seg nedbrenningen, evakuering, hjemkomst og gjenreisningen. Dette er ikke bare en historie om tap og stor tragedie. Hage (1995b:3) skriver:

“Noen går så langt som å mene at tyskernes brenning var ei “lykke i ulykka”. Det var ei ulykke for folk å miste alt de eide og bli påført store lidelser. Det var ei lykke at gjenreisninga førte med seg bedre boligforhold for dem som hadde hatt det dårligst i 1930-årene, og at den store forskjellen i boligforhold på denne måten ble utjevnet.”

Tilretteleggingen av Slettnes fokuserer ikke bare på gjenreising. Gården ligger nemlig i et sjøsamisk område, og dette blir det gjort et poeng av i fremstillingen i heftet. Den nære historien til gården er viet størst oppmerksomhet, men det gis også kort opplysninger om arkeologiske utgravninger av en steinaldertuft samt en samisk gammetuft fra middelalderen tett ved gården.

5.10.2. SKOGSTUENE

Skogstuene i Kvænangsbøtn profileres av Nord-Troms museum (Skogstuene i Kvænangen). Den eldste av bygningene er fra 1880-årene og det lille tunet er blant de få husene i Kvænangen som ikke ble brent i forbindelse med den tyske tilbaketrekkingen under andre verdenskrig. Bygningene ble brukt ved tømmerhogsting og tjærebrenning i skogen. Langs veien opp til Skogstuene er det laget en natur- og kultursti. Det er også skrevet et veiledningshefte for bruk i skoleverket.

Ved stiens startpunkt er det satt opp et velkomstskilt, men vær og vind har tæret så mye på plakatene at det ikke lenger lar seg gjøre å lese informasjonen. Postene som er satt opp langs resten av løypa er stort sett intakte. På vei til Skogstuene blir man gjort kjent med kvenenes arbeid i skogen gjennom de materielle sporene som er avsatt i landskapet. Siden tømmerhogst har etterlatt seg få merker, er det tjærebrenningen og milene som er hovedfokus. Her finnes tuftene etter gammer som ble brukt som overnattingssted under utmarksarbeidet samt flere milebunner. En av dem blir

omtalt som “verdens største mile”. Rundt år 1900 ble mila etter to års arbeid fyrt opp og ga over 320 tønner tjære.

Selv om det er den kvenske ressursutnyttelsen som er tilretteleggingens hovedtema, er første post langs traseen viet et moderne inngrep i landskapet, nemlig en kraftlinje. Kraftlinjen løper fra Kvænangens Kraftlags anlegg i dalen. Anlegget ble påbegynt i 1963 og sto ferdig i 1977. I dag produserer det ca. 250 GwH strøm, noe som tilsvarer omtrent en halv Alta-utbygging.

Lærer Jan Isaksen har stått for utformingen og realisering av stien gjennom stor egeninnsats. Nord-Troms museum har bidratt med støtte til trykking av en skoleveiledning. Veiledningen, *Kvæningen skogstuer. Ekskursjonsopplegg sommer/vinter*, gir bakgrunnsinformasjon om kvenene og redegjør for befolkningsgruppens etniske bakgrunn samt årsaken til innvandringen. Isaksen har også tatt med opplysninger om hvem de første innvandrerne var, hvordan befolkningsutviklingen i Kvæningen forløp samt hvordan kvenene livnærte seg. Isaksen baserer denne fremstillingen på artikler i Tromsø museums populærvitenskapelige magasin *Ottar, Menneske og miljø i Nord-Troms* og Ivar Bjørklunds (1985) *Fjordfolket i Kvæningen*. Isaksen har i tillegg foretatt intervju av personer som deltok i driften av skogen.

5.11. ANDRE STIER OG TILRETTELEGGINGER

Kulturstiene i Nord-Troms og Lofoten har flere fellestrekk. Tematisk presenterer de historier eller forhistorier om menneskelig påvirkning som har satt sitt preg på landskapet materielt eller mentalt. Kulturstiene er dessuten en tilrettelegging av permanent karakter, i alle fall om vedlikehold foretas.

I tillegg til kulturstiene finnes det andre typer tilrettelegginger for vandringer i landskapet. Et eksempel er det som ofte omtales som minnemarsjer. I Nord-Troms og Lofoten avvikles to slike arrangementer: Keisermarsjen på Digermulen i Vågan kommune og Jan Baalsrudmarsjen gjennom kommunene Karlsøy, Lyngen, Gáivuotna/Kåfjord og Storfjord.

Den 21. juli 1889 kom keiser Wilhelm første gang til Digermulen. Til minne om keiserens besøk, ble det på Digermulkollen reist en stein. I de

senere år har det årlig blitt arrangert turmarsjer til minnebautaen med flere hundre deltakere (<http://www.reubernorwegen.de/AustvaInfoDig.html>).

Nord-Troms lengste turmarsj er den årvisse 200 kilometer og sju dager lange Jan Baalsrudmarsjen. Langs marsjløypa er det flere steder satt opp informasjonsplakater om arrangementet, blant annet i Manddalen i Gáivouna suohkan/Kåfjord kommune. Her kan man lese at marsjen er til minne om alle som hjalp Baalsrud å flykte fra tyskerne og over til Sverige i 1943. Baalsrud var mannskap om bord i båten *Bratholm*. Av et mannskap på til sammen 12 var Baalsrud den eneste overlevende takket være hjelp fra lokalbefolkningen. Marsjen følger Baalsruds fluktrute fra Toffefjorden på Rebbenesøy, inn Lyngen og over til Sverige via fjellene i Gáivuotna/Kåfjord og Storfjord.

Minnemarsjene skiller seg fra kulturstiene på to vesentlige punkt. Begge typer tiltak er tematisk forankret i konkrete historiske begivenheter, men det er enkeltpersoner som er det sentrale i minnemarsjene. Riktig nok fremtrer konkrete individer i flere av kulturstiene, slik som Stor-Nikolai i Storvik jamfør kapittel 5.8.7. I kulturstiene er likevel personene del av en større beretning. I Storvik er det historiene om skiferfjellet som er kulturstiens utgangspunkt. Stor-Nikolai er bare en av de som var med på å skape historien. For det andre avvikles minnemarsjene kun en gang i året med et større støtteapparat for vandrene. Både Keiser- og Jan Baalsrudmarsjen er arrangementer knyttet opp mot Det internasjonale Folkesportforbundet. Etter gjennomført vandring får deltakerne et stempel i kortet sitt og mottar premiering etter et visst antall gjennomførte marsjer. Minnemarsjene er med andre ord av episodisk karakter, og ikke en permanent tilrettelegging. Minnemarsjene må derfor forstås som et fenomen av et annet slag enn det kulturstiene er.

Det er ikke bare marsjarrangementer som er viet minnet om historiske personer. I Lofoten finnes også det som kalles en dedikert veistrekning. Ved Oscarskaret i Kabelvåg får man via et informasjonsskilt historien om hvordan Kong Olavs vei, E 10 gjennom Lofoten, fikk sitt navn:

”Med lov og veg skal landets bygges” sa kong Magnus Lagabøter i forbindelse med landsloven av 1274. Norges konger har alltid vært opptatt av veg og samferdsel. HM Kong Olav V videreførte tradisjonen. En spesiell vegstrekning hadde flere besøk av Kong Olav V - E 10 som går fra Riksgrensen mot Sverige til Å i Lofoten. For å hedre minnet til vår ”vegekonge” har Statens vegvesen, etter samtykke fra Slottet, valgt å gi E 10 på norsk side navnet KONG OLAVS VEG.”

De historiske linjene mellom landskapet og veien forsterkes ved at fire konger har satt sitt navnetrekk på bergveggen ved skiltet: Oscar II, Haakon VII, Olav V og Harald V. Veien kan oppfattes som et kulturminne, slik det gjøres i *Veiviseren til Lofotens historie*:

”Et veiløst Lofoten var en realitet få tiår tilbake. *Lofotveien* begynner i Fiskebøl i Vågan og ender på Moskenesøy i fiskeværet Å. Veien hit ut er et langt, smalt kulturminne. Den slynger seg utover - utover og har klort seg fast i selv de steileste fjellpartier - i Hamnøyfjellet, og gjennom porøse fjellpartier i Rørvikområdet.” (Røde 1996:14)

Følger man denne tankerekken vil enhver Europavei kunne betraktes som en kultursti, men i denne sammenheng er det å strekke begrepet for langt.

For minnemarsjene er det vandringen og relasjonen til en historisk person som definerer tiltaket. Også andre tiltak er rettet mot bevegelse gjennom et landskap, men fremstår løsrevet fra partikulære fortidige hendelser. Eksempler på slike typer stier er løypene som er merket med Turistforeningens røde T-er. Lokalbefolkningen har anlagt liknende stier, eksempelvis til Pilteri, Fosselvfossen, Sarafossen, Sagåsen, Store Ste og Geiradalen i Nordreisa kommune. Vandrere langs en slik tursti kan oppfatte en nær og personlig tilknytning til historien i området, men dette er ikke motivasjonen bak merkingen av traseene. Turløypene er der for å kanalisere vandreren fra et punkt A til et punkt B på best og sikrest mulig måte. Turstiene kan derfor vanskelig oppfattes som en kultursti.

En annen type stier bidrar i sterkere grad til å utfordre definisjonen av en kultursti. Dette er tilrettelegginger som kan kalles naturstier. Som kulturstien er naturstien en på forhånd utvalgt løype gjennom et landskap. Til forskjell fra kulturstien er det ikke lokaliteter av kulturhistorisk interesse som er valgt ut og nærmere beskrevet. På naturstien er det flora og fauna som er temaet. Slike stier finnes på Svendsby i Lyngen kommune, Hatteng i Storfjord kommune og Svanevatnet i Kvænangen kommune (se figur 5.29.).

Figur 5.29. Naturstier i Nord-Troms.

På fergeleiet på Svendsby er det satt opp et skilt over severdigheter og turstier i Lyngen kommune. Her er skogstien på Svendsby avmerket. Langs traktorveier og stier i blandingsskog kan man følge den oppmerkede løypa som tar turgåere til ni skilt produsert av Det Norske Skogselskap. Disse omtaler treets rolle i økosystemet, eier, gråor, treets vekst, furu, barskader, krekling, skogstjerne samt samlivet mellom trær og sopp.

Ved kirken på Hatteng har skogmesteren i Storfjord og Gáivuotna/Kåfjord laget en sti i samarbeid med Hatteng skole. Prosjektet har fått støtte fra Landbruksdepartementet og blir benyttet i forbindelse med naturfagsundervisning. Informasjonsplakatene langs løypa, til sammen 32, er hovedsakelig om trær og blomster, men også dyre- og fuglelivet i skogen omtales på plakatene. Det er i tillegg gitt plass for informasjon om skogen som et sted for menneskelig aktivitet. Ressursutnyttelse illustreres gjennom informasjon om stammekvisting, ungskogpleie, skogreising og granplanting under lauvskjerm.

Rundt Svanvatnet i Burfjord har Statens skoger bidratt til å tilrettelegge en sti. Til sammen er det satt opp 25 informasjonsplakater langs løypa. I tillegg til poster med omtale av trær, finnes det skilt om dyr som hare og elg. I tilknytning til menneskelig utnyttelse av ressursene i skogen, er det satt opp informasjon om flatehogst og suksesjon.

De rene naturstiene og de kombinerte natur-kulturstiene har flere fellestrekk. Tematisk befatter begge typene seg i større eller mindre grad med flora og fauna. De fleste av stiene er, i alle fall delvis, finansiert gjennom STILK-ordningen og plakater fra Det Norske Skogselskap er satt opp på informasjonstavler. Til tross for sin egenart, er det visse forbindelseslinjer mellom de rene eller kombinerte naturstiene og kulturstiene.

Naturstiene formidler kunnskap om hvordan menneskelig påvirkning kan ha endret flora eller fauna. Både jord- og skogbruk har bidratt til å sette spor på vegetasjonen, men disse sporene er ikke bestandig så lett å identifisere. Kenneth Olwig (1974) illustrerer dette gjennom sin redegjørelse for utviklingen av landskapet på de jyske heder. De skogkledte hedene ble gjennom ekstensivt jordbruk gradvis erstattet av lyng. På 1800-tallet begynte Hedeselskabet sitt program for å gjenskape et landskap med en lukket, skogkledt karakter som man mente hadde preget det i fortiden. Omfattende drenering, kunstig vanning og skogplanting ble iverksatt. Påvirkningen på det eksisterende vegetasjonsbildet skulle med andre ord gjenskape det som ble *oppfattet* som en naturlig tilstand.

Bevisstheten omkring menneskelig innvirkning på noe som umiddelbart kan virke som upåvirket natur har økt. Dette gjenspeiles i kulturminnelovens begrep kulturmiljø jamfør kapittel 3.2.3. Kulturmiljø dekker alle typer menneskepåvirkede landskap, både tettbygde strøk og marginale skog- og utmarksområder. Påvirkningen kan også kun ha satt mentale spor gjennom at det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til et sted (Finne & J. Holme 2001:30). Landskap som er formet av menneskers liv, virke eller forestillinger kan defineres som kulturlandskap og finnes derfor nesten over alt. Vegetasjon, beiteområder og hogstfelt inngår i en helhet med kulturminner og bygningsmiljøer (Kollandsrud 2001:100-102). Denne forståelsen av kulturmiljø henger sammen med utviklingen av kulturminnevernet som et

sektorovergripende ansvar og en del av et overordnet miljøvern (se kapittel 3.2.3., 4.4.).

I praksis betyr det at de omtalte naturstiene også burde kunne oppfattes som kulturstier. Dette fører imidlertid med seg problemer, som bruken av plakater fra Det Norske Skogselskap er et eksempel på. Det Norske Skogselskap er en landsomfattende organisasjon med 12000 medlemmer. Organisasjonens formål er å fremme forståelsen for skogens mangesidige betydning som verdiskaper, miljøarbeider og tradisjonsbærer (<http://www.skogselskapet.no/publish/OmSkogselskapet/>). Skogselskapet tilbyr ferdigproduserte skilt om flora og fauna (<http://www.skogselskapet.no/butikk/viskategori.pl?kategori=06Naturstiplakater>). Interesserte kan bestille pakker med plakater fra organisasjonen, og disse skal passe like godt til en sti i Nordreisa som en i Østerdalen. Konsekvensene av dette blir at historiene som berettes ikke kan rettes inn mot et spesifikt sted eller tid. En elg vil være en elg og en bjørk vil være en bjørk om den påtreffes i Trøndelag eller i Kvænangen. Dette betyr at natur- og kulturstiene er vesensforskjellige.

Anniken Greve (1998:57-58) skriver at mange steder har egennavn. Ved å gi noe, for eksempel individer, et egennavn, markerer navnesettingen at dette individet ikke er utbyttbart med et hvilket som helst annet individ av samme klasse. Naturstienes karakter blir i så måte som et sted uten egennavn. Informasjonen som presenteres på Svendsby og ved Svanvatnet er den samme, og blir byttbar. Dette i motsetning til kulturstiene som formidler en historie som er genuin for stedet. Informasjonen som formidles på Spåkenes er ikke utbyttbar med plakaterne satt opp langs Bohlmannsveien, til tross for at begge tiltakene er knyttet opp til samme tema, Lyngelinja.

Naturstiens tema er arter, og er som sådanne ikke partikulære. Kulturstiene er derimot rettet inn mot spesifikke historiske hendelser. Forskjellen er ikke bare interessant i forbindelse med en definatorisk diskusjon. Ulikheten har også betydning for de praktiske konsekvensene av finansieringsordningen STILK.

STILK-ordningen, som støtter tiltak rettet mot skjøtsel og ivaretagelse av kulturlandskap, blir finansiert av Landbruksdepartementet og administrert av Fylkesmannens landbruksavdeling. Mange av de rene og kombinerte naturstiene i Lofoten og Nord-Troms er finansiert nettopp via slike midler.

STILK ble igangsatt i 1990, og har siden starten hatt en jevn økning i antall søknader og bevilgede beløp. I 1995 fordelte Nordland 2266730,-, mens Tromspotten var på 1522200,- (*“Spesielle tiltak i Landbrukets kulturlandskap” og “Freda og verneverdige bygninger i landbruket. Fellesrapport for 1995*). Tre år senere var kvoten økt til 3350000,- for Nordland og 2150000,- for Troms. Til sammen ble det på landsbasis avsatt 69,5 millioner kroner til STILK-tiltak i 1998, nær en fordobling siden 1995 (Rundskriv M-4/1998, Landbruksdepartementet). Det er med andre ord snakk om betydelige beløp.

Jamfør forskriftene for STILK er formålet med tiltaket å ivareta hensynet til miljøverdiene i landbrukets kulturlandskap og skal primært være knyttet til landbrukseiendommer. Ordningens virkeområde omfatter fremming og bevaring av biologisk mangfold samt istandsetting av fredete eller verneverdige bygninger. Kulturstier kan også finansieres gjennom STILK siden tiltaket er rettet mot bevaring av kulturminner, kulturmiljø og skal fremme tilgjengelighet (*“Spesielle tiltak i Landbrukets kulturlandskap” og “Freda og verneverdige bygninger i landbruket. Fellesrapport for 1995*).

STILK-ordningen benytter samme definisjon av kulturminner og kulturmiljø som den som ligger i kulturminnelovens § 2 jamfør kapittel 3.2.3. Lokalteter som er påvirket av menneskelig virksomhet, herunder historiske hendelser, tro og tradisjon, inkluderes derfor i kulturminnedefinisjonen, og omfattes av ordningen. Kulturmiljø defineres som områder hvor kulturminner inngår som en del av en større helhet eller sammenheng (*Forskrift for tilskudd til spesielle tiltak i landbrukets kulturlandskap med freda og verneverdige bygninger*).

Forbindelseslinjene mellom kulturminneloven og STILK-ordningen er med andre ord klar. Utviklingen innen landbruket, som er STILKs opphavskontekst, har også paralleller til de historiske realitetene som har påvirket kulturminnevernet i henhold til kapittel 3. I landbruket økte produksjons- og kostnadspresset utover 1980-tallet. Dette kombinert med internasjonal tilnærming medførte behov for reformer. Vekst i produksjonen måtte underordnes et mål om god forvaltning av landbrukets totale ressurser gjennom en bærekraftig utvikling. Miljø- og distriktpolitikken fikk derfor større betydning og bidro til å styrke interessen for vernet av biologiske ressurser og tilrettelegging for økt friluftsliv. Disse punktene sto sentralt både i Nordisk

ministerråds utlegning *Kulturlandskap og jordbruk* (1992) og Stortingsproposisjon nr. 8 *Landbruk i utvikling* (1992-1993).

Av Stortingsproposisjon nr. 8 (1992-1993) fremgår det at miljøpolitikk er et av landbrukets satsningsområder. Dette medfører økt vektlegging av bevaringen og videreutviklingen av kulturlandskap og opplevelsesverdier samt ivaretagelsen av kulturminner og friluftsliv. Landbruket må derfor avpasse driften utfra hensyn til kulturlandskapet. Stortingsproposisjonen fremholder at dette kan avstedkomme nye muligheter for næringsutvikling, blant annet gjennom turisme. Motivasjonen bak STILK-ordningen er derfor sammenfallende med satsningsområdene *Innstilling fra utvalget for sikring av høyt prioriterte fornminner* (1967) påpekte, nemlig landskapspleie, vern og tilrettelegging for besøkende (se kapittel 5.). Også *Fotefar mot nord* prosjektet, med tilrettelegging for lokalbefolkning og turisme kombinert med vern, faller innenfor samme tradisjon (Andreassen 1997:3-4).

Det klare sammenfallet i definisjoner, historisk bakgrunn, kulturvern forstått som et sektorovergripende ansvar mellom kulturminnevernet og landbruksforvaltningen virker koordinert og gjennomarbeidet på papiret. I praksis er realitetene imidlertid noe annerledes. Mens *Innstilling fra utvalget for sikring av høyt prioriterte fornminner* og *Fotefar mot nord* var administrert av arkeologer, er det personer med landbruksutdanning som skjøtter STILK-ordningen. At et sektorovergripende kulturminnevern ikke alltid er like lett å gjennomføre i praksis, er Borg områdetiltak et eksempel på. I forbindelse med forarbeidet til den planlagte stien rundt Indre Borgepollen ble det lagt ned større ressurser og Statens vegvesen var kontaktet som mulig finansør av prosjektet. Arkeologer fra Nordland fylkeskommune ble imidlertid ikke tilstrekkelig involvert i planprosessen siden tiltaket var finansiert via Fylkesmannens landbruksavdeling. Om arkeologene hadde vært mer med i planleggingen, ville det tidlig blitt klart at den påtenkte stien ville komme i konflikt med så mange kulturminner at tiltaket ikke var gjennomførbart. At arkeologisk kunnskap ikke i tilstrekkelig grad blir ansett som en premiss for STILK, er en klar svakhet ved ordningen. I praksis er det med andre ord ikke like enkelt å få til et sektorovergripende kultuminnevern.

Forståelsen av at arkeologiske strukturer i landskapet er et resultat av partikulære historiske hendelser ser ut til å være under press. Virkemidler fra

fornøyelsesparken truer det særegne ved museenes originale gjenstander og nærhet til kulturminner jmfør kapittel 4.9.3. Kommersialisering og *Kultur i tidens* syn på natur- og kulturvern som ett (se kapittel 4.4.) kan også bidra til en sammensmeltning av det partikulære og det generelle. Dette fremstår imidlertid først og fremst som et problem for de profesjonelle forvalterne. Lokalbefolkningen kan få støtte fra STILK til å lage kulturstier. Siden ordningen administreres av et annet ekspertsystem, landbruksforvaltningen, har kulturminneforvaltningen formelt begrenset kontroll over utformingen av de lokale tiltakene.

For lokalbefolkningen er bildet annerledes. STILK må kunne sies å ha vært en suksess siden så mange tilrettelegginger har blitt finansiert på denne måten. Hadde ikke STILK eksistert, ville neppe så mange lokale kulturstier ha blitt laget heller. Landbrukspolitikken har dermed fått svært konkrete utslag for kulturminnevernarbeid lokalt og viser hvordan politiske rammer er svært betydningsfull og griper inn i det lokale nivået. Ironisk nok er det penger fra landbruksforvaltningen, og ikke kulturminnevernet, som har bidratt til den positive utviklingen.

Det at så mange stier er blitt laget lokalt er imidlertid ikke bare betinget av politiske rammeverk. Anne Eriksen (1999) har i sin bok *Historie, minne og myte* sett nærmere på den dynamikken som utspiller seg mellom historie og minner. A. Eriksen (1999:13) påpeker at fortid og historie ikke er det samme. Fortid er forgangen tid, den er tapt og er kun tilgjengelig gjennom erindring, fortolkning og fortellinger. Fortiden kan likevel opphøre med å være forgangen tid, ved å bli knyttet til et sted, for stedet kan være en del av nåtidsmenneskets egne, direkte erfaringer (A. Eriksen 1999:92). At fortiden blir et *nå* gjennom å knyttes til et *her*, åpner opp for en intellektuell forenkling, men en følelsesmessig forsterkning. Fortiden blir subjektivert og kan fremstå som individuelle minner (A. Eriksen 1999:93). Historie er noe annet, nemlig fortolkning av og bevissthet om fortiden. Denne fortolkningen og bevisstheten ble i den moderne tidsalderen et vitenskapelig fag. A. Eriksen (1999:20) trekker frem tre forhold som ble grunnleggende i historiefaget: Periodisering, kildekritikk og viljen til å historisere.

A. Eriksen fremholder at forholdet mellom historiefaget og minner har endret seg over tid. På 1800-tallet og første del av 1900-tallet var

autoritetshierarkiet langt tydeligere enn i dagens samfunn. Forholdet mellom sosiale klasser, mellom barn og voksne og mellom historieeksperter og “vanlige folk” var av en annen karakter enn nå. A. Eriksen (1999:157) påpeker:

“Den demokratisk nødvendige opplæringen i nasjonalisert historie eller historisert nasjonalitet ble i stor grad ledet av historikere og av skolefolk, plassert på toppen av sine respektive autoritetshierarkier. I rollen som formidlere av nasjonalisert kultur og historie hadde de stor innflytelse og ofte en ubestridt troverdighet. I vår egen tid har forholdene endret seg: Historisismen er blitt en del av vår mentalitet, samtidig som autoritetsstrukturen i samfunnet er blitt en annen.”

Fortiden fungerer fortsatt som en skaper og vedlikeholder av en kollektiv erindring med nasjonalt innhold, men den har også fått andre oppgaver. A. Eriksen (1999:157-158) påpeker at fortiden har gjort et “demokratisk kvantesprang”. Ekspertene har nemlig ikke lenger monopol på fortiden. Vanlige folk forlanger å kunne få delta med egne valg og preferanser. Det er denne prosessen som har muliggjort eksistensen av både årbøker, private museer og lokalt anlagte kulturstier.

Forholdet mellom lokal og akademisk kunnskap fremstår som komplekst. Ekspertenes utlegninger kan til en viss grad avvises, for folk tar avstand fra tanken om belæring og autoritet. Historie skal være noe man skal oppdage selv og skal kunne brukes i et individuelt prosjekt, enten dette er tuftet på rene kunnskap-, identitetsmotiver eller andre mer eksistensielle forhold. På samme måte som den faglige ekspertisen investert i rekonstruksjonsmuseene fremstår som en garanti for ekthet jamfør kapittel 4.9.3., kan fagfolks støtte bidra til å øke troverdigheten til lokale tilrettelegginger og tilstelninger. A. Eriksen (1999:119-152) bruker debatten rundt vernebygget over Hamars middelalderdomkirke og tusenårsjubileet for Trondheim by som eksempler på dette. Begge disse sakene viste at avvissingen av ekspertene ikke er total. Mens fagfolkene gjennomgående var positiv til et vernebygg, forsøkte de lokale motstanderne av vernebygget å finne eksperter som delte deres synspunkt. For byjubileet i Trondheim var også fagfolkene viktige, for de ga tyngde til det som var feiringens kjerne, nemlig byhistorien. A. Eriksen (1999:159) påpeker at denne tendensen er et gjennomgående trekk ved dagens populære bruk av historie. Skal et historisk spill settes opp, er det referansen til historien som gir det tyngde. Uten en slik

forbindelse ville oppsetningen ha blitt noe ganske annet, kanskje en tilfeldig valgt komedie. Dette fremstår som en parallell til forskjellene mellom Vikingland og rekonstruksjonsmuseene i henhold til kapittel 4.9.3. Fagfolkene er dermed stadig sentrale, nettopp fordi de er eksperter. På den andre siden blir ekspertenes posisjon innenfor et hierarkisk system bestridt. A. Eriksen (1999:159) fremholder:

“Ekspertene skal kort sagt ikke “tro de er noe”. De skal forvalte en kunnskap og formidle den ved behov, men de skal ikke komme her og belære folk, og de kan ikke alltid forvente at deres viten blir stående uimotsagt.”

Det var nettopp denne typen argumentasjon som gjorde seg gjeldende i årbøkene jamfør kapittel 2.4.3.

Forholdet mellom den vitenskapelige historieskrivningen og de andre historiefornene er med andre ord i ferd med å forandre seg. Det er ikke sikkert at vitenskapen korrigerer eller endrer allmennhetens forestillinger. Årsaken til dette ligger nettopp i den stadig mer omfattende personlige tilegnelsen og bruken av historie. Slik den autoritære og nasjonale historien var et produkt av 1800-tallet, er den pluralistiske og personliggjorte opplevelshistorien et produkt av det sene 1900-tallet (A. Eriksen 1999:160). Denne utviklingen må også forstås som en konsekvens av at lokal og akademisk kunnskap fremstår som noe som tilhører to ulike diskurser.

5.12. LOKALE OG AKADEMISKE STIER

	Lokal/STILK	Kommunal	Fylkeskommune/ Tromsø museum	Hovedtema
VESTVÅGØY KOMMUNE				
Holsøy		X	X	Arkeologiske strukturer
Fygle	X		X	Arkeologiske strukturer
Eggum-Unstad-Saupstad		X		Gammel fredelsåre
Flæsa		X		Arkeologiske strukturer
Farstad	X	X		Flora
Klokkarvika	X			Flora
<i>Fotefar mot nord</i> : Borg			X	Arkeologiske strukturer
Borg områdetiltak	X	X	X	Gamle fredelsårer
VÅGAN KOMMUNE				
<i>Fotefar mot nord</i> og Stolvågan			X	Arkeologiske strukturer
Hov	X			Arkeologiske strukturer
LYNGEN KOMMUNE				
<i>Fotefar mot nord</i> : Eidebakken			X	Samisk ressursutnyttelse
Lysverkdammen	X			Flora
Lattervika		X		Andre verdenskrig
Svendsby natursti	X			Flora
STORFJORD KOMMUNE				
<i>Fotefar mot nord</i> : Skibotn markeds plass			X	Samisk ressursutnyttelse
Bohlmannsveien		X		Andre verdenskrig
Lulle	X			Flora og skogdrift
Steindalen	X	X		Flora og samiske stedsnavn
Hatteng natursti	X	X		Flora og skogdrift
GÁIVOUNASOUHKAN/KÁFJORD KOMMUNE				
<i>Fotefar mot nord</i> : Fjærbuene i Birtavarre			X	Samisk ressursutnyttelse
Ankerlia	X	X		Gruvedrift
Spåkenes		X		Andre verdenskrig
NORDREISA KOMMUNE				
<i>Fotefar mot nord</i> : Tørfoss			X	Kvensk ressursutnyttelse
Billinitu	X			Flora og skogdrift
Moskodalen	X	X		Gruvedrift
Snemyr	X	X		Flora og skogdrift
Bakkeby-Russelv	X			Ferdselsåre og husmannsplass
Bakkeby-Skarstien	X			Ferdselsåre og torvhersje
Storvik	X			Bergverk
SKJERVØY KOMMUNE				
<i>Fotefar mot nord</i> : Skattøra			X	Arkeologiske strukturer
Tarenaset	X	X		Arkeologiske strukturer og geologi
Årviksand	X			Arkeologiske strukturer
En vandring gjennom tid, landskap og historie	X	X		Arkeologiske strukturer
KVÆNANGEN KOMMUNE				
<i>Fotefar mot nord</i> : Slettnes			X	Samisk ressursutnyttelse
Skogstuene	X			Skogdrift
Svanvantnet natursti	X			Flora og skogdrift

Tabell 5.2. Kulturstier etter initiativtaker og finansør.

Bak de forskjellige tilretteleggingene i kulturlandskap står en rekke ulike aktører. Det er ikke tvil om at de tema som stiene formidler kunnskap om, sprer seg over et bredt felt. Siden STILK er knyttet til jordbruksland som er i aktiv drift, vil det i praksis si at de som har tilrettelagt kulturstier med midler fra denne ordningen, på en eller annen måte er involvert i næringen og bor i nærområdet. Både privatpersoner og grendelag har stått som ansvarlig for slike tiltak. De fleste av de resterende stiene er tatt initiativ til og er finansiert av kommuner eller fylkeskommuner. Tromsø museum har også vært en viktig pådriver for tilretteleggingene på Holsøy og Fygle. I praksis innebærer dette at det er mulig å skape et skille mellom kulturstier som er lokalt forankret og de som i større grad er blitt skapt innenfor akademia. Ved å sammenholde tema med hvem som har finansiert og skapt de ulike tiltakene, danner det seg klare mønstre.

I henhold til tabell 5.2. er tema for stier som er initiert kommunalt eller av lokalbefolkningen, med STILK-midler som sentral finansieringskilde, knyttet til skogdrift. Særlig fremtredende er tjærefremstilling, som er en gjenganger i Storfjord, Nordreisa og Kvæningen. Også andre verdenskrig, berg- og gruvedrift skiller seg klart ut som interessant for lokalbefolkning og kommuner. *Fotefar mot nord* prosjektene er i motsetning primært rettet mot arkeologiske strukturer og etniske relasjoner.

Denne tendensen forsterkes ved å se på det utvalget av kulturminner som ble gjort i de enkelte kommunene i forbindelse med Kulturminnestafetten 97. Kulturminnene ble plukket ut gjennom en relativt åpen og demokratisk prosess. De valgte kulturminnene var dermed av betydning for bygdenes kollektive bevissthet. I tillegg til tidligere omtalte Vestvågøy museums anlegg Skaftnes, kulturstien Ankerlia i Gáivoutna/Kåfjord, kulturlandskapet på Vapsgedden og Noaidegedden på Sildra i Kvæningen og Solhov i Lyngen, dominerer stående byggverk fra de siste århundre som utvalgte kulturminner i de andre kommunene i Lofoten og Nord-Troms. Gjennom folkeavstemming ble Skoletunet i Svolvær, en samling eldre hus, valgt til Vågan kommunes kulturminne. I Skjervøy kommune ble Skjervøy kirke fra 1728 vinneren, mens avstemmingen i Nordreisa resulterte i at stakkebåten ble valgt. Gjennom en begrenset folkeavstemming ble Helligskogen fjellstue fra 1846 valgt til Storfjord kommunes kulturminne (*Kulturminnestafetten* 97:33, 58-59).

Lokalbefolkningen har med andre ord valgt nyere tids kulturminner som det interessante, både i tilknytning til Kulturminnestafetten, kulturstier, årbøker jamfør kapittel 2.4.3. og private museer jamfør kapittel 4.9.4. Denne tendensen kan forklares som en konsekvens av overordnede politiske retningslinjer og tilskuddsordningers virkeområder. Samtidig er dette også et uttrykk for hva lokalbefolkningen selv anser som viktige historier. Valget av ulike problemstillinger i lokale og akademiske stier må dessuten forstås som et uttrykk for at de to kunnskapsformene i løpet av 1970-tallet i stadig sterkere grad fremsto som to ulike diskurser (se kapittel 2.4.4., 3.7.7., 4.9.4.).

For lokalbefolkningen er det også flere hindre som bidrar til at forhistorie sjeldent blir tema, i alle fall i Nord-Troms. Den arkeologiske forskningsaktiviteten i denne regionen har gjennomgående vært begrenset i henhold til kapittel 2. Lokalbefolkningen vil dermed mangle noe å basere utsagn om de eldste tidene på. I følge Bruno Latour (1987:68-69) er bakgrunnen til de tekniske utsagnene inskripsjoner. Inskripsjonene skaffes til veie ved å sette opp instrumenter. Arkeologen kan sees på som et instrument, siden arkeologiske undersøkelser er bakgrunnen til inskripsjonene. Slike inskripsjoner kan fremkomme ved hjelp av studier av tidligere skrevne arbeid, men i henhold til kapittel 1.3. vil det være vanskelig for amatører å trenge gjennom referansene. Inskripsjoner fremskaffes også gjennom arkeologisk rekognosering og utgravning, men for amatører er det vanskelig å delta på disse. Utgravningsrapportene blir dessuten ofte ikke publisert. Et lovverk beskytter dessuten kulturminnene, og hindrer at hvem som helst kan sette spaden i jorden hvor som helst og grave frem hva en vil. Amatøren vil med andre ord ha vansker med å sette opp instrumenter og få frem egne inskripsjoner om forhistorien. Amatørens historier må derfor bli av en annen karakter. Amatøren velger i stedet noe nært, som andre verdenskrig eller skog- og bergdrift, for her kan legmann få frem egne inskripsjoner.

Øyenvitneskildringer er en av de viktigste grunnlagene for amatørers inskripsjoner. Slike skildringer kan brukes som bakgrunn for stier siden historien ikke er gjort vanskelig tilgjengelig gjennom stratifisering (se kapittel 1.3.). Den nære historien som tema gjør det også mulig at individuelle personer trer frem i flere av de lokale tilretteleggingene. Dette er ikke uvanlig i tradisjonelle historiske narrativer. Arkeologer jobber ofte mange skritt vekk fra

en historisk tekst med øyenvitneskildringer eller etnografens intervjumateriale og direkte observasjon. For arkeologen blir individene uten navn, og karakterene kollektive (Pluciennik 1999:660).

Selv om alle *Fotefar mot nord* stiene tar sitt utgangspunkt i en spesifikk lokalitet, blir ofte de historiske rammeverk stedet forstås i satt inn i et større geografisk perspektiv. Den internasjonale historiske bakgrunnen for reindriftsamenes vandring fra kyst til innland presenteres i temaheftet om Eidebakken (Hauge 1997). Den kvenske innvandringens årsaker spores i Tørfossheftet til Finland (Hage 1995a). Borg var en del av vikingenes verden (Kaldal Mikkelsen 1996) og tørrfisk fra Vágar ble eksportert til et stort europeisk marked (Bertelsen 1995b). De lokale stiene forholder seg i større grad til et begrenset geografisk område. Yi-Fu Tuan (1974:93) definerer ordet *topofili* som alle menneskets følelsesmessige bånd til det materielle miljøet. Topofili kan ikke kobles til større områder enn det en har sansemessig kapasitet til å ta inn over seg. Tuan fremholder at det ser ut til at mennesker som regel kan identifisere seg med et område som fremstår som en naturlig enhet. En naturlig fysisk størrelse, som en dal eller en fjord, har en historisk kontinuitet og er så liten at den lar seg gjøre å kjenne personlig. En nasjonalstat er for stor til at man kan ha personlig kjennskap til den, og dens form for kunstig til at den blir oppfattet som en naturlig enhet. En ekte topofili kan derfor vanskelig springe ut av et stort område (Tuan 1974:101-102). Lokalbefolkningens følelsesmessige bånd og intime kunnskap om hjemplassen setter ofte den geografiske grensen for tilretteleggingene. Akademikeren vil i mange tilfeller ikke ha samme følelsesmessige bånd til lokaliteten, søker forklaringer og utvider rammeverket for den historiske forståelsen til et større område.

Lokalbefolkningen har imidlertid i noen tilfeller også valgt kulturminner fra forhistorisk tid som tema for sine stier, og barrieren mot den arkeologiske forskningen kan derfor ikke være helt ugjennomtrengelig for amatører. Stier med arkeologiske strukturer som hovedtema finnes jamfør tabell 5.2. først og fremst i to områder: Lofoten og Skjervøy kommune i Nord-Troms.

Når man ser nærmere på tilretteleggingene i de to områdene, viser det seg imidlertid at personer med større eller mindre grad av faglig skolering har stått sentralt i de fleste tiltakene. Stien på Tarenaset er laget av en historiker

med lavere grads studier i arkeologi bak seg. *En vandring gjennom tid, landskap og historie* er forfattet av en arkeolog. Både denne kulturminneveiviseren og museet *Uten fortid, ingen framtid* i Kvæningen kommune har imidlertid hatt stor deltakelse fra lokalbefolkningen side. Begge prosjektene tar utgangspunkt i arkeologisk forskning, men har som målsetting å aktivere lokal kunnskap, identitet og tilhørighet. Både *En vandring gjennom tid, landskap og historie* og *Uten fortid, ingen framtid* har imidlertid blitt ivaretatt av akademisk utdannede personer som har forutsetning til å trenge gjennom den stratifiserte forskningen.

Lofoten skiller seg fra Nord-Troms når det gjelder hyppigheten av arkeologiske strukturer som stiers hovedtema. Jamfør tabell 5.2. har fire av 26 stier i Nord-Troms arkeologiske strukturer som hovedtema, mens sju av 11 stier i Lofoten har den samme vektleggingen. Den akademiske innsatsen ved disse sju stiene har imidlertid vært betydelig. Begge *Fotefar mot nord* heftene, som tar utgangspunkt i arkeologiske strukturer, er forfattet av arkeologer (Bertelsen 1995b, Kaldal Mikkelsen 1996). Tromsø museum var sterkt involvert i utformingen av informasjonen både på Holsøy og Fygle. Stien fra Lofotmuseet til Skipsnakken har også akademisk forankring. Det midlertidige skiltet ved tunanlegget ved Hov er i regi av det lokale historielaget, men ansvarlig for teksten er lærer med grunnfagsstudier i arkeologi bak seg. Ringstad har hjulpet til med den arkeologiske informasjonen på Flæsa. Det betyr at det er kun to tilrettelegginger av arkeologiske strukturer som ikke er mer eller mindre arkeologiskfaglig forankret. Den ene er internettveiviseren til Årviksands forhistorie (<http://home.online.no/~ofriis/kultur.htm>). Den andre er den STILK-finansierte, men foreløpig ikke realiserte tilretteleggingen i tilknytning til Lofoten Golfbane på Hov. Ved disse to tilretteleggingene har ikke initiativtakerne spesiell bakgrunn som gjør gjennomtrengingen av forskningsresultatene enklere. Barrieren er dermed ikke ugjennomtrengelig for lekmann, bare særdeles seig.

Lofoten har, som vist i kapittel 2., vært gjenstand for større interesse fra arkeologiske forskningshold enn det Nord-Troms har. At så mange av stiene her tar opp forhistoriske strukturer, vitner om at utstrakt interesse fra arkeologer har en innvirkning på den historien som sees som betydningsfull lokalt. I Lofoten har det primært vært norrøn jernalder og middelalder som har

vært gjenstand for undersøkelser. Det at vikinger har bodd på forfedrenes grunn vil vel de færreste oppfatte som problematisk. Annerledes er det i Nord-Troms, der strukturene vitner om stor samisk tilstedeværelse. Det å være same har vært, og er for mange fortsatt et stigma. Det er kanskje ikke så merkelig da at det er etnisk nøytrale historier om skogdrift, bergverk og andre verdenskrig som blir stienes hovedtema jamfør tabell 5.2.

Hendelsene under andre verdenskrig i Nord-Troms, som både er synlige i kulturstiene jamfør tabell 5.2. og i *Menneske og miljø i Nord-Troms* i henhold til kapittel 2.4.3., kan fremstå som mesterfortellinger. En nesten total utslettelse av den materielle kulturen fulgte i kjølvannet av den tyske retretten. Krigens gru kom også svært nær lokalbefolkningen gjennom de mange fangeleirene. Flere radiosendere som rapporterte om tysk aktivitet opererte også i området. Tyskerne oppdaget blant annet senderen i Rotvåg på Arnøy, noe som førte til henrettelse av åtte mann i tillegg til de tre som ble drept i kamp med tyske soldater (Fjørtoft 1981). Det er opplagt vanskelig å fremskaffe arkeologiske historier som kan konkurrere med slike dramatiske hendelser.

Motivasjonen bak etniske grupper som tema for de akademiske stiene er lett å forstå. Dette henger både sammen med den generelle teoretiske utviklingen jamfør kapittel 1.2. og den retningen forskningen tok i Nord-Norge (se kapittel 2.3.2., 2.4.2.). Dette banet vei for en forståelse av at både fortid og samtid, var og er multietnisk. Denne kunnskapen kan også fungere som en måte å forsøke og overkomme fordommer, for eksempel overfor samer, på. Lokalbefolkningen trenger imidlertid ikke å være enige i de fortidsforestillingene som presenteres og kan søke å redefinere og forhandle om den meningen akademikere har vektlagt i en tilrettelegging av landskapet. Skibotn markeds plass presenteres i *Fotefar mot nord* prosjektet som et sted hvor samer, kvener og nordmenn har møttes gjennom flere hundre år (Hage 1996). Skibotn er imidlertid ikke bare etnisk. En statue av Lehonard Seppala (1877-1967) har blitt reist på markeds plassen. På veggene til de gamle markedsbuene er det hengt opp utklipp fra blader og aviser om ham. Seppala ble født i Skibotn og dro til Alaska i 1900 for å grave gull. Her startet han også med hundekjøring. Seppala ble berømt for å være en av ekvipasjene som bragte serum til Nome, som var hardt angrepet av difteri i 1925. Seppala vant

også det 650 kilometer lange hundeløpet *All-Alaska Sweepstake*. Å reise en statue over Seppala på markedsplassen kan tolkes som et forsøk på å "avetnifisere" stedet og erstatte den etniske historien med en heroisk, episk fortelling. Imidlertid kan også andre forhold bidra til å forklare statuens plassering. Etter å ha bodd sine første leveår i Skibotn, flyttet Seppala til Skjervøy. Skjervøys befolkning betrakter også Seppala som en av sine lokale helter, og har oppkalt parken foran kommunehuset etter ham. Parken ble for øvrig også valgt til kommunens tusenårssted (<http://www.norge2005.no/tusenarssteder/artikkel403.html>). Seppala betraktes av kommunene i regionen som et viktig *trademark* innen reiselivsnæringen. Å reise en statue av ham på markedsplassen blir dermed ikke bare en måte å skrive inn en annen historie i lokaliteten enn den etniske. Viktigste er kanskje å vinne Seppala tilbake fra Skjervøy.

Akademikere og lokalbefolkningen knytter i tilfellet med Skibotn markeds plass ulike historier til et og samme sted. Tuan (1974:65) fremholder at det bildet en utenforstående gir av et sted, kan virke fremmed for den innfødte. Dette forhindrer likevel ikke den besøkendes betraktning fra å være gyldig, og kan gi et nytt og friskt perspektiv. Mennesket er utrolig tilpasningsdyktig. Stygt eller vakkert, kontroversielt eller akseptert, begge deler tenderer til å synke inn i underbevisstheden. Derfor er vektleggingen av en etnisk dimensjon viktig i regionen, og et viktig bidrag fra akademisk hold.

Det at regionen også er, og har vært, samisk er imidlertid ikke like lett å akseptere for alle. Gáivuotna/Kåfjord er kjent for den harde kampen som har utspilt seg i relasjon til innføringen av samisk språklov. Loven innebærer at samisk og norsk er sidestilt i kommunen, men blir motarbeidet av en gruppe av de som ikke tilskriver seg en samisk etnisitet. Utslagene av denne motstanden har vært kraftige. Ved kommunegrensen er skilt satt opp med kommunenavnet både på samisk og norsk. Kort tid etter at skiltene kom opp, ble de tilgriset av maling og beskutt. Dette har skjedd gjentatte ganger. Kostnadene med å sette opp nye ble etter hvert så store at kommunegrensen har vært uten samiske skilt i lang tid (se figur 5.30.). Også andre skilt som viser at kommunen er samisk, har fått samme medfart. *Fotefar mot nord* skiltet i Birtavarre er også fjernet (se figur 5.30.). På denne måten blir kommunens samiske fortid og nåtid fysisk desimert i landskapet.

Figur 5.30. Manglende Fotefar mot nordskilt ved fjærbuene og samisk del av kommuneskilt.

På et annet område skiller også de lokalt og kommunalt initierte stiene seg fra de fra akademisk hold. Langs hele eller deler av seks av tilretteleggingene skapt av lokalbefolkning eller kommune, arrangeres det turmarsjer. Dette gjelder Borg områdetiltak, Bohlmannsveien, Hov, Steindalen, Moskodalen og Tareneset. I tillegg er det satt opp postkasser med navnebok langs løypa til Russelv, på Skarstien og på Tareneset. Dette indikerer at det å være på tur, det å gå i terrenget, har vært et viktig motiv for å tilrettelegge en trase i et kulturlandskap. Lokaliseringshensyn for de lokale stiene er dermed ikke bare styrt av at det finnes noe av kulturhistorisk interesse langs løypa. De utvalgte stedene er naturlige utfartsområder for lokalbefolkningen. I tillegg til kulturminnene kan man på Spåkenes se på fugler og i Farstadsbogen er forholdene lagt til rette for at handikappede kan komme seg ut i naturen. Undervisningsopplegg for skoler er utarbeidet både til Lulle, i Billinitu, på Snemyr, til Skogstuene og på Hatteng. Områdene brukes på ulike måter, og er i stadig utvikling. De lokale stiene er derfor prosessorienterte tiltak som utviser stor grad av fleksibilitet og dugnadsinnsatsen har ofte vært stor. Hele bygda har i mange tilfeller vært aktivt med i arbeidet med å skape en sti. *Fotefar mot nord* prosjektene fremstår på den andre siden som sluttproduktorientert. Etter åpning av stiene

og publisering av temahefter er tiltakene ferdigskapt og uten rom for integrering av nye elementer.

De lokale og de akademiske stiene fremstår som svært forskjellige. Overlokale politiske rammeverk, finansieringskilder, motivasjoner bak tiltak, tema og bruk er i liten grad sammenfallende. Selv om den lokale amatører kan delta på en kulturminnesentret arena, er denne arenaen en annen enn arkeologenes. Det store antallet lokale stier er dermed ikke en konsekvens av at den arkeologiske diskursen har åpnet seg for lokale forestillinger. Lokalbefolkningen har, ved hjelp av støtteordninger som STILK, skapt sin egen diskurs som arkeologer i liten grad har trådt inn i. Som det også fremgår av kapittel 2, 3 og 4 ser lokalbefolkningen og akademikerne ut til å ha fjernet seg fra hverandre.

5.13. MENINGSFULLE STIER?

De akademiske stiene er vesensforskjellige fra de andre tilretteleggingene. Betyr dette at de akademiske stiene fremstår som lite meningsfulle for lokalbefolkningen? Marit Hauan (2002) har sammenliknet *Fotefar mot nord* stiene i Kabelvåg (Bertelsen 1995b) og på Skattøra (H. G. Johnsen 1996). En del av hennes konklusjoner er det lett å slutte seg til. Hauan anser hele prosjektet for å være sluttproduktorientert. Hauan (2002:130) fremholder også at tiltaket ble igangsatt av kulturminnevernets elite representert ved fylkeskonservatorene i de tre nordligste fylkeskommunene. Prosjektet åpnet opp for at kommunene selv kunne foreslå områder og kulturminner, men disse ønskene ble ikke alltid oppfylt i praksis siden utvalget måtte passe inn i en helhetlig kulturhistorie (Hauan 2002:130). Dette ser ut til å ha vært tilfellet ved de tre kommunale Lyngelinjeprojektene jmfør kapittel 5.5.3., 5.6.2. og 5.7.3.

Hauan fremholder videre at *Fotefar mot nord* har et profesjonelt tilsnitt. Dette er tydelig gjennom heftenes design, i tekstproduksjonen og oversettelsene til språk som engelsk og tysk (Hauan 2002:131). Til tross for all denne profesjonaliteten påpeker Hauan (2002:140) at stiene er:

“en godt bevart hemmelighet, de [heftene] selger ikke, samler kun støv på kommunale lagre, i følge både fylkeskulturvernleder i Troms og representanter fra museer og kulturkontorer i landsdelen.”

Hauan (2002:142) har rett i at stier slik den på Skattøra ikke blir så mye brukt og neppe blir noen turistmagnet. Hauan drar imidlertid denne betraktningen for langt. Hauan beskriver Skattøra som en øde og forlatt sted. Hun skriver: "Kulturstien på Skattøra er gjengrodd." (Hauan 2002:140) og videre:

"Helt fra siste verdenskrigs brenninger på Skattøra har stedet fått ligge helt i fred. Ingen har bygd der, ingen har utsatt tuftene for utilbørlige angrep." (Hauan 2002:142)

Hauan fremstiller Skattøra som et øde, ubrukt sted med meningstomme steinaldertuffer. Hauan (2002:141) hevder:

"For befolkningen i Skjervøy kan det godt hende at Skattøra er lite kjent, men folk i Nord-Troms kjenner nok sine slekters fortellinger like godt som folk andre steder. Dersom vi mangler den, hvilken kunnskap om fortiden trenger vi? Og til hva? Til å trø forsiktig i gresset?"

Fotefar mor nord prosjektet skal ikke bare gi identitet og tilhørighet, selv om Hauan i stor utstrekning ser på prosjektet i dette lys. Tiltaket har også en folkeopplysende karakter. Mennesker skal bli kjent med og oppmerksom på kulturminnene. For å bruke Hauans ord, er målsettingen at brukere av landskapet skal bli flinkere "til å trø forsiktig i gresset". I det meningstomme og lite brukte Skattøra som Hauan tegner et bilde av, kan behovet for å ferdes forsiktig fremstå som mindre viktig. Dessverre er ikke Hauans bilde korrekt. Skattøra har ikke fått ligge i fred siden andre verdenskrigs slutt. Hytter er bygd, en sågar midt inne i den sløyfa som stien følger. Kanskje er ikke akkurat disse steinaldertuftene truet, men det nærmeste tuftfeltet beliggende få hundre meter mot øst er stygt rasert av et grustak (NIKUs *Fornminneregisteret* (<http://niku.no/fornminne/>) fornminne-ID:04540).

Fotefar mot nord prosjektet har ikke på alle områder vært en suksess, men det skal tross alt berømmes for forsøket med å bringe ut kunnskap om kulturminner. Blir folk kjent med kulturminner, og får de en betydning, er også sjansen for ødelegging redusert. Og kulturminner blir fjernet. Det er ikke så stille og idyllisk som Hauan vil ha det til.

Men virker de akademiske stiene meningsfulle? Det er paralleller mellom denne typen stier og andre former for tiltak. Lotten Gustafsson (2000:164-165) har sett at forholdet til kulturarrangementer, sted og tilhørighet er komplekst. Gustafsson tar utgangspunkt i den årlige middelalderfestivalen i Visby på Gotland. Gustafsson fremholder at det i festivalens første år var

vanlig at mange ruralt boende gotlendinger så på arrangementet som et stunt for byboerne og turister. For noen av motstanderne ble den lokale identiteten faktisk kommunisert gjennom å ta avstand til festivalen. Gustafsson fremholder videre at det er en slående forskjell når det gjelder interessen for kulturarv. Mens lokalbefolkningen på landsbygda viser liten interesse, er engasjementet stort hos mange av de godt utdannede nykommerne som har sine aner på fastlandet. Gustafsson (2000:165) hadde flere informanter av sistnevnte kategori som uttrykte at deres tilhørighet til lokalsamfunnet var begrenset: "Even people from the mainland who have spent most of their lives on the island give evidence of occasions when they feel like outsiders because of their origins.". På dette området skiller imidlertid de lokale stiene seg fra kulturarrangementet på Gotland. De lokale stiene er skapt av "ruralt boende". Tilretteleggingene har også involvert både personer med dype slektsrøtter i lokalsamfunnet og tilflyttere. Hele bygder har ofte vært med på arbeidet med kulturstiene. Det er samhandlingen i dag som er viktig, og på den måten kan røtter til stedet også etableres gjennom å opparbeide seg bedre kunnskap om landskapet for nyinnflyttede. Nord-Troms skiller seg fra Gotland også i andre henseender. Mens Gotland kan vise til en lang og stolt historie, har mye av fortiden som følge av fororskning og nedbrenning blitt radert vekk fra landskap, bøker og bevissthet i Nord-Troms. Den med lange røtter i regionen møter derfor noen av de samme utfordringene som en som nylig har slått seg ned i området.

Fotefar mot nord stiene må derfor kunne sies å være meningsfulle når det gjelder å gi kunnskap om fortid og kulturminner. De lokale stiene virker langt mer meningsfulle når det gjelder identitet. Det betyr ikke at en *Fotefar mot nord* sti er dårligere enn en lokal sti, eller omvendt. De er skapt ut fra ulike forutsetninger og fungerer på forskjellig vis.

5.14. OPPSUMMERING

Den eldste kulturstien i Nord-Troms og Lofoten, Holsøy, har røtter tilbake til 1960-tallet. Motivasjonen bak etableringen av de første stiene var hjemlet i tanker om vern og formidling. De fleste av stiene har imidlertid blitt skapt i løpet av 1990-tallet. Fortsatt er vern og formidling bakgrunnen for

tilretteleggingene, men turisme, friluftsliv og identitet har kommet til som nye faktorer.

Stiene kan grovt deles i to typer. Den ene gruppen består av akademiske stier som først og fremst har arkeologiske strukturer og etniske relasjoner som tema. Den andre kategorien er de lokale stiene som formidler kunnskap om den nære fortiden, da særlig skog- og gruvedrift samt andre verdenskrig.

En del av de lokale stiene er kombinerte natur- og kulturstier eller rene naturstier. Til tross for likheter med kulturstiene, er det en viktig distinksjon. Kulturstien er forankret i en partikulær historisk hendelse, og dermed ikke utbyttbar. Opplysningene om en elg er det, siden en elg er en elg om han påtreffes i Nord-Trøndelag eller Kvæningen. En art og en artefakt er med andre ord ikke det samme.

I de lokale stiene danner ofte øyenvitneskildringer bakgrunnen for fortellingen som formidles. Den arkeologiske forskningen er vanskelig å trenge gjennom for amatører, og dette medvirker til at forhistorie sjeldnere blir tema for lokale tilrettelegginger. Der det har skjedd, viser det seg at de ansvarlige for stiene ofte har hatt en spesiell kompetanse på fagfeltet.

De lokale stiene er prosessorienterte og virker identitetsfremmende. De akademiske stiene er i langt sterkere grad sluttproduktorientert og har folkeopplysende motiver. Begge former for stier virker derfor meningsfulle, men på ulike måter.

Gjennom finansieringskilden STILK har landbruksforvaltningen spilt en sentral rolle i etableringen av lokale kulturstier. At det er landbruket, og ikke kulturminnevernet som har midler til slike tiltak, henger sammen med utviklingen av kulturminnevernet som et sektorovergripende ansvar og forstått som del av et overordnet miljøvern. Arkeologene har derfor i liten grad hatt innflytelse over tilskuddsordningen og tilretteleggingene som har blitt skapt ved hjelp av disse midlene. At det finnes slike finansieringskilder, kombinert med den demokratiseringsprosessen som har blitt kulturminneverninteressen til del, gjør at de lokale stiene har blitt skapt innenfor en annen diskurs enn den arkeologiske. Denne utviklingen har uheldige konsekvenser. Arkeologer og lokalbefolkningen blir stående fra hverandre i stedet for å arbeide sammen,

finne det meningsfulle ved kulturminner og på den måten motvirke tap av strukturer.

6. INTERVJU

I kapittel 2, 3, 4, og 5 gikk det frem at både overlokale rammeverk og aktørene selv, profesjonelle så vel som amatører, bidrar til å forme diskursene. Disse overlokale rammene har blitt identifisert som både generelle samfunnsmessige strømninger, den teoretiske og legale utviklingen samt politiske og økonomiske virkemidler og ordninger. Selv om disse rammene vil påvirke mennesker i hverdagen, vil folk også på et høyst personlig plan kunne oppleve at fortid og landskap er viktig for både identitet og følelsen av tilhørighet.

Mange av disse personlige aspektene ved menneskers forhold til landskap og fortid har neppe blitt nedfelt og gjort tilgjengelige for andre i form av tekster. Det å publisere sine betraktninger er for mange en uoverkommelig oppgave. I tillegg er det ofte menn med bakgrunn i skole- og embetsverk som faktisk har latt sine synspunkt bli trykt i bøker, hefter, på informasjonsskilt eller hatt kontakt med forvaltningen jamfør foregående kapitler. Om det bare var disse utsagnene som ble tatt til inntekt for forholdet til landskap, historie, lokal og akademisk kunnskap, ville fremstillingen fått en slagside. For å la også andre grupperinger komme til orde, var det nødvendig å gjennomføre en intervjuundersøkelse. I den tidlige fasen av prosjektet ble en survey betraktet som den best egnede metoden, men valget ble endret underveis. I stedet ble en serie med dybdeintervju gjennomført. Valget av denne metoden var forårsaket av en økende forståelse for metodenes bruksområder samt at egen innsikt i datamaterialets beskaffenhet vokste over tid.

6.1. METODE

Methodisk kan intervju gjennomføres på ulike måter, og overordnet sett kan man skille mellom kvalitative og kvantitative undersøkelser. De to metodene har ulike formål og gir svar på forskjellige typer spørsmål. Et eksempel på hva som skiller de to tilnærmingene, tar utgangspunkt i en fruktskål med epler og pærer. Om frukten på fatet er det mulig å stille to forskjellige former for spørsmål. Den første typen er: Hvor mange epler er det på fatet? Hvor mange pærer er det på fatet? Dette er spørsmål av kvantitativ art. Kvantitativ metode er dermed en som tar for seg et fenomens utbredelse, mengde eller omfang.

Et kvalitativt spørsmål vil være: Hva er et eple? Hva er en pære? En kvalitativ metode er derfor rettet mot mening og karakter (Fossåskaret 1997:12-13).

6.1.1. KVANTITATIVE OG KVALITATIVE METODER

Et representativt utvalg kan gjennom bruk av kvantitative metoder danne grunnlag for å trekke slutninger om en større befolkningsgruppe enn den man har direkte opplysninger om. Dersom en undersøkelse omfatter 1000 innflyttere til Oslo, vil man ved hjelp av statistiske analyser kunne estimere og generalisere hvordan situasjonen er for alle innvandrere i Oslo. Det blir med andre ord mulig å si noe om innflyttere i sin alminnelighet, og ikke bare de 1000 utvalgte (Nordgård1976:15). For at resultatet skal kunne være gyldig for en større gruppe, må utvalget være representativt. Er to prosent av alle innflyttere til Oslo fra Troms, må også to prosent av de 1000 være fra samme fylke. Spørreundersøkelsen eller surveyen skal med andre ord speile befolkningen og gi tverrsnittdata av eksisterende holdninger (I. M. Holme & Solvang 1993:77). Om utvalget skal være representativt, må det også være tilfeldig eller en såkalt *random sample*. Det tilfeldige utvalget sikrer at alle kategorier skal være representert. Et skjevt utvalg vil være et hvor visse kategorier eller grupper tillegges større vekt enn andre og er dermed ikke representativt for en hel populasjon.

Kvantitativ metode er ikke betegnelsen på én metode, men en samlebetegnelse. Både nasjonalt og internasjonalt er en omfattende metodelitteratur tilgjengelig (se for eksempel Belson 1981, Fowler 1984, Hellevik 1993, Mordal 1989, Ringdal 2001, Sellitz et al. 1976, Tanur 1992). Til tross for mangfoldet, har kvantitative metoder klare fellestrekk. Alle befatter seg med beskrivelse og analyse av kvantitative data. Talldataene vil være samlet inn ved hjelp av strukturerte og formaliserte observasjoner eller utspøringer. Dette betyr at forskeren for eksempel ved gjennomføring av en survey både må ha spørsmål og svar definert på forhånd. Metoden medfører derfor at det ofte er avstand mellom forskeren og datakilden (I. M. Holme & Solvang 1993:15). Når spørsmålsskjemaet er ferdig utarbeidet, kan forskeren om så sende dette per post, og på den måten aldri møte sine respondenter ansikt til ansikt.

Kvalitative metoder er ikke skapt for å være representative, men for å kunne gå i dybden av informantenes forestillinger. Har forskeren foretatt dybdeintervju av 20 personer, kan han i grunnen ikke si noe mer enn hva nettopp disse 20 har sagt. Ved hjelp av kvalitativ metode kan man derfor ikke legge ut om meninger og holdninger til andre enn den gruppen man faktisk har vært i direkte kontakt med. Det den kvalitative metoden gjør, er å ta deg dypt inn i informantens forestillingsverden (se for eksempel Fog 1999, Fog et al. 1987, Fossåskaret et al. 1997, Kvale 1997, Repstad 1987, Spradley 1979, Thagaard 1998, Wadel 1991, Widerberg 2001).

Forholdet mellom forsker og datakilde vil ved bruk av kvalitative metoder være preget av nærhet (I. M. Holme & Solvang 1993:15). Forsker og informant møtes ansikt til ansikt og samtaler om de temaene forskeren har bestemt seg for å få en dypere forståelse av. Ved bruk av dybdeintervju eller åpne ustrukturerte intervju kan spørsmålene være standardiserte og utformet før undersøkelsen starter. Svarene er derimot ikke kodet inn i på forhånd definerte kategorier (Kaarhus 1999:49). Det er heller ikke nødvendig at spørsmålene er definerte før samtalen starter. Forskeren vil likevel som regel ha pekt ut hvilke tema som intervjuet skal handle om (Fog 1999:20). Tematiseringen er ikke nødvendigvis nedfelt på papir, men kan befinne seg i forskerens hode (Fog 1999:118).

Ved dybdeintervju kan man oppdage at dataene fra det første møtet er overfladiske eller irrelevante. Forskeren kan da gå tilbake til informanten og sjekke sin egen forståelse av svarene som ble gitt. Dybdeintervjuet er derfor en læreprosess. Intervjueren blir instruert av informanten og får etter hvert en økende innsikt i den andres verden. Et lite utvalg av intervjupersoner gjør det mulig å søke i dybden. For, som Viggo Rossvær skriver (1998:82):

“Straks man baserer sine konklusjoner på generaliseringer fra flere steder, benytter man bare i mindre grad seg av mulighetene for å gå bak sine første hypoteser.”

Til tross for at en kvalitativ undersøkelse ikke har som siktemål å være representativ, stiller man også ved anvendelse av denne metoden visse krav til utvalget av informanter. Siden forskeren gjerne søker å få flere versjoner av de forhold som han ønsker belyst, må forskeren kjenne de sosiale systemer så godt at ikke alle informantene er av samme kategori. Vil forskeren oppnå dypere forståelse av hvordan det er å være sjøsame, kan han ikke bare

snakke med middelaldrende kvinner fra Storfjord. Forskeren må kanskje finne frem til menn, andre aldersgrupper og utflyttere til Tromsø for å finne andre stemmer. Gjennom å snakke med ulike personer, kan forskeren oppdage at noe er felles og andre ting skiller. På denne måten kan forskeren lære mer om de mange forestillingsverdener som råder.

Kvantitative og kvalitative metoder er på mange måter svært forskjellige, men de må ikke forstås som gjensidig ekskluderende. En survey starter gjerne med en pilotundersøkelse hvor den som blir intervjuet blir møtt ansikt til ansikt. På den måten er det mulig å sjekke om spørsmålene blir oppfattet eller må omformuleres. Den kvantitative surveyen har dermed ofte en kvalitativ intervjuundersøkelse som forløper. En serie med kvalitative dybdeintervju kan også støttes og suppleres med en spørreundersøkelse (se for eksempel Bertelsen et al. 2001). Det er derfor i mange tilfeller snakk om glidende overganger mellom de to metodene. Valg av metode må derfor tas på bakgrunn av de spørsmål forskeren søker å få svar på.

6.1.2. SITUASJONSDEFINISJON

Når forskeren gjennomfører en kvalitativ undersøkelse, er han i nær kontakt med sine informanter. På grunn av den tette relasjonen til intervjuobjektene, må forskeren være oppmerksom på situasjonsdefinisjonen under samtalen. Selv om dybdeintervjuet har samtalen mellom to likeverdige partnere som forbilde, er det alltid en fare for at relasjonen mellom forsker og utspurt blir asymmetrisk. Dette kan skje om undersøkelsen blir gjennomført på forskernes kontor, med notatblokk og opptaker. Om samhandlingen ikke fremstår som en samtale, kan situasjonsdefinisjonen medvirke til at informanten svarer det han tror forskeren er ute etter (se for eksempel Berreman 1962, C. L. Briggs 1986, J. Briggs 1970, Goffman 1992).

Det er ikke bare forskeren som kan skape asymmetri i forholdet. Den som blir intervjuet kan også være den førende og dominerende. Dette erfarte jeg ved et møte med en informant med profesjonell tilknytning til kulturvernsektoren. Kategoriene intervjuer-informant ble utflytende, for under intervjuet var det ikke jeg som styrte premissene. Kjønn, alder og det at vi møttes på informantens kontor bidro til at jeg ble satt ut på sidelinjen. Likevel var ikke settingen enestående. Under andre intervju var jeg også den yngste

og i informantenes hjemmemiljø, uten at dette fikk konsekvenser. Intervjuet som ble mindre vellykket, startet imidlertid godt. Samtalen begynte med en presentasjon av mitt prosjekt. Til forskjell fra de andre intervjuede, var denne informanten langt mer aktiv med å stille spørsmål om mitt prosjekt. Dette er forståelig og kunne rett og slett være uttrykk for en faglig interesse. Til tross for dette satt jeg tilbake med en følelse av å være eksaminert. Etter hvert som intervjuet gikk sin gang, ble det klarere og klarere at informantens mange motspørsmål ble stilt for å kontrollere meg. Informanten var verbal og utla lange svar. Problemet var at informanten i liten utstrekning svarte på det jeg spurte om. Igjen er dette en forståelig strategi fra informantens side. Ressursene til kulturvern er begrenset. Å styre intervjuet ville kunne gitt informanten et partsinnlegg overfor konkurrerende institusjoner gjennom min forskning. Det er med andre ord ikke bare intervjueren som kan være ute etter informasjon fra sine samtalepartner. Informantene kan også ha en agenda. Samtalen med denne informanten fungerte dårlig fordi jeg tydeligvis skulle brukes som en slags nyttig idiot.

At slike situasjoner kan oppstå, kan forstås ut fra at kategorier har en sentrum og en perifer. Erik Fossåskaret (1997:39) formulerer det slik:

“Sentrum kan vi velge å kalle prototyper. De er markører som synliggjør kategoriene. I periferien grenser kategoriene til hverandre. Observasjoner av grensenære fenomener kan det være vanskelig å plassere i den ene eller den andre kategorien. Slik kan vi altså få fram at mange sosiale fenomener er flytende og mangetydige; de vil bevege seg mellom kategorier og kan ha trekk av snart den ene, snart den andre kategorien.”

Profesjonsmessig var ikke jeg og min informant så ulike. Vi arbeidet begge innenfor samme overordnede kultursektor. Utdanningene våre var heller ikke alt for forskjellige. Jeg hadde min agenda, informanten sin. Dette ble ikke uttalt, men ble liggende implisitt i den relasjonen vi inngikk. Det ble derfor vanskelig å bruke data fra denne informanten videre.

Til tross for opplevelser som denne, er faren gjennomgående større for at det er forskeren som dominerer relasjonen. Forskeren er den som er ute etter å lære noe og er den som stiller spørsmålene (Spradley 1979:67). For å motvirke dette, kan visse tiltak settes i verk. Når to venner samtaler, ønsker man ikke å repetere seg selv. I forskningsintervjuet vil “repeating replaces the normal rule of avoiding repetition.” (Spradley 1979:67). Ved å repetere

spørsmål, og angripe samme problemstilling fra ulike vinkler, vil forskeren kunne oppnå en dypere innsikt i informantenes forestillingsverden. Forskeren vil også i større grad uttrykke interesse og oppmuntre informanten med utsagn som “Det visste jeg ikke!”. Forskeren inntar en underlegen rolle som den uvitende. På denne måten signaliserer han at han vil vite mer, og informanten oppfordres til å innføre intervjueren i et nytt kunnskapsområde.

Under intervjuet bør det ideelt sett foreligge et symmetrisk forhold. Så lenge informanten har samtykket, deltar aktivt i samtalen og føler seg vel tilpass med situasjonen kan man også gå ut fra at dette er tilfellet. Jette Fog (1999:225) ser på dette forholdet som “et subject-subject forhold, hvor interviewpersonen er en selvstendig og autonom samtalepartner.”

Assymetrien er derimot verre å unngå når forskeren arbeider med sine utskrifter etter at samtalen har blitt til transkribert. Ordene har endret karakter fra tale til skrift. Forskeren har nå et eierskap over ordene. “Den levende proces, hvori to mennesker i jævnbyrdighed og fællesskap førte en samtale, er blevet til en bunke udskrifter, som er *hendes* [forskerens] empiriske materiale.” (Fog 1999:213). For å sikre seg mot at man har misforstått sine informanter, er det derfor viktig at de får mulighet til å se nærmere på forskerens tekster og tolkninger før publisering.

6.1.3. METODEVALG

I dette prosjektet ble dybdeintervju valgt som metode av flere årsaker. I en tidlig fase av prosjektet fremsto det å lage gode spørsmål og svaralternativer til en survey vanskelig. Reidar Bertelsen (et al. 1999:25) påpeker i forbindelse med undersøkelsen om holdninger til kulturminner og vern at kulturminnebegrepet kanskje er mer dynamisk enn det lovverket og ekspertsamfunnet antar. Siden få undersøkelser har tatt for seg det meningsinnholdet som legges i akademiske og lokale fortidsforestillinger, hadde jeg lite jeg kunne støtte meg til for å fremskaffe spørsmål- og svarkategorier. Om en kvantitativ metode hadde blitt anvendt, ville det være en fare for at min egen forutforståelse av fenomener ville ha spilt inn i for stor grad.

Selv om det fremsto som problematisk å formulere gode spørsmål og svar, hadde jeg formeninger om hvilke tema som var relevant. Det var

ønskelig å få vite hva som legges i akademiske og lokale fortidsforestillinger og hvilke meningsinnhold som tilskrives fenomener som eksempelvis kulturstier. Det var med andre ord ikke snakk om hvem eller hvor mange som var brukere av stiene, eller hvem og hvor mange som leste årbøker eller vitenskapelige avhandlinger. Formålet med et dybdeintervju er å få fatt i de meninger som informanten har om personer og ting samt de betydninger som intervjupersonen ser i sin egen måte å forvalte sitt liv og betingelser på. Forskeren er med andre ord ute etter å fange informantens perspektiv på verden og hans kognitive og følelsesmessige organisasjon av tilværelsen (Fog 1999:14). Av disse grunnene pekte åpne, ustrukturerte intervju seg ut som det beste alternativet. Dette er ikke den eneste mulige løsning, men for å følge Fog (1999:12):

“Metoden er ikke i sig selv den riktigste eller viktigste metode, men riktig og viktig, hvis valget af metoden hviler på begründelser hentet i det, metoden skal bruges til.”

6.1.4. GJENNOMFØRING AV INTERVJUUNDERSØKELSEN

Første gangs kontakt med intervjuobjektene ble opprettet med utgangspunkt i egne nettverk og bekjenskaper. Ytterligere personer ble rekruttert via snøballmetoden. Alle opplysningene ble hentet fra informantene selv ved åpne, ustrukturerte intervju som forløp som samtale. Til hver av de intervjuede ble det gitt muntlig informasjon om prosjektets bakgrunn, formål og gjennomføring. Muntlig samtykke ble innhentet før intervjuene startet. Opplysninger som har fremkommet under samtalene har blitt behandlet konfidensielt og presenteres i anonymisert form via fiktive navn. Deltakelse i undersøkelsen har vært frivillig og informantene har på et hvilket som helst tidspunkt hatt mulighet til å trekke seg.

Til sammen har jeg hatt samtale med 20 personer. 16 av personene ble intervjuet både i 1999 og 2000, mens tre av personene bare ble møtt i 1999 siden de senere har forlatt regionene. En person ble lagt til listen av informanter i 2000. Etter at materialet var bearbeidet fikk de involverte dette kapitlet til gjennomlesing, og det ble foretatt et siste møte med de intervjuede for godkjenning.

Ved valg av informanter er forståelse av og kartlegging av allianser viktig. Jeg hadde både i Lofoten og Nord-Troms etablert solide nettverk forut

for intervjuundersøkelsen. Det var naturlig å rekruttere noen personer som jeg allerede kjente, men langt fra alle da dette ville kunne ha bidratt til en slagside i fremstillingen. I Lofoten hadde jeg gjennom ulike arkeologiske feltarbeid etablert kontakt med en rekke personer bosatt i regionen. Dette nettverket var preget av at arkeologi sto som det samlede elementet. I Nord-Troms hadde jeg arbeidet som prosjektleder i Skjervøy kommune. Stillingen var blant annet rettet mot rekruttering til fiskerinæring. Under søking etter informanter kunne ikke alle hentes fra de eksisterende nettverkene. Om dette hadde skjedd, ville det vært en fare for at jeg ville kategorisere informantene på visse måter. Informantene ville ut fra tidligere kunnskap også kunne kategorisere meg. Dette er lite heldig siden relasjoner hvor forsker og informant kjenner hverandre godt på forhånd kan resultere i at partene foretar tolkninger og oversettelser som vil virke inn på intervjuresultatet.

Kvalitative dybdeintervju kan ikke benyttes for å få frem et representativt bilde av en befolkning. Likevel er det viktig å finne frem til intervjuobjekt av ulike kategorier. Ikke for å oppnå representativitet, men for å la ulike stemmer få utløp. Bertelsen (et al. 1999:9, 14) sendte ut 850 spørreskjema i forbindelse med sin survey, men mottok bare 373 svar. Med så få svar er det ikke mulig å generalisere, men undersøkelsen gir likevel verdifull innsikt. Fra respondentens svar går det frem at gruppen som er positiv og har kunnskap om vern og kulturminneforvaltning ofte også er lokalhistorisk interessert. Denne kategorien besto i hovedsak av menn som arbeidet i skolevesenet og var i alderen 41 til 55 år (Bertelsen et al. 1999:14). Denne gruppen er også representert i mine intervju. Fordi dette er en stor, og muligens dominerende konstellasjon når det gjelder interesse for kulturminner, -vern og lokalhistorie, var det viktig å også finne frem til andre typer.

I tillegg til intervjuobjekt rekruttert fra historielag, ble ansatte i kultur- og museumsrelaterte stillinger kontaktet. Også informanter uten formelle bindinger til arbeids- eller organisasjonsliv knyttet til kulturminner ble oppsøkt. Sistnevnte gruppe kan karakteriseres ved interesse for håndverk og/eller kulturhistorie generelt, men der interessen ikke har kommet til uttrykk gjennom medlemskap i lag og foreninger. For alle de personene som ble intervjuet, har interesse og engasjementet for kulturhistorie vært av en viss

varighet. James P. Spradley (1979:47) fremhever at gode informanter nettopp er de som kjenner kulturen så godt at de ikke lenger tenker over den. På denne måten er utvalget av informanter i dette prosjektet skjevt. Personer som ikke har noe forhold til kulturvern og historie er ikke representert.

Det skjeve utvalget sikrer at man når informanter som man kan anta har gjort seg opp en mening om de forhold som skal undersøkes. Siden de intervjuede personene høyst sannsynlig har gjort seg sine betraktninger, påtvinger man ikke informantene en refleksivitet. Refleksiviteten kan være et problem ved kvantitative undersøkelser. Respondenten må kanskje gjøre seg opp meninger om forhold som de aldri har tenkt på før. Har respondenten ikke tenkt gjennom saksforhold selv, vil det kunne være vanskelig å skille svarkategorier som ligger nær hverandre. Et eksempel på dette er spørsmål 14 b i Bertelsens (et al. 1999:8) undersøkelse, hvor det ble spurt om hva som bør legges vekt på ved vern av kulturminner. De oppgitte svarkategoriene var blant annet at det er spor etter våre forfedre og at det forteller hvordan folk levde før (se også kapittel 3.7.7.). Har respondenten ikke reflektert over vern, kan svaralternativene virke forvirrende.

Dybdeintervjuing er på mange måter som å utforske ukjent farvann uten kart. Metodisk litteratur kan forberede forskeren på de utfordringer som må møtes både før, under og etter intervjuet. Det å faktisk være i dialog med informanter, krever likevel egenskaper som ikke kan tillæres gjennom studier av faglitteratur:

“Den praktiske kunnen, som professionel samtale er, kræver alment menneskelige kapasiteter, som utvikles og specificeres i hver enkel persons historie, og man kan ikke lære dem som teknikker - ganske enkelt fordi de ikke er teknikker.” (Fog 1999:106, original utheving)

Intervjuserien var åpen. For å avslutte serien ble Randi Kaarhus (1999) anbefalinger fulgt. Kaarhus (1999:56) fremholder at det er tre faktorer som spiller inn på beslutningen om å avslutte en intervjuserie:

“Det er *forskningsprosjektets objekt/problemstilling*; det er *eksterne rammebetingelser/ressurser* i form av tid, penger, tilgjengelighet; og det er *feedback fra intervjupersoner* i selve forskningsprosessen. Det vil være på grunnlag av intervjuerens samlede vurdering av disse tre faktorene og forholdet mellom dem at serien kan slutes, at “nok er nok” i den forstand at en har nådd et metningspunkt - eller *redundancy*.” (original utheving)

6.2. INTERVJUENE

I dette prosjektet har samtale med informantene blitt foretatt i deres egne hjem, kontorer eller ute i terrenget. Åtte av intervjuene ble gjennomført med mer enn én informant til stede. Dette bidro til å rette opp eventuelle forskyvinger og asymmetrier i forholdet mellom intervjuer og informant. Intervjuene av mer enn én person av gangen ble også preget av å fremstå som samtale, og var særdeles lærerike i prosjektsammenheng.

Kulturstier ble et utgangstema for intervjuene. Samtale om stier ga innsikt i ulike meningsinnhold som legges i selve fenomenet. Gjennom sitt mangfold knytter kulturstier seg naturlig til andre tema som landskap og stedstilknytning. Etter hvert som intervjuerier skred frem, ble bindingen til landskapet løst opp. Stiene ledet frem til samtaler om personlige og nære historier, etnisitet og politikk.

6.2.1. KULTURSTIER

I starten av prosjektet hadde jeg en klar formening om hva en kultursti var for noe. En kultursti var en tilrettelegging av kulturminner. Stien skulle være ryddet og lede turgåere gjennom en på forhånd definert trase. Langs ruten måtte det også være satt opp informasjonsplakater og/eller laget et informasjonshfte om traseen (se også kapittel 5.). Ble disse kriteriene oppfylt, kunne tiltaket defineres som en kultursti. Jeg hadde tidlig i prosjektet også en formening om at graden av tilrettelegging, antall skilt og mengde skrift var av betydning. Stiene ble redusert til et "kvantitativt-mengde-meningsinnhold". Rent praktisk var dette en grei definisjon. Skilting gjorde kulturstien identifiser- og utskillbar i forhold til en hvilken som helst annen sti. Min forståelse ble etter samtale med informantene utvidet.

Gjentatte ganger ble jeg konfrontert med at mitt syn var for snevert da informantene kom med betraktninger som gikk mot min egen forutforståelse. Mari og Berit bor i ei lita bygd noen mil utenfor kommunesenteret. Begge er grunneiere og holder husdyr. Mari er født og oppvokst i bygda, mens Berit flyttet dit etter giftemål. Sammen har de to arbeidet med en tilrettelegging. Størsteparten av jobben, å skaffe til veie penger, lage informasjonsskilt og brosjyre, har de to stått for alene. Mari og Berit har fått god hjelp av familie og bygda når større arbeid i marka har vært gjort.

For både Mari og Berit er det ikke bare den stien som de har skiltet som de oppfatter som kultursti. Hele området skjæres på kryss og tvers av kulturstier, men bare den ene er skiltet. Mari forteller:

“Når jeg tenker det at nå skal jeg gå den kulturstien her, så tenker jeg tilbake på hvordan det var, på dem som var før oss, der dem arbeidet, der dem livnærte seg utav det. Og slik oppfatter jeg kultursti, altså. Den kulturstien har jo vært, bare det at nå har vi satt den på kartet og merket den, for dem som kommer etter oss igjen. Slik oppfatter jeg en kultursti.”

Tilretteleggingen er likevel ikke bare tenkt for generasjoner som kommer. Den merkede kulturstien har også en annen målgruppe. Som Berit sier det:

“Men det er jo for nye folk som kommer hit, sant. For den som har levd i området, så er det jo nesten feil å si kultursti.”

Knut deler Mari og Berits syn på at en kultursti er noe langt mer enn ei merket løype. Knut er lærer og er svært opptatt av håndverk og håndverkstradisjoner. Knut kommer fra ei lita kystbygd, men bor nå på kommunesenteret:

“En kultursti for meg er egentlig en sti som jeg treffer på på fjellet uten... som er uten merking i det hele tatt, men her har det gått folk. Og... det er vel det som er blitt det etter hvert, men for noen år tilbake så var det bare en sti egentlig. Men etter som folk har flyttet og man har begynt å oppdage at det er... at stien gror igjen. Vi var ute i terrenget og gikk, og jeg spurte: Ser dere stien? For det går tre-fire parallele, for reinen har gått der opp igjennom. Det oppdaget jeg etter hvert at de ikke var i stand til å se stien, ikke i stand til å følge terreng på den måten som vi var opplært til. Man lærer at en del setter spor, men man får ikke være med på å se hvordan det settes spor.”

Skiltingen blir med andre ord viktig for den som kommer utenfra eller ikke har en intim kjennskap til et landskap. For den lokale er ikke skiltingen nødvendig i samme grad. For de som kommer fra nærområdet, vil mange av historiene allerede kunne være kjent. Likevel verdsettes skiltede stier siden disse bidrar til å øke kunnskapen om landskapet og gir økt oppmerksomhet om den stedegne kulturen.

Anne jobber i helsesektoren i Nord-Troms og er ikke aktivt med i noen kulturvern- eller lokalhistorisk organisasjon. For henne er en personlig opplevelse av historie sentral i forståelsen av hva en kultursti er for noe. Denne opplevelsen er ikke betinget av at stien er skiltet eller tilrettelagt på annen måte:

“En opplevelse av historie er jo ikke nødvendigvis en kultursti, men en kultursti er også det. For sant, *Fotefar mot nord* er for eksempel kulturstier, og de er opplevelser av historie. Men det trenger jo ikke være en kultursti for at det skal være en opplevelse av historien. For det er jo bare det at når det har fått de der skiltene, og fått det der tegnet med severdighet og det der, så har det liksom bare blitt mer sånn der formalkultur. Men det som vi går og trør i til vanlig er jo like mye kultur. Det er jo på en måte bare ikke blitt oppdaget, men opplevelsen er jo der likevel.”

Selve fenomenet og begrepet kultursti er med på å øke bevisstheten om at den lokale historien er verdifull, selv om den verken er monumental eller nødvendigvis av nasjonal betydning. Ola og Trude er gift og har bosatt seg i hjembygda hennes. Begge er medlemmer av historielaget. Ola og Trude begynner å snakke om hvordan man beveget seg i terrenget før. Tidligere ble ikke veien gjennom bygda holdt åpen vinterstid. Da måtte man gå på ski eller sette ut båten og på lavvann kunne man også gå langs fjæra:

Ola: “Der jeg kommer fra... at på 50-tallet så var det slik at... plutselig så ble det så populært å la kuene gå ute i marka, fordi vi hadde de som regel alltid i bånd, og vi gikk jo og flyttet de om dagen, da. Men så når de da skulle gå i marka på åpne rydninger, hvor det var hogd ved, slik at det ble åpne rydninger i skogen, så ble det plutselig kalt for et kulturbeite. Og det var liksom det begrepet, kulturbeite, det var sånn noe veldig flott noe. Åh, det var jo et nytt ord for oss! Altså de gamle veiene som... der som vi for eksempel hadde kuene til å gå, der de gikk ifra hjemmet vårt og for eksempel til et sted der de skulle gå å beite. Det følte vi at var en kultursti fordi at det gikk gjennom et kulturlandskap. Kultursti i mine begrep det er rett og slett der folk har vandret altså, og der kanskje vi går etter. Her ved hvor vi bor er det laget en kultursti. Den går delvis der folk gikk med sauene før i tiden. Altså... dersom jeg bare kan bruke et enkelt begrep, så føler jeg at det var den opprinnelige kulturstien.”

Trude: “Jeg tenker som så at når du sier at her har vi en kultursti, så føler jeg det at her har folk vært å gjort et inngrep på den måten at dem har satt merker eller sånn. For ellers så er det jo bare ting som ligger der. For vi har jo fullt av kulturstier opp igjennom her, alle steder hvor det går... ja, hvor det går spor etter dyr og mennesker. Jeg tror ærlig talt at jeg vi si at en kultursti er der hvor man har gått og gjort inngrep for at vi skal bli *oppmerksom* på at her har vi noe. Ja, du kan se at noen, enten de har plantet eller de har ryddet vei eller et eller annet. De har tatt naturen i bruk. Ikke sant, folk sier jo at de har *laget* en kultursti. Og det er vel derfor man tenker at en kultursti, det blir der du blir gjort oppmerksom på at her er det noe spesielt du skal legge merke til og se, selv om du kan se akkurat de samme tingene veldig mange andre plasser også.”

Ola: “Dersom du skulle prøve å definere begrepet kultursti og en kulturvei her på øya før veien kom... Veien over øya kom på 1960-tallet, og da kunne du kjøre med bil over øya. Før den tid så var det jo veldig mange småveier og slike veiprojekt mellom forskjellige bygder. Slike sysselsettingsveier og så videre. Men før den tiden så var det jo selvfølgelig bare vanlig gå-vei etter fjæra. Det må jo i høyeste forstand være en kultursti. Skal vi tore å si det? Eller folk vil vel kanskje si at det var ikke kultursti, for det var jo vår vei. Og vår vei... altså det var jo den moderne veien for 60-70 år siden, da det ikke var annen vei. Jeg vet jo det at når dere, Trude, skulle på butikken, så gikk jo dere etter fjæra før veien kom.”

Trude: “Det gjorde vi jo om vinteren ja.”

Ola: “Ja, om vinteren. Det var jo veien. Men så er det jo: Var det en kultursti? Nei, det var det jo selvfølgelig ikke. Og man brukte jo ikke det bregrepet da.”

Trude: “Men Ola, vi gikk jo etter fjæra, for der var det fint. Noen ganger så gikk du jo langt nede, man vasset i flomålet, og andre ganger gikk du jo... det var jo alt etter som hvordan fjæra var. Jeg føler jo det at det ikke er noen kultursti, egentlig, i og med det som jeg tenker på med begrepet.”

Ola: “Nei, men da er det jo det at kultursti er jo noe som vi da, i gåseøyne, finner opp. Altså da er det jo noe lagd noe, ja, det er jo det. Da føler jo jeg at det er noe kunstig. Altså kunstig på den måten at vi har satt navn på det.”

Begrepet og fenomenet kultursti kan dermed bidra til en bevisstgjøring av historier som for mange har ligget skjult i terrenget. Tidsdybden trenger heller ikke være stor før historiene er i ferd med å forsvinne fra landskapet og folks bevissthet. Den konkrete kulturstien kan også gi landskapet nye historier som den som bor der ikke har vært klar over. Som Alf, aktiv i det lokale historielaget og lærer, fortalte om fra sin hjemplass. Der hadde det blitt laget en kultursti inn til en samisk boplass. Alf hadde som barn ofte vært på den andre siden av vannet og fisket. Alf var likevel ikke klar over at det lå en samisk boplass der før en kultursti ble anlagt dit.

Den samiske boplassen har jo likevel vært der, selv om ikke Alf fikk kjennskap til den før etter at kulturstien var laget. Ingeborg, som lar sin kulturhistoriske interesse komme til utløp i husflidslaget, ser store likheter mellom et kulturminne og en kultursti. Skiltingen er med på å gi den som vandrer langs stien noe mer:

“Det er jo klart det at det gir jo, det gir jo noe mye mer når du går der, om du vet noe om det. Men... det er jo akkurat som et kulturminne. Et kulturminne er jo et kulturminne enten du vet at det er en gravhaug der eller ikke. Men det står et skilt der at her er en gravhaug, eller her er en naust... en tuft av et eller annet slag, så er den jo der selv om jeg ikke visste det før. Skiltet kan lære meg noe nytt.”

For Trude bidro en kultursti ved hennes hjem til at flere steder fikk et navn og dette gjorde at området ble opplevd på en annen måte. Navnet Finnsletta hadde hun ikke kjent til tidligere. Gjennom stedsnavnet fikk også en samisk ressursutnyttelse plass i landskapet og hennes bevissthet.

6.2.2. STIER MED SLIT OG SVETTE

Historiene i landskapet er langt fra bare knyttet til materielle spor. Fortellinger om fysisk slit går igjen. Disse beretningene er del av et mentalt landskap. Det steile og karrige landet er det som har skapt rammene for hverdagsslitet som

måtte til for at livsgrunnlaget kunne berges. At dette levesettet ikke ligger mer enn en generasjon tilbake, er noe som gjør inntrykk. Mari uttrykker det slik:

“Akkurat det du ser der du går og de inntrykk du får av hvordan folk levde, hvordan dem strevde, hva dem gjorde, hva... og du ser vidda rundt... og du ser at det er høye fjell, og du ser det at de måtte ha slitt. Det må ha vært et slit, bare å gå opp de bakkene. Vet du, det er så fantastisk å tenke på hva dem sleit, hvor dem... og her hiver vi alt på en traktor eller hva det nå måtte være. Vi orker nå ikke å bære en hvetemessekk herfra og opp til fjellet. Men dem hadde ingen annen mulighet. Derfor sier jeg det at for meg er det kultur, det å tenke på det... hva dem sleit, hva dem sleit.”

Likeledes er slitet viktig i Knuts historie:

“Når jeg tenker på hun Olaus, som bodde i vika, det er to veier, du kan gå over dalen eller du kan gå over skaret. På vinteren på ski over der, for det var ikke alltid det var vær til å gå med båt, og kanskje handle på butikken. En 40 kilo i ryggsekken, og så gå de turene over øya. For å kunne den historien, må man kjenne personen. Men jeg synes det er artig å oppsøke en del folk som kjenner litt til den her historien som man ikke kan lese, for historien som er skrevet, den er nå skrevet, men... når man får den fortalt, så er det jo mange som er utrolig gode å fortelle, så man får den... man får en helt annen opplevelse og sitte å høre på, enn om man sitter og leser den selv, for å si det slik. Det er som å være med i historien selv, egentlig. Så det... det man kommer til her, det heter Kvilarsteinen, og der heter det Nonsskaret, og alt det her... i voksen alder har jeg begynt å passe på at jeg forteller det til ungene også.”

Ingun G. Klepp (1999) har undersøkt bruken av Finnskogleden. Langs grensetraktene mellom Norge og Sverige har en 240 kilometer lang vandringsvei blitt tilrettelagt. Tiltaket har hatt som målsetting å øke turisme og motvirke fraflytting, og har også i stor utstrekning blitt benyttet av lokalbefolkningen. Parallellene til min undersøkelse er klare. Klepp (1999:129) skriver:

“I interessen for fortidens mennesker på Finnskogen er det først og fremst deres arbeid som blir trukket frem. De fleste vandrerne ser for seg fortiden som en svært arbeidssom tid.”

På Finnskogen oppnådde vandrerne nærhet til fortiden blant annet gjennom å være på samme sted, gjennom felles aktivitet, det å gå, og gjennom respekten for tidligere generasjoners arbeid (Klepp 1999:127). Det er derfor grunn til å hevde at det er likheter knyttet til bruken av landskap mellom kysten av Nord-Norge og et innlandsområde på Østlandet.

Historier som de mine informanter forteller er av en personlig karakter og er knyttet til en intim kjennskap til et avgrenset område. Lina Gaski (2000:18) beskriver familiens sti fra bebyggelse til snaufjell i ei samisk bygd

ved Tanaelva. Langs stien ligger både hemmelige multemyrer, der vokser luktegress og finnes steder hvor snarer har vært satt opp. For en utenforstående ville landskapet sett ut som et rent naturlandskap. For de som vokste opp der, var landskapet noe helt spesielt.

Gaski (2000:19) fremholder at man ikke bare lærer å bli kjent i et landskap gjennom egne erfaringer. Landskapet lar en ta del i tidligere generasjoners erfaringer og opplevelser. Gaski ser at en forutsetning for å kunne overleve i det samiske landskapet, har vært at den nødvendige kunnskapen var kjent. Denne kunnskapen var knyttet til både natur, sosiale normer, verdier og tradisjoner. Gaski påpeker at dette er en annen type kunnskap enn den akademiske. Den tradisjonelle eller erfaringsbaserte kunnskapen ble overført fra generasjon til generasjon ved aktivt å forholde seg til naturen. Denne formen for kunnskap er en kulturell kunnskap:

“Det har vært viktig å være vant, å være kjent, å beherske - kort sagt å gjøre ting på riktig måte, til riktig tid og på riktig sted i landskapet - om det har dreid seg om den sjøsamiske eller reindriftssamiske livsformen.” (Gaski 2000:19)

Det særegne i landskapsforståelsen var i henhold til kapittel 3.2.5. et av fundamentene for utviklingen av det samiske forvaltningsapparatet. De fleste av mine informanter tilskriver seg og tilskrives ikke en samisk identitet. Likevel er den intime og nære kunnskapen om landskapet og forfedres og -mødres bruk av terrenget av stor viktighet. På dette området har derfor det norske forvaltningsapparatet noe å lære av det samiske. Slik lovverket praktiseres fra norsk side, har automatisk fredete kulturminner det beste vernet. Disse kulturminnene betyr likevel lite for folk. Kulturminner av nyere dato har stor betydning, men oversees av forvalterne jmfør kapittel 3.7.7.

Som det gikk frem av Bertelsens (et al. 1999:8) spørreundersøkelse, vektlegger lokalbefolkningen andre verdier enn det forvalterne gjør (se kapittel 3.7.7., 6.1.4.). På spørsmål om hva som bør telle ved vern av kulturminner, svarte lokalbefolkningen at det forteller hvordan folk levde før, at det er spor etter våre forfedre og at det kan knyttes til en historisk hendelse. Bertelsen (et al. 2001:105) kunne imidlertid ikke gi svar på hva som legges i ordene historisk hendelse og våre forfedre. Ut fra det som har kommet frem i dette prosjektet, må, i henhold til kapittel 2.4.3., 3.7.7. og 5.12., begreper som det fysiske slitet, den nære historien og personlige beretninger være beslektet

med Bertelsens kategorier. I disse uttrykkene ligger det imidlertid et spenningsfelt som også forvaltere må være oppmerksom på. Noen historier blir for nære og personlige til at de kan eller ønskes formidlet, for eksempel gjennom en kultursti. Mari og Berit møtte dette dilemmaet da de jobbet med tilretteleggingen. I forbindelse med arbeidet sitt, intervjuet de flere som hadde hatt sitt virke i området. Kona til en av de mange som jobbet i marka hadde fortalt en masse om livet der, men et sted ble ikke nevnt med et ord. Nettopp på dette stedet var det ennå fysiske rester etter mannens arbeid. Siden stedet ikke ble omtalt av kona, anså Mari og Berit det slik at plassen var for nær for kona og var forbundet med *for* mye slit. Av respekt for sin informant valgte de derfor ikke å skilte eller på annen måte merke stedet. De lot det forbli privat og taus for et større publikum.

Å gå i terrenget og minnes blir gjennom de personlige historiene noe helt annet enn å lese en bok. Mari formulerer det slik: “Det er jo slik som du leser i en bok. Ja, ja, du vet jo at det har skjedd, men du har det ikke så nært. Du har det der, og du vet om det, men du lever ikke i det.” Innlevelse er av stor viktighet. Andre mennerskers personlige historie blir på en måte gjenlevd ved å vandre i landskapet. Mari forteller om livet i marka:

“Når jeg går sånn her her, så tenker på slik var det. Her gikk dem tidlig om morgenen, de begynte klokka 7. Klokka 5 om ettermiddagen var det slutt. Da kom han pappa ned. Da var det ned til annet arbeid, laksenot og hva dem nå måtte ha. Men akkurat det her med når man går, og man føler på hvordan det var når dem gikk, hvor jeg så, og ser ennå, at dem går, liksom. De gikk i dongeribukser. De hadde slike overaller de gikk med. De gikk med dongeriklær. Alt det her, det kommer så nært når man er og går sånn her, hvor vi forteller til ungene, at sånn gikk dem. Gamle støvler, utslitte støvler, for det var det som var arbeidstøyet. Pappa sin giftering, som jeg fikk hos han, den var slitt. Den gikk av ut av alt. Ut av det arbeidet og sånn her ting. Og det kommer veldig nært når jeg er og går oppe i her. Og det føler jeg, at det er så verdifullt å huske det her, ta det med seg, og for mine unger, som kommer etter og skal bo her og se dette, at dem skal vite at sånn var det. For om 20 år så er veldig mye glemt. For da er de gamle som jobbet her som ennå lever, da er de borte. De er ikke mer. Det er jo det jeg vet at mine forfedre har gjort. Her har de gått, oldefar, bestefar, pappa, og her går vi. Det her har vært i alle år. Det var deres levevei og det var slik de hadde det. Og vite det, og kunne fortelle det videre til mine unger, at de ikke glemmer det her.”

I NOUen *Fortid former framtid* (2002:1:30) blir det hevdet at:

“En forutsetning for at mange skal få anledning til å ta kulturminnene i bruk og utvikle en interesse for dem, er at de er bedre tilpasset vår egen tid. En betingelse for bedre forvaltning av kulturminner er at verdiene de representerer blir tilpasset det folk forbinder med et moderne liv, og tilrettelegging for at den generelle interesser folk har for kulturminner kan omsettes til praktisk bruk.”

Av kapittel 5.12. går det frem at den moderne bruken har betydning, både gjennom turmarsjer og generell bruk av utmarksområder med kulturminner i til ulike former for rekreasjon. Når det gjelder identifiseringen med, og den personlige tiltykningen til kulturminner går det frem av informantene at det er *kontrasten* til eldre tider som er av betydning. NOUen ser derfor ut til å ha et for enkelt syn på menneskers relasjon til kulturminner i dette henseendet.

Det fysiske slitet og de nære historiene skaper en forståelse og forbindelseslinjer gjennom et landskap som er meningsbærende. Gjennom å leve seg inn i sine forfedres liv skapes gjenkjennelse og identitet. Landskapet og stien er likevel langt fra eneste måte dette skjer på. Heidi er både aktiv i historielaget og politisk. Den sterkeste opplevelsen hun hadde hatt, var på et museum i Hedmark:

“Der har de bevart slike arbeiderboliger fra 1950-tallet. Og jeg vokste opp i en arbeiderfamilie sørpå. Og der sto akkurat de samme tingene som vi hadde. Til og med på veggen hang det en sånn ramme og der var det et sånn polyfoto, eller hva det var de kalte det. Masse sånn småbilder av ungene. Så rammet de inn hele serien og hang den på veggen. Til og med det hang der. Men så manglet de tekstiler. Så da jeg kom hjem så pakket jeg sammen noe som jeg hadde etter moren min. Noen broderte kjøkkensett på sekkestrie. For de hadde jo ikke noe annet under krigen. Og så sendte jeg det nedover. Og da fikk jeg et langt takkebrev, for de var så glade. For akkurat slike ting var blitt borte. Folk kaster slike ting, vet du. De kunne godt få gjenstander og møbler, men tekstilene var liksom det verste. Så det ga meg veldig mye, for der kjente jeg igjen min egen barndom. Mens jeg ikke har den samme opplevelsen av et småbruk som er blitt museum her i kommunen. Men det er verdt å se det og.”

Det er likevel ikke bare det personlige nivået som gir mening til folks historier og stedstilknytning. I Nord-Troms er det klare geografiske forskjeller mellom innland og kyst. Denne dikotomien er også av betydning for opplevelsen av sted og den historien som legges i landskapet. Som Mari og Berit humoristisk uttrykker det:

Mari: “Når man ser ut i gjennom sjøen, nå ligger tåka, men båtene ligger utpå, småsjarker driver å fisker, og sånn her... det er det som er livet. Det er da du ser det at her lever ei bygd.”

Berit: “Men det er klart det at det er kanskje derfor også at vi viste dem som kommer hit nettopp det som har med fjell og sjø å gjøre, at vi er opptatt av det. Vi kveles omtrent om vi skal gå under den tette furuskogen, og vente når tid bjørnen skal komme.”

Mari: “Man får jo angst.”

For Anne er dette et skille også på et dypere nivå. Hun fortalte en historie fra da hun studerte:

“Jeg studerte sammen med ei fra en av innlandsdalene. Vi skulle tegne slik vi opplevde barndommen. Altså bare sånne bilder, et sånn symbol på barndommen vår. Og jeg ble så fascinert av hennes og min tegning. For det at hennes... hun hadde tegnet seg selv på en sånn slette med fjell omkring, hele veien. Altså sånn helt innelukket. Og jeg hadde tegnet meg i båt, ikke sant, men ingenting slike faste installasjoner omkring. Hele den der havgreia, og den der båten. Det der det snakker vi mye om. Hun sa det at det var sånn det var. Det var et veldig lukket samfunn, veldig liten påvirkning utenfra. Dem så folk som kom, for det at den veien opp dalen og inn til Sverige har jo vært brukt veldig mye ... men det var liksom ikke noe å blande seg med folk, og det var... mens hjemme var det jo om å gjøre nye mennesker, nye mennesker, nye mennesker. Åh, hvem er det, hvem er det? Ja, dem bor... sånn. Så det der har jeg tenkt på mange ganger hvor... det beskriver forskjellene.”

6.2.3. HVORFOR VÆRE OPPTATT AV HISTORIE?

Bevisstheten om at man står i fare for både å miste en fortellertradisjon, et håndverk og muntlige historier er en sterk motivasjon for den kulturhistoriske interessen. Rolf, som driver med husdyr, ser at ny teknologi er med på å true fortellertradisjonen:

“Fortellertradisjonen er borte hos folket. Jeg kommer fra en gård der faren min er sjuende generasjon. Der har de tatt ganske godt vare på og vi vet alle som har bodd der, og hvor vi kommer fra. Ei grein sju, åtte generasjoner tilbake, er skotsk. Og... så vi har kjent historia, ikke fra Skottland, men etter at vi har kommet til Norge og fremover. Og det er tatt vare på i familien. Ikke alle... jeg er den som har ført det videre. De andre søsknene har ikke noen stor interesse for det. For før i tiden så lærte jo sønnen hos faren, og dattera hos mora, eller begge veier. Men den læra har vi glemt etter at vi har fått... internett kom og den nye teknologien. Så noen må jo jobbe med det.”

Ingeborg ser at gamle tekstilhåndverkstradisjoner er i ferd med å bli glemt. Å arbeide med å karde, spinne og sortere ull blir derfor viktig for henne.

Motivasjonen for den kulturhistoriske interessen og engasjementet blir uttrykt på forskjellige nivåer. For noen er det et dyptliggende personlig engasjement. For andre sees en nær kobling opp mot politikk. Annes engasjement, som ikke lar seg etterspor i noen tilknytning til foreninger, blir bare synlig for de som kjenner henne. Slik uttrykker hun det:

“Jeg er jo veldig klar over min egen interesse selvfølgelig, og en del av den nære omgangskretsen min er også det. Men ut over det så er det jo ikke noe... det er liksom ikke... Og jeg gjør det jo ikke liksom ikke for det at det skal skrives om det. Jeg gjør det jo for det er en del ut av livet mitt som jeg ønsker å vite mer... akkurat hva som gjør meg til det mennesket som jeg har blitt.”

For flere av innflytterne, slik som Ola og Heidi, har deltakelse i historielag vært en måte å bli kjent med sin nye hjemplass på.

Spenningen i letingen etter nye kulturminner er også en motivasjonsfaktor. Når Alf er ute på tur, så ligger det alltid i bakhodet å finne kulturminner:

“Håpet om å oppdage det store! Og det er klart at mange ganger så har jeg oppdaget gravhauger og sånt, men selvfølgelig når man har undersøkt, så viser det seg jo at de er registrert for lenge siden. Men likevel så er det litt artig å kunne se det at det...men jeg har aldri oppdaget noe som ingen andre har sett, det har jeg ikke.”

Gunnar har vært en sentral skikkelse i det lokale historielaget i en årrekke. Han har trålet sitt nærmiljø og registrert en rekke kulturminner. Det første funnet, det som la grunnlaget for interessen, husker han svært godt:

“Så tullet det seg jo bare på seg, det er jo det som er det merkelige. Det gikk jo etter hverandre opp igjennom... det heftet seg fast i det forrige, og så kom det jo nytt hele tiden. Og så det her her at det måtte jo være noen høyere makter av de der gammelgudene som var innimellom der og hjalp meg. Det pleier jeg alltid å fortelle. Det å komme på land der jeg gjorde mitt første funn på en tilfeldig tur, det går bare ikke i alminnelighet. For der er det så vrient å komme på land. Og vi la til rett ved der hvor det ellers ikke er mulig. Alltid gang i fra havet. Men den gang var det altså så stille at båten lå i ro nede ved steinene. Det var ikke sant.”

Det er også en kobling mellom kulturhistorisk interesse og politikk. Bjarne er lærer og aktivt med i det lokale historielaget i Lofoten. Bjarne forbinder lokalhistorisk interesse med distriktspolitikk. Bjarne fremholder:

“Å sette øya på kartet, for vi var jo egen kommune. Så ble vi slått sammen og ble til en storkommune. Øya har lidd... for vi var jo over 600 mennesker i -63, og i år 1970 var vi snaut 200. Så det er jo rast ned. Vi hadde jo de sentrale funksjonene som en kommune har med lensmann og prest og kommunekasserer og likningssjef og diverse diverse. Så det var et nokså mangfoldig og rikt miljø her ute. Så ble det lagt ned, og da flyttet alle disse her personene vekk fra. Øya holdt på å gå til grunne. Men så fikk vi da... vi jobbet for å få bruene. De hadde sikkert kommet uansett, men vi sto nå på å jobbet aktivt her på øya for det. Det ble et pluss for øya. Og så ønsket vi å komme ut av den anonyme tilværelsen som vi var i. For i storkommunen opplever vi at vi er et distrikt, den ytterste nakne ø. Og det er jo landbruket som er hovednæringen her hos oss, og det er liksom ikke noe... i kommunesenteret teller ikke det noe. Det er i grunnen mange grunner til at vi ønsket å sette fokus på øya og påpeke historien vår.”

Hans jobber innen kulturvernsektoren i Nord-Troms. Koblingen mellom politikk, kulturvern og historisk interesse trer klart frem for han. Hans forteller:

“Jeg kjenner ikke andre regioner så godt, men jeg har inntrykk av at det er veldig stort engasjement og det tror jeg jo har sammenheng både med, ja, både det her med brenningen under krigen som er veldig sentralt, men også det som kommer nå med revitalisering av samisk og nå etter hvert kvensk historie. Folk blir opptatt av de røttene. Det har ført til... det er ingen steder hvor historie og politikk, lokalpolitikk, går så hånd i hånd.”

6.2.4. SAGA OG SAMER

Så langt har historiene til informantene vært knyttet til samme tema. En interesse for kulturvern springer fra det nære og personlige til et mer overordnet politisk nivå. Personlige og nære fortellinger er viktige for informantene, også i relasjon til landskapsforståelse. Kulturstier som begrep og fenomen viser at tilrettelegginger kan fremheve visse historier som står i fare for å bli glemt eller vise en historie som tidligere ikke var kjent. På disse områdene er informantene i stor grad samstemte, enten de bor i Lofoten eller Nord-Troms, akademiker eller ikke-akademiker, med i det frivillige og organiserte kulturvernet eller ikke. På andre områder er det likevel klare forskjeller som trer frem.

I Lofoten har sagalitteraturen blitt inkorporert i lokale historier. Hver av kommunene har sin “helt”. I Vågan er omtale av Tore Hjort fra Olav Tryggvasons saga en gjenganger. Også Kong Øystein og hans relasjon til Vágur er blitt en del av lokale fortellinger. På Vestvågøy er det landnåmsmannen Olav Tvennumbruni informantene trekker frem. Også historien om Asbjørn Selsbane fra Snorres kongesager blir satt inn i en lokal kontekst som en historie om kornets og jordbrukets betydning av informanter fra begge kommunene. I tillegg til kortere eller lengre gjenfortellinger av historier om disse personene, skapes også nye fortellinger med mer eller mindre klar referanse til sagalitteratur. Rolf forklarte humoristisk flere særdrag med øya ut fra vikingenes utferdsel og plyndringer. Rolf kunne huske da han var liten gutt, så var den høyeste drømmen å få seg jobb i trafikkselskapet. Det ble så og si brukt som en trussel. “Om du ikke gjør som mor sier, så får du ikke jobb i trafikklaget.”. Det var bare det at han anså seg for lite kvalifisert. Alle som fikk jobb der, var i slekt og var rødhåret. Dette forklarte Rolf med at de var etterkommerne etter røvede irer. Rolf fortalte også andre historier. Han

mente at jentene på øya var Norges, om ikke verdens, vakreste. Det kom av at vikingene røvet med seg de peneste. “For vikingene tok ikke med noe skrammel tilbake”.

I Nord-Troms fortalte ingen av informantene historier med referanse til sagaene. Mangelen på denne typen historie ble påpekt i de tradisjonelle bygdebøkene jamfør kapittel 2.3.3.1. Til gjengjeld snakker flere av informantene i Nord-Troms om etnisk tilknytning. Etnisitet var ikke noe tema for informantene i Lofoten. Erkjennelsen av at Nord-Troms er en multietnisk region trer klart frem hos flere av de intervjuede. Knut påpeker at han har slektslinjer som gjør hans historie til en flerkulturell:

“Jeg vil jo si, jeg har jo etter hvert sett hvor man kommer i fra, og man kan jo si at man er en ekte bastard. Men jeg er jo utrolig stolt over at jeg kommer der i fra, det må jeg jo ærlig innrømme. Og at jeg har litt samisk og litt kvensk, og litt norske og danske røtter. Det er jo for såvidt greit. Akkurat hvor mange prosent... men det tror jeg ikke er så veldig interessant heller. Men jeg tror det er litt viktig at man er bevisst at man vet hvor man kommer fra, og ikke føler at man skal skjemmes over det.”

Å erkjenne sin samiske bakgrunn kan av flere årsaker vise seg problematisk. I både eldre oversiktsverk og bygdebøker har det norske, kvenske og samiske blitt rangert (se kapittel 2.1.1., 2.3.3.1.). Det å være norsk er bra og kvensk relativt uproblematisk. Verre er det med det samiske. Dette reflekterte også Trude over. Området hvor Trude vokste opp, brukes også som sommerbeite for rein. Reindriftstilpasningen ble den synlige samiskheten i området:

“Det her med å være kven, det var fint. Eller ikke akkurat fint, men det var ikke noe du underslo. Tvert i mot ble det dradd frem... Det hadde mye større status enn det samiske. Om du hadde en forfedre som snakket finsk, var det noe som var veldig greit, men dem har nå i alle fall ikke snakket samisk! Akkurat her hos oss, så har jeg aldri fått inntrykk av at det var noen annen etnisitet her enn norsk. Jeg vet jo at det var folk her som både kunne samisk og sånt, og som sikkert var, og som bodde her... men man tenkte aldri over det, man tenkte overhode ikke over det. Det her med å være same, nå kan jeg bare prate for meg selv, men jeg tror det var ganske gjengs kanskje, men det å være same, det var å være reinsame. Man tenkte ikke på at det var noe som var noe som het sjøsamer.”

For Anne er det ikke kontrasten til reindriften som er av betydning. Møtet med den samiske revitaliseringen og kulturelle oppblomstringen i deler av det sjøsamiske området utfordrer og stiller spørsmålstegn med hennes egen bakgrunn:

“Vi har ikke... altså den sjøsamiske kulturen er ikke-eksisterende. Den er bare der som en sånn der dert i den store samiskheten. Det var liksom noen av reindriftssamene som ikke hadde tilgang til dyr, eller som ikke hadde arveretten på flokken som slo seg ned i et fjordhull og ble fastboende. Og ble... med det at de ble fastboende, så ble dem på en måte... de gikk inn i det norske og kvenske. Og dermed så... altså dem ga avkall på det. Hvorfor skal da vi etter så mange år komme å grave... å gjøre deres... prøve å gjøre det som var et nederlag for dem til en seier for oss? Jeg ble med i Samemantallet, fordi at jeg akkurat da var jeg inne i en veldig sånn... å finne ut av hvem jeg var, altså hvem dem... altså gi navn og nummer og bosted og alt det der der til dem som var før. Og fant ut at jeg hadde besteforeldre som snakket samisk, som hadde samisk som morsmål, som var sjøsamere... fastboende sjøsamere og dermed så var kriteriet oppfylt. Det var noe med å høre til en urbefolkning, den der stoltheten å være del av noe... en del av dem som var her først, liksom. Å gjøre den delen synlig. Fordi det der norske og finske og russiske har vært noe som har vært holdt frem i vår familie. Og det har jeg i grunnen alltid ment, men... og jeg er stolt av den bakgrunnen, men jeg har ikke sånn noe... men jeg går ikke i kofte. Det er ikke et klesplagg som jeg ville følt meg fortrolig med. Fordi at den samiske tilhørigheten min ligger så langt tilbake at den er ikke en del ut av... dagliglivet mitt, men den er en del av bakgrunnen og forståelsen av hvem jeg er. Er den sjøsamiske biten en del av de levende kystsamfunnene som er her i dag? Altså i den her regionen... er den det? Nei, altså skal man da hente den, grave den opp igjen og sette den på kaikanten? Det lar seg ikke gjøre. Jeg har ganger hvor jeg føler meg mindre samisk. Og det var en slik kjempeopplevelse på Riddu-Riddu⁸. Hvor jeg virkelig fikk den her sånn midt i tryne omtrent. Jeg ble nesten psykotisk. Neida, det ble jeg ikke! Men det var en veldig merkelig følelse fordi dem hadde... det er så identitetsfremmede, en slik type festival. Og masse folk i folkedrakter og kofter i fra Lule og nordover omtrent og så... og så var vi heldigvis tre i lag. Men gud, jeg følte meg altså så isolert! Og da tenkte jeg at det her er ikke... det her er ikke min samiskhet! Nei!... Men så er det noen ganger, noen ganger dersom jeg har vært lenge ute, gått mye i fjellet eller sånn og den trøttheten som kommer da, sånn gjerne etter at jeg har spist. Slike gode naturopplevelser der jeg føler meg sånn mer eller mindre... sånn del av en helhet. Da kjenner jeg en slik nærhet til naturen. Om det er samiskhet eller om det er det.... Det vet jeg ikke, men, jeg tenker noen ganger på at det er det her som ligger i botnen ut av meg.”

6.2.5. INNENFRA OG UTENFRA. HVEM ER EKSPERT?

Uavhengig av den geografiske tilknytningen, uttrykker informantene at det eksisterer skillelinjer mellom akademisk og erfaringsbasert kunnskap. Heidi har erfart at om man har levd en stund og lært av livet, så kan man kanskje en del som en akademiker ikke kan. I møtet mellom akademisk kunnskap og erfaringskunnskap er det ikke gitt hvem som er eksperten. Gjennom sitt engasjement i husflidslaget hjalp Ingeborg til med å registrere og forsvarlig pakke ned tekstiler for et museum. Ingeborg så da at tekstilene var dårlig

⁸ Sjøsamisk musikk- og kulturfestival som årlig arrangeres i Manndalen i Gáivuotna/Kåfjord. Festivalen ble etablert i 1991.

behandlet av den profesjonelle museumsbestyreren. Tekstilene var plassert i plastsekker og mye var i ferd med å bli ødelagt. Gjennom sine kunnskaper om tekstiler ble tøyet vasket og pakket på en forsvarlig måte. Husflidslaget bidro dermed med ekspertkunnskap til museet.

Ola, som er lærer, ser at hans kunnskap ikke strekker til og er av en annen karakter enn den som for eksempel en fisker besitter:

“Du er ikke sånn lært, boklært for å være fisker, men du er... du har en kunnskap som er veldig, som er veldig fin. Du har den i hendene, du har den i hodet, men du har aldri satt den ned på papir. Så jeg har tenkt mange ganger om jeg skulle ha forsøkt å beskrive dette her, så ville jeg ikke hatt ord som kunne beskrive det, alt det som disse menneskene kan. Og det er kanskje mye du også finner i dette med at mennesker er veldig flink med lokalhistorie, og kan mye lokalt, og så kommer jeg inn, som kanskje tror at jeg er litt mer sånn akademisk, filosofisk, men som bruker feil ord på et sted. Og da blir kollisjonen der.”

Ola hadde også opplevd en brytning av denne typen på nært hold⁹. Han hadde vært til stede da en arkeolog hadde holdt et foredrag om kulturminner fra førkristen samisk tid i ei nabobygd. Under arrangementet reiste en av tilhørerne seg og sa høyt at nå ville han ikke høre mer. Ola tenkte at dette kunne ha sammenheng med at mannen kanskje var læstadianer. Egentlig trodde ikke Ola at dette var den viktigste grunnen til at mannen gikk. Mannen gikk fordi det ble en kollisjon mellom en lokal og en akademisk kunnskap. Ola hadde også andre ganger vært og hørt på foredrag rundt i distriktet. De andre tilstelningene hadde vært om den nære historien, for eksempel om krigen og evakueringen. Under slike møter hadde han aldri opplevd en liknende reaksjon som den arkeologen fikk. Tilhørerne kunne da relatere sin egen kunnskap og opplevelse til foredraget:

“Den delen av historien som folk har opplevd selv... da får du de her type menneskene som kan sitte å nikke anerkjennende til; ja, det var sånn det var eller det var ikke akkurat sånn det var, det var sånn. Det blir noen sånne små nyanser, men det blir ikke kollisjon.”

Disse forskjellene forstår Anne som en del av et utenfra og et innenfra perspektiv:

⁹ Av personvernmessige hensyn er det vanskelig å gi ytterligere informasjon om hendelsen da det kan føre til identifisering av enkeltindivider.

“Akademikerne ser på levesett og kulturen med andre øyne. For når du står utenfor, så ser du ting utenfra. Og det kan godt hende at du da får et sånt helhetsbilde som dem som står inni ikke har, men samtidig så mister du den der lille ekstra biten som kanskje gjør at du forstår det hele.”

Om Anne ikke alltid synes det er like greit med den akademiske kunnskapen, synes ikke Johan det er like greit å forholde seg til den lokale. Johan har etter at han ble ferdig med sitt hovedfag arbeidet med kulturhistorisk formidling. Johan er også blitt med i det lokale historielaget. Når han har vært med på arrangementer i regi av foreningen, har hans akademiske kunnskap kommet på kollisjonskurs med de selvlærte medlemmene i laget:

“Det er ikke noe fasitsvar. Så i stedet for å si hvordan noe har sett ut, så vil jeg heller oppfordre folk til selv å reflektere over ting. Man kan la det stå åpent, og heller prøve å gjøre det til noe positivt. Og la folk ta stilling til det selv, og la folk gjøre seg opp sin egen mening om hva... Da kan folk tro, var det slik eller slik, la det være opp til en selv å vurdere. På en av de kulturhistoriske vandringene jeg deltok på, tok en av de her aktive amatørarkeologene over. Det var tydelig at han regisserte, iscenesatte en slik situasjon der vi var vel en 50-60 mennesker. Hvor det var tydelig at her skulle han, amatøren, komme her. Og så skulle jeg som fagperson komme inn å fortelle hvordan... altså den endelige sannheten om de her tingene. Og sette rett i margin for å si det slik. “Nå har dere vært flink, liksom. Nei, der er dere helt på villspor”. Så det blir en veldig enkel oppfatning av hvordan... et veldig enkelt syn på hvordan arkeologer jobber og hva som egentlig er arkeologenes oppgave, egentlig. De har et slikt syn på det, at arkeologene har den her faktakunnskapen, som de bare kan øse av. At man egentlig kan se bort fra det her tolkningsmomentet. At der er en tolkning i det. Det verste er likevel den holdningen som han hadde, den holdningen der med å skal presentere fortiden som noe bastant... og da med en liten nedlatende tone til arkeologer og arkeologifaget. “De tror nå de vet, men de vet nå ikke helt hvordan det var, liksom, det er nå jeg som vet best, og slik var det”. Den synes jeg er verre å takle. Og slike utsagn som “Ja, dere tør vel ikke si noe annet, for dere er jo opplært fra, indoktrinert fra, universitetet. Dere får ikke si noe annet.”. Så man skal ikke ha lov til å ha egne meninger siden man har studert! Det er jo et utslag... han takler veldig dårlig at... han oppfatter det helt klart som negativt at der skal finnes flere muligheter. Det skal finnes en endelig sannhet.”

Johan opplever det slik at det er en dobbelthet i hvordan de lokale amatørerne fremstår. På den ene siden vil disse være eksperter, men søker samtidig å få en bekreftelse på at det faktisk er slik gjennom Johan (se også kapittel 5.11.). Johan opplever at han av og til kan bli bondefanget i sin rolle som sannhetsvitne. Johan påpeker at der han bor er det flere som har problemer med å forholde seg til akademisk kunnskap. Den blir ikke verdsatt på den

måten det fysiske arbeidet som karakteriserer den dominerende primærnæringen i området blir.

Det akademiske er likevel langt fra noe enhetlig. Også Hans, som jobber innen kulturvernsektoren i Nord-Troms, blir møtt med lokale holdninger når han er ute i sin jobb. Hans må likevel balansere på en knivsegg, for han vil ikke bli oppfattet som å være en del av den fylkeskommunale kulturminneforvaltningen:

“Da jeg var nylig var ute i distriktet, var det en som var lyne forbannet, for dem [fylkeskommunens kulturvernavdeling] hadde stoppet gravingen av vann og kommunen har jo alltid hatt problemer med små brønner som går tørr og dårlig vann og alt. Og så skal kommunen legge vannledning, og så får dem ikke lov fordi at det var noen kulturminner der. Og hvor man ikke... eller hvor man har ressursene, man sier stopp, stopp, i stedet for at man går inn og sier OK... for jeg er overbevist om at gjør du det, så kan du finne en vei for den vannledningen der hvor du ikke gjør noen særlig skade på kulturminnene. Jeg synes at man må legge til grunn at folk skal bo der og leve der og kunne utvikle seg videre. Og ikke si at bare fordi at man kommer ut hit, så skal vi ha et digert friluftsmuseum i området. Folk må fortsatt kunne bo der. Og et av problemene som man... man kommer opp i et stort dilemma når man mister på en måte lokalbefolkningen sin forståelse for kulturvern. For i sommer vet jeg flere eksempler her på at folk som har funnet ting som dem tror er gammetufter, så er det første man gjør er å hente ploegen slik at man får pløyd dem vekk, få doset det her bort før noen oppdager det. Og det er flerfoldige pilespisser og ting som er gått rett på huggestabben og blitt knust fordi at man er redd for det at...Det er det som skjer ute i distriktene fordi man er live redd. Og vi er jo også... vi føler jo også at... jeg er jo veldig engstelig for at hvis vi blir oppfattet som en del av den kulturen der, så er vi ferdig. Da har vi ikke støtte lokalt, og da gjør vi ingenting.”

Hans kommer med en fallitterklæring mot den fylkeskommunale forvaltningen. Han observerer at både han og lokalbefolkningen har problemer i samarbeidet:

“Der har du jo fullstendig kommunikasjonskrasj i de der sakene. Og jeg må jo si for min egen del at kulturvernavdelingen eier jo ikke evne til å snakke med folk som ikke minst har cand. mag. Og jeg opplever en slik holdning fra dem om at... dem verner bare for å verne. Hvis du er på [navn på område med stor tetthet av kulturminner], du kan jo nesten ikke pisse uten å se en tuft. Og da må du jo ha vett og forstand nok til å kunne si at nå må vi gå inn i en diskusjon på... hvor kan vi lage potetland. Folk må få lov til å lage et potetland, så får vi gå inn å hjelpe dem med å finne ut av hvor man gjør minst skade når man lager et potetland. Kan ikke sitte og si nei, nei, nei. Å verne alle kulturminner slik som på [navn på område med stor tetthet av kulturminner], å sette alle likt, å sette en grense der, da får man en konflikt med lokalbefolkningen.”

Hans etterlyser bedre kommunikasjon mellom forvaltning og lokalbefolkning. Forvaltningen må lytte til og samarbeide mer med de som bor i distriktet. I

interessen for historie og kulturmiljø ligger kimen til det beste vernet. Dette viser i praksis hvorfor Mats Burströms (1993:7) formaning om at tidskløften mellom da et kulturminne ble skapt og i dag må overbygges og fylles med innhold er viktig. På den måten kan man skape forståelse for hvorfor kulturminnene er verdt å bevare.

6.2.6. TID OG RESSURSER

Hans mener at tidsfaktoren er viktig dersom forholdet mellom forvaltning og lokalbefolkningen skal bli bedre. Når forvaltningen har tid til å snakke med de berørte partene, klarer de også å løse oppgavene bedre. Å bli kjent med de som forvalter kulturminneloven er noe også flere av de andre informantene trekker frem som positivt. Bjarne minnes en opplevelse han hadde for noen år siden. Bjarne hadde oppdaget to nausttuffer og rapporterte til forvaltningen om funnet. Bjarne forteller hva som så skjedde:

“Da kom det ei jente en sommer her, og ikke presenterte hun seg eller noe. Hun gikk der nede på... og så, og gjorde noen notater. Så dro hun igjen. Og så en to, tre år etterpå fikk jeg se et notat hun hadde gjort, som hadde blitt bedre om hun hadde snakket med oss som kjente forholdene, som hadde vært rundt og sett. Jeg tror det er lurt og klokt av slike folk å ta kontakt med lokalbefolkningen.”

Også Alf har gjort seg opp tanker om forholdet til forvaltningen. Frem til 1990 var det jamfør kapittel 3.2.4. Tromsø museum som hadde ansvaret for håndhevelsen av kulturminneloven. Fra 1990 av var det fylkeskommunene som tok over jobben. Geografisk og kommunikasjonsmessig sett er det lengre mellom Tromsø og Lofoten enn det er mellom Bodø og Lofoten. Alf ser det på følgende måte:

“Nei, altså jeg har vel opplevd det slik at distansen er større nå enn da Tromsø museum hadde ansvaret. Men det kan være fordi det at jeg kjente folk der oppe, men altså slik synes jeg at det virker. Så avstanden er større nå til Bodø enn den var til Tromsø. Du kan si det at når han [navn på arkeolog ansatt i fylkeskommune], var på fylket, så var det vel litt bedre kan du vel si, synes jeg. Og det er igjen det at man kjente han, og...”

Det er derfor mulig å overkomme den kløften som ser ut til å ha oppstått mellom lokalbefolkning og forvaltning (se også kapittel 3.7.7.). Ved å kjenne personene som forvalter, gjennom å bruke tid i lokalsamfunn, kan konflikter løses og unngås.

6.3. KONSEKVENSER AV MØTER MED INFORMANTER

Før intervjueriet startet hadde jeg visse forestillinger om hva det akademiske og det lokale innebar. Jeg var ikke så sikker på det konkrete innholdet i begrepene, men jeg var sikker på at det i alle fall ville eksistere klare grenser mellom det lokale og det akademiske. Dette er kanskje ikke så merkelig. Erving Goffmann (1992:31) fremholder at en bestemt sosial fasade har lett for å bli institusjonalisert med hensyn til abstrakte og stereotype forventninger. Fasaden vil kunne få en fasttømret betydning uten sammenheng med de oppgaver som utføres under dekke av denne fasaden. "Fasaden blir "kollektiv", den får en selvstendig eksistens." (Goffman 1992:31).

I starten av prosjektet hadde jeg med andre ord en noe snever og statisk forståelse av både det akademiske og det lokale. Akademisk og lokal fungerte som kategorier som reduserte kompleksiteten. Dette er ikke noe ukjent fenomen. Mennesker kan kalle tre ulike individer for onkel. En rekke penger av ulike størrelser og verdi faller inn under samme kategori: Mynter. Uten kategorier for det som oppleves og erfares, ville mennesket blitt slaver av det partikulære (Spradley 1979:98).

Kategorier er med andre ord med på å skape struktur i det partikulære. Å avdekke kategoriene er likevel langt fra enkelt. Forskeren må være oppmerksom på at de kategoriene som han opererer med, ikke trenger å være de samme som de han studerer opererer med (Wadel 1991:82). Forskeren må derfor forsøke å avdekke hvordan kategoriene opererer og fungerer.

Etter hvert som min forståelse stadig ble konfrontert med mine intervjupersoners syn, måtte jeg nyansere og endre min forutgående forståelse av begrepene. Endringen av synssett blir beskrevet av Rossvær (1998) i hans bok fra Sørøst i Finnmark. Rossvær (1998:7) skriver:

"I utgangspunktet var alt jeg så og hørte, betinget av mitt eget medbrakte sentrumperspektiv. Etterhvert begynte stedet å gjøre motstand. Det nærmest vokste og gled delvis over fra å være en gjenstand - noe man kunne betrakte - til å bli en målestokk for mitt eget perspektiv."

Fra å kunne gå fra den ytre betrakterens syn til å forstå de indre sammenhenger i et samfunn, må forskeren gjennom en omslagsprosess. For å kunne nå lokalbefolkningens syn, må man gjennom en omstilling av ikke bare intellektuell, men også følelsesmessig og kroppslig art. Det er med andre

ord ikke nok å foreta en omstilling av begreper, men en omorganisering av hele bakgrunnsforståelsen av det lokale perspektivet må til. Blir omslaget av ren intellektuell karakter, makter man ikke å være nærværende i situasjonen. Omslaget er derfor også en kroppslig utfordring (Rossvær 1998:22-23).

Det å få innsyn i andres betraktningmåter er et tema med lange historiske røtter i samfunnsvitenskapene. Bronislaw Malinowski (1922:25) har uttrykt at etnografiens mål er: "to grasp the native's point of view, his relation to life, to realize *his* vision of *his* world." (original utheving). Likeledes har George H. Mead ([1934] 1967) fremhevet at i evnen til kommunikasjon ligger evnen til å kunne innta en annens perspektiv, og i neste omgang kunne betrakte seg selv på en ny måte. Clifford Geertz ([1973] 1993) utvikling av begrepet *tykk beskrivelse* peker i samme retning. Geertz ([1973] 1993:27) fremholder at samfunnsforskerens doble oppgave er å:

"uncover the conceptual structures that inform our subject's acts, the "said" of social discourse, and to construct a system of analysis in where terms what is generic to those structures, what belongs to them because they are what they are, will stand out against the other determinants of human behavior."

Betraktninger omkring emiske og etiske, eller innenfra og utenfra perspektiver står fremdeles som en av bærebjelkene i samfunnsvitenskapene, og særlig de med kvalitativ tilnærming (Fossåskaret et al. 1997).

Perspektivet fordrer visse typer relasjoner til informanten. I dette prosjektet var nok forholdet til de intervjuede i starten et mellom forsker og respondent. Respondenten besvarer som informanten spørsmål, men respondenten "almost always employs the language of the social scientist. The question arise out of the social scientist's culture." (Spradley 1979:31). Etter som prosjektet skred frem, etter hvert som omslagsprosessen tok til, gikk også relasjonen overfor de som ble intervjuet over til å bli et mellom forsker og informant. Spørsmålene var ikke lenger formet på forhånd av forskeren, men ble ledet ut av den innsikten som fremkom gjennom informantens synssett (Spradley 1979:31).

Å gjennomgå en omslagsprosess er dermed av ytterste viktighet for både forskeren selv og hans forhold til informantene. Om dette ikke hadde skjedd med meg, ville faren vært stor for at jeg ville fremstille lokal kunnskap i

kraft av hva det ikke er eller mangler, nemlig akademisk tilnærming. Dette fordi det akademiske ville være det jeg behersket.

Til tross for en mer dynamisk forståelse av relasjonen mellom det akademiske og det lokale, kan man ikke gå vekk fra at slike kategorier faktisk eksisterer. At noe fremstår som akademisk, avhenger for eksempel av at kategorien holdes sammen av fellesskapets selvforståelse (se også kapittel 1.3.). I selvforståelsen ligger det ikke bare en erkjennelse av hva gruppen består av, men også av at det eksisterer et bilde av de andre, de som er utenfor gruppen. Det blir dermed en dynamisk relasjon hvor: "Bildet av de andre, de utenfor, hører med til bildet av fellesskapet innenfor." (Greve 1998:176). Selvforståelse er et nøkkelbegrep, men er langt fra enkelt. Anniken Greve (1998:177) fremholder:

"Selve formuleringen av en selvforståelse hvor et negativt bilde av de andre inngår, er antakelig uttrykk for en vilje til å dominere, en aspirasjon om kulturelt hegemoni. Hvis dette lykkes, vil et fellesskaps negative definisjon av de andre også kunne slå inn i deres selvforståelse, slik at de kan komme til å se seg selv som den dominerende kulturens negative motstykke. På denne måten blir den dominerende kulturens selvforståelse bestemmende også for den dominerte kulturens egen selvforståelse, men da på en måte som underminerer heller enn å bygge opp under selvfølelsen."

På den andre siden er det ikke sikkert at det og defineres ut av et fellesskap bare har ensidig negative konsekvenser. Gerda Lerner (1997:3) skriver at jøder alltid har måttet leve bevisst og foretatt valg. Dette er fordi jøder, i tillegg til å definere seg selv som "de andre", alltid har blitt definert av ikke-jøder som "de andre", outsideren, avvikerer. Å bli kategorisert tvinger en til å ta en posisjon, å forsvare eller fornekte hvem en er. Videre fremholder Lerner (1997:196) at medlemmer i den gruppen som er angitt som avviker og utsettes for en institusjonalisert diskriminering, opplever en annen historisk realitet enn den den dominerende gruppen erfarer. Denne utskilte opplevelsen kan være det som igjen gjør at gruppen overlever og motstår presset. En felles gruppehistorie kan danne basisen for positive reaksjonsformer. De undertrykte blir stolte av markørene for annerledesheten og bruker gruppeidentitet som basis for motstand. De danner interessegrupper. Slaver blir rebeller, kvinner blir feminister.

Som vist i kapittel 2.4.3., 4.9.4. og 5.12. er den lokale kunnskapen karakterisert gjennom den nære historien, øyenvitneskildringer og

selvopplevde hendelser. Lokal kunnskap fremstår med andre ord som en situert kunnskap, situert geografisk og i relasjon til andre mennesker på stedet. Greve (1998:183) fremholder at selv om stedet ikke er en nødvendig forutsetning for fellesskapet, er stedet en del av dets konkrete utforming og preges av det. Man kan tenke seg at et fellesskap kan eksistere på en annen plass, men da ville det ikke være det samme fellesskapet. Fellesskapet ville med andre ord ikke være det samme uten dette stedet. Nærheten til den fysiske lokaliteten kan være selve grunnlaget for at fellesskapet erkjennes. "At vi er sammen *her*, kan være bestemmende for forholdet mellom oss, være et bånd mellom oss." (Greve 1998:189, original utheving).

At kategoriene lokal og akademisk eksisterer, illustreres godt i de tilfeller det stedlige fellesskapet og synssettet møtes og brytes med andre synssett (se kapittel 2.4.3., 4.9.3., 5.12., 6.2.5.). Rossvær (1998:49) skriver om fiskerne i Særvær:

"Når det erfaringsbaserte forholdet til naturen som er fiskerens kunnskapsbasis, blir erstattet av et vitenskapsbasert forhold til naturen som ikke gir rom for hans egen livsform, får mannsfamilien et skudd for baugen."

Rossvær (1998:197) fremholder at befolkningen langs kysten merker en forrykking av styrkeforholdet mellom teknologi og natur. Den teknologiske kunnskapen settes inn som et underliggende premiss for kunnskap om det lokale og forholdet til naturen. Eksempelvis nevnes hvordan den nære kunnskapen om den måten redskapene oppfører seg i havet blir erstattet med allmenn skolekunnskap. Kjennskap til drift blir byttet ut med bruksanvisninger uten lokal forståelse for vind, tid og sted. Resultatet er at den livsformen som er basert på det nære forholdet til stedet og naturen forsvinner.

Dette er et tema som helt klart viste seg å ha relevans for mine informanter. Mari, Berit, Ingeborg, Knut, Rolf, Anne, alle uttrykker de på ulike måter at de ser at en tradisjonskunnskap er i ferd med å forsvinne. Strategier for å motvirke tapet av erfaringsbasert kunnskap er forskjellige. De forsøker på forskjellige måter å la disse historiene leve videre. Det virker dermed ikke som om det er en umiddelbare fare for at denne kunnskapen skal dø ut lokalt så lenge det finnes så engasjerte mennesker. Faren er kanskje større for å bli desillusjonert i møte med den sentraliserte, akademiske kunnskapen.

I et prosjekt som dette er det ikke mulig bare å snakke om *andres* stedlige eller akademiske kunnskap. Som forsker har også jeg måttet reflektere og møtt utfordringer som har preget arbeidet. Gjennom arbeidets gang har innsikten i materialet blitt større. Intervjuserien og materialstudier har løpt parallelt. Den økende innsikten har derfor fremkommet gjennom en vekselvirkning mellom samtaler og granskning av museer, tekster og kulturstier. Arbeidsmåten har bidratt til forståelsen av at forholdet mellom akademiske og lokale fortidsforestillinger er svært komplekst. Min kunnskap har gradvis blitt akkumulert. Dette styrker valget av kvalitative dybdeintervju som metode. Først nå innehar jeg den kompetansen som ville ha vært nødvendig for å lage gode spørsmål- og svarkategorier til en *kvantitativt* undersøkelse.

All informasjon som har fremkommet fra mine informanter har ikke kunnet blitt benyttet. Mange av spørsmålene jeg stilte og de problemstillingene jeg trodde skulle bli essensielle, ble det ikke. Dette arbeidet og innsikten var likevel langt fra bortkastet. For som Fog (1999:182) skriver: "Abstraksjonen er en proces, hvor en del af materialet trækkes ud som væsentligt og relevant, andet lægges på hylden som irrelevant eller optræder som baggrund for det, som er relevant."

Den læringsprosessen jeg har gått i gjennom i møte med informantene gjør at jeg med stor glede kan se tilbake på forskningsprosessen og gjør at jeg er fornøyd med de valgene jeg tok. Informantenes stemmer ytte motstand mot min forutforståelse. Det er ikke nok å identifisere en lokal eller akademisk kunnskap ved hjelp av visse kriterier som stratifisering, referering og stil (se kapittel 1.3.).

Min forutforståelse ble brutt i møte med informantene. En ny forståelse ble resultatet. Samtalene ledet frem til et mer komplekst og dynamisk bilde av forholdet mellom det akademisk og det lokale. Ved bare å ha sett på "statiske" kilder som tekster, museer og kulturstier, ville jeg kanskje gått glipp av denne innsikten.

Intervjuene virket klargjørende på min egen rolle som forsker. Som forsker har jeg gjennom langvarige studier blitt sosialisert inn i en akademisk verden. Det er en sosialisering jeg ikke kan løpe fra. Selv om jeg gjennom år på universitetet er blitt en del av en akademisk verden, har jeg ikke sagt farvel

til den sosialiseringen som jeg på andre arenaer i livet har vært og stadig er en del av. Jeg har en ikke-akademisk, en lokal side, som aldri kan overskrives av den akademiske sosialiseringen. Det er derfor ikke snakk om at jeg enten er akademisk eller lokal, jeg er både-og.

For å finne frem til sine både-og-sider må forskeren gå inn i en prosess hvor selvrefleksjon blir viktig. Min egen refleksjon startet allerede da jeg tok fatt på studier ved universitetet. Her ble min bakgrunn, min tidligere sosialisering, møtt av et helt annet system. Mine foreldre hadde syv års utdanning. I dagens Norge er ikke dette vanlig. Mens 59% av studentene ved universitetene hadde minst en forelder med utdanning på universitets- og høghskolenivå, hadde kun 5% foreldre med bare grunnskoleutdanning som høyeste fullførte utdanning (SSBs *Ukens statistikk* nr. 49 1997:8). Min mors og fars referanserammer viste seg å være forskjellig fra foreldrene til de jeg studerte sammen med. Min mors og fars oppvekst preger meg. Det var historier om hest og vogn, om bureising, om hvordan det var å bo i fjøset frem til bolighuset sto ferdig. Det var beretninger om Petromax, ikke elektrisitet.

Denne bakgrunnen som er med på å gjøre meg forskjellig fra mange av mine kolleger ved universitetet, er også den som er med på å gjøre meg mer lik mine informanter. I universitetsbyen Tromsø, hvor urbane trender tidlig gjorde byens kallenavn til Nordens Paris, er det lett å glemme at elektrisiteten i mange bygder ikke kom før på 1940-1950-tallet. Som drabantbybarn kan jeg ikke påberope meg at jeg har vasket klær i bekken til neglesprettene gikk til albuene. Dette slitet er likevel ikke lenger enn en generasjon unna. Historier som dette, som jeg deler med de intervjuede, føles i ettertid helt klart som en forklaring på at jeg oppnådde god kontakt med mine informanter.

Ikke bare historiene om slitet var gjenkjennelig for meg. Også de intervjuedes betraktningene om etnisitet var felles. Også her var min og flere av informantens historier sammenfallende. Som dem, hadde jeg også alltid vært klar over at det var kvener i min familie. Mange nordmenn også, for den ene slektsgreinen kunne med stolthet spores tilbake til slutten av 1500-tallet. Derfor var kontrasten så stor at den andre bare lot seg spore to generasjoner tilbake. Som Anne begynte også jeg å nøste i arkiv, og forklaringen kom sort på hvitt hvorfor slekta ikke var eldre. De var sjøsamere. Igjen ble gjenkjennelsen med andres historier stor.

Flere av de intervjuede hadde studert ved høyskoler eller universitet. Dette skulle jo også kunne være med på å etablere et fellesskap oss i mellom. Utdanningen var likevel av underordnet betydning. I intervjusammenheng var det det stedlige som fanget interessen til både meg selv og informantene. Det akademiske fellesskapet er på mange måter et universelt fellesskap. Dette til forskjell fra det lokale fellesskapet. Fellesskapets eller feltets skala viser til hvor mange som deltar i de gjøremål som definerer det. Mulige utstrekninger spenner da fra det lokale til det globale (Thuen 1997:282). Skolering gir opplæring i en form og et fag. Det kunne kanskje dermed være lettere å tro at man ville finne en felles forståelse med utgangspunkt i det akademiske. I stedet ble våre partikulære stedlige fellesskap det som bant sammen. At mennesker har en forankring i et sted, ble viktigere enn hvilket sted i kommunikasjonssammenheng. Å gledes og forundres over likheter og forskjeller i det stedlige fellesskapet åpner opp for nye fellesskap på tvers av forankringen i et konkret fysisk landskap.

Intervjuundersøkelsen har vært krevende for egen del, men også svært lærerikt, både faglig og personlig. Møtet med mine informanter har ikke bare produsert innsikt i deres verden. Møte med dem har også klargjort min verdensanskuelse. Jeg vet ikke om jeg har gjennomgått en omslagsprosess. Jeg tror heller jeg vil si at jeg har gjenfunnet og -vunnet min lokale side.

6.4. OPPSUMMERING

En kvalitativ intervjuundersøkelse ble gjennomført for å nå frem til fortidsforestillinger som ikke har nedfelt seg i form av tekst, museer eller skiltede kulturstier.

Kulturstier ble utgangspunkt for samtalene. Informantene hadde en bred forståelse av begrepet. Skiltede kulturstier ble betraktet som steder som har fått en markering. I tillegg finnes det er rekke andre stier som er resultat av at dyr og mennesker har satt spor i landskapet. Å kunne identifisere sporene fordrer en intim kunnskap til et landskap. De uskiltede stiene ble også oppfattet som kulturstier.

Gjennom å vandre der tidligere generasjoner også har gått, oppleves et nært slektskap til forfedrene. Det er med andre ord snakk om en opplevelse av røtter. Samtidig reflekteres det over at denne fortiden var svært

annerledes. Bare en generasjon tilbake fremsto livsvilkårene som svært så forskjellige fra dagens. Informantene opplever at kunnskap om fortiden er noe som er i ferd med å gå tapt. Dette elementet er også viktig for de som er opptatt av husflid og håndverk. Det er med andre ord uproblematisk både å snakke om røtter og en annerledes tid.

Det er likevel ikke bare erkjennelsen av at kunnskap er i ferd med å gå tapt som bidrar til interesse for fortiden. Også andre faktorer, som distriktspolitikk, oppdagelsestrang og ønske om kunnskap om omgivelsene spiller en rolle.

Ved valg av en kvalitativ metode, måtte jeg som forsker møte informantene ansikt til ansikt. På den måten ble jeg kontinuerlig konfrontert med mine egne synspunkt. Som forsker bidro dette til at jeg både var i en læreprosess og ble tvunget til å reflektere over min egen posisjon. Selv om akademisk og lokal kunnskap på mange områder og av sammensatte årsaker fremstår som adskilte diskurser, er det mulig å innta en både-og posisjon. For å oppnå dette må forskeren være til stede i et lokalsamfunn og gjennomgå en omslagsprosess. Også gjennom selvrefleksivitet er det mulig å finne frem til tangeringspunkt.

7. LOKAL OG AKADEMISK KUNNSKAP

I det foregående har jeg avdekket akademiske og lokale fortidsforestillingerens karakter og forholdet dem imellom. Gjennomgangen av publiserte tekster i kapittel 2, arkivmateriale tilknyttet forvaltningen i kapittel 3, museer i kapittel 4, kulturstier i kapittel 5 og intervju i kapittel 6 har vist at denne relasjonen er meget kompleks. Kunnskapsformenes iboende egenskaper formes og brytes mot hverandre og mot overlokale rammeverk av politisk, økonomisk og legal karakter. Den prosessuelle arkeologiens vitenskapsteoretiske erkjennelsesgrunnlag for å bedømme hva som er vitenskap, og hva som ikke er det, fremstår som reduksjonistisk og tar ikke hensyn til kunnskapenes samfunnsmessige karakter.

Jamfør kapittel 1.2. betrakter post-prosessuelle arkeologer faget som en humanistisk og fortolkende vitenskap som ikke kan løsrives fra det nåtidige samfunnet. Det samme er tilfellet for den lokale kunnskapen. Bruken av et vidt spekter av kilder har derfor vist seg viktig siden dette har gjort det mulig å se nærmere på hvordan forholdet mellom lokal og akademisk kunnskap har endret seg over tid. Mens de skriftlig publiserte arbeidene og arkivmaterialet dokumenterer tiden fra 1860-tallet og frem til i dag, er kulturstiene, museene og intervjuene fenomener som i større grad har vært en del av samfunnet de siste tiårene. Det bredspektrede kildetilfanget er også viktig for å unngå fremstillinger med slagside. Hadde for eksempel kun skriftlige publiserte tekster blitt betraktet, ville forståelsen av både den akademiske og den lokale kunnskapen hatt et vitenskapelig tyngdepunkt som ikke ville ytt de lokale fremstillingene rettferdighet.

I henhold til kapittel 2 og 3 viste de skriftlig publiserte arbeidene og arkivmaterialet at den arkeologiske diskursen frem til 1970-tallet var åpen for amatører. Eksempelet med hellegropene i kapittel 2.1.2. viste at lokale fortidsforestillinger om denne kulturminnetypen ble inkludert i den faglige debatten i fagets etableringsfase. Da det faglige fellesskapet fikk klarere grenser med fast ansettelse av fagutdannede arkeologer og større grad av stratifisering av tekstene, forsvant hellegropene forstått som russegraver ut av diskursen (se kapittel 2.4.2.). Hellegropene ble en tolkning fattigere, og dette viser hvor vanskelig det kan være å søke etter meningspluralisme i praksis.

Til tross for problemene er visjonen viktig da meningsfulle kulturminner vil være vanskeligere å skade eller ødelegge.

Det var ikke bare lokale fortolkninger som var integrert i den arkeologiske diskursen. Tillitsmannsordningen var i henhold til kapittel 3 en integrert del av forvaltningssystemet. Amatørene som ble del av denne ordningen var imidlertid ikke hvem som helst, men tilhørte det øvre sosiale sjiktet i lokalsamfunnet. Også forfatterne av de tradisjonelle bygdebøkene tilhørte det samme samfunnsmessige laget (se kapittel 2.3.3.2.). Denne typen amatører og de fagutdannede arkeologene var dermed på mange måter likestilte med hensyn til bakgrunn.

Av både kapittel 3 og 4 går det frem at 1970-tallet markerer et viktig skille. En gradvis utvikling på både lokal og akademisk side kulminerte i fremveksten av klarere grenser mellom de to kunnskapstypene. Kampen mot EF bidro til en kulturreising i distriktene og nye grupper i lokalsamfunnet begynte å ytre seg med hensyn til fortidsforestillinger. De lokale aktørene kan derfor forstås som om de utøver en motmakt mot de akademiske forestillingene og ekspertenes synspunkt kan motsies. De lokale fortidsforestillingene som ble presentert i kapittel 2, 4, 5 og 6 gjennom publikasjoner, museer, kulturstier og intervju materialet trer klart frem på egne premisser i kraft av å være basert på erfaringsnærhet, intim kunnskap om et landskap og øyenvitneskildringer. De lokale forestillingene har blitt skapt av sine aktører og innenfor sine rammeverk, og fremstår som en egen diskurs. De akademiske fortidsforestillingene er preget av å være knyttet til en fjern fortid, etnisitet og syntetisering av historiske prosesser i større geografiske. Utviklingen innenfor akademia er trolig en viktig årsak til at avstanden mellom amatører og vitenskapsfolk har økt.

Som vist i kapittel 2, 3, 4, 5 og 6 ble arkeologifaget samtidig med denne folkelige kulturreisingen av flere årsaker mer "vitenskapeliggjort". Universitetet i Tromsø ble åpnet i 1972, og bidro til at flere fagfolk ble utdannet. Byråkratiet vokste, tillitsmannsordningen ble etter hvert avskaffet og forvaltningen fremsto over tid som et ansiktsløst vesen. De vitenskapelige tekstene ble også nå fullt ut stratifisert. I henhold til kapittel 1.2. bidro den prosessuelle retningens vitenskapsteoretiske fundament også til at lokale

forestillinger var lite forenlig med fagets siktemål, og også dette kan ha bidratt til at avstanden mellom amatører og profesjonelle økte.

Selv om avstanden har vokst, påvirker de ulike kunnskapssystemene hverandre. For de rammeverk som arkeologien skal fungere innenfor, spiller det politiske systemet en sentral rolle. Som enkeltindivid vil amatøren ha problemer med å få adgang til den arkeologiske diskursen, men som omkringliggende politisk system er påvirkningskraften stor. Motsatt påvirker og bryter arkeologiske forestillinger med lokale. I Lofoten, hvor den arkeologiske forskningsaktiviteten har vært stor, finnes en rekke kulturstier med forhistorie som tema jamfør kapittel 5. Likeledes har også amatører i Lofoten i henhold til kapittel 2.4.3. skrevet artikler i årbøker om arkeologiske funn og strukturer. De eldste tider har i mindre utstrekning vært tema for lokalbefolkningen i Nord-Troms, og her har da også den arkeologiske forskningsaktiviteten vært mer begrenset.

Til tross for at lokal og akademisk kunnskap og fellesskap fremstår som adskilte fenomener, er de ikke uten forbindelsespunkt. Dette får konsekvenser for evalueringskriteriene for hva som er god arkeologi og lokalhistorie. I henhold til kapittel 1.2. påpekte Brit Solli (1996: 39) at det som skiller arkeologi fra andre fortidsforestillinger er kildekritikk. Lokal historie er imidlertid også kildekritisk, men på en annen måte enn innen arkeologien. I de lokale historiene er det selvopplevde viktig. Når leseren vurderer holdbarheten til en slik fortelling, vurderes den opp mot egne erfaringer. Forfatteren som person er også gjenstand for kildekritikk. Er han redelig, til å stole på, troverdig og ikke løgnaktig, også i andre roller enn som forfatter? For å kunne foreta en slik vurdering må man ha en inngående kunnskap om lokalsamfunnet. Denne kunnskapsbasen er så omfattende at den kan være vanskelig gjennomtrengbar for en utenforstående akademiker. På samme måte som stratifisering og det vitenskapelige fellesskapet gjør det vanskelig for amatøren å tre inn i academia, finnes det mekanismer som gjør det motsatte vanskelig. Komplisert, men ikke umulig, for en omslagsprosess kan i henhold til kapittel 6 lede fagpersonen inn i den lokale forestillingsverden.

En slik omslagsprosess kan vanskelig oppstå om ikke forskeren deltar i lokalsamfunnet. Lokale fellesskap er, som det vitenskapelige, et fellesskap i begreper. I henhold til kapittel 1.3. ble det påpekt at de lokale begrepene kan

være formet av de omgivelsene en tar form i. Gjennom materialgjennomgangen i kapittel 2, 3, 4, 5 og 6 viser det seg at det var hold i denne antakelsen. De lokale fortidsforestillingene er forankret i steder og historier i landskapet. Disse historiene handler om røtter. Dagens mennesker vandrer der fortidens gikk. At dette oppleves som meningsfylt, handler imidlertid ikke bare om at det er egne forfedre det er snakk om. Å reflektere over slit og hvor annerledes alt var før innebærer at det ikke er noen motsetning mellom røtter- og føttermetaforen. Det viktige er at det var annerledes *her*.

De faglige fortidsforestillingene har blitt til innenfor en bestemt diskurs, den arkeologiske. De lokale fortidsforestillingene har på sin side også blitt skapt innenfor en bestemt diskurs, den *lokale*. Og på samme måte som arkeologer som eksperter kan definere ut fortellinger av den vitenskapelige diskursen, må arkeologer være forberedt på at deres historier kan bli definert ut av lokale, for arkeologen kan være uvitende om ting de lokale vet om.

Som arkeolog kan en påberope seg rollen som ekspert og på denne måten bestemme hva som er innenfor og hva som er utenfor den faglige diskursen. Kun å definere hva som er innenfor og utenfor en diskurs er imidlertid ikke nok. Om dette var det eneste resultatet av en klargjøring av de to kunnskapsformenes diskursive grenser, ville avstanden mellom lokale og akademiske forestillinger bare øke. Begge parter burde derfor i større grad være opptatt av å integrere enn å definere ut andre forestillinger. Det fordrer imidlertid at begge parter går inn for å sette seg inn i motpartens forestillingsverden.

Skal en integrasjon bli mulig, må også kunnskapen om forestillingenes bakgrunn økes. Et viktig ledd i denne prosessen er å forstå de overløpene rammeverkene og hvilken innvirkning de har hatt på både den arkeologiske og den lokale diskursen. I henhold til kapittel 4 fikk økomuseumsfilosofien og tilskuddsordningen for halvoffentlige museer stor betydning for utformingen av museene fra 1970-tallet av. Da den offentlige kulturvernpolitikken fra 1980-tallet av tok en ny retning, ble egeninntjening viktigere og førte med seg etableringen av rekonstruksjonsmuseer med økt vekt på turisme jmfør kapittel 4.9.3. På samme måte som "vitenskapeliggjøringen" av arkeologien førte til et motsvar med en fremvoksende lokalhistorie, fungerer de private

museene i henhold til kapittel 4.9.4. som en motsats til de andre typene museer. Disse museene kaller seg og blir betraktet i lokalsamfunnet som museer, men har vansker med å bli oppfattet som sådan av de bevilgende myndigheter. Dette styrker også bildet av at akademiske og lokale ytringer ikke er del av den samme diskursen.

Jeg har i kapittel 5 argumentert for at de overlokale politiske rammeverkene også har hatt stor betydning for kulturstiene. Landbruksforvaltningens *Spesielle Tiltak I Landbrukets Kulturlandskap* (STILK) har sitt utspring i en forståelse av kulturminnevern som et sektorovergripende ansvar. Dermed blir det landbruket, og ikke kulturminnevernet, som forvalter STILK. At arkeologene i praksis har hatt liten innflytelse over finansieringskildene til de lokale kulturstiene, kombinert med den demokratiseringsprosessen som har blitt kulturminneverninteressen til del, bidrar også til at akademiske og lokale kunnskapssystemer tilhører hver sin diskurs.

Grunnlaget for å forstå relasjonen mellom lokale og akademiske forestillinger ligger i å øke sensibiliteten overfor de mange historiene og de ulike opphavskontekstene. Dette bør få konsekvenser for både forvaltning, forskning, formidling og forståelsen av fortidens betydning i samtiden. Utviklingen fra 1970-tallet av med klarere skiller mellom lokal og akademisk diskurs som resultat, har hatt uheldige konsekvenser. Arkeologi og eldre tids kulturminner kan komme til å fremstå som lite meningsfulle for andre enn ekspertene. Resultatet av en slik utvikling vil kunne bli både økte sjanser for ødeleggelse av kulturminner samt at legitimeringen for behovet av et fag som arkeologi svekkes. Skal denne prosessen reverseres, må de lokale forestillingene og folk som bor i distriktene tas på alvor. Dette fordrer at arkeologer både er refleksive i forhold til egen bakgrunn og bruker tid i de områdene de jobber med.

En vanskelig ressursituasjon gjør at det vil kunne bli vanskelig å følge dette opp i praksis. Forvaltningens stadige økning i arbeidsmengde gjør at kontakten med lokalbefolkningen er begrenset og det er små midler til formidlingstiltak. Forskere ved universitet og landsdelsmuseer har lite midler til feltundersøkelser og har sitt arbeidssted der studentene er.

Til tross for slike hindre, er det mulig å se at visse tiltak bør kunne iverksettes for å avhjelpe situasjonen. Mye ville kunne oppnås ved en bedre koordinering og informasjonsutveksling mellom distriktsmuseer, universitet, kulturminne- og landbruksforvaltning. Skal ansvaret overfor lokalbefolkningen være en viktig premiss i denne prosessen, er det også viktig at lokalbefolkningen opplever en nærhet til det som skjer. Distriktsmuseene fremstår dermed som et godt alternativ til å kunne bli et kontaktknutepunkt både mellom de profesjonelle organene og overfor lokalbefolkningen. Dette fordrer imidlertid visse omlegginger av dagens forvaltningssystem.

Avstanden mellom eksperter og lokalsamfunn må overkommes. Dette er ingen lett oppgave. At dette er en viktig oppgave, vitner denne lille historien om. Under Slettnesutgravningene (se Hesjedal et al. 1996) ble ei lita bygd oversvømmet av feltarkeologer. Ei fra stedet uttrykte seg på denne måten om opplevelsen:

“Egentlig gledet vi oss til at arkeologene skulle komme. Vi håpet at de ville trives. Så det var ikke vi som holdt avstand. Men ingen arkeologer tok kontakt. De bare tok seg til rette. Endevendte jorda vår, og la opp store jordhauger rett foran inngangsdøra vår. Det ble uhyggelig, og plutselig kom de gale bildene. Bildene fra krigen. Jeg var 15 da tyskerne kom. Som dengang følte jeg at alt nå var over. Slutt. Jordhaugene minnet meg om dyrene som lå slaktet rundt husene. Lydene av arbeidet med hakke og spade, og samtalene på fremmede språk forsterket krigsbildet.” (Olsen et al. 1993)

LITTERATURLISTE

Adolfson, G. 1987: *Människa och objekt i smyckeskrin. En analys av arkeologiska utställningar i Sverige*. Stockholm, Lund.

Adriansen, K. 2002: *Er samene Finnmarks urbefolkning? Arkeologiens muligheter til å belyse forne folkegrupper etnisitet*. Nor produkter, Båtsfjord.

Aga Brun, T. 1996: *Middelalderkeramikk: et perifert materiale i det sentrale Nord-Norge*. Hovedfagsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.

Alsvik, O. 1963: *Svolværs historie*. Svolvær kommune.

Andersen, V. 1992: Samiske fornminner i Vågan. *Årbok for Vågan. Skolp*, s. 20-25.

Andreassen, R. L. 1997: Verdens største friluftsmuseum "Fotefar mot nord". *Ottar* nr. 3, s. 3-6.

Anker, P. 1971: Museums krisen: Hvor står vi, hvor går vi hen? *Museumsnytt* 1971, s. 49-52.

Arkeologiske feltarbeid i Nord-Norge og på Svalbard 1988-1989. *Tromsø, Kulturhistorie* nr. 19, 1991.

Auestad, J. G. 1992: En usedvanlig nausttuff på Nordbø, Rennesøy. *Frå haug ok heiðni. Tidsskrift for Rogalands arkeologiske forening* nr. 2 1992, s. 3-8.

Barlindhaug, S. 1997: *Hvor skal vi bygge og hvor skal vi bo? En analyse av lokaliseringfaktorer i tidlig eldre steinalder i Troms*. Stensilserie B nr. 48, Universitetet i Tromsø.

Barthes, R. 1977: *Writing degree zero*. Hill and Wang, New York.

Barthes, R. 1999: *Mytologier*. Gyldendal, Oslo.

Baudrillard, J. 1983: *Simulations*. Semiotext(e), New York.

Belson, W. A. 1981: *The Design and Understanding of Survey Questions*.

Bender, B. 1998: *Stonehenge: Making Space*. Berg Publishers.

Bender, B. (red.) 1993: *Landscape: politics and perspectives*.

Berg, L. 1905: *Andebu. En Vestfoldbygds historie i 1600-aarene, med en række alménskildringer af Vestfolds økonomiske forhold og folkekultur i dette tidsrum, dets stormandsetter og jorddrotter*. Mallingske bogtrykkeri, Kristiania.

Berggren, Å. & M. Burström (red.) 2002: *Reflexiv fältarkeologi? Återsken av ett seminarium*. Riksantikvarieämbetet & Malmö Kulturmiljö.

- Berglund, B. 1995: *Tjøtta-riket: en arkeologisk undersøkelse av maktforhold og sentrumsdannelse på Helgelandskysten fra Kr. f. til 1700 e. Kr.* Dr. philos. avhandling i arkeologi, Universitetet i Trondheim.
- Bergman, A. 2002: Lokalhistoria som berättartradition. I: Eriksen, A., J. Garnert & T. Solberg (red.): *Historien in på livet. Diskussjoner om kulturarv och minnespolitik.* Nordic Academic Press, s. 217-237.
- Berntsen, J. 2001: LOVISA. Den moderne nordnorske visebevegelsens mor. *Årbok for Vågan. Skolp*, s. 33-39.
- Berremann, G.-D. 1962: *Behind many masks: Ethnography and Impression. Management in a Himalayan Village.* Society for Applied Anthropology, Monogr. nr. 4.
- Bertelsen, R. 1985a: The Medieval Vågan, An Arctic Urban Experiment? *Archaeology and Environment* 4, s. 49-63.
- Bertelsen, R. 1985b: *Lofoten og Vesterålens historie. Fra den eldste tida til ca. 1500 e. Kr.* Utgitt av kommunene i Lofoten og Vesterålen.
- Bertelsen, R. 1990: Towards a self-reflecting archaeology: Vågar, Vågan and Reidar. *Acta Borealia*, 1990:1 vol. 7, s. 47-58.
- Bertelsen, R. 1992: Vågan - Nordnorges første by? I: Øye, I. (red.): *Våre første byer. Onsdagskvelder i Bryggens museum VII*, s. 84-101.
- Bertelsen, R. 1995a: Borg og Vågan, sentra i hvert sitt årtusen. I: Bertelsen, R. (red.): *Sentrale temaer i nordnorsk mellomalderarkeologi. Stensilserie B nr. 34*, Universitetet i Tromsø, s. 13-19.
- Bertelsen, R. 1995b: Den første byen i nord. *Vågar. Fotefar mot nord.*
- Bertelsen, R., A. Lillehammer & J.-R. Næss 1987a: *Were they all men? An examination of sex roles in prehistoric society: acts from a workshop held at Utstein kloster, Rogaland 2.-4. november 1979.* NAM-forskningsseminar nr 1.
- Bertelsen R., A. Buko, A. Fossnes, J. Hood, Z. Kobylinski, K. Lind og P. Urbanczyk 1987b: The Storvågan Project 1985-86. *Norwegian Archaeological Review*, vol. 20 nr. 1, s. 52-55.
- Bertelsen R. & P. Urbanczyk 1988: The Storvågan Project 1985-86: Preliminary report. *Medieval Archaeology XXXII*, s. 221-223.
- Bertelsen, R. & T. Rørtveit 1990: *Om Vågan. Den første byen i Nord-Norge. Lærebok i lokalhistorie i ungdomsskolen.* Bodø Boktrykkeri.
- Bertelsen, R., M. Krogh, J. O. Mortensen & M. Pramli 1999: Kunnskap om kulturminneforvaltning og holdninger til vern av faste kulturminner. Delrapport fra NFR-prosjektet "Vern av faste kulturminner i skjæringen mellom tradisjon og modernitet". *Stensilserie B nr. 55*, Universitetet i Tromsø.

- Bertelsen, R., L. I. Hansen & B. Olsen 2001: Mellom tradisjon og modernitet: Vern av faste kulturminner i Nord-Norge. I: Skar, B. (red.): *Kulturminner og miljø. Forskning i grenseland mellom natur og kultur*. Norsk institutt for kulturminneforskning, s. 85-108.
- Binford, L. R. 1962: Archaeology as Anthropology. *American Antiquity* 28, s. 217-225.
- Binford, L. R. 1968: Archaeological Perspectives. I: Binford, S. R. & L. R. Binford (red.): *New perspectives in archaeology*. Aldine Pub. Co, Chicago, s. 5-32.
- Binford, L. R. 1972: *An Archaeological Perspective*.
- Binns, K. S. 1978: *Jernalderbosetningen på Kvaløy i Troms: en undersøkelse av økologisk og sosial tilpasning i et nord-norsk kystmiljø*. Magistergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Binns, K. S. 1979: Hovedtendenser og hovedproblemstillinger i utforskningen av Nord-Norges forhistorie fra 1800-tallet og frem til i dag. *Stensilserie B* nr. 14, Universitetet i Tromsø.
- Binns, K. S. 1998: Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Trondheim kommune, Sør-Trøndelag, 1997. *NIKU Oppdragsmelding* 64, Trondheim.
- Binns, K. S. 2000: Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Grong kommune, Nord-Trøndelag, 1999. *NIKU Oppdragsmelding* 96, Oslo.
- Bjørge, N. 1982: Vågastemna i mellomalderen. I: Imsen, S., L. Hamre & G. Sandvik (red.): *Hamarspor. Eit festskrift til Lars Hamre*. Universitetsforlaget, Oslo, s. 45-61.
- Bjørklund, I. 1980: Etnisk mangfold, et problem i bygdeboka. *Heimen* XVIII s. 466-472.
- Bjørklund, I. 1985: *Fjordfolket i Kvænangen: fra samisk samfunn til norsk utkant 1550-1980*. Universitetsforlaget, Tromsø, Oslo, Bergen, Stavanger.
- Bjørkvik, H. [1970] 1995: Landslaget for bygde- og byhistorie. I: Nysæter, E., D. Slettan & H. Winge (red.): *I arbeid for lokalhistorie og kulturvern. Landslaget for lokalhistorie 75 år 1920-1995*. Trondheim, s. 11-42.
- Bourdieu, P. 1995: *Distinksjonen. En sosiologisk kritikk av dømmekraften*. Pax Forlag A/S, Oslo.
- Boylan, P. J. 1999: Universities and Museums: Past, Present and Future. *Museum Management and Curatorship*, vol. 18. nr. 1, s. 43-56.
- Bradley, R. 2000: *An archaeology of natural places*. Routledge, London.
- Bratrein, H. D. 1981: *Bosetning og bosetningskontinuitet i Karlsøy i middelalderen: belyst gjennom et studium av jordeie- og jordeiesystemet på 1600-tallet*. Publikasjoner fra Helgøyprosjektet nr. 7.

- Bratrein, H. D. 1983: *Fra spiskammers til turistattraksjon: økonomisk utnyttning av fuglefjellet på Sør-Fugløy i Helgøy*. Publikasjoner fra Helgøyprosjektet nr. 6.
- Bratrein, H. D. 1989: *Karlsøy og Helgøy bygdebok: folkeliv, næringsliv, samfunnsliv. Fra steinalder til år 1700*. Bind 1. Karlsøy kommune, Hansnes.
- Bratrein, H. D. 1990: *Karlsøy og Helgøy bygdebok: folkeliv, næringsliv, samfunnsliv. Fra år 1700 til år 1860*. Bind 2. Karlsøy kommune, Hansnes.
- Bratrein, H. D. 1992: *Karlsøy og Helgøy bygdebok: folkeliv, næringsliv, samfunnsliv. Fra år 1860 til år 1925*. Bind 3. Karlsøy kommune, Hansnes.
- Bratrein, H. D. 1994: *Karlsøy og Helgøy bygdebok: folkeliv, næringsliv, samfunnsliv. Fra år 1925 til 1985: registerbind*. Bind 4. Karlsøy kommune, Hansnes.
- Brattli, T. 1993: *Evolusjonismen og det moderne: ein analyse av tilkomsten av arkeologien som vitenskapelig disiplin*. Stensilsérie B nr. 36, Universitetet i Tromsø.
- Bredenkamp, H. 1995: *The Lure of antiquity and the Cult of the machine: The Kunstammer and the evolution of nature, art, and technology*. Princeton.
- Briggs, C. L. 1986: *Learning how to ask: A sociolinguistic appraisal of the role of the interview in social science research*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Briggs, J. 1970: Kapluna daughter. I: Golde, P. (red.): *Women in the Field*. Aldine Publishing Company, s. 8-33.
- Brun, H. 1996: Lofotmuseet og Vågastemnet. I: Røde, G. (red.): *Veiviseren til Lofotens historie*. De offentlige museene i Lofoten. Lofotrådet, s. 48-56.
- Brun, H. 2001: Vikingveien på Gimsøya. I: Strand, I. (red.) 2001: *Ferdaveger. Vandringer i Nordland*. Forlaget Press A/S, s. 280-287.
- Brundtland, G. H., T. Vraalsen, L. Cardenal, A. Næss & C. Fowler 1990: *Bærekraftig utvikling*. U-nytt, Utviklingsfondet-FIVH, 3/1990.
- Brøgger, A. W. 1925: *Det norske folk i oldtiden*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie A, Forelesninger VIa.
- Brøgger, A. W. 1928: Håloygenes bjarmelandsferder. I: Qvigstad, J. (red.): *Festskrift til rektor J. Qvigstad, 1853-4. april 1928*. Tromsø museums skrifter II, s. 27-36.
- Bull, E. 1924: *Innledning til bygdehistorisk studium*. Steen, Kristiania.
- Burström, M. 1993: Mångtydiga fornlämningar. En studie av innebörder som tillskrivits fasta fornlämningar i Österrekarne härad, Södermanland. *Stockholm Archaeological Reports*, nr. 27.
- Burström, M., B. Winberg & T. Zachrisson (red.) 1996: *Fornlämningar och Folkminnen*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.

Bøe, J. & A. Nummedal 1936: *Le Finnmarkien: les origines de la civilisation dans l'extrême-nord de l'Europe*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Serie B, Skrifter XXXII.

Callon, M., J. Law & A. Rip (red.) 1986: *Mapping the Dynamics of Scientific Knowledge*. Macmillan, New York.

Cassel, K. 1998: *Från grav till gård. Romersk järnålder på Gotland*. Stockholm Studies in Archaeology 16, Stockholms Universitet.

Childe, V. G. 1925: *The dawn of European civilization*. Kegan Paul, London.

Chruickshank, M. 1992: *Det kreative rom. En analyse av byggeskikk i Nord-Troms 1400-1700*. Hovedfagsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.

Clarke, D. L. 1973: Archaeology: the loss of innocence. *Antiquity*, s. 6-18.

Conkey, M. W. & J. D. Spector, 1984: Archaeology and the study of gender. *Advances in Archaeological Theory and method*, vol. 7, s. 1-38.

Czaplicka, M. A. [1914] 1969: *Aboriginal Siberia. A study in social anthropology*. Clarendon Press, Oxford.

Dahlberg, F. (red.) 1981: *Woman the gatherer*. Yale University Press, New Haven og London.

Davis, P. 1999: *Ecomuseums: a sense of place*. Leicester University Press, London.

Deloria Jr., V. 1995: *Red Earth, White Lies: Native Americans and the Myth of Scientific Fact*. Scribners, New York .

Desvallées, A., M. O. De Bary & F. Wasserman (red.) 1992-1994: *Vagues: une anthologie de la nouvelle muséologie I-II*. Editions W, Macon.

Diplomatarium Norvegicum VI, nr. 302.

Dommasnes, L. H. 1987: Tanker rundt et program for arkeologisk kvinneforskning. *K.A.N.* 5, s. 3-26.

Droysen, J. G. [1858] 1977: *Historik: Rekonstruktion der ersten vollständigen Fassung der Vorlesungen (1857); Grundriß der Historik in der ersten handschriftlichen (1857/1858) und in der letzten gedruckten Fassung (1882)*. Frommann-Holzboog, Stuttgart-Bad Cannstatt.

Däniken, E. von 1968: *Chariots of the Gods?* Bantam Books, New York.

Egenæs Lund, H. 1953: Håløygske høvdingeseter i jernalderen. En oversikt over funnet, faste oldtidsminner og utførte utgravninger. *Håløygminne* hefte 2. 34. årgang 9. bind, Hålogaland Historielag, s. 71-80.

Egenæs Lund, H. 1964: Håløygske høvdinge-Gårder og tunanlegg av Steigen-typen fra eldre og yngre jernalder "Valhall med de mange dører". *Håløygminne* hefte 3. 45. årgang 11. bind, Hålogaland Historielag, s. 315-320.

- Ekeland, T. 1990: *Arkeologi og formidling. En analyse av form og innhold i norske museers presentasjon av fortid*. Hovedfagsavhandling i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Elstad, Å. 1996: Vestvågøy museum. I: Røde, G. (red.): *Veiviseren til Lofotens historie*. De offentlige museene i Lofoten. Lofotrådet, s. 72-79.
- Engelstad, E. 1991: Images of power and contradiction: feminist theory and post-processual archaeology. *Antiquity* 65, s. 502-514.
- Engelstad, E. S. 1926: Arkeologiske undersøkelser i Troms og Finnmark sommeren 1925. *Tromsø museums årshefter* nr. 48 1925, A.S. Tromsø stiftetidendes boktrykkeri, Tromsø, s. 3-38.
- Engelstad, E. S. 1934: *Østnorske ristninger og malinger av den arktiske gruppe*. Instituttet for sammenliknende kulturforskning, Serie B, Skrifter XXVI.
- Eriksen, A. 1999: *Historie, minne og myte*, Pax Forlag A/S, Oslo.
- Eriksen, A. 2002: Bygda vår - fra bygdebøkernes verden. I: Eriksen, A., J. Garnert & T. Solberg (red.): *Historien in på livet. Diskussjoner om kulturarv och minnespolitik*. Nordic Academic Press, s. 195-216.
- Eriksen, H. K. 1976: Fra veidemann til jordbruker. Ei tusenårig vandring i Nord-Troms. Ressursutnyttelse og konflikter! *Menneske og miljø i Nord-Troms. Årbok*, s. 4-14, 59.
- Etting, V. 1987: Romantikkens gjenbrud. I: Nielsen, I. (red.): *Bevar din arv. 1937 - Danmarks fortidsminder - 1987*. G·E·C· Gad. Skov- og Naturstyrelsen, s. 76-79.
- Fasteland, A. 1999: Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Voss kommune, Hordaland, 1998. *NIKU Oppdragsmelding 78*, Oslo.
- Fauske, H. 1993: Svolvær - farmannshuset i Vaagar. *Årbok for Vågan. Skolp*, s. 107-110.
- Feder, K. L. 1999: *Frauds, Myths, and Mysteries. Science and Pseudoscience in Archaeology*. Mayfield Publishing Company.
- Finne, M. & J. Holme 2001: 7.2 Kapittel I. Formål og virkeområde. I: Holme, J. (red.): *Kulturminnevern. Lov, forvaltning, håndhevelse. Bind II Kulturminneloven med kommentar*. Økokrim, s. 24-31.
- Fisher, D. 1990: Boundary work and science. The relation between power and knowledge. I: Gieryn, T. F. & S. Cozzens: *Theories of science in society*. Indiana university press, s. 98-119.
- Fjørtoft, K. 1981: *Dramaet på Arnøy*. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.
- Fog, J. [1994] 1999: *Med samtalen om utgangspunkt. Det kvalitative forskningsinterview*. Akademisk Forlag.

Fog, J., K. Bruhn Jensen, O. Steen Kristensen & S. Kvale 1987: *Interviewet som forskningsmetode*. Psykologisk Skriftserie Aarhus, 12: 1.

Fornminnevern og samisk kulturminnevern i samfunnsplanleggingen. Organisering og arbeidsoppgaver. Utredning fra arbeidsgruppe engasjert av Riksantikvaren og med mandat fra Miljøverndepartementet gitt i brev av 4. Juli 1985. Oslo januar 1987.

Forskrifter for tilskudd til spesielle tiltak i landbrukets kulturlandskap med freda og verneverdige bygninger. Landbruksdepartementet.

Forsmo, J. 2000: Lofoten krigsmuseum. Et ruvende kulturarbeid. *Norges Forsvar* 6/2000, s. 44-48.

Fortid former framtid. Utfordringer i en ny kulturminnepolitikk. Utredning fra kulturminneutvalget oppnevnt ved kongelig resolusjon 9. april 1999. Avgitt til Miljøverndepartementet 21. desember 2001. *NOU* 2002:1.

Fossåskaret, E. 1997: Ustrukturerte intervjuer med få informanter gir i seg selv ikke noen kvalitativ undersøkelse. I: Fossåskaret, E., O. L. Fuglestad & T. H. Aase (red.): *Metodisk feltarbeid. Produksjon og tolkning av kvalitative data*. Universitetsforlaget, Oslo, s. 11-45.

Fossåskaret, E., O. L. Fuglestad & T. H. Aase (red.) 1997: *Metodisk feltarbeid. Produksjon og tolkning av kvalitative data*. Universitetsforlaget, Oslo.

Foucault, M. 1971: Orders of discourse. *Social science information*, vol. 10 nr. 2, s. 7-30.

Fowler Jr., F. J. 1984: *Survey research methods*. Applied social research methods series, vol. 1, Sage, Beverly Hills.

Fugelsøy, M. 1970: *Skjervøy. Et prestegjeld og et herred i Nord-Troms*. Bind I. Utgitt av Skjervøy kommune.

Fugelsøy, M. 1974: *Skjervøy. Et prestegjeld og et herred i Nord-Troms*. Bind II. Utgitt av Skjervøy kommune.

Furset, O. J. 1994: *Arktisk steinalder og etnisitet. En forskningshistorisk analyse*. Hovedfagsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.

Garlake, P. 1982: Prehistory and Ideology in Zimbabwe. *Africa* 52 (3), s. 1-19.

Gaski, L. 2000: Landskap og identitet. *Fortidsvern* nr. 2/2000, s. 18-20.

Gaukstad, E. 2001: Fra antikvarisk interesse til en egen forvaltning. I: Holme, J. (red.): *Kulturminnevern. Lov. Forvaltning. Håndhevelse. Bind I*. Økokrim, s. 130-135.

Gaukstad, E. & J. Holme 2001: 3.2 Hovedaktørene i kulturminneforvaltningen. I: Holme, J. (red.): *Kulturminnevern. Lov. Forvaltning. Håndhevelse. Bind I*. Økokrim, s. 136-145.

Gazin-Schwartz, A. & C. J. Holtorf (red.) 1999: *Archaeology and folklore*. Routledge, London og New York.

- Geertz, C. [1973] 1993: *Thick Description: Toward an Interpretive Theory of Culture*. I: Geertz, C.: *The Interpretation of cultures. Selected essays*. Fontana Press, s. 3-30.
- Gero, J. M. 1985: Sociopolitics and the Woman-at-Home Ideology. *American Antiquity* 50, s. 342-350.
- Gero, J. M. & M. W. Conkey 1991: *Engendering archaeology: women and prehistory*. Blackwell, Oxford.
- Giddens, A. 1979: *Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*. Macmillan, London.
- Giddens, A. 1984: *The Construction of Society: Outline of a theory of Structuration*. Polity Press, Cambridge.
- Giddens, A. 1990: *The Consequences of Modernity*. Polity Press, Cambridge.
- Gieryn, T. F. 1983: Boundary work and the Demarcation of Science from Non-science: Strains and Interests in Professional Ideologies of Scientists. *American Sociological Review* 48, s. 781-795.
- Gieryn, T. F. 1999: *Cultural boundaries of science. Credibility on the Line*. The University of Chicago Press.
- Gieryn, T. F. & S. Cozzens 1990: *Theories of science in society*. Indiana university press.
- Gjessing, G. 1941: *Fangstfolk: et streiftog gjennom nord-norsk førhistorie*. Aschehoug, Oslo.
- Gjessing, G. 1942: *Yngre steinalder i Nord-Norge*. Instituttet for sammenliknende kulturforskning, Serie B, Skrifter XXXIX.
- Gjestrum, J. A. 1988: Økomuseer i Norge. I: Gjestrum, J. A. & M. Maure (red.): *Økomuseumsboka - identitet, økologi, deltakelse. Ei arbeidsbok om ny museologi*. Norsk ICOM, s. 158-162.
- Gjestrum, J. A. & M. Maure (red.) 1988: *Økomuseumsboka - identitet, økologi, deltakelse. Ei arbeidsbok om ny museologi*. Norsk ICOM.
- Glørstad, H. 1995: Da dinosaurerne døde ut, kom vikingene. *Nicolay* nr. 67, s. 4-19.
- Glørstad, H. 1996: Borg på Vestvågøy. I: Røde, G. (red.): *Veiviseren til Lofotens historie. De offentlige museene i Lofoten*. Lofotrådet, s. 62-69.
- Goffman, E. [1959] 1992: *Vårt rollespill til daglig. En studie i hverdagslivets dramatik*. Pax Forlag A/S, Oslo.
- Greve, A. 1998: *Her: et bidrag til stedets filosofi*. Dr. art. avhandling i filosofi, Universitetet i Tromsø.

- Grieg, S. 1929: *Vikingetidens skattefunn*. Universitetes Oldsaksamlings skrifter. Bind II. A. W. Brøggers boktrykkeri A/S, s. 177-311.
- Grieg, S. 1934: *Jernalderhus på Lista*. Instituttet for sammenliknende kulturforskning, Serie B, XXIII.
- Grydeland, S. E. 1996: *Den sjøsamiske bosetting i Kvænangen fra seinmiddelalder til ny tid: en arkeologisk studie i kontraster*. Stensilserie B nr. 41, Universitetet i Tromsø.
- Grydeland, S. E. 2000: Samiske kulturminner i ytterste utkant. *Fortidsvern* nr. 2/2000, s. 12-17.
- Grydeland, S. E. 2001: *De sjøsamiske siida-samfunn. En studie med utgangspunkt i Kvænangen, Nord-Troms*. Nord-Troms Museums Skrifter I/2001.
- Gustafson, G. 1906: *Norges Oldtid. Mindesmærker og Oldsager*. Cammermeyer, Kristiania.
- Gustafsson, L. 2000: Medieval Selves and Current Communities; Playing with Identity at an Intersection of Rootedness and Mobility. I: Anttonen, P. J., A.-L. Siikala, S. R. Mathisen & L. Magnusson (red.): *Folklore, Heritage Politics and Ethnic Diversity. A Festschrift for Barbro Klein*. Multicultural Centre, Botkyrka, s. 158-176.
- Guttormsen, H. 1995: Moden ungdom? Med Årboka for Nord-Troms gjennom de første 20 år. *Menneske og miljø i Nord-Troms. Årbok*, s. 7-12.
- Guttormsen, H. 1998: Jernalderen - en folketom periode i Nord-Troms? På spor etter de gamle boplassene. *Menneske og miljø i Nord-Troms. Årbok*, s. 67-75.
- Guttormsen, H. 1999(?): *Tidsvandring gjennom et kystkulturlandskap*. Kvæningstrykk A/S, Burfjord. (Årstall er ikke oppgitt i publikasjonen).
- Gynnild, S. 1997: Samtiden og museene: forskning og dokumentasjon. *Norsk Museumsutviklings skriftserie* nr. 2 1997.
- Habermas, J. [1961] 1991: *Borgelig offentlighet: dens framvekst og forfall: henimot en teori om det borgelige samfunn*. Gyldendal fakkeltøker ny rekke 2. utg., Oslo.
- Hage, I. 1994: Sjøsamiske buer og naust. Fjærbuene i Birtavarre. *Fotefar mot nord*.
- Hage, I. 1995a: En kvengård i Reisadalen. Tørfoss. *Fotefar mot nord*.
- Hage, I. 1995b: Gjenreisningsgård i sjøsamisk område. Slettnes i Jøkelfjord. *Fotefar mot nord*.
- Hage, I. 1996: Markedshandel og læstadianisme. Skibotn markeds plass. *Fotefar mot nord*.
- Hagen, A. 1962: Forhistorisk tid. I: Hagen, A. & C. Joys: *Vårt folks historie. Bind 1: Forhistorisk tid og vikingtid*. H. Aschehoug & Co (W. Nygaard), Oslo, s. 13-286.
- Hagen, A. & C. Joys 1962: *Vårt folks historie. Bind 1: Forhistorisk tid og vikingtid*. H. Aschehoug & Co (W. Nygaard), Oslo.

- Hagen, M. 1999: *Museumsideologi og identitet - transmoderne utfordringer*. Hovedfagsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Hagendjik, R. 1990: Structuration theory, constructionism, and the scientific change. I: Gieryn, T. F. & S. Cozzens: *Theories of science in society*. Indiana university press, s. 43-66.
- Hakvaag, W. 1997: Beretningen om Lofoten krigsmuseum. *Årbok for Vågan. Skolp*, s. 60-66.
- Hall, M. 1984: The burden of tribalism: the social context of South African Iron Age studies. *American Antiquity* 49 (3), s. 455-467.
- Hansen, E. 1957: *Nordreisa bygdebok*. Aktietrykkeriet i Trondhjem.
- Hansen, L. I. 1996: Interaction between northern European sub-arctic societies during the Middle Ages: Indigenous peoples, peasants and state builders. I: Rindal, M. (red.) *Two Studies on the Middle Ages*. KULTs Skriftserie nr. 66, s.31-95.
- Harding, S. 1986: *The Science Question in Feminism*. Cornell University Press.
- Harding, S. 1987: *Feminism and Methodology: Social Science Issues*. Indiana University Press.
- Hauan, M. 2002: Fotefar mot nord. Kulturminnevernets fotefeste i folkets røtter? I: Eriksen, A., J. Garnert & T. Selberg (red.): *Historien in på livet. Diskussjoner om kulturarv och minnespolitikk*. Nordic Academic Press, s. 127-146.
- Hauenschild, A. 1988: *Neue Museologi: Anspruch und Wirklichkeit anhand vergleichender Fallstudien in Kanada, USA und Mexiko*. Doktorgradsavhandling, Universität Hamburg.
- Hauge, T. 1997: Med reinhjorden fra Karesuando til Lyngen. Sommerboplassen på Eidebakken. *Fotefar mot nord*.
- Hauge, T., F. Solheim, B. Sivertsen & A. O. Hauglid 1986: *Her bor mitt folk. En billedfortelling fra gamle Lyngen*. Lyngen bygdeboknemd/Nord-Troms museum.
- Hauglid, A. O. 1978: Røtter. *Menneske og miljø i Nord-Troms*. Årbok, s. 3.
- Hauglid, A. O. 1988: Nord-Troms. I: Gjestrum, J. A. & M. Maure (red.): *Økomuseumsboka - identitet, økologi, deltakelse. Ei arbeidsbok om ny museologi*. Norsk ICOM, s.167-170.
- Hedeager, L. 1990: *Danmarks jernalder. Mellom stamme og stat*. Aarhus Universitetsforlag.
- Hegard, T. 1984: *Romantikk og fortidsvern: studier i fremveksten av friluftsmuseer i Norge*. Universitetsforlaget AS, Oslo.
- Helland, A. 1899: *Norges land og folk. Topografisk-statistisk beskrivelse over Tromsø Amt*. Første del. Den almindelige del. H. Aschehoug & CO.s Forlag. Kristiania, s. 203-208, 224-230, 483-488, 510, 557-564.

- Helland, A. 1908: *Norges land og folk. Topografisk-statistisk beskrivelse over Nordlands amt. Annen del. Den almindelige del.* H. Aschehoug & CO. (W. Nyygaard), Kristiania, s. 272-277, 316-322, 415-598, 778-809.
- Hellevik, O. 1993: *Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap.* Universitetsforlaget. 5. utg., 3. opplag.
- Henriksen, J. 1996: *Hellegrupene. Fornminner fra en funntom periode.* Stensilserie B nr. 42, Universitetet i Tromsø.
- Hesjedal, A. 2000: *Samisk forhistorie i norsk arkeologi 1900-2000.* Dr. art. avhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Hesjedal, A., C. Damm, B. Olsen & I. Storli 1996: *Arkeologi på Slettnes: dokumentasjon av 11.000 års bosetning.* Tromsø museums skrifter XXVI.
- Hildebrand, H. 1866: *Svenska Folket under hednatiden.* Stockholm.
- Hodder, I. (red.) 1982a: *Symbolic and Structural Archaeology.* Cambridge University Press, Cambridge.
- Hodder, I. 1982b: *Symbols in action.* Cambridge University Press, Cambridge.
- Hodder, I. 1982c: *The present past: an introduction to anthropology for archaeologists.* Pica Press, New York.
- Hodder, I. 1985: Postprocessual Archaeology. I: Schiffer, M. B. (red.): *Advances in Archaeological Method and Theory* vol. 8, Academic Press, s. 1-26.
- Holand, I. 1989: *Graver og samfunn: samfunnsutvikling og -organisasjon i Nord-Hålogaland i jernalderen, basert på endringer og variasjon i gravskikk.* Magistergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Holberg, E. 2002: Kulturminner på Arnøy og Laukøy i Nord-Troms. En vandring gjennom tid, landskap og historie. *Nord-Troms Museums Skrifter II/2002.*
- Holme, I. M. & B. K. Solvang [1986] 1993: *Metodevalg og metodebruk.* TANO A/S.
- Holme, J. 2001a: 1.4. Hvilken oppgave har politiet? I: Holme, J. (red.): *Kulturminnevern. Lov. Forvaltning. Håndhevelse. Bind I.* Økokrim, s. 19-20.
- Holme, J. 2001b: 7.1. Generelt om loven. I: Holme, J. (red.): *Kulturminnevern. Lov. Forvaltning. Håndhevelse. Bind II. Kulturminneloven med kommentarer.* Økokrim, s. 10-21.
- Holm-Olsen, I. M. 1989: 112-års fortidsminneregistrering i Nord-Norge 1874-1986. Et forskningshistorisk tilbakeblikk. I: Bertelsen, R., P. K. Reymert & A. Utne (red.): *Framskritt for fortida i nord. I Povl Simonsens fotefar.* Tromsø museums skrifter XXII, Tromsprodukt A.S, Tromsø, s. 17-39.

- Holm-Olsen, I. M. 1998: Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Tromsø kommune, Troms, 1997. *NIKU Oppdragsmelding* 68.
- Holtorf, C. J. 1998: The life-histories of megaliths in Mecklenburg-Vorpommern (Germany). *World Archaeology* 30, s. 23-38.
- Hougen, B. 1965: Gabriel Gustafson. Et 50-årsminne. *Viking* XXIX, s. 5-20.
- Hudson, K. 1992: The dream and the reality-20 years of ecomuseums and ecomuseology. *Museums Journal* (April), s. 27-31.
- Hygen, A.-S. 1996: *Fornminnevern og forvaltning. En teoretisk og metodisk tilnærming til planlegging og praksis i fornminnevernet*. NIKU Temahefte 1.
- Haavaldsen, P. 2000: Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Gjesdal kommune, Rogaland, 1999. *NIKU Oppdragsmelding* 97, Oslo.
- Innstilling fra utvalget for sikring av høyt prioriterte fornminner*. 1967. Norsk kulturråd.
- Jacobsen, K. 2001: Fortidens vegger på Andøya. I: Strand, I. (red.): *Ferdaveger. Vandringer i Nordland*. Forlaget Press A/S, s. 318-325.
- Jaukkuri, M. 1999: *Skulpturlandskap Nordland*. Forlaget Geelmuyden Kiese.
- Jernsletten, J. 2000: *Dovletje jirreden: kontekstuell verdiformidling i et sørsamisk miljø*. Hovedfagsavhandling i religionsvitenskap, Universitetet i Tromsø.
- Johansen, G. A. 2000: *Trekullproduksjon på Vestvågøy i perioden 1100-1700: et bidrag til diskusjonen omkring nordnorsk jernvinne og smieaktivitet*. Hovedfagsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Johansen, O. S. 1974: De eldste gårdene i Nord-Norge. *Håøygminne* hefte 4. 55. årgang 14. bind, s. 105-112.
- Johansen, O. S. 1979a: Arkeologiske registreringer og utgravninger på Vestvågøy i Lofoten 1970-79. *Ottar* nr. 115, s. 4-8.
- Johansen, O. S. 1979b: Jernaldergårder i Nord-Norge. I: Fladby, R. & J. Sandnes (red.): *På leiting etter den eldste garden*. Skrifter fra Norsk lokalhistorisk institutt nr. 6, Universitetsforlaget, Oslo, s. 95-115.
- Johansen, O. S. 1979c: De eldste opplysninger om oldfunn og fornminner på Vestvågøy. *Lófotr. Årbok for Vestvågøy historielag*, s. 4-11.
- Johansen, O. S. 1982a: Viking Age Farms: Estimating the Number and Population Size. A Case Study from Vestvågøy, North Norway. *Norwegian Archaeological Review*, vol. 15. nr. 1-2, s. 45-69.

- Johansen, O. S. 1982b: Den eldste bosetninga i Borge og Valberg. I: Krogtoft, M., J. Sirnes & O. S. Johansen: *Borge og Valberg bygdebok. Bind I. Naturen. Den eldste bosettinga. Bygdehistorien framover til 1870. Trekk fra folkelivet. Muntlige tradisjoner*. Utgitt av Borge og Valberg bygdeboknemd, s. 95-172.
- Johansen, O. S. 1985: Archaeological Research in North Norway 1970-1984. A Selected Bibliography with some Comments. *Archaeology and Environment* 4, s. 63-67.
- Johansen, O. S. 1990: Synspunkter på jernalderens jordbruksamfunn i Nord-Norge. *Stensilserie B* nr. 29, Universitetet i Tromsø.
- Johansen, O. S. & T. Søbstad 1978: De nordnorske tunanleggene i jernalderen. *Viking* XLI, s. 9-56.
- Johnsen, H. G. 1992: *Arkeologi og erkjening. Problem og premissar i den arkeologiske teoridebatten, med særlig vekt på tida etter 1960*. Magistergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Johnsen, H. G. 1996: Ingen monumenter uten historie. Kulturminnene på Skattøra. *Fotefar mot nord*.
- Johnsen, O. A. 1903: *Hurum herred. En historisk-topografisk beskrivelse*. Alb. Cammermeyer, Kristiania.
- Johnsen, O. A. 1922: Finnmarkens politiske historie, aktmæssig fremstillet, *Videnskabselskapets Skrifter*, II histfilos. klasse nr. 3.
- Joys, C. 1962: Vikingtid. Høvdinge, jarler og konger. I: Hagen, A. & C. Joys: *Vårt folks historie. Bind 1: Forhistorisk tid og vikingtid*. H. Aschehoug & Co (W. Nygaard), Oslo, s. 289-386.
- Jørgensen, R. & B. Olsen 1988: Asbestkeramiske grupper i Nord-Norge 2100 f. Kr.-100 e. Kr. *Tromsø. Kulturhistorie* nr. 13.
- Kahn, M. 2001: Automatisk fredete kulturminner. Med særlig vekt på tiltakshavers rolle i kulturminnevernet. *Stor særavhandling* nr. 112, Det juridiske fakultet, Universitetet i Tromsø.
- Kaldal Mikkelsen, D. 1996: De hellige høyder. LOFOTR. Vikingmuseet på Borg. *Fotefar mot nord*.
- Kallhovd, K. 1994: *Den kulturhistoriske orden. En analyse med utgangspunkt i Leksaren*. Hovedfagsavhandling i arkeologi, Universitetet i Oslo.
- Kinard, J. R. [1972] 1988: Anacostia bydelmuseum, Washington DC USA. I: Gjestrum, J. A. & M. Maure (red.): *Økomuseumsboka - identitet, økologi, deltakelse. Ei arbeidsbok om ny museologi*. Norsk ICOM, s. 48-53.
- Kirshenblatt-Gimblett, B. 1998: *Destination culture. Tourism, Museums, and Heritage*. University of California press.

Kirshenblatt-Gimblett, B. 2000: Performing Knowledge. I: Anttonen, P. J., A.-L. Siikala, S. R. Mathisen & L. Magnusson (red.): *Folklore, Heritage Politics and Ethnic Diversity. A Festschrift for Barbro Klein*. Multicultural Centre, Botkyrka, s. 125-139.

Kjeldstadli, K. 1997: Å analysere skriftlige kilder. I: Fossåskaret, E., O. L. Fuglestad & T. H. Aase (red.): *Metodisk feltarbeid. Produksjon og tolkning av kvalitative data*. Universitetsforlaget, Oslo, s. 207-233.

Klepp, I. G. 1999: Stier, fortidens fotefar. I: Jacobsen, J. K. S. & A. Viken (red.): *Turisme. Stedet i en bevegelig verden*. Universitetsforlaget, Oslo, s. 124-131.

Knorr-Cetina, K., R. Krohn & R. Whitley (red.) 1981: *The Social process of scientific investigation*. Sociology of the sciences; 4.

Kollandsrud, M. 2001: 2.4. Kulturlandskap og kulturmiljø. I: Holme, J. (red.): *Kulturminnevern. Lov, forvaltning, håndhevelse. Bind I. Økokrim*, s. 100-103.

Kossina, G. 1926: *Ursprung und Verberitung der Germanen in vor- und frühgeschichtlicher Zeit*. Kabitzsch, Leipzig.

Krogh, M. H. 1999: *Tradisjoner, landskap og folk: om kulturminner og -vern i Berlevåg: delrapport nr. 3 fra NFR-prosjektet "Vernet av faste kulturminner i skjæringen mellom tradisjon og modernitet"*. Stensilserie B nr. 57, Universitetet i Tromsø.

Krogtoft, M. 1996: *Borge og Valberg bygdebok. Bind IV. Gårds- og slektshistorie*. Utgitt av Borge og Valberg bygdeboknemd.

Krogtoft, M. 1998: *Borge og Valberg bygdebok. Bind V. Gårds- og slektshistorie*. Utgitt av Borge og Valberg bygdeboknemd.

Krogtoft, M., J. Sirnes & O. S. Johansen 1982: *Borge og Valberg bygdebok. Bind I. Naturen. Den eldste bosettinga. Bygdehistorien framover til 1870. Trekk fra folkelivet. Muntlige tradisjoner*. Utgitt av Borge og Valberg bygdeboknemd.

Krogtoft, M., G. Valberg & I. M. Nilsen 1987: *Borge og Valberg bygdebok. Bind II. Daglig liv. Folkeminner. Næringsliv. Rettsreferater. Skolehistorie. Kommunehistorie*. Utgitt av Borge og Valberg bygdeboknemd.

Krogtoft, M., Y. D. Høyenes & I. M. Nilsen 1991: *Borge og Valberg bygdebok. Bind III. Gårds- og slektshistorie fra 1567 til vår tid*. Utgitt av Borge og Valberg bygdeboknemd.

Kulturlandskap og jordbruk: virkemidler rettet mot kulturlandskapet i Norden. *T/Miljøverndepartementet*, 863, Nordisk ministerråd.

Kulturminnestafetten 97. Historien om Kulturminnestafetten. De frivillige kulturminneorganisasjoners hovedprosjekt for kulturminneåret 1997.

Kulturminnevernet. Organisasjonsspørsmål innenfor kulturminnevernet i Norge: fra et utvalg oppnevnt ved kongelig resolusjon 2. november 1979; avgitt til Miljøverndepartementet i desember 1982. *NOU* 1982:36.

- Kvale, S. 1997: *Det kvalitative forskningsintervju*. Ad notam Gyldendal, Oslo.
- Kvam, S. A. 1994: *Forslag til natur og kultursti i Moskodalen, Nordreisa kommune, Troms*. Hovedoppgave i 3-årig studium i natur- og miljøvern, Telemark distriktshøgskole.
- Kaarhus, R. 1999: Intervjuer i samfunnsvitenskapene. Bidrag til en videre metodologisk diskurs. *Tidsskrift for Samfunnsforskning* 1 · 99, s. 33-61.
- Langford, R. F. 1983: Our heritage - your playground. *Australian Archaeology* 16, s. 1-6.
- Larsen, A. 1947: *Om sjøsamene*. Tromsø museums årshæfter nr. 70 1947:2, Humanistisk avd.; 13.
- Larssen, E. 1976: *Lyngen bygdebok. Lyngen prestegjelds historie*. Utgitt av Kåfjord, Storfjord, Lyngen og Tromsø kommuner.
- Larssen, E. 1980: *Lyngen bygdebok. Del II. Gårdshistorie*. Utgitt av Kåfjord, Storfjord, Lyngen og Tromsø kommuner.
- Latour, B. 1987: *Science in action*. Harvard University Press.
- Latour, B. & S. Woolgar [1979] 1986: *Laboratory Life. The construction of Scientific facts*. Princeton Paperbacks.
- Laurier, E. 1998: Replication and restoration. Ways of making maritime heritage. *Journal of material culture*, vol. 3. nr. 1, s. 21-50.
- Leone, M. 1981: The relationship between Artefacts and the Public In Outdoor History Museums. *Annals New York Academy of Sciences* 1981, s. 301-313.
- Lerner, G. 1997: *Why history matters: life and thought*. Oxford University Press, New York.
- Leroi-Gourhan, A. 1967: *Treasures of prehistoric art*. Harry N. Abrams, New York.
- Lévi-Strauss, C. 1964-1971: *Mythologiques*. 4 bind. Plon, Paris.
- Lidén, H.-E. 1999: *Fra antikviteten til kulturminne. Trekk fra kulturminnevernets historie i Norge*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Lillehammer, A. 1979: Gården på Sørvestlandet i jernalderen. I: Fladby, R. & J. Sandnes (red.): *På leiting etter den eldste garden*. Skrifter fra Norsk lokalhistorisk institutt nr. 6, Universitetsforlaget, Oslo, s. 23-39.
- Lillehammer, A. 1994: *Aschehougs Norgeshistorie bind 1: Fra jeger til bonde. Inntil år 800*. Aschehoug, Oslo.
- Lind, K. E. 1991: *Sko som materiell kultur: Vågarsamfunnet i middelalderen*. Magistergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.

- Lindqvist, S. [1978] 1982: *Grav der du står: håndbok for den som vil utforske arbeidsplassen og lokalmiljøet*. Tiden, Oslo.
- Lund, C. 1987: Højens vogtere og hævnere. I: Nielsen, I. (red.): *Bevar din arv. 1937 - Danmarks fortidsminder · 1987*. G·E·C· Gad. Skov- og Naturstyrelsen, s. 9-14.
- Lund, H. 1988: Kulturminnelovgivingen. I: Myklebust, D. (red.): *Kulturarv og vern. Bevaring av kulturminner i Norge*. Universitetsforlaget, s. 39-44.
- Løken, T. 1992: Forsand og jernalderens landsbyanlegg i Rogaland. Ressursbakgrunn og struktur. *Nytt fra utgravningskontoret i Bergen* nr. 3, s. 53-69.
- Macdonald, G. F. & S. Alsford 1995: Museum and Theme Parks: Worlds in Collision? *Museum Management and Curatorship*, vol. 14 nr. 2, s. 129-147.
- Magnus, B. 1988: Økomuseumsboka blir til. I: Gjestrum, J. A. & M. Maure (red.): *Økomuseumsboka - identitet, økologi, deltakelse. Ei arbeidsbok om ny museologi*. Norsk ICOM, s. 9-10.
- Magnus, B. & B. Myhre 1975: The concept "Immigration" in archaeological context. *Norwegian Archaeological Review*, vol. 5, s. 21-54.
- Malinowski, B. 1922: *Argonauts of the Western Pacific: an account of native enterprise and adventure in the archipelagos of Melanesian New Guinea*. Routledge & Kegan Paul, London.
- Malmer, M. P. 1980: Om arkeologiens teori, metod och material. *Fornvännen* 75, s. 260-265.
- Malmer, M. P. 1995: Grunden till mitt arkeologiska liv. I: Nordbladh, J. (red.): *Arkeologiska liv. Om att leva arkeologiskt*. Gotarc Serie C: Arkeologiska Skrifter nr. 10, s. 123-135.
- Mathiesen, P. 1978: "Västersjøfinner" på Ringvassøy: en analyse av den samiske bosettingen i Helgøy sogn på 1700-tallet. Publikasjoner fra Helgøyprosjektet nr. 2.
- Maure, M. 1988a: Identitet, økologi, deltakelse - om museenes nye rolle. I: Gjestrum, J. A. & M. Maure (red.): *Økomuseumsboka - identitet, økologi, deltakelse. Ei arbeidsbok om ny museologi*. Norsk ICOM, s. 16-32.
- Maure, M. 1988b: Ny museologi - en internasjonal bevegelse organiserer seg. I: Gjestrum, J. A. & M. Maure (red.): *Økomuseumsboka - identitet, økologi, deltakelse. Ei arbeidsbok om ny museologi*. Norsk ICOM, s. 130-134.
- McGuire, R. 1992: Archaeology and the first Americans. *American Anthropologist* 94, s. 816-836.
- Mead, G. H. [1934] 1967: *Mind, Self & Society: from the standpoint of a social behaviorist*. The University of Chicago Press.
- Merton, R. K. [1942] 1973: *The sociology of science: theoretical and empirical investigations*. University of Chicago Press.

Michelsen, P. 1966: The Origin and Aim of the Open-Air Museum. I: Rasmussen, H. & A. Steensberg (red.): *Dansk Folkemuseum & Frilandsmuseum: history & activities: Axel Steensberg in honour of his 60th birthday 1st June 1966*, s. 227-243.

Mikalsen, M., V. Larsen & Ø. Røsland 1975: *Kongshavn før og nå*. Skolehefte, Berlevåg skole.

Montelius, O. 1900: Typologien eller utvecklingsläran tillämpad på det mänskliga arbetet. *Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift*. Bind 10, s. 237-268.

Mordal, T. L. 1989: *Som man spør, får man svar. Arbeid med survey opplegg*. Tano, Oslo.

Mulvaney, D. J. 1981: Gum leaves on the golden bough: Australia's Palaeolithic survivals discovered. I: Daniel, G., J. Evans, D. B. Cunliffe & C. Renfrew (red.): *Antiquity and Man: essays in honour of Glyn Daniel*. Thames & Hudson, London, s. 52-64.

MUSEUM nr. 148 1985: Images of the ecomuseum.

Museum: mangfold, minne, møtestad: utgreiing frå eit utval som vart oppnemnt ved kongeleg resolusjon av 15. desember 1993: avgjeven til Kulturdepartementet 22. mars 1996. *NOU* 1996:7.

Museumskomiteen 1967: *Innstilling om de halvoffentlige museers virksomhet og drift*. Museumskomiteen 1970, Bergen.

Myklebust, D. 1999: Utviklingen av kulturminnevernet gjennom 1900-tallet - noen hovedtrekk og noen fremtidsvyer. *Fortidsminneforeningen Årbok* årgang 153, s. 9-34.

Müller, S. 1884: Mindre bidrag til den forhistoriske Archæologis metode II. Den archæologiske Sammenligning som Grundlag for Slutning og Hypothese. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*, s. 183-203.

Myrhaug, M.-L. 1983: Sjøsamene i Nord-Troms. *Menneske og miljø i Nord-Troms*. Årbok, s. 57-61.

Myrstad, R. 1996: *Bjørnegraver i Nord-Norge. Spor etter den samiske bjørnekulten*. StensilsSerie B nr. 46, Universitetet i Tromsø.

Møllerop, O. 1958: Gård og gårdssamfunn i eldre jernalder. *Stavanger Museums Årbok* 1957, s. 21-54.

Nesheim, O. H. 1999: *Mangfold, skjønn og formalisering i kulturminnevernet*. Dr. art. avhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.

Nicolaissen, O. M. 1885: Undersøgelser i Nordlands amt i 1884. *Foreningen til norske Fortidsmindesmerkens Bevaring. Aarsberetning for 1884*. C. C. Werner & CO's bogtrykkeri, s. 1-23.

Nicolaissen, O. M. 1890: Undersøgelser i Tromsø og Finnmarkens amter i 1899. *Foreningen til norske Fortidsmindesmerkens Bevaring. Aarsberetning for 1899*. C. C. Werner & CO's bogtrykkeri, s. 1-11.

- Nicolaissen, O. M. 1891: Undersøgelser i Nordlands amt i 1890. *Foreninger til Norske fortidsmindesmerkens bevaring*, s. 1-8.
- Nicolaissen, O. M. 1901: Undersøgelser i Nordlands amt 1900. *Tromsø museums aarshefter* nr. 23 1900, Tromsøpostens Bogtrykkeri, s. 201-209.
- Nicolaissen, O. M. 1912-1913: Arkæologiske undersøkelser i Nordlands og Tromsø amter 1911. *Tromsø museums aarshefter* nr. 34 1911, J. Kjeldseths boktrykkeri, s. 71-86.
- Nicolaissen, O. M. 1913-1914: Undersøkelser i Nordlands amt 1913. *Tromsø museums aarshefter* nr. 34 & 35 1912-1913, s. 137-150.
- Nicolaissen, O. M. 1918: Arkæologiske undersøkelser i Tromsø og Nordlands amter 1916. *Tromsø museums aarshefter* nr. 38 & 39 1915-16, J. Kjeldseths boktrykkeri, Tromsø, s. 133-153.
- Nicolaissen, O. M. 1920: Sølvfundet fra Rønvik. *Tromsø museums årshefter* nr. 42 1919, A. S. Tromsø stiftstedendes boktr., Tromsø, s. 1-44.
- Nicolaysen, N. 1860-1880: *Norske Bygninger fra Fortiden*. Bind I, II og III. Carl C. Werner & Comp's bogtrykkeri.
- Nicolaysen, N. 1866: *Norske fornlevninger. En oplysende fortegnelse over Norges fortidslevninger, ældre end reformationen og henførte til hvert sit sted*. Carl C. Werner & Comp's bogtrykkeri.
- Nicolaysen, N. 1869: Tilæg til "Norske Fornlevninger" m.m. *Foreningen til norske Fortidsmindesmerkens Bevaring. Aarsberetning for 1868*. Carl C. Werner & Comp's bogtrykkeri, s. 131-191.
- Nicolaysen, N. 1870: Tilæg til "Norske fornlevninger". *Foreningen til norske Fortidsmindesmerkens Bevaring. Aarsberetning for 1869*. Carl C. Werner & Komp's bogtrykkeri, s. 117-169.
- Nicolaysen, N. 1874: Antikvariske notiser. *Foreningen til norske Fortidsmindesmerkens Bevaring. Aarsberetning for 1873*. Carl C. Werner & Komp's bogtrykkeri, s. 130-143.
- Nicolaysen, N. 1882: *Langskipet fra Gokstad ved Sandefjord*. Cammermeyer, Kristiania.
- Nielsen, I. 1987: Beravningsarbejdet i andre lande. I: Nielsen, I. (red.): *Bevar din arv. 1937 · Danmarks fortidsminder · 1987*. G·E·C· Gad. Skov- og Naturstyrelsen, s. 15-26.
- Nielsen, Y. 1891: Lappernes fremrykning mod syd i Trondhjems stift og Hedemarkens amt. *Det norske Geografisk Selskabs Årbog* I 1889-90, Kristiania, s. 19-52.
- Nielssen, A. R. 1984: *Skattelister og befolkningsutvikling i Helgøy-Karlsøy på første del av 1600-tallet*. Publikasjoner fra Helgøyprosjektet nr. 8.

Nilsen, G. 1997: Naust og båt på Vestvågøy i jernalderen. *Lófofr. Årbok for Vestvågøy historielag*, s. 20-28.

Nilsen, G. 1998: *Jernaldernaust på Vestvågøy i Lofoten*. Stensilserie B nr. 49. Universitetet i Tromsø.

Nilsen, G. 2001: Fremtidsutsikter på det arkeologiske arbeidsmarkedet. *Primitive tider. Arkeologisk tidsskrift*, s. 91-100.

Nilsson, S. 1838-43: *Skandinaviska Nordens Urinvånare: ett försök i comparativa Ethnographien*. Hefte 1 og 2, Christianstad.

Nordgård, A. 1976: *Kvantitative metoder for geografer*. Universitetsforlaget.

Nordhagen, R. 1933: *De senkvartære klimavekslinger i Nordeuropa og deres betydning for kulturforskningen*. Instituttet for sammenliknende kulturforskning, Serie A, Forelesninger XII.

Norsted, T. 1985: Dekorasjonene på Laukvik. *Skolp. Årsskrift for Vågan historielag*, s. 30-37.

Nymark, L. & J. Reshaur 1992: *Rapport fra Nordisk økomuseumsseminar*. Økomuseum Samsø.

Nysæter, E. 1995: Frå institusjon til paraplyorganisasjon. Landslaget for lokalhistorie 1970-1995. I: Nysæter, E., D. Slettan & H. Winge (red.): *I arbeid for lokalhistorie og kulturvern. Landslaget for lokalhistorie 75 år 1920-1995*. Trondheim, s. 43-76.

Nævestad, D. 1981: Marin-Arkeologisk undersøkelse i Borgepollen sommeren 1981. *Lófofr. Årbok for Vestvågøy historielag*. s. 40-45.

Odner, K. 1966: *Komsakulturen i Nesseby og Sør-Varanger*. Tromsø museums skriftserie, XII.

Olsen, B. 1988: Det retoriske museum. En fortelling om makt og fortid. *Nicolay* nr. 49, s. 13-31.

Olsen, B. 1993: Det arkeologiske museum. Momenter til en kritikk. *Nordisk museologi* 1993-1, s. 45-59.

Olsen, B. 1997: *Fra ting til tekst. Teoretiske perspektiver i arkeologisk forskning*. Universitetsforlaget, Oslo.

Olsen, B., A. Hesjedal & I. Storli 1993(?): *Camera archaeologica*. Rapport fra et feltarbeid. *Tromsø museums skrifter* XXIII. (Årstall er ikke oppgitt i publikasjonen).

Olwig, K. 1974: *Hedens natur. Om natursyn og naturanvendelse gjennom tiderne*. Teknisk forlag a/s, København.

Om samenes rettsstilling: fra et utvalg oppnevnt ved Kronprinsregentens resolusjon av 10. oktober 1980 ; avgitt til Justisdepartementet 15. juni 1984. *NOU* 1984:18.

Papadakis, A. (red.). 1991. *New museology*. Academy Publications, London.

- Petersen, J. 1933: *Gamle gårdsanlegg i Rogaland. Fra forhistorisk tid og middelalder*. Instituttet for sammenliknende kulturforskning, Serie B, XXIII.
- Petersen, J. 1936: *Gamle gårdsanlegg i Rogaland. Fortsettelse: Utsira, Lyngaland, Håvold, Birkelandstølen, Hanaland*. Instituttet for sammenliknende kulturforskning, Serie B, XXXI.
- Pluciennik, M. 1999: Archaeological narrative and other ways of telling. *Current Anthropology*, desember 1999, vol. 40, Chicago, s. 653-678.
- Popper, K. 1968: *The logic of scientific discovery*. 2. utg., Harper & Row, New York.
- Pramli, M. C. 1999: *Kulturminner i Harstad, mellom forskning, forvaltning og befolkning: delrapport nr. 4 fra NFR-prosjektet "Vernet av faste kulturminner i skjæringen mellom tradisjon og modernitet"*. Stensilserie B nr. 58, Universitetet i Tromsø.
- Qvigstad, J. 1926: Lappische Opfersteine und heilige Berge in Norwegen. I: Qvigstad, J.: *Zur Sprach- und Volkskunde der Norwegischen Lappen*. Kristiania Etnografiske Museums Skrifter Bind i hefte 5, A. W. Brøggers boktrykkeri, Kristiania, s. 317-356.
- Qvigstad, J. & B. Pollan 1997: *Samiske beretninger*. Aschehoug.
- Rasmussen, H. 1966: The Origin and Development of the Danish Folk Museum. I: Rasmussen, H. & A. Steensberg (red.): *Dansk Folkemuseum & Frilandsmuseum: history & activities: Axel Steensberg in honour of his 60th birthday 1st June 1966*, s. 7-36.
- Reiakvam, O. 1997: Med eit stereoskopisk blikk på forskningshistoria. I: Reiakvam, O.: *Etnologi av hjartans lyst*. Forlaget Folkekultur, Bergen, s. 64-84.
- Renfrew, C. 1989: Comments. *Norwegian Archaeological Review*, nr. 22, s. 33-41.
- Renfrew, C., M. J. Rowlands & B. A. Seagraves (red.) 1982: *Theory and explanation in Archaeology: the Southampton Conference*. Academic Press, New York.
- Repstad, P. 1987: *Mellom nærhet og distanse*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Reymert, P. K. 1980: *Arkeologi og etnisitet: en studie i etnisitet og gravskikk i Nord-Troms og Finnmark i tiden 800-1200*. Magistergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Ringdal, K. 2001: *Enhet og mangfold. Samfunnsvitenskapelig forskning og kvantitativ metode*. Fagbokforlaget, Bergen.
- Ringstad, K. 1996: *I arkeologiens eventyrland*. Orkana Forlag a.s, Stamsund.
- Ringstad, K. 1997: Historisk lysbildeforedrag på Borg. *Årboka Lófotr*. Utgitt av Vestvågøy historielag. 20. årgang, s. 19.
- Ringstad, K. 2001: Stien Lauvdalen-Rolvsvjord. I: Strand, I. (red.): *Ferdaveger. Vandringer i Nordland*. Forlaget Press A/S, s. 272-279.

- Ritzer, G. 1999: *Enchanting a disenchanted World. Revolutionizing the means of consumption*. Pine Forge Press.
- Rivière, G. H. 1985: The ecomuseum - an evolutive definition. *Museum* 148, s. 182-183.
- Rolfesen, P. 1973: Har det vært en innvandring til Nord-Norge i eldre jernalder? I: Simonsen, P. & G. Stamsø Munch (red.): *Bonde-veidemann, bofast- ikke bofast i nordisk forhistorie: foredrag og diskusjoner på det 13. nordiske arkeologmøtet i Tromsø 1970*, s. 270-285.
- Rossvær, V. 1998: *Ruinlandskap og modernitet. Hverdagsbilder og randsoneerfaringer fra et nord-norsk fiskevær*. Spartacus Forlag A/S, Oslo.
- Rundskriv M-4/1998, Landbruksdepartementet. Saksnummer 98/00564. Tilskudd til spesielle tiltak i landbrukets kulturlandskap med freda og verneverdige bygninger.
- Rygh, O. 1867: Innberetning. *Foreningen til norske Fortidsmindemerkens Bevaring. Aarsberetning for 1866*. Christiania, s. 100.
- Rygh, O. 1877: Om den yngre jernalder i Norge. *Aarbok for Nordisk Oldkyndighet og Historie*. København, s. 101-194.
- Ränk, G. 1937: Grundprinciper för disponeringen av utrymmet i de lapska kåtorna och gammerna. *Folkliv* 1937 2/3, s. 87-110.
- Røde, G. (red.) 1996: *Veiviseren til Lofotens historie*. De offentlige museene i Lofoten. Lofotrådet.
- Samisk kulturminneplan 1998-2001*. Sametinget, Samisk kulturminneråd.
- Saussure, F. de [1916] 1974: *Course in general linguistics*. Owen, London.
- Schanche, A. 1995: Det symbolske landskapet - landskap og identitet i samisk kultur. *Ottar* nr. 4, s. 38-47.
- Schanche, A. 2000: *Graver i ur og berg. Samisk gravskikk og religion fra forhistorisk til nyere tid*. Davvi Girji OS, Karasjok.
- Schanche, A. & B. Olsen 1985: Var de alle nordmenn? En etnopolitisk kritikk av norsk arkeologi. *AmS. Varia*. 15.
- Schanche, K. 1988: *Mortensnes, en boplass i Varanger: en studie av samfunn og materiell kultur gjennom 10 000 år*. Magistergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Schanche, K. 1992: Den funntomme perioden: Nord-Troms og Finnmark i det første årtusen e. Kr. *FOK-programmets skriftserie* nr. 2. NAF, Oslo.
- Schanche, K. 1994: *Gressbakkentuftene i Varanger: boliger og sosial struktur rundt 2000 f. Kr*. Dr. art avhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.

- Schleiermacher, F. D. E. 1974: *Hermeneutik. Nach den Handschriften neu herausgegeben und eingeleitet von Heinz Kimmerle*. Heidelberg.
- Schou Jørgensen, M. 1997: Brobygging omkring år 1000. Foredrag på Norsk Vegmuseums seminar, Lofoten maj 1997. I: Paulsrud, G. & H. Hage (red.): *Årbok for Norsk vegmuseum 1997*, s. 52-65.
- Sellitz, C., L. S. Wrightman & S. W. Cook 1976: *Research Methods in Social Relations*. Holt, Rinehart & Winston, New York.
- Shanks, M. & C. Tilley 1987: *Social theory and archaeology*. Polity Press, Cambridge.
- Shanks, M. & C. Tilley 1989: Archaeology into the 1990s. *Norwegian Archaeological Review*, nr. 22, s. 1-21.
- Shanks, M. & C. Tilley [1987] 1992: *Re-constructing archaeology. Theory and Practice*. 2. utg., Routledge, London.
- Shetelig, H. 1910: En ældre jernalders gaard paa Jæderen. *Bergen Museums Aarbo* 1909 nr. 5, Bergen.
- Shetelig, H. 1922: *Primitive tider i Norge: en oversigt over stenalderen*. Bergen.
- Shetelig, H. 1930: *Det norske folks liv og historie gjennom tidene. Fra oldtiden til omkring 1000 e. Kr.* H. Aschehoug & Co (W. Nygaard), Oslo.
- Shetelig, H. 1944: *Norske museers historie*. Cappelen, Oslo.
- Simonsen, P. 1961: *Varangerfunnene II, Fund og udgravninger paa fjordens sydkyst*. Tromsø museums skrifter VII: 2.
- Simonsen, P. 1975: *Veidemenn på Nord-kalotten, hefte 2*. Stensilserie B nr. 4, Universitetet i Tromsø.
- Simonsen, P. 1980: *Fiskerbonden i Nord-Troms 1300-1700: belyst ved tuftgravninger*. Publikasjoner fra Helgøyprosjektet nr. 1.
- Simonsen, P. 1981: Litt om norsk fortidsminnevern gjennom tidene. *Ottar* nr. 131, s. 5-7.
- Simonsen, P. 1983: *Bibliografi over Nord-Norges arkeologi*. Universitetsforlaget.
- Simonsen, P. 1989: *Bibliografi over Nord-Norges arkeologi. Tillegg for tiden 1/12-1981 til 1/8-1988*.
- Simonsen, P. [1970] 1991: *Fortidsminner nord for Polarsirkelen*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Sjøvold, T. 1962: *The Iron Age Settlement of Arctic Norway I: a study in the expansion of European Iron Age culture within the Arctic Circle*. Tromsø museums skrifter X: 1, Tromsø.

- Sjøvold, T. 1974: *The Iron Age Settlement of Arctic Norway II*. Tromsø museums skrifter X: 2, Tromsø.
- Sletvold, O. 2001: Vikingene i norske turismeutvikling. I: Viken, A. (red.): *Turisme. Tradisjoner og trender*. Gyldendal Norsk Forlag AS, Oslo, s. 127-150.
- Slocum, S. [1971] 1975: Woman the Gatherer: Male bias in anthropology. I: Reiter, R. R. (red.): *Towards an Anthropology of Woman*. Monthly Review Press, New York, s. 36-50.
- Solberg, O. 1909: Eisenzeitfunde aus Ostfinnmarken: lappländische Studien. *Videnskabselskabets Skrifter II* kistfilos. klasse nr. 7.
- Solli, B. 1996: *Narratives of Veøy. An investigation into the Poetics and Scientifics of Archaeology*. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter, Ny rekke nr. 19.
- Solli, B. 2002: *Seid - Myter, sjamanisme og kjønn i vikingenes tid*. Pax, Oslo.
- Sollund, M. L. 1997: Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Skien kommune, Telemark, 1997. *NIKU Oppdragsmelding 42*, Oslo.
- Spradley, J. P. 1979: *The Ethnographic Interview*. Harcourt College Publishers.
- “Spesielle tiltak i Landbrukets kulturlandskap” og “Freda og verneverdige bygninger i landbruket. Fellesrapport for 1995. Landbruksdepartementet.
- Sprockhoff, E. 1945: “...und zeugen von einem stolzen Geschlecht” Hergestellt von der Wehrmacht-Propagandagruppe beim Wehrmachtbefehlshaber Norwegen.
- Stamsø Munch, G. 1981: Om den nye Lov om Kulturminner. *Ottar* nr. 131, s. 8-11.
- Stamsø Munch, G. 1991: Høvdingegården “Borg i Lofoten”. *Ottar* nr. 4, s. 43-48.
- Stamsø Munch, G., O. S. Johansen & I. Larsen 1987: Borg in Lofoten. A chieftains farm in arctic Norway. *Universitetets Oldsaksamlings Skrifter. Ny rekke nr. 9*, s. 149-170.
- Stamsø Munch G. & O. S. Johansen 1988: Borg in Lofoten - An inter Scandinavian Research Project. *Norwegian Archaeological Review*, vol. 21. nr. 2, s. 119-126.
- Statistisk Sentralbyrå 1976: *Kulturstatistikk 1975*. Norges offisielle statistikk A 798.
- Statistisk Sentralbyrå 1978: *Kulturstatistikk 1977*. Norges offisielle statistikk A 987.
- Statistisk Sentralbyrå 1982: *Kulturstatistikk 1982*. Norges offisielle statistikk B 314.
- Statistisk Sentralbyrå 1986: *Kulturstatistikk 1985*. Norges offisielle statistikk B 589.
- Statistisk Sentralbyrå 1989: *Kulturstatistikk 1988*. Norges offisielle statistikk B 871.
- Statistisk Sentralbyrå 1994: *Kulturstatistikk 1992*. Norges offisielle statistikk C 144.

- Statistisk Sentralbyrå 1997: *Kulturstatistikk 1997*. Norges offisielle statistikk C 523.
- Statistisk Sentralbyrå: *Ukens statistikk* nr. 44 2. november 1995.
- Statistisk Sentralbyrå: *Ukens statistikk* nr. 35 29. august 1996.
- Statistisk Sentralbyrå: *Ukens statistikk* nr. 27 3. juli 1997.
- Statistisk Sentralbyrå: *Ukens statistikk* nr. 49 3. desember 1997.
- Statistisk Sentralbyrå: *Ukens statistikk* nr. 32 6. august 1998.
- Steen, S. 1929: *Ferd og fest: reiseliv i norsk sagatid og middelalder*. Frydenlunds bryggeri.
- Steinsland, G. 1990: De nordiske gullblekk med parmotiv og norrøn fyrsteideologi. Et tolkningsforslag. *Collegium Medievale* 1990/1, vol. 3, s. 73-94.
- Storli, I. 1993: Fra "kultur" til "natur". Om konstrueringa av den "arkriske" steinalderen. *Viking* LVI, s. 7-22.
- Storli, I. 1997: Beretningen om en oldsaks mangfoldige liv. *Ottar* nr. 216, s. 31-37.
- Storli, I. 2000: "Barbarians" of the North: Reflections on the Establishment of Courtyard Sites in North Norway. *Norwegian Archaeological Review*, vol. 33. nr. 2, s. 81-103.
- Storm, D. 1981: Samisk kulturminnevern. *Ottar* nr. 131, s. 16-21.
- Storm Munch, J. 1960: Vikingesverdet fra Eltoft, Borge i Lofoten. *Ottar* nr. 23, s. 16-18.
- Storm Munch, J. 1965: Jernaldergården. *Ottar* nr. 46, s. 18-26.
- Storm Munch, J. 1973: Jernaldergården i Nord-Norge. I: Simonsen, P. & G. Stamsø Munch (red.): *Bonde-Veidemann, bofast- ikke bofast i nordisk forhistorie. Foredrag og diskusjoner fra 13. nordiske arkeologmøtet i Tromsø 1970*. Tromsø museums skrifter XIII, s. 264-274.
- Storm Munch, J. 1989: Povl Simonsen - En biografisk skisse. I: Bertelsen, R., P. K. Reymert & A. Utne (red.): *Framskritt for fortida i nord. I Povl Simonsens fotefar*. Tromsø museums skrifter XXII, Tromsprodukt A.S, Tromsø, s. 5-16.
- Stortingsmelding nr. 93 (1971-1972): *Om museumssaken*. Kirke- og undervisningsdepartementet.
- Stortingsmelding nr. 8 (1973-1974) *Om organisering og finansiering av kulturarbeid*. Kirke- og undervisningsdepartementet.
- Stortingsmelding nr. 52 (1973-1974): *Ny kulturpolitikk*. Kirke- og undervisningsdepartementet.
- Stortingsmelding nr. 39 (1986-1987) *Om bygnings- og fornminnevernet*.
- Stortingsmelding nr. 40 (1986-1987) *Om friluftslivet*.

- Stortingsmelding nr. 68 (1980-1981) *Vern av norsk natur*.
- Stortingsmelding nr. 61 (1991-1992): *Kultur i tiden*. Kulturdepartementet.
- Stortingsmelding nr. 22 (1999-2000) *Kjelder til kunnskap og oppleving. Om arkiv, bibliotek og museum i ei IKT-tid og begrepsmessige rammevilkår på kulturområdet*. Kulturdepartementet.
- Stortingsproposisjon nr. 8 (1992-93): *Landbruk i utvikling: om retningslinjer for landbrukspolitikken og opplegget for jordbruksoppkjørene m.v.* Landbruksdepartementet.
- Strand, I. (red.) 2001: *Ferdaveger. Vandringer i Nordland*. Forlaget Press A/S.
- Strøm, A. L. 1995: Portretter fra "Årboka for Nord-Troms" 1975-1993. *Menneske og miljø i Nord-Troms. Årbok*, s. 20-25.
- Støa, S. & A. Mikkelsen 1979: Ragna Pedersen sa: -Dra ikke dit - det hviler en forbannelse over Skjervøykongens hule. Vi dro for å finne 4 bøtter sølv og gull... *Hjemmet* nr. 44 30. oktober 1979, s. 7-10.
- Svestad, A. 1995: *Oldsakenes orden. Om tilkomsten av arkeologi*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Swedenburg, T. 1991: Popular Memory and the Palestinian National Past. I: O'Brien, J. & W. Rosenberry (red.): *Golden Ages, Dark Ages. Imagining the Past in Anthropology and History*. University of California Press, s. 152-179.
- Søbstad, T. 1980: *Den sjøsamiske bosetting i Helgøy fram til ca. 1800: en undersøkelse av en etnisk gruppe med utgangspunkt i materielle bosettingsspor*. Publikasjoner fra Helgøyprosjektet nr. 5.
- Sørensen, M.-L. S. 1988: Is there a feminist contribution to archaeology? *Archaeological Review from Cambridge*, vol. 7, nr. 1, s. 9-20.
- Sørum, G. 2002: *Hus og bosetting på Vestvågøy. Gården som symbol på sosial status i yngre jernalder*. Hovedfagsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Tanner, V. 1929: Antropogeografiska studier inom Petsamoområdet, Skolt-lapparna. *Fennia* 49, nr. 4, Helsingfors.
- Tansem, K. 1999: *Fra Komsakultur til eldre steinalder i Finnmark*. Stensilserie B nr. 54, Universitetet i Tromsø.
- Tanur, J. M. (red.) 1992: *Questions about questions: Inquiries into the cognitive bases of surveys*. Russel Sage, New York.
- Taylor, C. A. 1996: *Defining science. A Rhetoric of Demarcation*. The University of Wisconsin press.
- Thagaard, T. 1998: *Systematikk og innlevelse. En innføring i kvalitativ metode*. Fagbokforlaget.

Thomsen, C. J. 1836: *Ledetraad til Nordisk Oldkyndighed*. Utgivet af Det kongelige Nordiske Oldskrift-Selskab, København.

Thuen, T. 1997: To perspektiver på studiet av lokalsamfunn. I: Fossåskaret, E., O. L. Fuglestad & T. H. Aase (red.): *Metodisk feltarbeid. Produksjon og tolkning av kvalitative data*. Universitetsforlaget, Oslo, s. 274-304.

Tilley, C. 1994: *A phenomenology of landscape: places, path and monuments*. Berg, Oxford.

Trigger, B. 1980: Alternative archaeologies: nationalist, colonialist, imperialist. *Man* 45 (4), s. 662-676.

Trigger, B. 1989: *A history of archaeological thought*. Cambridge University Press, Cambridge.

Tromsø museum råd. Beretning for 1951/52.

Tromsø museums årsberetning 1961. Flisa boktrykkeri.

Tromsø museums årsberetning 1965. Universitetsforlaget, Tromsø/Oslo, 1966.

Tromsø museum årsberetning 1968. Universitetsforlaget, Tromsø/Oslo 1969.

Tromsø museum årsberetning 1969. Universitetsforlaget, Tromsø/Oslo 1970.

Tromsø museum årsberetning 1970. Universitetsforlaget Tromsø/Oslo, 1971.

Tromsø museum årsberetning 1971. Universitetsforlaget Tromsø/Oslo, 1972.

Tromsø museum årsberetning 1972. Universitetsforlaget Tromsø/Oslo, 1974.

Tromsø museum årsberetning 1978. A/S Peder Nordbye, Tromsø.

Tromsø museums aarsberetning for 1881. Carl Hansens Bogtrykkeri, Tromsø.

Tromsø museums aarsberetning for 1891. G. Kjeldseths Bogtr, Tromsø 1892.

Tromsø museums aarsberetning for 1892. Tromsøpostens Bogtrykkeri, Tromsø 1893.

Tromsø museums årsberetning for 1927-28. A/S Tromsø stiftetidendes boktrykkeri, Tromsø 1928.

Tromsø museums årsberetning for årene 1928-31. K. Karlsens Boktrykkeri, Tromsø 1932.

Tromsø museums årsberetning for årene 1931-35. K. Karlsens trykkeri, Tromsø 1936.

Tromsø museums årsberetning for året 1936-37.

Tromsø museums årsberetning for året 1937-38.

Tromsø museums årsberetning for året 1938-39.

Tromsø museums årsberetning for året 1939-40.

Tromsø museums årsberetning for året 1953-54. Fellestrykkeriet, Tromsø.

Tromsø museums årsberetning for året 1954-55. Fellestrykkeriet, Tromsø.

Trøim, I. 1999: *Arkeologisk forskning og det lovregulerte fornminnevernet. En studie av fornminnevernets utvikling i perioden 1905-1978.* Varia nr. 49, Universitetets Oldsaksamling.

Tschudi-Madsen, S. 1976: Hva er verneverdig? I: Tschudi-Madsen, S. & L. Bull (red.): *Arkitekturvernåret 1975. Innhugg og rapport. Fire foredrag om arkitekturvern og offisiell rapport om det Europeiske arkitekturvernåret 1975.* Oslo, s. 11-19.

Tuan, Y.-F. 1974: *Topophilia. A study of environmental perception, attitudes, and values.* Prentice-Hall Inc, Englewood Cliffs, New Jersey.

Ucko, P. J. 1983: Australian academic archaeology: Aboriginal transformation of its aims and practices. *Australian Archaeology* 16, s. 11-16.

Ucko, P. J. (red.) 1995: *Theory in Archaeology. A world perspective.* Routledge, London og New York.

Urbanczyk, P. 1992: *Medieval Arctic Norway.* Institute of the history of material culture, Polish academy of sciences, Warszawa.

Utne, A. 1973: *En veidekulturs-boplass i Lofoten: Storbåthallaren ved Nappstraumen.* Magistergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.

Varine, H. de [1986] 1988a: Rethinking the museum concept. I: Gjestrum, J. A. & M. Maure (red.): *Økomuseumsboka - identitet, økologi, deltakelse. Ei arbeidsbok om ny museologi.* Norsk ICOM, s. 33-40.

Varine, H. de [1986] 1988b: New museology and the renewal of the museum institution. I: Gjestrum, J. A. & M. Maure (red.): *Økomuseumsboka - identitet, økologi, deltakelse. Ei arbeidsbok om ny museologi.* Norsk ICOM, s. 62-66.

Varine, H. de [1973] 1988c: Eit museum i delar: Museet om Mennesket og Industrien, Le Creusot-Montceau-les-Mines. I: Gjestrum, J. A. & M. Maure (red.): *Økomuseumsboka - identitet, økologi, deltakelse. Ei arbeidsbok om ny museologi.* Norsk ICOM, s. 90-101.

Varine, H. de [1978] 1988d: Om økomuseet. I: Gjestrum, J. A. & M. Maure (red.): *Økomuseumsboka - identitet, økologi, deltakelse. Ei arbeidsbok om ny museologi.* Norsk ICOM, s. 104-122.

Varine, H. de [1986] 1988e: Skandinavias plass i ny museologi. I: Gjestrum, J. A. & M. Maure (red.): *Økomuseumsboka - identitet, økologi, deltakelse. Ei arbeidsbok om ny museologi.* Norsk ICOM, s. 41-46.

Vergo, P. (red.) 1989: *The New museology.* Reaktion books, London.

- Vestheim, G. 1994: *Museum i eit tidsskifte*. Det norske samlaget, Oslo.
- Viken, A. 2001: Fortrylling som tendens. I: Viken, A. (red.): *Turisme. Tradisjoner og trender*. Gyldendal Norsk Forlag AS, Oslo, s. 231-250.
- Vorren, K.-D. 1985: *Vegetasjonshistorien i gamle Helgøy herred, Troms. Nord-Norge: med særlig henblikk på menneskets innvirkning*. Publikasjoner fra Helgøyprosjektet nr. 9.
- Vorren, Ø. 1944: *Bidrag til finnernes bygdehistorie og etnografi 2. Dyregraver og reingjerder i Varanger*.
- Wadel, C. 1991: *Feltarbeid i egen kultur*. SEKK A/S, Flekkefjord.
- Walsh, K. [1992] 1997: *The Representation of the Past. Museums and Heritage in the Post-Modern World*. Routledge, London og New York.
- Weis, H. (red.) 1989: *La muséologie selon Georges Henri Rivière*.
- Welinder, S. 2003: *Min svenska arkeologihistoria. Ett ekonomiskt och socialt perspektiv på 1900-talet*. Studentlitteratur, Lund.
- White, H. 1973: *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore, London.
- Widerberg, K. 2001: *Historien om et kvalitativt forskningsprosjekt*. Universitetsforlaget.
- Winge, H. 1995: Norsk lokalhistorisk litteratur 1970-1995. I: Nysæter, E., D. Slettan & H. Winge (red.): *I arbeid for lokalhistorie og kulturvern. Landslaget for lokalhistorie 75 år 1920-1995*. Trondheim, s. 77-94.
- Worsaae, J. A. A. 1843: *Danmarks Oldtid oplyst ved Oldsager og Gravhøie*, Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug, København.
- Wylie, A. 1992: The interplay of evidential constraints and political interests: recent archaeological research on gender. *American Antiquity* 57, s. 15-35.
- Wylie, A. 1996: The interplay of Evidential Constraints and Political Interest: Recent Archaeological Research on Gender. I: Preucel, R. W. & I. Hodder (red.): *Contemporary Archaeology in Theory. A Reader*. Blackwell, s. 431-459.
- Ytreberg, N. A. 1941: *Nordlandske handelssteder: virke, hverdag, reiseliv, fest*. F. Bruns bokhandels forlag, Trondheim.
- Aanestad, H. 1999: *Her har det i Fortiden været et mærkelig Sted. Om bygdeborger og folketro*. Hovedfagsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Årsberetning 1974. Tromsø museum. *Tromura Fellesserie* nr. 8a.
- Årsberetning 1975. Tromsø museum. *Tromura Fellesserie* nr. 8b.

Årsberetning 1976. Tromsø museum. *Tromura Fellesserie* nr. 12.

Årsberetning 1979. Tromsø museum. *Tromura Fellesserie* nr. 2.

Årsberetning 1980. Tromsø museum. *Tromura Fellesserie* nr. 3.

Årsberetning 1981. Tromsø museum. *Tromura Fellesserie* nr. 4.

Årsberetning 1982. Tromsø museum. *Tromura Fellesserie* nr. 5.

Årsberetning 1983. Tromsø museum. *Tromura Fellesserie* nr. 7.

Årsberetning 1984. Tromsø museum. *Tromura Fellesserie* nr. 9.

Årsberetning 1985. Tromsø museum. *Tromura Fellesserie* nr. 10.

Årsberetning 1986. Tromsø museum. *Tromura Fellesserie* nr. 11.

Årsberetning 1987. Tromsø museum. *Tromura Fellesserie* nr. 13.

Årsberetning 1988. Tromsø museum. *Tromura Fellesserie* nr. 14.

Årsberetning 1989. Tromsø museum. *Tromura Fellesserie* nr. 15.

Årsberetning 1990. Tromsø museum. *Tromura Fellesserie* nr. 16.

Årsberetning 1991. Tromsø museum. *Tromura Fellesserie* nr. 17.

Årsberetning 1994. Tromsø museum. *Tromura Fellesserie* nr. 20.

Årsberetning 1997. Tromsø museum. *Tromura fellesserie* nr. 23.

Årsberetning 1998. Tromsø museum. *Tromura*.

Årsberetning 2000. Tromsø museum. *Tromura*.

Årsmelding 1995. Vedtatt på Samisk kulturminneråds møte 11.01.1996. Samisk kulturminneråd.

Årsmelding 1996. Vedtatt på Samisk kulturminneråds møte 09.01.1997. Samisk kulturminneråd.

Årsmelding 1998. Vedtatt på Samisk kulturminneråds møte 12.01.99. Sametinget.

Årsmelding 1999. Vedtatt på Samisk kulturminneråds møte 07.01.00. Sametinget.

Årsmelding 2000. Vedtatt på Samisk kulturminneråds møte 22.12.00. Sametinget.

UPUBLISERTE RAPPORTER, KUN LOKALT TILGJENGELIG INFORMASJONSMATERIELL O.L.

Billinitu natur- og kultursti. Sappen i Reisadalen.

Borge-gamle ferdselsveger. Rapport fra forprosjektet om istandsetting, merking og vedlikehold av gamle stier i og mellom bygdene i Borge. Borg områdetiltak 14. mars 2000.

Fjærbuene i Birtavarre. Et fortidsminne i Nord-Troms. Nord-Troms museum.

Fotefar mot nord. Delprosjekt i Nordland. Nordland fylkeskommune, mars 1994.

Fotefar mot nord. Delprosjekt i Troms. Troms fylkeskommune, mai 1994.

Fylkestingssak 33/99: Ressursbehovet i kulturminnevernet. Nordland fylkeskommune, arkivsaknr.: 9901778.

Isaksen, J. (udatert): *Kvænangen skogstuer. Ekskursjonsopplegg sommer/vinter.* Nord-Troms museum.

Kaldal Mikkelsen, D. 1992: *Plan for Vikingmuseet på Borg. Vestvågøy museum.*

Livet ved havet. Middelalderbyen Vågar. Forprosjektet. Lofotmuseet, stiftelsen Vågastemne, Vågan kommune.

Lofoten krigsmuseum 8340 Stamsund.

Lyngen bygdemuseum. Alf Gamsletts samlinger. *Et fortidsminne i Nord-Troms.* Nord-Troms museum.

Maurusund. *Et fortidsminne i Nord-Troms.* Nord-Troms museum.

Med Nord-Troms Museum inn i år 2000. Handlingsplan for museumsvirksomheten i Nord-Troms 2000-2003.

Natur- og kulturstier i Nordreisa. Velkommen på tur i Nordreisa. 2001. Nordreisa kommune, Kvænangstrykk A/S, Burfjord.

Nord-Troms museum. Nord-Troms med naturlig mangfold. Nord-Troms museum, Sørkjosen.

Nord-Troms Museum. Årsmelding 2001.

Prosjektsøknad Borg/Borgvær.... midt i Lofoten. Februar 1990.

Rapport kulturstiprosjektet i Storvågan 1993. 26. juni-6. august. Ansvarlig leder: Kjartan Gran.

Skibotn markeds plass. Et fortidsminne i Nord-Troms. Nord-Troms museum.

Skogstuen i Kvænangen. Et fortidsminne i Nord-Troms. Nord-Troms museum.

Steffensen, M. 1996: *Natur- og kulturlandskap i Gaivuotna/Kåfjord.*

Søknad om midlar for områdetiltak for år 2001. Borg områdetiltak 8. juni 2000.

Tørfoss-en kvængård i Reisadalen. Et fortidsminne i Nord-Troms. Nord-Troms museum.

Vedtekter for Lofotmuseet. Vedtatt av ordinært årsmøte i Lofotmuseet 26.02. 1996 og godkjent av Vågan kommune og Fylkesutvalget i Nordland hhv. 16.09.1996 og 1996.

Velkommen til Lofotmuseet.

AVISER

Lofotposten 23. januar 1939.

Nordlys 16. september 2002.

Sagat 29. oktober 2002.

Sagat 12. november 2002.

Sagat 14. januar 2003.

Tromsø Tiende 23. september 1849.

Tromsø nr. 215/ 1928.

Tromsø 27. oktober 1979.

LOVER

§ 29 i Lov om Veivæsenet fra 1851.

§ 21 i Lov om Kirker og Kirkegaarde fra 1890.

Lov af 13. Juli 1905 (nr. 4): Om Fredning Og Bevaring Af Fortidslevninger.

Lov av 3. desember 1920 (nr. 2) om bygningsfredning.

Lov av 29. juni 1951 (nr. 3) om fornminne.

Lov om behandlingsmåten i forvaltningssaker av 10. februar 1967 (nr. 50).

Lov av 9. juni 1978(nr. 50) om kulturminner, med endringer senest 6. april 2001 nr. 12 .

Plan- og bygningslov av 14. juni 1985 (nr. 77).

INTERNETT

<http://home.online.no/~ofriis/kultur.htm> Versjon lest 01.10 2001.

<http://home.online.no/~lofotmus/lofofisk.htm> Versjon lest 31.01.2002.

<http://home.online.no/~lofotmus/vaereier.htm> Versjon leste 31.01.2002.

<http://home.online.no/~lofotmus/vaagar.htm> Versjon lest 31.01.2002.

<http://home.online.no/~vmmuseum/> Versjon lest 30.01.2002.

<http://odin.dep.no/kkd/norsk/publ/stmeld/018005-044002/index-hov002-b-n-a.html>
Versjon lest 29.01.2002.

<http://niku.no/fornminne/> Versjon lest 01.10.2002.

<http://ntrm.no/bjorkelygarden.htm> Versjon lest 01.02.2002.

<http://ntrm.no/holmenes>. Versjon lest 01.02.2002.

http://ntrm.no/lyngen_bygdemuseum.htm Versjon lest 01.02.2002.

http://ntrm.no/marked_og_laestadius_hoved.htm Versjon lest 01.02.2002.

http://ntrm.no/maursund_gard.htm Versjon lest 01.02.2002.

http://ntrm.no/museet_hoved.htm Versjon lest 01.02.2002.

<http://ntrm.no/slettnes.htm> Versjon lest 01.02.2002.

<http://ntrm.no/storfjord.htm> Versjon lest 01.02.2002.

<http://ntrm.no/torfoss.htm> Versjon lest 01.02.2002.

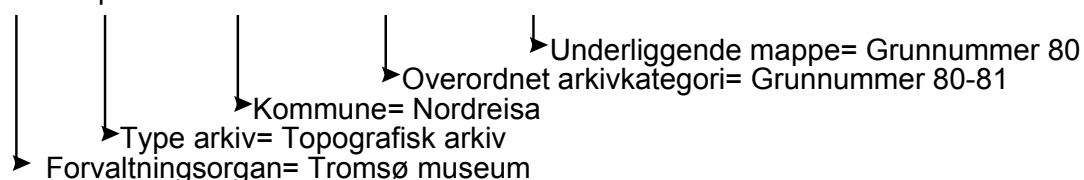
<http://www.fopro.no/storfjord/> Versjon lest 1. oktober 2001.
<http://www.gammene.com/> Versjon lest 30.01.2002.
http://www.icom.org/hist_def_eng.html Versjon lest 28.01.2002.
<http://www.iform2000.com/vinter99/tusenferdig.htm> Versjon lest 1. oktober 2001.
<http://www.kulturarv.no/tatak.htm> Versjon lest 17. juni 2002.
<http://www.lofotr.no/ferden.htm> Versjon lest 05.02.2002.
<http://www.lofotr.no/gilde.htm> Versjon lest 05.02.2002.
<http://www.lofotr.no/historie.htm> Versjon lest 05.02.2002.
<http://www.lofotr.no/huset.htm> Versjon lest 05.02.2002.
<http://www.lofotr.no/main.htm> Versjon lest 05.02.2002.
<http://www.lofotr.no/skipet.htm> Versjon lest 05.02.2002.
<http://www.lofotr.no/smia.htm> Versjon lest 05.02.2002.
http://www.maihaugen.no/n/frilufts/fril_frm.htm Versjon lest 15.02.2002.
<http://www.norge2005.no/tusenarssteder/artikkel403.html> Versjon lest 1. oktober 2001.
<http://www.reubernorwegen.de/AustvaInfoDig.html> Versjon lest 1. oktober 2001.
<http://www.skogselskapet.no/butikk/viskategori.pl?kategori=06Naturstiplakater> Versjon lest 1. oktober 2001.
<http://www.skogselskapet.no/publish/OmSkogselskapet/> Versjon lest 1. oktober 2001.
<http://www.tusenfryd.no/> Versjon lest 20.02.2002.
<http://www.uib.no/kul/presentasjon/prognot.html> Versjon lest 02.02.1999.
<http://www.vegvesen.no/kampanje/turistveg/nasjturist.stm>. Versjon lest 1. oktober 2001.
<http://www.%20lofotenkrigmus.no/grini.htm> Versjon lest 10.02.2002.
<http://www.%20lofotenkrigmus.no/omuseet.htm> Versjon lest 10.02.2002.

FORKLARING PÅ FORKORTINGER ARKIVMATERIALE

I kapittel 3. *Lover og forvaltning*, 4. *Museum* og 5. *Kulturstier* blir det henvist til arkivmateriale. Alle henvisningene er bygd opp over samme mal:
Forvaltningsorgan Type arkiv/Kommune/Overordnet arkivkategori/
Arkivmappe/Underliggende mappe/Evt. dokument.

Dette betyr at denne henvisningen må leses på følgende måte:

TMU Top. Ark./Nordreisa/Gnr. 80- 81/Gnr. 80

Forvaltningsorganene er forkortet på følgende måte:

TMU: Tromsø museum.

TF: Troms fylkeskommune.

NF: Nordland fylkeskommune.

Type arkiv er forkortet på følgende måte:

Top. Ark.: Topografisk arkiv: Finnes både ved Nordland fylkeskommunes kulturavdeling og Tromsø museums arkeologiske avdeling.

Nærarkiv: Nærarkivet ved Troms fylkeskommunes kulturetat.

Bortsetn: Bortsetningsarkivet ved Troms fylkeskommunes kulturetat.

Fotefar mot nord: *Fotefar mot nord* arkivet ved Nordland fylkeskommunes kulturavdeling.

651: Nordland fylkeskommunes 651 arkiv.

Kommunene er skrevet uten forkorting.

Overordnet arkivkategori er forkortet på følgende måte:

Gnr.: Grunnummer. Både Tromsø museum og Nordland fylkeskommunes kulturavdeling har topografisk oppbygde arkiver. Når kommune og grunnummer er oppgitt, betyr det at det vil være enkelt å finne frem til dokumentene som er omtalt.

Ved Troms fylkeskommunes kulturetat er sakene først sortert etter type sak, deretter etter grunnummer. For arkivmateriale fra Troms fylkeskommunes kulturetat er følgende forkortelser benyttet:

F.B.D.O.: Fradeling/Byggesak/Dispensasjon/Omdisponering.

K.T.: Kraft/Tele.

R.B.: Reguleringsplaner/Bebyggelsesplaner.

S.S.O.: Skogsveier/Scooterløyper/Oppdrettsanlegg.

S.S.: Spesialplaner/Skredsikring.